

Борис Пастернак
Доктор Живаго

Първа книга

Първа част
БЪРЗИЯТ ВЛАК В ПЕТ

1

И вървяха, вървяха и пееха „Вечная память“, а когато спираха, все едно продължаваха по инерция да пеят краката им, конете, повеите на вятъра.

Минувачите правеха път на шествието, брояха венците и се кръстеха. Полюбопитните се присъединяваха към процесията, питаха: „Кой е починал?“ – „Живаго“ – им отговаряха. „А, той ли?“ – „Не, не той. Тя.“ – „Все едно. Царство ѝ небесно. Богато погребение.“

Отлитаха последните минути, броени, безвъзвратни. „Господня земля и исполнение ея, вселеная и вси живущие на ней.“ Свещеникът стори кръст с ръка и хвърли шепа земя върху Мария Николаевна. Запяха „Со духи праведних“. Нататък го претупаха. Затвориха ковчега, заковаха го, спуснаха го. Забарабаниха буците пръст, четири лопати припряно затрупаха гроба, отгоре се вдигна могилка. Десетгодишното момче се изкатери на нея.

Само в състояние на затъпяване и безчувственост, както става в края на големи погребения, можеше да се помисли, че малкият иска да държи реч на майчиния си гроб.

Той вдигна глава и празният му поглед обиколи от възвишението есенната пустош и кубетата на манастира. Чипоносото му лице се сгърчи. Той проточи вратле. Ако беше вълче и с такова движение си беше вдигнал главата, щеше да е ясно, че ще започне да вие. Закри лицето си с длани и заплака. Един облак полетя насреща му и го зашиба през ръцете и лицето с мокрите камшици на студения дъжд. До гроба се доближи човек в черно, с басти на тесните опънати ръкави. Беше братът на покойната и вуйчо на ридаещото момче – разпопеният по собствено желание свещеник Николай Николаевич Веденяпин. Взе момчето и го изведе от гробищата.

2

Останаха да нощуват в една от манастирските килии, където ги пуснаха благодарение на вуйчото. Беше срещу Покров. На другия ден щяха да заминат далече на юг, в един от губернските градове в Поволжието, където отец Николай работеше в редакцията на тамошния прогресивен вестник. Билетите за влака бяха купени, багажът им беше стегнат и прибран в килията. Вятърът носеше откъм гарата жалния писък на маневрените локомотиви.

Привечер стегна студ. От двата прозореца се виждаше ъгълът на невзрачна зеленчукова градина, обградена с храсти жълта акация, виждаха се замръзналите локви на пътя и онзи край от гробището, дето бяха погребали Мария Николаевна. Бахчата беше гола, с изключение на няколко моарени лехи посиняло от студа зеле. Излезеше ли вятър, голата акация бясно мятеше окапалите си ветки и ги стелеше по земята.

През нощта го събуди почукване по стъклото. Тъмната килия изглеждаше свръхестествено озарена от бяла трепкаща светлина. Юра се втурна по нощница до прозореца и залепи чело на студеното стъкло.

Отвън нямаше ни път, ни гробище, ни градина. Там фучеше виелица, въздухът изригваше сняг. Бурята сякаш бе забелязала Юра и се наслаждаваше на страха, който му вдъхваше. Свистеше и виеше, и всякак се мъчеше да привлече вниманието му. От небето сякаш се свличаха топове бяла коприна и се слягаха на земята като погребален покров. Само виелица имаше в целия свят и нищо не можеше да ѝ излезе насреща.

Първото му желание, когато се смъкна от перваза, беше да се облече и да побърза навън, нещо да предприеме. Ту се плашеше, че манастирските зелки ще останат под снега и няма да ги открият, ту че виелицата ще затрупа майка му и тя няма да

може да се съпротивлява и ще затъне още по-дълбоко и далече от него в пръстта.

Накрая пак се разплака. Събуди се вуйчо му, заговори за Христос, утешаваше го, после се прозя, застана пред прозореца и се умисли. Започнаха да се обличат. Зазоряваше се.

3

Докато беше жива майка му, Юра не знаеше, че баща му отдавна ги е изоставил, че обикаля разни сибирски и чуждестранни градове, гуляе и блудствува, и че отдавна е пропилял някогашния им капитал – един милион. На момчето винаги казваха, че е в Петербург или на някой панаир, обикновено на Ирбитския.

Майка му постоянно боледуваше, после ѝ откриха туберкулоза. Тя се лекуваше в Южна Франция и в Северна Италия, където Юра на два пъти я съпроводи. Така в суматоха и непрестанни загадки премина детският му живот, често у чужди хора, непрекъснато нови и нови. Той свикна с тези промени и в обстановката на вечна бъркотия отсъствието на баща му не го учудваше.

Беше съвсем малък, когато името му все още означаваше фирма на много най-различни неща. Съществуваше манифактура Живаго, банка Живаго, недвижима собственост Живаго, начин за връзване и забождане на вратовръзката с игла Живаго, дори някакъв кръгъл сладкиш като козунак, който се наричаше Живаго, и в ония времена човек можеше да викне на файтонджията „до Живаго“ – все едно „до края на света“ – и той да го откара с шейната през девет земи, през десет планини. Наоколо тих парк. По елите кацат гарвани, скреж се сипе от провисналите клони. Птиците грачат, както пращи сух клон. Оттатък просеката притичват през шосето породисти кучета. Там светват прозорците на новите къщи. Пада вечерта.

Изведнъж всичко това отиде по дяволите. Те обедняха.

4

През лятото на хиляда деветстотин и трета година Юра с вуйчо си пътуваше с кабриолет през ливадите към Дуплянка, имението на Кологривов – фабрикант на коприна и голям покровител на изкуствата, и по-точно при Иван Иванович Воскобойников, педагог и популяризатор на полезни знания.

Беше началото на юли, разгарът на жътвата. Поради обедното време или по случай празника по нивите не видяха жива душа. Слънцето напичаше недооожънатите ниви като полуобръснати арестантски темета. Над полята кръжаха птици. Житото с натежали класове се разпростираше сред пълното безветрие или се вдигаше на кръстци далеч от пътя и те при дълго взиране приличаха на движещи се фигури, сякаш по линията на хоризонта крачеха земемери и нещо записваха.

– Ами тези – обърна се Николай Николаевич към Павел, разсилен и пазач в книгоиздателството, седнал ребром на капрата, сгърбен, метнал крак връз крак, което идеше да каже, че не е файтонджия и не кара конете по призвание, – тези господарски ли са или селски?

– Тия са господарските – отвърна Павел и взе да пали цигара, – а ония, – нагласи огънчето и дръпна и след дълга пауза бучна с дръжката на камшика на другата страна, – ония са си наште. Заспахте ли, бре! – подвикваше неспирно на конете и все дебнеше с око опашките и хълбоците им, тъй както машинист следи манометъра.

Но конете караха като всички коне в света, тоест коренникът в стръките препускаше с вродената непринуденост на семплата си натура, а логоят за незнаещото око изглеждаше безделник, дето дай му да огъне лебедова шия и да потропва в съпровода на звънчетата, които разлюляваше с подскоците си.

Николай Николаевич носеше на Воскобойников коректурите на книгата му по аграрния въпрос, която издателството го молеше да попромени във връзка с усиления цензурен натиск.

– Околията се бунтува – разправяше Николай Николаевич. – В Панковската община заклали един търговец, подпалили конезавода на земския началник. Как ти се струва? Какво се говори по вас из селата?

Но излезе, че Павел гледа на всичко по-мрачно и от цензора, дето искаше да укроти аграрните страсти на Воскобойников.

– Какво да се говори? Народът се е разпуснал. Много меко пипат – с нашего брата тъй не върви. Че ти на селяците малко от малко да им отпуснеш юздите – те живи ще се изядат, права бога ви казвам. Спите ли, бре!

Това беше второто отиване на вуйчото и племенника в Дуплянка. Юра мислеше, че помни пътя, и щом нивята се разбягваха встрани и като лек бордюр ги ограждаха отпред и отзад гори, му се струваше, че е познал мястото, дето трябва да свърнат надясно и след завоя да се мерне за миг и да се скрие десеткилометровата кологривовска панорама с блестящата река в далечината и железопътната линия отзад. Но всеки път се лъжеше. След нивята идваха нови нивя. Отново и отново ги обграждаха гори. От смяната на тези простори душата му се отпускаше. Искаше му се да мечтае и да мисли за бъдещето.

Още не беше написана нито една от книгите, с които Николай Николаевич по-късно щеше да се прослави. Но мислите му вече бяха ясни. Той не знаеше колко близък е неговият час.

Скоро сред представителите на тогавашната литература, сред университетските професори и философите на революцията щеше да се появи този нов човек, който бе размишлявал върху всичките им теми и който нямаше нищо общо с тях освен терминологията. Те всички се бяха вкопчили в някаква догма и се задоволяваха с думи и илюзии, а отец Николай беше свещеник, минал толстоевството и революцията, и продължаваше напред и напред. Жадуваше за мисъл окрилено веществена, която да очертае нелицемерно различим път в движението си и да промени света към по-добро, да е очевидна дори за детето и неукия, както блясъкът на светкавицата или тътенът на гръмотевицата. Жадуваше за новото.

Юра се чувствуваше добре с вуйчо си. Той приличаше на майка му. Като нея беше човек свободен, приемаше без предубеждение всичко непривично. Като на нея му беше присъщо благородното чувство за равенство с всеки. Като нея разбираше всичко от пръв поглед и умееше да изразява мислите си във формата, в която му хрумваха, докато още са живи и пълни със смисъл.

Юра се радваше, че вуйчо му го взе в Дуплянка. Там беше много красиво и живописните кътчета също му напомняха за майка му, която обичаше природата и често го вземаше на разходка. Освен това му беше приятно, че пак ще види Ника Дудоров, гимназиста, който живееше у Воскобойникови и сигурно го презираше, защото беше две години по-голям, а когато се здрависваше, силно дърпаше ръката си надолу и така ниско скланяше глава, че косата му падаше на очите и закриваше лицето му наполовина.

5

– Най-жизненият нерв на проблема за пауперизма... – четеше Николай Николаевич по редактирания екземпляр.

– Според мен по-добре: същността – отбелязваше, да речем, Иван Иванович и внасяше нужната поправка в коректурите.

Работеха в полумрака на остъклената тераса. Пред погледа им бяха разхвърляни в безпорядък лейки и градинарски сечива. На облегалката на един счупен стол висеше праметнат дъждобран. В ъгъла стърчаха гумени ботуши със засъхнала кал и провиснали до пода кончови.

– Същевременно според статистиката на смъртните случаи и ражданията – диктуваше Николай Николаевич.

– Трябва да се допълни: през отчетната година – записваше Иван Иванович.

На терасата леко подухваше. Колите бяха затиснати с късове гранит, да не се разхвърчат.

Когато свършиха, Николай Николаевич се разбърза да се прибира.

– Ще има буря. Трябва да си ходя.

– В никакъв случай. Не ви пускам. Ще пием чай.

– Довечера непременно трябва да съм в града.

– Точка. Не желая да ви слушам.

Откъм градинката пред къщата се стелеше самоварен пушек, който убиваше уханието на тютюна и хелиотропа. Натам пренасяха от пристройката бит каймак, плодове и сиренки. Изведнъж се разбра, че Павел отишъл да се къпе и повел и конете на реката. Николай Николаевич се примири, какво да прави.

– Да идем на скалата, ще поседнем, докато стане чаят – предложи Иван Иванович.

Той по приятелска линия живееше у богаташа Кологривов в две стаички в пристройката на иконома. Тази къщичка с градинката се падаше в задната занемарена част от парка със старата полукръгла алея откъм входа. Алеята беше обрасла в трева, по нея вече нямаше движение, само караха пръст и строителни отпадъци към дерето, което служеше за сухо сметище. Самият Кологривов, човек с напредничави възгледи, милионер и симпатизант на революцията, се намираше понастоящем с жена си зад граница. В имението живееха двете му дъщери Надя и Липа с гувернантката и неколцина слуги.

Гъст жив плет от черна калина отделяше градинката на иконома от останалия парк с езерата, ливадите и господарската къща. Иван Иванович и Николай Николаевич го заобиколиха отвън и докато вървяха, на равни промеждутъци пред тях излитаха врабците, плътно заселили калината. Това я изпълваше с равномерен шум, сякаш пред Иван Иванович и Николай Николаевич се стичаше водосток край плета.

Отминаха парника, къщата на градинаря и каменните руини с неизвестно предназначение. Сега говореха за новите млади сили в науката и литературата.

– Има някои хора с талант – разправяше Николай Николаевич. – Но сега са много на мода разните кръжоци и групи. А стадността винаги е убежище за бездарните, независимо дали става дума за вярност на Соловьев, на Кант или на Маркс. Само отделни хора търсят истината и късат с всички, които недостатъчно я обичат. Кое на този свят заслужава вярност. Почти нищо. Мисля, че човек трябва да е верен на безсмъртието, това е другото име на живота, малко подсилено. Трябва да е верен на безсмъртието, да е верен на Христос! Ах, горкичкият, той се нацупи. Пак нищо не сте разбрали.

– Мда – гъгнеше Иван Иванович, слаб, светлоок, енергичен, с ехидна брадичка, с която приличаше на американец от времето на Линкълн (той непрестанно я събираше в шепи и я прекарваше по устните си). – Аз пасувам, естествено. Сам разбирате, че гледам на тия неща съвсем различно. Впрочем защо не ми разкажете как ви разпопиха? Все се каня да ви питам. Кой знае как сте се разтреперили. Анатемосаха ли ви? А?

– Нека не изместваме темата. Всъщност защо не. Да ме анатемосат? Не, сега не проклинат. Имах неприятности, тегля си и последствията. Например дълго време не ти дават държавна служба. Не можеш да живееш в столиците. Но както и да е. Да се върнем на разговора. Казах: човек трябва да бъде верен на Христос. Сега ще ви обясня. Вие не разбирате как може да си атеист, може изобщо да не знаеш има ли бог и за какво е, но в същото време да ти е ясно, че човек не живее в природата, а в историята, и че тя в днешното ѝ разбиране е основана от Христос, че Евангелието е нейната обосновка. А какво е историята? Това е установяване на вековните процеси, свързани с последователното разгадаване на тайната на смъртта и бъдещото преодоляване. Заради туй се откриват неща от рода на математическата безкрайност и електромагнитните вълни, затова се пишат симфонии. Не можем да напреднем в тази насока без известна приповдигнатост. За тези открития ни е необходима духовна база. Нужните данни се съдържат в Евангелието. Кои са те? Първо, любов към ближния, този висш тип жива енергия, която прелива от сърцата и търси излаз и приложение; освен това главните съставни части на съвременния човек, без които той е немислим, а именно идеята за свободата на личността и идеята за живота като саможертва. Имайте предвид, това и до днес е безкрайно ново. В този смисъл древните не са имали история. Там е властвувало сангвинистичното свинство на жестоките сипаничави калигуловци, които не са и подозирали колко е бездарен всеки поробител. Там е властвувала парадната мъртва вечност на бронзовите паметници и мраморните колони. Едва векове и поколения след Христа човек си е поел свободно дъх. Едва след него започва животът в потомството и човек не мре в уличната локва, а у дома си в историята, в разгара на делата, посветени на преодоляването на смъртта, умира посветен на тази тема. Уф, чак се изпотих! Ама дебелоглав, не му увира главата!

– Метафизика, батинка! Докторите са ми забранили такива работи, че ми вредят

на стомаха.

– Ако щете. Добре де, край. Щастливец! Я вижте каква гледка – радост за окоето. А той живее тук и не чувства нищо.

Към реката не можеше да се гледа – тя искреше от слънцето като гофрирана ламарина. Изведнъж се надипли. Към отсрещния бряг заплава тежкия сал с коне, каруци, жени и мъже.

– Още е само пет – каза Иван Иванович. – Вижте, бързият влак от Сизран. Минава тук в пет и една-две минути.

В далечината от дясно на ляво минаваше спретнато жълто-синьо влакче, съвсем смалено от разстоянието. Изведнъж видяха, че спря. Над локомотива се вдигнаха бели клъбца пара. След миг се дочу тревожна свирка.

– Чудна работа – каза Воскобойников. – Нещо е станало. Иначе няма защо да спира там на блатото. Има нещо. Да вървим да пием чай.

6

Не откри Ника нито в градината, нито вътре. Досети се, че се крие, защото му е скучно с тях и не му се играе с Юра. Вуйчо му отиде с Иван Иванович да работят на терасата и го оставиха да се мотае безцелно край къщата.

Наоколо беше удивителна прелест! Неспирно ехтеше чистото тризвучно свистене на авлигите с паузи, в които изчакваха влажният, като че ли изтръгнат от пищялка звук добре да попие в околността. Плътният, залутан във въздуха мирис на цветята бе прикован от зноя неподвижно над лехите. Колко приличаше на Антибите и Бордигера! Юра току се въртеше наляво-надясно. Над ливадите като слухова халюцинация висеше призракът на майчиния му глас, чуваше го в мелодичните песни на птиците и бръмчащите пчели. Юра трепваше и все му-се струваше, че чува гласа ѝ и тя го вика нанякъде.

Стигна до дерето и започна да се свлича надолу. Спусна се от прозрачната гора над падината вътре в елшака, застлал дъното.

Там цареше усойна тъма, с ветролом и шума, почти нямаше цветя и възлестите стъбла на хвощовете приличаха на жезли и криваци с египетска шарка както в неговото илюстрирано издание на Библията.

Все повече му домъчняваше. Плачеше му се. Той коленичи и зариде със сълзи.

– Ангел божи, хранителю мой свещени – молеше се Юра, – посочи на разума ми истинския път и кажи на моята майчица, че съм добре, да не се тревожи. Ако има задгробен живот, Господи, вземи моята-майчица в рая, гдето ликовите на светците и праведниците блестят като светили. Моята майчица беше толкова добра, не може да е била грешница, помилуй я, Господи, стори тъй, че да не се мъчи. Майчице! – в сърцераздирателна скръб я викаше от небето като нововъзнесена праведница и внезапно не издържа, падна на земята и загуби съзнание.

Не остана дълго в несвяст. Когато дойде на себе си, чу, че вуйчо му го вика отгоре. Отговори му бавно и се надигна. Ненадейно си спомни, че не беше се помолил за безследно изчезналия си баща, както го беше учила Мария Николаевна.

Но му беше толкова хубаво след припадъка, че не му се разделяше с това чувство на облекчение, а се боеше да не го загуби. И си помисли, че няма страшно, ако остави молитвата за баща си за друг път.

„Ще потрае. Ще почака“ – сякаш си каза или си помисли той. Почти не помнеше този човек.

7

Във влака във втора класа пътуваше с баща си, адвоката Гордон от Оренбург, ученикът от втори прогимназиален клас Миша Гордон, единадесетгодишно момченце със замислено лице и големи черни очи. Баща му се местеше на работа в Москва, момчето щеше да продължи в московско училище. Майка му, и сестрите му отдавна бяха там и се занимаваха с квартирата.

Момчето и бащата трети ден пътуваха с влака.

Край тях в облаци знойна прах, избеляла като вар от слънцето, летеше Русия, поля и степи, градове и села. По пътищата се влачеха талиги, тежко се смъкваха към прелезите и от лудо литналия влак изглеждаше като че ли каруците са застинали и конете местят крака, без да се движат:

На големите гари пътниците се хвърляха като невидели в бюфета и залязващото слънце иззад дърветата на гаровата градинка осветяваше глезените им и светеше под колелата на вагоните.

Всички движения в света сами по себе си бяха разумно трезви, а заедно – безразсъдно пияни в общия поток на живота, който ги обединяваше. Хората се трудеха и се блъскаха, задвижени от механизмите на собствените си грижи. Но механизмите нямаше да действуват, ако главен техен регулатор не беше чувството за висше и пълно безгрижие. То придаваше усещане за свързаност на човешките съществувания, увереност в прехода им от едно в друго, усещане за щастие, че всичко, което се случва, се случва не само на земята, в която се зариват мъртвите, но и в нещо друго, нещото, което едни наричат Царство Господне, други история, трети кой знае как.

Горчиво и тежко изключение от това правило беше момчето. Крайна негова пружина си оставаше чувството за угриженост и никакво чувство за безгрижие не го облекчаваше и облагородяваше. Разпознаваше у себе си тази наследствена черта и с мнително внимание долавяше признаците ѝ. Тя му тежеше. Наличието ѝ го унижаваше.

Откакто се помнеше, не преставаше да се чуди как независимо от еднаквите ръце и крака и общия език и навици можеш да се различаваш от другите и при това с нещо, което малцина приемат и което не се харесва. Не беше в състояние да разбере положението, при което, ако си по-долу от другите, не можеш да положиш усилия, за да се поправиш и да станеш по-добър. Какво ще рече да си евреин? За какво съществува това? С какво се възнаграждава или оправдава едно такова безоръжно предизвикателство, което не носи нищо друго освен мъка?

Когато търсеше отговор от баща си, той казваше, че изходната му гледна точка е нелепа и така не може да се разсъждава, но не му предлагаше нищо друго, което да го привлече със задълбочената си смисленост и да го накара мълчаливо да се примири с неизбежното.

И като правеше изключение за баща си и майка си, Миша постепенно се изпълни с презрение към големите, които бяха забъркали цялата тази каша и сега не могат да се оправят. Беше сигурен, че щом порасне, всичко някак ще нагласи.

Така и сега, никой не би се осмелил да каже, че баща му е постъпил неправилно, като се спусна подир онзи ненормален, дето изскочи на площадката, и че не е трябвало да спира влака, когато онзи с всичка сила отблъсна Григорий Осипович, дръпна вратата и се хвърли в движение надолу с главата на насипа, както скакачите от трамплина в къпалнята се хвърлят и се гмурват във водата.

Но понеже не друг, а точно баща му дръпна внезапната спирачка, сега излизаше, че влакът не тръгва така необяснимо дълго само заради тях.

Никой не беше наясно относно причините за престоя. Едни говореха, че от внезапния сигнал блокирали въздушните спирачки, други – че влакът е спрял на стръмното нанагорнище и не може да го преодолее, без да набере инерция. Чуваше се и трето мнение, че понеже самоубиецът бил видно лице, неговият адвокат, който пътувал заедно с него, изискал от най-близката спирка Кологривовка да повикат поемни лица за съставяне на протокола. Затова помощник-машинистът се катерил на телеграфния стълб. Дрезината сигурно е потеглила вече.

Тоалетните на влака понамирисваха и пътниците се опитваха да пропъдят зловонието с тоалетна вода, миришеше и на печени пилета, вече на път да се развалят, увити в мръсна мазна хартия. Побелелите дами от Петербург пак така се пудреха, бърсеха с кърпички дланите си, разговаряха с гърлени стържещи гласове, вече поголовно преобразени в огнени циганки поради смесицата от сажди и козметични мазила. Когато минаваха край купето на Гордонови, увили с наметки раменете си и превърнали теснотията на коридора в претекст за нови кокетства, Миша имаше чувството, че ги чува да съскат или съдейки от свитите им устни, би трябвало да съскат: „Ах, моля ви се, каква чувствителност! Колко сме особени! Колко сме изискани! Ах, нали!“

Тялото на самоубиеца лежеше на тревата до насипа. Струйка съсирена кръв рязко чернееше през челото и очите на жертвата, сякаш го зачеркваше с кръст и го

заличаваше. Тази кръв не изглеждаше като негова, от него изтекла, а беше все едно нещо чуждо, лейкопласт или следа от засъхнала кал, или от мокро брезово листо.

Групичката любопитни и състрадателни около тялото непрестанно се подновяваше. Мрачно и безизразно стърчеше над мъртвия неговият приятел и спътник в купето – масивен високомерен адвокат породисто животно с потна риза. Той изнемогваше, от горещината и си вееше с лятната шапка. На всички разпитвания вдигаше рамене и без дори да се обърне, процеждаше неприязнено: „Алкохолик, не го ли виждате? Типичен делириум тременс.“

Два-три пъти се доближи до трупа слаба женица с вълнена рокля и плетен шал. Тя беше вдовица и майка на двама машинисти, старата Тиверзина, и пътуваше безплатно с двете си снахи със служебни билети в трета класа. Тихи жени, ниско забрадени, те я следваха безмълвно както две монахини игуменката си. Тази група будеше уважение. Хората им отваряха път.

Мъжът на Тиверзина беше изгорял жив при една железопътна катастрофа. Тя спираше на няколко крачки от трупа, за да вижда през тълпата, и въздишаше, сякаш сравняваше. „Комуто както било писано – като че казваше тя. – Както е според божията воля, пък сега виж как да стане – от пресита и смахнат разсъдък.“

Всички пътници се помайваха при трупа и само се връщаха от време на време във влака от страх да не им откраднат багажа.

Когато скачаха долу, разкършваха се, късаха цветя и леко подтичваха; всички имаха чувството, че тази местност току-що е изникнала благодарение единствено на спирането и нямаше да я има тук нито мочурливата ливада с бабуните, нито широката река и красивата къща с църквата на високия отсрещен бряг, ако не беше станало нещастieto.

Дори слънцето, което също се възприемаше като местен реквизит, с вечерна пестеливост осветяваше сценката до релсите, сякаш несмело спряло на няколко стъпки разстояние, както би се приближила крава от някое наблизко изкарано на паша стадо.

Миша беше потресен от цялото събитие и в първите минути плака от жал и уплаха. През дългия път самоубиецът на няколко пъти беше идвал в купето им и с часове бе разговарял с баща му. Разправяше, че душата му почивала в нравствено чистата тишина и разбирателство на техния свят, и разпитваше Григорий Осипович за разни юридически тънкости и заплетени въпроси относно полиците и даренията, банкрутите и фалшификациите.

– А, така ли – чудеше се той на разясненията на Гордон. – Вие боравите с някакви по-милосърдни параграфи. Моят адвокат има други сведения. Той гледа на тези неща много по-мрачно.

Всеки път, щом този нервен човек се поуспокоеше, от първа класа идваше да го вземе юристът, негов спътник в купето, и го завличаше във вагон-ресторанта да пият шампанско. Това беше същият едър, нагъл, гладко обръснат и елегантен на вид адвокат, който стоеше сега над тялото и нищо на този свят не можеше да го учуди. Кой знае защо, човек оставаше с впечатлението, че постоянната възбуда на клиента му по някакъв начин е добре дошла за него.

Бащата на Миша разправяше, че онзи бил прочут богаташ, добряк и шурак, вече почти невменяем. Той, без да се притеснява от Мишиното присъствие, разказваше за собствения си син, връстник на Миша, и за покойната си жена, после се прехвърляше на второто си семейство, което също бил изоставил. Тогава си спомняше нещо друго, пребледняваше от ужас, започваше да говори несвързано и изключваше.

Изпитваше към Миша необяснима нежност, може би отразена и може би непредназначена за него. Непрекъснато му подаряваше разни неща, заради което слизаше на всяка голяма гара в халето за първа класа, където имаше сергии-книжарнички и се продаваха игри и местни сувенири.

Пиеше безспир и се оплакваше, че от три месеца не може да спи и щом малко изтрезнее, изпитва такива страдания, за каквито нормалният човек си няма понятие.

Миг преди края влетя в купето, хвана ръката на Григорий Осипович, нещо искаше да каже, не можа, изскочи на площадката и се хвърли от влака.

Миша разглеждаше малката колекция уралски минерали в дървената кутия – последния подарък от покойния. По едно време всички се раздвижиха – по другия коловоз пристигна дрезината, от нея скочиха следователят с униформена фуражка, докторът и двама стражари. Чуха се студени делови гласове. Задаваха се въпроси,

нещо се записваше. Кондукторите и двамата полицаи повлякоха трупа нагоре по насипа, хлъзгаха се по чакъла и се свличаха назад. Някаква жена взе да вие. Приканиха всички пътници да заемат местата си, влакът изсвири и тръгна.

8

„Пак тази лепка“ – злобно си помисли Ника и се защура из стаята. Гласовете на гостите се чуваха все по-близо. Нямаше вече път за отстъпление. В спалнята имаше две легла – на Воскобойников и неговото. Ника, без много да му мисли, се завря под своето.

Чу как го търсеха в другите стаи, викаха го, чудеха се къде е изчезнал. После влязоха в спалнята.

– Няма как, Юра – каза Веденяпин, – разходи се, може другарчето ти после да се намери и ще си поиграете.

Поговориха малко за университетските вълнения в Петербург и в Москва, та двадесетина минути държаха Ника в унизителния му капан. Най-накрая излязоха на терасата. Ника безшумно отвори прозореца, скочи долу и изчезна в градината.

Днес просто не беше на себе си и цялата минала нощ не бе мигнал. Караше четиринадесет. Беше му омръзнало да е малък. Не спа цялата нощ и на разсъмване излезе от пристройката. Слънцето изгриваше и земята в парка бе покрита с дълга, мокра от росата и накъсана сянка от дърветата. Сянката не беше черна, а тъмносива като подгизнал филц. И сякаш именно от нея се вдигаше замайващото благоухание на утрото – от тази влажна сянка на земята с продълговати светли петна като пръсти на момиче.

Внезапно сребриста струйка живак, същата като капките роса в тревата, потече на няколко крачки от него. Течеше, течеше, но не попиваше в пръстта. Неочаквано рязко движение – и струйката се метна нанякъде и изчезна. Беше змия медянка. Ника изтръпна.

Той беше чудновато момче. В състояние на превъзбуда си говореше сам на висок глас. Подражаваше на майка си в склонността ѝ към високите материи и парадоксите.

„Колко е хубаво на този свят! – каза си той. – Но защо винаги го усещам така болезнено? Има бог, разбира се. А щом го има – това съм аз. Ето, сега ѝ заповядвам – погледна към ясиката, която цяла трептеше от горе до долу (мокрите ѝ преливащи листенца изглеждаха като изрязани от тенекйки), – ще ѝ заповядам. – И в безумно надценяване на силите си той не пошепна, а с цялото си същество, с цялата си кръв и плът пожела и нареди: – Стой!“ – И дървото веднага послушно застина. Ника се изсмя от радост и се втурна на реката да се къпе.

Баща му, терористът Дементий Дудоров, беше в каторга, която му замести по височайше благоволение обесването, на каквото беше осъден. Майка му принадлежеше към рода на грузинските княгини Еристови и беше капризна и още млада красавица, вечно увлечена в нещо – бунтове, бунтари, крайни теории, прочути артисти, клетки несретници.

Умираще за сина си и от името му Инокентий произвеждаше безброй немислимо нежни и глупашки умалителни от рода на разните Иночки и Нокътчета и го беше водила да го покаже на родата си в Тифлис. Там най-много го слиса столоватото дърво на сред двора на къщата, в която се настаняха. То беше някакъв нескопосен тропически великан. С листата си, подобни на слонски уши, засенчваше двора от знойното южно небе. Ника не можеше да възприеме, че това дърво е растение, а не животно.

За него беше опасно да носи страшното презиме на баща си и Иван Иванович със съгласието на Нина Галактионовна се канеше да подава молба до височайшите власти на Ника да бъде дадена фамилията на майката.

Когато легнеше под кревата, възмутен от подредбата на този свят, освен всичко друго си мислеше и за това. Какъв е този Воскобойников, че толкоз отвътре да участва в семейните им проблеми? Ще им каже той на тях!

Ами тази Надя! Какво като е на петнадесет години, това не ѝ дава право да вири нос и да му говори като на дете. Ще види тя! „Мразя я – повтори си няколко пъти наум. – Ще я убия! Ще я повикам на реката да се повозим с лодката и ще я удавя.“

Майка му – и тя. Естествено, че ги излъга, него и Воскобойников, когато заминаваше. Не е в никакъв Кавказ, ами чисто и просто от най-близката гара е хванала право на север и сега преспокойно стреля заедно със студентите в Петербург срещу полицията. А той жив да гние в тази глупашка дупка. Но всички ще ги надхитри. Ще удави Надя, ще зареже училището и ще изчезне при баща си в Сибир да, вдигат въстание.

Езерото откъм брега беше цялото във водни рози. Лодката разцепи блатната мътилка със сухо шумолене. Водата избликваше в дъното на гъсталака като сок в триъгълния разрез на динята.

Момичето и момчето започнаха да късат водни рози. Двамата хванаха един и същи жилав и гъвкав стрък, който не искаше да се откъсне. Усилието ги събра и те чукнаха глави. Лодката се заби в брега. Стъблата се сплитаха и затъваха, белите цветчета с ярка сърцевина като жълтък с кръв се гмуркаха във водата, изскачаха и от тях се лееше вода.

Надя и Ника продължаваха да берат цветя, лодката все повече се накланяше и те почти лежаха вече на борда.

– Омръзна ми да уча – каза Ника. – Време е да започвам да живея, да изкарвам пари, да работя.

– Тъкмо мислех да те помоля да ми обясниш квадратните уравнения. Толкова съм зле по алгебра, насмалко да ме оставят на поправителен.

Ника заподозря някаква подигравка в тези думи. Тя, разбира се, му дава да разбере колко е малък още. Квадратни уравнения! А те все още не са и припарили до алгебрата!

Не се издаде колко е уязвен и привидно равнодушен, в същия момент разбирайки колко глупаво звучи, попита:

– Като пораснеш, за кого ще се омъжиш?

– О, чак кога ли ще стане това. Вероятно за никого. Все още не съм мислила по въпроса.

– Само не си въобразявай, ако обичаш, че ме интересува.

– Тогава защо питаш?

– Тъпачка.

Скараха се. Ника си спомни сутрешното си женоненавистничество и заплаши Надя, че ако не престане да се държи нахално, ще я удави.

– Хайде де – каза Надя.

Той я сграбчи през кръста. Сбиха се, загубиха равновесие и цопнаха във водата.

И двамата знаеха да плуват, но водните лилии се преплитаха в ръцете и краката им, а дъното още го нямаше. Най-сетне се измъкнаха на брега, целите в тиня. Вода шуртеше от обувките и джобовите им. Ника се умори много.

Ако това беше станало малко по-рано, да речем, пролетта, то, седнали вир-вода един до друг след премеждието, щяха непременно да крещят, да се карат или да се смеят.

Но сега мълчаха и едва дишаха, притеснени от безсмислието на случилото се. Надя се възмущаваше и негодуваше мълчаливо, а него цялото тяло го болеше, като че ли го бяха били с тояга и му бяха строшили ребрата.

Най-сетне Надя тихо подхвърли като голяма: „Ненормален!“ – и той също като голям каза: „Извинявай.“

Заизкачваха се към къщата, оставяйки мокри следи подире си, подобно на двама водовозеца. Пътят им минаваше по прашно нанагорнище, пълно със змии, близо до мястото, дето Ника сутринта бе видял медянката.

Той си спомни вълшебната приповдигнатост на нощта, утринта и сутрешното си всемогъщество, когато по свой каприз властвуваше над природата. Какво да й заповяда сега? – си помисли. Какво би искал най-много на света? И си каза, че най-много би искал някога още веднъж да падне с Надя в езерото и какво ли не би дал сега да можеше само да разбере ще го има ли това някога, или не.

Втора част
МОМИЧЕ ОТ ДРУГА СРЕДА

Войната с Япония още не беше свършила. Неочаквано я изместиха други събития. През Русия минаваха революционни вълни, коя от коя по-силни и невероятни.

По това време в Москва пристигна от Урал Амалия Карловна Гишар, вдовица на белгийски инженер и натурализирана францужойка, с двете си деца: сина Родион и дъщерята Лариса. Даде сина си в кадетски корпус, а дъщерята в девическа гимназия – по една случайност в същата и в същия клас, в който учеше Надя Кологривова.

Мадам Гишар имаше останали от мъжа си спестявания във вид на ценни книжа, които по-рано се вдигаха, а сега започнаха да падат. За да запази поне нещо от средствата и да не стои със скръстени ръце, купи малкото шивашко ателие на Левицка близо до Триумфалната арка; купи го от наследниците ѝ с правото да запази старата фирма, предишните клиентки и всички модистки и ученички.

Направи го по съвет на адвоката Комаровски, приятел на мъжа ѝ и нейна опора, хладнокръвен комбинатор, който познаваше конюнктурата в Русия като петте си пръста. Те водиха кореспонденция около пристигането, той ги посрещна на гарата и ги прекара през цяла Москва до хотел „Черногория“ на улица Оружейна, където им беше наел стаи, пак той я склони да даде Родя в кадетския корпус, а Лара в гимназията, избрана по негова препоръка, и пак той се шегуваше нехайно с момчето и така заглеждаше момичето, че то се червеше.

Преди да се преместят в тристайното апартаментче над ателието, те изкараха близо месец в „Черногория“. Това беше една от най-ужасните дупки на Москва: каруцари и вертепи, цели улици на разврата и бордеи на „падналите създания“.

Децата не се учудваха на мръсотията в стаите, на дървениците, мизерната мебелировка. След смъртта на баща им майката живееше в постоянна паника, че ги чака просешка тояга. Родя и Лара бяха свикнали да чуват, че са на ръба на гибелта. Разбираха, че не са улични деца, но дълбоко в тях се загнездваше страх от богатите, както го има у децата от сиропиталищата.

Жив пример за такъв страх им даваше майка им. Амалия Карловна беше пълничка блондинка на около тридесет и пет години, при която сърдечните кризи се сменяха с пристъпи на изглупяване. Беше ужасно плахо същество и до смърт се боеше от мъжете. Затова от страх и вълнение непрекъснато попадаше от едни прегръдки в други.

Бяха в двадесет и трета стая в „Черногория“, а в двадесет и четвърта още от отварянето на хотела живееше виолончелистът Тишкевич, потлив и плешив добряк с перука, който молитвено долепваше длани и ги притискаше о гърдите си, когато убеждаваше някого за нещо, и отмяташе назад глава, вдъхновено притворил очи, когато свиреше пред хора или на концерти. Рядко си стоеше вкъщи, по цели дни се губеше в Большой театър или в Консерваторията. Съседите се запознаха. Взаимните услуги ги сближиха.

Тъй като присъствието на децата понякога притесняваше Амалия Карловна при посещенията на Комаровски, Тишкевич на излизане ѝ оставяше ключа от стаята си, за да приема там приятеля си. Скоро мадам Гишар така свикна с неговата всеотдайност, че на няколко пъти му чука, цяла в сълзи, търсейки закрила от покровителя си.

Къщата беше едноетажна, близо до пресечката с Тверская. Усещаше се близостта на Брестката жп линия – оттук започваха нейните владения, служебните сгради, локомотивните депа и магазините.

Натам си отиваше Оля Дьомина, умно момиченце, племенничка на един служител от Сточна гара Москва.

Тя беше будна ученичка. Старата собственичка я беше забелязала, сега и новата се отнасяше с внимание към нея. Оля Дьомина много хареса Лара.

Всичко беше останало както по времето на Левицка. Лудо се въртяха шевните машини, задвижени от краката или пърхащите ръце на уморените шивачки. Някоя тихо тропосва, седнала на масата, и изтегля с иглата дългия конец. Подът беше целият в парцалчета. Говореха високо, за да надвикат тракането на машините и сочните трели на Кирил Модестович, канарчето в кафеза над прозореца – тайната на името му бе отнесена в гроба от предишната собственичка.

В салона живописна група от дами обкръжаваше масата с журналите. Те стояха изправени или седнали, или облежани в същите пози, които виждаха по картинките, разглеждаха моделите и се съветваха за фасоните. На директорското място зад писалището седеше помощничката на Амалия Карловна, една от старите кройчи Фаина Силантиевна Фетисова, кокалеста жена с брадавици в хлътналите набраздени бузи.

Захапала кокален мундшук с цигара в пожълтелите зъби, тя присвиваше очи с жълти склери, бълваше жълт пушек от устата и носа и записваше в една тетрадка мерките, номерата на квитанциите, адресите и желанията на безбройните клиентки.

Амалия Карловна беше нов и неопитен човек в ателието. Тя не се чувствуваше пълновластна господарка. Но персоналът беше честен, Фетисова ѝ вдъхваше доверие? Въпреки всичко времената бяха тревожни. Амалия Карловна не смееше да помисли за бъдещето. Обземаше я отчаяние и нищо не ѝ спореше.

Често ги посещаваше Комаровски. Когато Виктор Иполитович минаваше през цялото ателие към тяхната част и пътем стряскаше преобличащите се кокетки, които се криеха при появата му зад параваните и оттам палаво апострофираха съмнителните му шегички, шивачките неодобрително и насмешливо шушнеха подире му: „Цъфна“, „Нейничкият“, „Амалкиният хубостник“, „Пръч“, „Коцкар“.

Обект на още по-голяма омраза беше булдогът му Джек, който водеше понякога с кайшка и който с такива устремни подскоци го влачеше подире си, че Комаровски се препъваше, подтичваше напред и следваше кучето с протегнати ръце като слепец подир водача си.

Веднъж през пролетта Джек ухапа Лара по крака и ѝ скъса чорапа.

– Ще го убия, мръсна гадина – по детски изхриптя на ухото ѝ Оля Дьомина.

– Наистина гадно псе. Но как ще го направиш, глупавичката ми?

– Тихо, не викай, ще ти кажа как. Нали има едни каменни яйца за Великден?

Майка ти ги държи на бюфета...

– А, да, мраморни, кристални.

– Да де. Ела да ти кажа на ухото. Трябва да се натопи в мас, маста ще полепне, то ще го глътне, псето проклето, сатана, дяволско изчадие – и сбогом! Ще се гътне! Стъкло е това!

Лара се засмя и със завист си помисли: ето едно момиче, което живее в мизерия, труди се. Малолетните от народа рано се развиват. Но колко много детска наивност има у Оля. Яйцето, Джек – откъде ги измисля? „Защо ми е писано – каза си Лара – всичко да виждам и за всичко да ме боли?“

4

„Та нали моята майка му е – как се наричаше... Нали той е маминият... такъв... Гадна дума, не искам да я повтарям. Защо ме гледа тогава по този начин? Нали съм ѝ дъщеря?“

Наскоро беше навършила шестнадесет години, но вече изглеждаше съвсем зряла девойка. Даваха ѝ осемнадесет и повече. Имаше ясен ум и лек характер. Беше много хубава.

Двамата с Родя разбираха, че всичко в този живот трябва да постигат със собствените си ръце. Противно на безгрижните и заможните, нямаха за кога да се отдават на преждевременни хитрости и теоретично проучване на неща, които още не ги засягаха практически. Долно е само ненужното. Лара беше най-чистото същество в света.

Братът и сестрата знаеха на каква цена се постига всичко и държанасипа и се любуваше на цялостната линия на реверите, на точните ръбове на панталона и на благородния модел на обувките си.

Думите на Антипов през едното му ухо влизаха, през другото излизаха. Той

мислеше за нещо съвсем друго и току вадеше часовника си, поглеждаше го и бързаше занаякъде.

– Така е, драги, така е – нетърпеливо прекъсна той Антипов, – но това се отнася само за главните пътища и дистанциите, дето има голямо движение. А при теб, я спомни си... Някакви си резервни коловози и глухи линии, репей и копривак, най-много маневри на локомотивите, празни композиции. И недоволен ми се пишеш! Да не си изкукуригал? Не такива релси, ами дървени могат да сложат тук.

Погледна часовника, щракна капака и се взря в далечината, където шосето и железопътната линия се доближаваха. Откъм завоя се показва каретата на Фуфлигин. Жена му идваше да го вземе. Кочияшът спря конете почти до платното, като непрекъснато ги умиряваше и им подвикваше с бабешки гласец, както бавачка подвиква на кисело дете – конете се плашеха от железницата. В ъгъла на каретата, небрежно облегната на възглавниците, седеше красива дама.

– Добре, драги, хайде друг път – каза началникът и махна с ръка – един вид, не виждаш ли, че нямам време за твоите прищевки. Чакат ме къде по-важни неща.

И съпрузите отпрашиха.

6

След три-четири часа, почти по мръкнало, в полето, встрани от коловозите, изникнаха сякаш изпод земята две фигури, които преди това не личаха на повърхността, и бързо се заотдалечаваха, като всеки миг се оглеждаха. Това бяха Антипов и Тиверзин.

– Да вървим по-бързо – каза Тиверзин. – Не ме е страх от копоите, че ще ни проследят, ами сега ще свършат тия препирни, ще изскочат от земянката и ще ни настигнат. А не мога да ги гледам вече. Щом ще протакат, тогава защо беше цялата работа? Не ни е изтръбвал ни този комитет, ни да си играем с огъня и да се врем под земята. Ама и ти си един – да подкрепяш онова леке от Николаевската линия.

– Даря, моята, е с тиф. Искам да я откарам в болницата. Докато не я закарам, за друго не мога да мисля.

– Казаха, че днес давали заплатите. Отивам в канцеларията. Да не беше ден за заплата, казвам ти, плюл съм на вас, хич нямаше да се мая, ами собственоръчно щях да туря край на цялото това туткане.

– И как по-точно, ако позволите да запитам?

– Много лесно! Слизам в котелното, пускам сирената, и край на дрънканиците!

Двамата се сбогуваха и продължиха всеки в посоката си.

Тиверзин тръгна по жп линията към града. Насреща му вървяха хора, вече взели заплатите си от канцеларията. Бяха много. Тиверзин разбра, че почти всички на територията на гарата си бяха получили парите.

Мръкваше се. На откритата площадка пред канцеларията се тълпяха работници, които не бяха на смяна сега, осветени от лампата пред помещението. Пред вратата беше спряла каретата на Фуфлигин. Фуфлигина седеше вътре в същата поза, сякаш от сутринта не бе мръднала от седалката. Тя чакаше мъжа си, който си взимаше парите.

Изведнъж започна лапавица. Кочияшът слезе от капрата да вдигне кожения гюрюк. Докато той разпъваше прибраните железа, подпрял крак в задницата на купето, Фуфлигина се любуваше на бисерно-сребрилата водна каша, която се мержелееше в светлината на лампата. Взираше се с немигащ поглед, зареян над главите на скупчените работници, с такъв вид, сякаш в случай на нужда този поглед би могъл безпрепятствено да мине и през тях като през мъгла или дъжд.

Тиверзин случайно забеляза израза на лицето ѝ. Испита отвращение. Тръгна си, без да кимне на Фуфлигина, и реши по-късно да мине за парите, за да не се срещне в канцеларията с мъжа ѝ. Продължи към по-неосветения район на работилниците, където се чернееше обръщателното ухо с отклоненията към локомотивното депо.

– Тиверзин! Куприк! – викнаха го няколко гласа от тъмното. Пред работилниците се бяха събрали работници. Вътре някой крещеше и се чуваше детски плач.

– Киприян Савелич, помогнете на детето – каза някаква жена от навалищата.

Както винаги старият майстор Пьотър Худолеев млатеше вечната си жертва, малолетното чираче Юсупка.

Худолеев не беше прекарал целия си живот като изтезател на чирачета, пияница и побойник с тежка ръка. Едно време подир юначния калфа се бяха заглеждали търговски и попски щерки от манифактурните предградия на Москва. Но майката на Тиверзин, по него време току-що завършила епархиалното училище, която той искал за жена, му отказала и се задомила с неговия приятел, локомотивния майстор Савелий Никитич Тиверзин.

На шестата година след овдовяването ѝ, след ужасната смърт на Савелий Никитич (той изгоря през 1888 година в една нашумяла по онова време железопътна катастрофа), Пьотър Петрович поднови предложението си и Марфа Гавриловна пак му отказа. Оттогава Худолеев се пропи и взе да буйствува, за да си разчисти сметките с целия свят, виновен според него за сегашните му несгоди.

Юсупка беше син на чистача Гимазетдин от двора, дето живееше Тиверзин. Тиверзин покровителствуваше малкия в работилницата. Това още повече озлобяваше Худолеев.

– Как си хванал пилата, азиатска мутро – крещеше Худолеев, като дърпаше момчето за косата и го удряше по врата. – Така ли се зачистват отливки! Тебе питам, докога ще ми портиш работата! Аллах-маллах, мохамеданска мутро, дръпнати очи!

– Ох, няма вече, чичко, ох, няма, ох, боли!

– Хиляда пъти съм ти казвал, първо нагласи седлото, после ще притягаш, ама той своето си знае. Ще ми счупиш шпиндела, кучи сине!

– Не съм го пипал, чичко, честен кръст, не съм го пипал!

– Защо тормозиш детето? – попита Тиверзин, който се беше промушил през навалищата.

– Двама се карат, третият да си трае отрязва го Худолеев.

– Питам те, защо тормозиш момчето?

– Аз пък ти казвам, върви си по пътя, социал-командир! Да го убия му е малко на този поразник, за една бройка да ми счупи шпиндела. Да целува ръка, че още е жив – само му поопънах ушите и му пооскубах перуфината.

– Защо, главата ли трябваше да му откъснеш за такова нещо? Как не те е срам, стар човек, ей косата ти побеля, ама акълът ти не е дошъл.

– Я си гледай пътя, ти казвам, да не съжالياваш. На пестил ще те направя аз, фъшкия такава! На траверсите са те правили тебе, копелдак с копелдак, баш под носа на баща ти. Знам я аз майка ти и още как, мръсница, въртиопашка, скубла!

Всички по-нататъшни събития станаха за по-малко от минута. Двамата сграбчиха първото, което им падна под ръка на подставките до струговете, пълни с тежки инструменти и късове желязо, и щяха да се убият, ако не бяха се хвърлили всички вкупом да ги разтърват. Худолеев и Тиверзин стояха свели глави, почти опрели чела, бледи и с кръвясали очи. От злоба дума не можеха да продумат. Отзад здраво ги държаха за ръцете. Някой от двамата току сбираше сили и се дърпаше да се изскубне, гърчейки цялото си тяло и повличайки увисналите на гърба му другари. И двамата бяха със скъсани копчета и раздърпани дрехи, куртките и ризите им падаха от раменете. Глъчката около тях не стихваше.

– Секача му вземи, секача – ще му строши главата.

– Кротко, кротко, чичо Пьотър, ще си навехнеш ръката.

– Докога ще се занимаваме с тях. Дай да ги разделим, ще ги заключим, и готово.

Изведнъж Тиверзин със свръхчовешко усилие се отърси от накачулените по него тела, измъкна се и с един скок се намери до вратата. Понечиха да го настигнат, но видяха, че му е дошъл друг акъл, и го оставиха на мира. Той тресна вратата на излизане и закрачи напред, без да се обръща. Наоколо – есенна влага, нощ, тъмнина.

– Ти им мислиш доброто, а те гледат как да ти ръгнат ножа в ребрата – мърмореше той и не съзнаваше накъде и защо се е запътил.

Този свят на подлости и лъжи, където някаква си угоена госпожа смее така да гледа онези глупчовци работяги, а впианчената жертва на тези порядки за разтуха се глуми над себеподобния, този свят сега му беше по-омразен от когато и да било. Крачеше бързо, сякаш със скоростта на вървежа си можеше да приближи времето, когато всичко на този свят ще е разумно и уредно, както сега в пламналата му глава. Знаеше, че всичките им стремежи от последните дни, безпорядките в жепето, речите по събранията и решението им да стачкуват, което засега още не е изпълнено, но не е и

отменено – всичко това са отделни моменти от този голям и все още предстоящ път.

Но сега възбудата му стигна такава степен, че нямаше търпение час по-скоро да пробяга цялото разстояние на един дъх, без да спира. Той не мислеше накъде отива, само крачеше широко, но краката му прекрасно знаеха накъде го носят.

Дълго време нямаше и представа, че след като с Антипов напуснаха землянката, заседанието постанови стачката да започне още същата вечер. Членовете на комитета веднага се разпределиха кой къде да върви и кого откъде да махнат. Когато в локомотивноремонтното сякаш из дъното на душата му се изтръгна дрезгавият сигнал, който постепенно се прочистваше и изравняваше, от входния семафор към града се движеше вече колона от депото и от Сточна гара, която се сля с новата тълпа, зарязала работа при сигнала на Тиверзин от котелното.

Тиверзин дълги години мислеше, че той сам бе спрял нея нощ работата и движението на влаковете. Едва на по-късните процеси, когато го съдиха по съвкупност и в обвинението не фигурираше подстрекателство към стачна борба, той бе изведен от тази си заблуда.

Хората изскачаха навън, питаха: „Какво става?“ От тъмното им отговаряха: „Да не си глух! Нали чуваш, тревога! Значи пожар.“ – „Къде?“ – „Все някъде, щом са надули сирената.“

Тряскаха врати, излизаха все нови и нови хора. Чуваха се други гласове: „Глупости, пожар! Ей, село! Не го слушайте този загубеняк. Това се вика край на работата, разбра ли? Свърши се тяхната, няма вече робия. Да си ходим, момчета.“

Тълпите ставаха все по-многолюдни. Започна железничарската стачка.

7

Тиверзин се прибра чак на третия ден, премръзнал, неспал, небръснат. Миналата нощ бяха свили небивали за сезона студове, а Тиверзин беше облечен с есенни дрехи. Пред вратата го пресрещна чистачът Гимазетдин.

– Благодарим, господин Тиверзин – задърдори той, – Юсуп спасил, цял живот бога ще молим.

– Да не си се побъркал, Гимазетдин, какъв господин съм ти аз? Зарежи тия работи. Кажи по-бързо какво има, виж какъв е студ.

– Защо студ, тебе топло, Савелич. Вчера на твойта майка Марфа Гавриловна докарали цяла барака дърва от Сточната гара, брезови дърва, хубави, сухи.

– Благодаря ти, Гимазетдин. Ти още нещо искаш да ми кажеш, моля ти се, по-бързо, замръзнал съм.

– Искал да кажа, не стой вкъщи, Савелич, трябва да се крийш, вчера полицай питал за тебе инспектор питал кой идвал у вас. Викам никой. Помощникът му, викам, идвал, бригадата идвал, железница идвал. Други – никой, не!

Къщата, в която бекяринът Тиверзин живееше с майка си и женения си брат, беше собственост на съседната църква „Света Троица“. Живеещите бяха отчасти от духовенството, две задруги месари и зарзаватчии, които държаха търговията в дюкяните и по сергиите, но най-голяма част бяха дребните служители от Московско-Брестката жп линия.

Къщата беше тухлена с дървен балкон, надвиснал над калния четвъртит двор. Между етажите имаше външни дървени стълби, мръсни и хлъзгави. Там смърдеше на котки и кисело зеле. Площадките завършваха с нужници и килери с катинари.

Братът на Тиверзин бе призован редник по време на войната и беше ранен във Вафангу*. Лежеше в Красноярската болница и жена му с двете им дъщери заминаха за там да го видят и да си го приберат. Потомствени железничари, Тиверзини не се плашеха от дълъг път и кръстосваха цяла Русия с безплатните служебни билети. Сега жилището беше празно и тихо, там живееше само майката и синът.

[* Село на Манджурската жп линия за Порт Артур. – Б. пр.]

Квартирата им беше на втория етаж. На балкона пред входната врата стоеше бъчвата, която водовозецът пълнеше. Когато Киприян Савелиевич се качи, видя, че капакът на бъчвата е изместен и върху ледената кора, сковала водата, е оставено канчето и е залепнало от студа.

– Само е Пров – помисли си Тиверзин и се подсмихна. – Не се гаси този пожар,

бре, тори го отвърне.

Пров Афанасиевич Соколов, псалт, едър мъж още в разцвета на силите, беше далечен роднина на Марфа Гавриловна.

Киприян Савелиевич отлепи канчето от леда, нагласи капака на бъчвата и дръпна звънеца на вратата. Насреща му плувна облак от къщни миризми и апетитна пара.

– Хубаво сте напалили, майко. Като е топло, добре е.

Майка му се хвърли към него, прегърна го и заплака. Той я погали по главата, изчака малко и деликатно я отстрани.

– Горее главата, майко – каза й тихо, – спряхме влаковете от Москва чак до Варшава.

– Знам, затуй плача. Ох, лошо ти се пише, Купринка, да се беше скрил някъде по-надалеч.

– За малко да ми строши главата вашият Пьотър Петров, мило либе, где си ти. – Искаше да я разсмее. Тя не разбра шегата му и сериозно отговори:

– Грехота е да му се смееш, Купринка. Пожали го горкия несретник, нещастна душа.

– Прибрали Пашка Антипов – Павел Ферапонтович. Дошли посред нощ, обиск, обърнали всичко. На сутринта го откарали. А жена му Даря е в болницата с тиф. Малкият Павлуша, той учи в прогимназията, останал сам вкъщи с една глуха леля. На всичкото отгоре заплашват да ги изхвърлят оттам. Мисля да вземем момчето у нас. За какво е идвал Пров?

– Откъде знаеш?

– Виждам, че бъчвата зее и канчето е вътре. А, викам си, само оня Пров, бездънният, е лочил.

– Колко си ми досетлив, Купринка. Вярно, Пров идва, Пров Афанасиевич. Прескочи да иска малко дръвца на заем – дадох му. Ох, боже, остави дървата, ами съвсем ми беше изскочило от ума, знаеш ли каква новина донесе? Царят подписал манифест всичко да се обърне, никой никого да не потиска, на селяните да се даде земя и всички да се изравнят с дворяните. Разбираш ли? Указът е подписан, остава да излезе. От Синода дошло ново прошение и трябвало да се притури в ектенията или някаква друга молитва, да не те излъжа. Каза ми Провушка, ама на минутата забравих.

8

Патуля Антипов, синът на арестувания Павел Ферапонтович и на Даря Филимоновна, дете лежеше в болница, се пресели у Тиверзини. Тор беше спретнато момче с правилни черти и руса коса, сресана на среден път. Непрекъснато я зализваше с четката и всяка секунда си подръпваше куртката и колана с емблемата на реалната гимназия. Често се смееше до сълзи и беше доста наблюдателен. Много точно и с голям комизъм имитираше всичко, което чуеше и видеше.

Скоро след манифеста от седемнадесети октомври се взе решение за голям митинг от Тверска застава до Калужка. То беше начинание в духа на „девет баби – хилаво дете“. Няколкото революционни организации, свързани с тази идея, се изпокараха помежду си и една след друга се отметнаха, а когато се разбра, че на определената сутрин хората все пак са излезли, набързо им пратиха свои представители.

Марфа Гавриловна отиде на манифестацията заедно с веселия и общителен Патуля въпреки молбите и несъгласието на Киприян Савелиевич.

Беше началото на октомври, със сух студ и оловносиво спокойно небе, прехвърчаха колебливи снежинки, дълго кръжаха, преди да паднат на земята, и после на сив пухкав прах запълваха дупките по пътя.

Хората се стичаха надолу по улицата, същинско стълпотворение, лица, лица и лица, зимни балтони и рунтави шапки, старци, курсистки, деца, униформени железничари, работници от трамвайното депо и от телефонната станция с ботуши над коленете и кожени куртки, гимназисти и студенти.

Някое време пяха „Варшавянка“, „Вий жертва паднахте“ и „Марсилезата“, после човекът, който вървеше пред цялото шествие гърбом към пътя и дирижираше със стиснат в ръката калпак, надяна калпака, престана да ръкомаха, даде гръб на процесията и се послуша какво се говори сред другите организатори, които крачеха отпред. Песента се

разбърка и секна. Чу се хрускавият вървеж на несметната тълпа по заледения паваж.

Доброжелатели съобщиха на инициаторите на шествието, че ги причакват казаци. Бяха телефонирали в близката аптека за подготвяната засада.

– Какво пък – изслушаха ги организаторите, – най-важното е да запазим хладнокръвие и да не се паникьосваме. Веднага трябва да завземем най-близката обществена сграда по пътя, да уведомим хората за тази заплаха и да се разпръснем.

Започна спор къде ще е най-добре. Едни предлагаха Дружеството на търговците, други Висшата техническа школа, трети Школата на чуждестранните кореспонденти.

Докато спореха, отпред се показва ъгълът на една сграда. Там също се помещаваше учебно заведение и то ставаше за убежище не по-лошо от изброените.

Когато първите стигнаха дотам, водачите се качиха на полукръглата площадка пред вратата и със знаци спряха началото на процесията. Отвориха се всички врати и шествието в пълен състав, кожух след кожух, шапка след шапка заприичва в аулата и се заизкачва по централното стълбище.

– В салона, в салона! – викаха единични гласове отзад, но тълпата продължаваше да изтича и да се губи по коридорите и класните стаи.

Когато все пак успяха да ги съберат и всички се настаняха по столовете, ръководителите на няколко пъти се опитаха да съобщят за подготвяната клопка, но никой не ги слушаше. Спирането на шествието и преминаването в затворено помещение се възприе от присъстващите като покана за импровизиран митинг и той веднага започна.

След дългата маршировка с песен хората искаха малко да помълчат и сега друг да отговаря за тях и да си дере гърлото. В сравнение с главното удоволствие – почивката – нямаше никакво значение нищожните разногласия между ораторите, които почти изцяло бяха солидарни помежду си.

Затова най-голям успех има най-некадърният оратор, който не налагаше на присъстващите да го слушат. Всяка негова дума бе съпроводвана със съчувствен рев. Никой не съжаляваше, че речта му се губи в одобрителния шум. Публиката нетърпеливо бързаше да се съгласи, крещеше „позор“, гласува протестна телеграма, после еднообразният му глас внезапно й омръзна, хората станаха и абсолютно забравиха оратора, калпак след калпак, редица след редица се спуснаха на тълпа по стълбите и излязоха на улицата. Шествието продължи.

Докато провеждаха митинга, навън бе навалял сняг, той все повече се усилваше, всичко наоколо беше побеляло.

Когато налетяха драгуните, в първата минута задните дори не разбраха. Отпред изведнъж се понесе нарастващ тътен, както става, когато множеството крещи „ура“. Викове „помощ“, „убийци“ и всички други се сляха в нещо неразбираемо. Почти в същия миг с вълната на тези звуци през тесния проход, образуван в дръпналата се тълпа, стремглаво и безшумно профучаха конски глави, гриви и конници, размахали шашки.

Подразделението премина през шествието, обърна се, престои се и се вряза в задните редици. Започна сеч.

За броени минути улицата се опразни. Хората се разбягаха в пресечките. Снегът вече не валеше така силно. Вечерта беше суха като рисунка с въглен. Изведнъж залязващото слънце някъде иззад къщите сякаш взе да бучи пръст във всичко червено на улицата: в червените кавалерийски фуражки, в падналото червено знаме, в кървавите нишки и капки в снега.

Отстриани по уличното платно пълзеше на лакти стенещ човек с разбит череп. Неколцина конници се връщаха в редица откъм долната част на улицата, където ги бе завлякло преследването. Почти в краката им се метна Марфа Гавриловна с разкривена забрадка и с неузнаваем глас извика колкото сили имаше: „Паша! Патуля!“

Той през цялото време бе вървял с нея и я беше забавлявал, имитирайки много майсторски последния оратор, и ненадейно изчезна в суматоката, когато връхлетяха кавалеристите.

В бъркотията я цапнаха и нея с камшик по гърба и макар да не почувствува болка през дебелия кожух, тя изруга и размаха пестник подир препусналата кавалерия, възмутена, че нея, старата жена, се бяха осмелили да ударят на публично място.

Марфа Гавриловна се оглеждаше тревожно на всички страни. За щастие видя момчето на отсрещния тротоар, където в нишата между колониала и една къща се

спотайваше група случайни зяпачи.

Там ги беше притиснал с коня си един драгун, който яздеше по тротоара. Той се наслаждаваше на ужаса им, преграждаше им пътя, разиграваше коня пред носа им, демонстрираше манерна езда и пируети, отстъпваше и бавно вдигаше коня на задни крака като циркаджия. По едно време видя, че другарите му се връщат, заби шпори в хълбоците на коня и с два-три скока се присъедини към редицата им.

Затиснатите в нишата хора се разпръснаха. Паша, който до този момент не смееше да гъкне, се хвърли към баба Марфа.

Тръгнаха си към къщи. Марфа Гавриловна неспирно мърмореше:

– Убийци проклетци, мръсни изедници! Хората се радват, че царят им дава свободи, а тия – насреща. Все да напакостват, всяка дума да обърнат наопаки.

Яд я беше на драгуните, на целия свят, а в момента дори на собствения ѝ син. Като кипеше, ѝ се струваше, че всичкото е заради калпазаните на Купринка, които тя наричаше многознайковци и дървени философи.

– Змийско котило! Какво искат тия обесници! Капка ум нямат! Само се джафкат и се дърлят. А онзи дърдорко, как беше, Пашенка? Покажи го, миличък, покажи го! Ох, ще ме скъсаш от смях! Досуц като него. Дъра-дъра-дъра. Бърборко, брей, кречетало, конска муха.

Вкъщи се нахвърли върху сина си, че била на години, срамота е всеки сополив рошльо да я поучава с камшика по задника.

– За бога, майко! Да не съм аз казашки поручик или шеф на жандармерията?

9

Николай Николаевич стоеше до прозореца, когато се показаха бягащите. Разбра, че са демонстрантите, и се загледа дали няма да види сред тях Юра или някой друг. Но не откри никакви познати, само по едно време му се стори, че се мярнали онзи (Николай Николаевич не можа да си спомни името му), синът на Дудоров, лудата глава, дете съвсем наскоро му бяха измъкнали куршум от лявото рамо, а той пак се завира, дете не му е работата.

Николай Николаевич беше пристигнал тук есента от Петербург. В Москва нямаше къде да живее, а не му се ходеше в хотел. Нанесе се у Свентицки, далечни негови роднини. Те го настаняха в ъгловия кабинет горе на полуетажа.

Тази двуетажна постройка, собственост на князете Долгоруки, твърде голяма за бездетното семейство, беше наета още от покойните Свентицки. Владението на князете с трите двора, градината и безразборно пръснатите разностилни постройки излизаше на три улици и постарому се наричаше Мучной квартал.

Въпреки четирите си прозореца кабинетът беше възтъмен, претрупан с книги, книжа, килимчета, гравюри. Отвън имаше полукръгъл балкон, който опасваше този ъгъл на сградата. Двойната остъклена балконска врата беше уплътнена и облепена за зимата.

През двата прозореца на кабинета и от балконската врата се виждаше улицата в дълбочина – следи от конни шейни, къщурки в безреда, килнати огради.

Откъм градината падаха лилави сенки. Дърветата така заничаха в стоята, сякаш искаха да положат на пода клоните си с тежък скреж като застинал на капки лилав стеарин.

Николай Николаевич гледаше към уличката и си спомняше миналата петербургска зима, Гапон*, Горки, посещението на Вите**, модните съвременни писатели. Избяга от цялата онази лудница тука на тихо, в спокойствието на столичния град, за да пише замислената книга. Но къде ти – от трън, та на глог! Всеки ден лекции и доклади, няма време да се опомни! Ту във Висшите женски курсове, ту в Религиозно-философския факултет, ту в Червения кръст, ту във Фонда на стачния комитет. Да можеше да се вдигне чак в Швейцария, в тишината на някой забутан кантон. Покой и ведрина над езерото, небе и планини, и звучен, чист, напрегнато еквив въздух.

[* _Георгий Гапон_ (1870–1906) – свещеник, агент на тайната полиция.

Инициатор на петицията на петербургските работници до Николай II и на шествието към Зимния дворец на 9 януари 1905 г. При опит да проникне в „бойната организация“ на есерите е разобличен и обесен от работниците дружинници. – Б. пр.]

[** _Сергей Вите_ (1849–1915) – руски граф, държавник, министър. Автор на манифеста от 17 октомври 1905 г. Поддържа политика на сътрудничество на буржоазията с царското правителство. – Б. пр.]

Николай Николаевич извърна лице от прозореца. Дося му се да иде някъде на гости или просто така да излезе. Но веднага си спомни, че ще идва по работа толстоистът Виволочнов, значи не може да мръдне. Заразхожда се из стаята. Замисли се за племенника си.

Когато се премести в Петербург от провинциалното Приволжие, доведе Юра в Москва при близките си Веденяпини, Остромисленски, Селявини, Михаелисови, Свентицки и Громекови. Първо го настаняха при Остромисленски, лекомислен стар бърбовец, наричан от сродниците просто Федка. Той незаконно съжителствуваше с възпитаничката си Мотя и затова се имаше за размирник и поборник за идеята. Федка не оправда гласуваното му доверие и дори се оказа мошеник, защото харчеше за свои нужди издръжката на момчето. Юра бе преместен в професорското семейство Громеко, където живееше и понастоящем.

У Громеко той живееше в много благоприятна атмосфера.

Образували са там един триумвират – размишляваше Николай Николаевич, – Юра, съученикът му Гордон и дъщерята на домакините Тоня Громеко. Този тристранен съюз се е надъхал от „Смисълът на любовта“ и „Кройцера соната“ и е превъртал на тема проповед на целомъдрието.

Юношеството трябва да мине през всички крайности на чистотата. Но те прекаляват, те са се вманиачили на тази тема.

Страшни чудаци и същински деца. Сферата на чувствеността, която така ги вълнува, те наричат, кой знае защо, „пошлост“ и употребяват тази дума когато и както им падне. Твърде неудачен избор! „Пошлост“ за тях е и гласът на инстинкта, и порнографската литература, и експлоатацията на жените, и едва ли не всичко физическо. Те се изчервяват и пребледняват, щом произнесат тази дума!

Ако бях в Москва – мислеше си Николай Николаевич, – нямаше да оставя нещата толкова да се задълбочат. Свянът е хубаво нещо, но всичко с мярка...

– А, Нил Феоктистович, добре дошли – възкликна той и се запъти да посрещне госта.

10

В стаята влезе дебелак в сива рубашка, препасана с широк колан. Беше с валенки, крачолите издути на коленете. Правеше впечатление на добродушен човек, който витае из облаците. На носа му злобно подскачаше малко пенсне с широка черна лента, съвсем пресен. Природата така явно е биела на очи и така хищно и осезателно е преследвала човека по петите, че може би наистина навсякъде е било пълно все още с богове. Това са най-първите страници от хрониката на човечеството, те тъкмо са започвали.

Античният свят е свършил в Рим поради пренаселване.

Рим е тъпканица от заимствувани богове и поробени народи, двуетажна блъсканица на земята и на небето, свинщина, стегната на траен възел като преплетени черва. Даки, херули, скити, сармати, хипербореи, тежки колела без спици, лоясали очи, содомия, двойни гуши, храна за риби от месото на образованите роби, неграмотни императори. Светът е по-пълнен с хора откогато и да било след това, те са натикани в коридорите на Колизеума и страдат.

И ето в камарите мраморна и златна безвкусица идва един леконог и озарен от сияние, подчертано човешки, умишлено провинциален, галилейски, и от този миг нататък народите и боговете секват и започва човекът, човекът дърводелец, човекът орач, човекът пастир сред овчето стадо по залез слънце, човекът, който ни най-малко не звучи гордо, човекът, благодарно размножен по всички люлчини песни и всички световни картинни галерии.

11

Петровските улици правеха впечатление на петербургско кътче в Москва. Съответствието на сградите от двете страни на улицата, изисканите портални врати с гипсови украшения, книгопродавницата, читалнята, картографското учреждение, твърде приличната тютюнпродавница, твърде приличният ресторант, пред ресторанта – газените лампи с матови полукълба и масивни конзоли.

Зиме това място се въсеше с мрачна надменност. Тук живееха сериозни и почтени хора със свободни професии, които изкарваха добри пари.

Тук се ширеше по ергенски Виктор Иполитович Комаровски – той беше наемателят на апартамента на втория етаж срещу широкото стълбище с широки дъбови перила. Грижовно заета с всичко, без същевременно да се меси в нищо, Ема Ернестовна, неговата икономка, по-точно домакинята на тихото му усамотение, се занимаваше с къщната работа нечуто и невидимо, и той ѝ се отплащаше с рицарска признателност, естествена за такъв джентълмен, и не понасяше в апартамента гости и посетителки, несъвместими с безметежния ѝ старомомински манталитет. У тях цареше спокойствието на монашеска обител – щорите пуснати, никъде нито прашинка, нито петънце, като в операционна.

В неделя преди обед Виктор Иполитович имаше навика да излиза с булдога си по Петровка и Кузнецка и на една от пресечките ги пресрещаше и се присъединяваше към тях Константин Иларионович Сатаниди, актьор и картоиграч.

Те тръгваха заедно по стъргалото, пускаха се кратки анекдоти и по някоя и друга дума, толкова отривиста, толкова незначителна и пълна с такова презрение към целия свят, че спокойно можеха да я заместят с ръмжене само колкото да изпълват двата тротоара на Кузнецки мост с гръмките си, безсрамно задъхани и сякаш задавени от собствената си вибрация басове.

12

Времето се оправяше. „Чук-чук-чук“ – потропваха капките по тенекията на олуците и водосточните тръби. Покривите си разменяха пролетни тътнежи. Всичко се топеше.

Тя вървя през целия път като невменяема и чак вкъщи осъзна какво се беше случило.

У дома всички спяха. Тя пак се вцепени и като в несвяст се свлече пред майчината си тоалетна масичка със светлолилавата си, почти бяла рокля с дантели и дългия воал, взет за една вечер от ателието като за маскарад. Тя седеше пред отражението си в огледалото и нищо не виждаше. После сложи една върху друга ръцете си на тоалетната масичка и захлупи лице.

Ако разбере майка ѝ – ще я убие. Ще я убие и ще се самоубие.

Как можа да стане това нещо? Как можа да се случи? Късно е. По-рано трябваше да мисли.

Сега тя е – как се казва, – сега е паднала жена. Героиня от френски роман – и утре ще иде в гимназията да седне на един чин с тези момичета, които в сравнение с нея още са бебета. Господи боже, как можа да се случи!

Някога, след много-много години, когато това стане възможно, Лара ще го разкаже на Оля Дьомина. Оля ще я прегърне и ще се разреве.

Навън прелитаха пръски, капчукът ломотеше несвързано. Някой думкаше откъм улицата по вратата на съседите. Лара не вдигна глава. Раменете ѝ потръпваха. Тя плачеше.

13

– Ах, Ема Ернестовна, няма значение, драга.

До гуша ми дойде.

Той разхвърляше нещо по килима и дивана, някакви маншети и нагръдници, отваряше и затваряше чекмеджетата на скрина, без да разбира какво търси.

Умираще за нея, но нямаше как да я види тази неделя. Мяташе се като звяр из стаята и не можеше място да си намери.

Тя нямаше равна с одухотворената си прелест. Ръцете ѝ го удивляваха, както могат да изумяват възвишените мисли. Сянката ѝ на хотелския парапет беше същински силует на целомъдрието. Елечето простодушно се опъваше на гърдите ѝ като плат, разтегнат на гергеф.

Комаровски почукваше с пръсти по прозореца в такт с конете, които спокойно чаткаха долу по асфалта. „Лара“ – пошепваше той и затваряше очи, и главата ѝ мислено се появяваше в ръцете му, спяща, със сведени мигли, неподозираща, че някой с часове безсънно я гледа. Косата ѝ, разпиляна по възглавницата, смъдеше на очите му с дима на красотата си и се разливаше в душата му.

Неделната му разходка се провали. Той направи няколко крачки с Джек по тротоара и се спря. Представи си Кузнецки мост, шегите на Сатаниди, насрещния поток от познати. Не, няма да го понесе! Как му е омръзнало всичко това! Комаровски тръгна обратно. Кучето се учуди, неодобрително го погледна от долу на горе и неохотно се потътри подире му.

Що за мания! – мислеше си той. – Какво е това? Пробудена съвест, чувство на съжаление или разкаяние? Или е безпокойство? Не, той знае, че тя си е вкъщи и е в безопасност. Тогава защо не може да мисли за нищо друго?

Комаровски се върна във входа, изкачи се до първата площадка и я обиколи. Там имаше венециански прозорец с декоративни гербове по ъглите на стъклото. Цветни отблясъци от прозореца падаха на цимента и перваза. На площадката преди втория етаж се спря.

Не бива да се поддава на тази мъчителна, глождеща тъга! Не е малък, трябва да разбира какво ще стане с него, ако допусне вместо средство за развлечение това момиченце, дъщеря на покойния му приятел, това дете да го подлуди. Трябва да се опомни! Да остане верен на себе си, да не променя навиците си. Иначе всичко ще иде по дяволите!

С болезнена сила стисна широкото перило, за миг затвори очи, решително се обърна и заслиза надолу. На площадката с отблясъците забеляза обожавания поглед на булдога. Джек го гледаше изотдолу, вдигнал глава като старо лигаво джудже с увиснали бузи.

Песът не обичаше момичето, късаше му чорапите, ръмжеше насреща му и се зъбеше. Той ревнуваше от Лара, като че ли се боеше, че стопанинът може да прихване от нея нещо човешко.

– А, така ли! Значи мислиш, че всичко ще си остане постарому – Сатаниди, гадостите, вицовете, а! На ти тогава, на, на, на!

И взе да удря кучето с бастуна и да го ритва. Джек се дърпаше, виеше, квичеше и с потръпващ задник се заизкачва нагоре по стълбите да дращи по вратата и да се оплаква на Ема Ернестовна.

Минаваха дни и седмици.

14

О, какъв омагьосан кръг! Ако нахлуването на Комаровски в живота ѝ будеше само отвращение, Лара щеше да се разбунтува и да се освободи. Но нещата не бяха тъй прости.

Тя се ласкаеше, че този красив прошарен мъж, който можеше да ѝ бъде баща, комуто аплодираха на обществени места и за когото пишеха вестниците, пилее за нея време и пари, нарича я божество, води я по театри и концерти и както се казва, спомага за „умственото ѝ развитие“.

А тя всъщност беше още незряла гимназистка с кафява рокля, тайна участничка в невинните училищни заговори и лудории. Донжуанството на Комаровски в някоя карета под носа на кочияша или в закътаната аванложа пред очите на целия театър я пленяваше с неразобличената си дързост и подбуждаше към подражание дремещото в нея дяволче.

Но тази ученическа игривост бързо отминаваше. Болезненият вътрешен прелом и ужасът от себе си все повече се вгнездваха в нея. Непрестанно ѝ се спеше. От недоспаните нощи, от сълзите и вечното главоболие, от зубренето на уроците и общата физическа отпадналост.

Той беше нейното проклятие, тя го ненавиждаше. Ден след ден отново премисляше всичко.

Сега за цял живот е негова държанка. С какво я държи? С какво постига нейната покорност, а тя му се поддава, угажда на желанията му и го заслужава с тръпката на неподправения си позор? С разликата в годините или с майчината ѝ материална зависимост от него, или с умението си да ѝ вдъхва страх? Не, не и не. Всичко това са глупости.

Не тя му е подчинена, а той на нея. Нали вижда: той страда по нея. Тя няма от какво да се бои, съвестта ѝ е чиста. Нека той се страхува и срамува, че тя може да го изобличи. Но там е работата, че никога няма да го направи. Не е толкова подла за разлика от Комаровски, за когото подлостта е основната сила в отношенията му с подчинените и слабите.

Ето разликата между тях. Точно това е най-ужасяващото в живота. С какво разтърсва, с гръм и мълнии? Не. С коси погледи и злословни шушукания. Всичко в него, в живота, е измама и двусмисленост. Уж някаква нишка като паяжина, само да дръпнеш, и я няма, а щом опиташ да се измъкнеш от мрежите – още повече се заплиташ.

И над силния властвува подлият и слабият.

Тя си казваше: все едно, че е омъжена, същото е. Прибягваше към софизми. Но понякога я обземаше безнадеждна мъка.

Как не го е срам да се валя в краката ѝ, да ѝ се моли: „Така не може да продължава. Какво направих с тебе, помисли! Ти пропадаш. Нека признаем пред майка ти. Ще се ожения за теб.“

И плачеше, и настояваше, сякаш тя възразяваше и не се съгласяваше. Но това бяха само думи и Лара дори не ги слушаше – трагични и празни.

И той продължаваше да я води с дълъг воал по сепаретата на този ужасен ресторант, където лакеите и клиентите сякаш я събличаха с поглед. И тя само се питаше: ако някой те обича, нима ще те унижава?

Веднъж сънува. Тя е под земята, останало ѝ е само лявото рамо и дясното стъпало до глезена. От лявото ѝ зърно расте стрък трева, а на земята пеят: „Очи черни и бели гърди“ и „Машенка, отвъд реката не ходи“.

Лара не беше религиозна. Не вярваше в обредите. Но понякога, за да понесе живота, изпитваше нужда да я съпровожда някаква вътрешна музика. Тя не можеше всеки път да я измисля сама. Такава музика беше за нея словото Господне за живота и Лара ходеше на църква да плаче над него.

Веднъж в началото на декември, когато се чувствуваше като Катерина от „Буря“, тя отиде да се моли с усещането, сякаш сега земята щеше да се разтвори под нея и църковните сводове да рухнат. Така ѝ се пада. И край на всичко. Жалко само, че беше взела и това лапачало Оля Дьомина.

– Пров Афанасиевич – пошепна ѝ Оля.

– Шт. Остави ме, моля ти се. Какъв Пров Афанасиевич?

– Пров Афанасиевич Соколов. Роднина ми е. Дето чете.

– А, псалтът. От Тиверзинския род. Шт. Млъкни. Не ми пречи, моля те.

Бяха дошли за началото на службата. Пееше се псаломът: „Благославяй, душо моя, Господа и цялата моя вътрешност да благославя Неговото свето име.“

В църквата беше полупразно и кънтеше. Само отпред се бяха скупчили богомолци. Църквата беше от новопостроените. Неоцветеното стъкло на прозореца ни най-малко не разкрасяваше сивата заснежена уличка и хората, които сновяха вън. До прозореца

стоеше епитропът и на висок глас, въпреки литургията, вразумяваше някаква глуха смахната дрипла и гласът му беше по същия начин обикновен и казионен, както бяха прозорецът и уличката.

Докато Лара бавно се разминаваше с богомолците и със стиснати в шепа дребни пари отиде до вратата за свещички за Оля и за себе си и пак така внимателно, да не бутне някого, се върна, Пров Афанасиевич успя да избумка деветте блаженства като нещо, дето и без това добре се знае:

Блажени бедните духом... Блажени плачещите... Блажени гладните и жедните за правда...

Лара вървеше, но трепна и спря. Това е за нея. Той казва, че е голяма наградата на похулените. Те ще разкажат за себе си. Всичко е пред тях. Така е смятал Той. Това е Христовото мнение.

18

Бяха дните на Пресня. Тяхното семейство се оказа в района на въстанието. На няколко крачки от тях, на Тверская, вдигаха барикада. Тя се виждаше от прозореца на хола. От техния двор носеха там кофе вода и поливаха барикадата, та ледена броня да екове камъните и железата, от които беше вдигната.

В съседния двор беше сборният пункт на дружинниците, нещо като място за лекарска помощ или за раздаване на храна.

Натам отиваха две момчета. Лара ги познаваше. Едното беше Ника Дудоров, приятел на Надя, у която Лара се запозна с него. Беше от Лариния тип – прям, горд и неразговорлив. Приличаше на нея и не ѝ беше интересен.

Другото беше гимназистът Антипов, който живееше у старата Тиверзина, бабата на Оля Дьомина. Когато ходеше у Марфа Гавриловна, Лара забеляза как действуваше на момчето. Паша Антипов беше все още толкова детски наивен, че не криеше блаженството си от нейните посещения, сякаш Лара беше нещо като брезова горичка по ваканционно време, с чиста трева и облаци, и той можеше безпрепятствено да изразява телешкия си възторг от нея, без да го е страх, че тя ще му се присмее.

Щом забеляза въздействието си върху него, Лара подсъзнателно започна да го използва. Всъщност тя се зае по-сериозно да опитомява този мек и податлив характер едва след няколко години, в много по-късен етап на приятелството си с него, когато Патуля вече знаеше, че я обича до безумие и това е единственото, което има в живота си.

Момчетата играеха на най-страшната и възрастна от всички игри, на война, и то такава, че за участие в нея бесеха и заточаваха. Но качулките им бяха завързани отзад с такива възли, дето издаваха, че още са деца и че имат майки и татковци. Лара ги гледаше като по-голяма. Опасните им развлечения лъхаха на невинност. Същия отпечатък придобиваше покрай тях и всичко останало. Мразовитата вечер, шупнала в такъв буен скреж, че той от гъстотата си изглеждаше не бял, а черен. Синият двор. Отсрещната сграда, дето се криеха момчетата. И най-вече револверните изстрели, които пукаха непрекъснато оттам. „Момчетата стрелят“ – казваше си Лара и го мислеше не за Ника и Патуля, а за целия стрелящ град. „Добри, честни момчета – си мислеше тя. – Добри са, затова стрелят.“

19

Чу се, че може да обстрелят барикадата с оръдие и къщата им е в опасност. Късно се сетиха да потърсят познати в други части на Москва – кварталът беше блокиран. Трябваше да намерят някакъв подслон по-наблизо, вътре в кръга. Сетиха се за „Черногория“.

Стана ясно, че не са първите. В хотела нямаше никакви свободни стаи. Мнозина се бяха оказали в същото положение. По изключение като на стари клиенти им обещаха да ги настанят в гладачницата.

Събраха най-необходимото в три бохчи, за да не привличат вниманието с куфари, и започнаха да отлагат местенето от ден на ден.

Поради патриархалните нрави в ателието там до последния момент продължаваха да работят въпреки стачката. Но ето че една студена и скучна привечер отвън се позвъни. Някой влезе с претенции и упреци. Настоя да дойде госпожата. Фаина Силантиевна излезе в антрето да се оправя.

– Елате, момичета! – скоро извика тя шивачките и започна да ги представя една по една на новодошлия.

Той се здрависа с всяка сърдечно и непохватно, разбра се за нещо с Фетисова и си отиде.

Шивачките се върнаха в салона и взеха да се омотават с шаловете, пропъхваха над главите си ръце в ръкавите на тесните кожухчета.

– Какво има? – попита влязлата Амалия Карловна.

– Викат ни, мадам. Стачкуваме.

– Как така... Какво съм ви направила? – разплака се мадам Гишар.

– Не се сърдете, Амалия Карловна. Ние нямаме нищо против вас, много сме ви благодарни. Но сега не става дума за вас и за нас. Сега за всички е така, в целия свят. Ка щяло пък ние да се делим?

Всички до една си отидоха, дори Оля Дьомина и Фаина Силантиевна, която на излизане пошепна на госпожата, че инсценира тази стачка за доброто на собственичката и ателието. Но госпожата не мирясваше:

– Каква черна неблагодарност! Представи си, така да се заблудя! Това момиченце, за което душа давам! Добре, тя, да речем, е дете, ами тази стара вещица!

– Разберете, майко, те не могат да направят изключение заради вас – утешаваше я Лара. – Никой не е озлобен срещу вас, напротив. Всичко, което става сега, се прави в името на човека, за защита на слабите, за благото на жените и децата. Да, да, не клатете така недоверчиво глава. Благодарение на това някой ден и за мен, и за вас ще бъде по-добре.

Но майка ѝ нищо не разбираше:

– Винаги става така – хлипаше тя. – Когато и без туй всичко върви наопаки, ти все ще изтърсиш нещо такова, че съвсем да ме объркаш. Таковат ми се на фасона – било за мое добро. Да, май наистина съм се побъркала.

Родя беше във военното училище. Лара и майка ѝ сами се лутаха в празната къща. Неосветената улица заничаше в стаите с кухи очи. Стаите ѝ отвърщаха със същите погледи.

– Да вървим в хотела, мамичко, докато не се е стъмнило. Чувате ли, мамичко? Да не отлагаме повече, веднага.

– Филат, Филат! – повикаха пазача. – Филат, помогни ни, душко, до „Черногория“.

– Слушам, госпожо.

– Ще вземеш бохчите и виж какво, наглеждай тук, докато се върнем. Да не забравяш вода и зрънца за Кирил Модестович. И всичко под ключ. И се обаждай от време на време.

– Слушам, госпожо.

– Благодаря ти, Филат. Господ да те пази. Е, да поседнем пред път и да тръгваме.

Излязоха на улицата и не познаха въздуха, като след дълго боледуване. Мразовитото, сякаш размазано пространство, леко търкаляше на всички страни кръглите, гладко шлифовани звуци. Цопаха, шляпаха, плъокаха залпове и изстрели, разкъсваха далнината.

Колкото и да ги убеждаваше Филат, Лара и Амалия Карловна смятаха, че изстрелите са халосни.

– Много си глупав, Филат. Не разбираш ли – как няма да са халосни, щом не се вижда кой стреля? Според теб да не е свети дух? Халосни са, ясно е.

На едно кръстовище ги спря патрул. Ухилени казаки ги обискираха, нагло ги опипаха от главата до петите. Матроски шапки бяха накривени на челата им. Всички изглеждаха еднооки.

„Какво щастие!“ – мислеше си Лара. Няма да вижда Комаровски през цялото време, докато са отрязани от града. Тя не може да скъса с него заради майка си. Не може да каже: майко, не го приемайте. Защото всичко ще се разкрие. Е, и? Защо пък да се плаши? Ах, боже, да върви всичко по дяволите, само веднъж да се свърши!

Господи, Господи, Господи! Сега ще припадне насред улицата от омерзение. Какво си спомни изведнъж? Как се казваше онази страшна картина с тлъстия римлянин в първото сепаре, откъдето започна всичко? „Жената или вазата“. Точно така, разбира се. Известна картина. „Жената или вазата“*. Тогава тя още не беше жена, за да се сравнява с подобна скъпоценност. После стана. Масата беше така разкошно сервирана.

[* Една от известните картини на _Х. Семирадски_ (1843–1903) – руски художник от полски произход, смятан за образец на сладникавост и пошлост. – Б. пр.]

– Къде си се разбързала като фурия? Не мога да те настигна – хленчеше отзад Амалия Карловна, тежко пъхтеше и едвам я следваше.

Лара крачеше бързо. Някаква сила я носеше и тя сякаш вървеше по въздуха – горда, въодушевляваща сила.

„О, как весело щракат изстрелите – мислеше си тя. – Блажени поруганите, блажени съгрешилите. Господ здраве да ви дава, изстрели! Изстрели, изстрели, и вие сте на същото мнение!“

20

Домът на братя Громеко се намираше на ъгъла на Сивцев Вражек и една друга улица. Александър и Николай Громеко бяха професори по химия, първият в Петровската академия, вторият в университета. Николай Александрович беше ерген, Александър Александрович беше женен за Ана Ивановна, по баща Крюгер, дъщеря на фабрикант металопроизводител и собственик на бездоходни рудници в принадлежащата му грамадна горска територия на Урал, близо до Юрятин.

Къщата беше двуетажна. В горната част бяха спалните, учебната стая, кабинетът на Александър Александрович и библиотеката, будоарът на Ана Ивановна и стаите на Тоня и Юра, а долната беше за посетители. Благодарение на зеленикавите завеси, на огледалните отблясъци по капака на рояла, аквариума, маслинената мебел и стайните цветя, подобни на водорасли, тази долна част приличаше на зелено, сънено полюшващо се морско дъно.

Громеко бяха образовани хора, гостолюбив и големи познавачи и ценители на музиката. Те събираха отбрани гости и устройваха вечери на камерната музика, на която се изпълняваха клавирни триа, сонати за цигулка и струнни квартети.

През януари хиляда деветстотин и шеста година, скоро след отпътуването на Николай Николаевич зад граница, на Сивцев Вражек трябваше да се състои поредната камерна вечер. Предстоеше да се изпълни нова соната за цигулка от един дебютант от школата на Танеев и трио от Чайковски.

Пригответенията започнаха от предния ден. Преместиха мебелите, за да освободят салона. Акордьорът по сто пъти пробваше в ъгъла една и съща нота и пръскаше бисерни арпеджи. В кухнята скубеха птиците, чистеха зеленчуците и разбъркваха горчицата със зехтина за сосовете и салатите.

От сутрината дойде да им досажда Шура Шлезингер, първа приятелка и довереница на Ана Ивановна.

Шура Шлезингер беше висока слаба жена с правилни черти на малко мъжкото лице, с което приличаше донякъде на императора, особено със сивата си астраганена шапка на една страна – тя оставаше с нея в стаята, само леко повдигаше воалетката.

В периодите на мъки и ядове общуването им носеше взаимно облекчение. Облекчението изглеждаше така: Шура Шлезингер и Ана Ивановна си разменяха нападки от все по-обидно естество. Разиграваше се бурна сцена, тя бързо свършваше със сълзи и помиряване. Редовните сблъсъци действаха и на двете като пиявици за изтегляне на нахлулата кръв.

Шура Шлезингер се беше омъжвала няколко пъти, но забравяше мъжете си веднага след развода и им придаваше толкова малко значение, че всичките й маниери пазеха студената енергия на самотницата.

Тя беше теософка, но същевременно така превъзходно познаваше православната служба, че дори toute transportée – в състояние на пълен екстаз – не можеше да се въздържи да не подсказва на свещеника какво да изрече или изпее. „Чуй, Господи“, „иже на всякое време“, „честнейши херувим“ – току излиташе от устата й дрезгава скоропоговорка.

Шура Шлезингер разбираше от математика и индийски тайнства, знаеше адресите на най-големите професори от Московската консерватория и кой с кого съжителствува – какво ли не знаеше, мили боже! Затова я канеха за арбитър и уредник във всички по-сериозни житейски случаи.

В уречения час гостите започнаха да идват. Дойдоха Аделаида Филиповна, Гинц, Фуфкови, господин и госпожа Басурман, Вержицки, полковник Кавказцев. Валеше сняг и когато отваряха вратата, въздухът нахлуваше, целият сякаш на възелчета от прелитащите големи и малки снежинки. Мъжете влизаха отвън с широките шушони и поголовно се преструваха на разсеяни и нескопосни мечоци, а жените им, освежени от суда, с разкопчани горни копчета на кожусите и свлечени назад пухкави шалове на заскрежените коси, напротив, разиграваха изпечени хитруши, дето знаят две и двеста. „Племенникът на Кюи“* – понесе се шепот, когато пристигна новият пианист, за първи път поканен в този дом.

[* _Цезар Кюи_ (1835–1918) – руски композитор. – Б. пр.]

През отворените две странични врати се виждаше сервираната маса в трапезарията, дълга като зимен път. Окоето веднага съзираше ярките блясъци на рябиновката в грапавите бутилки. Въображението се запленяваше от тумбестите шишенца със зехтин и оцет върху сребърните подставки и живописния дивеч и ордьоврите; дори салфетките, които като пирамидки увенчаваха всеки прибор, и кошниците със синьолилави цинерарии, които ухаеха на бадеми – всичко сякаш раздразваше апетита. За да не отдалечават желанието миг на единение със земната храна, побързаха веднага да се приобщат към духовната. Седнаха на редовете в салона. „Племенникът на Кюи“ – поднови се шепотът, когато пианистът зае мястото си зад инструмента. Концертът започна.

За сонатата се знаеше, че е скучна, досадна, насилена. Тя оправда очакванията, плюс че се оказва страшно разтеглена.

За това спориха в паузата критикът Керимбеков и Александър Александрович. Критикът ругаеше сонатата, Громеко я защитаваше. Наоколо пушеха и шумно тътреха столовете.

Но всички погледи отново паднаха на снежната колосана покривка в съседната стая. Предложиха концертът незабавно да продължи.

Пианистът вдигна очи към публиката и кимна на партньорите си да започват. Цигуларят и Тишкевич вдигнаха лъковете. Триото зариде.

Юра, Тоня и Миша Гордон, който вече прекарваше половината си живот у Громекови, седяха на третия ред.

– Егоровна ви прави знаци – пошепна Юра на Александър Александрович, който беше точно пред него.

На вратата стоеше Аграфена Егоровна, старата побеляла прислужница на семейство Громеко, и с настойчиви погледи към Юра и също толкова решителни кимания към Александър Александрович показваше на Юра, че господарят спешно й трябва.

Александър Александрович се извърна, с укор я изгледа и сви рамене. Но Егоровна не спираше. Скоро двамата се заобясняваха с жестикулации като глухонemi от единия край на салона към другия. Гостите ги наблюдаваха. Ана Ивановна хвърляше на мъжа си унищожителни погледи.

Александър Александрович стана. Трябваше нещо да предприеме. Той се изчерви, безшумно заобиколи салона и отиде при Егоровна.

– Как не ви е срам, Егоровна! За какво чак толкова съм ви притрябвал? Бързо, какво има?

Егоровна му зашепна нещо.

– Коя Черногория?

– Хотелът.

– И какво?

– Викат го незабавно. Някой от техните умира.

– Така се умира. Представям си. Изключено, Егоровна. Да си довършат пиесата и ще му кажа. Преди това не мога.

– Онзи от хотела чака. И фойтонджията. Човек умира, не разбирате ли? Една госпожа.

– Не и не. Голяма работа, пет минути, хайде де.

Александър Александрович пак така безшумно се върна покрай стената, седна на

мястото си и мрачно потри хрущяла на носа си.

След първата част отиде при изпълнителите и докато гърмяха ръкоплясканията, каза на Фадей Казимирович, че го търсят, случила се е някаква неприятност и се налага да прекъснат концерта. После с жест на китките към публиката спря аплодисментите и високо каза.

– Господа. Налага се изпълнението да се преустанови. Да изразим съжалението си на Фадей Казимирович. Случило му се е нещо неприятно. Ще трябва да ни напусне. Не бих искал да го оставям сам в такъв миг. Може би ще му бъде необходим. Ще вървя с него. Юрочка, иди, моля ти се, кажи на Семьон да чака пред вратата. Конете вече са впрегнати. Господа, не се сбогувам с вас. Моля всички да останат. Напускам ви съвсем за кратко.

Момчетата се примолеха да се повозят с него в снежната вечер.

21

Въпреки нормалния ход на възстановения живот след декември все някъде се случваха престрелки и новите пожари, които лумваха постоянно, бяха като догарящи огньове от предишните.

Никога не бяха пътували така далеко и така дълго, както тази нощ. Беше наблизено – булевард Смоленски, Новински и част от Садовая. Но зверският студ и мъглата раздалечаваха отделните отрязъци на обичайното пространство, сякаш то не беше еднакво навсякъде по света. Дрипавият влакнест пушек на огньовете, скриптенето на стъпките и свистенето на плазовеите засилваха впечатлението, че пътуват бог знае откога и вече са стигнали кой знае какви далечини.

Пред хотела стоеше кон с чул и увити нозе, впрегнат в тясна елегантна шейна. Кочияшът седеше на седалката за пътниците, стиснал омотаната си глава с ръкавиците, за да се сгрее.

Във вестибула беше топло и зад перилата, които отделяха закачалката от входа, дремеше, прохъркваше и сам се стряскаше портиерът, приспан от шума на вентилатора, бумтенето на запалената печка и свирката на врящия самовар.

Отляво във вестибула стоеше пред огледалото издокарана дама с подпухнало лице, брашноено от пудрата. Беше облечена с мъхест жакет, твърде лек за студеното време. Дамата чакаше някого отгоре и застанала с гръб към огледалото, се поглеждаше в него ту през дясното рамо, ту през лявото дали добре изглежда отзад.

Отвън промуши глава вкочанясалият кочияш. С горната си дреха приличаше на кравай, както ги рисуват по фирмите, и понеже беше цял забулен в пара, приликата ставаше още по-голяма.

– Докога ще чакам, мамзел? – попита той дамата пред огледалото. – Зарад такива като вас само ми студува конят.

Случаят в двадесет и четвърта стая не беше кой знае какво за всекидневното привично озлобление на прислугата. Непрестанно дрънчаха звънциите и изскачаха номерцата в дългата стъклена витринка на стената, които показваха къде, в коя стая някой се е побъркал и понеже не знае какво иска, не оставя на мира персонала.

Сега свестяваха тази дърта идиотка Гишар в двадесет и четвърта, даваха й лекарство за повръщане и й промиваха червата и стомаха. Камериерката Глаша без крака остана да изнася мръсните кофи и да носи чисти, да мие пода в стаята. Но сегашната буря в служебните помещения беше започнала много преди тази суматоха, когато още нищо нямаше и не бяха пратили Терьошка за доктора и за този къпав цигу-мигу, когато още не беше дошъл Комаровски и в коридора пред вратата не се блъскаха толкова много външни хора само колкото да затрудняват движението.

Днешната лудница започна в стаята на прислугата още през деня, когато в тесния проход от кухнята някой бутна, без да иска, келнера Сисой точно в момента, когато приведен се беше засилил към коридора с пълна табла във вдигнатата нагоре дясна ръка. Сисой изтърва таблата, разля супата и счупи чиниите – три дълбоки и една плитка.

Сисой настояваше, че миячката е виновна, тя да отговаря и да плаща. Сега беше вече близо единадесет вечерта, половината скоро свършваха работа, но още се дърлеха заради това промеждие.

– Едвам се крепиш, ръцете ти треперят, цял ден надигаш бутилката, я се виж, носът ти станал на камба, пък после що го били бутали, счупили му чиниите, разлели му чорбата! Кой те е бутнал, проклетнико, кучи сине! Кой те е бутал бе, пришко астраханска, пияница дебелоок!

– Казах ви, Матрьона Степановна – мерете си приказките.

– Поне да имаше защо, че да вдигаш врява и да трошиш посудата, а то чудото голямо, мадам Продам, улична светица, от много хубаво се нагълтала с мишеморка. Да не я знаем черногорската клиентела, да не сме виждали пачаври и пезевенци.

Миша и Юра се разхождаха в коридора пред вратата на стаята. Съвсем другояче си го беше представял Александър Александрович. Мислеше си – виолончелист, трагедия, нещо благородно и чисто. А то – дявол знае. Мръсотия, скандални истории, никак не беше за деца.

Момчетата се въртяха в коридора.

– Влезте при леличката, млади господа – за втори път тихо и спокойно ги подкани слугата. – Влезте, няма нищо. Тя е наред, не се тревожете. Вече е жива и здрава. Тук не бива да стоите. Тук стана днес нещастие, потрошиха се скъпи сервиси. Нали виждате, тичаме, услугваме – теснотия. Влезте там.

Момчетата го послушаха.

Газената лампа, закачена над масата, беше пренесена в другата част на стаята, зад дървения параван, гъмжащ от дървеници.

Там беше леглото; от преддверието и чуждите погледи го делеше прашна завеса. В суматохата бяха забравили да я пуснат – долнището ѝ лежеше заметнато върху паравана. Лампата стоеше на пейката до леглото. Този ъгъл на стаята беше рязко осветен отдолу като сцена.

Отровата беше йод, а не мишеморка, както погрешно се заяждаше миячката. Стаята беше изпълнена с тръпчивия остър мирис на пресен орех с мека зелена ципа, която почернява при докосване.

Слугинята миеше пода зад паравана, а на кревата лежеше мокра от водата, сълзите и потта полугола жена, която плачеше с глас, провесила над легена сплътена коса. Момчетата веднага отместиха очи, толкова срамно и неприлично беше да гледат натам. Но Юра успя да се изненада как в някои неудобни, напрегнати пози, под влияние на напъна и усилията жената престава да бъде такава, каквато я представят скулпторите, и заприличва на разголен борец с топчести мускули, надянал трико за състезания.

Най-сетне някой иззад паравана се сети да пусне завесата.

– Фадей Казимирович, мили, къде е ръката ви? Дайте си ръката – плачеше жената и се давеше от сълзите и гаденето. – Ах, такъв ужас изживях! Имах такива подозрения! Фадей Казимирович... Стори ми се... Но за щастие това са глупости, само болното ми въображение, Фадей Казимирович, представяте ли си, какво облекчение! И затова... Ето сега... Ето ме жива.

– Успокойте се, Амалия Карловна, моля ви, успокойте се. Колко неудобно се получи, честна дума, много неудобно.

– Тръгваме си – измърмори Александър Александрович на момчетата.

Смазани от смущение, те стояха в тъмното антре на прага на непреградената част от стаята и като не знаеха накъде да гледат, гледаха в тъмното, откъдето беше свалена лампата. Там стените бяха целите окичени с фотографии, имаше етажерка с ноти, писалище, затрупано с албуми и книга, а от другата страна на масата, застлана с мильо, спеше в креслото някакво момиче – прегърнало облегалката и притиснало буза в нея. Сигурно беше уморено до смърт, щом шумът и шетнята наоколо не смущаваха съня му.

Идването им беше нелепо, по-нататъшното им пребиваване тук – неприлично.

– Тръгваме си – повтори Громеко. – Само да дойде Фадей Казимирович – да си вземем сбогом.

Но вместо Фадей Казимирович друг човек излезе иззад паравана – едър, гладко обръснат самоуверен мъж. Носеше над главата си лампата, която беше преместена. Отиде до масата, където спеше момичето, и я закачи на мястото ѝ. Светлината събуди момичето. То се усмихна на влезлия, примижа и се протегна.

Щом видя непознатия, Миша цял потръпна, заби очи в него и задърпа Юра за ръкава, като искаше нещо да му каже.

– Недей на чуждо място да шушукаш. Какво ще си кажат за тебе? – възпираше го Юра и не желаше да го чуе.

В това време между момичето и мъжа се разигра няма сцена. Те не си казаха нищо, само разменяха погледи. Но разбирателството им беше толкова смущаващо вълшебно, сякаш той беше кукловод, а тя марионетка, послушна на движенията на ръката му.

С уморена усмивка момичето притваряше очи и отлепяше устни. Но на ироничните погледи на мъжа отвърна с лукавото смигване на съучастница. Двамата бяха доволни, че всичко свърши така благополучно, че тайната не е разкрита и жената, която се бе тровила, е жива.

Юра ги ядеше с очи. От полутъмното, където никой не можеше да го види, той гледаше като омагьосан към осветения кръг. Гледката с поробването на момичето беше невъобразимо тайнствена и безсрамно откровена. Противоречиви чувства го изпълваха, сърцето му се свиваше от неизпитваната им сила.

Това беше същото, което така жарко обсъждаха с Миша и Тоня под нищо незначещото наименование пошлост, онова стряскащо и привлекателно, с което така лесно се справяха на думи от безопасно разстояние, и ето такава сила се намираше в този миг пред очите му, категорично веществена и смътна, и подобна на сън, безжалостно разрушителна и жална, викаща на помощ – и къде се беше дянала детската им философия, и какво трябваше да прави сега?

– Знаеш ли кой е този? – попита Миша, когато излязоха навън. Юра бе потънал в мислите, си и не отговори.

– Същият, дето напиваше баща ти и го погуби. Помниш ли, във влака, нали ти разказвах.

Юра мислеше за момичето и за бъдещето, а не за баща си и за миналото. В първия момент дори не разбра какво му казва Миша. На този студ не можеше да се говори.

– Замръзна ли, Семьоне? – попита Громеко.
И потеглиха.

Трета част ЕЛХАТА У СВЕТИЦКИ

1

Веднъж през зимата Александър Александрович подари на Ана Ивановна един старовремски гардероб. Беше го купил на разпродажба. Гардеробът от тъмно дърво беше огромен и не влизаше през вратите. Докараха го разглобен, внесоха го на части и се зачудиха къде да го сложат. За долните стаи, където беше по-широко, не подходеше поради несъответното си предназначение, а за горе не ставаше поради теснотията. Разчистиха част от горната площадка на вътрешните стълби до вратата на спалнята.

За сглобяването дойде портиерът Маркел. Той доведе шестгодишната си дъщеря Маринка. Дадоха ѝ захарна пръчица. Маринка заоблизва пръчицата и лепкавите си пръстчета, заподсмърча и строго загледа работата на баща си.

Отначало всичко вървеше чудесно. Гардеробът постепенно израстваше пред очите на Ана Ивановна. По едно време, когато оставаше само да се закрепят надстройката, ѝ щукна да помогне на Маркел. Тя стъпи на високото дъно на гардероба, загуби равновесие и бутна страничната стена, закрепена само с щифтовете. Временната сглобка, с която Маркел беше закрепил страниците, се разпадна. Заедно с дъските, които се срутиха на пода, падна и Ана Ивановна и лошо си удари гърба.

– Ех, мила господарке – спусна се към нея Маркел, – за кой дявол ви трябваше. Лошо ли се убихте? Я пипнете, да нямате нещо счупено, най-важното са костите, за месото както и да е, месото ще зарасне, това му е работата, че то, дето има една приказка, си е само за фасон. Какво си ревнала, проклетнице – скастри разплаканата Маринка, – обърши си сополите и бягай при майка си. Ех, господарке мила, че мигар без вас нямаше да го натъкмя туй чудовище? Сигур ме мислите, на пръв поглед, че съм прост портиер, ама иначе ние по натура сме си истински мебелисти, такъв ни е джинсът, мебелисти сме ние. Ако щете, вярвайте, ама тези ръце толкоз разни

гардероби и бюфети са видели, дето се вика, за лакирането или наопаки от хубавите дървесини, каквато е орехът и махагонът. Или например какви ли не партии, в смисъл на богаташки със зестра, ще извинявате за израза, така си минаваха под носа ни, минаваха и заминаваха. И всичкото е само зарад пустото пиене, зарад спиртните напитки.

Ана Ивановна с негова помощ се изправи, Маркел ѝ придърпа креслото и тя седна, като пъшкаше и разтриваше натъртеното място. Маркел започна да възстановява разрушеното. Когато стегна горната част, каза:

– Сега ще му турим и вратите и става направо за изложба.

Ана Ивановна намрази гардероба. По вид и размери той ѝ приличаше на катафалка или на царска гробница и ѝ вдъхваше суеверен ужас. Тя го нарече „Асколдов гроб“, като имаше предвид коня на Олег*, нещо, което носи смърт на стопанина си. Попрочела по нещо оттук-оттам, случваше ѝ се да бърка сходните понятия.

[* _Олег_ (неизв. – 912) – първият княз на Киевска Русия. Според легендата магьосник му предсказал, че неговият кон ще стане причина за смъртта му (А. Пушкин, „Песен за мъдрия Олег“). Асколд (неизв. – 882) – древноруски княз, убит от Олег. – Б. пр.]

От това падане започна предразположението ѝ към белодробни заболявания.

2

Целия ноември единадесета година Ана Ивановна остана на легло с бронхопневмония.

Юра, Миша Гордон и Тоня следващата пролет завършваха съответно университета и Висшите женски курсове. Юра завършваше медицина, Тоня право, а Миша философско-филологическия факултет.

Всичко беше объркано и неясно в душата на Юра, всичко у него беше твърде самобитно: възгледите, навиците, склонностите. Той беше свръхвпечатлителен и с невероятно остри сетива за всичко ново.

Голямото влечение към изкуствата и историята не му попречи за избора на поприще. Той смяташе, че изкуството не може да бъде призвание, тъй както не може да бъде професия вроденият весел нрав или предразположението към меланхолия. Интересуваха го естествените науки, физиката; според разбиранията му човек трябваше да се занимава с нещо общополезно в практическия живот. Затова избра медицината.

Когато преди четири години започна първи курс, той цял семестър изучава анатомия в моргата на факултетския сутерен. Слизаше долу по витата стълба. В дъното на анатомическата зала виждаше пръснати на групички или усамотени рошави студенти. Едни зубреха сред костите и прелистваха разпарцаливени учебници, други мълчаливо анатомираха в ъглите, трети дърдореха и се шегуваха, гонеха плъховете, които в големи количества се стрелкаха по каменния под на моргата. В полутъмното подземие светеха като фосфор голите трупове на млади самоубийци с неустановена самоличност, добре запазени и още непокътнати удавнички. От инжектираната мравчена киселина изглеждаха подмладени и измамно закръглени. Аутопсираха ги, режеха ги, препарираха ги и красотата на човешкото тяло оставаше неизменна във всяка своя част, така че изумлението от някоя грубо хвърлена на поцинкованата маса целокупна русалка не преминаваше, когато се пренасяше върху отрязаната ѝ ръка или отсечената китка. В сутерена миришеше на формалин и карбол и във всичко се усещаше нещо тайнствено – като се започне от неизвестната съдба на всички тези проснати тела и се свърши със самата загадка на живота и смъртта, разположила се тук, в подземие, като у дома си или в личната си щабквартира.

Гласът на тази загадка заглушаваше всичко друго, преследваше Юра и му пречеше да анатомира. Но по същия начин му пречеха и много други неща в живота. Беше свикнал и разсейващите смущения не го безпокояха.

Умът му работеше добре и той хубаво пишеше. Още от гимназията мечтаеше за проза, за книга с животописи, където в нещо като скришни взривни гнезда да зарежда най-зашеметяващото от онова, което му е минало пред очите и в ума. Но за такава книга беше още твърде млад и засега пишеше стихове, както художник, който цял живот рисува етюди към запланувана голяма картина.

Той прощаваше греха на раждането на своите стихове – заради тяхната енергия и оригиналност. Тези две качества, енергия и оригиналност, за него бяха представителите на реалността в изкуствата, които във всяко друго отношение възприемаше като безпредметни, безсмислени и ненужни.

Юра разбираше колко дължи на вуйчо си някои от основните черти на характера си.

Николай Николаевич живееше в Лозана. В книгите си, издадени там на руски и в превод, той развиваше отдавнашната си мисъл за историята като втора вселена, градена от човечеството в противовес на явлението смърт чрез явленията време и памет. Сърцевината на тези книги беше новият поглед към християнството, конкретната им последица – новата идея за изкуството.

Тази мисловна сфера упражни още по-голямо въздействие върху приятеля на Юра. Повлиян от идеите му, Миша Гордон избра за своя специалност философията. Във факултета посещаваше лекциите по богословие и дори възнамеряваше впоследствие да се прехвърли в Духовната академия.

Влиянието на Николай Николаевич се отрази стимулиращо и освобождаващо върху Юра, а върху Миша сковашащо. Юра разбираше ролята на произхода за крайностите в Мишините пристрастия. От деликатност не разубеждаваше Миша в странните му планове. Но често му се щеше да го види емпирик, по-близък до живота.

3

Една вечер в края на ноември Юра се върна късно от университета много уморен, без да е ял цял ден. Казаха му, че през деня имали големи тревоги, Ана Ивановна получила мускулни спазми, викнали няколко лекари, смятали да пратят за свещеника, но после се отказали. Сега й било по-добре, била в съзнание и настоявала, щом Юра се прибере, веднага да отиде при нея.

Юра влезе в нейната спалня, без дори да се преоблече.

В стаята личаха следите от доскорошната паника. Болногледачката безшумно местеше нещо по нощното шкафче. Наоколо се въргаляха смачкани салфетки и мокри кърпи за компрес. Водата в тасчето беше леко розова от изплютата кръв. В нея плуваха срязани ампули и напоени с вода памуци.

Болната плуваше в пот и с крайчеца на езика облизваше сухите си устни. Беше се стопила от сутринта, когато Юра я видя за последен път.

„Дали не е погрешна диагнозата – помисли си той. – Има всички признаци на крупозно възпаление. Изглежда, това е кризата.“

Той поздрави Ана Ивановна, каза й нещо окуражаващо-незначително, каквото се говори в такива случаи, и отпрати болногледачката от стаята. Хвана ръката на Ана Ивановна да премери пулса й, а с другата ръка бръкна в джоба за стетоскопа. Ана Ивановна показа с глава, че няма нужда. Той разбра, че го е повикала за нещо друго. Тя си пое дъх и започна:

– Искане... да... ме изповядат... Дойде смъртта... Може всеки момент... Зъб да е ... те е страх, боли, подготвяш се... а това ... не зъб – цялата... целият ти живот... щрак, като клещи... А какво е то... Никой не знае... И ми е тежко, страх ме е...

Замълча. Сълзи се лееха по страните й. Юра мълчеше. Ана Ивановна продължи:

– Ти си талантлив... А талантът, това е... различно от другите... Ти сигурно знаеш... Кажи ми нещо... Успокой ме.

– Какво да кажа – отвърна Юра и неспокойно се размърда на стола, стана, направи няколко крачки, пак седна. – Първо, утре ще сте по-добре, виждам признаците, главата си режа. И после – смъртта, съзнанието, вярата във възкресението... Искате да знаете как е според научните ми знания? По-добре друг път. Не? Веднага? Както иска те. Само че е трудно така изведнъж. – И той неочаквано й изнесе цяла лекция и сам се учуди как можа.

Възкресението. В твърде грубата форма, в която се шири за утеха на най-слабите, то ми е чуждо. И думите на Христос за живите и мъртвите за мен винаги са означавали нещо друго. Къде ще се съберат тези пълчища от всички хилядолетия? Цялата вселена няма да им стигне и Бог, доброто и смисълът ще се принудят – да се махнат от света. В тази животинска навалица ще ги стъпчат.

Но през цялото време един и същи необятно-тъждествен живот изпълва всемира и непрекъснато се обновява в безчет съчетания и метаморфози. Сега вие се боите дали ще възкръснете, а сте възкръснали още когато сте се родили, без да го осъзнаете.

Ще ви боли ли, дали материята усеща разпадането си? Тоест, с други думи, какво ще стане със съзнанието ви? Но какво е съзнанието? Да го разгледаме. Ако се мъчиш съзнателно да заспиш – безсънието ти е гарантирано, ако съзнателно се опитваш да усетиш дейността на храносмилането си – ето ти сигурно възпаление на стомаха. Съзнанието е мъчение, самоотрова за субекта, който го изпробва върху себе си, то е светлина, която е обърната навън, то осветява пътя ни, за да не се препъваме. Съзнанието е като запалените светлини на локомотива. Обърнете ги навътре – и катастрофата е неминуема.

И така, какво ще стане с вашето съзнание. С вашето. Вашето. Но какво сте вие? Това е въпросът. Да видим. Като какво се помните, коя част от себе си винаги сте осъзнавали? Бъбреците, далакът, вените? Не, откакто се помните, винаги сте се виждали във външните, активните прояви, в делата си, в семейството, в другите. А сега внимателно. Човекът в другите хора – това именно е човешката душа. Това сте вие, с това е дишало и се е подхранвало, и се е опивало цял живот вашето съзнание. С вашата душа, с вашето безсмъртие, с живота ви в другите. Тогава? Щом сте били в другите, в тях ще останете. Има ли значение, че после това ще се нарича памет? Това ще сте вие, встъпили в целостта на бъдещето.

И последното. Не се тревожете. Смъртта не съществува. Смъртта не присъствува в нашия живот. Но казахте: талант – това е друго, това да, то е открито от нас. А талантът като най-висше и широко понятие е дар на живота.

Няма смърт, казва Йоан Богослов, чуите колко е проста аргументацията му. Няма смърт, защото миналото е отминало. Това е почти като: няма смърт, защото това е вече познато, това е нещо старо и вече дотегнало, а сега се иска нещо ново и новото е вечният живот.

Той се разхождаше из стаята и говореше. „Заспете“ – каза, застанал до леглото и положил длан върху главата и. Изминаха няколко минути. Ана Ивановна заспиваше.

Юра тихо излезе от стаята и каза на Егоровна да прати в спалнята болногледачката. „Дявол знае каква е тази работа – мислеше си Юра, – аз ставам шарлатанин. Лекувам с баене, с хипноза.“

На другия ден ѝ стана по-добре.

4

Ана Ивановна все повече се възстановяваше. Към средата на декември се опита да става, но още беше много слаба. Посъветваха я да лежи, докато укрепне.

Тя често викаше Юра и Тоня и с часове им разказваше за своето детство, минало в дядовото ѝ имение на уралската река Ринва. Юра и Тоня никога не бяха ходили там, но Юра веднага си представяше от думите ѝ тези петдесет хиляди декара вековна непроходима гора, черна като нощ, и тук-там я пронизват с ножовете си извивките на бързата река с каменливо дъно и високи стръмнини откъм техния, Крюгеровия бряг.

В тия дни се шиеха първите в живота им официални дрехи – черен костюм за Юра и вечерна затворена рокля от светла коприна за Тоня. Щяха да се появят с новите си премени на традиционната елха у Свентицки на двадесет и седми.

Поръчките от мъжкото ателие и от шивачката дойдоха в един ден. Юра и Тоня премериха дрехите, останаха доволни и още не бяха успели да се издокарат, когато влезе Егоровна и каза, че Ана Ивановна ги вика. Набързо се дооблякоха и двамата се качиха при нея.

Когато влязоха, тя се повдигна на лакът, огледа ги отстрани, нареди им да се завъртят и каза:

– Много хубаво. Просто възхитително. Не знаех, че вече са готови. Тоня, я още веднъж. Не, добре е. Стори ми се, че отпред прави малко гънки. Знаете ли защо ви повиках? Но първо няколко думи за тебе, Юра.

– Знам, Ана Ивановна. Аз помолих да ви донесат това писмо. И вие като Николай Иванович смятате, че не е трябвало да се отказвам. Минутка търпение. Вие не бива да говорите. Сега ще ви обясня всичко. Макар че сте съвсем наясно.

И така, първо. Делото за Живаговото наследство съществува, за да пълни гушите на адвокатите и за събиране на съдебни такси, а всъщност не съществува никакво наследство, само дългове и бъркотии, плюс мръсотията, която веднага изплува. Ако нещо можеше да се обърне в пари, щях ли да ги подаря на съда и да не се възползвам от тях? Но там е работата, че искът е пресилен и вместо да задълбаваме във всичко това, най-добре да се откажа от правата си върху несъществуващото имущество и да го отстъпя на неколцината подставени съперници и завистливи самозванци. За посегателствата на някаква си madame Alice, живееща с децата си в Париж под името Живаго, отдавна съм чувал. Но има и нови претенденти – а вас не знам, но за мен всичко това съвсем наскоро изплува.

Оказва се, че още преди мама да почине, баща ми бил увлечен по някаква мечтателка и безумка – княгиня Столбунова-Енрици. Тази особа имала син от баща ми, който сега е на десет години, казва се Евграф.

Княгинята е отшелница. Живее с момчето в къщата си край Омск, не се знае с какви средства разполага. Показаха ми къщата на снимка. Красива е, с пет големи прозореца и с кръгли барелефи-медальони по фасадата. Та напоследък през цялото време имам чувството, че и петте прозореца ме гледат с лошо око през хилядите версти от Европейска Русия до Сибир и рано или късно ще ме урочасат. Защо са ми тогава всички тези измислени капитали, изкуствено създадени съперници с тяхното недоброжелателство и завист? И адвокатите.

– Все пак не трябваше да се отказвате – възрази Ана Иванов на. – Знаете ли защо ви извиках? – отново повтори и веднага продължи: – Сетих се как се казваше. Нали помните, вчера ви разправях за лесничея. Казваше се Вакх. Безподобно, нали? Черно горско страшилище, брадясало до очите – и Вакх! Беше с обезобразено лице нападнала го мечка, но се измъкнал. Там всички са такива. С такива имена. Едносрични. Само да са звучни и кратки. Вакх. Или Луп. Или, да речем, Фавст. Чакайте, чакайте. Дошъл някой – докладват нещо от рода на Авкт или Фрол, като залп от дядовата двущевка, и ние моментално изхвърчаме от детската стая в кухнята. А там, представете си, горският въглищар с живо мече или кантонерът чак от другия край с рудна проба. И дядо дава на всеки бележка за канцеларията. На един за пари, на друг за жито, на трети за ловни патрони. Отвън – гора. И сняг, сняг! Ще ни затрупа! – Ана Ивановна се закашля.

– Стига, мамо, вредно е за теб – възпря я Тоня. Юра я подкрепи.

– Нищо ми няма. Хайде де. А, сетих се. Егоровна ми изключкарствува, че се колебаете дали да вървите вдругиден на елхата. Да не съм чула повече такива глупости! Как не ви е срам! И той ми бил лекар! Ясно, нали. Отивате и никакви приказки. Но да се върнем на Вакх. Този Вакх на младини бил ковач. В някакво сбиване му съсипали вътрешностите. Той си направил нови от желязо. Добре де, Юра. Мислиш, че не разбирам? Не го казвам буквално. Така говореха хората.

Отново се разкашля и този път много по-дълго. Пристъпът не минаваше. Вече не можеше да си поеме въздух.

Юра и Тоня едновременно се втурнаха към нея. Те се приведоха рамо до рамо над леглото ѝ. Ана Ивановна, както кашляше, взе ръцете им в своята, събра ги и ги задържа. После овладяла гласа и дъха си, каза:

– Ако умра, не се разделяйте. Създадени сте един за друг. Оженете се. Ето че ви сватосах – додаде накрая и заплака.

Още през пролетта на хиляда деветстотин и шеста година, преди да беше преминала в последния гимназиален клас, шестмесечната връзка с Комаровски надхвърли всички граници на търпението ѝ. Той хитро използваше потиснатото ѝ състояние и когато искаше, умееше неусетно и много йезуитски да ѝ подсказе за падението ѝ. Тези подсещения докарваха Лара тъкмо в онова объркано състояние, каквото сластолюбецът чака от жената. Това объркване все повече я заробваше в чувствения кошмар, от който при изтрезняването косите ѝ настръхваха. Противоречията на нощното безумие бяха необясними като черна магия. Там всичко ставаше наопаки и обратно на логиката острата болка се изразяваше в сребрист смях, борбата и отказът означаваха съгласие

и ръката на мъчителя се обсипваше с благодарни целувки.

Не се виждаше края на всичко това, но през пролетта, в един от последните часове, тя се замисли как ли ще зачестят домогванията му през лятото, когато няма да ходи в гимназията – последното ѝ убежище от честите срещи с Комаровски – и бързо стигна до решението, което издъно промени живота ѝ.

Беше задушна сутрин пред буря. Учеа на отворени прозорци. В далечината бучеше градът, непрекъснато, монотонно като кошер. Откъм двора се носеха виковете на играещите деца. От тревния мирис на земята и младия листак я болеше глава, както на Сирница от водката и пушека на тиганите.

Учителят по история разказваше за египетската експедиция на Наполеон. Когато стигна до Фрежус, небето причерня, тресна и се сцепи от светкавица и гръм и класната стая заедно с мириса на свежест се изпълни с пясък и прахоляк. Две училищни подлизурки веднага се залетяха да викат от коридора байчото да затвори прозорците и щом откrehнаха вратата, течението грабна всички попивателни от тетрадките по чиновете и ги понесе из стаята.

Затвориха прозорците. Ливна мръсен градски дъжд, смесен с прах. Лара откъсна лист от тетрадката и написа на Надя Кологривова, с която седяха на един чин:

„Надя, трябва да се отделя от майка си. Помогни ми да давам уроци, но по на сметка. Вие имате много познати сред богатшите.“

Надя ѝ отвърна по същия начин:

„Нашите търсят гувернантка за Липа. Ела у нас. Това ще е прекрасно! Знаеш как те обичат татко и мама.“

6

Повече от три години Лара живя у Кологривови като в крепост. Никой отникъде не посягаше на свободата ѝ, дори майка ѝ и брат ѝ, към които чувствуваше голямо отчуждение, не ѝ напомняха за себе си.

Лаврентий Михайлович Кологривов беше крупен индустриалец – практик от нов тип, талантлив и умен. Мразеше отмиращия строй с двойната омраза на баснословния богаташ, способен да изкупи държавната хазна, и на човека от народа, направил приказно гигантска крачка напред. Той криеше в дома си нелегални, наемаше защитници за политически обвиняеми и според шеговитите слухове, се самоунищожаваше като собственик, субсидирайки революцията, и вдигаше стачки в собствената си фабрика. Лаврентий Михайлович беше точен стрелец и запален ловджия и през зимата на деветстотин и пета година ходеше всяка неделя на Серебряний бор и на Лосиний остров да обучава дружинниците на стрелба.

Беше прекрасен човек. Жена му Серафима Филиповна беше достойна негова половинка. Лара изпитваше възхищение и уважение към двамата. Всички в къщата я обичаха като своя.

На четвъртата година от безгрижния ѝ живот я посети брат ѝ Родя. Той се поклащаше предизвикателно на дългите си крака и за по шик изговаряше думите неестествено провлечено и носово – та разказа, че юнкерите от неговия випуск събрали пари за прощален подарък на началника на училището, дали ги на Родя и му възложили да потърси и да купи подарък. Е, въпросните пари ги проиграл онзи ден до копейка. Като свърши, Родя се плюсна с цялата си дангалашка фигура в креслото и заплака.

Лара се смрази, като го чу. Родя с хлипане продължи:

– Вчера бях у Виктор Иполитович. Той отказа да говори с мен на тази тема, но спомена, че ако ти пожелаеш... Така се изрази, въпреки че не обичаш вече никого от нас, имаш огромна власт над него... Ларочка... Една твоя дума... Разбираш ли какъв позор е това и как петни честта на юнкерския мундир... Иди при него, какво ти струва, помоли го... Нали няма да допуснеш да измия тази загуба с кръвта си?

– Да измие с кръвта си... Честта на юнкерския мундир – възмутена повтаряше Лара и нервно се разхождаше в стаята. – А аз не съм мундир, аз нямам чест и с мене може всичко. Разбираш ли какво ме молиш, наясно ли си какво ти е предложил? Година след година, със сизифов труд издигай, строй, кради от съня си, а този дойде и все му е едно, плюе ти в лицето и всичко отива по дяволите. Да те вземат мътните! Ако щеш,

гръмни се! Какво ме интересува. Колко ти трябват?

– Шестстотин деветдесет и нещо, кажи го, седемстотин рубли – измънка брат й.

– Родя! Ти си луд! Ти чуваш ли се какво говориш! Проиграл си седемстотин рубли! Родя, Родя! Ти знаеш ли за колко време обикновен човек като мен може с честен труд да изкара толкова пари?

И след пауза добави сухо и отчуждено:

– Добре. Ще се опитам. Ела утре. И ми донеси револвера, с който щеше да се застреляш. Даваш го все за мен. С повечко патрони, да не забравиш.

Парите взе от Кологривов.

7

Работата у Кологривови не й попречи да завърши гимназия, да се запише във Висшите курсове, успешно да ги изкара и да стигне до последните изпити, които й предстояха идната хиляда деветстотин и дванадесета година.

През пролетта на единадесета година завърши гимназия ученичката й Липочка. Тя вече имаше годеник, младия инженер Фризенданк, от добро и заможно семейство.

Родителите одобряваха избора й, но бяха против тъй ранния брак и я съветваха да изчака. На тази почва избухваха драми. Капризната и глезена Липочка, любимката на семейството, крещеше на майка си и баща си, плачеше и им тропаше с крак.

В богатата къща, където Лара беше като своя, не се говореше за заема, който тя направи заради Родя, и никой не й напомняше за парите.

Отдавна щеше да ги върне, ако нямаше едни постоянни разходи, чието предназначение криеше.

Тя тайно от Паша прашаше пари на баща му, изселения Антипов, и помагаше на болнавата му заядлива майка. Освен това още по-скришно намаляваше разходите на самия Паша, като без негово знание доплащаше на хазаите му за стаята и храната.

Паша, малко по-млад от Лара, я обичаше до безумие и за всичко я слушаше. По нейно настояване след училище се зае допълнително с латинския и гръцкия, за да влезе да учи филология в университета. Лара мечтаеше след една година, когато минат държавните изпити, да се оженят и да заминат гимназиални учители в някой от уралските губернски градове.

Паша живееше в стаята, която Лара лично му беше намерила и наела при едни тихи хазаи в новопостроена къща на Камергерска, близо до Художествения театър.

Лятото на единадесета година Лара за последен път прекара с Кологривови в Дуплянка. Беше влюбена в това място повече от самите собственици. Всички го знаеха и при летните си пътувания следваха една негласна традиция. Когато нажеженият черен влак потегляше по-нататък и Лара губеше ума и дума сред възцарилата се безбрежно-изумена и уханна тишина, пускаха я сама пеша към имението, докато те пренасяха и товареха багажа на гарата, а дуплянският кочияш с ватен елек върху червената риза с дълги ръкави разказваше на господарите местните новини от изтеклия сезон.

Лара вървеше край платното по пътеката, утъпкана от странници и богомолци, и свиваше през ливадата към гората. Там спираше и със затворени очи вдишваше смесените ухания на околната шир. Въздухът тук беше за нея по-скъп от майка и баща, по-мил от възлюбен и по-умен от книга. За миг отново се разкриваше пред нея смисълът на съществуването. Тя е тук – така си мислеше, – за да осъзнае дивата прелест на земята и да даде на всичко име; ако това се окаже непосилно за нея, тогава от любовта към живота да си роди следовници, които ще го направят вместо нея.

Това лято Лара пристигна преуморена от многото грижи, с които се беше нагърбила. Поддаваше се на настроенията си. Беше станала мнителна – нещо, което по-рано не й беше присъщо, тази черта придаваше дребнавост на характера й, който винаги се бе отличавал с широта и липса на излишни скрупули.

Кологривови не искаха да я пуснат. В дома им я заобикаляше досегашната нежност. Но откакто Липа бе стъпила на крака, Лара се чувствуваше ненужна у тях и се отказваше от заплатата. Те й я връчваха насила. От друга страна, тя се нуждаеше от тези пари, а в качеството си на тяхна гостенка не можеше да търси самостоятелни доходи, това беше и неудобно, и практически невъзможно.

Лара намираше положението си тежко и непоносимо. Струваше ѝ се, че на всички досажда, само дето не го показват. Тя самата се отегчаваше от себе си. Изпитваше желание да бяга, където ѝ видят очите, от себе си и от Кологривови, но според собствените ѝ представи първо трябваше да им върне парите, а в момента нямаше откъде да ги вземе. Чувствуваше се заложница заради глупашката постъпка на Родя и не можеше място да си намери от безсилно възмущение.

Във всичко откриваше признаци на небрежност. Ако пристигащите познати на Кологривови се отнасяха към нея с повишено внимание, това означаваше, че я имат за безпомощна „възпитаница“ и лесна плячка. А когато я оставяха на мира, това доказваше, че за тях е нула и изобщо не я забелязват.

Пристъпите на ипохондрия не ѝ пречеха да участвува в увеселенията на многобройната компания, която гостуваше в Дуплянка. Тя се къпеше и плуваше, возеше се на лодка, присъствуваше на нощните пикници отвъд реката, заедно с всички пускаше фойерверки и танцуваше. Играеше в любителските постановки и с особено увлечение се включваше в състезанията по стрелба с маузер, но предпочиташе впрочем лекия пистолет на Родя. Беше свикнала с него и стреляше с голяма точност, дори на шега съжаляваше, че е жена и не може да стане дуелистка. Но колкото повече се веселеше, толкова по-зле се чувствуваше. Вече не знаеше какво иска.

Това особено се засили след връщането им в града. На всичките ѝ неприятности отгоре започнаха и леки сдърпвания с Паша (Лара не смееше сериозно да се кара с него, защото го смяташе за своя последна защита). Паша напоследък бе станал някак по-самоуверен. Наставническите нотки в гласа му ѝ бяха смешни и обидни.

Паша, Липа, Кологривови, парите – всичко това се обърка в главата ѝ. Животът ѝ опротивя. Струваше ѝ се, че ще полудее. Искаше ѝ се да зареже всичко познато и изпитвано и да започне нещо ново. В такова настроение на Коледа през деветстотин и единадесета година стигна до съдбоносното решение незабавно да се махне от Кологривови и да заживее някак свободно и самостоятелно, а необходимите за целта пари да поиска от Комаровски. Лара смяташе, че след всичко онова и последвалите години на нейната извоювана свобода той трябва да ѝ помогне съвсем рицарски, без обяснения, безкористно и без никакви мръсотии.

С тази цел на двадесет и седми декември вечерта тръгна за Петровските линии и на излизане пхна в маншона пистолета на брат си, зареден и със свален предпазител, с намерението да стреля по Виктор Иполитович, ако ѝ откаже или я разбере превратно, или по някакъв начин я унижи.

Вървеше страшно притеснена по празничните улици и не забелязваше нищо край себе си. Подготвяният изстрел вече беше гръмнал в душата ѝ с пълно безразличие към оногова, към когото беше насочен. Този изстрел беше единственото, което тя осъзнаваше. Чуваше го през целия път и това беше изстрел в Комаровски, в самата нея, в собствената ѝ съдба и в дуплянския дъб на ливадата с изрязана в кората му мишена.

– Не пипайте маншона – каза на охкащата и ахкаща Ема Ернестовна, когато онази протегна ръце да ѝ помогне за палтото.

Виктор Иполитович го нямаше вкъщи. Ема Ернестовна продължаваше да я кани да влезе, да се съблече.

– Не мога. Бързам. Къде е той?

Ема Ернестовна каза, че е канен на елха. С адреса в ръка Лара се спусна по мрачното стълбище с цветните гербове на прозорците, което веднага ѝ напомни всичко, и се запъти към Свентицки в Мучной квартал.

Едва сега, когато за втори път излезе навън, се огледа смислено около себе си. Видя зима. Видя град. Видя вечер.

Беше ужасно студено. Улиците блестяха от черния лед, дебел като стъклени дъна на счупени бирени бутилки. Болеше я да диша. Въздухът беше натъпкан със сив скреж и сякаш я гъделичкаше и бодеше с рошавата си четина точно както я бодеше и ѝ влизаше в устата белезникавата козина на заледената яка. Вървеше по празните улици и сърцето ѝ тътнеше. По пътя ѝ около вратите на чайните и гостилниците се кълбеше

пара. От мъглата изплуваха замръзналите лица на минувачите, червени като кайзер, и брадатите муцуни на конете и кучетата с ледени шушулки. Прозорците на къщите, замръзнали в дебел слой лед и сняг, бяха като замазани с вар и по непрозрачната им повърхност шаваха цветните отблясъци от запалените елхи и сенките на празнуващите, сякаш къщите показваха за хората на улицата мътни картинки върху бели чаршафи, закачени пред вълшебен фенер.

На Камергерска се спря. „Не мога повече, не издържам – почти на глас рече тя. – Ще се кача и всичко ще му разкажа“ – овладя се веднага и отвори тежката врата на представителния вход.

9

Паша, пламнал от усилие, с издута от езика буза, се мъчеше пред огледалото да закопчае яката и да натица в илиците на колосаната риза пречупващите се копчета за ръкавели. Отиваше на гости и беше още толкова чист и невинен, че се обърка, когато Лара влезе, без да почука, и го завари с недовършения тоалет. Той веднага забеляза вълнението ѝ. Едвам я държаха краката. Тя пристъпи, разплисквайки с крака дрехата си, като че ли я прегазваше.

– Какво ти е? Какво има? – тревожно попита Паша и се втурна към нея.

– Седни до мен. Седни както си. Не се докарвай. Бързам. Трябва веднага да тръгвам. Не пипай маншона. Чакай. Обърни се за малко с гръб.

Той я послуша. Лара беше с английски костюм – тя си свали жакета, закачи го на пирона и прехвърли револвера на брат си от маншона в джоба на жакета. После се върна на дивана и каза:

– Сега можеш да гледаш. Запали свещта и загаси електричеството.

Лара обичаше да разговаря в полумрак, на запалени свещи. Паша винаги се запасяваше с цяла пачка за нея. Той сложи нова свещ на свещника, постави го на прозореца и запали. Пламъкът изпраща в стеарина, пръсна на всички страни пропукващи искри и се източи нагоре. Стаята се изпълни с мека светлина. Ледът на прозореца започна да се топи на нивото на свещта, на стъклото се появи черна дупчица.

– Слушай, Патуля – каза Лара. – Имам неприятности. Трябва да ми помогнеш да се измъкна от тях. Не се плаши и не ме питай, обаче се прости с мисълта, че сме като всички. Забрави за спокойствието. Аз винаги съм в опасност. Ако ме обичаш и искаш да ме запазиш от гибел, не отлагай, нека се венчаем час по-скоро.

– Точно това е постоянното ми желание – прекъсна я той. – Веднага ми кажи деня, аз съм съгласен, когато искаш. Все пак кажи ми ясно и разбрано какво ти е, не ме измъчвай с тия загадки.

Но Лара измести разговора и леко се измъкна от отговора. И още дълго разговаряха на теми, които нямаха нищо общо с причината за нейната печал.

10

Тази зима Юра писа научното си съчинение за тъканите на ретината, с което кандидатствуваше за университетски златен медал. Специалността му беше обща терапия, но той познаваше окото като истински бъдещ окулист.

В този интерес към физиологията на зрението се проявяваха други страни на природата му – творческите му заложби и размислите му за същността на художествения образ и строежа на логическата идея.

Тоня и Юра бързаха с наета шейна за елхата у Свентицки. Шест години бяха живели заедно – от края на детството до началото на младостта. Всеки добре познаваше другия. Имаха общи навици, свой маниер да си подхвърлят кратки духовитости, свой маниер да се подсмиват. Така пътуваха и сега, мълчаливи, стиснали уста на студа и само от време на време си разменяха по някоя и друга дума. И мислеха всеки за нещо свое си.

Юра сам се подканяше, че датата на конкурса приближава и трябва да побърза с работата си, но в празничната суматоха на отиващата си година, която се чувствуваше по улиците, прескачаше от тази мисъл на други:

Във факултета на Гордон издаваха студентско хектографско списание. Гордон му беше редактор. Юра отдавна им беше обещал статия за Блок – младежите от двете столици бяха луди на тема Блок и те с Миша най-много от всички.

Но и тази мисъл не се задържа за дълго в съзнанието му. Те пътуваха, сгушени в яките, разтриваха замръзналите си уши и си мислеха за различни неща. Но в едно мислите им съвпадаха.

Онази сцена при Ана Ивановна прероди и двамата. Те сякаш прогледнаха и се възряха един в друг с нови очи.

Тоня, това старо приятелче, тази понятна очевидност, която не се нуждаеше от обяснения, се оказа най-недосегаемото и сложното от всичко, което Юра можеше да си представи – тя се оказа жена. С известно усилие на фантазията той можеше да си въобрази какво е да си изкачил Арарат, да си герой, пророк, победител, абсолютно всичко, само не и жена.

И ето тази най-невъзможна и свръхтрудна задача бе поела на слабите си и крехки рамене Тоня (от този момент тя изведнъж започна да му се вижда слабишка и крехка, макар че си беше съвсем здраво-право момиче). И го изпълни онова жарко съчувствие към нея и плахо изумление, което е началото на любовта.

Същото, със съответните изменения, се случи и с Тоня спрямо Юра.

Той си мислеше, че все пак не трябваше да излизат. Да не стане нещо в тяхно отсъствие. И си спомни. Когато разбраха, че състоянието на Ана Ивановна се е влошило, те, облечени вече за излизане, отидоха при нея и предложиха да си останат вкъщи. Тя с някогашната си рязкост се възпротиви и настоя да идат на елхата. Юра и Тоня разтвориха завесата при дълбоката ниша на прозореца да видят какво е времето. Когато се измъкнаха от нишата, двата края на тюла полепнаха по новите им дрехи. Леката материя се повлече няколко стъпки след Тоня като сватбено було. Всички се засмяха, така едновременно и без думи забелязаха тази прилика в спалнята.

Юра се оглеждаше наоколо и виждаше същото, което малко преди това се беше мяркало пред очите на Лара. Шейната им вдигаше неестествено силен шум, който неестествено дълго отекваше под заледените дървета в градините и алеите. Светещите отвътре и заледени прозорци на къщите приличаха на скъпоценни ковчезета от опушен топаз. Вътре в тях тлееше коледният живот на Москва, светеха елхите, движеха се гостите и маскирани веселящи играеха на сляпа баба и на пръстен.

Юра изведнъж си помисли, че Блок е явлението Рождество във всички сфери на руския живот, в северния градски бит и в най-новата литература, под звездното небе на съвременната улица и около запалената елха в гостната на нашия век. Той си помисли, че няма нужда от никаква статия за Блок, а просто трябва да се покаже руското поклонение на вълхвите, както е в платната на холандците – със студ, вълци и тъмна борова гора.

Минаваха по Камергерска. Юра обърна внимание на един черен разтопен процеп в заледения прозорец. През него проблясваше пламъкът на свещ и проникваше към улицата почти като разумен поглед, сякаш пламъкът следеше пътуващите и причакваше някого.

„Свещта гореше у дома, свещта гореше...” – шепнеше си Юри началото на нещо смътно, аморфно, с надеждата, че продължението ще дойде от само себе си, без усилие. То, не идваше.

От незапомнени времена елхата у Свентицки минаваше по следния начин. В десет, когато се прибираха децата, палеха втора елха за младите и за възрастните и се веселяха до сутринта. По-старите цяла нощ пляскаха картите в триъгълния помпейски хол, продължение на салона, отделено от него с тежка завеса с големи бронзови халки. На разсъмване всички сядаха на трапезата.

– Защо закъсняхте? – попита ги на бегом племенникът на Свентицки Жорж, забързан през антрето към стаята на чичо си и леля си. Юра и Тоня също се насочиха натам да поздравят домакините и пътем, докато се събличаха, надникнаха в салона.

Около пламтящата елха, украсена с няколко низи струящо сияние, се движеше черната стена на онези, които не танцуваха, а разговаряха и се разхождаха, и се настъпваха, и дрехите им шумоляха.

В кръга лудо се въртяха танцуващите. Въртеше ги и ги разпределяше по двойки, и ги изтегляше в редица Кока Корнаков, лицеист, син на помощник-прокурора. Той дирижираше танците и колкото му глас държи крещеше от единия край на салона към другия: „Grand rond! Chaîne, chinoise!“* – И всички се подчиняваха на командите му. – „Une valse s’il vous plait!“** – подвикваше на пианиста и начело на първия кръг повеждаше дамата си à trois temps, à deux temps***, забавяйки и стеснявайки първоначалния порив до едва забележимо пристъпване на място, което вече не беше валс, а само заглъхващо негово ехо. И всички аплодираха, и в тази движеща се, тътреща се и гъгнеща тълпа се разнасяха сладоледи и разхладителни напитки. Пламналите момчета и момичета за миг преставаха да викат и да се смеят, припряно и жадно гълтаха студените плодови сокове и лимонадата и едва оставили чашата на таблата, възобновяваха виковете и смеха в десетократна степен, сякаш бяха глътнали нещо за градус.

[* Голям-кръг! Китайска нишка! (Фр.)]

[** Валс, моля! тфр)]

[*** В два такта, три такта (фр).]

Тоня и Юра, преди да влязат в салона, отидоха при домакините във вътрешните стаи.

12

Вътрешните стаи на Свентицки бяха затрупани с ненужни вещи от изпразнените за по-просторно гостна и салон. Тук беше вълшебната кухня на стопаните, техният коледен склад. Вътре миришеше на бои и лепило, имаше нахвърляни рула цветна хартия и камари от кутии с котилйонни звезди и допълнителни свещички за елхата.

Старите Свентицки надписваха номерцата на подаръците, картичките с посочените места за вечерята и билетите за някаква томбола. Жорж им помагаше, но често бъркаше номерацията и те се нервираха. Домакините ужасно се зарадваха на Юра и Тоня. Знаеха ги от деца и без много церемонии и празни думи ги хванаха да им помагат.

– Фелицата Семьоновна не ще да разбере, че по-рано трябваше да се мисли за всичко това, а не в разгара, когато е пълно с гости. Ах ти, Жорж, загубена глава, пак си объркал номерцата! Нали се разбрахме бомбониерките с дражетата да са на масата, празните на дивана, а тук всичко е наопаки и с краката нагоре.

– Много се радвам, че Анет е по-добре. С Пиер така се тревожим за нея.

– Да, но, миличка, тя е по-зле, разбираш ли, а при теб винаги всичко е devant-dérrière*.

[* Наопаки (фр.).]

Юра и Тоня прекараха половината вечер с Жорж и старците зад техните коледни кулиси.

13

През цялото време, докато бяха у Свентицки, Лара се намираше в салона. Макар да не беше с бален тоалет и да не познаваше никого, тя ту се оставяше като насън във валсовите прегръдки на Кока Корнаков, ту като попарена се въртеше в кръг по салона.

Един-два пъти вече се беше спирала нерешително пред портала на хола с надеждата, че Комаровски, който седеше с лице към салона, ще я забележи. Но той си гледаше играта, вдигнал като щит лявата ръка с картите пред очите си, и или наистина не я виждаше, или се преструваше, че не я забелязва. Дъхът ѝ секна от обида. В това време някакво непознато момиче мина от салона към гостната. Комаровски го сподире с онзи поглед, който Лара така добре познаваше. Поласканата девойка му се усмихна, пламна и грейна. Лара едва не изкрещя. Лицето ѝ се изчерви от срам, челото и шията ѝ станаха на петна. „Новата жертва“ – каза си тя. И като в огледало видя себе си и цялата си история. Но пак не се отказа да говори с Комаровски, само реши да изчака с разговора за по-удобен момент, наложи си да се успокои и се върна в салона.

На масата с Комаровски играеха още трима. Един от партньорите, който седеше до него, беше бащата на контето Корнаков, дето я беше поканил на валс. Лара го разбра от няколкото думи, разменени с кавалера, докато кръжаха в салона. А високата брюнетка в черно със смахнатите очи и неприятен змийски изпънат врат, която непрестанно надничаше в салона да нагледа сина си и пак се връщаше в хола при съпруга си картоиграч, беше майката на Кока Корнаков. Най-накрая случайно се изясни, че момичето, заради което Лара бе обладана от онези смесени чувства, е негова сестра и Ларините измислици нямаха никаква реална почва.

– Корнаков – представи ѝ се той още в началото. Тогава тя недоразбра името му. – Корнаков – повтори той при последните тактове, отведе я до креслото и ѝ се поклони.

Този път го чу. „Корнаков, Корнаков – замисли се тя, – нещо познато. Нещо неприятно.“ После си спомни, че Корнаков е помощник-прокурор в московската съдебна палата. Той беше обвинителят на групата железничари, с които бе осъден и Тиверзин. Лаврентий Михайлович по нейна молба бе ходил да говори с него да не се престарава чак толкова на този процес, но не успя да го склони. „Значи той е. Тъй, тъй, тъй. Любопитно. Корнаков. Корнаков.“

14

Вече минаваше полунощ. На Юра му бучаха ушите. След паузата, през която пиха чай с петифури в трапезарията, танците се възобновиха. Когато свещите на елхите догаряха, вече никой не ги сменяше.

Юра стоеше разсеян наред салона и гледаше Тоня, която танцуваше с някакъв непознат. Минавайки край него, тя с движение на крака отмяташе шлейфа на твърде дългата атлазена рокля, плясваше като рибка и изчезваше във водовъртежа на танцуващите.

Цялата гореше. В антракта, когато седнаха в трапезарията, се отказа от чая и гасеше жаждата си с мандарини, които почитваше една след друга от ароматната, леко отделяща се кора. Непрекъснато вадеше от коланчето или от ръкава батистената си кърпичка, мъничка като цвете на плодово дръвче, и избърсваше с нея струйките пот в ъглите на устните и потните си лепкави пръстчета. Тя се смееше и без да прекъсва оживения разговор, пъхаше машинално кърпичката си пак в колана или в гънката на корсажа.

Сега, когато танцуваше с неизвестния кавалер, тя закачаше Юра на минаване. Той се дърпаше и се мръщеше, а Тоня мимоходом докосваше ръката му и се усмихваше изразително. При един такъв кръг кърпичката ѝ остана в неговата ръка, той я притисна до устите си и затвори очи. Усети смесения дъх на мандариновата кориичка и на разгорещената шепа на Тоня, и двата еднакво чаровни. Това беше нещо ново в живота му, никога неизпитвано и остро пронизващо цялото му тяло. Детски наивният аромат беше сърдечно смислен като някаква дума, казана шепнешком на тъмно. Юра стоеше замижал, заровил очи и устни в дланта си с кърпичката, през която вдишваше. Внезапно гръмна изстрел.

Всички обърнаха глави към завесата, която отделяше гостната от салона. Последва миг мълчание. После започна паника. Всички се разтичаха, развикаха. Част от присъстващите последваха Кока Корнаков към мястото на изстрела. Други вече бързаха насреща им, заканваха се, плачеха, спореха и се прекъсваха.

– Как можа да го направи, как можа – повтаряше отчаян Комаровски.

– Боря, жив ли си?! Боря, ти си жив – истерично крещеше госпожа Корнакова. – Сред гостите бил доктор Дроков. Но къде е, къде? Ах, стига, моля ви се. За вас е дракотина, а за мен смисъл на целия ми живот. О, клетият ми мъченик, ти изобличи всички тези престъпници! Ето я, ето я мерзавката, очите ти ще издера, проклетнице! Сега няма да избяга! Какво, господин Комаровски? По вас ли? Стреляла е по вас? Ах, моля ви се. Такова нещастие, господин Комаровски, опомнете се, сега не съм настроена за шеги. Кока, Кокачка, какво ще кажеш! Срещу баща ти!... Да... Но божията десница... Кока! Кока!

Тълпата отплува от гостната в салона. В центъра се движеше Корнаков, той се шегуваше високо и успокояваше всички, че нищо му няма, като същевременно притискаше

с чиста салфетка кървящата драскотина на леко наранената лява ръка. Друга група малко по-назад и встрани от него водеше Лара.

Юра се потресе, когато я видя. Същата! И пак в някакви невероятни обстоятелства! И отново онзи прошареният. Но сега Юра вече го познава. Това е видният адвокат Комаровски, той участвуваше в делото по бащиното му наследство. Могат да не се поздравят, и двамата се преструват, че не се познават. А тя? Значи тя е стреляла? В прокурора? Сигурно е политическа? Горката. Няма да се измъкне. Но колко е гордо-прекрасна! А тези! Дърпат я, извиват ѝ ръцете като на крадла.

Но Юра веднага разбра, че се лъже. Лара едвам пристъпваше. Държаха я за ръцете да не падне и с много усилия я доवлякоха до първото кресло, където тя рухна.

Юра се втурна към нея да ѝ помогне, но за по-удобно реши първо да прояви внимание към мнимата жертва на покушението. Отиде при Корнаков и каза:

– Тук питаха за лекарска помощ. Мога да се погрижа за вас. Покажете си ръката. Е, под щастлива звезда сте роден. Раната е толкова незначителна, че според мен по-добре да не я превързваме. Впрочем може малко йод. Ето я Фелицата Семьоновна, ще я помолим.

Свентицка и Тоня, които бързаха към тях, не бяха на себе си. Те му казаха да остави всичко и бързо да се облича, вкъщи нещо е станало, дошли са да го викат. Юра веднага предположи най-лошото, уплаши се и забравил за всичко, хукна да се облича.

15

Ана Ивановна вече беше починала, когато двамата презглава се втурнаха към къщата през входа от Сивцев Вражек. Смъртта беше настъпила преди десетина минути. Причината беше продължителен задух вследствие остро настъпил оток на дробовете, неразпознат своевременно.

В първите часове Тоня плачеше неспирно, разтърсваха я спазми и тя никого не разпознаваше. На другия ден се поуспокои и вече търпеливо изслушваше каквото ѝ говореха баща ѝ и Юра, но можеше да отговаря само с кимане, защото, отвореше ли уста, отново я обземаше мъка и тя, без да иска, започваше да крещи като безумна.

С часове коленичеше до покойната и в промеждутъците на всенощната служба прегръщаше с големите си красиви ръце тъглата на ковчега заедно с крайчеца на подиума, върху който беше сложен, и с венците, които го покриваха. Не забелязваше никого наоколо. Но щом очите ѝ срещнеха очите на близките, тя рязко се вдигаше от пода, с бързи крачки излизаше от гостната, сдържайки риданията си, устремно се качваше по стълбите горе в стаята си и там, паднала на леглото, зариваше във възглавницата изблиците на овладялото я отчаяние.

От страданието, от дългото коленичене и недоспиване, от плътните певчески гласове и ослепителната денонощна светлина на свещите, от наистинката, хваната тия дни, Юра чувствуваше в душата си сладка бърканица, блажено-налудничава, скръбно-възторжена.

Преди десет години, когато погребваха майка му, той беше още малък. И досега помнеше как безутешно плака, смазан от мъка и ужас. Тогава той самият още не беше нищо. Едва ли си даваше дори сметка, че има някакъв Юра, има го извън другите и представлява самостоятелен интерес или значение. Тогава най-важното беше околното, външното. Някакъв висш свят го заобикаляше от всички страни, осезателен, непроходим и безспорен като гора, и Юра затова бе тъй потресен от смъртта на майка си, защото с нея се бе загубил в тази гора и изведнъж остана сам. В тази гора бяха всички неща на света: облаците, градските фирми, пожарните кули и препусналите пред катафалката със света Богородица църковни прислужници с наушници на главите вместо шапки заради присъствието на светинята. В тази гора бяха и витрините на магазините в безистените, и недосегаемо високото нощно небе със звездите, с дядо Боже и светиите.

Това недостъпно-високо небе се накланяше над него чак до детската му главица в скута на бавачката, когато тя му разказваше нещо набожно, и ставаше близко и послушно като вейките на лещака, когато ги придърпваш в дерето, за да обереш лешниците. То сякаш се потапяше в съдинката с позлата в детската стая и изкърпано в огън и злато, се превръщаше в утрения и литургия в малката църквица на пресечката,

дето го водеше бавачката. Там звездите небесни ставаха кандилца, дядо Боже – свещеник, и всичко се наместваше, така или иначе, според възможностите. Но най-важното беше истинският свят на възрастните и градът, който тъмнееше наоколо като лес. Тогава с цялата си полуживотинска вяра Юра вярваше в Бога на тази гора като в някакъв лесничей.

Съвсем друго беше сега. През всичките дванадесет години учение, средно и висше, Юра бе овладявал античността, вероучението, преданията и поетите, науките за миналото и за природата като семейна хроника на своя дом, като собствено родословие. Сега нищо не го плашеше, нито животът, нито смъртта, всичко на този свят се именуваше с думи от неговия речник. Той се чувствуваше на равна нога с вселената и съвсем различно изживяваше опяването за Ана Ивановна, отколкото навремето за майка си. Тогава се захласваше от болката, страхуваше се и се молеше. А сега слушаше опелото като вест, предназначена непосредствено за него и засягаща лично него. Той се вслушваше в тези думи и държеше да имат ясно изразен смисъл, както се изисква във всяка дейност, и нищо общо с набожността нямаше в чувството му за приемственост спрямо висшите сили на земята и небето, на които се покланяше като на велики свои предшественици.

16

„Святи Боже, Святи Крепкий, Святи Безсмъртний, помилуй нас.“

Какво е това, къде сме? Изнасяне на тялото. Трябва да се събуди. Към шест сутринта се строполи с дрехите на този диван. Май целият гори. Сега го търсят в цялата къща и никой не се сееща, че той спи в библиотеката и не може да се събуди в тъмния ъгъл зад високите рафтове с книги до тавана.

„Юра, Юра!“ – вика някъде наблизко портиерът Маркел. Ще изнасят тялото, Маркел трябва да свали долу венците, а не може да открие Юра и на всичкото отгоре се е заклешил в спалнята, където са натрупани венците, защото вратата на гардероба се е отворила и се е запънала във вратата на спалнята, и той не може да излезе.

– Маркел, Маркел, Юра! – викат ги отдолу.

Маркел с един удар разрушава изпречилото се препятствие и с няколко венеца тича надолу по стълбите.

„Святи Боже, Святи Крепкий, Святи Безсмъртний“ – минава тих повей над уличката и остава там, сякаш меко щраусово перо е драснало във въздуха, и всичко се поклаща: венците и хората, главите на конете с пискюлите, отлитащото кадило в ръката на свещеника, бялата земя долу.

– Юра! Боже, най-сетне! Събуди се, моля те – разтърсва го за рамото открилата го Шура Шлезингер. – Какво ти е? Ще я изнасят. Идваш ли?

– Разбира се.

17

Опелото свърши. Просяците се строиха в две редици, пристъпвайки зиморничаво от крак на крак. Полюшна се и леко се помести погребалната катафалка, двуколката с венците, Крюгеровата карета. Кочияшите докараха файтоните пред църквата. От храма излезе разплакака Шура Шлезингер, вдигна мокрия от сълзи воал и плъзна изпитателен поглед през редиците на файтонджиите. Намери с очи носачите от бюрото, с едно кимване ги повика и хлътна с тях в църквата. Хората излизаха на тълпи.

– Дойде й ред на Ана Ивановна. Отиде си жената, така й било писано.

– Да, там ще си почине. Налудува се.

– С файтон ли сте или с единайсетката?

– Краката ми изтръпнаха. Малко ще се поразтърпчем и се качваме.

– Забелязахте ли как страда Фуфков? Гледа покойната, ще си изплаче очите, подсмърча – ще я изяде. А мъжът й до нея.

– Цял живот й беше мераклия.

С такива приказки се влачеха към гробищата на другия край на града. След жестоките студове времето се беше постоплило. Денят беше неподвижно тежък – студът

беше поомекнал и животът си беше отишъл, – ден, сякаш от природата създаден за погребения. Мръсният сняг като че ли проблясваше изпод черен покров, иззад оградите надничаха тъмни мокри елхи като потъмняло сребро и приличаха на траур.

Това беше същото паметно гробище, където лежеше Мария Николаевна. Юра напоследък не беше идвал на майчиния си гроб. „Мамичко“ – погледна отдалече в онази посока и пошепна с почти тогавашните устни.

Разотиваха се почти тържествено и дори театрално по чистите пътечки, чиито лъкатушни извивки никак не се съгласуваха със скръбната отмереност на стъпките им. Александър Александрович водеше Тоня под ръка. Следваха ги Крюгерови. На Тоня траурът много ѝ отиваше.

По куполните вериги на кръстовете и на розовите манастирски стени се къдреше скреж, брадат като плесен. В далечния ъгъл на манастирския двор бяха опънати въжета с простряно пране – ризи с тежко подгизнали ръкави, кремави покривки, разкривени недоизстискани чаршафи. Юра се вгледа натам и се досети, че тъкмо това беше мястото, където тогава бушуваше виелицата, но променено от новите манастирски постройки.

Вървеше сам, с бързи крачки изпревари останалите и от време на време се спираше да ги изчака. В отговор на опустошението, настъпило от смъртта в тази бавно шествуваша отзад човешка общност, той изпитваше желание, непреодолимо като силата на водата, когато с въртеливо движение тече към дълбините, с такава непреодолима сила искаше да мечтае и да мисли, да се труди над формите, да създава красота. Сега повече от всякога му беше ясно, че изкуството винаги и неспирно е заето с две неща. То упорито размишлява за смъртта и упорито твори по този начин живота. Голямото, истинското изкуство, онова, което се нарича Откровение на Йоана, и онова, което го дописва.

Юра с копнеж предвкушаваше как за ден-два ще изчезне от семейния и университетския хоризонт и в жалейните редове за Ана Ивановна ще вмъкне всичко, което му се е случило, всичко случайно, което животът му е поднесъл дотогава: две-три от най-характерните черти на покойната; образът на Тоня в траур; няколко улични наблюдения на връщане от гробищата; простряното пране там, където в една много отдавнашна нощ фучеше виелицата и той бе плакал като малък.

Четвърта част НАЗРЕЛИТЕ НЕОБХОДИМОСТИ

1

Лара лежеше в полусвяст на кревата в спалнята на Фелицата Семьоновна. Около нея се носеше тихият шепот на Свентицки, доктор Дроков и прислугата.

Празният дом на Свентицки тънеше в мрак и само в средата на дългата анфилада от стаи, в малката гостна, гореше слаба лампа на стената и хвърляше светлина напред и назад по това издължено преходно пространство.

Виктор Иполитович се разхождаше там със зловни и решителни крачки и не като на гости, а като у дома си. Той ту надзърташе в спалнята да се осведоми какво става, ту се насочваше към противоположната част на къщата, отминаваше елхата със сребърните гирлянди и стигаше до кухнята, където масата беше отрупана с недокоснати угощения и зеленикавите виенски чаши прозвънваха, когато отвън минеше карета или по покривката се шумгнеше между чиниите някое мишле.

Комаровски скърцаше със зъби. Противоречиви чувства изпълваха гърдите му. Какъв скандал и безобразие! Беше вбесен. Положението му е в опасност. Някаква случайност да съсипе репутацията му! Трябва веднага и на всяка цена да предвари и да спре злословията, ако пък вече са плъзнали, да пресече, да прекрати слуховете още в зародиш. Освен това отново бе изпитал колко е пленително това лудо, безумно момиче. Веднага си личи, че не е като другите. У Лара винаги е имало нещо необикновено. Но колко ли ужасно и непоправимо е съсипал живота ѝ! И тя неспирно се бунтува в въстава, и се опитва да промени съдбата си по своему и да започне съществуването си отначало.

Ще трябва всячески да ѝ помогне за всичко, може би да ѝ наеме квартира, но в

никакъв случай да не я закача, напротив, да изчезне, да се отдръпне, да се потули, защото ето я каква е и кой знае какво още може да измисли!

И колко други грижи го чакат. Няма лесно да ѝ се размине. Законът не дреме. Още е нощ, няма и два часа, откакто се разигра тази история, а вече два пъти идваха от полицията и Комаровски ходи в кухнята да се разбере с инспектора, та всичко се уреди.

Но занапред ще става все по-трудно. Ще са необходими доказателства, че се е целила в него, а не в Корнаков. Но не е само това. Част от отговорността ще отпадне, обаче тя ще подлежи на съдебно дирене заради всичко останало.

Той ще положи всички усилия да не се стигне дотам, но ако все пак се възбуди дело, ще ѝ уреди психиатрична експертиза, че в момента на покушението е била невменяема, и ще се погрижи за прекратяване на делото.

Тези мисли го успокоиха. Нощта минаваше. Ивици светлина се запровираха от стая в стая, занадничаха под масите и диваните като крадци или оценители от заложна къща.

Комаровски влезе в спалнята, научи, че Лара не е по-добре, и от Свентицки тръгна за една позната юристка, жена на политемигрант, Руфина Онисимовна Войт-Войтковска. Осемстайният апартамент; вече не отговаряше на възможностите ѝ и тя даваше две стаи под наем. Едната от тях, неотдавна освободена, Комаровски предплати за Лара. След няколко часа я пренесоха там в силна треска и почти в безсъзнание. Беше изпаднала в шок.

2

Руфина Онисимовна беше напредничава жена, враг на предразсъдъците, доброжелателна към всичко „положително и жизнеспособно“, както тя си представяше и се изразяваше.

Държеше на скрина екземпляр от Ерфуртската програма, надписан от Съставителя. На една от фотографиите, забодени на стената, мъжът ѝ, „добрият ми Войт“, се беше снимал на народно увеселение в Швейцария заедно с Плеханов. Двамата бяха с лустринови сака и панамы.

Руфина Онисимовна още от пръв поглед се подразни от болната си квартирантка. За нея Лара беше абсолютен симулант. Нервните ѝ кризи за Руфина Онисимовна бяха връх на преструвките. Главата си режеше, че Лара разиграва лудата Гретхен в тъмницата.

Изразяваше презрението си с повишено оживление. Тряскаше вратите, пееше на висок глас, носеше се като вихър в своята част от апартамента и проветряваше стаите от сутрин до вечер.

Апартаментът се намираше на последния етаж на голяма сграда на Арбат. Прозорците на етажа още от зимното слънцестоене се изпълваха със светло лазурно небе, широко като пълноводна река. От средата на зимата апартаментът вече се пълнеше с признаците и предвестниците на идващата пролет.

През горните прозорчета подухваше топлият южняк, по гарите ревяха влакове и болната Лара, изпъната в леглото, потъваше в далечните си, спомени.

Много често си мислеше за първата вечер след пристигането от Урал преди седем-осем години, в незабравимото детство.

Пътуваха с кабриолет по смрачените улички на Москва почти през целия град от гарата до хотела. Уличните лампи се приближаваха и се отдалечаваха, и хвърляха сянката на прегърбения кочияш по стените на къщите. Сянката му растеше, растеше, достигаше неестествена големина, падаше върху улицата и покривите и изчезваше. Всичко започваше отначало.

В тъмнината над главите им кънтяха московските църковни камбани, по улиците дрънчаха и се разминаваха конните трамваи, но крещящите витрини и светлини също зашеметяваха Лара, сякаш и те издаваха някакъв свой звук като колелата и камбаните. И същият страх от скъпото угощение и нощната столица после се повториха в страха ѝ от Комаровски – ето главното обяснение за всичко по-нататъшно. Но сега той беше неузнаваем. Нищо не искаше, не ѝ напомняше за себе си и дори не се мяркаше. През цялото това време най-благородно ѝ предлагаше помощта си от разстояние.

На масата в хотела я слиса невероятно голямата диня, поднесена от Комаровски вместо хляб и сол за новодоштите. Динята ѝ се стори като символ на могъществото му и неговото богатство. Когато Виктор Иполитович с един удар на ножа счепа прасъщото тъмнозелено кръгло чудо със снежно-захарно сърце, дъхът ѝ секна от ужас, но тя не посмя да откаже. Едвам преглъщаше ароматните розови резени, с които се давеше от възлнение.

Съвсем друго беше посещението на Кологривов. Лара много му се зарадва. И не защото беше тъй висок и снажен, а благодарение на кипящата си жизненост и талант гостът запълни с присъствието си, с искрящия си поглед и с умната си усмивка половината стая. И вътре стана по-тясно.

Лаврентий Михайлович, потривайки ръце, седна пред леглото ѝ. Когато го викаха в Министерския съвет в Петербург, той разговаряше с почтените старци като с разбойници-първолаци. А сега виждаше пред себе си доскорошен член на домашното си огнище, почти своя дъщеря, с която, както с всички домашни, бе разменял погледи и забележки само пътем, на крак (в туй се криеше отличителната прелест на неговото лаконично, изразително общуване, знаеха го и двете страни). Той не умееше да се отнася към Лара тежко и безразлично като към голяма. Сега не знаеше как да ѝ говори, за да не я засегне, и ѝ каза с усмивка, като на дете:

– Какви са тия изпълнения, драга? Кому бяха нужни такива мелодрами? – Млъкна и заразглежда влажните петна по тавана и тапетите. После с укор поклати глава и продължи: – В Дюселдорф се открива международна изложба – живопис, скулптура, градинарство. Ще ходя. Влажна е тази стая. И докога тъй мислите да висите между небето и земята? Тук не е бог знае колко просторно. Тази Войтеса, между нас казано, е долна твар. Знам я. Трябва да се преместите. Стига сте се въргалияли. Позалежахте се, стига толкоз. Сменете обстановката, преговорете предметите, завършете курсовете. Имам един познат художник. Той заминава за две години в Туркменистан. Ателието му е преградено и всъщност си е малка квартира. Май е готов да я предостави на някой по-сериозен човек. Ако искате, ще го уредя. Освен това. Нека говорим делово. Отдавна се канех, мой свещен дълг... откакто Липа... Тук имам една, скромна сума, награда за завършването ѝ... Не, моля ви се, моля ви се... Ако обичате, не възразявайте... Не, моля ви, ще извинявате.

И я накара на тръгване въпреки всички възражения, сълзи и дори нещо като битка да приеме от него чек за десет хиляди рубли.

Лара оздравя и се пренесе в новото жилище, превъзнесено от Кологривов. То се намираще близо до Смоленския пазар, в горната част на двуетажна едновременно каменна къща. Долу бяха търговски складове. В къщата живееха каруцари, дворът беше павиран и винаги посипан с овес и разпиляно сено. Из двора се разхождаха гълъби, гукаха, на шумни ята се вдигаха над земята и прелитаха край Лариния прозорец, когато по улея пробягваха на тумби плъхове.

3

Много трудно ѝ беше с Паша. Докато беше сериозно болна, не го пускаха при нея. Какво ли си е мислил? Лара прави опит да убие човек, който според Пашините представи не ѝ е никакъв, а после същият човек, жертвата на несполучилото убийство, я покровителствува. И всичко това след паметния им разговор в коледната вечер със запалената свещ! Ако не беше този човек, щяха да я арестуват и да я съдят. Той я спаси от тази опасност. Благодарение на него тя ще остане в курсовете, жива и здрава. Паша се терзаеше и недоумяваше.

Когато малко се възстанови, тя го извика и му каза:

– Аз съм лоша. Ти не ме познаваш. Някой ден ще ти разправам. Трудно ми е да говоря, нали виждаш, задушавам се от плач, но ти ме остави, забрави ме, аз не те заслужавам.

Започнаха сърцераздирателни сцени, една от друга по-мъчителни. Войтковска – понеже това стана още по време на пребиваването ѝ на Арбат, Войтковска, щом видеше насълзания Паша, се втурваше от коридора в своята част, падаше на дивана, смееше се до припадък и повтаряше: „Ох, не мога, не мога! Това направо е, наистина... Ха-ха-ха! Браво! Ха-ха-ха! Герой!...“

За да избави Паша от петнящата го привързаност, за да я изскубне из корен и да сложи край на мъките му, Лара му заяви, че категорично се отказва от него, защото не го обича, но така ридаеше при това отричане, че не можеше да ѝ се вярва. Паша я подозираше във всички смъртни грехове, не ѝ вярваше за нищо, готов беше да я прокълне и да я намрази, и я обичаше дяволски, и я ревнуваше от собствените ѝ мисли, от канчето, с което пиеше, и от възглавницата, на която лежеше. За да не се побърка, трябваше да действа решително и бързо. Решиха да се оженят час по-скоро, още преди края на изпитите. Избраха да се венчаят на Томина неделя. По Ларина молба пак отложиха.

Венчаха ги на Свети дух, втория ден на Троица, когато успешното завършване се очерта като факт. Цялата инициатива бе предоставена на Людмила Капитоновна Чепурко, майка на съкурсничката ѝ Туся Чепурко, с която заедно завършиха. Людмила Капитоновна беше красива жена с едър бюст и нисък глас, добра певица и голяма фантазьорка. Освен истинските личби и суеверия, които знаеше, тя на място съчиняваше още много собствени.

В града беше страшно горещо, когато поведоха Лара „под злат венец“, както си тананикаше под носа Людмила Капитоновна с циганския глас на Панина*, докато приготвяше Лара. Златните кубета на църквите и чистият пясък на алеите бяха яркожълти, прашните листа на брезовите клонки, срязани предния ден за Петдесетница, висяха повехнали от оградите на храмовете, спаружени, като обгорели. Едвам се дишаше, очите им смъдяха от слънчевия блясък. И сякаш хиляди сватби се вдигаха наоколо, защото всички момичета бяха накъдрени и облечени в бяло като младоженки и всички млади мъже по случай празника бяха в черни тесни костюми и намазани с брилянтин. И всички се вълнуваха, и на всички им беше горещо.

[* _Варвара Панина_ (1872–1911) – руска певица, изпълнителка на романси и цигански песни. – Б. пр.]

Лагодина, майка на друга Ларина приятелка, хвърли в краката ѝ шепа сребърни монети, когато Лара стъпи на килимчето – да ѝ върви на пари, а Людмила Капитоновна със същата цел я подучи, когато ги венчават, да не се кръсти с гола ръка, а прикрита с воала или с дантелите. После ѝ каза да държи свещта високо, тогава нейната дума ще се чува вкъщи, но жертвувайки своето бъдеще заради Пашиното, Лара отпускате свещта възможно по-ниско и все без полза, защото колкото и да се старееше, пак излизаше, че нейната свещ е над неговата.

От църквата отидоха за увеселението направо в ателието на художника, където Антипови току-що се бяха нанесли. Гостите викаха: „горчиво е, не се пие“, а от Другия край на масата им отговаряше солидарен рев: „трябва да се подслади“ – и младите със сконфузени усмивки се целуваха. Людмила Капитоновна им изпя сватбарската песен „Гроздобер“ с двойния припев: „Господ да ви дава мир и сговор“ и песента „Хей, разплитай руса плитка“.

Когато всички се разотидоха и двамата останаха сами, Паша се почувствува притеснен от внезапно настъпилата тишина. В двора срещу Лариния прозорец гореше улична лампа и колкото и да придърпваше пердето, тесен лъч светлина влизаше в пролуката между завеските. Тази светла ивица му пречеше – сякаш някой ги наблюдаваше. Паша с ужас усещаше, че лампата то занимава повече от Лара, от него и от любовта му към нея.

През тази нощ, дълга като вечност, доскорошният студент Антипов, „Степанида“ или „Госпожицата“, както му викаха приятелите, позна върха на блаженството и дъното на отчаянието. Мнителните му догадки се редуваха с Ларините признания. Той я разпитваше и след всеки неин отговор сърцето му се късаше и той сякаш падаше в някаква пропаст. Нараненото му въображение не успяваше да следва все новите и нови разкрития.

Изкараха в разговор до сутринта. Антипов не бе изпитвал в живота си по-внезапни и потресаващи промени от тогавашните. Сутринта се събуди друг човек, почти учуден, че носи същото име.

Паша и Лара бяха завършили, и двамата еднакво блестящо, и двамата бяха разпределени в един и същи град на Урал, закъдето трябваше да заминат на другата сутрин.

И пак пяха, пиха и се веселиха, но този път бяха само младите, без възрастни.

Зад паравана, който отделяше квартирата от голямото ателие, където се бяха събрали гостите, бяха наредени голямата багажна кошница на Лара и една средна, куфар и сандък с кухненски принадлежности. В ъгъла имаше няколко торби. Събра се много багаж. Една част тръгваше утре сутринта с малка бързина. Почти всичко беше прибрано вече, но не докрай. Сандъкът и кошницата стояха отворени, недопълнени. Лара от време на време се сещаше за още нещо, пренасяше забравеното зад паравана, слагаше го и изравняваше багажа отгоре.

Паша вече беше вкъщи с гостите, когато Лара, която беше ходила в канцеларията на курсовете за свидетелството и други документи, се върна, следвана от портиера с ликови чували и навито дебело въже за опаковане на утрешния багаж. Тя го пусна да си върви, обиколи гостите, на някои стисна ръка, с други се целуна, после отиде да се преоблече зад паравана. Когато излезе преоблечена, всички заръкопляскаха, развикаха се, взеха да се настаняват и се вдигна шум до бога, както преди няколко дни на сватбата. Най-предприемчивите бързаха да наляят водката, множество ръце, въоръжени с вилици, се протегнаха към чиниите с ядене и мезета. Ораторствуваха, подвикваха, гълтаха водката и си разменяха духовитости. Някои бързо се напиваха.

– Капнала съм – каза Лара, седнала до мъжа си. – Ти успя ли да свършиш всичко?

– Да.

– И все пак съм в прекрасно настроение. Щастлива съм. А ти?

– И аз. Всичко е наред. Но това е дълъг разговор.

На вечеринката с младата компания по изключение бе допуснат Комаровски. В края на вечерта той искаше да каже, че ще осиротее без младите си приятели, че Москва ще стане за него пустиня, Сахара, но така се разчувствува, че изхлипа, и трябваше да повтори изречението, прекъснато от вълнение. Той помоли Антипови за позволение да си пишат и да ги навести в Юрятин, на новото им местожителство, ако не издържи разлуката.

– Чак толкова – високо и нетактично се обади Лара. – Оставете тия работи – писма, Сахари и прочие. Никакво идване. С божията помощ ще изкарате някак и без нас, не сме чак такова чудо, нали, Паша? Ще намерите кой да замести младите ви приятели.

След което напълно изключи с кого говори и за какво, сети се нещо, бързо стана и се запъти към кухнята. Там разви месомелачката и взе да подрежда разглобените части по ъглите на сандъчето със съдовете, като ги заравяше в сламата, и насмалко да се нарани в една отцепена от ръба остра треска.

Заета с багажа, тя съвсем забрави, че има гости, и престана да ги чува, докато те изведнъж ней напомниха за себе си с някакви гръмки крясъци оттатък, и тогава тя си помисли: пияните винаги се мъчат да изглеждат по-пияни, отколкото са, и колкото са по-пияни, толкова напъните им са по-бездарни и профански.

В това време съвсем друг особен звук през отворения прозорец откъм двора привлече вниманието ѝ. Лара дръпна перденцето и се подаде навън.

По двора с тежки скокове се придвижваше спънат кон. Кой знае чий беше, сигурно по погрешка беше влязъл в двора. Вече беше съвсем светло, но слънцето не бе изгряло. Спящият и сякаш мъртъв град тънеше в сиволилавата прохлада на ранния час. Лара затвори очи. В някакви затънтени селски далечини и красоти я беше пренесло това особено и безподобно конско подковано трополене.

На вратата се позвъни. Лара наостри уши. Някой от компанията стана да отвори. Надя! Лара се хвърли насреща ѝ. Надя идваше направо от влака, ведра, чаровна и някак благоухаеща на дуплянска момина сълза. Приятелките се вкопчиха една в друга, без да могат да произнесат нито дума, и само ревяха и се прегръщаха така, че едва не се издушиха.

Надя ѝ носеше поздрав и напътствия от цялото си семейство и подарък от родителите си. Тя измъкна от чантата опакована кутийка, разви я, щракна капачето и го отвори. Това, което връчи на Лара, беше рядко красиво колие.

Започнаха възклицания. Някой от пианите, вече малко изтрезнял, каза:

– Розов хиацинт. Да, да, розов, какво си мислите. Не пада по-долу от

брилянта.

Но Надя твърдеше, че са жълти сапфири.

Лара я настани до себе си, предложи ѝ от лакомствата на трапезата, а тя самата сложи колието до чинията си и го загледа замаяна. Събрано на купчинка върху виолетовата възглавничка на калъфа, то преливаше, гореше и ту приличаше на капки стичаща се влага, ту на чепка ситно грозде.

Някои от гостите междувременно дойдоха на себе си и отново си наляха за здравето на Надя. Набързо напиха и нея.

Скоро къщата представляваше едно сънено царство. Повечето останаха да спят тук заради предстоящото изпращане на гарата. Някои отдавна хъркаха, налягали в ъгъла. Лара също не помнеше как се беше озовала с дрехите на дивана до вече заспалата Ира Лагодина.

Събуди я разговор на висок глас точно до ухото ѝ. Това бяха гласове на някакви чужди хора, влезли в двора да търсят коня. Лара отвори очи и се учуди. „Този Паша не мирна, изтъпанил се е наред стаята, нещо търси.“ В това време предполагаемият Паша се обърна към нея и тя видя, че не е Паша, а някакво сипаничаво чудовище и лицето му е съсечено от белег през слепоочието до брадичката. Тогава разбра, че е влязъл крадец, бандит, искаше да извика, но не можа да издаде нито звук. Внезапно си спомни за колието, повдигна се леко на лакът и хвърли поглед към масата.

Колието си беше на мястото между огризките и трохите и недосетливият злосторник не го забелязваше сред недоядените остатъци на масата а ровеше в подредените дрехи и разбъркваше багажа. Лара, сънена и замаяна от пиенето, не беше в състояние докрай да осъзнае положението и само ѝ стана жал за труда ѝ. Обзе я негодувание и тя пак понечи да извика, но не можа да отлепи уста, тогава силно бутна спящата Ира Лагодина с коляно под лъжичката и когато онази като ненормална изкрещя от болка, заедно с нея нададе вик и Лара. Крадецът изпусна вързоп с краденото и изхвърча от стаята. Неколцина от наскачалите мъже, едва съобразявайки ситуацията, се спуснаха подире му, но онзи се беше изпарил.

Това премеждие и общото му обсъждане се превърнаха в сигнал за ставане. Лара мигом изтрезня. Неумолима към воплите на гостите да ги остави да подремнат и да се произлежават още малко, тя вдигна всички сънливци, набързо направи кафе и ги разпъди по домовете до срещата на гарата преди тръгването на влака.

Когато всички си отидоха, закипя работа. Лара с присъщата си бързина хвърчеше и събираше одеялата, подреждаше възглавниците, затягаше каишите и само молеше Паша и портиерката да не помагат, за да не ѝ пречат.

Всичко се подреди и оправи своевременно. Антипови не закъсняха. Влакът тръгна леко, сякаш следваше движението на шапките, с които им махаха за сбогом. Когато спряха да махат и трикратно изреваха нещо от перона (вероятно „ура“), влакът ускори ход.

5

Времето трети ден беше ужасно. Течеше втората есен от войната. След успехите от първата година започнаха несполуките. Осма армия на Брусилов, съсредоточена в Карпатите, беше готова да се спусне от превалите и да нахлуе в Унгария, но наместо това се оттегляше, отблъсквана назад от общото настъпление. Нашите очистваха Галиция, превзета още първите месеци на войната.

Доктор Живаго – доскоро му викаха Юра, а сега все по-често започнаха да се обръщат към него по име и бащино. – докторът стоеше в коридора на акушерското отделение на гинекологичната клиника, където беше приета жена му Антонина Александровна, току-що докарана от него. Вече си тръгваше, чакаше само акушерката, за да се разбере с нея как да го намери в случай на нужда и как той да се осведомява от нея за състоянието на Тоня.

Бързаше да се върне в болницата, а преди това трябваше да прескочи до двама пациенти на домашна визитация, та тука напразно губеше скъпоценно време, зяпаше през прозореца полегатите пръски на дъжда и как силният есенен вятър начупва струите и ги разхвърля, както бурята поваля и разбърква полските класове.

Още не беше много тъмно. Пред очите му се откриваха дворът на клиниката, остъклените тераси на къщите към Девиче поле, разклонението на електрическия трамвай, което стигаше до задния двор на една от болничните сгради.

Дъждът се лееше най-безутешно, без да се усилва и без да намалява независимо от буйствата на вятъра, които като че ли се подсилваха от невъзмутимостта на изливащата се вода. Вятърът раздърпваше филизите на лозницата на една от терасите и сякаш искаше да я изскубне из корен, вдигаше я във въздуха, разтърсваше я и пренебрежително я захвърляше като вехта дрипа.

Покрай терасата мина мотрисата с две коли, от тях започнаха да свалят ранени и да ги носят в клиниката.

В московските болници, задръстени до невъзможност, особено след Луцката операция, вече слагаха бойците по стълбищните площадки и в коридорите. Общото препълване на градските болници започна да се отразява и на състоянието на женските отделения:

Юрий Андреевич се обърна е гръб към прозореца и се прозя от умора. Нямахме за какво да мисли. Изведнъж си спомни. В хирургическото отделение на Крестовоздвиженската болница, където работеше, тия дни умря една болна. Юрий Андреевич настояваше, че има ехинокок в черния дроб. Всички му възразяваха. Днес е аутопсията. Тогава ще се установи истината. Но просекторът на тяхната болница е невъзможен пияница. Как ли ще се справи с цялата работа.

Бързо притъмня. Вече нищо не се виждаше през прозореца. Като че ли запалени от вълшебна пръчица, във всички прозорци светнаха лампи.

През малкия бокс, който отделяше стаята на Тоня от коридора, излезе главният лекар на отделението, гинекологът мастодонт, който отговаряше на всички въпроси с подбелване на очите и свиване на раменете, а това на неговия мимически език идеше да каже, че колкото и да са големи успехите на познанието, но има, друже мой Хорацио, загадки, пред които науката е пас.

Той мина покрай Юрий Андреевич, кимна му с усмивка и направи няколко плавателни движения с пухкавите си ръце с дебели длани, в смисъл че трябва да чакаме и да имаме търпение, после отиде да пуши.

Тогава излезе асистентката на неразговорливия гинеколог, пълна негова противоположност по словоохотливост.

– На ваше място бих се прибрала вкъщи. Утре ще ви се обадя в Крестовоздвиженската болница. Надали ще е по-рано. Сигурна съм, че раждането ще мине нормално, без намеса. Но, от друга страна, тесният й таз, задно тилното положение, в което се намира плодът, липсата на болки и слабите контракции ме карат малко да се опасявам. Всъщност рано е да гадаем. Най-важното е как ще се напъва, когато започне родовата дейност. Та ще видим.

Когато на другия ден се обади по телефона, там вдигна пазачът на болницата и му каза да не затваря; отиде да провери, накара го да чака десетина минути и когато се върна, докладва в груба и несвързана форма следното: „Речи му, викат, че наредиха да ви кажем, дека е докарал жена си много отрано, тебе да си я земе дома.“ Юрий Андреевич вбесен му нареди да извика на телефона някой по-компетентен. „Симптомите са незначителни – каза му сестрата, – не се тревожете, докторе, още ден-два търпение.“

На третия ден научи, че родовата дейност започнала през нощта, сутринта й изтекли водите и има силни контракции.

Той се втурна веднага в клиниката и когато вървеше по коридора, чу случайно през откритата врата сърцераздирателните викове на Тоня, както крещи измъкнат изпод влака премазан човек.

Не го пуснаха при нея. Той прехапа до кръв свития си пръст и застана до прозореца, зад който се лееше същият полегат дъжд, както вчера и завчера.

От родилната зала излезе санитарката. Оттам се дочу писъкът на новороденото.

„Спасена е, спасена е“ – радостно си заповтаря наум Юрий Андреевич.

– Син. Момченце. Да ви е честито – говореше напевно санитарката. – Сега не може. След време ще го видите. Тогава ще черпите за родилката. Намъчи се. Първескиня. Първото винаги по-трудничко върви.

„Спасена е, спасена“ – радваше се докторът, без да разбира какво му говори санитарката и защо го приобщава с думите си към събитието, какво общо има той?

Баща, син – той не виждаше нищо, с което да се гордее в това даром спечелено бащинство, не чувствуваше никаква заслуга в този паднал му от небето син. Всичко това оставаше извън съзнанието му. Важното беше Тоня, Тоня, заплашена от смъртна опасност и благополучно избавена от нея.

Един от пациентите му живееше до клиниката. Отиде при него и след половин час се върна. Двете врати от коридора за бокса и от бокса за стаята пак бяха открити. Без дори да съзнава какво прави, Юрий Андреевич се шмугна в бокса.

Пред него като изпод земята изскочи мастодонтът гинеколог с бяла престилка и разперени ръце.

– Къде? – със задъхан шепот го спря той, за да не го чуе родилката. – Да не сте полудели? Рани, кръв, антисептика, да не говорим за психическия шок. Браво! Хем сте лекар.

– Аз не... Само с едно око. Оттук. През пролука.

– Това е друг въпрос. Добре. Но умната... Мислете му! А ви е забелязала, а съм ви убил, на място ще ви оставя!

В залата с гръб към вратата стояха две жени по престилки, акушерката и болногледачката. На ръката на санитарката се пънеше писклива и нежна човешка издънка, която се бърчеше и разпъваше като червена гума. Акушерката стягаше пъпната връв, да отдели детето от плацентата. Тоня лежеше наред залата на акушеро-гинекологическия стол. Тя лежеше доста високо и на Юрий Андреевич, който преувеличаваше всичко от възмущение, му се стори, че е горе-долу на нивото на кантонерките.

Вдигната над пода по-високо, отколкото лежат обикновените смъртни, Тоня плуваше в парите на преминалото страдание, над нея сякаш трептеше маранята на изнемогата. Тя се извисяваше наред залата като гемия, която курсира през морето на смъртта към материка на живота, току-що е стигнала брега и разтоварва новите души, преселени насам кой знае откъде. И ето, дошла е още една такава душа и гемията стои закотвена, почивайки си с цялата пустота на празните бордове. Заедно с нея си почиват всички разкъртени и отрудени обшивки и въжета, и нейната забрава, угасналата ѝ памет за там, откъдето идваше, какво беше преплувала и как беше стигнала.

И понеже никой не знаеше географията на страната, под чийто флаг плаваше, не се знаеше на какъв език трябва да ѝ се говори.

В службата всички го поздравяваха. „Колко бързо са научили!“ – чудеше се Юрий Андреевич.

Той влезе в ординаторската стая, наричана тук бардак и бунце, защото поради теснотията на пренаселената болница сега в тази стая се събличаха, обличаха, влизаха с галошите от улицата, забравяха си неща от други помещения, хвърляха фасове и отпадъци.

До прозореца стоеше подпухналият просектор и с вдигнати ръце разглеждаше над очилата срещу лампата някаква мътна течност в мензурата.

– Браво – каза той, без да отмести очи и без да удостои Юрий Андреевич с поглед.

– Благодаря. Много съм трогнат.

– За нищо. Аз нямам пръст. Пичужкин аутопсира. Но всички хлъцнаха. Ехинокок. Ей, това се вика диагностик – само за туй говорят.

В този момент влезе главният лекар. Ръкува се с двамата и каза:

– На какво прилича това! Превърнаха го на кочина, какво безобразие! Да, живаго, представете си – ехинокок! Не бяхме прави. Поздравявам ви. Но имам и една неприятна новина. Пак опря до вашия набор. Този път няма да успеем да ви отървем. Има страшен недостиг от военномедицински персонал. Ще се наложи да се запознаете с барута.

Антипови се подредиха в Юртин учудващо добре. Там се пазеха още хубави спомени за Гишар – това спести на Лара доста от трудностите, свързани с настаняването на новото място.

Лара нямаше минутка отдиш. Тя се занимаваше с къщата и с тригодишната им дъщеричка Катенка. Колкото и да се стараеше рижата Марфутка, домашната им помощничка, подкрепата ѝ беше недостатъчна. Лариса Фьодоровна живееше с всички проблеми на мъжа си. Тя самата преподаваше в девическата гимназия. Работеше неуморно и беше щастлива. Това се оказа именно онзи живот, за който бе мечтала.

В Юрятин ѝ харесваше. Това беше родният ѝ град, разположен на Ринва, голяма река, плавателна в средното и долното си течение. През града минаваше една от линиите на Уралската железница.

В Юрятин приближаването на зимата се познаваше по това, че собствениците на лодките ги вадеха от реката и ги откарваха с каруци в града. Там ги стоварваха в дворовете, където лодките зимуваха до пролетта под открито небе. Обърнатите лодки, бянали се на земята в дъното на дворовете, означаваха в Юрятин същото, което другаде е отлитането на птиците или първият сняг.

Такава лодка – под нея Катенка си играеше като под сенник на градинска беседка – лежеше с боядисаното си бяло дъно нагоре и в двора на къщата, където Антипови бяха наематели.

Лариса Фьодоровна харесваше провинциалните нрави, северното „о“-кане на местната интелигенция с валенките и сивите вълнени кацавейки*, с наивната ѝ доверчивост. Привличаха я земята и обикновените хора.

[* Вид къса горна дреха. – Б. Пр.]

Колкото и да е странно, тъкмо Павел Павлович, синът на московския железничар, се оказа непоправим столичен жител. Той се отнасяше към юрятинци много по-строго от жена си. Дразнеше се от тяхната диващина и непросветеност.

Сега с късна дата стана ясно, че има невероятната способност да черпи знания и да ги запамятава от първи прочит. И по-рано благодарение на Лара много беше изчел. През годините на провинциалното уединение неговата начетеност придоби такива размери, че вече и Лара му се струваше недостатъчно образована. Той беше с една глава над педагогическата среда на своите колеги и се оплакваше, че се задушава сред тях. В това военно време изтърканото им патриотарство, казионно и малко шовинистично, не отговаряше на по-сложните форми на чувството, което изпитваше Антипов.

Павел Павлович бе завършил класическа филология. В училището преподаваше латински и антична история. Но у него, бившия реалист, се пробуди изведнъж позабравената любов към математиката, физиката и точните науки. Самообразова се и овладя тези предмети в университетски обем. Надяваше се при първа възможност да се яви на изпити в околията, да се пренасочи към някоя математическа специалност и да замине със семейството си в Петербург. Усилените нощни занимания се отразиха на здравето му. Налегна го безсъние.

С жена си беше в добри, но доста сложни отношения. Тя го потискаше с добрината и грижите си, а той не си позволяваше да е критичен към нея. Внимаваше и в най-незначителната забележка да не ѝ се чуе някакъв таен упрек, че тя например е от аристокрацията, а той от низините, или че преди него е принадлежала на друг. Страхът да не го заподозре в някаква несправедлива, обидна безсмислица внасяше в живота им някакъв фалш. Двамата се държаха кой от кой по-благородно и това усложняваше всичко.

Антипови имаха гости, неколцина педагози от колегите на Павел Павлович, началничката на Ларината гимназия, един от арбитражния съд, където Павел Павлович се яви веднъж като помирител, и още няколко души. За Павел Павлович те всички бяха глупци. Чудеше се на Лара, любезна с всекиго, ѝ не вярваше някой от присъстващите искрено да ѝ хареса.

Когато гостите си отидоха, Лара дълго проветрява, измете навсякъде, изми с Марфутка чиниите в кухнята. После провери дали Катенка е завита, установи, че Павел спи, бързо се съблече, загаси лампата и легна до мъжа си – така естествено, както дете ляга в леглото при майка си.

Но Антипов се преструваше на заспал – той не спеше. Пак страдаше от обичайното напоследък безсъние и знаеше, че ще се върти така в леглото още три-четири часа, без да може да заспи. И за да му се доспи, пък и за да се измъкне от задимената стая, той тихо стана и с шапка и кожух върху пижамата излезе навън.

Беше ясна есенна мразовита нощ. Под краката му звънко се пукаха тънките

ледени корички. Звездното небе като запален спирт озаряваше със синкав подвижен отблясък черната земя, замръзналите кални буци.

Живееха в тази част на града, която беше най-отдалечена от пристанището. Къщата им беше последната на улицата, от тях започваха полята. Там минаваше железопътната линия. Близко до линията имаше кантон. Над релсите беше направена пасарелка.

Антипов седна на обърнатата лодка и погледна към звездите. Мислите, които го спохождаха напоследък, го обзеха с тревожна сила. Реши, че рано или късно трябва да ги разреши и по-добре е да го направи още сега.

Така не може повече да продължава, мислеше си той. Но всичко туй можеше да се предвиди от по-рано, много късно се е сетил. Защо му беше позволила от дете така да се заглежда в нея и правеше от него каквото си поиска? И той защо не бе съобразил навреме да се откаже от нея, когато тя самата настояваше през зимата преди сватбата? Нима не разбира, че тя не обича него, а своята благородна задача по отношение на него, собствения си персонифициран подвиг? Какво общо има тази вдъхновена и похвална мисия с истинския семеен живот? Най-лошото е, че той и до ден-дневен я обича с все същата сила. Тя е умопомрачително хубава. Пък може и неговото да не е любов, а благодарно замайване пред нейната красота и великодушие? Върви разбери! Толкова е объркана цялата тази работа!

Какво да прави тогава? Да освободи Лара и Катенка от тази имитация? Това е всъщност по-важно, отколкото той самият да се освободи. Но как? Да се разведе? Да се удави? Каква гадост! – възмути се той. – Знам, че никога няма да го направя. Тогава защо дори мислено да споменаваме тези ефектни мерзости?

Погледна към звездите, сякаш ги питаше за отговор. Те мъждукаха самотно и на цели съзвездия, големи и малки, сини и яркоцветни. Но изведнъж, засенчвайки тяхното сияние, дворът с къщата, лодката и седналия на нея Антипов се озари от ярка, бърза светлина, като че ли някой тичаше от полето с размахана факла – през прелеза минаваше военният влак и бълваше в небето жълт пушек, пронизан от пламъци; отиваше на запад, както безчет влакове минаваха тук денонощно още от миналата година.

Павел Павлович се усмихна, стана от лодката и се прибра да спи. Търсеният изход се намери.

7

Лариса Фьодоровна загуби ума и дума и отначало не повярва на ушите си, когато научи за решението му. „Безумие. Поредната мания – каза си тя. – Не трябва да обръщам внимание и той ще забрави.“

Но стана ясно, че мъжът ѝ е задействувал всичко още отпреди две седмици, документите му са във военното окръжие, в гимназията има вече заместник и от Омск е дошла вест, че е приет в тамошното военно училище. Наближаваше денят на заминаването.

Лара виеше като селянка, хващаше ръцете му, падна в краката му.

– Паша, Пашенка – крещеше тя, – на кого ни оставяш с Катенка? Недей така, недей! Още не е късно. Аз ще оправя всичко. Дори не си ходил на преглед. С твоето сърце. Срамота ли? А да жертвуващ семейството си заради тази дивотия не е ли срамота? Доброволец! Цял живот си се смял на простака Родя и взе, че му завидя! Искаш и ти да офицерствуваш, да размахваш сабя, Паша, какво ти става, не мога да те позная! Или не си ти, или съвсем си се побъркал. Кажи ми, моля ти се, честно ми кажи, за бога, без изтъркани фрази, това ли е нужно на Русия?

Тя изведнъж разбра, че причината е съвсем друга. Неспособна да си даде сметка за всичко поотделно, тя проумя главното. Тя разбра, че Патуля се заблуждава за отношението ѝ към него. Той не можа да оцени майчинското чувство, което тя цял живот влагаше в любовта си към него, и не знае, че такава обич е по-голяма от обикновената женска любов.

Прехапа устни и цяла вътрешно се сви като оплута и без да продума повече, преглъщайки сълзите си, го застыга за път.

Когато замина, на нея ѝ се стори, че целият град е измрял и дори не прелитат толкова много гарги. „Госпожо, госпожо“ – напразно я викаше Марфутка. „Майко,

майчице“ – безкрай гукаше Катенка и я дърпаше за ръкава. Това беше най-сериозното поражение в живота ѝ. Най-хубавите, най-светлите ѝ надежди рухнаха.

От сибирските писма знаеше всичко за мъжа си. Скоро той взе да се опомня. Много тъгуваше за жена си и детето. След няколко месеца го произведеха предсрочно прапорщик и пак така внезапно го пратиха в действащата армия. Той замина много екстрено, без да успее да отскочи в Юрятин, и в Москва не му остана никакво време да се види с когото и да било.

Започнаха да пристигат писмата му от фронта, по-оживени и вече не тъй печални, както от омската школа. Антипов искаше да се отличи, та като награда за някоя военна заслуга или с леко раняване да моли за отпускат и да се види със семейството си. Скоро получи възможност да се прояви. След неотдавнашния пробив, който после стана известен като Брусиловски, армията премина в настъпление. Писма не идваха. Това отначало не безпокоеше Лара – тя си обясняваше мълчанието му с развоя на военните действия и невъзможността да пише по време на преходите.

През есента придвижването на армията бе спряно. Войските се окопаваха. Но от Антипов все тъй нямаше ни вест, ни кост. Лариса Фьодоровна започна да се тревожи и да разпитва, отначало в Юрятин, после по пощата в Москва и на фронта по предишния полски адрес на неговата част. Никъде нищо не знаеха, отникъде не идваше отговор.

Както много дами благотворителки в околията, Лариса Фьодоровна още от началото на войната оказваше помощ в лазарета към Юрятинската земска болница.

Сега се зае сериозно с основите на медицината и в болницата държа изпит за милосърдна сестра.

Като такава се освободи за половин година от работата в гимназията, остави къщата в Юрятин на грижите на Марфутка и замина с Катенка за Москва. Там настани детето при Липочка, чийто мъж Фризенданк, германски поданик, заедно с други граждански пленници бе интерниран в Уфа.

След като се убеди, че е безсмислено да прави издирвания от разстояние, Лариса Фьодоровна реши да ги пренесе към доскорошните места на сраженията. С тази цел постъпи медицинска сестра в санитарния влак, който минаваше през град Лйски и стигаше до Мезьо Лаборч на границата с Унгария. Така се казваше мястото, откъдето Паша ѝ написа последното писмо.

8

Във фронтовия щаб на дивизията пристигна санитарен влак, оборудван със средствата на дарители от Татянинския комитет за помощ на ранените. С пътническият вагон на дългия влак, композиран от грозни малки товарни вагончета, пристигнаха гости, общественици от Москва, с подаръци за войниците и офицерите. Сред тях беше Гордон. Той беше научил, че дивизионният лазарет, в който според сведенията му работеше неговият приятел от детинство Живаго, се намирал в близкото село.

Гордон си извади удостоверението, необходимо за придвижване в крайфронтната зона, и с пропускат в джоба тръгна да навести приятеля си с фургончето, което пътуваше натам.

Кочияшът, белорусин или литовец, слабо говореше руски. Шпиономанските страхове свеждаха всичките му думи до един-единствен официален, предварително известен образец. Изкуствената любезност на разговора не предразполагаше към много приказки. Повечето време пътникът и кочияшът мълчаха.

В щаба, където бяха свикнали да местят цели армии и разстоянията се измерваха със стокилометрови преходи, го увериха, че селото е съвсем наблизо, има-няма двайсет-двайсет и пет километра. А се оказаха над осемдесет.

През целия път в онзи край на хоризонта, който се падаше вляво от посоката на движението им, се чуваше недружелюбен тътен и грохот. Гордон никога не беше изживявал земеръс. Но с право си представи, че мрачното и едва долавящо се поради разстоянието ръмжене на вражеската армия вероятно прилича на подземни тласъци и вулканично боботене. Когато притъмня, крайчецът на небето откъм онази страна пламна в розов трепкащ огън и не угасна чак до сутринта.

Кочияшът го караше край разрушени села. Някои бяха изоставени от жителите, в други хората се криеха по мазетата, дълбоко под земята. Селата представляваха

купища съборетини и трошляк, строени по линиите на някогашните улици. Тези изгорели селища се виждаха от край до край, като гола пустош. По повърхността ровичкаха бездомни старици, всяка на своето пепелище, вадеха нещо от сгурта и го криеха някъде, и през цялото време се чувствуваха защитени от чуждия поглед, сякаш наоколо им бяха предишните стени. Те посрещаха и изпращаха с очи Гордон, като че го питаха скоро ли ще се опомнят в света и ще се върнат ли в живота редът и спокойствието.

През нощта попаднаха на някакъв патрул. Казаха им да свият от черния път, да обърнат и да заобиколят. Кочияшът не познаваше новия път. Два-три часа обикаляха на вятъра. По видело стигнаха в селището със съответното име. Там не бяха чували за никакъв лазарет. Скоро се разбра, че наблизо има и друго село със същото име. На сутринта стигнаха до целта. Когато вече бяха наближили околните ливади, вмирисани на аптечна лайка и йодоформ, Гордон си мислеше, че няма да остане да спи у Живаго, а ще прекара с него деня и довечера ще се върне при другарите си на гарата. Но обстоятелствата го задържаха повече от седмица.

9

През тези дни фронтът се раздвижи. Там започнаха внезапни промени. На юг от мястото, където пристигна Гордон, едно от нашите съединения с успешна атака на отделните си съставни части разкъса укрепените позиции на противника. Групата на настъпващите все повече засилваше удара си и се врязваше в противниковото разположение. Следваха я спомагателните части, които разширяваха пробива. Те постепенно изоставяха и накрая се откъснаха от основната група. Това стана причина за пленяването ѝ. В тази обстановка бе пленен и прапорщик Антипов, защото неговата полурота се беше предала.

Противоречиви слухове се носеха за него. Смяташе се, че е загинал и е затрупан с пръст във взривната яма. Така разправяше неговият познат Галиулин, подпоручик в същия полк, който бил видял гибелта му от наблюдателния пункт с бинокъла, когато Антипов с войниците си предприел атаката.

Пред очите на Галиулин се бе разгърнала обичайната гледка на настъплението. Атакуващата част трябваше с бърз ход, почти на бегом да премине есенното поле, което разделяше двете армии – обрасло в сух пелин, трепкащо от вятъра, и неподвижно щръкнали бодли. С дръзката си смелост атакуващите трябваше да измъкнат за ръкопашен бой или да унищожат с гранати австрийците от отсрещните окопи. Полето им се струваше безкрайно, земята поддаваше под краката им като тресавище. Отначало пред тях, после заедно с тях тичаше техният прапорщик, размахал револвера над главата си, и викаше ура с цялата си раздрана до ушите уста, но нито той, нито войниците до него го чуваха. През равни интервали атакуващите залягаха, едновременно се изправяха и отново с вик тичаха напред. Всеки път заедно с тях, но много по-различно падаха в цял ръст като високи дървета на сечище простреляните войници и повече не ставаха.

– Далечни попадания. Свържете се с батареята – каза разтревожен Галиулин на артилерийския офицер до него. – Не. Добре направиха, че пренесоха огъня в дълбочина.

През това време атакуващите започнаха сближение с неприятеля. Прекратиха огъня. В настъпилата тишина хората на наблюдателния пункт усетиха сърцата си да туптят все по-силно и ускорено, сякаш те бяха на мястото на Антипов и като него, докарали хората до ръба на австрийските окопи, в следващия миг трябва да покажат чудеса на находчивост и храброст. В тази секунда отпред се взривиха два едрокалибрени немски снаряда. Черните стълбове пръст и пушилка скриха всичко останало.

– Аллах! Край! Отиде! – с побелели устни пошепна Галиулин, смятайки, че прапорщикът и войниците са загинали.

Третият снаряд падна съвсем близо до наблюдателния пункт. Приведени до земята, всички побързаха да се измъкнат по-надалеч.

Галиулин спеше в един блиндаж с Антипов. Когато в полка се примириха е мисълта, че той е убит и повече няма да се върне, възложиха на Галиулин, който добре го познаваше, да прибере имуществото му и да го пази, за да го предаде някой

ден на жена му, чиито снимки начесто се мяркаха сред нещата на Антипов.

Доскорошен прапорщик от доброволците, механикът Галиулин, син на пазача Гимазетдин от Тиверзиновия двор и в далечното минало чирак в работилницата, където го млатеше майсторът Худолеев, дължеше издигането си на бившия свой мъчител.

Когато стана прапорщик, Галиулин неизвестно как и не по своя воля се намери на топло и закътано местенце в един от тиловите далечни гарнизони. Там той командуваше полуинвалиди, които същите като тях вехти инструктори ветерани занимаваха сутрин със забравената строева подготовка. Галиулин проверяваше също дали правилно са поставени караулите при интендантските складове. Това беше безгрижен живот – нищо друго не се искаше от него. Но ненадейно с попълнението, съставено от едновременно опълченци и постъпило от Москва под негово разпореждане, пристигна твърде добре познатият му Пьотър Худолеев.

– А, стари познати! – подсмихна се мрачно Галиулин.

– Тъй вярно, ваше благородие – отвърна Худолеев, изпъна се и козирува.

Нещата не можеха да останат така. Още на първата строева грешка прапорщикът се разкрещя на по-долния чин, а когато му се стори, че войникът не го гледа право в очите, а някак изкриво, го тресна в зъбите и го засили в ареста за два дни на хляб и вода.

Сега всяко движение на Галиулин миришеше на отмъщение за миналото. А в условията на побойническата субординация подобно разчистване на сметките беше явно печеливша и неблагородна игра. Какво трябваше да направи? Беше невъзможно да останат двамата заедно. Но под какъв предлог и къде можеше един офицер да премести войник от собствената си част, освен да го прати в дисциплинарната рота? От друга страна, какви основания да измисли, за да моли за собственото си преместване? Галиулин изтъкна скуката и безполезността на гарнизонната служба и поиска да бъде пратен на фронта. Това го представи добре, а когато още в първите операции демонстрира и други свои качества, се разбра, че е отличен офицер, и скоро бе произведен от прапорщик в подпоручик.

Галиулин се познаваше с Антипов още от времената на Тиверзин. През деветстотин и пета година, когато Паша Антипов живя половин година у Тиверзин, Юсупка му ходеше на гости и по празници играеше с него. Пак по онова време два-три пъти бе виждал у тях и Лара. Оттогава не знаеше нищо за тях двамата. Когато Павел Павлович от Юрятин попадна в техния полк, Галиулин остана изненадан от промяната в бившия си приятел. От срамежлив като момиче и весел палавник-чистофайник той се беше превърнал в нервен и всезнаещ презрителен хипохондрик. Беше умен, много храбър, мълчалив и ироничен. Понякога, докато го гледаше, Галиулин беше готов да се закълне, че в тежкия поглед на Антипов вижда като в дъното на стая някакъв друг човек, някаква силно загнездила се в него мисъл, може би мъка по дъщерята, или лицето на жена му. Антипов изглеждаше като омагьосаните от приказките. И ето че го няма вече, и у Галиулин останаха документите му и снимките, и тайната на неговото преобразяване.

Рано или късно до него щяха да стигнат Ларините издирвания. Той смяташе да й отговори. Но времената бяха напрегнати. Сега не беше в състояние да й пише, както се полага. Искеше да я подготви за удара. Така непрекъснато отлагаше дългото и подробно писмо до нея, докато не научи, че и тя е някъде на фронта милосърдна сестра. Сега вече не, знаеше докъде да й адресира писмото.

– Какво става? Днес ще има ли коне? – питаше Гордон, когато доктор Живаго се прибираще да обядва в галицийската къща, където бяха настанени.

– Какви ти коне! И къде ще вървиш, ни напред, ни назад. Всичко, е толкова объркано, никой нищо не знае. На юг сме пробиили и сме проникнали в тила на немците, говори се обаче, че няколко наши разпръснати единици са останали в обкръжение, а на север немците са минали Свента, пък тя тук се смята за непроходима. Това е цяла кавалерия с численост към един корпус. Те разрушават железопътните линии, унищожават складовете и сигурно ни обкръжават. Разбираш ли какво е положението? А ти – коне. Хайде, Карпенко, размърдай се и слагай масата. Какво ще ядем днес? А,

пача. Чудесно.

Санитарната част с лазарета и всички подведомствени отделения беше разхвърляна в това село, оцеляло като по чудо. Къщите с ниски и тесни многокрили прозорци по западен маниер се бяха запазили до една.

Беше циганско лято, последните хубави дни от златната есен. Денем лекарите и офицерите отваряха прозорците, трепеха мухите, които на черни рояци пълзяха по первазите и по облепените с бяла хартия ниски тавани, и с разкопчани куртки и гимнастюрки, плувнали в пот, сърбаха горещата чорба или чая, а вечер клякаха пред отворените печки, раздухваха жаравата под влажните цепеници, които не искаха да горят, и с насълзени от пушека очи ругаеха ординарците, че една печка не знаят да напаят като хората.

Беше тиха нощ. Гордон и Живаго лежаха на наровите до срещуположните стени. Помежду им бяха масата и дългият нисък прозорец от едната до другата стена. В стаята беше горещо и задимено. Бяха отворили двете крайни крила и вдишваха чистия есенен въздух, от който стъклата се запотяха.

Както винаги през тези дни и нощи двамата разговаряха. И отново пламтеше розов хоризонтът от страната на фронта, и в равномерното, несекващо нито за миг каканижене на обстрела падаха по-ниски, отделно различни силни удари, които сякаш разместваха земните пластове. Тогава Живаго прекъсваше разговора, от уважение към този звук правеше пауза и после казваше: „Това е Дебелата Берта, немско шестнадесетдюймово оръдие, по шестдесет пуда парчето“ – и продължаваше, забравил докъде са стигнали.

– В това село непрекъснато ми мирише на нещо – каза Гордон. – Още от първия ден. Малко сладникаво и гадно. Като на мишки.

– А, знам за кое говориш. Това е конопът. Тук има много гръсти. Конопът сам по себе си е с неприятна и тежка миризма на мърша. И освен това в районите на военните действия, когато в конопа падат убитите, те дълго време остават неоткрити и се разлагат. Трупната миризма е много разпространена тук, това е естествено. Пак Бертата. Чуваш ли я?

През тези дни говореха за всичко. Гордон знаеше мнението на приятеля си за войната и за духа на времето. Юрий Андреевич му разказа колко трудно бе свикнал с кървавата логика на взаимното изстребление, с вида на ранените, особено с ужаса на някои съвременни рани, с обезобразените живи хора, превърнати от сегашната бойна техника в уродливи късове месо.

Гордон всеки ден ходеше някъде с Живаго и благодарение на него виждаше какво става. Естествено, че осъзнаваше цялата безнравственост на безделническото заничане към чуждото мъжество и към това как други с нечовешки усилия побеждават страха от смъртта и как рискуват, и какво рискуват. Но бездейните и безрезултатни въздишки по този повод му се струваха не по-малко безнравствени. Човек трябваше да се държи според положението, в което го е поставил животът, честно и естествено – така смяташе той.

При пътуването до летящия отряд на Червения кръст, който работеше на запад от тях, на полевия превързочен пункт почти досами позициите, Гордон от собствен опит разбра как човек може да падне в несвята само от вида на ранените.

Пристигнаха на поляната край гората, наполовина срязана от артилерийския огън. В изпочупените и стъпкани гъсталаци стърчаха разбити и деформирани оръдейни щитове. Яздитен кон беше завързан за едно дърво. Дървената постройка на лесничейството беше с наполовина отнесен покрив. Превързочният пункт се помещаваше в канцеларията на лесничейството и в две големи сиви палатки, опънати наред дъбравата оттатък горския път.

– Не трябваше да те взимам – каза Живаго. – Окопите са съвсем наблизо, на километър-два оттук, а нашите батареи са там, зад гората. Чуваш ли какво става? Не се прави на герой, ако обичаш, не ти вярвам. Сега умираш от страх, това е естествено. Всеки момент положението може да се промени. Снарядите ще стигнат дотук.

На земята до горския път лежаха по корем и по гръб, прострели крака с тежки ботуши, прашни и уморени млади войници с мокри от пот гимнастюрки по гърдите и на гърба – остатъци от твърде оредялото отделение. Бяха ги извели от продължаващите четвърти ден боеве и ги изпращаха в тила за кратка почивка. Войниците лежаха като

каменни, те нямаха сили нито да се усмихнат, нито да ругаят, и никой не обърна глава, когато по пътеката откъм гората изгромоляха няколко забързани брички. Безресорните тачанки с ранените, подкарани в тръс, подскачаха нагоре-надолу, дочупваха костите на нещастниците и им преобръщаха вътрешностите. Те караха ранените до превързочния пункт, където им се даваше първа помощ, надве-натри ги превързваха и в някои по-екстрени случаи набързо ги оперираха. Всички те в ужасяваща численост бяха изнесени от бойното поле при окопите преди около половин час, когато огънят за кратко стихна. Поне половината бяха в безсъзнание.

Когато ги докараха до входа, от канцеларията излязоха санитарни носилки и започнаха да разтоварват тачанките. От палатката надникна милосърдна сестра, придържайки с ръка платнището отдолу. Сега не беше на смяна. Беше свободна. Двамина се караха на висок глас в гората зад палатките. Високата ведре гора екливо разнасяше отзвуките на пререканията им, но думите не се чуваха. Когато докараха ранените, спорещите излязоха на пътя и тръгнаха към канцеларията. Разпалиено офицерче крещеше на лекаря от летящия отряд, настоявайки да му обясни къде се е преместила разположената тук по-рано артилерия. Лекарят нищо не знаеше, това не го засягаше. Той каза на офицера да го остави на мира и да не кряска, защото са докарани ранени и е зает, но офицерчето не млъкваше и ругаеше Червения кръст и артилерийското начальство, и всичко на света. Живаго отиде при лекаря, те се здрависаха и заедно се качиха в лесничейството. Офицерът с лек татарски акцент продължи високо да ругае, отвърза коня от дървото, метна се на него и изчезна навътре в гората. Сестрата се загледа подире му.

Изведнъж лицето ѝ се изкриви от ужас.

– Какво е това! Луди ли сте? – кресна тя на двама леко ранени, които самостоятелно се придвижваха между носилките към превързочния пункт, изскочи от палатката и се втурна към тях.

На една носилка лежеше някакъв клетник, ужасно и чудовищно обезобразен. Метално парче му беше разкъсало лицето и бе превърнало в кървава каша езика и зъбите, но не беше го убило, а бе заседнало в челюстната кост, на мястото на отнесената буза. Той стенеше с тънък, нечовешки гласец и стоновете, му, кратки, откъслечни, трябваше да означават, че моли час по-скоро да го довършат и да прекратят невъобразимите му страдания.

На милосърдната сестра ѝ се стори, че под влияние на стоновете му двамата леко ранени, които вървяха до носилката, са готови с голи ръце да измъкнат от бузата му тази страшна желязна треска.

– Какво правите, как може! Хирургът ще го направи със специални инструменти. Ако изобщо стане нужда. (Боже, Боже, прибири го, не ме карай да се съмнявам в твоето съществуване!)

След миг, когато го качваха по стълбите, раненият извика, потръпна целият и издъхна.

Умрелият беше редникът от запаса Гимазетдин, офицерът, който крещеше в гората – синът му, подпоручик Галиулин, сестрата беше Лара, присъстваха Гордон и Живаго, те всички бяха тук, бяха заедно, и едни не се познаха, други изобщо не се познаваха, и едно остана завинаги неизяснено, друго чакаше изясняване при нов случай, при нова среща.

Селата кой знае как се бяха запазили в тази местност. Те представляваха като по чудо съхранено островче сред морето от разрушения. Гордон и Живаго се прибираха вечерта към къщата. Слънцето залязваше. В едно от селата, край които минаха, млад казак сред гръмкия смях на заобиколилите го хвърляше нагоре меден петак и караше стар белобрад евреин с дълъг сюртук да хване парата. Старецът неизменно изпускаше монетата. Петакът летеше край жалко разперените му ръце и падаше в калта. Старецът се навеждаше, казакът го пляскаше по задника, всички наоколо се държаха за коремите и се превиваха от смях. Това беше цялото развлечение. Засега протичаше безобидно, но никой не можеше да гарантира, че няма да вземе по-сериозен обрат. Неговата старица притичваше от отсрещната колиба, с вик протягаше ръце към стареца и всеки

път отново се криеше страховито. Две момиченца гледаха дядо си от прозореца на колибата и плачеха.

Конеvodът, комуто всичко това се стори ужасно забавно, поведе конете бавно, за да могат господата да се повеселят. Но Живаго извика казака, наруга го и му нареди да прекрати глумите.

– Слушам, ваше благородие – с готовност отговори той. – Отде да знам, ние само така, за смях.

През целия път Гордон и Живаго мълчаха.

– Ужасно нещо – проговори Юрий Андреевич, когато приближаваха вече тяхното село. – Не можеш да си представиш какви страдания се стоварили върху клетото еврейско население през тази война. Тя се води точно в районите на принудителното им заселване. И за изтърпяното, за понесените страдания, за кождерските данъци и съсипията им плащат на всичкото отгоре с погроми, издевателства и обвинения, че не са истински патриоти. А защо да са, след като при враговете имат всички права, а у нас ти чакат само гонения. Противоречива е самата омраза към тях, нейните основания. Хората се дразнят точно от онова, което би трябвало да ги трогва и предразполага. Тази бедност и пренаселеност, тази слабост и неспособност да отговарят на ударите. Странно. Тук има нещо съдбовно.

Гордон не му отговори.

12

И ето пак лежаха от двете страни на дългия нисък прозорец, беше нощ и те разговаряха.

Живаго разказваше на Гордон как бе видял на фронта императора. Разказваше хубаво.

Било през първата му пролет на фронта. Щабът на частта, в която бил изпратен, се намирал в Карпатите, в една котловина, чийто вход откъм Унгарската пуста затварял това войсково подразделение.

В дъното на котловината се намирала железопътната гара. Живаго описа на Гордон местността, планините, обрасли в едри смърчове и борове, белите бивни на облаците, които се закачали по тях, и каменните склонове от сиви шисти и графит, които лъсвали сред горите подобно на плешиви петна в гъста козина. Било влажно, сиво като тези шисти, тъмно априлско утро, отвсякъде затворено сред върховете и затова неподвижно и задушно. Горещо. Над котловината се вдигала пара и всичко димяло, и на струи дим се вдигало нагоре – локомотивният пушек на гарата, сивите изпарения от ливадите, сивите планини, тъмните лесове, тъмните облаци.

В ония дни императорът обикалял Галиция. Изведнъж се разбрало, че ще посети разположената тук част, на която бил патрон.

Очаквали го всеки момент. На перона поставили почетен караул за неговото посрещане. Минали час и два в мъчително очакване. После бързо профучали един след друг двата влака на свитата. След малко се показал и царският.

Заедно с великия княз Николай Николаевич императорът минал пред строените гренадири. Всяка сричка на тихото му приветствие като плиск в разлюлени ведра с вода вдигал взривове и плискци на гръмовито ехтящо ура.

Смутено усмихнатият император изглеждал по-стар и посърнал, отколкото на рублите и медалите. Лицето му било отпуснато и леко подпухнало. Той час по час виновно поглеждаше към Николай Николаевич, понеже не знаел какво се иска от него в дадените обстоятелства, и Николай Николаевич, почтително склонен над ухото му, не с думи, а по-скоро с помръдване на веждите или рамото го извеждал от затруднението.

Царят изглеждал жалък в сивата и топла планинска утрин и човек неволно се ужасявал от мисълта, че тази плаха сдържаност и свенливост могат да са присъщи на тиранин, че с тази си слабост той наказва и помилва, отнема свобода и съди.

– Той трябваше да произнесе нещо от този род: аз, моят меч и моят народ, като Вилхелм, или нещо подобно в същия дух. Но непременно да спомене за народа, задължително. Обаче, разбираш ли, той беше по руски естествен и по един трагичен начин стоеше над тази пошлост. Защото в Русия такава театралщина е немислима. А това е театралщина, нали? Разбирам, такива са били навремето народите при Цезар,

галите или там някакви си свеви и илири. Но оттогава това е измишльотина, която съществува само за да произнасят за нея речи царете, министрите и кралете: народът, моят народ.

Сега фронтът гъмжи от кореспонденти и журналисти. Записват „наблюдения“, народни мъдрости, навествяват ранените, градят някакви нови теории за народната душа. Това е своего рода нов Дал, също толкова измислен, лингвистичната графомания на словесното изпусчане. Това е единият тип. Има и друг. Отривисти слова, „щрихи и сценки“, скептицизъм и мизантропия. У едното например срещнах следните сентенции (лично ги четох): „Денят е сив като вчера. От сутринта – дъжд и киша. Гледам през прозореца пътя. По него в безкрайна върволица се точат пленниците. Карат ранените. Стреля оръдие. Отново стреля, днес като вчера, утре като днес, и така всеки ден и всеки час...“ Помисли си само, колко проникателно и умно! Но защо се сърди на оръдието? Какви странни претенции – да изискваш от оръдието разнообразие! Защо вместо на оръдието не се учуди първо на себе си, че ден след ден бълва изброявания, фрази, запетаи, защо не прекрати стрелбата с вестникарското човеколюбие, припряно като подскоците на бълхата? Как не разбира, че не оръдието, а той трябва да бъде нов и да не се повтаря, че от натрупването на големи количества безсмислици в бележника му никога не може да се роди някакъв смисъл, че фактите не съществуват, докато човек не внесе в тях нещо свре, нещо от самородния човешки гений, нещо вълшебно.

– Точно така – прекъсна го Гордон. – Сега ще ти отговоря за сцената, която видяхме днес. Този казак, дето се гавреше с горкия старец, както и хиляди други подобни случаи, разбира се, са пример за най-елементарна низост и няма нужда от философстване, а от удар в мутрата, то е ясно. Но по въпроса за евреите като цяло философията е приложима и тогава тя се обръща по един неочакван начин. Нищо ново няма да ти кажа. Всички тези мисли, както и при тебе, са от вуйчо ти.

Какво е народът – питах ти. Трябва ли да го гледаме като писано яйце и не е ли по-полезен за него онзи, който, без да мисли за народа, със самата красота и тържественост на делата си го увлича подире си във всенародността, прославя го и го увековечава! Да, не ще и дума. Пък и за какви народи може да се говори в християнски времена? Та това не са просто народи, а покръстени, претворени народи и цялата работа е именно в превръщането, а не във верността към старите основи. Да си спомним Евангелието. Какво говори по тази тема? Първо, то не е твърдение, в смисъл: така и така. То е наивно и плахо предложение. То предлага: искате ли да съществувате поновому, както никога не е било, искате ли блаженство на духа? И всички са приели това предложение, пленени за хилядолетия.

Когато то споменава, че в Царството Божие няма елини и юдеи, дали единствено цели да каже, че пред бога всички са равни? Не, това се е знаело и без Евангелието – знаели са го още философите в Гърция, римските моралисти, пророците от Стария завет. Но то казва: в този дошъл от сърцето нов начин на съществуване и в новия вид общение, което се нарича Царство Божие, няма народи, има личности.

Ти твърдиш, че фактът е безсмислен, ако в него не се внесе смисъл. Християнството, мистерията на личността е тъкмо онова, което трябва да се внесе във факта, за да придобие той значение за човека.

Говорихме за средните деятели, които нямат какво да кажат на живота и на света като цяло, за второразрядните сили, заинтересовани от тесногърдието, заинтересовани през цялото време да става дума за някакъв народ – за предпочитане малък, и той да страда, и това може надълго и нашироко да се обсъжда, и да се спекулира с плачевното му положение. Абсолютна и безспорна жертва на тази стихия е еврейството. Националната мисъл му е възложила умъртвяващата необходимост да бъде и да си остава народ през вековете, през които силата, излязла някога от неговите редици, е избавила целия свят от тази унизителна задача. Това е поразително! Как е могло да се случи? Този празник, това избавление от дяволщината на посредствеността, този полет над скудоумието на всекидневието – всичко това се е родило на тяхната земя, говорело е техния език и е принадлежало към тяхното племе. И те са виждали и са чували всичко това, и са го изпуснали? Как са допуснали да си отиде душа с такава всепоглъщаща красота и сила, защо е трябвало да мислят, че редом с нейното тържество и възцаряване ще останат като празна обвивка от туй чудо, захвърлена вече от него? Кому е нужно това доброволно мъченичество, кому е нужно е

векове да се оскърбяват и опозоряват толкова невинни старци, жени и деца, тъй чувствителни и способни за добрини и сърдечно общуване? Защо са тъй лениво бездарни пишещите народолюбци от всички националности? Защо най-добрите умове на този народ не потърсиха нищо друго освен най-лесните форми на мировата скръб и иронизиращата мъдрост? Защо, рискувайки да се взривят от вечния си дълг, тъй както се взривяват от налягането парните котли, не са разпуснали този отряд, който се бори и бива избиван несправедливо за какво? Защо не са казали: „Опомнете се. Недейте. Стига толкова. Не се наричайте както преди. Не се събирайте накуп, разпръснете се. Бъдете с всички. Вие сте първите и най-прекрасните християни на света. Вие сте точно това, на което ви противопоставят най-негодните и слабите измежду вас.“

13

На другия ден, когато се прибра за обяд, Живаго каза:

– Ето, бързаше да си заминеш, та докара белята. Не мога да кажа, че ти излезе късметът, защото какъв късмет е, че пак ни отблъсват и ни бият. Пътят на изток е свободен, а от запад ни притискат. Има заповед всички военно-санитарни учреждения да се евакуират. Утре-вдругиден се вдигаме. Накъде? Не се знае. А дрехите на Михаил Григориевич не са изпрани, а, Карпенко? Вечната история. На ти сега, кум-кумица – празна паница. Ама си тиквеник и ти!

Той не слушаше какво му мрънка за свое оправдание ординарецът-санитар и не обръщаше внимание на Гордон, който се притесни, че е похабил бельото на Живаго и заминава с негови дрехи. Живаго продължи:

– Ех, цигански катун, чергарски живот! Когато дойдохме тук, всичко ме дразнеше – печката не е където трябва, таваните ниски, мръсотия, задух. А сега да ме убиеш, не помня къде бяхме преди. И ми се струва, че мога да живея тук до края на живота си и да гледам печката в ъгъла със слънцето на кахлените плочки и трепкащата по тях сянка на крайпътното дърво.

Започнаха полека-лека да се стягат.

През нощта ги събудиха виковете и глъчка, стрелба и суетня. Селото беше зловещо обагрено. Край прозореца се мяркаха някакви сенки. Оттатък се събудиха стопаните и се размърдаха.

– Бягай навън, Карпенко, питай защо е този содом – каза Юрий Андреевич.

Скоро всичко се изясни. Самият Живаго набързо се облече и отиде до лазарета да провери слуховете, които излязоха верни. Немците пробиха съпротивата в този участък. Отбранителната линия се придвижила към селото и се приближавала все повече. Селото беше под обстрел. Лазаретът и канцелариите спешно се евакуираха, без да чакат специална заповед. Смятаха до изгрев слънце да приключат.

– Ти потегляш с първия ешелон, сега тръгва каруцата, казах им да те почакаат. Хайде, на добър час, ще те изпратя, да видя как ще те настанят.

Хукнаха към другия край на селото, дето стягаха отряда. Пробягваха край къщите, навеждаха се и се криеха зад ъглите. По улиците свистяха куршуми. Там, дето се пресичаха пътищата в полята, се виждаше как шрапнелите се взривяват като отворени огнени чадърчета.

– А ти? – тичешком попита Гордон.

– Аз после. Трябва да се върна вкъщи за нещата. Ще тръгна с втория ешелон.

Накрай селото се разделиха. Няколкото талиги и каруцата-линейка, от които се състоеше обозът, потеглиха, заблъскаха се една в друга, постепенно се изтеглиха в нишка. Юрий Андреевич махна с ръка на приятеля си. Осветяваше ги пламъкът на горящата плевня.

Пак покрай постройките, криейки се зад ъглите, Юрий Андреевич побърза да се прибере. Две къщи преди неговата го повали въздушната вълна на експлозията и го рани парче от шрапнел. Юрий Андреевич падна наред пътя, облян в кръв, и загуби съзнание.

14

Евакуационният лазарет беше сбутан в едно от градчетата в Западната област, край железопътната линия и близо до щаба. В края на февруари времето се случи топло. По молба на Юрий Андреевич, който се лекуваше тук, в офицерската стая за оздравяващите отвориха прозореца до неговото легло.

Наближаваше часът за обяд. Болните си запълваха времето кой както знае. Бяха им казали, че е назначена нова сестра и днес ще я видят за първи път. Галиулин, който лежеше срещу Живаго, преглеждаше току-що получените „Речь“ и „Русское слово“ и се възмущаваше от вида им след цензурата. Юрий Андреевич четеше писмата от Тоня, доставени от полевата поща накуп, както се бяха натрупали. Вятърът шумолеше в страниците на писмата и листата на вестника. Чуха се леки стъпки. Юрий Андреевич вдигна очи – в стаята влезе Лара.

Живаго и подпоручикът, всеки за себе си и без да подозира за другия, и двамата я познаха. А тя не ги познаваше. Тя каза:

– Добър ден. Защо е отворен прозорецът? Да не ви е студено? – И отиде при Галиулин.

– Имате ли оплаквания? – попита тя и взе ръката му, за да премери пулса, но в същата секунда я изпусна и седна озадачена на стола до леглото.

– Каква изненада, Лариса Фьодоровна – бе казал Галиулин. – Служех в един полк с мъжа ви и го познавах. Прибрал съм за вас нещата му.

– Не може да бъде, не може да бъде – заповтаря тя. – каква невероятна случайност! Значи го познавахте? Разкажете ми веднага, какво стана? Той е загинал, затрупан от пръст, нали така? Нищо не крийте от мен, не се бойте. Аз всичко знам.

Галиулин не посмя да потвърди сведенията, които бе почерпала от слуховете. Той реши да я излъже, за да я успокои.

– Антипов е пленен – й каза. – Промъкна се много напред с неговата част по време на настъплението и се оказа сам. Обкръжиха го. И той се принуди да се предаде.

Но Лара не му повярва. Смайващата внезапност на разговора я потресе. Тя не успяваше да преглътне сълзите и не искаше да плаче пред непознатите. Бързо стана и излезе от стаята, за да се поуспокои в коридора.

След минута се върна външно спокойна. Нарочно не погледна към леглото на Галиулин, за да не се разплаче пак. Отиде направо при Юрий Андреевич и каза заучено и разсеяно:

– Добър ден. Какви са вашите оплаквания?

Юрий Андреевич беше видял вълнението и сълзите й, той искаше да я попита какво й е, да й разкаже как два пъти в живота си я беше виждал, като гимназист и като студент, но си помисли, че ще прозвучи фамилиарно и тя може да го разбере неправилно. После си спомни ненадейно мъртвата Ана Ивановна в ковчега и виковете на Тоня там, на Сивцев Вражек, и се въздържа, вместо това каза:

– Благодаря ви. Аз съм лекар и се лекувам със собствени сили. Нямам нужда от нищо.

„Защо ми се обиди?“ – помисли си Лара и учудено погледна непознатия – с вирнат нос и съвсем обикновен.

Няколко дни времето се задържа променливо, нестабилно, с топъл бърлив вятър през нощите, които лъхаха на мокра пръст.

И всички тези дни идваха странни сведения от щаба, идваха тревожни новини от къщи, от вътрешността на страната. Телеграфната връзка с Петербург стана нередовна. На всяка крачка се бистреше политика.

По време на дежурствата си сестра Антипова минаваше на визитация по два пъти на ден – сутрин и вечер – и разменяше незначителни думи с болните от другите стаи, с Галиулин, с Юрий Андреевич. „Чуден човек, особен – мислеше си тя. – Млад и нелюбезен. С вирнат нос и не е първа хубост. Но е умен в най-добрия смисъл на думата, с жив, интересен ум. Обаче не е там работата. Важното е, че Трябва час по-скоро да приключи тук и да се прехвърля в Москва, при Катенка. А в Москва ще трябва да сложи точка на медицината и ще се върне в Юрятин, в гимназията. За горкия Патулечка всичко е ясно, няма никаква надежда, безсмислено е да се правя на героиня по военните болници, всичко беше само за да то намеря.

Какво ли прави Катенка? Милото сираче (на това място плачеше). Напоследък личат големи промени. Доскоро дългът към родината, военната доблест бяха святи,

благородни обществени чувства. Но загубихме войната, това е главното бедствие, а оттам и всичко останало, всичко е развенчано и не остана нищо свято.

Всичко ненадейно се промени, отсенките, въздухът, не знаеш какво да мислиш и кого да слушаш. Сякаш са те водили като дете все за ръката и изведнъж те пускат, учи се да ходиш сама. И – никой наоколо, ни близки, ни авторитети. Тогава искаш да се опреш на най-важното, на силата на живота или на красотата, на правдата, за да те управляват те, а не обезценените човешки принципи, да те управляват изцяло и без жал, по-всеобхватно, отколкото в предишния мирен и спокоен живот, който свърши и вече не съществува.“ Но в нейния случай, сети се Лара, такава цел и безусловност ще бъде Катенка. Сега, без Патулечка, Лара е само майка и ще посвети всичките си сили на детето, клетото сираче.

Юрий Андреевич получи писмо, че Гордон и Дудоров без негово съгласие са издали книгата му, че много я хвалят и му предричат голямо литературно бъдеще и че в Москва сега е много интересно и тревожно, нараства глухият гняв на низините, идва нещо важно, наближават сериозни политически събития.

Беше късна нощ. Налягаше го силна дрямка. Той се унасяше на пресекулки и си въобразяваше, че от днешните вълнения не може да заспи, че не е мигнал. Вън се прозяваше и се въртеше сънен съненодишният вятър. Вятърът плачеше и ломотеше: „Тоня, Шурик, колко ми липсвате, как искам да се прибера, да работя!“ И докато бърбореше, Юрий Андреевич спеше, будеше се и заспиваше в бързото редуване щастие – страдание, стремглаво и тревожно като това променливо време, като тази колеблива нощ.

Лара си помисли: „Бил е тъй грижовен да запази спомена за него, клетите му вещи, а аз, свиня такава, дори не го попитах кой е, откъде е?“

При следващата утринна визитация тя разпита Галиулин за всичко, за да навакса пропуснатото и да заглади следите на своята неблагодарност, и се завайка, и заохка.

Боже мили, неизповедими са пътищата господни! Брестка двадесет и осем, Тиверзини, революционната зима на хиляда деветстотин и пета година! Юсупка? Не, не помня, не познавам Юсупка, прощавайте. Но годината, годината и дворът! Това е вярно, наистина имаше такъв двор и такава година. О, колко ясно усети всичко отново! И тогавашните престрелки, и онова (как беше, божичко!) „Христово мнение“! О, с каква сила, с каква проникателност чувствуваме, когато сме деца, когато всичко е за първи път! Прощавайте, прощавайте, подпоручик, как се казвате? Да, да, вече ми казахте. Благодаря ви, толкова ви благодаря, Осип Гимазетдинович, какви спомени, какви мисли пробудихте у мен!

И целия ден носеше „онзи двор“ в душата си, и непрекъснато ахкаше, и размишляваше почти на глас.

Представете си, Брестка двадесет и осем! И сега пак стрелба, но колко по-страшна! Вече не „момчетата стрелят“. Момчетата са пораснали и всички са тук, войници са, всички хорица от онези къщи и от селата. Невероятно! Невероятно!

С тропане на бастуни и патерици нахлуха в помещението, дотичаха, докуцукаха инвалидите и ходещите болни от съседните стаи, закрещяха един през друг:

– Извънредно важни събития! В Петербург улични безредици! Войските от петербургския гарнизон са преминали на страната на въстаниците. Революция.

Пета част
СБОГУВАНЕ СЪС СТАРОТО

1

Градчето се казваше Мелюзеев. Беше построено на чернозем. Като облак от мушици над покривите висеше черният прахоляк, който вдигаха, минаващите през него войски и обози. Те се движеха от сутрин до вечер в двете посоки, от и към войната, и не можеше да се каже със сигурност дали войната продължава, или вече е свършила.

Всеки ден никнеха като гъби безброй нови длъжности. И на всичките ги избираха. Него самия, поручик Галиулин и сестра Антипова, и още няколко души от тяхната компания, малкото жители от големите градове, патили и препатили.

Те имаха постове в градската самоуправа, бяха комисари с ниски чинове в

армията и в санитарната част и възприемаха редуването на тези занимания като развлечение на открито, като игра на гоненица. Но все по-често им се щеше да свършат гонениците и да се приберат вкъщи, при постоянните си грижи.

Работата често и активно сблъскваше Живаго с Антипова.

2

Когато валеше, черният прахоляк в града се превръщаше в тъмна каша с цвят на кафе, която покриваше улиците, повечето непавиращи.

Градчето беше малко. Още след първия завой откъдето и да било се виждаше мрачната степ, тъмното небе, просторите на войната, просторите на революцията.

Юрий Андреевич писа на жена си:

„Разрухата и анархията в армията продължават. Взимат се мерки за затягане на дисциплината и повдигане духа на войниците. Обикалям близките части.

Накрая вместо постскриптум, макар че можех да ти го пиша много по-отдавна – работя тук рамо до рамо е една Антипова, милосърдна сестра от Москва, родом от Урал.

Помниш ли елхата в страшната нощ, когато почина майка ти, тогава една курсистка стреля в прокурора? После май я съдиха. Доколкото си спомням, тогава дори ти казах, че още като ученичка я бяхме виждали с Миша в един долнопробен хотел, дето ходихме с баща ти, не помня с каква цел, беше късно вечерта и страшен студ, сега си мисля, че е било по време на въоръженото въстание на Пресня. Точно тя е Антипова.

На няколко пъти правих постъпки да се прибера, но не е никак лесно. Въпросът не е толкова за работата – тя спокойно може да се остави на някого. Трудността е в самото пътуване. Ту изобщо няма влакове, ту идват толкова натъпкани, че няма как да се качи човек.

Но ясно е, че така не може да продължава до безкрай и затова няколко души от излекуваните, които вече не са на военна служба и са освободени, включително Галиулин, Антипова и аз, решихме на всяка цена да заминем следващата седмица и за по-сигурно да си тръгнем един по един, в различни дни.

Та всеки момент може да ти се изтърся... Впрочем ще гледам да ти телеграфирам.“

Но преди да тръгне, успя да получи и отговора на Антонина Александровна.

С това писмо, в което риданията нарушаваха ритмичността на изреченията, а за точки служеха следите от сълзите и мастилените петна, Антонина Александровна убеждаваше мъжа си да не се връща в Москва, а направо да последва в Урал тази удивителна, сестра, която шестува през живота в съпровод на такива знамения и стечения на обстоятелствата, с каквито нейният, Тониният, скромнен житейски път изобщо не може да се мери.

„За Сашенка и неговото бъдеще не се безпокой – пишеше тя. – Няма да се червиш заради него. Обещавам да го възпитам в същия дух, какъвто от дете ти е познат в нашия дом.“

„Ти си луда, Тоня – хвърли се да я разубеждава Юрий Андреевич, – какви са тези подозрения! Нима не знаеш или не си съвсем наясно, че само ти, мисълта за теб и верността към теб и нашия дом са ме спасявали от смърт през тези две години война, страшни и гибелни. Впрочем думите са излишни. Скоро ще се видим и ще започне предишният ни живот, всичко ще бъде добре.

Но това, че така ми отговаряш, ме плаши за нещо друго. Ако съм ти дал повод за такъв отговор, може би се държа наистина двусмислено и тогава съм виновен и пред тази жена, която заблуждавам и на която също ще трябва да се извиня. Ще го направя, щом тя се върне от обиколката в няколко близки села. Земството*, което по-рано съществуваше само в губерниите и околиците, сега се въвежда и в по-малките единици – в общините. Антипова замина да помага на някаква позната, която е инструкторка по тези именно законодателни нововъведения.

[* Форма на местно самоуправление в централните губернии. – Б. пр.]

Интересното е, че както живеем с Антипова в една къща, досега не знам къде й е стаята и не съм се интересувал.“

Два широки пътя водеха на изток и на запад от Мелюзеев. Черният път минаваше през гората и водеше към Зибушино, житницата на околността – селце, което административно беше подчинено на Мелюзеев, но във всички отношения беше доста пред него. Другият път, макадамов, минаваше през пресъхващите лете заблатени ливади и продължаваше към Бирючи, железопътен възел с две жп линии, които се пресичаха малко преди Мелюзеев.

През юни в Зибушино две седмици се задържа независимата Зибушинска република, провъзгласена от зибушинския мелничар Блажейко.

Републиката се крепеше на дезертьорите от Двеста и дванадесети пехотен полк, които с оръжие в ръка бяха изоставили позициите и бяха стигнали през Бирючи в Зибушино в момента на преврата.

Републиката не признаваше властта на временното правителство и се отцепи от останалата Русия. Сектантът Блажейко, който на младини си пишел с Толстой, обяви новото хилядолетно зибушинско царство с общност на труда и имуществото и преименува общинския съвет в апостолат.

Зибушино винаги е било извор на легенди и преувеличения. То е разположено в гъсти дебри, споменава се в документите на Смутното време*, но околностите му са гъмжели от разбойници и в по-нови времена. Упорито се говореше за заможността на търговците и фантастичното плодородие на земята. Някои обичаи и поверия и някои особености в говора, с които се отличаваха тази, западната част на крайфронтната полоса, идваха именно от Зибушино.

[* Термин, употребяван за събитията в Русия от края на XVI – началото на XVII в. – Б. пр.]

Сега същите небивалици се разказваха за главния помощник на Блажейко. Разправяха, че по рождение бил глухоням, но по някаква сила свише понякога добивал дар-слово и след озарението отново го губел.

През юли Зибушинската република падна. Селото се завзе от вярна на Временното правителство част. Дезертьорите бяха изтласкани от Зибушино и се оттеглиха към Бирючи.

Там, на няколко версти околоръст железопътните линии, се простираха сечища, където стърчаха пънове, потънали в диви ягоди, вдигаха се наполовина изпокрадени купчини от неприбран дървен материал и се рушаха земянките на някога работилите тук дървари – сезонни работници. На това място се окопаха дезертьорите.

Лазаретът, в който докторът първо беше лежал, после бе работил, а сега се канеше да напусне, се намирал в къщата на графиня Жабринска и още от началото на войната бе дарен от стопанката за ранените.

Двуетажната къща беше вдигната на едно от най-хубавите места в Мелюзеев. Тя се кипреше на мястото, където главната улица пресичаше централния площад, така наречения плац, тук по-рано се бяха обучавали войници, а сега се провеждаха вечерните митинги.

Благодарение на средищното положение от къщата се откриваха хубави гледки в няколко посоки. Освен главната улица и площада се виждаше двоят на съседите – беден провинциален имот, досущ като селските. Виждаше се също старата градина на графинята, накъдето гледаше задната част на къщата.

Този дом никога не бе представлявал особена ценност за Жабринска. Тя притежаваше голямото имение Раздолное в околията и къщата в града й служеше само за опорна точка при деловите пътувания, а също като сборен пункт за гостите, които идваха през лятото в имението.

Сега в дома й се намирал лазаретът, а собственичката беше арестувана в Петербург, града на постоянното си местоживееене.

От предишната прислуга в къщата бяха останали две интересни жени: старата гувернантка на дъщерите на графинята, сега вече омъжени, мадмоазел Фльори и бившата

й готвачка Устиня.

Мадмоазел Фльори, беловласа румена старица с широка мърлява роба, чорлава и неумита, тътреше крака из целия лазарет, с който сега беше на дружеска нога, както по-рано със семейство Жабрински, и разказваше какво ли не на развален руски, като гълташе окончанията на руските думи по френски маниер. Заела театрална поза, тя размахваше ръце и към края на приказките си избухваше в продран смях, който завършваше с дълга, мъчителна кашлица.

Мадмоазел знаеше всичко за сестра Антипова. Струваше й се, че докторът и сестрата би трябвало да се харесат. Вярна на страстта към сводничество, дълбоко вгнездена в романската й натура, мадмоазел се радваше, когато ги завареше заедно, многозначително въртеше показалец и палаво им намигаше. Антипова недоумяваше, докторът се дразнеше, но мадмоазел, както всички откачалки, най-вече ценеше заблудите си и в никакъв случай не се отказваше от тях.

Още по-интересна фигура беше Устиня. Силуетът ѝ някак странно се изостряше нагоре и това я оприличаваше на квачка. Устиня беше суха и трезвомислеща до ехидност, но съчетаваше с тази разсъдливост една фантазия, необузdana по отношение на суеверието.

Знаеше много народни заклинания и стъпка не правеше, без да плюне за огъня в пещта или да пошепне нещо против уроки на бравата, когато излизаше от къщи. Беше родом от Зибушино. Разправяха, че е щерка на селския магьосник.

Устиня можеше с години да мълчи, но само до първия пристъп, докато не ѝ прелееше. Тогава вече не можеше да се възпре. Нейната страст беше да защитава правдата.

След падането на Зибушинската република мелюзеевският изпълком започна борба против анархистичните веяния, които, се носеха откъм селото. Всяка вечер от само себе си на плаца никнеха мирни и малолюдни митинги, на които се стичаха незаетите мелюзеевци, както някога лятно време се стичаха на седенките на открито пред портите на пожарната. Мелюзеевският културпросвет поощряваше тези събрания и пращаше на тях свои или гостуващи оратори като ръководители на сказките. За най-въпиюща нелепост в приказките за Зибушино се смяташе говорещият глухоням и често в избличенията разговорът се прехвърляше на него. Но дребните мелюзеевски занаятчии, войнишките жени и бившите слуги бяха на друго мнение. Говорещият глухоням не им се виждаше връх на безсмислието. И те го бранеха.

Сред отделните възгласи в негова защита, които се носеха откъм тълпата, често се чуваше гласът на Устиня. Отначало тя не смееше да излезе напред, женският свян я въздържаше. Но постепенно събра смелост и започна все по-храбро да напада сказчиците, чиито мнения не се нравеха в градчето. Така неусетно се превърна в истинска ораторка.

През отворените прозорци на къщата се чуваше боботенето на гласовете на площада, а в най-тихите вечери се долавяха и откъслечни думи. Често, когато говореше Устиня, в стаята бързо влизаше мадмоазел, призоваваше присъстващите да се вслушат и на изопачен език добродушно я имитираше:

– Разпу! Разпу! Сарск бриян! Зибуш! Глюконем! Измен! Измен!

Мадмоазел тайно се гордееше с тази огън жена с остър език. Двете изпитваха взаимна нежна привързаност и непрекъснато се караха.

5

Юрий Андреевич постепенно се подготвяше за отпътуването, обикаляше къщите и учрежденията, където трябваше да се сбогува с някого и да си извади нужните документи.

По това време на път за армията в града пристигна новият комисар на тази част от фронта. Разправяха за него, че още е същинско дете.

Бяха дните на подготовка за ново настъпление. Трябваше да се постигне прелом в настроенията на войнишките маси. Затягаха войските. Създадоха се военно-революционни трибунали и се възстанови смъртното наказание, наскоро преди това отменено.

Преди отпътуването докторът трябваше да се обади и на коменданта, чиято

длъжност се изпълняваше в Мелюзеев от военния началник, „околийския“, както го наричаха за по-кратко.

При него обикновено ставаше страшно стълпотворение. Хората не се побираха в коридора и в двора и задръстваха половината улица, пред прозорците на учреждението. До бюрото не можеше да се стигне. От тътена на стотиците гласове нищо не се разбираше.

Но сега не беше приеман ден. В празната и тиха канцелария писарите, недоволни от все по-усложняващото се деловодителство, мълчаливо пишеха и се споглеждаха присмехулно. От кабинета на началника се чуваха весели гласове, сякаш вътре, разкопчали куртките, се черпеха с нещо разхладително.

Оттам излезе Галиулин, видя Живаго и като се приведе с цялото си тяло, сякаш щеше да се затича, повика доктора да сподели тамошното оживление.

Докторът все едно трябваше да влезе в кабинета за подпис на началника. Там намери всичко в най-артистичен безпорядък.

Сензацията на градчето и героят на деня, новият комисар, вместо да продължи към целта на назначението си, се намираше тук, в кабинета, който нямаше нищо общо с животрептущите проблеми на щаба и с оперативните въпроси, и изправен пред администрацията на военно-писарското царство, ораторствуваше.

– А ето и още една наша звезда – каза околийският, за да представи доктора на комисаря, който не го и погледна, изцяло заплепен от себе си, а околийският промени позата си само колкото да подпише протегнатия от доктора документ, след което си я възвърна и с любезен жест посочи на Живаго ниската мека табуретка в средата на помещението.

От присъстващите само докторът се разположи в кабинета човешки. Останалите седяха един от друг по-чудновато и разпасано. Околийският, подпрял главата си с ръка, по печорински беше полегнал до писалището, помощникът му се беше настанил на страничната облегалка на канапето, подвил крака като в дамско седло, Галиулин бе яхнал стола и прегърнал облегалката, бе положил на нея глава, а младият комисар ту се вдигаше на мускули на перваза на прозореца, ту скачаше и като пумпал, без нито за миг да млъкне и движейки се през цялото време, ситнеше из кабинета. Говореше неспирно. Ставаше дума за бирючевските дезертьори.

Слуховете за комисаря се оказаха верни. Той беше тъничък и строен, още неоформен юноша и като свещица пламтеше от най-възвишени идеали. Разправяха, че бил от добро семейство, ако не и син на сенатор, и през февруари един от първите повел ротата си в Държавната дума. Презимето му беше Гинц или Гинце, докторът не можа ясно да чуе, когато ги запознаха. Комисарят имаше правилен петербургски изговор, със съвсем ясна дикция, леко остзейска*.

[* _Остзеец_ – прибалтийски немец. – Б. пр.]

Беше с тесен френч. Сигурно му беше неудобно, че е толкова млад, и за да изглежда по-възрастен, кривеше презрително лице и нарочно се гърбеше. За целта бръкваше дълбоко в джобовете на брича и вдигаше острите си рамене с нови неочупени пагони, при което фигурата му ставаше наистина по кавалерийски изчистена, така че можеше да се очертае от раменете до краката с две събрани долу линии.

– На железопътната линия, на няколко гари оттук, е разположен казашки полк. Червен и предан. Ще ги извикат, ще обкръжат бунтовниците и готово. Командирът на корпуса настоя за най-скорошното им обезоръжаване – докладва околийският.

– Казаци? В никакъв случай! – избухна комисарят. – Да не сме деветстотин и пета година, каква е тази дореволюционна реминисценция! Тук сме на противоположни позиции с вас, тук вашите генерали са се престарали.

– Още нищо няма налице. Това са само планове и предположения.

– Имаме уговорка с военното командване да не се намесваме в оперативните разпоредби. Няма да отменя казаците. Да речем. Но от своя страна ще предприема някаква крачка, каквато ми диктува благоразумието. В землянки ли са там?

– Нещо такова. Във всеки случай е укрепен лагер.

– Прекрасно. Искам да отида при тях. Покажете ми тези зверове, тези горски разбойници. Нека са бунтари, нека дори са дезертьори, но те са народът, господа, това забравяте. А народът е дете, той трябва да се познава, трябва да се знае психиката му, иска се особен подход. Трябва да умеем да докоснем най-добрите, най-чувствителните му струни, тъй че да зазвънят. Ще ида при тях на сечището и ще си

поговорим най-сърдечно. Ще видите в какъв образцов ред ще се върнат на изоставените позиции. Да се хванем на бас? Не ви стиска, а!

– Съмнително е. Но дай боже!

– Ще им кажа: „Братя, погледнете ме. Ето ме, единствен син, надежда на семейството, аз не пожалих нищо, пожертвувах името, положението, любовта на родителите си, за да ви извоювам свобода, каквато няма никой народ в света. Направихме го аз и мнозина други млади люде, да не говорим за старата гвардия на славните предшественици, за каторжниците народници и народоволците шлиселбургци*. За себе си ли го направихме? За нас ли беше необходимо? Вие вече не сте редници както преди, а бойци от първата в света революционна армия. Честно се запитайте сами: оправдахте ли това високо звание? Родината, смъртноранена, с последни сили се мъчи да отхвърли хидрата на задушаващия я враг, а вие в това време се оставяте да ви подлъже банда неznайни апаши и се превръщате в безотговорна паплач, в сборище от разпасани нехранимайковци, преситени от свободата и разглезени“ – наистина, дето се вика, пусни свинята под софрата – ще тури копита на масата – о, ще им кажа аз, ще ги засрамя!

[* По името на Шлиселбургската крепост – политически затвор от началото на XVIII в. крайно суров режим. – Б. пр.]

– Не, не, рисковано е – понечи да възрази околийският и се спогледа тайно и многозначително със заместника си.

Галиулин разубеждаваше комисаря за налудничавата му идея. Той познаваше безумците от Двеста и дванадесети още от дивизията, където влизаше полкът и където по-рано беше служил. Но комисарят не го слушаше.

Юрий Андреевич през цялото време искаше да стане и да си върви. Наивността на комисаря го смущаваше. Но толкова струваше и лукавата опитност на околийския и неговия заместник, двамата иронични и потайни шмекери. Тази глупост и тази хитрост бяха от един дол дренки. И всичко това изригваше в потоци от думи, ненужно, недействително, безцветно, отхвърляно от самия живот.

О, как ти идва някога да загърбиш бездарно-възвишената, безнадеждна човешка говорилня в името на привидното безмълвие на природата, каторжното беззвучие на дългия упорит труд, безсловесността на дълбокия сън, на истинската музика и онемялото от възторг тихо сърдечно докосване!

Докторът си спомни, че му предстои обяснението с Антипова, така или иначе, неприятно. Той се радваше на необходимостта да я види, макар и на такава цена. Но тя едва ли се беше върнала. Той се възползува от първия удобен момент, стана и незабелязано излезе от кабинета.

6

Оказа се, че вече си е дошла, Мадмоазел съобщи на доктора за завръщането ѝ и каза също, че Лариса Фьодоровна пристигнала уморена, вечеряла набързо и се прибрала, като помолила да не я безпокоят.

– Почукайте ѝ впрочем – посъветва го тя. – Сигурно още не спи.

– Коя е стаята ѝ? – попита докторът, с което безкрайно изненада мадмоазел.

Обясни му се, че е в дъното на коридора на горния етаж, точно до стаята, където бяха заключили целия тукашен инвентар на Жабринска и където докторът никога не беше ходил.

Междувременно се смрачи. Улиците сякаш отеснях. Къщите и сградите се скупчиха във вечерната тъмнина. Дърветата се приближиха от дълбините на дворовете до прозорците, до светлините на запалените лампи. Беше горещо и задушно. От всяко движение го обливаха потни вълни. Ивиците газена светлина, паднали в двора, като мръсни горещи струи се стичаха по стволите на дърветата.

На последното стъпало докторът се спря. Помисли си, че дори само да почукаш на вратата на човек, уморен от път, е неудобно и нахално. По-добре да отложи разговора за утре. Разсеяно както винаги когато променяше решенията си, той се разходи до отсрещния край на коридора. Там имаше прозорец към съседния двор. Докторът надникна навън.

Нощта бе пълна с тихи тайнствени звуци. Наблизо в коридора капеше чешма –

равномерно, тегаво. Вън някой шепнеше. Там, където започваше зеленчуковата градина, някой поливаше краставиците, преливаше водата от кофа в кофа, громолеше с веригата, когато я вадеше от кладенеца.

Миришеше на всички цветя в света едновременно, сякаш земята през деня е била в несвяст, а сега чрез тези ухания идваше на себе си. А откъм вековния парк на графинята, така затрупан с оронени съчки и клони, че беше станал непроходим, се вдигаше иззад дърветата, грамадно като стена на гигантска сграда, прашно-дивото благоухание на старата цъфнала липа.

Отдясно откъм оградата се носеха викове. Там буйствуваше някакъв отпускар, тръскаше се врата, пляскаха като крила откъслеци от песен.

Издад гарвановите гнезда в парка на графинята се показва чудовищно огромна кървавотъмна луната. Отначало приличаше на тухлената парна мелница в Зибушино, после пожълтя като бирючевската водна кула.

А долу под прозореца към уханието на, теменужките се примесваше ароматичен като билков чай мирисът на сено. Наскоро бяха купили от едно далечно село крава. Тя беше вървяла цял ден, беше уморена и ѝ липсваше изоставеното стадо, та не искаше да приема храна от ръцете на новата си стопанка, с която още не беше свикнала.

– Я по-кратко, де, де, ще ти дам да се разбереш, как да въртиш рога, дяволице една – шепнешком я успокояваше стопанката, но кравата ту сърдито клатеше глава, ту с изпъната шия жално и милно мучеше, а зад черните мелюзеевски планини блещукаха звезди и от тях се спускаха към кравата паяжините на невидимо съчувствие, сякаш горе там бяха оборите на други светове, където я оплакваха.

Всичко наоколо шупваше, набъбваше и растеше от вълшебните дрожди на съществуването. Възхищението от живота се носеше като тих полъх, като широка вълна без посока, по земята и през града, през стените и оградите, през дървесината и плътта, и изпълваше с трепет всичко по пътя си. За да потисне въздействието на този поток, докторът отиде на плаца да послуша приказките на митинга.

7

Луната се беше вдигнала вече високо. Всичко белееше, обляно в гъстата ѝ светлина.

Пред праговете на държавните учреждения около площада, каменни и с колони, като черни килими се стелеха по земята широките им сенки.

Митингът се провеждаше на отсрещната страна на площада. Ако се заслушаше човек, можеше да чуе всичко, което се говореше там. Но великолепието на зрелището омагьоса доктора. Той седна на пейката пред портала на пожарната и без да внимава в гласовете, които идеха от плаца, се заоглежда наоколо.

Малки странични улички се вливаха в площада. В дълбочина се виждаха стари килнати къщи. По тези улици имаше непроходима селска кал. От нея стърчаха дългите колове на плетищата, сякаш бяха хвърлени рибарски мрежи или затънали кошници от тия, с които се ловят раци.

Стъклата на отворените прозорци на къщурките проблясваха късогледо. Отвън заничаха в стаите потни русоглави царици с лъскави метлици и пискюли, сякаш намазани с олио. Издад провисналите плетове самотно се вглеждаха в далечината бледи кльощави слезове, същински селянки по ризи, които заради жегата са излезли малко от задушните къщи да подишат чист въздух.

Озарена от месечината, нощта беше изумителна като милосърдие или пророческа дарба и внезапно в тишината на тази светлоискряща приказка започнаха да падат отмерените отсечени звуци на нечий познат, като че ли наскоро чуван глас. Гласът беше хубав, запален и убедителен. Докторът се заслуша и веднага се досети кой е. Комисарят Гинц. Той говореше на площада.

Властите сигурно го бяха помолили да ги подкрепи с авторитета си и той с истинско чувство упрекуваше мелюзеевци за дезорганизацията, заедно така лесно се поддават на покваряващото влияние на болшевиките, истинските виновници, както твърдеше той, за зибушинските събития. В същия дух, както бе говорил при околийския, напосми за жестокия и мощен враг и за часа на изпитанията, ударил за родината.

Настояванията да не се прекъсва ораторът се редуваха с викове на несъгласие. Протестните подвиквания зачестиха и ставаха все по-гръмогласни. Някой, който съпровождаше Гинц и в този момент беше поел задълженията на председател, крещеше, че забележките от място са недопустими, и призоваваше към ред. Едни настояваха да се даде думата на гражданката от тълпата, други шъткаха и викаха да не се пречи!

Една жена се провираше през навалицата към захлупения сандък, който служеше за трибуна. Тя нямаше намерение да се катери на сандъка, само излезе напред и застана отстрани до него. Всички я познаха. Настъпи тишина. Жената завладя всеобщото внимание. Това беше Устиня.

– Говорехте за Зибушино, другарю комисар, и после за очите, че трябвало да имаме очи и да не се хващаме на лъжите, а междувременно вие самият, както ви слушам, все туй ви е на устата, болшевици-меншевици, това си знаете, болшевици-меншевици, нищо друго не чухме от вас. А да не се воюва повече и всичко да е по братски, това се нарича справедливост, а не меншевици, и фабриките и заводите да са на бедните, и това не са болшевиците, а е човешката жал. Пък за глухонемия и без туй все за него слушаме, до гуша ни дойде. Хайде стига вече! Какво толкова ви е крив? Че бил си живял, що живял, глухоням, пък изведнъж заговорил, без да ви пита? Голяма работа! И по-големи чудеса са ставали. Онази ослица, прочутата, например: „Валааме, Валааме – дете рекла, – като човек ти се моля, не ходи, ще съжالياваш.“ Но той, как ли пък не, отишъл де, не я послушал. Та и вие сега: „Глухонемият!“ – „Какво ли да я слушам, ще да си е рекъл. Ослица, скот.“ Обърнал гръб на добичето. Пък после си скубал косите. Поне знаете края.

– Кажи го! – настоя публиката.

– Толкоз! – отсече Устиня. – Който много знае, бързо остарява.

– Хайде де, кажи края – викна същият глас.

– Ще ти кажа аз, навлек такъв! Станал на стълб от сол.

– Не на нас тия, кумичке! Туй е Лот. Жената на Лот – заподвикваха слушателите.

Всички се засмяха. Председателят призова събранието към ред. Докторът отиде да си ляга.

8

На другия ден вечерта се видя с Антипова. Намери я в служебната стая. Купчина пране беше струпана пред нея Лариса Фьодоровна гладеше.

Служебната стая беше едно от задните помещения на горния етаж с прозорци към градината. Там се палеха самоварите, сипваше се яденето, вдигнато с кухненския ръчен подежник, пускаха се при миячката мръсните съдове. В служебната стая се съхраняваше и материалната отчетност на лазарета. Там се проверяваха по списък чиниите и прането, там се почиваше в часа за отдих и се уреждаха срещи.

Прозорците към градината бяха отворени. В стаята ухаеше на липов цвят и на тамянено-горчиви сухи клонки като в старите паркове и леко намирисваше на изгоряло от двете парни ютии, които Лариса Фьодоровна начесто сменяше и връщаше на решетката на комина да се греят.

– Защо не ми почукахте снощи? Мадмоазел ми каза. Впрочем добре сте направили. Бях легнала вече и нямаше да мога да ви отворя. Добър ден. Внимавайте да не се изцапате. Там се изсипаха малко въглени.

– Вие май гладите прането на целия лазарет?

– Не, имам и много мои неща. Нали все ми се присмивахте, че никога няма да се измъкна оттук. Но този път край. Виждате, стягам си багажа. Щом се приготвя, и – довиждане. Аз към Урал, вие към Москва. Пък някой ден може да ви Попитат: „Чували ли сте за Мелюзеев, едно малко градче?“ – „Не си спомням.“ – „А, ами Антипова, коя беше тя?“ – „Нямам понятие,“

– Не се знае. Как мина пътуването по общините? Хубаво ли е в селата?

– С две думи не може да се разкаже. Много бързо изстиват ютиите! Подайте ми другата, ако обичате. Ей я там, на решетката. А тази на нейното място. Да. Благодаря ви. Селата са най-различни. Зависи от жителите. Където населението е трудолюбиво и работи – там са добре. Но другаде май само пият. Там е мъртвило.

Страшна работа.

– Кой пие? Глупости. Нищо не разбирате. В селата просто няма никой, всички мъже са на война. Както и да е. Какво става с новото революционно земство?

– За пиенето не сте прав. Ще се върнем на този въпрос. А земството? Със земството ще видят още много зор. Инструкциите са неприложими, няма кой да работи по места. Селяните сега се интересуват само от въпроса за земята. Бях в Раздолное. Красота! Идете да го видите! През пролетта е имало малко пожари и грабежи. Изгорял е един плевник, овошките са почернели, част от фасадата е в сажди. Но в Зибушино не можах да стигна. Обаче навсякъде се говори, че глухонемият не е фантазия. Описват го как изглежда. Разправят, че бил млад, образован.

– Вчера на плаца Устиня се дереше за него.

– Тъкмо пристигнах, от Раздолное пак цял куп боклуци. Колко пъти ги молих да ни оставят на мира! Нашите грижи си ни стигат. А днес сутринта дойдоха от комендантството с бележка от околийския. На всяка цена им трябвали сребърните прибори за чай и кристалните виенски сервизи на графинята. Само за една вечер и щели да ги върнат. Знаем колко ги връщат. Половината покъщнина изчезна. Щели да имат вечеринка. С някакъв гост.

– А, сещам се. Пристигнал е новият комисар на фронта. Случайно го видях. Решил е да се справи с дезертьорите, да ги обкръжи и да ги обезоръжи. Комисарят още е младок, съвсем неопитен. Тукашните предлагат казаците, а той бие на чувства. Народът бил дете и прочие, той си въобразява, че ще си играят на шикалки. Галиулин му се примоли – един вид, да не буди звяра, да остави на тях, ама като си го е наумил, разбира ли от дума. Слушайте, оставете за малко ютиите и чуите. Скоро тук ще настане страхотна сеч. Не можем да я предотвратим. Много бих искал да си заминете преди тази касапница!

– Нищо подобно. Преувеличавате. Пък и без това заминавам. Но не може така, раз-два, и сбогом! Трябва да предам инвентара по опис, иначе все едно, че нещо съм откраднала. А на кого да го предам? Това е въпросът. Толкова ядове заради този инвентар, а за награда само упреци. Прехвърлих имуществото на Жабринска към болницата, защото такъв беше смисълът на декрета. А сега излиза, че съм го направила нарочно, за да запазя нещата на собственичката. Каква гадост!

– Ох, плюйте на тези килими и порцелани, да ги вземат мътните дано! Защо се ядосвате? Да, колко жалко, че не се видяхме снощи! Бях в такова настроение! Щях да ви обясня цялата небесна механика и да ви отговоря на всички проклетни въпроси! Не, не се шегувам, направо ме избиваше някому всичко да си излея! За жена ми, за сина ми, за живота ми! Дявол да го вземе, не може ли един зрял мъж да заговори с една зряла жена, без веднага да се заподозре „нещо“. Брр! Дявол да ги вземе всички тези „неща“!

Вие си гладете, гладете прането, искам да кажа, не ми обръщайте внимание, пък аз ще ви говоря. Имам много да ви говоря.

Помислете само, какви времена! И ние с вас да живеем тъкмо в подобни дни! Веднъж на цяла вечност могат да се случат такива небивалици. Представете ли си: цяла Русия изведнъж е останала без покрив и ние с целия народ се озоваваме под открито небе. И никой не ни дебне! Свобода! Истинска. Не на думи и не от лозунгите, а от небето паднала и неочаквана. Свобода по случайност, по недоразумение.

И всички са така объркано-грамадни! Не забелязвате ли? Като че ли всеки е втрещен от самия себе си, от неочакваната си мощ.

Гладете си, аз ще говоря. Вие мълчете. Да не ви е скучно? Ще ви сменя ютията.

Снощи гледах митинга. Невероятно зрелище. Надигнала се е майка Русия, вече не ѝ се стои на едно място, не може да се наскита, не може да се наприказва. И не само хората говорят. Събират се и разговарят звездите и дърветата, философствуват нощните цветя, скандират тухлените сгради. Като някаква евангелска картина от времето на апостолите, нали! Като апостол Павел: „Желая всички да говорите езици, още повече да пророчествувате. Който говори на непознат език, нека се моли за дарба да тълкува...“

– За събранията на дърветата и звездите ви разбирам. Знам какво искате да кажете. Това чувство ми е познато.

– Половината го направи войната, останалото го довърши революцията. Войната беше изкуствено прекъсване на живота, сякаш съществуването може временно да се

отложи (каква нелепост!). Революцията изблизна от само себе си, като дълго спиран дъх. Всеки живна и се прероди, у всички стават някакви промени и преломи. Може да се каже: всеки изживя по две революции – едната своя, лична, другата обща. Според мен социализмът е море, в което трябва като потоци да се вляят всички тези отделни лични революции, море на живота, море на своеобразието. Море на живота, казвам, на онзи живот, който може да се види по картинките, гениализиран живот, творчески обогатен. Но сега хората решиха да го изпитат не на книга, а върху себе си, не отвлечено, а на практика.

Неочакваното трепване в гласа на доктора издаде начеващото му вълнение. Лариса Фьодоровна прекъсна за миг гладенето и го погледна сериозно и учудено. Той се обърка и забрави какво искаше да каже. След кратка пауза заговори отново. И като обезумял започна да приказва бог знае какво. Той каза:

– В тези дни изпитваш такова желание да живееш честно и плодотворно! Така ти се иска да бъдеш част от общото въодушевление! И ето, сред всеобщата радост срещам вашия загадъчно невесел поглед, зареян кой знае накъде, през гори и планини... Какво ли не бих дал да го нямаше, на вашето лице да е изписано, че сте доволна от съдбата и от никого нищо не искате. И някой близък ваш човек, ваш приятел или мъжът ви (най-добре да е военен), да ме хване за ръката и да настоя да нямам грижа за вашата участ и да не ви дотягам с вниманието си... Тогава ще си издърпам ръката, ще замахна... А, увлякох се! Простете ми, ако обичате!

Гласът отново му изневери. Той махна с ръка и с чувството за непоправимо неудобство стана и отиде до прозореца. Изправи се с гръб към стаята, облегна се на перваза, подпря с длан лицето си и заби разсеян, невиждащ, търсещ утеха поглед към дълбините на притъмнялата градина.

Лариса Фьодоровна заобиколи дъската за гладене, подпряна на масата и на перваза на другия прозорец, спря на крачка-две от доктора, зад него, по средата на стаята.

– О, точно от това се боях! – тихо, сякаш на себе си каза тя. – Каква фатална заблуда! Недейте, Юрий Андреевич, престанете. Ах, вижте какво направих заради вас! – възкликна силно и се втурна към дъската, където под забравената ютия от изгорената блузка се вдигаше тънка струйка дим.

Юрий Андреевич – продължи тя и сърдито тракна ютията на печката. – Юрий Андреевич, послушайте ме, излезте за минутка при мадмоазел, пийнете вода и се върнете такъв, какъвто съм свикнала и бих искала да ви виждам. Чувате ли ме? Зная, че ще можете да го направите. Много ви моля.

Повече такова нещо между тях не се повтори. След седмица Лариса Фьодоровна си замина.

9

След някое време се застяга и докторът. В нощта преди заминаването в Мелюзеево имаше страшна буря.

Ураганият тътен се сливаше с плисъка на дъжда, който ту се лееше като, из ведро върху покривите, ту, понесен от вятъра, плющеше по улицата, сякаш стъпка по стъпка отваряше място за бушуващите си потоци.

Гръмотевиците трещяха една подир друга, безспир, и се сливаха в едно общо громолене. През проблясъците на непрекъснатите светкавици се мяркаше устремената някъде навътре уличка с приведените и устремени в същата посока дървета.

Посред нощ мадмоазел Флори бе разбудена от тревожно тропане на вратата. Тя стресната седна на леглото и се ослуша. Тропането не спираше.

Дали в целия лазарет няма да се намери жива душа, която да излезе да отвори, помисли си тя, всичко на неин гръб, защо? Защото нея, клетата старица, природата бе създала честна и бе обременила с чувство за дълг.

Добре де, Жабрински са богаташи, аристократи. Но лазаретът е наш, народен. Защо го изоставиха? Интересно например къде са санитарите? Всички се разбягаха, ни началство, ни сестри, ни доктори. А в къщата има още ранени, двама без крака горе в хирургията, където по-рано беше вестибюлт, и останалите с дизентерия долу в сутерена до пералнята. И онази, устатата Устиня, изчезна някъде по гости. Хем видя,

че ще има буря, ама не, залетя се. Ето сега хубав претекст да спи на чуждо място.

Слава богу, спряха, мирясаха. Виждат, че никой не им отваря, и са си тръгнали, отказали са се. И те къде са хукнали в такова време! Да не е пък Устиня? Не, тя си има ключ. Боже господи, кошмар, отново чукат!

Каква свинщина все пак! Добре, Живаго как да е. Той утре заминава и вече сигурно витае някъде из Москва или по пътя. Но Галиулин! Как може да хърка или спокойно да се излежава на това трополене, разчита, че накрая тя ще стане, слабата безпомощна старица, за да отвори кой знае кому в тази страшна нощ в тази страшна страна.

Галиулин! – внезапно се опомни. – Какъв Галиулин! Явно още спи, за да й дойде такава глупост в главата. Какъв Галиулин, когато той пропадна вдън земя! Нали тя лично заедно с Живаго го скри и го преоблече цивилно, после му обясни за пътищата и за околните села, за да знае накъде да бяга, когато стана онази страшна вандалщина на гарата и убиха комисаря Гинц, а Галиулин го гониха от Бирючи чак до Мелюзеев и стреляха по него, и обърнаха целия град да го търсят. Галиулин!

Ако не бяха тогава ония с дрезината, от града и помен нямаше да остане. По една случайност мина брониран дивизион, овардиха жителите, обуздаха негодниците.

Бурята утихваше и се отдалечаваше. Гръмотевиците се чуваха по-нарядко, все по-приглушени и далечни. Дъждът понамаляваше, а водата с тих плиск продължаваше да се стича по листата и в олуците. Безшумните отблясъци на мълните падаха в стаята на мадмоазел, ослепяваха я и се задържаха още миг, сякаш вътре издирваха нещо.

Изведнъж чукането на вратата след дългото затишие се възобнови. Някой търсеше помощ и тропаше на вратата отчаяно и припряно. И пак излезе вятър. Отново ливна дъжд.

– Сега – кой знае на кого викна мадмоазел и чак се уплаши от гласа си.

Внезапно я осени хрумване. Тя спусна крака от леглото, обу пантофите, наметна си дрехата и се завтече да буди Живаго за кураж. Но той също беше чул тропането и вече слизаше със свещ надолу. Двамата имаха еднакво предположение.

– Живаго, Живаго! Чука се на външната врата, не смея самичка да отворя! – извика тя на френски и на руски додаде: – Вий ще виде, то е Лар или поручик Гайюл.

Живаго също се беше събудил от чукането и беше помислил, че непременно е някой свой – или задържаният от някакви пречки Галиулин се прибира в убежището, или е сестра Антипова, която се е върнала поради някакви трудности по пътя.

В коридора докторът даде на мадмоазел да държи свещта, а той завъртя ключа и дигна мандалото. Вятърът изскубна вратата от ръцете му, угаси свещта и оплиска и двамата със студения уличен дъжд.

– Кой е? Кой е? Има ли някой? – завикаха един през друг в тъмното мадмоазел и докторът, но никой не им отговори.

Изведнъж чуха тропането на друго място, откъм задния двор, или както започна да им се струва сега, откъм градинския прозорец.

– Изглежда е от вятъра – каза докторът. – Но за да ни е чиста съвестта, идете, ако обичате, да видите на задния вход, пък аз ще ви почакам тук, да не се разминем, ако наистина е някой, а не кой знае каква друга причина.

Мадмоазел се запъти към другия край на къщата, а докторът излезе под навеса на входа. Очите му свикнаха с тъмнината и започнаха да различават първите белези на развиделяването.

Над града се носеха обезумели облаци, сякаш се спасяваха от преследване. Парцаливите им краища минаваха тъй ниско, че почти закачаха дърветата, приведени на същата страна, та създаваха впечатлението за някакви гъвкави метлички, с които се помита небето. Дъждът плющеше по дървената стена на къщата и тя от сивкава се превръщаше в черна.

– Какво става? – попита докторът, когато мадмоазел се върна.

– Прав сте. Никой няма. – И му разказа, че е обиколила цялата къща. В служебната стая някакъв строшен клон е счупил стъклото и подът е цял на локви, същото е и в бившата стая на Лара, море, същинско море, цял океан.

– А тук се е откъснал кепенецът и се удря в рамката. Нали виждате. Това била работата.

Поговориха още малко, заключиха вратата и се разотидоха да си доспиват, съжалявайки, че тревогата бе излязла фалшива.

Бяха сигурни, че щом отворят вратата, в къщата ще влезе така добре познатата им жена, мокра до кости, измръзнала, а те ще я обсипят с въпроси, докато тя се изтърсва. После ще се преоблече и ще дойде да се стопли на снощната недогоряла жарава в кухненската печка, и ще им разказва за безкрайните си премеждия, ще си оправя косата и ще се смее.

Двамата бяха толкова сигурни, че когато заключиха вратата, някакъв белег от тази увереност остана зад ъгъла на къщата във вид на водния знак на тази жена или като нейния образ, който продължаваше да им се привижда на завоя.

10

Косвен виновник за войнишките вълнения на гарата се смяташе бирючевският телеграфист Коля Фроленко.

Коля беше син на известен мелюзеевски часовникар. В градчето го познаваха от пеленаче. Като дете гостуваше при някого от раздолненската прислуга и играеше под контрола на мадмоазел с двете ѝ възпитанички – дъщерите на графинята. Мадмоазел добре го познаваше. Пак по това време започна да понаучава френски.

В Мелюзеев бяха свикнали да виждат Коля през всички сезони леко облечен, без шапка, с летни платнени обувки и с велосипед. Без да държи кормилото, отметнат назад и кръстосал ръце на гърдите си, той караше по шосето и в града и оглеждаше стълбовете и жиците, като се грижеше за поддръжката на мрежата.

Няколко къщи в града имаха връзка с гарата чрез едно разклонение на тамошната телефонна линия. Това разклонение се намиреше под надзора на Коля в апаратната стая на гарата.

Там той имаше много работа: железопътният телеграф, телефонът, а понякога, по време на непродължителните отсъствия на началник-гарата Поварихин, също сигнализацията и блокировката, които се намираха тук, в апаратната стая.

Необходимостта да следи работата на няколко механизма едновременно беше изработила у него един особен маниер на изразяване, неясен, накъсан и загадъчен, към който той прибегваше, когато не желаше да отговори някому или изобщо не му се приказваше. Разправяха, че в деня на безредиците си позволил в това отношение твърде много.

С потайностите си наистина зачеркна всички добри, намерения на Галиулин, който се беше обадил от града, и може би несъзнателно даде ход на последвалите събития.

Галиулин искаше да се свърже с комисаря, който се намиреше някъде в района на гарата или на самата гара, за да му предаде, че тръгва към сечището, и да го помоли да изчака и да не предприема нищо без него. Коля отказа да потърси Гинц под предлог, че линията му била заета – по нея предавал сигналите за идващия влак, – а същевременно правеше всичко възможно да задържи на съседния разклон този влак, който караше към Бирючи повиканите казаци.

Когато ешелонът все пак пристигна, на Коля му беше накипяло.

Влакът бавно навлезе под тъмния навес на перона и спря точно пред големия прозорец на апаратната. Коля широко дръпна тежкото тъмносиньо сукнено перде с извезани отстрани инициали на жп линията. На циментения перваз имаше грамадна гарафа с вода и обикновена ръбеста чаша от дебело стъкло на голяма табла. Той наля вода в чашата, пи няколко глътки и погледна през прозореца.

Машинистът го видя и приятелски му кимна от локомотива. „Ух, дървеница смрадлива!“ – с омраза си помисли Коля, озъби се на машиниста и го заплаши с юмрук. Машинистът не само разбра мимиката му, но и му даде да разбере, вдигайки рамене и махвайки с глава към вагоните, че: „Нямаше как. Я теб да те бяхме видели. Те командуват.“ – „Все едно си гадина и мизерник“ – отвърна мимически Коля.

Започнаха да изкарват конете от вагоните. Те се запъваха, не искаха да вървят. Глухото чаткане на копитата по дървената рампа се смени със звънтене на подковите по чакъла. Както се инатяха и се вдигаха на задни крака, ги прекараха през няколкото коловоза.

В края имаше два реда бракувани вагони на два ръждиви и потънали в тревата коловоза. Гниенето на дървесината, излюпена от дъждовете и проядена от дървоядите,

върщаше на разбитите товарни вагони някогашното родство с влажната гора, която се вдигаше отзад, с праханта, нападнала брезите, с облаците, струпани отгоре.

Накрай гората казаците по команда яхнаха конете и препуснаха към сечището.

Непокорните от Двеста и дванадесети бяха обкръжени. Между дърветата конниците винаги изглеждат по-високи и величествени, отколкото на открито. Войниците се стреснаха от тях, въпреки че пушките им бяха в земянките. Казаците извадиха шашките.

Във вътрешността на казашката верига върху подредените трупи скочи Гинц и се обърна със слово към обкръжените.

Той пак заговори за воинския дълг, за значението на родината и за много други благородни неща. Тук такива понятия не будеха съчувствие. Тази сган беше твърде многолюдна. Тези хора бяха патили и препатили през войната, бяха изтощени и загрубели. Думите, които чуваха от Гинц, отдавна им бяха дошли до гуша. Четиримесечните умилквания отляво и отдясно ги бяха покварили. Обикновените хора, от които се състоеше тълпата, не можеха да приемат оратора заради неруското му име и остзейското произношение.

Гинц чувствуваше, че говори прекалено дълго, и се ядосваше на себе си, но смяташе, че го прави, за да е по-достъпно за слушателите, а те вместо благодарност му се отплащат с демонстративно равнодушие и неприязнена скука. Раздразнението му растеше и той реши да им говори с по-твърд тон и да премине към заплахите, които беше подготвил. Без да чува надигащото се недоволство, напомни на войниците, че военнореволюционните трибунали вече съществуват и действуват, и под заплахата от смъртно наказание изиска да предадат оръжието и да посочат подстрекателите. Ако не го сторят, продължи Гинц, ще докажат, че са подли изменници, несъзнателна папач и нагли простаци. Тези хора бяха отвикнали от подобен език.

Вдигна се рев на стотици гласове. „Стига. Хайде, млъквай“ – подвикваха някои басово и почти беззлобно. Но се чуваха и истерични крясъци на издрезгавели от злоба дисканти. Останалите ги слушаха, онези крещяха:

– Чувате ли, другари, как ни подрежда! Старите офицерски номера! Ние ли сме изменници! А ти от кои си бе, ваше благородие? Какво ще му цепим басма! Не го ли виждаш, шваба, диверсант! Ей, я си покажи документа, синя кръв! Ами вие какво сте зяпнали, укротители! Хайде де, вържете ни, изяжте ни!

Но и казаците все по-малко симпатизираха на неудачната реч на Гинц. „За тях всички са простаци и свине. Да му се не види и господинчото!“ – подмятаха си шепнешком. Отначало само някои, после повечето взеха да прибират шашките в ножниците, един след друг скачаха от конете. Когато спешените вече бяха доста, в безпорядък тръгнаха през дърветата към Двеста и дванадесети. Всичко се обърка. Започна се побратимяване.

„Трябва някак незабелязано да изчезнете – казаха на Гинц разтревожените казашки офицери. – Колата ви е на прелеза. Ще пратим да я докарат. Веднага тръгвайте.“

Гинц постъпи точно така, но понеже му се видя недостойно да бяга тайно, тръгна към гарата без необходимата предпазливост, почти открито. Обзет от ужасно вълнение, си налагаше да върви спокойно и без да бърза.

Вече беше близо до гарата, почти към края на гъсталаците. Когато се видяха коловозите, той за първи път се озърна. Зад него вървяха войниците с пушки. „Какво искат?“ – помисли си Гинц и ускори крачка.

Същото направиха и преследвачите му. Разстоянието помежду им остана същото. Отпред се показва двойната стена на разнебитените вагони. Щом стигна зад тях, Гинц се хвърли да бяга. Влакът, с който пристигнаха казаците, беше откаран в депото. Линиите бяха празни. Гинц ги пресече на бегом.

Скочи бързо на високия перон. В този момент иззад разбитите вагони претичаха войниците, които го следваха. Поварихин и Коля му крещяха нещо и му правеха знаци да влезе в сградата на гарата, където щяха да го спасят.

Но отново чувството за чест, възпитавано поколения и поколения, градско, саможертвено и неуместно тук, му прегради пътя към спасението. С нечовешко усилие на волята той се мъчеше да удържи бясното биене на сърцето си.

„Трябва да им викна: «Опомнете се, братя, какъв шпионин съм аз!» – помисли си той. – Нещо успокояващо, сърдечно, което да ги спре.“

Напоследък усещането за подвиг, за душевен порив подсъзнателно се беше свързало за него с трибуни и подиуми, със столове, на които скачаш и хвърляш към тълпите някакъв призив, нещо екзалтиращо.

Пред вратата на гарата, точно под камбаната, стоеше голяма противопожарна бъчва с вода. Тя беше затворена. Гинц скочи на капака и отправи към приближилите се няколко проникновени думи, нечовешки и несвързани. Безумната смелост на призива му на две крачки от отворените врати на гарата, където тъй лесно можеше да се скрие, слиса преследвачите и ги закова на място. Войниците свалиха пушки.

Но Гинц стъпи на ръба на капака и го обърна. Единият му крак цопна във водата, другият провисна отвън и той сякаш яхна бъчвата.

Войниците посрещнаха този конфуз с взрив от смях и първият най-отпред С изстрел във врата уби на място нещастника, а останалите се хвърлиха да го мушкат мъртъв.

11

Мадмоазел се обади на Коля по телефона да настани доктора добре във влака, в противен случай го заплашваше с неприятни за него разобличения.

Докато й отговаряше, той както винаги водеше още един телефонен разговор и съдейки по десетичните дробни, които изпъстряха думите му, предаваше на трето място нещо шифровано по телеграфа.

– Псков, комосев, чуваш ли ме? Какви бунтовници? Каква ръка? Какво говорите, мамзел?! Лъжа и хиромантия. Оставете ме, затворете, пречите ми. Псков, комосев, Псков. Тридесет и шест, запетая, нула нула петнадесет. Ах, кучета те яли, скъса се лентата! А? А? Не чувам. Пак ли сте вие, мамзел? На чист руски ви казах: не, не мога. Потърсете Поварихин. Лъжа и хиромантия. Тридесет и шест... по дяволите... затворете, мамзел, не ми се бъркайте.

А мадмоазел говореше.

– Не ми заглавиквай ти кироман, Псков–Псков, кироман, аз ще те видя на бял свят, – ти утре ще качиш доктора във вагон и повече аз не говори с всеки убийц и малки Юда предател.

12

Прежуряше, когато Юрий Андреевич заминаваше. Пак приближаваше буря както онзи ден.

Глинените варосани къщурки и гъските в оцвъкването със слънчогледови шлюпки крайгарово пространство белееха уплашени под неподвижното око на притъмнялото пред бурята небе.

Зданието на гарата беше заобиколено с широка поляна, която се простираше надалеко в двете посоки. Тревата беше изтъпкана от несметни количества хора, които със седмици чакаха влакове за необходимите им посоки.

Сред тълпата имаше старци с бозави сермяги*, които в най-големия пек обхождаха групичките да научат какви са слуховете и сведенията. Мълчаливи тринадесет-четиринадесетгодишни момчета, полегнали и облежнати на лакът с вейчица в ръка, сякаш пасяха добитък. Техните братчета и сестрички, заголили розови задничета, се пречкаха в краката на множеството. Изтегнаха събрани крака, седяха на земята техните майки с омотани сукалчета в пазвите на криво загърдените кафяви зипуни**.

[* Дългопола мъжка дреха. – Б. пр.]

[** Селска горна дреха без яка, от шаяк. – Б, пр.]

– Като овни се разбягаха, кога почна стрелбата. Не им се хареса! – неприязнено разправяше началник-гарата Поварихин, който прекарваше на зигзаг доктора през купчините тела, проснати отвън пред вратите и вътре на пода в сградата. – Изведнъж се очисти ливадата! И пак видяхме какво се вика земя. Гледай ти! Четири месеца не бяхме я виждали от тая цигания – бяхме я забравили. Ей тук лежеше. Чудна работа, на толкоз ужасии съм се нагледал през войната, би трябвало да

съм обръгнал вече. Но така ми дожаля! Най-вече заради безсмислицата. Защо? Какво им беше направил? Ама това хора ли са? Разправят, че бил любимецът в семейството си. Сега вдясно, така, така, заповядайте в моя кабинет. На този влак в никакъв случай, ще ви смачкат. Аз ще ви кача на друг, местен. Тук ще се композира, сега започваме. Само че да си млъкнете, че ще го направят на трески още преди скачването. През нощта в Сухиничи ще се прехвърлите.

13

Когато този необявен влак на заден ход се появи иззад сградата На гарата, цялото множество от ливадата се хвърли като глутница да посрещне бавно отстъпващите вагони. Хората като круши се затъркаляха от хълмовете и щурмуваха насипа. Те се избутваха и скачаха в движение на стъпалата и на буферите, други се катереха към прозорците и на покривите. Влакът се препълни за миг още в движение и когато стигна до перона, беше вече натъпкан и от горе до долу окичен с пътници.

Докторът като по чудо стигна до площадката и оттам по още по-необясним начин се озова в коридора на вагона.

Там остана през целия път до Сухиничи, седнал върху багажа си на пода.

Буреносните облаци вече се бяха разпръснали. През поляните, облени в знойни слънчеви лъчи, се претъркаляше нестихващото цвърчене на скакалците, което заглушаваше тракането на колелата.

Пътниците, струпани по прозорците, затъмняваха на останалите. Сенките им падаха на пода, на седалките и на облегалките – дълги, начупени и прегънати на две и на три. Те не се побираха във вагона – изскачаха през отсрещните прозорци и препускаха от другата страна на насипа заедно със сянката на целия пътуващ влак.

Наоколо се вдигаше врява, ревяха се песни, кряскаха се псувни, шляпаха се карти. На спирките към содома отвътре се прибавяше шумът на тълпата отвън, която Щурмуваше влака. Тътенът на гласовете ставаше оглушителен като морска буря. И точно както в морето, наред престоя настъпваше изведнъж необяснима тишина. Тогава се чуваха бързи крачки отвън покрай влака, тичане, разправия при товарния вагон, отделни думи на далечните изпращачи, тихо кудкудякане на кокошки и шумолене на дървета в градинката до гарата.

И като телеграма, пратена по пътя, или като поздрав от Мелюзеев доплуваше през прозореца познато, сякаш адресирано лично до Юрий Андреевич благоухание. То с тихо превъзходство изникваше някъде отстрани и идваше от височина, необичайна за полските и градинските цветя.

Докторът не можеше да стигне до прозореца поради блъсканицата. Но и без да гледа навън, във въображението си виждаше тези дървета. Те сигурно растяха съвсем наблизо и спокойно протягаха към покривите на вагоните кичестите си клони с прашни от железопътната суматоха и гъсти като нощ листа, ситно посипани с восъчните звездици на проблясващите съцветия.

И така беше през целия път. Навсякъде шумеше тълпа. Навсякъде цъфтяха липи.

Вездесъщият повей на този аромат сякаш изпреварваше пътуващия на север влак, сякаш беше слух, който бе обиколил всички разклони, кантони и гари и който пътниците винаги заварваха на място, разпространен и потвърден.

14

През нощта в Сухиничи услужливият носач от старата гвардия мина с доктора по неосветените коловози и го качи от задната страна във второкласния вагон на някакъв току-що спрял и непредвиден по разписание влак.

Носачът тъкмо беше отворил с кондукторски ключ задната врата и метна на площадката нещата на доктора, когато се наложи да влезе в кратка схватка с кондуктора, който моментално се зае да ги изхвърли, но умиловителен от Юрий Андреевич, изчезна нанякъде и като че потъна вдън земя.

Тайнственият влак имаше специално предназначение, движеше се бързо, правеше кратки спирки под някаква охрана. Във вагона беше почти празно.

Купето, в което влезе Живаго, бе ярко осветено от разтопена свещ на масата с пламъче, разлюлявано от полъха през леко открития прозорец.

Свещта принадлежеше на единствения пътник в купето – светлокос младеж, вероятно много висок на ръст, ако се съди по дългите му крайници. Те твърде свободно се движеха в ставите като разхлабени части на сгъваеми предмети. Младият мъж седеше до прозореца, непринудено облегал. При появата на Живаго учтиво се понадигна, смени полуизлегнатата си поза и седна по-прилично.

В краката му се въргалаше някакъв шарен парцал. Изведнъж крайчецът му се размърда и изпод седалката шумно се заизмъква ловджийско куче с провиснали уши. То подуши Живаго, огледа го и взе да тича из купето от край до край, и тъй гъвкаво размяташе лапи, както дългнестият му стопанин замяташе крак върз крак. Скоро по негово нареждане се пхна под седалката и придоби предишния си вид на смачкана гюдерия.

Едва сега Юрий Андреевич забеляза окачените в купето двуцевка в калъф, кожен патрондаш и ловджийска чанта, натъпкана с диви патици.

Младият мъж беше ловец.

Оказа се изключително общителен и побърза с мила усмивка да подхване разговор с доктора. При това не в преносен, а в буквалния смисъл на думата през цялото време го зяпаше в устата.

Гласът му беше неприятно висок и преминаваше в метален фалцет. Друга странност: бидейки явно русин, човекът произнасяше една гласна, а именно „у“-то, по някакъв неописуем начин. Той я омекотяваше като френското „у“ или немското „и Umlaut“. Не стига, че това развалено „у“ му струваше много усилия, но той със страшен напън, почти квичейки, го изговаряше и по-високо от останалите звукове. Още в началото човекът слиса Юрий Андреевич с едно такова изречение:

„Вчера сутринта бях на лов, юбих няколко патици.“

Понякога очевидно внимаваше и преодоляваше тази неправилност, но щом се отпуснеше, тя се появяваше отново.

„Що за дяволска работа! – учуди се Живаго. – Май е нещо, което съм чел, което ми е познато. Като лекар би трябвало да го знам, но ми е изхвърчало от главата. Някакво мозъчно явление, което предизвиква дефект в артикулацията. Но този вой е толкова смешен, че не мога да остана сериозен. Просто ми е невъзможно да разговарям. По-добре да се кача горе и да си легна.“

Така и направи. Когато започна да се намества на горното легло, младият мъж го попита дали да угаси свещта, която сигурно ще му пречи. Докторът с благодарност прие предложението. Съседът му духна свещта. Стана тъмно.

Прозорецът остана леко отворен.

– Дали да не затворя? – попита Юрий Андреевич. – Не ви ли е страх от крадци?

Съседът му не отговори. Юрий Андреевич много високо повтори въпроса, но онзи пак не се обади.

Тогава Юрий Андреевич драсна клечка кибрит да види какво става с този човек, дали не е излязъл от купето за част от секундата или пък спи, което би било още по-вероятно.

Но не, човекът седеше с отворени очи на мястото си и се усмихна на доктора, когато онзи се наведе отгоре.

Клечката угасна. Юрий Андреевич запали нова и на тази светлина потрети въпроса, по който искаше да се разберат.

– Както желаете – незабавно отвърна ловецът. – Аз лично нямам тук нищо за крадене. Впрочем по-добре ще е да не затваряме Задушно е.

„Какъв чешит! – помисли си Живаго. – Тоя сигурно е свикнал да разговаря само на силно осветление. И колко чисто изговори думите сега, без предишните грешки. Не мога да го разбера!“

Докторът се чувствуваше съсипан от събитията през миналата седмица, от възланията около заминаването, от приготовленията за път и сутрешното качване на влака. Той мислеше, че ще заспи веднага щом се опъне удобно. Нищо подобно. Голямата

му преумора премина в безсъние. Можа да заспи едва на зазоряване.

Колкото и да беше хаотичен вихърът от мисли, които го спохождаха през тези дълги часове, всъщност имаше две сфери, два постоянни възела, които ту се заплитаха, ту се разплитаха.

Едното бяха мислите за Тоня, за техния дом и за предишния подреден живот, в който всичко до последните подробности бе облъхнато от поезия и излъчваше сърдечност и чистота. Докторът се тревожеше за този живот, желаше неговата цялост и непокътнатост и литнал с нощния бърз влак, нямаше търпение да се втурне отново в него след две и повече години отсъствие.

Верността към революцията и възхищението от нея влизаха в същата сфера. Революцията в смисъла, в който я приемаха средните класи, и във вида, който ѝ придаваше учащата се младеж от хиляда деветстотин и пета година, чийто кумир беше Блок.

В тази сфера, родна и привична, влизаха и онези белези на новото, онези обещания и предвестия, които се появиха на хоризонта преди войната, между дванадесета и четиринадесета година, в руската мисъл, в руското изкуство и руската съдба, общоруската и неговата собствена съдба.

След войната го привличаха отново тези идеи, тяхното възобновяване и продължение, както го привличаше и домът му след дългото отсъствие.

Новото присъствуваше и във втория кръг, но колко различно, съвсем друго ново! То не беше никакво свое, привично, подготвено от старото, а непроизволно, неотменно, наложено от реалността, внезапно като потрес.

Такава новост беше войната, нейната кръв и нейните ужаси, нейната бездомност и нейното обезумяване. Такава новост бяха нейните изпитания и житейската мъдрост, на която учеше. Такава новост бяха затъntenите градчета, където войната те захвърляше, и хората, с които те събираше. Такава новост беше революцията, не по университетски идеализираната в навечерието на деветстотин и пета, а тази, днешната, родената от войната, кървавата, нищо незачитащата войнишка революция, насочвана от познавачите на тази стихия, от болшевиките.

Такава новост беше сестра Антипова, запратена от войната бог знае къде, с нейния съвсем неведом живот; тя не упрекуваше никого за нищо и почти се жалваше чрез своята безгласност – загадъчно немногословна и тъй силна с мълчанието си. Такава новост беше честното усилие на Юрий Андреевич да не я обича, в което влагаше цялото си усърдие, равносилно на стремежа на целия му живот да се отнася с любов към всички хора и най-вече към семейството и близките.

Влакът се носеше с пълна пара. Насрещният вятър рошеше и прашеше косата му през отворения прозорец. На нощните спирки ставаше същото, което и на дневните, тълпата бушуваше и липите шумоляха.

Понякога от дълбините на нощта громоляха към гарите каруци и брички. Гласовете и трополенето на колелата се сливаха с шума на дърветата.

В такива минути като че ли ставаше разбираемо какво кара тези нощни сенки да шумолят и да се свеждат една към друга, какво си шепнат със заплитащите се тежки сънени клони като натежали фъфлещи езици. То беше същото, за което мислеше, въртейки се на горното легло, и Юрий Андреевич – вестта за обзетата от нарастващи брожения Русия, вестта за революцията, вестта за нейния тежък и съдбоносен час, за нейното очаквано величие.

На другия ден се събуди късно. Минаваше единадесет. „Маркиз, Маркиз!“ – полугласно успокояваше съседът ръмжащото куче. Колкото и да е странно, бяха останали сами в купето, никой не беше влязъл при тях по пътя. Започнаха да се мяркат имена на гари, познати още от детската възраст. Влакът напусна Калужка област и навлезе в Московска.

Докторът извърши пътния си тоалет с предвоенни удобства и се върна в купето за закуската, която му предложи странныят спътник. Сега докторът го разглежда по-добре.

Отличителните белези на тази личност бяха извънредната словоохотливост и

подвижност. Неизвестният обичаше да си поприказва, при това наблягаше не толкова на общуването и обмяната на мисли, колкото на самата езикова дейност, на произнасянето на думите и издаването на звуци. Докато говореше, подскачаше като курдисан на седалката, смееше се оглушително и безпричинно, бързо потриваше ръце от удоволствие, а когато и това му се стореше недостатъчно, за да изрази възторга си, удряше се с длани по коленете и се смееше до сълзи.

В разговора се възобновиха снощните странности. Непознатият се държеше удивително непоследователно. Ту изпадаше в откровения, за каквито никой не го питаше, ту отминаваше най-невинни въпроси.

Съобщи цял куп сведения за себе си, най-фантастични и несвързани. Сигурно и послъгваше. Явно търсеше ефект с крайните си възгледи и отричането на всепризнатото.

Всичко това намирисваше на нещо отдавна познато. В духа на подобен радикализъм са се изразявали нихилистите от миналия век, а малко след тях някои от героите на Достоевски и почти доскоро техните преки наследници, тоест цялата образована руска провинция, която често изпреварва столиците благодарение на съхранената в пущинаците твърдост, демодирана и излязла от употреба в столиците.

Младият мъж разказа, че бил племенник на известен революционер, а родителите му, обратното, са непоправими ветрогради, динозаври, както се изрази. Имали доста голямо имение в една крайфронтна местност. Там бил израснал. Родителите му цял живот били на нож с въпросния сродник, но той не бил злопамятен и сега благодарение на влиянието си ги измъква от много неприятности.

Той самият по убеждение бил копие на вуйчо си – съобщи словоохотливият субект, – екстремист максималист във всичко: в живота, политиката, изкуството. Пак замириса на Петенка Верховенски* – не в смисъл на левичарство, а в смисъл на поквареност и празнословие. „Сега ще се представи за футурист“ – помисли си Юрий Андреевич и наистина стана дума за футуристите. „А сега ще заговори за спорт – продължи да предугажда докторът, – за коне или за скетинг ринг, или за френска борба.“ И наистина той заговори за лов.

[* Герой от „Бесове“ на Достоевски. – Б. пр.]

Младият мъж каза, че бил на лов из родния край, и се похвали, че е отличен стрелец, та да не бил физическият му недъг, заради който не го взели войник, щял да се отличи с точния си прицел на войната.

Срещна въпросителния поглед на Живаго и възкликна:

– Да не би да не сте забелязали? Мислех, че сте се досетили!

Извади от джоба си две картончета и ги подаде на Юрий Андреевич. Едното беше визитната му картичка. Той имаше двойно презиме. Казваше се Максим Аристархович Клинцов-Погоревших или просто Погоревших, както държеше да се нарича – на името на вуйчо си.

Другото картонче представляваше таблица с малки квадратчета, в които бяха нарисувани две жестикулиращи ръце в най-разнообразни положения. Това беше азбуката на глухонемите. Изведнъж всичко се изясни.

Погоревших беше феноменално способен ученик от школата на Хартман или Остроградски, тоест глухоням, който до съвършенство се беше научил да говори не по слух, а с наблюдения, според движението на шийните мускули на учителя, и по същия начин разбираше думите на събеседника.

И като съпостави сведенията откъде е и къде е ловувал, докторът попита:

– Извинете моята нетактичност, ако не искате, не ми отговаряйте – имате ли нещо общо със Зибушинската република и нейното създаване?

– Но откъде... Момент... Значи познавате Блажейко?... Имам, имам! Разбира се, че имам – радостно заговори Погоревших и се смееше, и разклащаше цялото си тяло напред-назад, и неистово се пляскаше по колената. И отново започнаха фантасмагориите.

Погоревших съобщи, че Блажейко бил за него повод, а Зибушино – неутрална точка за прилагане на собствените му идеи. Юрий Андреевич се затрудняваше да следи изложението им. Философията на Погоревших се състоеше наполовина от анархизъм и наполовина от чисто ловджийски измишльотини.

С невъзмутим тон на оракул той предсказа гибелни катаклизми в най-скоро време. Юрий Андреевич вътрешно беше съгласен с него, че може би са неотвратими, но

го вбесяваше авторитетното спокойствие, с което този неприятен младеж цедеше предсказанията си.

– Чакайте, чакайте – възрази нерешително Живаго. – Може и така да е, да речем. Но според мен сега не е време за такива рисковани експерименти сред нашия хаос и разруха, пред лицето на напирания враг. Трябва да оставим страната да си поеме дъх и да се опомни от единия преврат, преди да се решим на втори. Трябва да изчакаме някакъв, макар и относителен ред и спокойствие.

– Наивно е – отвърна Погоревших. – Онова, което наричат разруха, е точно толкова нормално явление, както и прехваленият ви любим ред. Тези разрушения са закономерна и предварителна част от един по-всеобхватен съзидателен план. Обществото още не се е разпаднало достатъчно – трябва да се разруши докрай и тогава истинската революционна власт ще го стъкми от отделните му части по абсолютно нов начин.

Живаго се почувствува потиснат. Той излезе в коридора.

Влакът набираше скорост през Подмосковието. През прозореца се мяркаха и бягаха назад брезови горички, вилните постройките почти се сливаха. Прелетяха тесни перони без навеси, летовници – мъже и жени, – които отлитаха далеч встрани в облаците прах, вдигната от влака, и се завъртаха като на въртележка. Влакът току изсвирваше и кухото корубесто тръбно ехо се давеше в свирките му и ги разнасяше в простора.

Изведнъж Живаго за първи път през всички тези дни съвсем ясно осъзна къде е, какво става с него и какво го чака след час-два.

Три години промени, неизвестност, преходи, война, революция, сътресения, престрелки, сцени на гибел, сцени на смърт, взривени мостове, разрушения, пожари – всичко това се превърна внезапно в грамадна пустош без никакво съдържание. Първото истинско събитие след дългата пауза беше това зашеметяващо приближаване на влака към дома му, който е жив и здрав и още съществува, и там ти е скъпо всяко камъче. Това било животът, това било усещането, това преследвали търсачите на приключения, това имало предвид изкуството – завръщането при близките, при себе си, възобновяването на съществуването.

Брезовите гори свършиха. Влакът излетя от тунела на зеленината вън на воля. Полегата поляна като хълм се вдигаше от долчината и се простираше до хоризонта. Тя цялата беше на лежи с тъмнозелени картофени стебла. На върха на поляната, в края на картофената нива, бяха сложени на земята остъклени рамки, свалени от парниците. Срещу поляната, зад опашката на влака, половината небе беше затъмнено от грамаден чернолилав облак. Слънчевите лъчи просветваха иззад него, пръскаха се радиално, по пътя се натъкваха на парниковите стъкла и те горяха с ослепителен блясък.

От облака се посипа ненадейно едър, искрящ от слънцето златен дъжд. Той падаше на забързани капки в същия ритъм, в който тракаха колелата и престъргваха болтовете на забързания влак, сякаш се мъчеше да го настигне или се страхуваше да не го изпусне.

Точно докторът обърна внимание върху това, и иззад възвишенията се показва храмът на Христос Спасител и в следващия миг – куполите, покривите, къщите и комините на целия град.

– Москва – каза той, връщайки се в купето. – Да се стягаме. Погоревших скочи, бръкна в ловджийската чанта и измъкна една от по-едриите птици.

– Вземете я – каза. – Подарък. Прекарах си времето в такава приятна компания. Колкото и да отказваше докторът, нищо не помогна.

– Добре – видя се принуден да се съгласи, – приемам я от вас като подарък за жена ми.

– Жена ви! Жена ви! Подарък за жена ви! – радостно заповтаря Погоревших, сякаш за първи път чуваше тази дума, и се задруса с цялото си тяло, и така се разкикоти, че Маркиз изскочи и сподели с него радостта му.

Влакът се приближаваше до перона. В купето стана тъмно като в тунел. Глухонемият протягаше на доктора дивата патица, увита в някакво скъсано възвание.

Заради неподвижното седене в тясното купе по пътя му се струваше, че се движи само влакът, а времето стои и все още е пладне.

Но вече се смрачаваше, когато файтонът с доктора и багажа му се заизмъква бавно от многолюдните тълпи на Смоленски площад.

Може наистина да беше така, а може би върху тогавашните впечатления на доктора да се бяха насложили възприятия от по-късните години, но после в спомените му се струваше, че още тогава хората се тълпяха по пазарите само по навик, а не че имаше защо, понеже празните сергии бяха със спуснати навеси и дори не бяха заключени с катинари и нямаше какво да се продава на зацапания площад, където вече не метяха боклуците и мръсотията.

И му се струваше, че още тогава бе видял съсухрените и прилично облечени старци и старици, наредени по тротоара като ням укор към отминаващите – те безмълвно предлагаха за продан неща, които никой не купуваше и от които никой не се нуждаеше: изкуствени цветя, кръгли спиртничета за кафе със стъкло капаке и свирка, вечерни тоалети от черен газ, униформени облекла от разформироваани вече ведомства.

По-простата публика продаваше по-насыщни стоки: корави, бързо вкаменяващи се парчета от дажбите черен хляб, омърляни и влажни бучки захар и срязани наполовина заедно с пакета серт цигари.

И по целия пазар бяха в обръщение някакви незнайни вехтории, чиято цена се вдигаше, – колкото повече се препродаваха от ръка на ръка.

Файтонджията свърна в една от пресечките на площада. Слънцето залязваше зад тях и ги осветяваше в гръб. Отпреде им трополеше тежкотоварен кон с подскачаща празна каруца. Той вдигаше кълба прахоляк, който бронзово блестеше на залязващото слънце.

Най-сетне успяха да го задминат, понеже им преграждаше пътя. Тръгнаха по-бързо. Докторът се изненада от купищата стари вестници и афиши по земята, откъснати от къщите и оградите. Вятърът ги влачеше на една страна, а копитата, колелата и краката на насрещните пешаци и пътници ги отнасяха обратно.

След няколко пресечки се показа неговата къща на ъгъла, файтонът спря.

Дъхът му секна, сърцето му задумка, когато слезе и позвъни на входа. Никакъв отговор. Юрий Андреевич натисна звънеца пак. Когато и вторият му опит не даде резултат, той започна все по-тревожно да натиска звънеца. Едва при четвъртото позвъняване отвътре издрънчаха веригата и резето и заедно с отворилата се изведнъж врата той видя Антонина Александровна, която я държеше широко зейнала. Това стана така внезапно, че и двамата се втрещиха в първия момент и не се чуваха как извикаха. Но разтворената врата в ръката ѝ представляваше вече наполовина отворено обаяние и това ги отрезви, върна ги на земята, те като безумни се хвърлиха един към друг. След миг заговориха едновременно, без да се доизслушват:

– Първо: здрави ли сте?

– Да, да, успокой се. Всичко е наред. Писах ти глупости. Извинявай. Ще говорим. Защо не телеграфира? Сега Маркел ще ти пренесе багажа. А, ти се тревожиш, че Егоровна не отвори вратата? Егоровна е на село.

– Отслабнала си. Но колко си млада и стройна! Само да освободя файтона.

– Егоровна отиде за брашно. Останалите ги освободих. Сега има една нова, не я знаеш, Нюша, едно момиче за Сашенка и никой друг. Всички знаят, че си идваш, и всички умират от нетърпение. Гордон, Дудоров, всички.

– Как е Сашенка?

– Добре е, слава богу! Току-що се събуди. Ако не идваше от път, можеше веднага да отидеш при него.

– Татко вкъщи ли е?

– Не ти ли писах? От сутрин до вечер е в районната Дума. Председател е. Представи си. Плати ли на файтонджията? Маркел, Маркел!

Стояха с кошницата и куфара на сред тротоара и пречеха на минувачите, а минувачите ги заобикаляха и се спираха, оглеждаха ги от главата до петите, дълго блееха подир тръгналия файтон и към широко отворената външна врата и чакаха да

видят какво ще стане.

А от вратата тичаше вече към младите господари Маркел, с жилетка върху басмената риза, с портиерската фуражка в ръка, и викаше, тичайки:

– Мили боже, Юрочка ли е това? Ами да! Той е, гълъбчето ми! Юрий Андреевич, сине, не си ни забравил, върна се под родната стряха, чул е господ молитвите ни! А вие що щете? Опулили се! – скастри любопитните. – Хайде по пътя си! Какво сте зяпнали!

– Здравей, Маркел. Дай да се прегърнем! Сложи си фуражката бе, човек. Какво ново, разправяй. Как са жената и щерките?

– Добре са, благодарим. Растат си. А за новото – ти докато там геройствуваш, и ние, както виждаш, не сме стояли със скръстени ръце. Таквизи ужасии и поразии стават, ад, ти казвам, всичко е надолу с главата. Улиците неметени, къщите ни ремонт, ни боя са видели, търбусите ни пусти като по пости, без анекции и контрибуции.

– Ще те обадя на Юрий Андреевич, Маркел. Ей такъв е винаги, Юрочка. Не мога да понасям този шутовски тон. Сега заради тебе каканиже, да ти се хареса. А иначе си знае своето. Стига, стига, Маркел, не се оправдавай! Тъмна личност си ти. Кога ли ще ти дойде умът в главата? Че не живееш в гората де!

Когато Маркел внесе багажа в коридора и затвори вратата, той се доизказа тихо и доверително:

– Антонина Александровна се чумери, нали виждаш. И все е тъй. Ти, вика, Маркел, цял си чер отвътре, все едно сажди у кюнец. Сега, каже, не децата, ами и най-глупавото псе взе да поразбирва и да проумява. То тъй си е, тъй, нищо не казвам, ама, Юрочка, ако щеш, вярвай, но хората, дето отбират от тия работи, видели една книга, че иде вече фармасонинът, сто и четиридесет години била под камък, и сега според моето мнение, Юрочка, продали са ни, ще знаеш, продали са ни за две пари, за пукнат грош, за празен кош. Нали виждаш, Антонина Александровна не дава дума да издумам, ей на, пак маха с ръка, гледай.

– Как да не махам. Хайде. Остави багажа тук на пода и си върви, благодаря ти. Юрий Андреевич ще те повика, ако му трябваш.

2

– Най-после си тръгна, пръждоса се. Ти да не му вярваш? Само се прави на наивен. Пред другите все уж е глупав, а пък тайно точи секирата. Само още не е решил на кого да се нахвърли той, горкият сиромас.

– Е, ти пък! Според мен просто е пиан, та се прави на смешен, това е.

– Кога ли е трезвен? Остави го, да върви по дяволите. Страх ме е, че Сашенка пак ще заспи. Да не беше този тифус по железниците!... Имаш ли въшки?

– Мисля, че не. Аз пътувах комфортно, както преди войната. Сега само ще се поизмия, после – по-основно. Защо оттук? Вече не минавате ли през гостната? От другаде ли се качвате?

– А, да, ти не знаеш. Поразмислихме с татко и дадохме част от долния етаж на Селскостопанската академия. Не можем през зимата да отопляваме навсякъде. То и горе има много място. Предложихме им. Засега не искат. Тук са им кабинетите, разни хербарии, колекции семена. Дано не ни докарат плъхове. Все пак зърно. Но засега поддържат ред. Това в момента е нашата „жилищна площ“. Насам, насам. Колко си несъобразителен! Заобикаля се по задното стълбище, разбра ли? Върви след мен, ще ти покажа.

– Много добре сте направили, дето сте дали стаите. Лазаретът, в който работех, също се намирал в една богаташка къща. Безкраен низ от стаи, тук-там дори беше останал паркет. Палми в качета – нощем, като се разперят над леглата, същински призраци. Ранените, патили и препатили, преминали такива боеве, пък и те се плашеха и викаха насън. Впрочем не бяха и съвсем нормални – контузени. Нямахме как, изнесохме палмите. Искан да кажа, че в живота на богатите наистина има нещо нездраво. Безброй ненужни вещи. Прекалено много мебели, прекалено много стаи, прекалено много изтънчени чувства, церемонии. Добре стана, че сте се посвили. Но не е достатъчно. Още трябва.

– Какво се подава от тази хартия? Човка, патешка глава. Каква красота! Юрдечка? Откъде? Не мога да повярвам на очите си. На днешно време това е истински лукс!

– Подариха ми я във влака. Дълга история, после ще ти я разправам. Какво ще кажеш, да я извадя и да я занеса в кухнята, а?

– Разбира се. Сега ще пратя Нюша да я оскубе и да я изчисти. За зимата предричат какви ли не ужаси, студ и глад.

– Да, навсякъде се говори. Сега, като гледах през прозореца на влака, мисля си: има ли нещо по-важно от мира в семейството и от работата? Останалото зависи от нас. Изглежда, че наистина мнозина ще бъдат засегнати. Някои мислят да бягат на юг, към Кавказ, опитват се да се измъкнат колкото може по-надалеч. Аз съм против. Истинският мъж трябва да умее със стиснати зъби да сподели съдбата на родния край. За мен това е безспорно. Вие сте друго. Как бих искал да ви опазя от нещастията, да ви изпратя някъде по на спокойно, във Финландия или дявол знае къде. Но ако така стоим на всяко стъпало по Половин час, никога няма да стигнем до горе.

– Чакай! Да знаеш каква новина! Щях да забравя! Пристигна Николай Николаевич.

– Кой Николай Николаевич?

– Вуйчо Коля!

– Тоня! Не може да бъде! Как така!

– Ами така, както виждаш. От Швейцария. За по-пряко през Лондон. И през Финландия.

– Тоня! Наистина ли? Видяхте ли се? Къде е сега? Не можем ли да го издирим незабавно, на минутата?

– Какво нетърпение! Той е извън града в някаква вила. Обеща да се върне вдругиден. Много се е променил, ще се разочароваш. По пътя заседнал в Петербург, та веднага станал болшевик. Татко се наддумва с него. Но защо наистина се спираме на всяка крачка? Да вървим. Значи и ти си чул, че нищо хубаво не ни чака, само трудности, опасности и неизвестност.

– И аз така мисля. Но ще се борим. Няма всичко изведнъж да се свърши, нали? Ще видим и другите.

– Казват, че сме щели да останем без дърва, без вода, без осветление. Щели да премахнат парите. Няма да има превоз в града. Пак спряхме. Да вървим. Знаеш ли, хвалят някакви плоски железни печници от една работилница на Арбат. С един вестник можело да се сготви. Дадох ми адреса. Трябва да си купим, преди да са ги разграбили.

– Правилно. Ще купим. Ти си ми умна глава. Но вуйчо Коля, вуйчо Коля! Представяш ли си! Не мога да дойда на себе си!

– Намислила съм така. Ще отделим горе някъде една част, там ще се приберем с тебе, с татко, Сашенка и Нюша, да речем, в две-три стаи, непременно съседни, в дъното на етаж, и да се откажем от останалата къща. Ще се отделим, все едно, че сме на чуждо място. Една такава печница слагаме в средната стая, кюнеца през прозореца и всичко: пране, готвене, ядене, гости – всичко на едно място, за да не палим навсякъде; така, ако е рекъл господ, може и да изкараме зимата.

– Ами да! Разбира се, че ще презимуваме. Не се тревожи. Чудесно си го измислила. Браво на тебе. И знаеш ли какво? Да отпразнуваме приемането на твоя план. Ще опечем патицата и ще поканим вуйчо Коля по случай преместването.

– Идеално. Ще помоля Гордон да донесе спирт. Той намира в някаква лаборатория. Ето виж сега. Това е стаята, за която ти говоря. Тази избрах. Одобряваш ли я? Остави куфара тук и върви за кошницата. Освен вуйчо ти и Гордон можем да поканим също Инокентий и Шура Шлезингер. Ако нямаш нищо против. Нали не си забравил къде е умивалнята? Сложи си там нещо за дезинфекция. Аз отивам за Сашенка, ще пратя Нюша в кухнята и когато сме готови, ще те повикам.

Той беше главната новина в Москва, този негов син. Тъкмо се беше родил, и Живаго получи повиквателната. Какво знаеше за сина си?

Веднъж, когато вече беше мобилизиран, той отиде в клиниката да види Тоня.

Беше улучил времето за кърмене. Не го пуснаха при нея.

Той седна да почака в коридора. В това време далечният детски коридор, перпендикулярен на акушерското отделение, където лежаха майките, бе огласен от хора на десет-петнадесет бебешки гласчета и гледачките, за да не простудят пеленачетата, ги понесоха две по две под мишница при майките като някакви вързопи с покупки.

– Уа-уа – почти равнодушно, сякаш по служебно задължение ревяха монотонно малките и само едно гласче се отделяше в този хор. Детето също плачеше „уа-уа“ и също без помен от страдание, но като че ли не по задължение, а някак умишлено басово, с мрачно недружелюбие.

Юрий Андреевич още тогава бе решил да кръсти момчето на тъст си – Александър. Кой знае защо си въобрази, че това е плачът на неговия син, защото това беше физиономичен плач, той говореше за бъдещия характер и съдба на човека, звуково нюансиран плач, който включваше името на момчето, името Александър, както си въобрази Юрий Андреевич.

Не беше сбъркал. По-късно се разбра, че наистина бе плакал Сашенка. Това беше първото, което научи за сина си.

По-нататъшното запознанство продължи по снимките, които му изпращаха в писмата до фронта. На тях веселият симпатичен дебеланко с голяма глава и бебешки устенца седеше разкراчен на постлано одеялце, вдигнал двете си ръце, сякаш танцуваше. Тогава беше на една година, учеше се да ходи, сега беше почти двегодишен и бе започнал да говори.

Юрий Андреевич вдигна куфара от пода, разкопча каишите, сложи го на масата до прозореца. Каква беше тази стая по-рано? Не можеше да я познае, сигурно Тоня е изнесла всички мебели или е сменила тапетите.

Отвори куфара, за да извади несесера за бръснене. Между колоните на църковната камбанария точно срещу прозореца се вдигна ясна, пълна луна. Когато светлината ѝ падна в куфара, върху разстланите отгоре дрехи, книги и тоалетни принадлежности, стаята се освети някак по-различно и докторът я позна.

Това беше по-раншната багажна стая на покойната Ана Ивановна. Тук навремето прибираха счупените столове и маси, ненужните вехтории. Тук се пазеше семейният архив, както и сандъците, в които лятно време подреждаха зимните дрехи. Приживе на покойната покрай стените всичко беше затрупано до тавана и обикновено не пускаха никого вътре. Но на големи празници, когато им гостуваха сюрии деца и им позволяваха да лудуват и да се пъхат навсякъде, се отключваше и тази стая и там играеха на разбойници, криеха се под масите, мажеха се с горена тапа и се маскираха.

Някое време докторът остана да си припомни всичко това, после слезе в долния коридор да вземе оставената там кошница.

Долу в кухнята Юша, плаха и свита девойка, клекнала пред печката, чистеше на вестник патицата. Като видя Юрий Андреевич с багажа, пламна като божур, гъвкаво се изправи, отупа от престилката полепналата перушина, поздрави и предложи помощта си. Но докторът благодари ѝ отвърна, че сам ще отнесе кошницата.

Едва беше влязъл в бившата багажна стая на Ана Ивановна, някъде през една или две стаи го повика жена му:

– Юра, ела!

Той отиде при Сашенка.

Сегашната детска стая се намираше в предишната класна стая на малките Тоня и Юра. Малчуганът в креватчето далеч не изглеждаше такъв красавец, както на снимките, но пък беше копие на майка му, покойната Мария Николаевна Живаго, поразително копие, което приличаше на нея повече от всичките ѝ запазени снимки.

– Това е татко, твойт татко, я му направи с ръчичка ей така – започна да го учи Антонина Александровна и спусна мрежата на креватчето, за да може таткото да прегърне детето и да го вдигне на ръце.

Сашенка не се възпротиви на приближаването на непознатия брадясал мъж, който може би го плашеше и му вдъхваше ужас, и когато мъжът се наклони, той рязко се изправи, хвана се за блузата на майка си и злобно удари с ръка човека по лицето. Собствената му смелост така го стресна, че той веднага зарови лице в гърдите на майка си и нервна заплака с горчиви и безутешни детски сълзи.

– Тц-тц-тц – укори го Антонина Александровна. – Недей така, Сашенка. Татко ще

помисли, че Саша е лошо момче, че Саша не слуша. Я му покажи как ще то целунеш, целуни татко. Не плачи, няма да плачеш, недей, глупчо.

– Остави го на мира, Тоня – помоли я докторът. – Не го мъчи и ти не се разстройвай. Знам с какви глупости е пълна сега главата ти. Че това не е току-тъй, че това е лошо предзнаменование. Глупости. Всичко е съвсем естествено. Утре ще свикне с мен, ще станем големи приятели.

Но и той самият излезе от стаята в лошо настроение, с чувството за лоша поличба!

4

През следващите няколко дни разбра колко е самотен. Никого не винеше за това. Явно сам си го беше търсил и ето, бе го постигнал.

Странно обезличени и безинтересни намираше приятелите си. Никой не беше запазил своя свят, своите виждания. В спомените му бяха много по-ярки. Изглежда, че в миналото ги беше надценявал.

Когато порядките позволяваха имотните да лудеят и да шуреят за сметка на безимотните, колко лесно беше да се приемат за истинско тяхно лице тези капризи и правото на безделие, от които се възползуваше малцинството, докато мнозинството търпеше.

Но щом се вдигнаха низините и привилегиите на високопоставените се отмениха, колко бързо излиняха всички, как без жал се разделиха със самостоятелните си виждания, каквито явно не бяха притежавали.

Сега Живаго чувствуваше близки само хората без фрази и патос, жена си и тъста плюс неколцина колеги лекари, скромни труженици, обикновени хора.

Вечерята с дивеча и спирта се състоя на втория-третия ден след пристигането му, когато беше успял да се види с всички, така че сега не беше първата им среща.

Тлъстата патица беше неவிждан разкош за тези вече гладни времена, но нямаха достатъчно хляб и това така обезсмисляше великолепието на трапезата, че чак изнервяше.

Гордон донесе спирт в аптечно шише с коркова тапа. Спиртът беше любимото обменно средство на черноборсаджите. Антонина Александровна веднага пое грижата за бутилката и на малки порции им наливаше разреден спирт, ту много силен, ту много слаб, според вдъхновението. Тогава се оказа, че неравномерното опияняване от променливия градус е много по-тежко от силното и определеното. Това също изнервяше.

Но най-тъжното беше, че тяхната вечер представляваше отцепничество от условията на времето. Невероятно би било в къщите отсреща по същото време така да се пие и яде. Навън се простираше безмълвната тъмна и гладна Москва. Магазините – празни, а за деликатеси като дивеч и водка никой вече и не помисляше.

И ето, оказа се, че единствено животът, подобен на живота на околните и разтварящ се безследно в него, е истинският живот, че обособеното щастие не е щастие, така че дивечът и спиртът, може би липсващи в града, нямат нищо общо със спирта и дивеча. Това най-много го огорчи.

Гостите също го настроиха към невесели мисли. Гордон беше симпатичен, докато разсъждаваше тромаво и се изразяваше скучно и унило. Той беше най-добрият му приятел. В гимназията го обичаха.

Но ето, че беше престанал да се харесва такъв и бе започнал да внася някои несполучливи поправки в собствения си нравствен облик. Правеше се на веселяк, на куражлия, през цялото време разправяше нещо уж остроумно и често казваше: „забавно“, „любопитно“, думи, които не бяха от неговия речник, защото Гордон никога не беше възприемал живота като развлечение.

Преди да дойде Дудоров, той разказа смешната според него история на женитбата му така, както била известна сред приятелите на Дудоров. Юрий Андреевич не я знаеше.

Оказа се, че Дудоров живял с жена си една година и се развел. Не твърде правдоподобната особеност на премеждието се състоеше в следното.

По грешка го взели войник. Докато бил на служба и се изяснявало недоразумението, Дудоров непрестанно бил наказван за това, че бил разсеян и не

отдавал чест на улицата. Когато се уволнил, още дълго време срещнал ли офицер на улицата, ръката му неволно скачала нагоре и непрекъснато му се привиждали пагони.

През този период вършел всичко наопаки, във всичко допускал грешки и неточности. Тъкмо тогава се запознал на едно волжко пристанище с две момичета, сестри, които чакали същия параход, и може би от разсеяност заради многобройните военни наоколо и заради автоматизма на козируването той набързо се влюбил и направил предложение на по-малката сестра. „Нали забавно?“ – попита Гордон. Но описанието трябваше да се посъкрати. Отвън се дочу гласът на героя на историята. В стаята влезе Дудоров.

Той пък беше изживял обратната промяна. Предишният нестабилен и лекомислен ветрогон се беше превърнал в съсредоточен учен.

Навремето го бяха изключили от гимназията за участие в подготовката на политическо бягство и някое време той се скита по разни художествени школи, но накрая изплува на класическия бряг. Със закъснение спрямо другарите си Дудоров завърши университета по време на войната и беше оставен на две катедри едновременно, по руска и по обща история. Към първата пишеше нещо за аграрната политика на Иван Грозни, а към втората – изследване върху Сен Жуст.

Сега разсъждаваше за всичко с нисък и като че ли простуден глас и зареян в една точка, без да вдига очи и без да ги свежда, както се изнасят лекции.

Към края на вечерта, когато нахлу с нападките си Шура Шлезингер, а всички и без това крещяха разпалено един през друг, Инокентий, с когото Живаго още от гимназията беше на „вие“, го попита:

– Чели ли сте „Войната и светът“ и „Флейта-гръбнак“?

Юрий Андреевич вече му беше изказал впечатлението си от поемите, но Дудоров не беше го чул поради пламналия общ спор и затова след малко пак попита:

– Чели ли сте „Флейта-гръбнак“ и „Човек“?

– Нали ви казах, Инокентий. Сам сте си виновен, щом не ме чува те. Но да бъде на вашето. Повтарям. Маяковски винаги ми е харесвал. Той е нещо като продължение на Достоевски. Или по-точно това е лирика, писана от някого измежду младите му бунтуващи се герои: Иполит, Расколников или от „Юноша“. Каква всепоглъщаща сила на таланта! Как е казано всичко направо, веднъж и завинаги! И най-важното, с какъв смел размах го хвърля в лицето на обществеността и някъде си още по-нататък, в пространството!

Но гвоздеят на вечерта, не ще и дума, беше вуйчото. Антонина Александровна се беше заблудила, че той е на някаква вила. Николай Николаевич се беше завърнал в деня, когато пристигна племенникът му, и беше в града. Юрий Андреевич вече два-три пъти се беше виждал с вуйчо си и беше успял да се наприказва с него, да се наохка, начуди, намае и насмее.

Първата им среща стана още на другата вечер, денят се случи мрачен и сив. Пръскаше дъжд като водна прах. Юрий Андреевич отиде при вуйчо си в хотела. Там можеше да се живее вече само с разрешение на градските власти. Но него навсякъде го посрещаха добре. Николай Николаевич беше запазил старите си познанства.

Хотелът имаше вид на лудница, напусната от персонала. Пустота, хаос, царство на случайностите по стълбите и коридорите.

Големият прозорец на непочистената стая гледаше към един от тогавашните обширни безлюдни площи през онези объркани дни, в чийто вид имаше нещо страшно, сякаш беше изникнал в нощен кошмар, а не се ширеше пред очите им от прозорците на хотела.

То беше поразителна, незабравима, знаменателна среща! Кумирът на детството му, идолът на юношеските му блянове жив, от плът и кръв, стоеше отново пред него.

Посребрената коса много му отиваше. Чуждестранният широк костюм му стоеше добре. Беше доста младолик за годините си и изглеждаше прекрасно.

Да, доста бледнееше на фона на грандиозните събития. Те го засенчваха. Но на Живаго не му и хрумваше да го мери с такава мяра.

Учуди го спокойствието на Николай Николаевич, неговото хладнокръвие, шеговитият тон, с който обсъждаше политическите теми. Умението му да се държи надхвърляше сегашните руски възможности. По това личеше, че не е тукашен. Тази черта биеше на очи, изглеждаше старомодна и будеше чувство на неудобство.

Ах, но друго, съвсем друго запълни първите часове на срещата им, съвсем друго

ги накара да се прегърнат, да плачат и задъхани от вълнение, да прекъсват с чести паузи бързия и разгорещен първи разговор.

Бяха се срещнали два творчески характера, обединени от роднинска връзка, и колкото и да се изправяше пред тях миналото и да се раждаше за нов живот, и колкото и да ги завладяваха спомените и да изплуваха различни моменти от периода на раздялата, но щом стана дума за главното, за нещата, познати на хората от съзидателния тип – изчезнаха всякакви връзки освен тази, единствената, нямаше вече ни вуйчо, ни племенник, нито разлика в годините, остана само близостта на стихия със стихия, енергия с енергия, начало с начало.

През последните десетина години Николай Николаевич не бе имал случай да говори за магията на авторството и същността на творческото предназначение в такова съответствие със собствените си мисли и толкова уместно, както сега. От друга страна, и Юрий Андреевич не бе чувал подобни размишления, които да са така проникателно точни и тъй окрилящо увлекателни, както неговите идеи.

Двамата току възкликваха и се разхождаха из стаята, хващаха се за главата от безпогрешността на взаимните догадки или стояха пред прозореца и мълчаливо почукваха с пръсти по стъклото, потресени от доказателствата за взаимно единомислие.

Така премина първата среща, но после докторът няколко пъти се вижда с Николай Николаевич в по-широк кръг – сред хората той ставаше съвсем друг, неузнаваем.

Той се изживяваше като гост в Москва и не желаше да се откаже от тази представа. Дали в случая смяташе за свой град Петербург или друго някое място, не ставаше ясно. Ласкаеше го ролята на политически сладкодумец и обществен чаровник. Може би си въобразяваше, че в Москва ще се открият политически салони като в Париж преди конвента у мадам Ролан*.

[* Жена на Жан Мари Ролан – член на жирондистките правителства по време на Великата френска революция; 1793 г. – министър на външните работи. Мадам Ролан държи в Париж прочут салон, който упражнява голямо политическо влияние и е посещаван предимно от жирондистите. Изпратена от якобинците на ешафода, тя произнася знаменитите думи: „О, свобода, колко много престъпления се вършат от твое име!“ (1793 г.). Когато узнава за екзекуцията ѝ, мъжът ѝ се самоубива. – Б. пр.]

Обикаляше приятелките си, гостоприемни обитателки на тихите московски улици, и много мило иронизираше тяхната и на мъжете им половинчатост и изостаналост, навика им да съдят за всичко според собствените си представи. Сега обичаше да изтъква вестникарската си осведоменост, точно както се хвалеше някога с отречените книги на орфиците*.

[* _Орфическа литература_ – свързана с мита за Орфей; обхваща литургически произведения и митични или космогонични творби с назидателен характер (химни, свещени слова, теогонии, оракули, врачувания и др.). – Б. пр.]

Разправяше се, че оставил в Швейцария новата си млада приятелка, недовършени начинания, недописана книга, че само ще се освежи в бурния отечествен водовъртеж и после, ако изплува благополучно, ще изчезне към своите Алпи.

Беше на страната на болшевиките и често назоваваше свои единомишленици двама леви есери: журналиста, който се подписваше с псевдонима Мирошка Помор, и публицистката Силвия Котери.

Александър Александрович мрачно го упрекуваше:

– Страшна работа, докъде сте паднали, Николай Николаевич! Тия ваши Мирошки. Каква тиня! И оная Лидия Покори.

– Котери – ще го поправи Николай Николаевич, – Силвия.

– Все едно, Покори или Пърпори – независимо.

– Но въпреки всичко Котери, моля за извинение – търпеливо ще настои Николай Николаевич. Двамата обменяха такива разсъждения:

– За какво се препираме? Подобни истини е срамота да се доказват. Това е абето. Основната народна маса с векове е живяла по немислим начин. Вземете който щете учебник по история. Както ще да се нарича, феодализъм и крепостно право или капитализъм и фабрична промишленост, все едно, неестествеността и несправедливостта на такъв обществен ред отдавна се знае и отдавна се подготвя превратът, който да изведе народа към светлината и да сложи нещата на местата им.

Вие знаете, че частичното обновяване на старото вече не е приемливо, налага

се коренен прелом. Той може да предизвика рухване на целия градеж. Е, и? Това е опасно, но оттук не следва, че няма да стане. Въпрос на време. В случая няма място за спор.

– Е, вие измествате разговора. Не съм казал. Да не би да съм казал? – сърдеше се Александър Александрович и спорът отново пламваше.

– Вашите Тамбури и Мирошки са хора без свян. Едно говорят, друго вършат. И после, къде е логиката? Не виждам нищо общо. Не, чакайте, сега ще ви покажа.

И започваше да търси някакво списание с противоречива статия, дърпаше и тряскаше чекмеджетата на писалището и с тези гръмки звуци разпалваше красноречието си.

Александър Александрович обичаше нещо да му пречи в разговора и тези препятствия да оправдават неговите гъгнещи паузи, неговото мънкане и запъване. Словото му започваше да се лее само когато търсеше нещо запиляно – например докато издирваше другия галош в тъмното антре или когато с кърпа на рамо стоеше на вратата на банята, или докато подаваше някое тежко блюдо на масата, или докато наливаше вино на гостите.

Юрий Андреевич с наслада слушаше тъст си. Той обожаваше този добре познат старомосковски, леко напевен маниер на говорене с мекото гомеково захвълтване, което приличаше на мъркане.

Горната му устна с малки мустачки се издаваше малко над долната. По съвсем същия начин леко стърчеше папийонката на врата му. Имаше някаква прилика между устната и папийонката и тя придаваше на тъст му нещо трогателно, доверчиво-детско.

Късно вечерта, гостите почти си тръгнаха, когато пристигна Шура Шлезингер. Идваше направо от някакво събрание с жакет и работнически каскет; с решителна крачка влезе в стаята и докато се здрависваше с всеки, незабавно подхвана упреците и обвиненията.

– Здравей, Тоня. Здравсти, Санечка. Ама свинщина, какво ще кажете! От всички страни чувам, че се е върнал, цяла Москва за това говори, но от вас последна научавам. Както и да е. Сигурно не съм заслужила. Къде е тъй дългоочакваният? Направете ми път! Какво сте го заобиколили! Е, добре дошъл. Браво, bravo. Прочетох я. Нищо не разбирам, но е гениална. Веднага си личи. Добър вечер, Николай Николаевич. Юрочка, сега ще продължим. Имам много важен и специален разговор с теб. Здравейте, младежи. А, и ти ли си тук, Гогочка? Буболече-лече, шарено елече...

Последното възклицание се отнасяше за гомековия на шурей шуролинка Гогочка, яростен поклонник на всяка надигаща се сила, когото заради веселия характер и глупостта наричаха Хахо, а заради височината и кльощавината – глист.

– Вие тук си пиете и си хапвате, а? Сега ще ви настигна, господа. Ех, господа, господа! Нищо не знаете и не подозирате! Какво става по света! Какви работи! Идете на някое истинско низово събрание с реални работници, с реални войници, не каквито са в книгите. Опитайте се там да споменете за война до победен край! Ще ви дадат един победен край! Сега слушах един моряк. Юрочка, щеше да ти вземе акъла! Каква страст! Каква целеустременост!

Прекъсвах я. Всички викаха и вдигаха шум до бога. Шура Шлезингер седна до Юрий Андреевич, взе ръката му, приближи лицето си до неговото и като се мъчеше да надвика останалите, закрещя без повишения и понижения, като по телефон:

– Ела някой ден с мен, Юрочка. Ще ти покажа такива хора! Ти трябва, дължен си, разбираш ли, да докоснеш земята като Антей. Какво ми се пулиш? Чудиш ми се? Не знаеш ли, че аз съм стар боен кон, стара бестужевка* съм аз, Юра. И са ме арестували, и по барикадите съм се сражавала. Така де! Ти какво си мислиш! О, ние не познаваме народа! А аз току-що идвам от там, направо от масите. Сега им уреждам библиотека.

[* _Бестужевски курсове_ – в дореволюционна Русия едно от висшите учебни заведения за жени (за подготовка на лекарки и учителки) в Петербург. – Б. пр.]

Беше пийнала и вече явно я хващаше. Но и на Юрий Андреевич му бучеше главата. Той не забеляза как Шура Шлезингер се озова в единия край на стаята, а той в другия, начело на масата. Стоеше изправен и за собствено учудване явно държеше реч. Доста усилия му струваше да възцари тишина.

– Господа... Бих искал... Миша!... Гогочка... Какво да правя, Тоня, те не ме слушат. Господа, нека кажа две думи! На прага сме на нещо нечувано, небивало! И аз бързам

да ви кажа, ето моето пожелание. Когато то дойде, дай боже, да не загубим връзката помежду си и да не загубим душите си. Гогочка, после ще викате ура. Не съм свършил. Прекратете приказките помежду си и ме слушайте внимателно.

На третата година от войната народът започна да вярва, че рано или късно границата между фронта и тила ще изчезне, море от кръв ще плисне към всекиго от нас и ще залее ония, дето са се скрили и спотаили. Революцията е именно такава наводнение.

По време на революцията ще ви се струва, както на войната, че животът е свършил, с всичко лично е приключено, в целия свят вече нищо не се случва, само се убива и се умира, пък ако доживеем да четем записки и мемоари за тия времена, ще се убедим, че за пет или десет години сме изживели повече, отколкото други за цяло столетие.

Не знам дали самият народ ще се надигне като стена, или всичко това ще стане от негово име. Събитие от такава свръхвеличина не изисква театрална убедителност. Ще му повярвам и така. Дребнаво е да ровим в причините за циклопическите събития. Те не съществуват. Само домашните скандали имат своя генезис, когато двамата си оскубят косите и изпотрошат чиниите, а после се чудят кой пръв бил започнал. Докато всичко истински велико е безначално подобно на вселената. То изведнъж се оказва съществуващо, без да се е зародило, сякаш винаги е било или е паднало от небето.

Аз също мисля, че на Русия ѝ е съдено да стане първата държава на социализма за цялото съществуване на света. Когато това се случи, то ще ни зашемети за дълго и дойдем ли на себе си, няма да си върнем загубената памет. Ще забравим какво и що е било и няма да търсим обяснения за невероятното. Новият ред ще бъде привичен за нас както гората на хоризонта или облаците над главите ни. Той ще ни заобиколи отвсякъде. Нищо друго няма да има.

Той още нещо говори и междувременно изтресня. Но все още не разбираше какво се говори наоколо и отвърщаше не на място. Виждаше проявите на обща обич към него, но не успяваше да прогони тъгата, от която не беше на себе си. Тогава каза:

– Благодаря, благодаря. Виждам чувствата ви. Не ги заслужавам. Но не трябва да обичаме така пестеливо и набързо, сякаш от страх, че после можем да обикнем още по-силно.

Всички се разсмяха и му заръкопляскаха, възприели думите му като търсена духовитост, а той не знаеше къде да се дене от усещането за надвиснало нещастие, от съзнанието, че няма власт над бъдещето въпреки цялата си жажда за добро и способност за щастие.

Гостите си затръгваха. Лицата на всички се бяха изострили от умората, прозевки разпъваха челюстите им и ги правеха да приличат на коне.

На излизане дръпнаха пердето. Отвориха прозореца. Видяха жълтеникавото зазоряване, мокрото небе с мръсни пръстенозелени облаци.

– Изглежда, е имало буря, докато дрънкахме тук – каза той.

– Мен дъждът ме хвана по пътя – потвърди Шура Шлезингер. – Едвам притичах.

В празната и още тъмна уличка се чуваше почукването на капките от дърветата заедно с дръзкото чуруликане на мокрите врабци.

Протътна гръм, като че ли плуг преора небето, и всичко стихна. После се чуха четири звънки закъснели удара, както тупкат наесен картофите, вдигнати с лопатата от рохкавата разкопана пръст.

Гръмотевицата прочисти цялата прашна опушена стая. Изведнъж като електрически елементи започнаха да се усещат съставните части на съществуването, водата и въздухът, желанието за радост, земята и небето.

Уличката се изпълни с гласовете на разотиващите се. Те продължиха да обсъждат нещо на висок глас, точно както се препираха допреди малко в стаята. Гласовете се отдалечаваха, постепенно затихваха и затихнаха.

– Колко е късно – каза Юрий Андреевич. – Да вървим да лягаме. От всички хора на света, обичам само теб и татко.

зимата, а в човешкия свят – нещо подобно на зимна летаргия, нещо предрешено, което се носеше във въздуха и за което говореха всички.

Трябваше да се готвят за зимата, да се запасяват с храна, с дърва. Но в дните на тържество на материализма материята се превърна в понятие, вместо храната и дървата се появи проблемът за храната и дървата.

Хората в градовете бяха безпомощни като деца пред лицето на приближаващата неизвестност, която помиташе по пътя си всички установени навици и оставяше подире си опустошения, макар тя самата да произхождаше от града и да беше създание на гражданите.

Хората се самозалъгваха и се залисваха с празни приказки. Всекидневието още креташе, куцукаше и се подмяташе нанякъде по стар обичай. Но докторът виждаше живота такъв, какъвто е. И не можеше да затвори очи за неговата обреченост. Той смяташе себе си и своята среда за жертви. Предстояха им изпитания, може би дори и гибел. Броените дни, които им оставаха, се топяха пред очите му.

Щеше да полудее, ако не бяха житейските дреболии, труд и грижи. Жената, детето, необходимостта да изкарва пари, това беше спасението му – насъщното, смиреното, бита, службата, ходенето при болните.

Разбираше, че е пигмей пред чудовищната машина на бъдещето, боеше се от него, обичаше го и тайно се гордееше с това бъдеще, и за последен път, като за сбогом, с жадните очи на вдъхновението гледаше облаците и дърветата, хората по улиците, големия руски град, който се бяхтеше в нещастията, и той беше готов да се жертвува, за да потръгнат нещата, но нищо не можеше да направи.

Това небе и минувачите виждаше най-често от средата на улицата, когато пресичаше Арбат при аптеката на Руското дружество на лекарите на ъгъла на Староконоушенная.

Пак започна работа в бившата си болница. Тя и досега се наричаше Крестовоздвиженска, макар че едноименната община не съществуваше вече. Но още не бяха й измислили подходящо ново име.

В болницата беше започнало разслоение. Умерените, чието тъпоумие възмущаваше доктора, намираха Живаго опасен; хората, които бяха политически доста напредничави, го смятаха недостатъчно червен. Така се озова нито при едните, нито при другите, от едните се беше откъснал, до другите не беше стигнал.

В болницата освен преките задължения директорът му възложи контрола върху статистическата отчетност. Какви ли не анкети, въпросници, бланки преглеждаше, какви ли не отговорни отчети попълваше! Смъртност, растеж на заболяемостта, имуществено състояние на служителите, гражданска съзнателност и степен на участие в изборите, незадоволима нужда от гориво, храна, медикаменти – всичко интересуваше статистическото управление, за всичко се искаше отговор.

Докторът вършеше всичко това на старото си бюро до прозореца в ординаторската стая. Купчини от разграфени листа с различни форми и образци бяха натрупани пред него, леко изместени встрани. Понякога успяваше освен периодичните записки за медицинските си трудове да пише откъслечно и своята „Игра на хора“, мрачен дневник или хроника за тези дни, съставена от проза, стихове и всякакви текстове, внушени от съзнанието, че половината хора са престанали да бъдат каквото са и разиграват какво ли не.

Светлата слънчева стая с боядисани в бяло стени тънеше в кремавата светлина на златната есен, обичайна за дните след Успение, когато сутрин падат първите слани и в пъстротата и яркостта на оределите горички започват да се мяркат зимните синигери и врани. Небето в такива дни се вдига безкрайно високо и през прозрачната стена от въздух между него и земята полъхва от север ледена тъмносиня яснота. Повишава се видимостта и звучността на всичко в света, независимо какво е то. Разстоянията предават звука в смразена звънност, отчетливо и разчленено. Разчистват се просторите, сякаш да открият целия живот за много години напред. Тази разреденост на въздуха не би могла да се понесе, ако не беше тъй кратковременна и не настъпваше в края на късния есенен ден, на прага на ранния здрач.

Такава светлина озаряваше ординаторската стая, светлината на рано залязващото есенно слънце, сочна, стъклена и водниста като узряла ябълка.

Докторът седеше зад бюрото, топеше перодръжката в мастилницата, замисляше се и пишеше, а до широките прозорци прелитаха някакви тихи птици, хвърляха в стаята

безшумните си сенки, които покриваха движещите се ръце на доктора, плота с бланките, пода и стените – и пак тъй безшумно изчезваха.

– Кленът окапа – каза влезлият просектор, по-рано пълен мъж, сега с кожа, провиснала от отслабването. – Дъждове го праха, ветрове го драха, не можах да го победят. А една слана какво го направи!

Докторът вдигна глава. Наистина, загадъчните птици, които сновяха край прозореца, се оказаха винено-огнените листа на клена, отлитащи завинаги – те плавно се носеха във въздуха и като огънати оранжеви звезди лягаха встрани от дърветата на тревата в градината на болницата.

– Замазахте ли прозорците у вас? – попита просекторът.

– Не – отговори Юрий Андреевич и продължи да пише.

– Защо? Крайно време е.

Юрий Андреевич не отвърна, погълнат от писането.

– Ех, няма го Тарасюк – продължи просекторът. – Злато човек беше. Кърпеше обувки. Поправяше часовници. Всичко умееше. И всичко изнамираше. Време е да ги замажете. Тази работа трябва да се свърши.

– Нямам замазка.

– Направете си. Ето ви рецептата. – И му обясни как се прави замазка от безир и варовик. – Впрочем стига толкова. Аз ви преча.

Отдалечи се към другия прозорец и се зае със своите стъкленици и препарати. Взе да притъмнява. След минута той каза:

– Ще си развалите очите. Тъмно е. Няма да има осветление. Да си тръгваме.

– Още малко ще поработя. Двадесетина минути.

– Неговата жена е тук болногледачка.

– На кого?

– На Тарасюк.

– Знам.

– А той самият не се знае къде е. Обикаля някъде. През лятото на два пъти идва. Тука, в болницата. Сигурно е в някое село. Урежда им нов живот. Той е точно от онези войници болшевики, които срещате по улиците и по влаковете. Искате ли да ви кажа каква е работата. С Тарасюк например. Слушайте. Той има златни ръце. Не умее да работи лошо. С каквото и да се захване, всичко му идва отръки. Същото и на войната. Изучи я като всеки занаят. Стана чудесен стрелец. В окопите, нощем на пост. Ръка, око – чудо! Наградите му не са за безумни геройства, а за точна стрелба. Да. Всяка работа за него се превръща в страст. Обикнал и военния занаят. Видял, че оръжието е сила, че го спасява. Тогава и той решил да стане сила. Въоръженият човек вече не е обикновен човек. Навремето такива хора са ставали от стрелци разбойници. Сега той вече не си дава пушката. Изведнъж се чува призив: „Да обърнем щикове“ и прочие. И той обръща щика. Това е цялата история. И целият марксизъм.

– И то съвсем истински, направо от живота. Защо не.

Просекторът отиде пак при своя прозорец, запрямества епруветките. После попита:

– Какво стана с майстора за печката?

– Благодаря ви. Много интересен човек. Цял час говорихме за Хегел и Бенедето Кроче.

– Разбира се! Доктор на философските науки в Хайделбергския университет. А печката?

– Не питайте.

– Пуши ли?

– Ужас.

– От кюнеца е. Трябвало е да го вкара в камината, а той сигурно го е извадил през прозореца.

– В камината е. Но пуши.

– Значи не е уллучил комина, сложил го е във вентилационния канал или в отдушника. Да беше Тарасюк! Но нищо, имайте търпение. Хубавите неща по-трудно стават. Печка да палите не е като на пиано да свирите. Ще трябва да се научите. Купихте ли дърва?

– Откъде?

– Ще ви пратя църковния пазач. Краде от оградите. Но ви предупреждавам. Скъпчия е. Ще се пазарите. Или една жена, дето трепа дървеници.

Те слязоха в портиерната, облякоха се, излязоха навън.

– За какво ми е? – учуди се докторът. – Нямаме дървеници.

– Какви дървеници! Аз какво ви говоря, вие какви ми ги приказвате. Не дървеници, дърва. Тази жена върти голяма търговия. Прекупува цели и недостроени къщи за дърва. Сериозна доставчица. Внимавайте къде стъпвате, ама че тъмница! Порано можех със завързани очи да мина през този район. Знаех всяко камъче. Цял живот съм на Пречистенка. А като почнаха да събарят оградите, и с отворени очи нищо не мога да позная, все едно съм в чужд град. Но пък какви кътчета изскочиха! Ампири къщички в гъсталаците, кръгли градински масички, полуизгнили пейки. Наскоро минах покрай един такъв пушинак между три пресечки. Гледам, някаква стогодишна бабичка рови с бастуна земята. „Помози бог, викам, бабке. За червеи ли човъркаш, риба да ловиш?“ Шегувам се. А тя най-сериозно: „Не, сине, за печурки.“ И наистина в града е станало като в гора. Мирише на шума, на гъби.

– Знам го това място. Между Серебряни и Молчановка, нали? Там колкото пъти мина, все нещо ми се случва, ту ще срещна някого, дето двадесет години не съм го виждал, ту нещо ще намеря. Разправят, че имало и бандити. Нищо чудно. Място на къоше. Колкото щеш тайни пътечки до бардаците към Смоленския площад. Ще те оберат, ще те съблекат и дим да ги няма!

– И осветлението е толкова слабо. Затуй се казва: да се светнеш. Така е, целият ставаш на цицини.

6

Наистина всевъзможни случайности преследваха доктора на споменатото място. Късно есента, малко преди октомврийските битки, в една тъмна студена вечер се натъкна там на някакъв човек, проснат в безсъзнание направо през тротоара. Човекът лежеше с разперени ръце, с глава, подпряна на циментовия стълб, и краката му висяха на паважа. От време на време тихо стенеше. Когато докторът се опита да го свести, онзи измънка нещо в отговор на въпросите му и пак изпадна в безсъзнание. Главата му беше наранена и окървавена, но докторът установи, че черепът е здрав. Явно беше жертва на улично нападение. „Чантата. Чантата“ – пошепна няколко пъти мъжът.

Докторът повика по телефона от най-близката арбатска аптека крестовоздвиженския старец файтонджия и откара неизвестния в болницата.

Потърпевшият се оказа виден политически деец. Докторът го излекува и намери в негово лице дългогодишен покровител, който го измъкваше от много недоразумения в тези времена на поголовна мнителност и недоверчивост.

7

Беше неделя. Докторът беше свободен. Днес не работеше. Вече се бяха събрали в трите стаи на Сивцев Вражек, както предложи Антонина Александровна.

Беше студен ветровит ден с ниски снежни облаци, мрачен и тъмен.

Сутринта запалиха печката. Тя започна да пуши. Антонина Александровна, без нищо да разбира от печки, даваше неуместни и погрешни съвети на Нюша, която се мъчеше с мокрите дърва, а те не се разпалваха. Докторът виждаше всичко това и разбираше какво трябва да се направи, затова се опита да се намеси, но жена му ласкаво го обърна за раменете и го изкара от стаята с думите:

– Ти се прибери. Когато и без това свят ми се завива и всичко ми се е объркало, ти имаш навика непременно да даваш съвети. Как не разбираш, че твоите забележки само поддигат масло в огъня.

– О, масло, Тонечка, това щеше да е превъзходно! Печката щеше да пламне моментално. Но там е лошото, че не виждам ни масло, ни огън.

– Нито е време за каламбури. Разбери, има мигове, когато нямам нерви да ги слушам.

Несполуката с печката проваляше неделните им планове. Те се надяваха до следобеда да свършат всичко необходимо и вечерта да са свободни, но сега това

отпаднаше. Закъсняваха с обеду, отлагаше се нечие намерение да си измие косата, разместваша се някакви други задачи.

Скоро така се задими, че не можеше да се диша. Силният вятър връщаше пушека в стаята. Вътре се стелеше облак от черни сажди като някакво страшно чудовище от гори тилилейски.

Юрий Андреевич разпъди всички в другите стаи и отвори горното – прозорче. Извади половината дърва от печката, между останалите направи пътечка от брезова кора и подпалки.

През прозорчето нахлу чист въздух. Пердето се изду и литна нагоре. Няколко листа полетяха от писалището. Течението тръшна някаква далечна врата и се защура край стените, подгони остатъците от пушека, както котка гони мишка.

Дървата се запалиха и запукаха. Печицата блъвна огън. Жълтите ѝ стени пламнаха в червени горещи петна като туберкулозна руменина. Пушекът се разреци и накрая съвсем изчезна.

В стаята стана по-светло. Замъглиха се прозорците, наскоро замазани собственоръчно от Юрий Андреевич съгласно наставленията на просектора. Понесе се топлият мазен мирис на маджун. Замирисаха тънко нацепените дърва, които се сушаха до печката: горчива, тръпчива миризма на смърчова кора и на свежа като одеколон влажна трепетлика.

В този момент устремно като вятъра от прозорчето в стаята нахълта Николай Николаевич със съобщението:

– По улиците се водят боеве. Започнати са военни действия между юнкерите, които поддържат Временното правителство, и войниците от гарнизона – те са на страната на болшевиките. Кажи-речи, на всяка крачка боеве, навсякъде са лумнали огнища на въстанието. По пътя дотук на два-три пъти едвам отървах кожата – единия път на ъгъла на Большая Дмитровка и другия път при Никитските врата. Улиците са затворени, трябва да се заобикаля. Бързо, Юра! Обличай се, да вървим. Това трябва да се види. Това е историята! Това се случва веднъж в живота!

Но той самият не млъкна два часа, после седнаха да обядват, а когато си затръгва и искаше да вземе доктора, ги спря идването на Гордон. Той влетя точно като Николай Николаевич, със същите новини.

Но събитията през това време бяха напреднали. Имаше нови подробности. Гордон говореше за усилена стрелба и за убити минувачи, случайно ударени от някой куршум. Според неговите думи движението в града почти било спряно. По чудо стигнал дотук, до тяхната улица, но буквално зад гърба му улицата била затворена.

Николай Николаевич не хвана вяра и понечи да си тръгне, но след минута се върна. Каза, че не може да излезе, по улиците свистят куршуми, къртят парчета тухли и мазилка от ъглите на сградите. Навън няма жива душа, по тротоара не може да се мине.

Точно тогава простудиха Сашенка.

– Сто пъти съм ви казвал да не слагате детето до печката – сърдеше се Юрий Андреевич. – Горещината е сто пъти по-вредна от студа.

Сашенка зачерви гърлото и вдигна висока температура. Той имаше една особена черта – изпитваше свръхестествен, мистичен страх от гадене и повръщане, а имаше чувството, че това може да му се случи всеки момент.

И той отблъскваше ръката на Юрий Андреевич с ларингоскопа, не го оставяше да му види гърлото, затваряше уста, крещеше и се давеше. Никакви молби и заплахи не помагаша. Изведнъж детето по невнимание се прозя сладко-сладко и докторът веднага използва да му пхне лъжичката в устата, да му притисне езика и да прегледа пламналото му гърло и налепите по подутите сливици. Тяхното състояние го разтревожи.

Малко по-късно с подобни манипулации успя да му вземе секрет. Александър Александрович имаше микроскоп вкъщи. Юрий Андреевич го взе и криво-ляво сам го изследва. За щастие не беше дифтерит.

Но на третата нощ Сашенка получи криза от псевдокруп. Той гореше и се задушаваше. Баща му не можеше да гледа клетото дете, безсилен да го избави от страданията. Антонина Александровна си внуши, че малкият умира. Вземаха го на ръце, носеха го из стаята и като че ли му олекваше.

Трябваше да се намери мляко и минерална вода или сода за детето. Но навън

уличните боеве бяха в разгара си. Престрелките и оръдейните гърмежи не спираха нито за миг. Дори с опасност за живота да би се осмелил да премине оттатък прострелваната полоса, той и зад линията на огъня не би открил следи от живот, животът бе замрял в целия град, докато не станеше ясно положението.

Но то вече беше ясно. Отвсякъде се носеха слухове за превеса на работниците. Продължаваха да се бият само отделни групички юнкери, без връзка помежду си и с командването си.

Районът на Сивцев Вражек влизаше в обсега на действия на военните части, които напиряха към центъра откъм Дорогомилов. Войниците от Германската война и младите работници, които се бяха окопали тук, вече познаваха населението от околните къщи и разменяха шеги с местните жители, които надничаха от вратите или излизаха навън. В тази част на града движението се възстановяваше.

Тогави си тръгнаха след тридневното пленничество в дома на Живаго Гордон и Николай Николаевич. Докторът беше доволен от присъствието им в трудните дни на Сашиното боледуване, а Антонина Александровна им прощаваше цялата бъркотия, с която допринесоха за общия безпорядък. Но като благодарност за гостоприемството двамата смятаха за свой дълг да развличат стопаните с безкрайни приказки и Юрий Андреевич беше толкова уморен след тридневното преливане от пусто в празно, че с радост се раздели с тях.

8

Имаше сведения, че са се прибрали благополучно, но всъщност тъкмо при тази проверка се оказа, че съобщенията за всеобщото примирие са доста прибързани. Тук-там военните действия още продължаваха, през някои райони не можеше да се мине и докторът засега не виждаше начин да се добере до болницата, за която вече му беше домиляло и където в бюрото му в ординаторската стая бяха прибрали „Играта“ и научните записки.

Само вътре в отделните махали хората излизаха сутрин до близката фурна и ако видеха минувач с бутилка мляко, спираха го и се тълпяха да го разпитват откъде го е взел.

Понякога се възобновяваше стрелбата в целия град и отново разпъждаше хората. Всички се досещаха, че страните водят някакви преговори и техният успешен или неуспешен ход се отразява на засилването или отслабването на боевете.

Веднъж в края на октомври по стар стил към десет часа вечерта Юрий Андреевич вървеше забързан по улицата, тръгнал без особена необходимост у един колега, който живееше наблизо. Обикновено многолюдни, сега околните улици бяха пуси. Почти не се мъркаха минувачи.

Юрий Андреевич вървеше бързо. Прехвърчаха първите снежинки, излезе вятър, той все посече се усилваше и пред очите му се превръщаше в снежна буря.

Юрий Андреевич завиваше от уличка в уличка и вече беше загубил чет на завоите, когато изведнъж снегът се усили, развихри се виелица – такава виелица, дето на открито с вой се стеле над полята, а в града се мята в тесните сокаци, сякаш е загубила пътя.

Нещо подобно ставаше и в духовния свят, и във физическия, наблизо и надалеч, на земята и във въздуха. Тук-там се обаждаха последните залпове на сломената съпротива. Някъде към хоризонта бухваха като мехури и се пръскаха заревата на угасени пожари. Същите спирали и кълба въртеше и сучеше виелицата и димеше по мокрите паважи и тротоари в краката на Юрий Андреевич.

На една от пресечките с вик „Последни новини!“ го изпревари, тичайки, малко вестникарче с куп прясно отпечатани вестници под мишница.

– Задръж рестото – каза докторът. Момчето едва отлепи от купа влажния лист, тикна го на доктора и изчезна във виелицата също тъй внезапно, както се беше появило.

Докторът отиде до уличната лампа, която светеше на две крачки от него, за да може веднага, незабавно да прегледа най-важното.

Извънредното издание, отпечатано само от едната страна на листа, съдържаше правителственото съобщение от Петербург за учредяването на Съвета на народните

комисари, за установяването на съветска власт в Русия с диктатура на пролетариата. По-нататък следваха първите декрети на новата власт и бяха публикувани различни вестии, предадени по телеграфа и телефона.

Виелицата блъскаше в очите му и покриваше печатните редове със сиви шумолящи снежни парцали. Но това не му пречеше. Той чувствуваше изключителността на мига, неговото величие и епохалност, и не можеше да се опомни.

За да дочете все пак съобщенията, затърси наоколо някое осветено място, което да е по на завет. И видя, че е пак на онова омагьосано кръстовище, на ъгъла на Сребряни и Молчановка, пред вратата на висока пететажна сграда с остъклен вход и широко преддверие, осветено с електричество.

Докторът влезе и в дъното на входа, под електрическата крушка, се задълбочи в изчитане на депешите.

Горе над главата му се чува стъпки. Някой слизаше по стълбите, като се спираше начесто, сякаш обзет от нерешителност. И наистина който слизаше, накрая се спря, обърна се и се втурна нагоре. Някъде се отвори врата и два гласа отекнаха като две вълни, толкова деформирани от ехото, че не можеше да се разбере дали са мъжки или женски. След това вратата се тръшна и лицето, което по-рано слизаше, забърза надолу много по-решително.

Докторът, задълбочен в четивото, бе свел очи към вестника. Той не възнамеряваше да се откъсва от вестника заради непознатия. Но онзи, щом стигна долу почти на бегот, изведнъж се спря. Юрий Андреевич вдигна глава и го погледна.

Пред него беше застанало момче на около осемнадесет години с корав еленов кожух с косъма навън, както ги носят в Сибир, и с шапка от същата кожа. Лицето му беше мургаво, с тесни киргизки очи. В това лице имаше нещо аристократично, някаква съвсем дискретна искрица, някакъв таен финес, който изглежда като привнесен и личи у хората със смесена, нееднородна кръв.

Момчето явно се беше заблудило и вземаше Юрий Андреевич за някого другото. То с изненада и удивление се взираше в доктора, като че ли го познаваше, но не смееше да го заговори. За да сложи край на недоразумението, Юрий Андреевич го огледа от главата до петите с такава студенина, че да убие у него всякакво желание за запознанство.

Момчето се обърка и без да каже нито дума, тръгна към изхода. Там се озърна още веднъж, отвори тежката врата, провиснала на пантите, шумно я затвори и си тръгна.

След десетина минути го последва и Юрий Андреевич. Той вече беше забравил и момчето, и колегата, при когото се беше запътил. Развълнуван от прочетеното, си тръгна за къщи. По пътя едно ново и маловажно житейско обстоятелство, но по това време с безмерно значение, прикова и погълна вниманието му.

Малко преди да си стигне у дома, той се натъкна в тъмното на грамаден куп дъски и талпи, стоварени направо на улицата до ръба на тротоара. Тук, в уличката, имаше някакво учреждение и сигурно им ги бяха докарали за огрев от някоя разрушена дървена къщурка в предградията. Талпите не бяха се поместили в двора и бяха оставени на плочника. Купът се вардеше от въоръжен часовой, който крачеше из двора и от време на време излизаше на улицата.

Юрий Андреевич, без много да му мисли, издебна минутата, когато пазачът влезе в двора, а виелицата завъртя във въздуха гъст облак от снежинки. Той се промъкна откъм по-неосветената част на купа, откъм сянката, и с бавно разклащане издърпа най-отдолу един тежък дънер. Едвам го измъкна от купа, но като го метна на рамо, престана да усеща тежестта (нали е за своя душа, не тежи) и безшумно го примъкна до Сивцев Вражек покрай тъмните стени.

Операцията беше съвсем навременна, къщи дървата им свършваха. Нацепиха дънера и го нарязаша с трион на малки трупчета. Юрий Андреевич клекна да запали печката. Остана така мълчалив пред подскачащата и подрънкваща вратичка. Александър Александрович си примъкна креслото и седна да се сгрее. Живаго извади вестника от джоба на самото и го подаде на тъст си с думите:

– Видяхте ли го? Ето. Четете.

Все така клекнал, той побутваше огъня с малката маша и си говореше сам:

– Каква блестяща хирургия! Ей тъй изведнъж артистично да изрежеш старите гнойни язви! Простичка, без всякакво усукване присъда над вековната

несправедливост, свикнала да ѝ се кланят и да ѝ свалят шапка.

В това така безстрашно доведено докрай дело има нещо национално-близко, открай време познато. Нещо от безусловната светозарност на Пушкин, от Толстоевата категорична вярност на фактите.

– Кое на Пушкин? Какво казваш? Почакай. Сега свършвам. Не мога едновременно да чета и да слушам – опита се да го прекъсне тъст му, който погрешно отнесе към себе си монолога на Юрий, произнесен под нос.

– Кое всъщност е гениалното? Ако някой има за задача да създаде нов свят, да започне ново летоброене, той непременно ще поиска първо да му се разчисти съответното място. Той би изчакал да свършат старите векове, преди да пристъпи към изграждане на новите, той би имал нужда да започне от кръгла дата, от нов ред, от чиста страница.

А сега – хоп, заповядайте. Това небивало, това чудо на историята, това откровение се бухва право във въртопа на продължаващото всекидневие, без капка внимание към неговия ход. То започва от средата, вместо от началото, без предварително обсъдени срокове, в първия случаен делник, право в разгара на пътуващите из града трамваи. Това е най-гениалното. Така неуместно и несвоевременно може да бъде само най-великото.

9

Зимата дойде точно каквато я предсказваха. Тя още не беше толкова страшна, както следващите две, които настъпиха подире ѝ, но вече беше от същата порода, тъмна, гладна, студена, пълна с рухването на привичните неща и разрушаването на всички основи на съществуването, пълна с нечовешки усилия за вкопчване в изплъзващия се живот.

Те бяха три поредни, тези жестоки зими, една след друга, и не всичко, което сега мислим, че е станало в края на седемнадесета и началото на осемнадесета, наистина се е случило тогава – може и да е било по-късно. Тези три зими една подир друга се сляха и трудно могат да се отличат помежду си.

Старият живот и младите порядки още не съвпадаха. Нямаше я яростната вражда помежду им, която се появи след година, по време на Гражданската война, но нямаша и връзка. Това бяха две страни, противопоставени една на друга, две страни без покритие.

Навсякъде преизбираха властта: в домсъветите, в организациите, в службите, в обслужващите учреждения. Съставът ѝ се менеше. Навсякъде започнаха да се назначават комисари с неограничени пълномощия, хора с желязна воля, хора с черни кожени куртки, въоръжени с всяващи страх мерки и с нагани, хора, които рядко се бръснеха и още по-рядко спяха.

Те добре познаваха рожбата на тълпата, средния манипулатор на маловажни държавни документи, плужека еснаф; и безпощадно, с мекфистофелска крива усмивка разговаряха с него като със заловен джебчия.

Тези хора движеха всичко, както им нареждаше програмата, и начинание след начинание, обединение подир обединение ставаха болшевишки.

Крестовоздвиженската болница се наричаше сега Втора преустроена. Там бяха станали промени. Част от персонала беше уволнен, някои напуснаха по собствено желание, намирайки, че нямат сметка от работата. Това бяха по-заможните доктори с добра частна практика, фаворити на салоните, фразьори и дърдорковци. Те побързаха да представят напускането по користни съображения като гражданска демонстрация, започнаха да се отнасят към оставащите пренебрежително, едва ли не ги бойкотираха. Сред тези оставащи беше и Живаго.

Вечер в дома им се водеха такива разговори:

– В сряда да не забравиш да дойдеш в зимника на Дружеството на лекарите. Там имаме два чувала премръзнали картофи. Ще проверя точно в колко свършвам, за да ти помогна. Ще трябва двамата с шейната...

– Добре. Има време, Юрочка. Защо не си легнеш вече. Късно стана. Все едно не можеш всичко да свършиш. Трябва да си починеш.

– Страшна епидемия. Общото изтощение подяжда силите на организма. И ти, и

татко – страх ме е да ви гледам. Трябва нещо да предприемем. Но какво? Не се пазим достатъчно. Трябва да сме по-предпазливи. Слушай. Не спиш ли?

– Не.

– За себе си не ме е страх, аз съм жилав, но ако, не дай боже, стане така, че се разболея, не прави глупости, моля те, не ме дръж вкъщи. Веднага в болницата.

– Юрочка, какви ги говориш! Чукай на дърво! Дяволът си няма работа.

– Помни, не останаха вече нито честни, нито приятели, още по-малко знаещи. Ако се случи нещо, слушай само Пичужкин. Стига, разбира се, той самият да е на крак. Спиш ли?

– Не.

– Те, моля ти се, сами си избраха по-богатата ясла, а сега излиза, че било от гражданско чувство и принципност. Като се срещнем, едвам ми подават ръка. „Още ли работите при тях?“ И вдигат вежди. „Работя, казвам, и ще ви моля да не се ядосвате, аз се гордея с нашите лишения и уважавам хората, които ни правят честта да ги споделят с нас.“

10

За дълъг период от време постоянна храна за всички стана кашата от грухано просо и чорбата от рибени глави. Самата риба в пържен вид се смяташе за второ. Ядяха немляна ръж, пшеничени зърна. От тях варяха каши.

Една позната на Антонина Александровна, професорска жена, я научи да пече на подницата на кахлената печка погачи от попарено тесто и да продава едната част, та с хляба и парите да оправдае паленето ѝ. Това щеше да им позволи да се откажат от ужасното кюмбе, което пушеше, едвам гореше и изобщо не задържаше топлината.

Антонина Александровна започна да прави хубави погачи, но с търговията нищо не стана. Наложиха се да се лишат от празните надежди и пак да се върнат към отритнатата печица. Живаго бедствуваха.

Една сутрин Юрий Андреевич както винаги отиде на работа. В къщата бяха останали две цепеници. Антонина Александровна си облече кожуха, с който зъзнеше от общата слабост дори в топли дни, и излезе „на лов“.

Близо половин час обикаля близките улички, където идваха понякога селяни със зарзават, и картофи от близките села. Човек трябваше да ги дебне, защото ги пресрещаха още отдалеч.

Скоро откри каквото търсеше. Млад едър мъжага с ямурлук, съпровождан от Антонина Александровна, предпазливо подкара към двора на Громеко коня с шейната, която приличаше на детска играчка.

В един кош от лико, качен на шейната и заметнат с рогозка, имаше малко брезови дърва, не по-дебели от старомодните перила по верандите на богатите къщи, както са по фотографиите от миналия век. Антонина Александровна ги знаеше колко струват – само дето се казва бреза, иначе е влажно дърво от най-лошо качество, прясно насечено, и изобщо не става за палене. Но нямаше избор и време за колебания.

Младият селянин на пет-шест курса ѝ пренесе дървата догоре, а срещу тях повлече по стълбите и качи на шейната за подарък на булката малкия гардероб на Антонина Александровна с огледалото. Пътем, докато се спазариха да им докара и картофи, той свари да разпита и за пианото до вратата.

Когато се прибра, Юрий Андреевич не каза нищо за покупката на жена си. Много повече сметка имаше да нацепят стария гардероб и беше къде по-целесъобразно, но нямаше да им даде сърце да го направят.

– Видя ли бележката на масата? – попита жена му.

– От шефа на болницата. Казаха ми, знам. Да видя една болна. Ще ида. Само малко да си почина, и отивам. Обаче е доста далече. Някъде към Триумфалната арка. Имам адреса.

– Учуди ме хонорарът. Ти видя ли? Прочети я все пак. Бутилка германски коняк или едни дамски чорапи за визитацията. С какво те примамват! Кои са тези? Каква пошлост и липса на всякаква представа за сегашния живот. Сигурно са някои новобогаташи.

– Да, той е снабдител.

С тази дума наред с концесионерите и пълномощниците се наричаха дребните частници, на които държавната власт, унищожила частната търговия, гледаше малко през пръсти в моменти на икономически кризи и сключваше с тях договори и сделки за разни доставки.

Сред тях нямаше вече никой от свалените шефове на старите фирми, никакви бивши едри собственици. Онези повече не се съвземаха след удара. Във въпросната категория се включваха гешефтери-еднодневки, нови и чужди хора без корени, вдигнати от дъното с пяната на войната и революцията.

Докторът изпи един чай от топла вода със захарин, леко подбелена с мляко, и се запъти към болната.

Тротоарите и платната бяха погребани под дълбокия сняг, засипал улиците от къщите на едната страна до къщите на отсрещната страна. На места снежната покривка стигаше до прозорците на първите етажи. По цялата ширина на това пространство се движеха мълчаливи полуживи сенки, понесли или помъкнали с шейнички някакво нещастно продоволствие. Почти не се мяркаха хора с файтони.

Тук-там по къщите се бяха запазили предишните фирми. Поместените под тях трудови и потребителски кооперации, несъответстващи вече на съдържанието си, бяха заключени, празни, с решетки на прозорците или с кепенци.

Те стояха залостени и празни не само поради липса на стока, но и защото преустройството във всички области на живота, валидно и за търговията, все още протичаше в най-общи линии и не беше засегнало тези дюкянчета, които представляваха някакви си частни случаи.

11

Къщата, където беше повикан докторът, се оказа в края на Брестка, близо до Тверския път.

Тя беше допотопна тухлена сграда от казармен тип, с двор и с дървени балкони-галерии, които опасваха на три етажа вътрешните стени откъм двора.

Живущите тъкмо провеждали заплануваното си общо събрание с участието на представителка от райсъвета, когато изведнъж се появила военна комисия, която обхождала всички домове да проверява разрешителните за носене на оръжие и изземвала неразрешеното. Началникът, който ръководел проверката, помолил делегатката да изчака, обискът нямало да отнеме много време, освободените квартиранти постепенно щели да се връщат и прекъснатото събрание можело да продължи.

Огледът вече завършваше, тъкмо беше дошъл редът на квартирата, където чакаха доктора, когато той стигна входа на къщата. С винтовка на връв войникът, който пазеше на едното стълбище за балконите, категорично отказа да пусне Юрий Андреевич, но се намеси началникът на отряда, нареди да не се правят спънки на доктора и се съгласи да почака с обиска, докато болната бъде прегледана.

Посрещна го мъжът ѝ, любезен млад човек с матово смугло лице и тъмни меланхолични очи. Той беше притеснен от много обстоятелства: от болестта на жена си, от предстоящия обиск и от свръхестественото уважение, което изпитваше към медицината и нейните представители.

За да не губи на доктора труд и време, той се мъчеше да говори възможно по-сбито, но тъкмо тази забързаност правеше изреченията му дълги и объркани.

Жилището, смесица от разкош и евтиния, беше затрупано с мебели, закупени надве-натри с цел влагане на главоломно обезценяващите се пари. Частите от непълни гарнитури бяха допълнени с единични предмети, които не бяха комплектувани с други от своя вид.

Собственикът на жилището смяташе, че жена му има някаква нервна болест от уплах. Той с много ненужни отклонения разказа как им продали почти на безценица някакъв стар развален стенен часовник с музика, който отдавна не работел. Купили го само като уникат, като рядкост на часовникарското изкуство (мъжът на болната поведе доктора в съседната стая да му го покаже). Дори се съмнявали дали ще може да се поправи. И не щеш ли, часовникът, дето от години не бил навиван, тръгнал от само себе си, изсвирил с камбанките си сложен менует и спрял. Жена му изпаднала в ужас, разказваше младият мъж, защото решила, че е ударил последният ѝ час, и ето сега

лежи, приказва в несвяст, не яде и не пие, не го познава.

– И вие мислите, че това е на нервна почва? – усъмни се Юрий Андреевич. – Заведете ме при нея.

Те влязоха в съседната стая с полилей от костен порцелан и две махагонови шкафчета от двете страни на голямата спалня. На крайчеца, загърната с одеялото до брадичката, лежеше дребна жена с големи черни очи. Като видя влезлите, тя ги запъди с извадената изпод завивката ръка – широкият ръкав на халата се плъзна към подмишницата. Не познаваше мъжа си и сякаш нямаше никого в стаята, тихо запя някаква тъжна песничка, която така я нажали, че тя се разплака, захлипа като дете и заповтаря, че иска да се прибере „вкъщи“. Докторът се опита да се доближи до нея и от едната, и от другата страна, но тя се съпротивляваше на прегледа и всеки път му обръщаше гръб.

– Трябва да я прегледам – каза Юрий Андреевич. – Но както и да е, и без това ми е ясно. Това е петнист тиф, и то в тежка форма. Доста страда, горката. Бих ви посъветвал да я настаните в болница. Не е въпросът до удобствата, които вие можете да й осигурите; Сега, поне в първите седмици на заболяването, тя се нуждае от постоянна лекарска грижа. Можете ли да намерите някакъв превоз, кола или в краен случай двуколка да я откараме – но първо, разбира се, хубаво ще я увием. Ще ви напиша необходимата бележка.

– Мога. Ще се помъча. Но чакайте. Наистина ли е тиф? Какъв ужас!

– За съжаление.

– Боя се, че ако се отделя от нея, ще я загубя. Дали няма някаква възможност да я лекуват вкъщи, ще идвате по-често... Мога да ви предложа каквото искате възнаграждение.

– Нали ви обясних. Необходимо й е непрекъснато наблюдение. Вижте какво. Послушайте съвета ми. Ако ще изпод земята намерете някаква кола, аз ще напиша съпроводителния документ. Най-добре е да го направим във вашия домсъвет. Ще трябва да се сложи техният печат, има и още някои формалности.

12

Преминалите огледа и обиска един след друг се връщаха с дебелите си шалове и шуби в студеното помещение на бившия яйчен склад, сега използван за нуждите на домсъвета.

В единия край на склада имаше канцеларско бюро и няколко стола, но недостатъчни за толкова хора. Затова наоколо бяха наредени като пейки обърнати с дъното нагоре каси от яйца. В отсрещния край на помещението се издигаше до тавана планина от такива каси. Там в ъгъла беше сметен до стената талаш, слепнат от протекли жълтъци и смръзнат. В тази купчина шумно ровеха плъхове, понякога претичваха през празното пространство по циментовия под и отново се зариваха в талаша.

И всеки път една от съкооператорките, креслива и тлъста, с писък скачаше отгоре на касата, придърпваше си роклята с кокетно щръкнали пръстчета, трополеше с модните високи боти и с хрипков глас, нарочно като пияна, крещеше:

– Олка, Олка, тук е пълно с плъхове. У, гадино, махай се! Тц-тц-тц, разбира, мръсна твар! Ядоса се. Ау, пълзи по касата. Леле, само да не ми се пхне под полата! Ох, страх ме е, страх ме е! Обърнете се, господа мъже! Пардон, забравих, че сега няма мъже, ами другари граждани.

Врескалото беше с разкопчано астраганено палто. Под него на три ката се друсаше като пача двойната гуша, пищният бюст и търбухът, изпълнал копринената рокля. Явно някога е минавала за лъвица сред треторазредните търговци и продавачи. Цепките на свинските й очички едвам се отваряха. Някоя съперница е замахнала някога насреща й с киселина, но не я е уцелила и само две-три пръски бяха изгорили на лявата буза и в левия крайчец на устата две леки следи, почти незабележими, почти чаровни.

– Стига вика, Храпугина. С вас не може да се работи – заговори жената зад бюрото, представителката от райсъвета, избрана от събранието за председателка.

От памтивека я познаваха тук, пък и тя добре ги познаваше. Преди събранието

поговори тихо и неофициално с леля Фатима, старата портиерка, която някога бе живяла с мъжа си и децата в мръсния сутерен, а сега двете с дъщеря ѝ бяха преместени в две светли стаи на втория етаж.

– Кажи, Фатима – попита я тя.

Фатима се оплака, че сама не може да излезе на глава с такава голяма и многолюдна къща, а помощ не вижда отнигде, защото никой не спазва графика за почистване на двора и улицата.

– Спокойно, Фатима, ще ги накараме да мирясат, бъди спокойна. Какъв е този домсъвет? Може ли такова нещо? Кривят се разни криминални елементи, живеят незаписани някакви разпуснати личности. Ще ги изпъдим и ще изберем нов домсъвет. Ще те предложи за председател, само няма да се дърпаш.

Портиерката ѝ се примоли да не го прави, но председателката не желаше да я чуе. Тя огледа помещението, реши, че са се събрали достатъчно хора, настоя за тишина и с кратко уводно слово откри събранието. Осъди бездействието на предишния домсъвет, предложи да се набележат кандидатите за нов и премина към другите въпроси. Накрая между другото каза:

– Та такива ми ти работи, другари. Да говорим откровено. Сградата ви е голяма, подходяща е за общежитие. Понякога се събират толкова делегати за съвещания, че се чудим къде да ги дяваме. Има решение да се вземе тази сграда на разположение на райсъвета като дом за пристигащите и да се нарече на името на другаря Тиверзин, понеже е живял тук преди заточението, което е общоизвестен факт. Има ли възражения? Сега за реда на опразване на помещенията. Имаме време, още цяла година. На трудовото население ще се предостави жилищна площ, а нетрудовото предупреждаваме да си търсят сами и им даваме срок дванадесет месеца.

– Че кой сега е нетрудов? Тук нямаме нетрудови! Всички сме трудови! – завикаха отвсякъде, а един глас крещеше: – Това е великодържавен шовинизъм! Вече всички националности са равни! Знам ви аз какво намеквате.

– Не всички едновременно! Просто не знам на кого да отговарям. Какви националности? Кой говори за националности, гражданин Валдиркин? Храпугина например не е никаква националност, но и нея ще я изселим.

– Ще ме изселиш! Да видим как ще ме изселиш! Продънена табуретка! Сто длъжности! – крещеше Храпугина безсмислените прякори, които ѝ хрумваха в разгара на спора.

– Каква змия! Каква сатана! Срама си нямаш ти! – възмути се портиерката.

– Остави я, Фатима. Аз ще се разбера с нея. Стига, Храпугина. Малко да те отпусне човек, ще му се качиш на главата! Млъквай, ти казвам, че моментално ще те предам на органите, няма да чакам кога ще те пипнат за самогона и за твоя вертеп.

Вдигна се глъчка до бога. Никой не успяваше да се изкаже. В този момент в склада влезе докторът. Той попита първия до вратата да му каже кой е от домсъвета. Онзи сви ръце на фуния и взе да надвиква шумотевицата:

– Га-ли-у-ли-на! Ела тук! Търсят те!

Докторът не повярва на ушите си. При тях дойде слаба, леко прегърбена жена, портиерката. Докторът се изненада от приликата между майката и сина. Но още не се издаваше. Той каза:

– Тук една квартирантка е болна от тиф (каза името ѝ). Трябва много да се внимава, за да не плъзне заразата. Освен това жената трябва да се откара в болница. Искам да ѝ попълня медицинското направление, а домсъветът да ѝ го завери. Къде и как да го направим?

Портиерката сметна, че се отнася за превозването на болната, а не за направлението.

– От райсъвета ще дойде двуколка за другарката Дьомина – обясни Галиулина. – Другарката Дьомина е добър човек, ще ѝ кажа да ви послужи. Не се коси, другарю доктор, ще я откараме твоята болна.

– О, няхах това предвид! Само питам къде да напиша медицинското направление. Но щом има и превоз... Прощавайте, не сте ли майка на поручик Галиулин, Осип Гимазетдинович? С него служих на фронта.

Портиерката трепна и пребледня. Тя хвана доктора за ръката и каза:

– Да излезем. Навън ще приказваме.

И щом излязоха, бързо заговориха:

– Тихо, опазил бог, ще чуят. Не ме погубвай. Юсупка лоша път хванал. Ти сам кажи, кой е Юсупка? Чирак, занаятчия. Юсупка трябва да разбира, сега простият народ много по-добре, и слепият ще види, то е ясно. Не знам как мислиш, може би за тебе може, но за Юсупка грехота, бог ще го накаже. Баща му войник загина, убиха го и как ни лице му оставиха, ни ръце, ни крака.

Не беше в състояние да продължи, махна с ръка и почака да й помине вълнението. После каза:

– Ела. Сега ще нагласим превоза. Знам кой си. Той беше тука за два дни, разправя ми. Каза, че познаваш и Лара Гишарова. Добро момиче беше. Тук идваше, при нас, помня я. А сега каква работа ще става, кой ви знае. Къде се е чувало господата да се вдигнат срещу господата? Но за Юсупка е грехота. Ела, ще помолим за двуколката. Другарката Дьомина ще даде. А другарката Дьомина знаеш ли коя е? Оля Дьомина, беше ученичка при майката на Лара Гишарова. Това е тя. Също е оттук. От този двор. Ела.

13

Стана съвсем тъмно. Наоколо беше нощ. Само бялото кръгче светлина от джобното фенерче на Дьомина скачаше на пет крачки пред тях от пряспа на пряспа и повече ги объркваше, отколкото да им осветява пътя. Наоколо беше нощ и там остана къщата, в която толкова хора я бяха познавали, където е била като дете, където, както е чувал, е отраснал и бъдещият ѝ мъж Антипов.

Дьомина се държеше с него покровителствено-шеговито:

– Наистина ли ще стигнете без фенерче? А? Или да ви го дам, другарю доктор. Да. Навремето направо бях влюбена в нея, обожавах я, когато бяхме момичета. Те имаха шивашко ателие, работилница. Там бях ученичка. Тази година се виждахме. Тя идва. На път за някъде. Казвам ѝ: къде, луда главо? Защо не останеш? Ще живеем заедно, ще си намериш работа. Къде ти! Не щя. Нейна си работа. По разум се омъжи за Пашка, не по сърце, оттогава малко мръдна. Замина си.

– Какво мислите за нея?

– Полека. Тука е хлъзгаво. Колко пъти им казвам да не изливат мръсната вода пред вратите – все едно, че говоря на стената. Какво мисля за нея ли? Какво да мисля? Ще мисля! Нямам време. Тука живея. Не ѝ казах, брат ѝ, военен беше, май го разстреляха. А майка ѝ, предишната ми господарка, май ще мога да я измъкна, действам за нея. Аз съм дотук, довиждане.

И те се разделиха. Светлината на фенерчето ѝ се мушна към тясното циментено стълбище и препусна напред, за да освети изкъртените стени на мръсния вход, а докторът остана в тъмнината. Надясно беше Садовая Триумфалная, наляво Садовая Каретная. В черната далечина върху черния сняг те не бяха вече улици в обичайния смисъл на думата, а две просеки в гъстата тайга на каменните сгради като непроходимите дебри на Урал или Сибир.

Вкъщи го посрещна светлина и топлина.

– Защо се забави? – попита Антонина Александровна и без да го остави да отговори, продължи: – Знаеш ли какъв куриоз стана? Необяснима странност. Бях забравила да ти кажа. Вчера татко счупи будилника и направо се отчая. Последният часовник в къщата. Взе да го поправя, бърника го, бърника го, нищо не стана. Часовникарят на ъгъла му поискал три фунта хляб, нечувана цена. Какво да правим? Тате съвсем се отчая. И изведнъж, представи си, преди един час – остър, пронизителен звън. Будилникът. Взел, че тръгнал, представи си.

– Дойде и моят тифозен час! – пошегува се Юрий Андреевич и им разказа за болната с уникалния часовник.

14

Но се разболя от тиф доста по-късно. Междувременно вече изнемогваха от злощастията в семейството. Живагови живееха в мизерия и умираха. Юрий Андреевич издири партиеца, когото беше спасил, жертвата на грабежа. Онзи правеше за него

всичко възможно. Но започна Гражданската война. Неговият покровител повечето време отсъствуваше. Освен това според убежденията си този човек смяташе тогавашните трудности за естествени и криеше, че и той гладува.

Докторът се опита да потърси доставчика от Тверския път. Но онзи по това време се беше изпарил вече яко дим, от оздравялата му жена също нямаше и помен. Квартирантите в къщата вече бяха други, Дьомина беше на фронта, не намери и портиерката Галиулина.

Веднъж получи с ордер по държавни цени малко дърва, които трябваше да прекара от Виндавската гара. Той конвоираше по безкрайната Мешчанская коляра и крантата, която мъкнеше това неочаквано богатство. Изведнъж забеляза, че Мешчанская вече не е съвсем Мешчанская, че му се вие свят и краката не го държат. Разбра, че това е краят, че всичко пропада и че той е болен от тиф. Падна, колярят го вдигна, докторът не помнеше как го е закарал до вкъщи, проснат отгоре върху дървата.

15

Две седмици почти непрекъснато бълнува. Струваше му се, че Тоня е поставила две Садови улици на бюрото му, отляво Садовая Каретная, отдясно Садовая Триумфальная, и е преместила близо до тях нощната му лампа, нажежена, прогаряща, оранжева. Улиците стават светли. Може да се работи. И ето той пише.

Пише с жар и неочаквано сполучливо всичко, което отдавна искаше и трябваше да напише, но никога не бе успявал, а сега успяваше. Само понякога го притеснява едно момче с тесни киргизки очи, с разкопчана еленова шуба, каквито се носят в Сибир или към Урал.

Съвсем ясно е, че това момче е духът на неговата смърт или по-просто казано, самата му смърт. Но как може да е смъртта му, щом го улеснява да пише поемата, нима може да има полза от смъртта, нима може смъртта да помага?

Той пише поема не за възкресението и не за полагането в гроба, а за дните между тях. Той пише поемата „Смут“.

Винаги бе искал да напише как в продължение на три дни буря от черна червива пръст напада, щурмува безсмъртното възплъщение на любовта, нахвърля се връз него с всичките си камъни и буци, както вълните на морския прибой се засилват и падат, и погребват под себе си брега. Как три дни бушува, настъпва и отстъпва черната земна буря.

И два римувани реда го преследваха:

Дъно те чака

и

Ставаш от мрака.

Дълго те чака – това е и адът, и разпадането, и тленът, и смъртта, но и пролетта, и Мария Магдалина, и животът. И – ставаш от мрака. Трябва да се събудиш и да станеш. Трябва да възкръснеш.

16

Започна да оздравява. Отначало като занесен не търсеше връзката между нещата, на всичко вярваше, нищо не помнеше, на нищо не се учудваше. Жена му го хранеше с бял хляб и масло и му даваше чай със захар, понякога и кафе. Той беше забравил, че това е невъзможно сега, и се радваше на хубавата храна като на поезия, на приказка, задължителни и полагащи се при оздравяването. Но още първия път, щом започна да му

просветва, попита жена си:

– Откъде е това?

– От твоя Граня.

– Какъв Граня?

– Граня Живаго.

– Граня Живаго ли?

– Да, Евграф, брат ти от Омск. Твоят природен брат. Ти беше в безсъзнание и той постоянно идваше.

– С еленова шуба?

– Да, да. Значи си го забелязал все пак, въпреки че беше в безсъзнание?

Срещнали сте се в някаква къща на стълбището, той ми разказа. Знаел е, че си ти, и искал да ти се представи, но ти си го смразил! Той те обожава, само тебе чете! Намира изпод земята такива неща! Ориз, стафиди, захар. Замина си пак. И нас ни кани. Такъв е чуден, загадъчен. Според мен има вземане-даване с властите. Каза, че за година-две трябва да се спасяваме от големите градове, да заминем някъде „по-близо да земята“. Посъветвах се с него за Крюгеровите имения. Той горещо ни ги препоръчва. Да можем да си посадим едно-друго, и гората, да е наблизо. А не да гинем така покорно като овци.

През април същата година Живаго и цялото му семейство заминаха за далечния Урал, в бившето имение Варикино, близо до град Юрятин.

Седма част

НА ПЪТ

1

Дойдоха последните дни на март, дните на първата топлинка за тази година, измамни предвестници на пролетта, след които всяка година стягат силни студове.

В дома на Громеко спешно се подготвяха за пътуването. Пред многобройните квартиранти в къщата, които бяха станали повече от врабците навън, тези приготовления се представяха за голямо великденско чистене.

Юрий Андреевич беше против пътуването. Той не се пречкаше в подготовката, защото смяташе намерението за неосъществимо и се надяваше, че то ще се провали в решителния миг. Но нещата напредваха и вече се виждаше краят. Дойде моментът да говорят сериозно.

Той още веднъж изказа своите съмнения пред жена си и тъста си на специално свикания семеен съвет.

– И така, вие смятате, че не съм прав, и следователно ще пътуваме? – завърши възраженията си той.

Жена му взе думата:

– Ти казваш да потърпим още година-две, междувременно да се решат новите въпроси със земята, и тогава да си издействуваме някое парцелче близо до Москва и да си го обработваме. Но не казваш как да издържим дотогава. А всъщност това е най-интересното, това именно бихме искали да чуем.

– Нереални блянове! – подкрепи дъщеря си Александър Александрович.

– Добре, предавам се – съгласи се Юрий Андреевич. – Спира ме само пълната неизвестност. Юрваме се слепешката дявол знае накъде, без да имаме никаква представа за мястото. От тримата, дето някога са живели във Варикино, майка ти и баба ти вече ги няма, а третият, дядо Крюгер, ако изобщо е жив, е зад решетките.

В последните години на войната нещо е изкомбинирал с горите и завода, ужим ги продал на някакво фиктивно лице или на някаква банка, или ги приписал на подставено лице. Какво знаем ние за тази сделка? Чии са тези земи сега, не в смисъл на собственост, мътните я взели, ами кой се занимава с тях? Към кое ведомство са? Сече ли се гората? Работят ли заводите? Най-сетне, каква е властта там и каква ще бъде, докато се доберем?

За вас надеждата е Микулицин, дето толкова обичате да му повтаряте името. Но кой ви е казал, че старият иконом е жив и още е във Варикино? Пък и какво знаем за него, освен че дядо едвам му изговаряше презимето и затова сме го запомнили?

Но има ли смисъл да спорим? Решили сте да заминем. Присъединявам се. Трябва само да проверим как става това сега. Няма защо да отлагаме.

2

За да изясни нещата, Юрий Андреевич отиде на Ярославската гара.

Потоците от пътници се вливаха между перилата, поставени надълго през помещенията, където на пода лежаха хора със сиви шинели, въртяха се от едната страна на другата, кашляха и плюеха, а когато някой с някого заговореше, винаги започваше прекалено високо, без да държи сметка за силата, с която къртаха гласовете под високия свод.

Повечето бяха болни, прекарвали петнист тиф. Болниците бяха препълнени и ги изписваха на другия ден след кризата. Като лекар и Юрий Андреевич се беше сблъсквал с подобна необходимост, но не беше мислил, че тези нещастници са толкова много и че спят по гарите.

– Уредете си командировка – заобяснява му носачът с бяла престилка. – И всеки ден ще проверявате. Сега влаковете са от дъжд на вятър, според както се случи. То се знае (носачът потърка върха на палеца о съседните два пръста)... брашънце или нещо... Без сухо няма да стане. Пък колкото за... (той се чукна по гърлото)... не ще и дума.

3

По това време Александър Александрович бе повикан на няколко консултации във Висшия съвет по народното стопанство, а Юрий Андреевич – при тежко болен член от правителството. И двамата получиха възнаграждението си в най-хубавата по това време форма – във формата на ордер за първия учреден тогава закрит магазин-разпределител.

Той се намираше в някакви гарнизонни складове към Симонов манастир. Докторът и тъст му прекосиха двата съединени двора, църковния и казармения, и направо, без праг, влязоха под каменния свод на постепенно снишаващия се дълбок сутерен. Разширението в дъното бе преградено с дълъг напречен тезгях, на който мереше и продаваше продоволствието спокоен бавен магазинер, от време на време влизаше отзад за стока и с широко драсване на молива постепенно зачеркваше изпълненото по списъка.

Клиентите не бяха много.

– Дайте си торбите – каза магазинерът на професора и доктора, като хвърли поглед на ордерите им. И двамата се слисаха, когато в пригответените калъфки от малки и големи възглавници започнаха да им сипват брашно, грис, макарони, захар, наслагах им сланина, сапун и кибрити и на всекиго сложиха по още нещо, увито в хартия, което после вкъщи се оказва кавказки кашкавал.

Зетят и тъстът се засуетиха да приберат всички тези вързопчета в двете големи торби колкото може по-бързо, та да не дразнят с неблагодарното си туткане магазинера, който ги беше потресъл с великодушието си.

Вдигнаха се от сутерена на открито, пияни не от животинска радост, а от съзнанието, че и те не живеят напразно на този свят, че с нещо са полезни и ще заслужат у дома похвалата и признателността на младата стопанка Тоня.

4

Междувременно, докато мъжете обикаляха по учрежденията да си уредят командировките и документите за запазване на жилищната площ, Антонина Александровна отделяше нещата за път.

Тя угрижена обикаляше трите стаи, които сега им принадлежаха, и безкрайно оглеждаше всяка дреболия, преди да я сложи в общия куп, който щеше да се опакова.

Една незначителна част от всичко това щеше да влезе в багажа на пътниците, останалите неща се заделяха за замяна, необходима из пътя и когато пристигнеха на

мястото.

През отвореното горно прозорче подухваше пролетен въздух с аромат на прясно нахапана франзела. В двора кукуригаха петли и се чуваха гласовете на играещите деца. Колкото повече се проветряваше стаята, толкова по-остро се усещаше миризмата на нафталин откъм купчината извадени от раклата зимни вехтории.

По въпроса какво да вземат и от кое да се въздържат съществуваше цяла теория, разработена от двамата мъже, чиито наблюдения обхващаха кръга на сегашните им познати.

Тези наставления, изведени в кратки непререкаеми указания, така ясно съществуваха в съзнанието на Антонина Александровна, че тя сякаш ги чуваше от двора с чуруликането на врабчетата и глъчката на децата, като че ли отвън ѝ ги подсказваше някакъв таен глас.

„Платове, платове – гласяха тези съображения, – най-добре на цели парчета, но по пътя преглеждат багажа и е опасно. По-благоразумно е да са уж скроени и тропосани. Изобщо платове, манифактура, може дрехи, най-добре връхни, не много износени. По-малко парцали и нищо тежко. Никакви куфари и кошници при положение, че често ще трябва всичко това да се мъкне на гръб. Малкото, което остане, сто пъти прегледано и премислено, да се разпреди на вързопи, които да може да носи и жена, и дете. Както показва практиката, разумно е да се вземе сол и тютюн, обаче рискът е доста голям. Парите в керенки. Най-трудното са документите.“ И тъй нататък, и тъй нататък.

5

В деня преди отпътуването върхлетя снежна буря. Вятърът отнасяше нагоре в небесата сиви облаци от въртящи се снежинки, които на бели вихри се връщаха на земята, отлитаха някъде в тъмната улица и я застилаха с бяла пелена.

Всичко вече беше подредено. Старо московско семейство, мъж и жена, роднини на Егоровна, щяха да наглеждат жилището и нещата им в стаите – Антонина Александровна се беше запознала с тях през зимата, когато чрез тези хора разпродаде разни пъртушини, стари неща и ненужни мебели и ги обмени за дърва и картофи.

На Маркел не можеше да се разчита. В милицията, която си беше харесал за политически клуб, не се оплака, че бившите собственици Громеко му пият кръвчицата, но със задна дата ги упрекна, че през всички тези години са го държали в мрака на незнанието, като преднамерено са скрили от него, че светът е произлязъл от маймуната.

Това семейство, роднините на Егоровна, бивш търговски служител и жена му, Тоня развеждаше сега за последен път из стаите, показваше им кои ключове за кои брави са и къде какво се намира, отключваше и заключваше заедно с тях вратите на гардероба и бюфета и отваряше и затваряше чекмеджетата, всичко им разясняваше и обясняваше.

Масите и столовете в стаите бяха прибрани към стените, вързопите с багажа сложени накуп, всички прозорци бяха без пердета. Снежната буря по-безпрепятствено, отколкото през булото на зимния уют, надничаше през голите стъкла в опустелите стаи. И на всекиго нещо напомняше. На Юрий Андреевич – детството му и смъртта на майка му, на Антонина Александровна и на Александър Александрович – кончината и погребението на Ана Ивановна. И все им се струваше, че прекарват последната си вечер в тази къща, която повече няма да видят. В това отношение се заблуждаваха, но под влияние на заблудата, която не споделяха помежду си, за да не се огорчават взаимно, всеки за себе си преценяваше живота, минал под този покрив, и се бореше с готовите да бликнат сълзи.

Кое не пречеше на Антонина Александровна да спазва светските приличия пред чуждите хора. Тя поддържаше неспирен разговор с жената, на която оставяше да наглежда покъщината. Обаче преувеличаваше значението на тази услуга. И за да не изглежда в очите ѝ черна неблагодарница, час по час се извиняваше и отиваше в съседната стая, откъдето ѝ мъкнеше за подарък ту кърпа за глава, ту блузка, ту парче басма или коприна. И всички платове бяха тъмни на бели каренца или на точки, както беше на тухлени карета с бели точки тъмната снежна улица, която ги гледаше

тази прощална вечер през незакритите голи прозорци.

6

Рано сутринта тръгнаха за гарата. Живущите в къщата още не бяха станали. Наемателката Зевороткина, вечната инициаторка на всякакви общи прояви на юруш, се разтърча по спящите квартиранти, като чукаше по вратите и викаше:

– Внимание, другари! Изпращане! По-живичко, по-живичко! Бившите Гарумекови ни напушат!

Хората наизлязоха да се сбогуват в коридора и пред вратата на задния вход (предната врата беше вече окончателно залостена) и се наредиха амфитеатрално по стълбите, като че ли щяха да си правят групова снимка.

Квартирантите се прозяваха, леко се привеждаха напред, за да не им паднат наметнатите тънки палтенца, под които потръпваха, и зиморничаво пристъпваха с голи крака, набързо пхнати в широките валенки.

Маркел беше успял да се насвятка с нещо смъртоносно в тези безалкохолни времена, заваляше се като труп по перилата и всеки момент щеше да ги строши. Настоя да носи багажа на гарата и се обиди, че се отказват от помощта му. Едвам се отърваха от него.

В двора беше още тъмно. В безветрения въздух снегът валеше още по-гъст от вчера. Едрите снежни парцали се въртяха лениво и малко преди да стигнат земята, сякаш се спираха и се колебаеха да падат или не.

Когато излязоха на ъгъла с Арбат, вече бе започнало леко да просветлява. Снеговалехът спускаше до пода бялата си падаща завеса, пискулените ѝ краища се въртяха и подмятаха в краката на пешеходците и те губеха усещането за движение, струваше им се, че тъпчат на едно място.

На улицата нямаше жива душа. Освен пътниците от Сивцев Вражек не се мяркаше никой. Скоро ги изпревари, цял в сняг, сякаш овалян в рядко тесто, каруцар с празна бричка и с кранта, побеляла от снега, и за баснословна сума, която по това време не струваше нито копейка, ги качи всички с багажа, освен Юрий Андреевич, който предпочете, освободен от вързопите, да върви до гарата пеш.

7

На гарата Антонина Александровна и баща ѝ веднага се наредиха на безкрайната опашка между дървените перила. Сега качването не ставаше от перона, а близо половин километър нататък по линията, при изходния семафор, защото нямаше кой да разчиства пътя на влака, половината територия на гарата беше покрита с лед и мръсотия и локомотивите не стигаха дотук.

Нюша с Шуручка не бяха в тълпата с майка му и дядо му. Те се разхождаха навън под грамадния навес на входа и само от време на време влизаха в помещението да видят дали не е време да се присъединят към възрастните. И двамата воняха на газ, защото глезените, китките и шиите им бяха обилно намазани заради тифусните въшки.

Щом видя мъжа си, Антонина Александровна му махна с ръка, но още преди да е стигнал до нея, му извика в коя каса се заверяват командировъчните мандати. Той тръгна натам.

– Дай да видя какви печати са ти сложили – каза жена му, когато той се върна. Докторът протегна цялата пачка документи през бариерата.

– Това е безплатен за специалния вагон – каза човекът зад Антонина Александровна, който зад гърба ѝ успя да разчете печата на удостоверението. Съседът отпред, от онези формалисти многознайници, дето винаги са наясно с всички правилници на света, обясни по-подробно:

– С този печат имате право да изисквате места в първа класа, тоест в пътнически вагон, ако изобщо е предвиден такъв в композицията.

Случаят се подложи на разискване от цялата опашка. Чуваха се гласове:

– Първо ги намери тия пътничките. Кой ти ги дава! Сега ако а хванеш за буфера, пак да се благодариш.

– Не ги слушайте, командированият. Чуйте аз какво ще ви кажа. Сега понеже разните специални влакове са анулирани, един общ пътува, той е и военен, и арестантски, и за добитъка, и за хората. Вие можете да си дрънкате до утре, дай ви да мелите на вятъра, ами вместо да го обърквате човека, да му бяхте обяснили, че да е наясно.

– Е, ти хубаво му обясни. Добре, че се намери такъв умник. Какво, като имат безплатни билети за специалния. Ти първо ги виж хора та, после говори. Как може с такава крещяща вънкашност да се качат на специалния? Той нали е пълен с морячета. Ония веднага ги бройкат, плюс дето имат и нагани. Той, братокът, нали моментално го вижда, че е от имущата класа, още повече доктор, от бившите господари. Морячето – бум с нагана, и го ликвидира като муха.

Кой знае докъде щеше да стигне съчувствието към доктора и неговото семейство, ако не беше едно ново обстоятелство.

Хората от навалищата отдавна поглеждаха някъде в далечината ч през големите прозорци от дебело огледално стъкло. Дългите навеси на перона се губеха натам и отдалечаваха безкрайно гледката на падащия по коловозите сняг. Заради разстоянието снежинките изглеждаха като че ли стоят неподвижно във въздуха и бавно се потапят в него, както потъват във водата подгизналите трошици, хвърлени за храна на рибите.

Натам, в дъното, отдавна вече поединично или на групи вървяха някакви хора. Докато се движеха в малки количества, неясни през трепкащата мрежа на снега, тези фигури можеха да минат за железничари, които имат някаква работа край жп линиите. Но ето че премина цяла група. В далечината, накъдето вървяха, запуши локомотив.

– Отваряйте вратата, мошеници! – закрещяха от опашката. Тълпата се развълнува и се юрпа към изхода. Задните напиреха връз предните.

– Глей кво става! Тук преградили, а там ония си минават без ред. Ще натъпчат вагоните догоре, а ние си чакаме като овце! Отключвайте, дяволи, ще трошим! Ей, момчета, напъвайте!

– Намерили на кого да завиждат – обади се всезнаещият буквояд. – Те са мобилизираните от Петроград за трудовата повинност. Първо ги караха към Вологда, на Северния фронт, а сега са ги погнели към Източния. Да не са тръгнали по свое желание. Водят ги с конвой. Ще рият окопи.

8

Вече три дни пътуваха, но не бяха се отдалечили много от Москва. Пътната картинка беше зимна: релсите, нивята, горите, покривите на къщите – всичко в сняг.

Семейството на Живаго има късмет да се случи в левия ъгъл на горните предни нарове близо до мръсното прозорче, кажи-речи, на тавана, където се намести цялата фамилия, без да си цепят компанията.

Антонина Александровна досега не беше пътувала в товарен вагон. Когато се качваха в Москва, Живаго на ръце вдигна жените до пода на вагона, където беше тежката плъзгаща се врата. По-нататък по време на пътуването жените се научиха да се качват сами.

Отначало вагоните й се сториха като яхъри на колела. Тия кафези според нея трябваше да се разпаднат още при първото тръскане или раздрусване. Но ето вече трети ден залитат напред и назад и на всички страни от смяната на скоростта и по завоите и трети ден под пода ситно-ситно потракват осите на колелата като палки на детско механично барабанче, а пътуването протича благополучно и опасенията й не се оправдават.

На гаричките с малки перони спираше само една част от дългия влак с двадесет и четири вагона (Живагови бяха в четиринадесетия) – предната, задната или средната.

Предните вагони бяха военни, в средните пътуваха цивилните, в задните – мобилизираните за трудова повинност?

Последните наброяваха към петстотин души, хора от всякакви възрасти и с най-различни професии и занимания.

Осемте им вагона представляваха пъстро зрелище. Редом с добре облечените богаташи, петербургски банкери и адвокати, можеха да се видят отнесени към експлоататорската класа файтонджии, чистачи, теляци, татари вехтошари, бегълци

малоумници от разтурените лудници, дребни търговци и монаси.

Първите седяха без сака около нажежената печка върху малки изправени пънчета, един през друг си разправяха истории и високо се смееха. Те не се отчайваха. Влиятелните им роднини вече действаха. В краен случай можеха да се откупят по-нататък по пътя.

Вторите, с ботуши и разгърдени кафтани или с дълги ризи над панталона, боси, брадати и без бради, стояха до отворените врати на задушните вагони, държаха се отстрани за касата или за напречната греда на входа, мрачно гледаха крайпътните местности и техните жители и с никого не разговаряха. Те нямаха нужните познанства. Нямаха никаква надежда.

Не всички се бяха побрали в последните вагони. Някои бяха качени и в средата на влака или при свободните пътници... Хора от този род имаше и в четиринадесети вагон.

9

Обикновено, когато влакът приближаваше някоя гара, Антонина Александровна се понадигаше горе в неудобна поза заради ниския таван, провесваше глава от нара и през пролуката в притворената врата преценяваше според общия вид на железопътното видение в далечината дали мястото представлява интерес от гледна точка на стокообмена и дали си заслужава да се смъква от нара и да слиза от влака.

Така и този път. Забавянето на скоростта я събуди от дрямката. Многобройните входни стрелки, по които подскачаше товарният вагон със зачестило потропване, говореше за важността на гарата и продължителността на предстоящия престой.

Антонина Александровна седна, свита одве, разтърка очи, нагласи си косите, бръкна в торбата и като я прерови до дъно, извади кухненска кърпа, избродирана с петли, момци, шарени дъги и колела.

Събуди се и докторът, пръв скочи от нара и помогна на жена си да слезе.

Междувременно край откритата врата след жп будките и фенерите вече плуваха крайгаровите дървета, натежали от цели пластове сняг, който протягаха като хляб и сол към влака; и още преди да е намалил докрай скоростта, първи скачаха върху девствения сняг на перона моряците и на бегом се втурваха пред всички зад гаровата сграда, където обикновено на завет се криеха продавачките на забранени хранителни продукти.

Черната униформа на моряците, разветите ленти на баретите, разширяващите се долу крачоли на панталоните придаваха на крачката им напоритост и устремност и караха всички да им правят път, сякаш бяха засилили се скиори или бързи кълъбори, полетели като стрели.

Зад ъгъла на гаровата сграда, скрити една зад друга и развълнувани, сякаш щяха да си гледат на врачка, се нареждаха жени от близките села с краставички, извара, варено месо и ржени сиренки, запазили в студа аромата и топлината си под дебелите завивки, с които ги изнасяха. Булките и момите със забрадки, затыкнати в кожухчетата, пламваха като божури от някои закачки на моряците и в същото време най-много им се плашеха, защото предимно от моряци се формираха разните отряди за борба със спекулацията и забранената свободна търговия.

Смущението на селянките не траеше дълго. Влакът спираше. Идваха и други пътници. Всичко се омесваше. Започваха пазарлъците.

Антонина Александровна обходи търговките с праметнатата кърпа през рамо, сякаш зад гарата щеше да се разтрива със сняг. Няколко, пъти вече й подвикваха:

– Ей, ей, градската, колко искаш за кърпчето?

Но Антонина Александровна не се спираше и продължи напред с мъжа си.

Последната от жените беше с черна забрадка на червени шарки. Тя забеляза кърпата с бродерията. Наглите й очи пламнаха. Огледа се, провери дали не я дебне отнякъде опасност, веднага се доближи до Антонина Александровна, свали покривалото от стоката, която носеше, и бързо прошепна:

– Я глей – ако си виждала таквоз нещо. Не щеш ли? Какво му мислиш, ще те изпреварят. Дай кърпата за половницата.

Антонина Александровна не разбра последната дума. Тя помисли, че става дума

за някаква съдина, и попита:

– Какво искаш, мила?

А селянката наричаше „половница“ половин заек, разрязан по дължината и опечен на цяло от главата до опашката – това държеше в ръка. Тя повтори:

– Дай, викам, кърпата за половницата. Кво го гледаш? Не е куче. Мъж ми е ловец. Като ти казвам, заек е.

Направиха трамбата. Всяка от страните вярваше, че е надхитрила и че противникът се е минал. Антонина Александровна се засрами, че така нечестно лъже селянката. Онази пък, доволна от сделката, побърза да изчезне, само викна някаква съседка, която се беше увлякла в пазарлъците, и двете закрачиха по пътината към далечните си къщи.

В това време в тълпата настана суматоха. Някаква старица вресеше:

– Ей, кавалерче! Ами парите? Кога си ми ги дал, бре, шарлатанино! Ах, търбух ненаситен, ти му викаш, той си върви, хич не поглежда! Стой, ти казвам, стой, господин другарю! Помощ! Крадец! Ей го, ей го там, дръжте го!

– Кой е, кой?

– Ей оня голобрадия, дето се хили.

– Дето лактите му зеят?

– Той, той! Ай, да му се не види, отиде!

– Какво става тука?

– Пазариха се с бабката за млеко и пирожки, оня ги нагъна и фиу! На, плаче сега жената и се вайка.

– Как може. Трябва да го хванем.

– Ако си немаш работа. Цел е с каиши и патрони. Върри го фани!

10

В четиринадесети вагон пътуваха няколко души от трудоваците. Конвоираше ги Воронюк. Трима от тях най-много биеха на очи. Те бяха: бившият касиер на петроградска държавна винарска изба Прохор Харитониевич Притулиев, „темерутин“, както му викаха във вагона, шестнадесетгодишният Вася Брикин, момче за всичко в железарски дюкян, и прошареният революционер-кооператор Костоед-Амурски, който беше лежал по всички каторги при стария режим и сега ги започваше пак в новите времена.

Всички тези новобранци нямаха нищо общо помежду си, те се знаеха само отгоре-отгоре и постепенно се опознаваха по пътя. От дума на дума се разбра, че касиерът Притулиев и чиракът Вася Брикин са земляци, и двамата са от Вятския край и дори точно оттам, дето са родом, скоро щеше да мине влакът.

Притулиев, жител на Малмиж, беше нисък, с подстригана четинеста коса, сипаничав, грозен мъж. Сивата куртка, черна под мишниците, му беше тясна и му стоеше като корсет на жена с едър бюст. Той беше мълчалив истукан, с часове се умисляше за нещо и си чоплеше брадавиците по луничавите ръце, докато не потечеше гной.

Преди около година, есента, както си вървял по Невски, попадна в улична хайка на ъгъла с Литейни. Поискали му документите. Оказало се, че има продоволствена книжка четвърта категория, каквито се полагаха на нетрудовите елементи и по които никога нищо не им даваха. Затова го задържали и заедно с мнозина други, задържани на улицата по същата причина, го пратили с охрана в казармата. Събраната по такъв начин команда, подобно на предишната, която риела окопи на Архангелския фронт, била засилена към Вологда, но после я върнали и я пратили през Москва към Източния фронт.

Притулиев имал жена в Луга, където работел преди войната и Петербург. Жена му научила по някакъв начин за нещастията и се втурнала да го търси във Вологда, за да го спаси от трудовата повинност. Но пътищата на отряда се разминали с нейните издирвания. Цялото начинание отишло на вятъра. Всичко се объркало.

В Петербург Притулиев съжителствувал с Пелагея Ниловна Тягунова. Когато го задържали на ъгъла на Невски, тъкмо се бил разделил с нея, защото тя тръгнала по работа в друга посока, и той дори дълго виждал гърба ѝ сред пешеходците по Литейни, докато тя не изчезнала.

Тази Тягунова, едра, снажна еснафлийка с хубави ръце и дебела плитка, която прехвърляше с дълбоки въздишки през едното и през другото рамо на гърдите, доброволно съпровождаше сега Притулиев във влака.

Не беше ясно с какво можеше такъв дръвник като Притулиев да привлича жените. Освен Тягунова в друг, по-преден вагон пътуваше още една негова позната, Огризкова, белезникава и кльощава госпожица, която по някакъв невероятен начин се беше озовала в същия влак. „морфинистката“ и „кокаинистката“, както я наричаше Тягунова, наред с още много оскъбнителни прякори.

Съперничките бяха на нож и гледаха да не се срещат. Огризкова никога не се мяркаше в техния вагон. Не беше ясно къде успяваше да се види с обекта на обожанието си. Може би се задоволяваше да го съзира по време на общото товарене на дърва и въглища, осъществявано от всички пътници.

11

Историята на Вася беше по-друга. Баща му бил убит във войната. Майка му го изпратила в Питер да чиракува при вуйчо си.

През зимата вуйчо му, собственик на железарски дюкян в Апраксин двор, бил извикан в съвета за някаква справка. Той сбъркал вратата и вместо в стаята, посочена в призовката, влязъл в съседната. Случайно там се намирала комисията за трудова повинност. Вътре било пълно с хора. Когато се събрали всички извикани в този отдел, дошли червеноармейци и ги отвели да преспят в Семьоновските казарми, а сутринта ги откарали на гарата, за да ги натоварят на влака за Вологда.

Новината за задържането на такъв голям брой граждани обиколила целия град. На другия ден мнозина близки отишли на гарата да се сбогуват с тях. Вася с вуйна си също се появили на гарата.

Там вуйчото се замолил на часовия да го пусне за минутка да се сбогува с жена си. Този часови бил сегашният конвой на групата в четиринадесети вагон Воронюк. Той отказал да го пусне без сигурна гаранция, че ще се върне. Мъжът и жената предложили да гарантират с племенника си, като го оставят при стражаря. Воронюк се съгласил. Вкарали Вася при конвоя и извели вуйчото. Нито той, нито тя се върнали.

Когато номерът станал ясен, нищо неподозиращият измамен Вася заплакал. Той се ваял в краката на Воронюк, целувал му ръцете и молел да го освободи, но нищо не помогнало. Воронюк бил неумолим не поради жесток характер. Времената бяха тревожни, порядките – сурови. Конвойят с живота си отговаряше за броя на поверените му пътници по списъчен състав. Така Вася се беше намерил в трудовата армия.

Кооператорът Костоед-Амурски, който винаги бе печелил уважението на всички тъмничари и в царско време, и при сегашното правителство и винаги се беше сприятелявал с тях, нееднократно бе обръщал вниманието на началника на конвоя върху несправедливия случай с Вася. Онзи признаваше, че това наистина е въпиешо недоразумение, но обясняваше, че формалностите го затрудняват да се занимава с тази нередност по време на пътуването и се надява да изяснят нещата на място.

Вася беше хубаво момче с правилни черти на лицето, както се рисуват царските оръженосци или ангелите господни. Той беше рядко чист и непорочен. Любимото му занимание беше да седне в краката на големите, обгърнал с ръце коленете си, и вдигнал глава, да ги слуша какво си говорят или разказват. Тогава по мимиката на лицевите му мускули, съдържащи готовите да бликнат сълзи или готовия да бликне смях, можеше буквално да се възстанови съдържанието на разговора. Темата на всички приказки се отразяваше на лицето на впечатлителното момче като в огледало.

12

Кооператорът Костоед беше седнал горе на гости у Живаго и със сумтене гложгаше заешката плешка, с която го бяха почерпили. Той се боеше от течения и простуди. „Как духа! Откъде?“ – питаше непрекъснато и току се местеше, да си търси по-закътано място. Най-сетне седна така, че да не му вее, каза: „Сега е добре“ – доогложга плешката, облиза си пръстите, обърса ги с носната кърпа, благодари на

домакините и обясни:

– От прозореца става течение. Трябва да се уплътни. Но да се върнем на нашия спор. Не сте прав, докторе. Печен заек – това е прекрасно. Но да изкарате оттук, че селата благоденствуват, това е, ще ми простите, най-малкото смело, това е прекалено главоломно скок.

– Ох, недейте така – възрази Юрий Андреевич, – вижте тези гаришки. Дърветата не са отсечени. Оградите си стоят. Ами пазарите! Ами тези жени! Помислете, каква радост. Някъде съществува живот. Някой е доволен. Не всички стенат. Това оправдава всичко.

– Де да беше тъй. Но не е. Как си го представяте? Мръднете сто версти навътре от жп линията. Неспирни селски въстания навсякъде. Против кого, ще попитаме. Против белите и против червените, зависи, който е на власт. Ще кажете, аха, селянинът е враг на реда, той не знае какво иска. Пардон, не бързайте да тържествувате. Знае го по-добре от всички нас, но съвсем не иска това, което искаме ние с вас.

Когато революцията го пробуди, той реши, че се сбъдва вековният му блян за самостоятелен живот, за анархистично чифликчийско съществуване от труда на ръцете си, без да зависи от никого и без да е длъжен някому. А стана тъй, че от менгемето на старата победена държавност се озова в още по-силната преса на новата революционна свръхдържава. И ето, селата се лутат и не намират покой. А вие казвате, че селячеството благоденствувало. Нищичко не знаете, батинка драги мой, и доколкото ви виждам, не желаете да знаете.

– Добре де, наистина не желая! Точно така! Но моля ви се. Защо ми е да знам всичко и за всичко да държа сметка! Времето не се съобразява с мен и ми налага каквото си иска. Позволете и на мен тогава да игнорирам фактите. Казвате, че моите думи не отговаряли на действителността. А има ли днес в Русия действителност? Според мен, така я спласиха, че тя се скри. Аз искам да вярвам, че селата са спечелили от цялата работа и прощфтят. Ако и това е заблуда, какво ми остава да правя? Как да живея, кого да слушам? А трябва да живея, аз храня семейство.

Той махна с ръка и като остави Александър Александрович да довърши спора с Костоед, се измести към края на наровите и взе да наблюдава какво става долу.

Там се водеше общ разговор между Притулиев, Воронюк, Тягунова и Вася. Понеже влакът приближаваше родния му край, Притулиев си припомняше как се стига до селата, на коя гара се слиза, как става по-нататъшното придвижване, пеша или с коне, а Вася, като чуваше имената на познатите селца и паланки, скачаше с пламнали очи и възхитен ги повтаряше, защото самото им изброяване му звучеше като вълшебна приказка.

– На Сухи брод слизате? – давеше се той. – Нали? Нашата спирка! Нашата гара! После сигурно тръгвате към Буйское?

– После по Буйския път.

– Нали това викам – по Буйския път. Село Буйское. Как да не го знам! Там е нашият завой. Оттам като земете все надясно, надясно, и сме ние. Веретенники. Вие сигурно сте по-вляво, чичо Харитонич, ей там по-вляво от реката? Река Пелга, дали я знаете? Ами да! Нашата река! Пък за нас е по брега, по брега и точно на реката, на река Пелга по-горе, там са нашите Веретенники, нашето село! На самия бряг. Там е едно стръмно. По нас му викаме „залавок“. Като застанеш отгоре, страх те е да погледнеш, толкова е стръмно! Направо може да паднеш! Бога ми! Там има каменоломни. Правят воденични камъни. Там, на село, е майка ми. И две сестрички имам. Сестра ми Альонка. И Аришка. Майка ми, лельо Палаша, Пелагея Ниловна – е като вас, такава млада и румена. Чичо Воронюк! Чичо Воронюк! Моля ви, като на Господ ви се моля! Чичо Воронюк!

– Какво, бре! Какво си ми закукал като кукувейка: „Чичо Воронюк, та чичо Воронюк!“ Чичо съм, не съм леля! Що щеш ти, що ти треба? Да те пушим да бегаш? Да не си луд? Ти ще бегаш, а на мене амин и разстрел?

Пелагея Тягунова беше зареяла поглед някъде в далечината и млчеше. Тя галеше Вася по главата и замислена за нещо, рошеше русата му коса. Понякога накланяше глава и с очи, с усмивка му правеше някакви знаци, чийто смисъл беше да не дрънка глупости и да не говори с Воронюк за тези неща – млчи си, трай си и всичко ще се нареди, всичко ще се оправи, бъди спокоен.

Когато отминаха Средноруската зона и продължиха на изток, започнаха изненадите. Сега пресичаха неспокойни местности, където се подвизаваха въоръжени банди или наскоро бяха усмирявани въстания.

Зачестиха спирките наред полето, обиколките на патрулните отряди, преглеждането на багажа, проверката на документите.

Веднъж влакът спря през нощта. Никой не надничаше във вагоните, никого не вдигаха. Юрий Андреевич си помисли да не е станало нещо лошо и скочи от вагона.

Беше тъмна нощ. Влакът без видима причина бе спрял на някаква случайна верста в най-обикновен полски участък, потънал в елшак. Съседите на Юрий Андреевич, които бяха слезли преди него и тъпчеха пред вагона, му съобщиха, че според тях нищо не се е случило, ами машинистът май по собствено желание е спрял влака под предлог, че местността е опасна, и отказва да кара нататък, докато с дрезина не проверят изправността на релсовия път. Разправяха, че делегация от пътници отишла да го моли и в случай на нужда ще действа с подкуп. Според слуховете намесили се и моряците. Виж, те ще знаят как да го накарат.

Докато обясняваха на доктора всичко това, локомотивът сякаш издъхваше огън и снежната покривка пред него се озаряваше от ярките проблясъци на комина и пещта. Изведнъж един такъв огнен език освети част от снежното поле, локомотива и няколко черни фигури, които пробягаха край него.

Някой притича пред тях, сигурно машинистът. Той стигна края на платформата, подскочи нагоре, праметна се през буферите и изчезна. По същия път прелетяха и моряците, които го гонеха. Те също претичаха до края на скарата, скочиха, мярнаха се във въздуха и сякаш потънаха вдън земя.

Заинтригуван от видяното, Юрий Андреевич заедно с неколцина любопитни тръгна към локомотива.

И видяха следната картина отпред, на голото пространство при локомотива. Встрани от платното стърчеше в девствения сняг наполовина затънал в преспите машинистът, а наоколо като див звяр го бяха заградили моряците, и те като него затънали до кръста.

Машинистът крещеше:

– Е, сполай ви, орли! Какво доживях! С наган срещу работника, побратими! Защо казах, че нататък не мръдвам? Другари пътници, вие сте ми свидетели каква е тази местност! Който си ще се шляе и отвинтва болтове. На мен какво ми е, ще ви се не види и на тупаните, да не е заради мене си, баба ви смотана, за вас е, да не се нещо повредите! И на ми сега за всичките грижи! Добре де, стреляй направо, минна рота! Другари пътници, вие сте ми свидетели, ей ме, не се крия!

Откъм скупчените на железопътния насип долетяха гласове. Едни говореха слисани:

– Недей така, човече... Хич бива ли... кой ще им позволи. Те само да те сплашат...

Други високо го окуражаваха:

– Тъй, тъй, дяволе! Не им се давай, машинисте!

Един от момците, който пръв се измъкна от снега и се оказа рижав великан с такава грамадна глава, че лицето му беше като тепсия, спокойно се обърна към тълпата и с тих бас, с украинизми като Воронюк каза няколко думи, смешни с изумителното си спокойствие в налудничавата нощна обстановка:

– Звиняюс, що за шум? Да не наистинете на вятъра. Хайде по вагоните!

Когато тълпата се разпръсна и започна да се прибира по вагоните, рижавият моряк отиде при машиниста, който още не беше се окопитил, и му каза:

– Стига се истерясва, другарю механик. Излизай от ямата. Да потегляме.

На другия ден бавно-бавно, непрестанно намалявайки скоростта по хлъзгавите релси, заснежени и непочистени, влакът спря наред някаква безжизнена пустош, което всъщност бяха останки от опожарена гара. На овъглената фасада можеше да се прочете:

„Нижни Келмес“.

Не само гарата беше пострадала от пожара. Зад нея се виждаше безлюдно и затрупано от сняг селце, явно споделило печалната орис на гарата.

Крайната къща беше овъглена, в съседната няколко греди бяха изкъртени от ъгъла и обърнати навътре, навсякъде по улиците се валяха отломки от шейни, счупени огради, отскубнато желязо, строшена покъщнина. Снегът, мръсен, от сажди и пепел, се чернееше цял в прогорени плешиви петна и беше залят със заледена мътилка, в която стърчаха замръзнали главни, следи от огъня и от гасенето му.

Безлюдието в селото и на гарата не беше пълно – тук-там се мяркаше жива душа.

– Голям пожар, а? – скочи на перона и съчувствено попита началник-влакът, щом видя появилия се откъм руините началник-гара.

– Здравсти. Добре дошли. Пожарът си е пожар, ама тя тая работа по-дебела излиза.

– Не ви разбирам.

– Няма значение.

– Да не е Стрелников?

– Същият.

– И какво сте се Провинили?

– Ние не сме. Железницата няма нищо общо. Съседите. Ние покрай тях. Виждате ли онуй селце, ее в далечината? Те са виновниците. Село Нижни Келмес, Уст Немдинска община. Заради тях е всичкото.

– А те какво са сторили?

– Абе почти всички смъртни грехове. Разпердушили си комитета за бедните – едно; възпротивили се на декрета за доставка на коне за Червената армия, а пък са поголовно татари, коне отглеждат – две; и не се подчинили на заповедта за мобилизация – три, както виждате.

– Това ли било? Тогава всичко е ясно. И затуй – артилерийски обстрел?

– Именно.

– От брониран влак?

– Естествено.

– Тъжна работа. Да ги ожали човек. Впрочем туй не е наша грижа.

– И освен това вече отмина. С нищо ново не мога да ви зарадвам. Ще останете тук ден-два.

– Да не се шегувате! Знаете ли какво карам – спешно попълнение за фронта.

Досега съм без престой.

– Защо да се шегувам? Нали виждате, навяло е. Цяла седмица покрай линията се вихриха люти виелици. Та се затрупахме в сняг. А няма кой да разчиства. Половината село избяга. Останалите пък не могат да насмогнат.

– Ех, да му се не види! Сега го закъсах! И какво да правя?

– Все някак ще разчистим – и ще тръгнете.

– Много ли е навяло?

– Не че е много. Различно. Духаше все под ъгъл към платното. Най-трудният участък е в средата. Три километра скат. Там наистина ще се намъчим. Много сняг е натрупало. Но по-нататък е тайга, гората е задържала снега. Същото е пред нанадолнището, там пък е открито, не е страшно. Вятърът го е разчистил.

– Ах, дявол да го вземе! Като не върви, не върви... Ще сваля целия влак да помага.

– И аз тъй викам.

– Ама без моряците и червеногвардейците. Имам цял ешелон от трудовата армия. Заедно с пътниците са към седемстотин души.

– Повече от достатъчно. Само да ни докарат лопати и почваме. Че и лопатите не стигат. Пратихме по съседните села. Ще изнамерим.

– Бре, че беля, бре! Как мислите, ще се измъкнем ли?

– Къде ще ходим да не се измъкнем! Сговорна дружина – нали знаете – планина повдига. Железница е това. Артерия. Така де.

Разчистването на пътя продължи три дни. Живагови всички, включително и Нюша, взеха дейно участие. Това беше най-хубавото време от пътуването им.

Нещо потайно, премълчано сякаш имаше в тази местност, нещо от пугачовщината, както е у Пушкин, от азиатщината в Аксаковите описания.

Тайнствеността на това кътче се допълваше от разрушенията и неразговорливостта на малцината останали жители, които изглеждаха наплашени, избягваха пътниците от влака и не общуваха дори помежду си поради страх от доноси.

Извеждаха ги на работа по категории, не всички едновременно. Работната територия се завардваше от охрана.

Отделни бригади по различни участъци разчистваха от няколко страни едновременно. Между разчистваните участъци оставаха планини от недокоснат сняг, които разделяха групите. Тези планини бяха разчистени в последните минути, едва след като обработиха целия останал район.

Времето беше ясно, мразовито. Пътниците прекарваха цял ден на въздух и се връщаха във вагоните само за нощувката. Лопатите не стигаха и те работеха на кратки смени, без да се уморяват. Работната ръка беше предостатъчна. Неуморителната работа им доставяше истинско удоволствие.

Мястото, където ходеха да ринат Живаго ви, беше красиво разположено и живописно. Точно тук местността първо се спускаше на изток от платното, а после на вълнообразни тераси се вдигаше до хоризонта.

На високото стоеше самотна къща, открита отвсякъде. Около нея имаше градина, която лете сигурно се разрастваше, но сега не пазеше къщата с ледената си тънка дантела.

Снежната пелена заглаждаше и заобляше всичко. Но ако се съди общо от неравностите на склона, които не можеха да се скрият от снежните преспи, личеше, че пролетно време сигурно отгоре по канала на виадукта под железопътния насип се стича в долчинката лъкатушен ручей, сега добре подпъхнат в дълбокия сняг, като дете, което е увито презглава с голяма пухена завивка.

Дали живееше някой в тази къща, или тя стоеше изоставена и се рушеше под надзора на областния или околийския аграрен комитет? Къде бяха предишните й обитатели, какво бе станало с тях? Дали са забегнали зад граница? Дали са загинали от ръцете на селяните? Или, запомнени с добро, са взети на работа в околийския град като образовани специалисти? Дали ги е пощадил Стрелников, ако са останали тук до последния момент, или покрай кулаците е очистил и тях?

Къщата дразнеше изотгоре любопитството и мълчеше печално. Но тогава нито се задаваха въпроси, нито някой отговаряше на въпроси. А слънцето палеше в снежната повърхност такъв бял блясък, че можеше да се ослепее от белотата на снега. Каква лопата бе срязала така отвесно тези геометрични форми? Какви сухи елмазни звездици искряха в разрезите! Как напомняше това дните на далечното детство, когато със светлата качулка, обшита с галон, и в кожухчето с телени копчета, здраво зашити в черните астраганени къдрички, малкият Юра редеше в двора от същия ослепителен сняг пирамиди и кубове, маслени торти, замъци и пещерни градове. Ах, колко сладко се живееше тогава, колко вкусно и красиво беше всичко наоколо!

Но и от този тридневен живот на открито се чувствуваха заситени. Имаше и защо. Вечер им даваха топъл хляб, току-що изваден от фурната и докаран по нечие нареждане. Хлябът беше с хрускава коричка, напукана отстрани, и дебела, прекрасно изпечена долна кора с набучени в нея ситни въгленчета.

Обикнаха руините на гарата, както понякога човек се привързва към временния си заслон по време на излет из снежните планини. Запомниха разположението й, външния вид на постройката, особеностите на някои от разрушенията.

Връщаха се на гарата привечер, когато слънцето залязваше. Като че ли от преданост към миналото то продължаваше да залязва на същото място, зад старата бреза, израснала пред прозореца на стаята с телеграфа.

На това място външната стена се беше срутила навътре и бе затрупала помещението. Но задният ъгъл срещу оцелелия прозорец стоеше непокътнат. Всичко се

беше запазило там: и кафявите тапети, и печката с кахлените плочки, с кръгъл отдушник и медна вратичка с верижка, и описът на инвентара, закачен в черна рамка на стената.

Щом стигнеше до земята, слънцето както някога, преди нещастieto, докосваше кахлените плочки, разпалваше кафявата жарава на тапетите и окачваше на стената като женски шал сянката на брезовите клони.

В друга част на сградата се виждаше залостената врата на чакалния със следния надпис, направен вероятно още в дните на февруарската революция или малко преди това:

„Предвид медикаментите и превързочните материали молим господа болните временно да изчакат. Поради настоящите причини запечатвам вратата, за което уведомявам – старши фелдшер на Уст Немда еди-кой си.“

Когато изринаха и последния сняг, скупчен между разчистените пространства, пред очите им се опъна като стрела устремената в далечината линия. Отстрани се вдигаха белите преспи нахвърлян сняг, обрамчени от край до край с две стени от черни борови гори.

Докъдето стигаше погледът, край релсите стояха хора с лопати. Те за първи път се видяха всички едновременно и се изненадаха от своята многобройност.

17

Дочу се, че влакът ще потегли след някой и друг час въпреки късната доба и приближаващата нощ. Преди да тръгнат, Юрий Андреевич и Антонина Александровна отидоха за последен път да се полюбуват на красотата на разчистената линия. На платното вече нямаше никой. Докторът и жена му постояха, погледаха в далечината, обмениха няколко думи и се запътиха към своя вагон.

На връщане чуха злобните кресливи гласове на две жени, които се караха. Познаха ги веднага: Огризкова и Тягунова. Двете се движеха в същата посока като Живаго с жена му, от локомотива към края на влака, но от другата страна, откъм гарата, докато Юрий Андреевич и Антонина Александровна вървяха от страната на гората. Между двете двойки се точеше безкрайната стена на вагоните и ги закриваше една от друга. Жените не бяха много близо до тях, а някъде по-напред или доста по-назад.

Двете бяха изпаднали в някакво голямо вълнение. Току губеха сили, сигурно затъваха в снега или им се подкосяваха краката, ако се съди по гласовете им, които поради неравномерния вървеж ту се извисяваха до вик, ту спадаха до шепот. Изглежда, Тягунова преследваше Огризкова и когато я настигнеше, може би налиташе да я бие. Тя обсипваше противничката си с най-долнопробни псувни, които в мелодичните уста на тази госпожа и „принцеса“ звучаха сто пъти по-безсрамно от грубите и немусикални мъжки ругатни.

– Кучка такава, пачавра! – крещеше Тягунова. – Накъдето се обърнеш, все тя, без нея не бива, върти фусты, зяпа и се пули! Не ти Ли стигна, мръснице, моят дръвник, та да посягаш и на детската душичка, въртиопашко, ще ти се да развалиш и малолетното.

– Сигур ти си му законната жена и на Васенка?

– Ще ти кажа аз коя е законна, кощрамбо недна! Търсиш си боя ти, ама жива няма да се отървеш!

– Бре, ще ме уплашиш! Какво си заразмахвала тез ръце като гламава! Какво искаш от мене!

– Да пукнеш искам, мизернице въшлива, кучко разгонена, Гадино дебелоока!

– Ти мене ме остави. Аз съм кучка и развратница, нали. Ами ти? Ти си важна клечка, ами да. От калта родена, по мазета венчана, заченала от прилеп, родила плъх!... Помощ, помощ, хора! Ще ме усмърти тая пуста врагиня! Ей, помогнете на клетото момиче, горкото сираче...

– Да побързаеме, не мога да ги слушам, толкова е отвратително – каза на мъжа си Антонина Александровна. – Тази история няма да свърши добре.

Изведнъж всичко се промени, мястото и времето. Равнината свърши, пътят продължи между възвишения – хълмове и ридове. Утихна северният вятър, който духаше напоследък. От юг като от пещ лъхна топлина.

По планинските склонове тук гората растеше терасовидно. Когато железопътната линия пресичаше възвишенията, влакът трябваше отначало да се катери по тях, после се спускаше надолу. Локомотивът пуфтеше през гората и се влачеше едвам-едвам като стар лесничей, повел подире си тълпа пътници, които се оглеждаха и всичко забелязваха.

Но засега нямаше нищо за гледане. В гората цареше зимен сън и покой. Нарядко само от някой храст или дърво с тихо шумолене се свличаше снегът от долните клони и те се отръскаха като от свален оглавник или от разкопчана яка.

Юрий Андреевич изпадна в някакво дремливо състояние. По цели дни лежеше горе, спеше и се събуждаше, размишляваше и се вслушваше. Но засега нямаше нищо за слушане.

Докато докторът си отспиваше, пролетта размразяваше и топеше всички грамади сняг, които бяха паднали в Москва в деня на заминаването им и продължиха да падат през целия им път; които те три дни ринаха и разчистваха в Уст Немда и които с необозрими и високи слоеве покриваха огромните пространства.

Отначало снегът леко се топеше отвътре, тихомълком и тайно. Но когато този гигантски труд вече беше наполовина завършен, той не можеше повече да се скрие. Чудото излезе наяве. Изпод слегналата се снежна пелена бликна вода и запя. Непроходимите горски дъбрави трепнаха. Всичко в тях се пробуди.

Водата си намираше място да буйствува. Тя падаше от стръмнините, образуваше езера, лееше се на всички страни. Скоро гората се изпълни с нейния тътен, вихър и плискък. Между дърветата като змии пълзяха потоци, губеха се и тънеха в снега, който затрудняваше движението им, ромоляха по равното и се сурваха надолу, и падаха на водна прах. Земята не успяваше да я поеме. От главозамайващите си висоти, почти от облаците я пиеха с корени вековните ели, край дънерите им бълбукаха и засъхваха мръснобели яки като бирена пяна на устните на пиещите.

Пролетта замайваше небето, то гледаше с мътно око и се забулваше в мъгла. Над гората плуваха ниски плъстени облаци с провиснали краища, през тях на тласъци се лееха порои с дъх на пръст и пот и умиваха от земята последните късове от черната ледена броня.

Юрий Андреевич се събуди, промъкна се до прозореца с извадена рамка, подпря се на лакът и се заслуша.

Колкото повече приближаваше миннозаводският край, толкова по-населена ставаше местността, по-кратки разстоянията, по-близки гарите. Пътниците се сменяха по-често. Повече хора се качваха и слизаха по междинните спирки. Пътуваха на по-малки разстояния, не се настаняваха за дълъг път, не се гласяха да спят, а се свиваха през нощта близо до вратата или наред вагона, приказваха си полугласно за някакви тукашни, техни си работи и слизаха на следващата гара или спирка.

От подмятанията на местните, които се изнизаха през последните няколко дни, Юрий Андреевич стигна до извода, че на север белите имат превес и са превзели или са на път да превземат Юрятин. Освен това, ако не го мамеше слухът или не ставаше дума за някой съименник на неговия другар от Мелюзеевския лазарет, белите в този участък се командуваха от добре известния му Галиулин.

Юрий Андреевич не каза нищо за тези приказки на домашните си, за да не ги тревожи напразно, преди слуховете да са се потвърдили.

Събуди се в началото на нощта от някакво смътно изпълващо го усещане за щастие, което беше тъй силно, че го разсъни. Влакът беше спрял на някаква гара, в стъклени сумрак на бялата нощ. Тази светла тъма сякаш беше напоена с нещо нежно и мощно. То говореше за широтата и откритостта на мястото. То подсказваше, че разклонът се намира на някакво възвишение с просторен и свободен кръгзор.

Тихи сенки минаха край вагона, разговаряйки полугласно. Това също го трогна. Той възприе предпазливите крачки и гласове като уважение към късния час и към спящите във влака, както беше по-рано, преди войната.

Докторът грешеше. По платформата се вдигаше врява и трополяха ботуши. Но някъде в околността имаше водопад. Той оттласкваше границите на бялата нощ с повеи от свежест и свобода. От него му идваше насън усещането за щастие. Постоянният, нито за миг несекващ шум на водния сгрозол цареше над всички звуци на разклона и им придаваше измамната привидност за тишина.

Без да отгатне присъствието му, но приспан от странната еластичност на тукашния въздух, докторът отново потъна в дълбок сън.

Под него във вагона разговаряха двама. Единият попита другия:

– Какво става? Умирихте ли ги вашите? Натрихте ли им мутрите?

– Кого, търговците ли?

– Да, брашнарите.

– Умирихме ги. Сега са памук. Щом пречукахме първите, другите веднага се кротнаха. Взехме контрибуцията.

– Колко обрахте от областта?

– Четиридесет хиляди.

– Лъжеш!

– Защо ще лъжа?

– Ах, мамка му, четиридесет хиляди!

– Четиридесет хиляди пуда.

– Браво, да му се не види! Браво.

– Четиридесет хиляди пуда бяло пшеничено брашно.

– Какво ли се чудя и аз. Тук местата са екстра. Тук е баш брашнарската търговия. По Ринва нагоре към Юрятин се низят село до село, пристанища, приемателни пунктове. Братя Шерстобитови, Перекатчиков и синове, все едри търговци.

– Стига си гъгнал. Ще събудиш хората.

– Добре де.

Онзи, който говореше, се прозя. Другият предложи:

– Дали да не подремнем, а? Май ще тръгваме.

В това време някъде изотзад се втурна нарастващ тътен, той заглуши грохота на водопада и по другия коловоз край неподвижно спрелия влак премина и отлетя с пълна пара бърз влак от стария тип, изсвири, изтрополя, премигна за последен път със светлинките си и изчезна безследно в далечината.

Разговорът долу се възобнови:

– Сега вече край. Има да киснем.

– Доста ще почакаме.

– Май беше Стрелников. Неговият специален брониран влак.

– Значи е той.

– Страшилище е за контрите.

– Сега гони Галеев.

– Кой е този?

– Атаман Галеев. Разправят, че е завардил с чехите Юрятин. Превзел, мамка му, пристанищата, и държи. Атаман Галеев.

– Не съм го чувал.

– Може да беше княз Галилеев. Не помня.

– Няма такива князе. Сигурно е Али Курбан. Нещо си ги объркал.

– Нека е Курбан.

– Така по може.

На зазоряване докторът се събуди за втори път. Отново беше сънувал нещо приятно. Чувството за блаженство и освободеност, което го беше изпълнило, не го напускаше. Влакът отново беше спрял, може би на нова спирка, може би на старата. Отново шумеше водопад, може би същият, може би друг.

Юрий Андреевич веднага започна пак да се унася и през дрямката му се привидя някаква суматоха и сноване. Костоед нещо се счепка с началника на конвоя и двамата си крещяха. Отвън стана още по-хубаво, отколкото беше. Усещаше се нещо ново, което по-рано го нямаше. Нещо вълшебно, нещо пролетно, черно-бяло, рехаво, слабо като повей на зимна буря през май, когато от мокрите топящи се снежинки земята не побелява, а става още по-черна. Нещо прозрачно, черно-бяло, ароматно. „Песекиня!“ – отгатна Юрий Андреевич насън.

Сутринта Антонина Александровна му каза: – Чуден човек си, Юра, цял си изтъкан от противоречия. Някой път муха да бръмне, ще се събудиш и до сутринта не можеш да заспиш, а сега шум, кавги, разпавии – ти не и не! Тази нощ избягаха касиерът Притулин и Вася Брикин. Представяш ли си! И Тягунова, и Огризкова! Не само те. И Воронюк. Да, да, избяга, избяга. Да, представи си. Чакай сега. Как са изчезнали, дали заедно или поотделно и кой след кого, е абсолютна загадка. За Воронюк, да речем, е естествено, че е решил да отърве кожата от такава отговорност, когато е открил бягството на останалите. Ами другите? Дали са избягали драговошно или някой от тях е бил премахнат насилствено? Жените например са подозрителни. Може би Тягунова е убила Огризкова или Огризкова е убила Тягунова, още не се знае. Началникът на конвоя тича напред-назад из влака. Крещи: „Как смеете да сигнализиране за тръгване! В името на закона настоявам влакът да бъде задържан, докато не се намерят бегълците.“ Но началникът на ешелона – не: „Вие, вика, сте се побъркали. Аз карам спешни попълнения за фронта, с първостепенна неотложност. Ще ви чакам въшливата команда! Я го виж ти!“ И двамата, разбираш ли, нападат Костоед, че той, кооператор човек, съзнателен, бил тук и не възпрям войника, дето е диво и несъзнателно същество, от такава крачка. „И се пише народник“ – така му казаха. Обаче и Костоед, разбира се, не им цепи басма. „Интересно – вика. – Значи според вас арестуваният трябва да пази конвоя. Наистина светът се е обърнал с главата надолу.“ Аз те бутях, бутях по рамото, в ребрата. „Юра – ти викам, ставай, бягство!“ – ама къде ти, с топ не можеше да те събуди човек... Но извинявай, стига сега. Виж... Мили боже!... Татко, Юра, гледайте каква красота!

През прозореца, до който лежаха, надигнали глави, се виждаше някаква местност, от край до край залята с вода. Някъде беше излязла от бреговете си река и страничният ѝ ръкав беше стигнал почти до насипа. Както гледаха от височината на наровите, имаха чувството, че влакът бавно плува направо през водата.

На места гладката ѝ повърхност тъмнееше с метална синева. Всичко друго блестеше в огледални лъскави слънчеви петна, както когато готвачката маже с перо, топнато в маслото, горещата кора на погачата.

В това езеро, което изглеждаше безбрежно, заедно с поляните, ямите и храстите бяха потопени стълбове от бели облаци, забити в дъното като пилони.

Някъде в средата на езерото се виждаше тясна ивица земя с двойни дървета, увиснали нагоре и надолу между земята и небето.

– Патици! Цяло ято! – извика Александър Александрович, загледан натам.

– Къде?

– При островчето. Не там. Гледай по-вдясно, по-вдясно. Ех, по дяволите, литнаха, уплашиха се.

– А, да, видях ги. Трябва да говоря с вас, Александър Александрович. Само че друг път. А нашите трудоваци и дамите, браво, че избягаха. Тихо-кротко – така си мисля, – без да сторят никому зло. Просто са се изплъзнали, както се изплъзва водата.

Свършваше северната бяла нощ. Всичко се виждаше, но изглеждаше като измислено, сякаш и то не си вярваше, че е истинско: гората, гъсталаците и пропастта.

Горичката едва зеленееше. Там цъфтяха няколко храста песекния. Горичката растеше под скална стена, на малка площадка с отвесен край.

Наблизо шумеше водопад. Той не се виждаше отвсякъде, а само от страната на горичката, откъм пропастта. Вася се умори да ходи дотам и да го гледа, за да изпитва ужас и възхищение.

Наоколо нямаше нищо подобно на водопада, нищо съизмеримо с него. Той беше страшен с тази своя единственост, която го превръщаше в нещо дарено с живот и разум, в приказен дракон или змей по тези места, който събира своя дял от тях и опустошава околността.

На средата на пътя си водата падаше върху издаден скален рид и се раздвояваше. Горният воден стълб почти не се движеше, а в двата долни не секваше едва доловимото лъкатушено наляво-надясно, сякаш водопадът непрестанно се подхлъзваше и изправяше, и колкото и да се олюляваше, през цялото време се задържаше на крака.

Вася лежеше върху кожуха си в края на гората. Когато съмна по-забележимо, от планината политна надолу голяма тежкокрила птица, в плавен кръг обиколи гората и кацна на върха на една ела близо до мястото, дето лежеше момчето. То вдигна глава, погледна синята гуша и сиво-синкавите гърди на синявицата и очаровано пошепна на глас: „Ронжа“ – уралското ѝ име. После стана, вдигна от земята кожуха си, наметна го, прекоси поляната и отиде при спътничката си. Каза ѝ:

– Да вървим, лелю. Как сте се смръзнали, зъбите ви тракат. Какво ме гледате като стресната? С човешки език ви казвам, че трябва да тръгваме. Разберете какво ни е положението, трябва да вървим към селата. По селата сме свои, там няма да ни издадат, ще ни скрият. Тъй както от два дни не сме яли, ще умрем от глад. Кой знае чичо Воронюк какъв шум е вдигнал, хукнали са да ни търсят. Да се махаме, лелю Палаша, трябва да бегаме. Какво да ви правя, дума не сте рекли цял ден! Вие от мъка сте без език, тъй да знаете. Какво толкоз сте се угрижили? Леля Катя, Катя Огризкова, дето я бутнахте от влака, то без лоша умисъл стана, само малко я закачихте, нали видях. Тя после стана от тревата цяла-целеничка, стана и побегна. Също и чичо Прохор, Прохор Харитонич! Ще ни настигнат, пак ще си бъдем заедно, какво си мислите вие? Най-важното е да не се съсипвате, тогава ще ви се върне езикът.

Тягунова се вдигна от земята; подаде му ръка и тихо каза:

– Да вървим, пиленце.

Вагоните скърцаха и пълпеха по високия насип. Долу растеше млада смесена гора и върховете ѝ не стигаха нивото на насипа. По-ниско бяха ливадите, току-що изплували от водата. Тревата, омесена с пясък, беше покрита с трупи за траверси, нахвърляни в безреда във всички посоки. Вероятно ги бяха подготвяли за спускане по реката на някой близък участък, но снежните води ги бяха повлекли оттам и захвърлили тук.

Младата гора под насипа беше още почти гола, както през зимата. Само в пъпките, с които беше покапана цялата като с восък, се беше появило нещо ново, някаква неуредица, нещо като нечистота или подутина, и това ново, тази нечистота или подутина беше животът, пламнал в зеленина по първите разлистени дървета в гората.

Тук-там мъченически се изправяха брезите, пронизани от зъбците и стрелите на двойните отворени листенца. Дори с очи можеше да се разбере на какво миришат. Миришеха на същото, с което лъжяха. Миришеха на дървесен спирт, с който се правят

лакове.

Скоро пътят се изравни с мястото, откъдето може би бяха довлечени трупите. На завоя в гората се показва поляна, засипана с талаш и трески, по средата с купища талпи. Край сечището машинистът намали. Влакът трепна и спря в положението, в което се намираше – леко наклонен на високата дъга на завоя.

От локомотива се чуха няколко кратки лаещи сигнала, някой нещо извика. Пътниците и без това знаеха, че машинистът е спрял да зареди.

Вратите на товарните вагони се отвориха. На платното се изсипа народ колкото едно малко градче, без да се броят мобилизираните от предните вагони, които винаги се освобождаваха от аварийните задачи и сега също не взеха участие.

Купчината цепеници на поляната не можеше да стигне за зареждане на тендера. Налагаше се допълнително да нарежат от дългите талпи.

Влаковата бригада разполагаше с триони. Разпределиха ги между желаещите, които се разделиха на двойки. Професорът и зет му също взеха трион.

От отворените врати на войнишките вагони се подаваха весели физиономии. Младите момчета, които още не бяха минали през огъня на войната, школници от морските училища, сякаш по грешка попаднали при суровите семейни работници, които също не бяха помирисвали войната и едва бяха преминали военната подготовка, нарочни шумяха и се закачаха с по-възрастните моряци, за да не мислят. Всички чувстваваха, че часът на изпитанията приближава.

Шегаджиите изпращаха дърварите и дърварките с весели подмятания:

– Ей, дядо! Кажи: аз съм сукалче, още цицам, не ме бива за тежък физически труд. – Ало, Мавра! Глей с триона да не си срежеш фустите, че ще ти духа. – Ти, младата! Зарежи гората, я по-добре ела при мен!

26

В гората стърчаха няколко магарета от кръстосани и вързани колове, забити в земята. Някои се оказаха свободни. Юрий Андреевич и Александър Александрович отидоха там да режат.

Бяха настъпили онези пролетни дни, когато земята се подава изпод снега в почти същия вид, в който преди половин година е изчезнала под него. Гората лъхаше влага и цялата беше затрупана с ланшна шума като неразтребена стая, където са късали квитанции, писма и призовки от много години и още не са помели.

– Не толкова бързо, ще се уморите – каза докторът, като насочваше движението на триона по-бавно и по-равномерно, и предложи да си починат.

В гората се носеше хрипливият звън на други триони, които се движеха напред-назад ту в унисон с всички, ту на пресекулки. Някъде далеко-далеко пробваше сили първият славей. На още по-дълги паузи подсвирваше, сякаш продухваше замърсена флейта, черен кос. Дори парата на локомотивната клапа се вдигаше към небето с напевно кълколене като мляко, което завира на детско спиртниче.

– Ти искаше за нещо да говорим – подсети го Александър Александрович. – Не помниш ли? Когато минавахме ливадите, прелетяха патици, ти се замисли и каза: „Ще трябва да говоря с вас.“

– А, да. Не знам как да се изразя по-кратко. Нали виждате, навлизаме все по-навътре... Тук целият този край е в брожение. Скоро ще пристигнем. Кой знае какво ще заварим. За всеки случай трябва да се разберем. Не говоря за убежденията. Пълна нелепост би било да ги изясняваме или да ги установяваме в петминутен разговор в тази пролетна гора. Ние добре се познаваме. Тримата – вие, Тоня и аз – наред с мнозина в наше време представляваме един общ свят и разликата помежду ни е само в степента на възприемането му. Не говоря за това. То е азбучна истина. За друго говоря. Трябва да се разберем предварително как ще се държим при някои обстоятелства, за да не се червим един за друг и да не хвърляме един върху, друг сянката на позора.

– Добре. Разбрах. Харесва ми твоята постановка на въпроса. Ти намери нужните думи. Виж какво ще ти кажа. Помниш ли нощта, когато ми донесе вестника с първите декрети – зимата, имаше виелица. Помниш ли как нечувано категорично беше това? Тази праволинейност покоряваше. Но такива неща живеят в първоначалната си чистота само в

главите на създателите си, и то само в първия ден на провъзгласяването. Йезуитщината на политиката още на другия ден ги обръща наопаки. Какво да ти кажа? Тази философия ми е чужда. Тази власт е против нас. Никой не ме е питал съгласен ли съм с такъв прелом. Но аз съм постигнал доверието на хората към себе си и отговарям за постъпките си, дори да съм ги извършил принудително.

Тоня пита дали няма да закъснеем за градината, да не изпуснем времето за саденето. Какво да ѝ кажа? Аз не познавам местните почви. Какви са климатичните условия? Лятото е съвсем кратко. Не знам дали тук изобщо нещо успява да узрее.

Но нима сме се вдигнали на такъв дълъг път само заради овошките? Тук даже не върви каламбурът, че гоним дивото, защото и не знаем какво гоним на толкова хиляди километри. Не, откровено казано, сме се помъкнали толкова надалече със съвсем друга цел. Ще се опитаме да бутаме по сегашния начин и някак да се приобщим към съсипването на бившите наследствени гори, машини, инвентар. Не да възстановяваме някогашната собственост, а да я унищожаваме, колективизирано да губим хиляди, за да живеем за копейки, и непременно да докараме нещата като всички останали, в тази съвременна непонятна хаотична форма. Не, да ме позлатят, не бих приел на старите начала завода дори като подарък. То би било точно толкова дивашко, както да се разхождаме голи или да забравим буквите. Не, историята на собствеността в Русия вече е свършена. А лично ние – Громеко – сме се разделили с користолюбието си още в предишното поколение.

27

Не можеше да се спи от задухата и спарения въздух. Главата на доктора плуваше в пот върху мократа възглавница.

Той внимателно слезе от наровете и тихо, за да не събуди никого, откряна вратата на вагона.

Блъсна го миризма на влага, лепкава като паяжините в мазетата. „Мъгла – досети се той. – Мъгла. Сигурно през деня ще бъде горещо и задушно. Затова тъй трудно се диша и ми е толкова тежко на душата.“

Преди да слезе на платното, докторът постоя на вратата и се послуша.

Влакът беше спрял на някаква много голяма гара, вероятно жп възел. Освен тишината и мъглата вагоните тънеха и в още някакво небитие и изоставеност, сякаш ги бяха забравили – което значеше, че са нейде на седма глуха и между тях и гарата се е разстлала безкрайна мрежа от коловози.

Два вида звуци се носеха от далечината.

Отзад, откъдето бяха дошли, се чуваше мирно пошляпване, сякаш там се плакнеше пране или мокро знаме плющеше от вятъра и се удряше в дръжката.

А отпред се носеше бучене и то накара доктора, който знаеше какво е война, да трепне и да напрегне слух.

„Далекобойни оръдия“ – реши той, като се вслуша в равномерно, спокойно боботене, все на една и съща ниска, сдържана нота.

„Виж ти. Стигнали сме почти до фронта“ – каза си докторът, поклати глава и скочи от вагона долу на земята.

Направи няколко крачки напред. Още два вагона, и влакът свършваше, композицията стоеше обезглавена, локомотивът беше заминал някъде с предните вагони.

„Затова толкова се ежеха вчера – помисли си докторът. – Сигурно са предчувствували, че щом стигнем, веднага ще ги хвърлят право в огъня на боевете.“

Той заобиколи влака с намерението да пресече коловоза и да намери пътя за гарата. Иззад ъгъла на вагона сякаш изникна изпод земята въоръжен часовой. Той кратко го сряза:

– Къде? Пропуск!

– Коя е тази гара?

– Никоя. Ти кой си?

– Аз съм лекар от Москва. Пътувам със семейството си в този влак. Ето ми документите.

– Умрял съм ти за документите. Ще си вадя очите в тъмното да ги чета. Не виждаш ли каква е мъгла. И без документи се познаваш отдалече какъв си доктор. Ей

ги ония, твоите доктори, стрелят с тежката артилерия. За пречукване си, ама хайде, още е рано. Марш назад, ако ти е мил животът.

„С някого ме бърка“ – помисли си докторът. Нямаше смисъл да влиза в пререкания с часовоя. Наистина по-добре да се маха, докато е време. Докторът свърна назад.

Оръдейните залпове стихнаха зад гърба му. Идваха откъм изток. Оттам се вдигаше слънцето, забулено в мъгла, и едва надничаше през накъсаните облаци, както се мерзелят голите в банята между кълбата сапунена пара.

Докторът вървеше покрай вагоните на влака. Отмина и последния и продължи. Краката му с всяка стъпка все по-дълбоко хлътваха в рехавия пясък.

Звучите на равномерното шляпане се приближаваха. Местността полегато се спускаше надолу. След още няколко крачки докторът се спря пред някакви неясни очертания, които от мъглата бяха придобили неестествено големи размери. След миг насреща му изплуваха носовете на изтеглени на брега лодки. Той се намираше на брега на широка река, която бавно и уморено плискаше лениви вълни в бордовете на рибарските шлепове и в дъските на кея.

– Кой ти е позволил да се шляеш тук? – спря го друг часовой, който стоеше на брега.

– Каква е тази река? – неволно попита докторът, въпреки че с всички сили се въздържаше от въпроси след скорошния си опит.

Вместо отговор часовоят захапа една свирка, но не успя да се възползува от нея. Първият часовой, когото искаше да извика със свирката и който, оказа се, бе следвал незабелязано доктора по петите, вече беше тук. Двамата заобсъждаха случая.

– Всичко е ясно. Той сам се издаде. „Коя е тая гара, коя е тая река?“ Намерил с какво да ни излиза. Как мислиш, направо да го пушнем или първо да върви във вагона?

– Според мен първо във вагона. Началството да каже. Лична карта – изрева вторият часовой и сграбчи протегнатите от доктора документи.

– Пази го, земляк – каза той на някого и заедно с първия се запътиха покрай релсите към гарата.

Тогава някакъв човек, сигурно рибар, се покашля и се раздвижи с цел изясняване на положението.

– Да се благодариш, че ще те водят при главния. Може и да отървеш кожата, човече. Обаче няма що да им се сърдиш. Такава им е работата. Народни времена. Може и за хубаво да е. Но засега – ох, не питай. Май са се припознали. Търсят някакъв тук, сега си мислят, че си ти. Какво ли си викат: пипнахме злосторника на работническата власт, хванахме го. Грешка. Нещо ако се закучи, ти да дириш главния. На тези не им се оставяй. Те са едни съзнателни, да не дава господ. Ще ти видят сметката, окото им няма да мигне. Ако ти кажат да вървиш, няма да тръгваш с тях. Ще речеш: трябва ми главният.

Юрий Андреевич научи от рибаря, че реката пред него е прочутата плавателна Ринва, че близката железопътна гара е Развилие, речното фабрично предградие на град Юрятин. Той научи, че за Юрятин, който е две-три версти по-нагоре, през цялото време са се водели боеве и вече май са го превзели от белите. Рибарят му разказа, че и в Развилие имало вълнения и май също са потушени, и сега наоколо е такава тишина, защото ивицата в близост до гаровите постройки е очистена от цивилното население и е заобиколена с жесток кордон. Освен това научи, че сред влаковете тук, в чиито вагони се помещават различни военни учреждения, се намира и специалният влак на местния военен комисар Стрелников, комуто именно били отнесени документите на доктора.

Оттам след време се яви да вземе доктора някакъв нов часовой, който се отличаваше от предшествениците си по това, че влачеше приклада на пушката по земята или я местеше пред себе си така, сякаш мъкнеше под ръка пиан приятел, който без неговата подкрепа ще се срути на земята. Той поведе доктора към влака на военкома.

часовоят изрече паролата и се качи с доктора в единия от тях. Там се чуваше смях и движение, които моментално стихнаха при появата им.

Часовоят го поведе по тесен коридор към широкия салон в средата. Там царяха тишина и ред. В чистото и удобно помещение работеха спретнати, добре облечени хора. Съвсем иначе си бе представял докторът щабквартирата на безпартийния военспец, който за кратко време си бе спечелил слава и се бе превърнал в страшилище за цялата област.

Но центърът на дейността му, изглежда, не беше тук, а някъде напред, в щаба на фронта, по към мястото на военните действия, тук се намираше само личната част, малката му домашна канцелария и походното му легло.

Затова вътре беше тихо като в коридорите на топлите морски къпални, облицовани с корк и килимчета, по които безшумно се движат служители с меки обувки.

Средата на вагона представляваше бивша трапезария, застлана с килим и превърната в експедиция. Там имаше няколко писалища. „Сега“ – каза млад военен, който седеше най-близо до входа. След това всички по бюрата решиха, че са в правото си да забравят за доктора, и престанаха да му обръщат внимание. А първият военен с разсеяно кимване освободи часовоя и онзи се оттегли, трополейки с приклада на пушката по металния парапет в коридора.

Докторът от вратата съзря документите си. Те се намираха на последното бюро пред по-възрастен военен с вид на полковник. Той беше някакъв военен статистик. Тананикаше си нещо под нос и междувременно прелистваше справочниците, гледаше военните карти, нещо сверяваше, проверяваше, изрязваше и налепваше. По едно време огледа всички прозорци един по един и каза: „Днес ще е горещо“ – сякаш беше стигнал до този извод след последователния оглед на прозорците, а не че това еднакво личеше от всеки един от тях.

По пода между бюрата пъплеше някакъв военен техник, който възстановяваше скъсан кабел. Когато изпълзя до бюрото на младия военен, онзи стана, за да не му пречи. До неговото бюро се мъчеше с блокиралата машина машинописка с мъжка сивозелена куртка. Валякът беше изхвърчал много встрани и беше изскочил от шасито. Младият военен се изправи зад стола на машинописката и заедно с нея взе да изследва изотгоре причината за повредата. Военният техник клекна до нея и заразглежда лостчетата и валяка отдолу. Командирът с полковнически вид стана от мястото си и отиде при тях. Всички се вторачиха в пишещата машина.

Това успокои доктора. Невероятно би било хора, които по-добре от него са осведомени за предстоящата му съдба, така безгрижно да се занимават с глупости в присъствието на един обречен.

„Впрочем кой знае? – помисли си той. – Откъде ли идва тяхната безметежност. Редом гърмят оръдия, гинат хора, а те се занимават с прогнози дали денят ще е горещ, но не в смисъл на гореща битка, а на горещо време. Или толкова са обръгнали, че сетивата им са притъпени?“

И от нямане какво да прави се загледа от мястото, където стоеше, през цялото помещение към отсрещните прозорци.

От тази страна на влака имаше още няколко коловоза и се виждаше отпред гара Развилие на възвишението в едноименното предградие.

От коловозите водеше към гарата небоядисана дървена стълба с три площадки.

Релсите от тази страна представляваха голямо гробище за влакове. Стари локомотиви без тендери с конусовидни комини и комини като кончови стояха обърнати един към друг сред купчините разнебитени вагони.

Влаковото гробище долу и гробището в предградието, изкорубените железарии по релсите и ръждивите покриви и табели горе се сливаха в една цялостна гледка на занемареност и извехтялост под бялото небе, попарено от ранния утринен зной.

В Москва Юрий Андреевич беше забравил колко много табели има в градчетата и каква голяма част от фасадите закриват. Тукашните табели му го напомниха. Половината от тях можеха да се прочетат от влака. Фирмите тъй ниско прихлупваха кривите прозорци на килнатите едноетажни къщурки, че те чезнеха отдолу като главите

на селски хлапета, намъкнали до ушите бащините си шапки.

По това, време мъглата се беше вдигнала вече. Имаше остатъци само в лявата част на небосклона, далеч на изток. Но ето, че и те шавнаха, задвижиха се и се разнесоха като разтваряща се завеса.

Там, на около три версти от Развилие, на възвишение, по-високо от предградието, се показва голям град, окръжен или губернский. От слънцето той изглеждаше възжълт, а разстоянието опростяваше силуетите му. Градът изглеждаше като накацал на етажи по възвишението подобно на Атон или отшелнически скит от евтините шарени картинки, къща върху къща и улица над улица, с голям храм най-горе в центъра.

„Юртин! – развълнуван се досети докторът. – За него разказваше покойната Ана Ивановна и тъй често го споменаваха сестра Антинова! Колко съм слушал за този град от тях и ето в каква обстановка го виждам за първи път!“

В този миг вниманието на военните, сведени над машината, бе привлечено от нещо, видяно през прозореца. Те обърнаха глави натам, докторът също проследи погледите им.

По стълбата, която водеше към гарата, караха няколко души пленени или арестувани, сред тях и един гимназист, ранен в главата. Някъде вече го бяха превързали, но изпод бинтовете се стичаше кръв, която той с ръка размазваше по загорялото си потно лице.

Гимназистът между двамата червеноармейци, които завършваха шествието, привличаше вниманието не само с решителността, изписана на красивото му лице, и заради жалостта, която будеше тъй младият бунтовник. Той и двамата, които го съпровождаха, приковаваха всеобщия интерес с несъобразните си действия. Те през цялото време правеха всичко друго, но не и това, което трябваше да се прави.

Фуражката непрекъснато се свличаше от превързаната му глава. Вместо да я сваля и да я носи в ръка, той току я нагласяваше и нахлупваше по-дълбоко, въпреки раната, а двамата червеноармейци с готовност му помагаша.

В тази нелепост, противна на здравия разум, имаше нещо символично. И докторът, покорен от нейната многозначителност, изпитваше желание да изтича навън и да спре гимназиста с думите, които бяха готови да се откъснат от устата му. Той искаше да викне и на момчето, и на хората във вагона, че спасението не е във верността към формалностите а в освобождаването от тях.

Докторът погледна встрани. В центъра на помещението стоеше Стрелников, който току-що беше влязъл с устремна, твърда крачка.

Как – бе могъл той, докторът, сред тази бездна от неопределени познанства да не познава досега нещо толкова определено, като този човек? Как не беше ги сблъсквал животът? Как не бяха се пресичали пътищата им?

Непонятно защо, но веднага ставаше ясно, че този човек представлява едно съвършенство на волята. Той до такава степен беше това, което е искал да бъде, че всичко по него и в него изглеждаше образцово. И съразмерно изваяната му, красива глава и стремителната му крачка, и дългите му нозе с високи ботуши, които може би бяха мръсни, но изглеждаха лъснати, и гимнастърката му от сиво сукно, която може би беше измачкана, но му стоеше като изгладена.

Така въздействуваше наличието на дарба, естествена, без нищо пресилено, която се чувствуваше удобно във всяко положение на земното съществуване.

Този човек трябва да притежаваше някаква дарба, не непременно самобитна. Дарбата, която личеше във всяко негово движение, можеше да е имитаторски талант. Тогава всички подражаваха на някого. На именити исторически герои. На фигури, видени на фронта или в дните на градските вълнения и пленили нечия фантазия. На най-признатите народни авторитети. На най-изявените другари. Просто един на друг.

Той от възпитание не показва, че присъствието на външен човек го учудва или смуцава. Напротив, обърна се към всички с такъв вид, сякаш включваше и доктора в тукашното общество. Каза:

– Да си честитим. Прогонихме ги. Това прилича на военна игра, а не на сериозна задача, защото и те са същите руси като нас, но с малко гламавщина в главите, с която не желаят да се разделят и която ще трябва да им избием насила. Техният командир беше мой приятел. Той е с още по-пролетарски произход от мен. Заедно сме расли. Толкова е сторил в живота за мен, толкова съм му задължен. А пък

аз се радвам, че съм го отблъснал зад реката и може би още по-далече. По-бързо оправяйте връзката, Гурян. Само на вестоносците и телеграфа не можем да разчитаме. Прави ли ви впечатление колко е горещо? Все пак подремнах час, час и половина. Ах, да... – обърна се към доктора, защото си спомни причината за събуждането. Бяха го събудили за някакви глупости, поради които този задържан се намирал тук.

„Този ли? – изпитателно го огледа Стрелников от главата до петите. – Нищо подобно! Тъпаци!“ – засмя се и се обърна към Юрий Андреевич.

– Прощавайте, другарю. Взели са ви за другиго. Моите часовои са се объркали. Свободен сте. Къде е трудовата книжка на другаря? А, ето документите ви. Простете моята неделикатност, ще си позволя да надзърна. Живаго... Живаго... Доктор Живаго... Нещо московско... Знаете ли какво, влезте все пак за пет минутки при мен. Тук е секретариатът, а моят вагон е съседният. Заповядайте. Няма да ви забавя.

30

Но кой беше този човек? Странно как до такива постове се бе издигнал и бе смогнал да се задържи този безпартиен, за всички непознат, защото след университета бе заминал учител в провинцията, а през войната за дълго бе останал в плен, доскоро не беше се появявал и го смятаха за загинал.

Напредничавият железничар Тиверзин, в чието семейство Стрелников бе отрасъл като дете, го препоръча и гарантира за него. Хората, от които зависеха назначаванията по него време, му гласуваха доверие. В дните на неумерен патос и най-крайни възгледи революционността на Стрелников, която също нямаше никакви задръжки, биеше на очи със своята истинност, със своя фанатизъм, не подражателен, а подготвен от целия му живот, самостоятелен и неслучаен.

Стрелников оправда гласуваното му доверие.

Служебното му досие от последния период съдържаше Устнемдинската и Нижнекелмската акции, акцията с губасовските селяни, оказали въоръжена съпротива с войниците разинци, вдигнали въстание в град Туркатуй и с оръжие в ръка преминали на страната на белогвардейците, и случаят с военния метеж на речното пристанище Чиркин ус с убийството на командира, останал верен на съветската власт.

На всички тези места се беше появявал изневиделица, беше съдил, осъждал, изпълнявал присъди – бързо, сурово, безмилостно.

Появата на неговия влак сложи край на поголовното дезертьорство в този край. Ревизията на рекрутиращите органи промени всичко. Набирането в Червената армия стана по-успешно. Наборните комисии заработиха трескаво.

И ето наскоро, когато белите започнаха да настъпват от север и положението бе признато за тревожно, му възложиха нови задачи, непосредствено военни, стратегически и оперативни. Резултатите от неговата намеса не закъсняха.

Стрелников знаеше, че мълвата го е дарила с прякора Разстрелников. Той спокойно отмина това, той от нищо нямаше страх.

Беше от Москва, син на работник, който бе взел участие в революцията през деветстотин и пета година и за това пострадал. Той самият бе останал тогава настрана от революционното движение поради непълнолетието си, а по-късно, когато учеше в университета, причината беше тази, че младите хора от бедните среди, попаднали във висше училище, много повече държат на него и учат по-старателно, отколкото децата на богатите. Броженията сред по-заможното студентство не го засягаха. Завърши университета със сериозни познания. Със собствени сили допълни историко-филологическото си образование с математическо.

По закон не беше длъжен да влиза в армията, но отиде на войната доброволец, бе пленен в чин прапорщик и в края на седемнадесета година успя да избяга в родината си, когато научи, че в Русия е станала революция.

Две черти, две страсти доминираха у него.

Имаше изключително точен и верен ум. И беше дарен с рядка нравствена чистота и справедливост, с чувствително и благородно сърце.

Но за дейността на учен, който да проправя пъртини, не му достигаше талантът към неочакваното, силата, която с непредвидени открития нарушава безплодната стойност на кухото предвиждане.

А за да прави добрини, в принципността не му достигаше безпринципност на сърцето, за което няма общи случаи, а само частни, и което е велико с това, че милее и за малкото.

Стрелников от дете се бе стремил към най-висшето и сияйното. За него животът беше грамаден хиподрум, където хората честно спазват правилата и се борят да постигнат съвършенството.

Когато се разбра, че не е тъй, изобщо не му хрумна да си помисли, че не е прав, задето опростява световния ред. Той се помъчи за дълго да забрави обидата и започна да мечтае, че ще стане някога арбитър между живота и тъмните начала, които го изопачават, ще се яви в негова защита и ще отмъсти за него.

Разочарованието го ожесточи. Революцията го въоръжи.

31

– Живаго, Живаго – повтаряше Стрелников, когато влязоха в неговия вагон. – Нещо търговско. Или дворянско. Ето, да: доктор от Москва. За Варикино. Странно. От Москва – и гледай ти, в този затънтен край.

– Тъкмо с такава цел. В търсене на тишина. Далече в неизвестността.

– Каква поезия, моля ви се. Варикино? Познавам цялата околност. Там са бившите Крюгерови заводи. Да нямате нещо общо? Да не сте наследници?

– Защо е този присмехулен тон? Какви „наследници“? Макар жена ми наистина...

– Аха, видяхте ли. Затъжили сте се за белите? Ще ви разочаровам. Закъснели сте. Околността е очистена.

– Продължавате да издевателствувате?

– На всичкото отгоре доктор. Военен. Във военно време. Това е тъкмо по моята част. Дезертьор. „Зелените“ също се усамотяват в гората. Търсят тишина. На какво основание?

– Два пъти съм раняван и съм окончателно освободен поради негодност.

– Сега ще ми извадите тапия от Народния комисариат по просветата или по образованието, в която ви препоръчват като „напълно съветски човек“, като „съчувстващ“ и която удостоверява вашата „лоялност“. Дошъл е Страшният съд на земята, милостиви господине, времето на съществата от Апокалипсиса с мечовете и на крилатите зверове, а не на всецяло съчувстващите и лоялни доктори. Впрочем казах ви, че сте свободен и няма да се отметна от думата си. Но за последен път. Предчувствавам, че пак ще се срещнем и тогава другояче ще разговаряме, внимавайте.

Заплахата и предизвикателството не смутиха доктора. Той каза:

– Знам всичко, което мислите за мен. За себе си сте абсолютно прав. Но спорът, в който искате да ме въвлечете, мислено водя цял живот с някакъв въображаем свой обвинител и както разбирате, имал съм достатъчно време да стигна до някакви изводи. Не мога да ви ги разясня с две думи. Позволете ми да напусна без обяснения, ако наистина съм свободен, ако ли не – постъпете както се налага. Нямам за какво да се оправдавам пред вас.

Прекъсна ги прозвънване. Телефонната връзка беше възстановена.

– Благодаря ти, Гурян – каза Стрелников, вдигна слушалката и духна няколко пъти в мембраната. – Пратете някого да съпроводи другаря Живаго. Да не стане нова беля. И ми дайте, моля ви, Управлението на транспортната чека в Развилие.

Щом остана сам, Стрелников телефонира на гарата:

– Одеве караха едно момче, дърпа си шапката на главата, а главата му превързана, безобразие. Да. Осигурете му медицинска помощ, ако е нужно. Да, като зеницата на окото си, лично ще отговаряте пред мен. Ако се наложи, и дажба. Така. Сега по същество. Говоря, още не съм свършил. Ах, по дяволите, някой се набърка. Гурян! Гурян! Прекъснаха ни.

„Може да е от моите първолаци – помисли си той, за миг изоставил опитите да довърши разговора с гарата. – Пораснал е и се бунтува срещу нас.“ Стрелников мислено изчисли годините си на учителствуване, на войната и на плена, дали съвпадат с възрастта на момчето. После през прозореца на влака затърси с очи в панорамата на хоризонта онази махала над реката в края на Юрятин, където беше тяхната къща. Ами ако жена му и дъщеря му още са там? Да можеше да отиде при тях! Сега, незабавно! Но

това е немислимо. Онова беше съвсем друг живот. Първо да свършат този, новия, преди да се върнат към онзи, прекъснатия. И това ще стане някога, някога. Но кога, кога?

Втора книга

Осма част ПРИСТИГАНЕТО

1

Влакът, който беше докарал семейство Живаго, още стоеше на задните коловози на гарата, запрещен от други вагони, но вече се чувствуваше, че връзката с Москва, която усещаха през целия път, тази сутрин прекъсна и свърши.

Оттук нататък започваше друга територия, друг свят – светът на провинцията, която има своите интереси и своите центростремителни сили.

Тукашните хора се познаваха по-добре, отколкото столичните. В железопътната зона Юратин–Развилие нямаше външни лица, тя бе обкръжена от червени войски, но въпреки това местните крайградски жители по необясними начини се навъртаха край коловозите, „циркулираха“, както се казва сега. Те вече се бяха накачулили по влака, бяха задръстили вратите на товарната композиция, разкарваха се край релсите и стояха по насипа пред своите вагони.

Всички те се познаваха помежду си, подвикваха си отдалече, здрависваха се, когато се срещаха. Малко по-различно се обличаха и по-различно говореха, отколкото в столицата, не ядяха същото и имаха други навици.

Интересно беше да се научи как живеят, какви нравствени и материални сили ти крепят, как се борят с трудностите, как заобикалят законите.

Отговорът дойде незабавно и в най-жива форма.

2

Съпроводен от часовоя, който си влачеше пушката по земята и се подпираше на нея като на тояга, докторът се връщаше в своя влак.

Препичаше. Слънцето нажежаваше релсите и покривите на вагоните. Черна от нефта, земята гореше в жълтеникави сияния като в позлата.

Часовоят влачеше пушката в прахоляка и оставяше подире си бразди. Пушката се удряше в траверсите. Часовоят говореше:

– Оправи се времето. Те сега се сеят пролетниците, овесът или, да речем, просото, сега е най-сгодно. Но за елдата е рано. По нас елдата я сеят по Света Акилина. Моршанци сме ние, от Тамбовска губерния, не сме тукашни. Ехе, другарю доктор! Да не беше тази гражданска хидра и цялата контра, мигар щях да се попилия баш сега по чуждите земи? Като черна класова котка ни е минала път и стой, та глей какво прави!

3

– Благодаря. Мога – отказа се докторът от предложената помощ. Пътниците от товарния вагон се бяха навели и му подаваха ръце да го издърпат. Той се надигна на мускули, скочи вътре, изправи се и прегърна жена си.

– Най-сетне. Слава богу, че всичко свърши – заговори Антонина Александровна.

– Впрочем щастливият завършек не е изненада за нас.

– Защо да не е изненада?

– Ние знаехме.

– Откъде?

– Часовите ни казаха. Иначе как щяхме да издържим толкова време в неизвестност? И без туй само дето не полудяхме с татко. Ей го, спи, с топ не можеш го събуди. Като пребит е от всички тези вълнения. Имаме нови пътници. Сега ще те

запозна с един човек. Но първо чуй какво говорят. Честитят ти благополучното спасение! Такъв ми е той – смени тя внезапно посоката на разговора, обърна се и през рамо представи мъжа си на един от новите пътници, притиснат отзад, в дъното на вагона.

– Самдевятов – чу се оттам, над навалищата от чужди глави се надигна мека шапка и представилият се взе да си проправя път през най-голямата блъсканица към доктора.

„Самдевятов – помисли си в това време Юрий Андреевич. – Представях си нещо староруско, приказно, с голяма брада, рубашка, пояс. А той като от някое дружество за развитие на художествените занаяти, прошарени къдрици, мустаци, брадичка.“

– Признайте си, стресна ли ви Стрелников?

– Не, защо. Водихме сериозен разговор. Във всеки случай той е силен, умен човек.

– И още как. Добре ми е известен. Не е от нашия край. Ваш е, москвичанин. Както и всичките ни нововъведения в последно време. И те са ваши, столични, привнесени. Добре, че ни научихте.

– Това е Анфим Ефимович, Юрочка – всичко знае, всичко му е ясно. Чувал е за теб, за баща ти, знае дядо ми, познава всички, всички. Запознайте се. – И Антонина Александровна подметна мимоходом, съвсем безизразно: – Сигурно познавате и тукашната учителка Антипова?

На което Самдевятов също толкова неизразително отвърна:

– Защо ви е Антипова?

Юрий Андреевич чу разговора, но не взе участие. Антонина Александровна продължи:

– Анфим Ефимович е болшевик. Внимавай, Юрочка. Отваряй си очите на четири с него.

– Наистина ли? Не мога да си представя. У вас има нещо по-скоро артистично.

– Баща ми държеше странноприемница. Имахме седем тройки коне в движение. Аз самият съм завършил висше образование. И наистина съм социалдемократ.

– Знаеш ли какво казва Анфим Ефимович? Между другото, дано не ви обидя, но с това ваше име човек може да си изкълчи езика, та виж сега, Юрочка, какво ще ти кажа. Имали сме късмет. Град Юртин не ни иска. В града има пожари и мостът е вдигнат във въздуха, не може да се пътува. Сега ще ни прехвърлят на някаква друга линия през разклона и ще сме точно там, дето е гара Торфена. Представяш ли си! Няма да се прекачваме, няма да се мъкнем с багажа през целия град от едната гара до другата. Затова пък добре ще се лашкаме напред-назад, докато наистина тръгнем. Чака ни голямо маневриране. Така ми обясни Анфим Ефимович.

4

Предсказанията й се сбъднаха. Влакът им започна безкрайно движение напред-назад, като откачваше вагони и закачаше нови, маневрираше по задръстените линии, по които се движеха и други композиции, и дълго време му затваряха пътя към откритото поле.

Градът наполовина се губеше в далечината, скрит от хълмистата местност. Само понякога над хоризонта се показваха покривите на къщите, върховете на фабричните комини, кръстовете по камбанариите. Гореше едно от предградията. Вятърът отвяваше дима на пожара. Той се разнасяше по цялото небе като развяна конска грива.

Докторът и Самдевятов седяха на пода на вагона, провесили крака навън. Самдевятов непрекъснато му обясняваше нещо и сочеше с ръка в далечината. От време на време го заглушаваше тракането на вагона и нищо не се чуваше. Юрий Андреевич питаше. Анфим Ефимович доближаваше лицето си до неговото и повтаряше казаното с дрезгав вик право в ухото му.

– Подпалили са кино „Гигант“. Там се бяха барикадирали юнкерите. Но те още преди това се предадоха. Общо взето, боят продължава. Виждате ли черните точки на камбанарията? Нашите са. Свалят чехите.

– Нищо не виждам. Как можете да ги различите?

– А там, дето гори, е Хохрики, занаятчийската махала. Пък Колодеево, дето е

пазарът, е по-встрани. Знаете ли защо това ме занимава – защото там е нашата странноприемица. Пожарът не е силен. Центърът засега е непокътнат.

– Повторете. Не ви чувам.

– Казвам: центърът. Центърът на града. Храмът, библиотеката. Нашето име, Самдевятови, е порусено от Сан Донато. Разправят, че сме от Демидовите.

– Пак нищо не разбрах.

– Казвам, че Самдевятови е изопачено от Сан Донато. Били сме от рода Демидови. Князете Демидови Сан Донато. Пък може и да е лъжа и измама. Семейна легенда. А тази местност се нарича Спиркино нанадолнище. Тук са вилите, излетният район. Странно име, нали?

Пред тях се простираше поле, пресечено във всички посоки от железопътни релси. С грамадните си разкрачи го цепеха телеграфните стълбове, които чезнеха към небосклона. Широкият павиран път се виеше като лента, съперничейки си по красота с железопътната линия. Той ту се криеше зад хоризонта, ту за миг се показваше с вълнистата дъга на някой завой. И отново бягаше напред.

– Прочутият голям път. Минава през цял Сибир. Възпят е от каторгата. Сега е плацдарм на партизанщината. Общо взето, добре е при нас. Като поживеете, ще свикнете. Ще ви харесат градските куриози, помпите за вода. На кръстовищата. Зимни женски клубове на открито.

– Ние няма да живеем в града, а във Варикино.

– Знам. Жена ви ми каза. Но по работа ще идвате в града. От пръв поглед се сетих коя е. Очите. Носът. Челото. Същи Крюгер. Цяла е на дядо си. Ние още го помним.

Встрани по полето се червенееха високите кръглостенни нефтоеми. Стърчаха високите стълбове с промишлени реклами. Една от тях, която на два пъти се мярна пред очите на доктора, гласеше: „Моро и Ветчинкин. Редосеялки. Вършачки.“

– Солидна фирма беше. Произвеждаха прекрасни селскостопански машини.

– Не ви чувам. Какво казвате?

– Фирма, казвам. Фирма, разбирате ли? За селскостопански машини. Акционерно дружество. Баща ми беше акционер.

– Нали е имал странноприемица?

– Странноприемицата си е странноприемица. Едното не пречи на другото. Той знаеше да си влага капиталите в най-печеливши предприятия. В кино „Гигант“ беше вложил.

– Вие като че ли се гордеете с това?

– С неговия усет ли? Разбира се!

– Ами къде остава тогава вашата социалдемокрация?

– Защо не, моля ви се! Кой е казал, че човек, ако разсъждава по марксистки, трябва да е хапльо и некадърник? Марксизмът е положителна наука, учение за действителността, философия на историческата обстановка.

– Марксизъм и наука? Да се спори на тази тема с почти непознат човек, е най-малко недалновидно. Но както и да е. Марксизмът прекалено слабо е овладял сам себе си, за да бъде наука. Науките са неуравновесени. Марксизъм и обективност? Не познавам течение, което повече от марксизма да се е затворило в себе си и да се е отдалечило от фактите. Всеки се стреми да се провери на дело, а хората на властта в името на баснята за собствената си безпогрешност с всички сили се отвръщат от правдата. Политиката не ми говори нищо. Не обичам хора, които не се интересуват от истината.

Самдевятов преценяваше думите му като каприз на чудака-остроумец. Той само се подсмиваше и не възразяваше на доктора.

Междувременно влакът маневрираше. Всеки път, щом стигнеше до изходната стрелка при семафора, възрастна стрелочничка с вързан на колана гюм за мляко прехвърляше плетката, с която се занимаваше, в едната ръка, навеждаше се, местеше диска на стрелката и връщаше влака на заден ход. Докато той отстъпваше малко по малко, тя се изправяше и размахваше подире му юмрук.

Самдевятов приемаше жеста ѝ за своя сметка. „На кого се заканва? – чудеше се той. – Май е позната. Да не е Тунцева? Може би е тя. Впрочем нищо подобно. Надали. Доста е старичка за Глаша. Но какво съм и виновен? По цяла Русия преврати и бъркотии по железниците, не ѝ е лесно и на нея, горката, пък аз ще изляза крив.“

Хайде по дяволите! Само тя ми липсва.“

Най-накрая стрелочничката махна с флагчето на машиниста, викна му нещо и пусна влака да мине семафора, а когато покрай нея се заточи четиринадесети вагон, се изплезе на двамата дърдорковци на вратата, че очите ѝ мазоли бяха хванали от тях. И Самдевятов пак се зачуди.

5

Когато околностите на опожарения град, цилиндричните резервоари, телеграфните стълбове и търговските реклами останаха в далечината и изчезнаха, и когато започнаха други гледки, горички и хълмове, между които често се мяркаха криволиците на пътя, Самдевятов каза:

– Да ставаме вече да се поразтърпим. Аз скоро ще слизам. Вие сте на другата спирка след мен. Да не я изпуснете.

– Изглежда, че добре познавате тукашните места?

– Донемайкъде. На сто версти наоколо. Аз съм юрист. Имам двадесетгодишна практика. Обикалям. Пътувам по работа.

– И до ден-днешен?

– Разбира се.

– Какви съдебни дела може да се водят днес?

– Каквито щете. Стари незавършени сделки, операции, неизпълнени задължения – работа до гуша и до смърт!

– Не са ли анулирани отношенията от този род?

– На думи – да. А всъщност едновременно се изискват взаимноизключващи се неща. И национализация на предприятията, и гориво за съвета, и коларски превоз за губернияския совнархоз. И в същото време всеки иска да живее. Това са особеностите на преходния период, когато теорията още не съвпада с практиката. Затова са нужни съобразителни хора, с ум, с характер като моя. Блажен муж, иже не иде, ще приберем сухото, без никой да види. Пък накрая ще обърнем и дебелия край, както викаше баща ми. Половината губерния яде за моя сметка. Ще ви се обаждам във връзка с дървата. С коня, разбира се, щом се оправи. Последният ми окуця. Инак, да беше здрав, как ли пък нямаше да се друсам в тази трошка! Ей, по дяволите, едвам се влачи, пък машина ми се пише! Като идвам във Варикино, мога да ви бъда полезен. Познавам ги вашите Микулицини като петте си пръста.

– Известна ли ви е целта на нашето пътуване, намеренията ни?

– Горещо-долу се досещам. Имам представа. Вечното влечение на човека към земята. Мечтата да се прехрани със собствен труд.

– Защо? Не одобрявате ли? Какво имате предвид?

– Наивна мечта, идилия. Но защо не? Бог да ви помага. Обаче не ми се вярва. Утопия. Глупости.

– Как ще ни приеме Микулицин?

– Изобщо няма да ви пусне да припарите, ще ви подгони с метлата и ще бъде прав. И без вас такъв содом му е на главата, хиляда и една нощ, заводите бездействуват, работниците са се разбягали, в смисъл на средства за съществуване е на нулата, гладория, и ето ви ненадейно и вас за капак. Дори да ви убие, аз бих го оправдал.

– Виждате ли, хем сте болшевик и пак не отричате, че това не е живот, а нещо небивало, фантазмагория, недомислица.

– И още как. Но такава е историческата неизбежност. Трябва да се мине през нея.

– Защо да е неизбежност?

– Да не сте дете, или се преструвате? Май сте паднали от Луната, а? Угоените безделници са се метнали на гърба на тружениците, съсипали са ги до смърт – и така да си остане? Ами всички други гаври и тирания? Нима не разбирате закономерността на народния гняв, желанието на хората да живеят справедливо, търсенето на истината? Или ви се струва, че коренният прелом можеше да се постигне в правителствените учреждения, по парламентарен път, и че можеше да се мине без диктатура?

– Говорим с вас за различни неща и ако ще цял век да се препираме, до нищо

няма да стигнем. Аз бях настроен много революционно, обаче сега си мисля, че с насилие нищо не се постига. Към доброто трябва да се върви с добро. Но както и да е. Да се върнем на Микулицин. Ако наистина точно това ни чака; тогава защо да отиваме? Нека се връщаме, докато е време.

– Абсурд. Първо, да не е само Микулицин на този свят? Второ, Микулицин е престъпно добър, добър до безкрайност. Ще повика, ще покряска и ще омекне, ризата си ще сваля от гърба, последния си залък ще даде.

И Семдевятот заразказва.

6

Преди двацет и пет години Микулицин пристигна от Петербург, беше студент от Технологичния институт, заточен тук под полицейски надзор. Щом дойде, взеха го управител при Крюгерови и той се ожени. Имаше тук четири сестри Тунцеви, с една повече от Чеховите, ухажваха ги всички юрятински учаши се – Агрипина, Евдокия, Глафира и Серафима Севериновни. Нашите заради бащиното име ги наричаха „северянките“. Та Микулицин се ожени за най-голямата северянка.

Скоро им се роди момче. От преклонение пред идеята за свободата глупакът кръсти сина си с невероятното име Ливерий. Ливерий, викаха му Ливка, беше голям вагабонтин и проявяваше изключително разностранни способности. Като започна войната, Ливка си фалшифицира годината в кръщелното и петнадесетгодишен хукна доброволец на фронта. Агрипина Севериновна и без това си беше доста болнава, та не можа да понесе този удар, легна и повече не стана – умря по миналата зима, малко преди революцията.

Свърши войната. Ливерий се върна, й какъв? Прапорщик с три кръста за храброст и, разбира се, болшевик и половина. Да сте чували за „Горските братя“?

– Не, уви.

– Тогава няма защо да ви разправам. Половината ефект се губи. Какъв е смисълът да гледате от влака този друм? Кое му е особеното? Сега – за партизанството. Какво са партизаните? Главните кадри на Гражданската война. В създаването на тази сила са заложили две начала. Политическата организация, поела ръководството на революцията, и низовите войнишки маси, които след загубата във войната отказаха да се подчиняват на старата власт. Тяхното обединяване даде партизанското войнство. То е пъстро по състав. Основната маса са средните селяни. Но има и какви ли не. Има и бедняци, и бивши монаси, и кулашки синчета, на нож с бащите си. Срещат се идейни анархисти и дрипльовци без документи, има и празноглави ергенчета, изпъдени от средните учебни заведения. Има австрогермански военнопленници, подмамани от обещанията за свобода и завръщане в родината. Та една от частите на тази многохилядна народна армия, наречена „Горски братя“, се командува от другаря Горски – Ливка, Ливерий Аверкиевич, сина на Аверкий Степанович Микулицин.

– Какво?

– Каквото чувате. Но нататък. След смъртта на жена си Аверкий Степанович се ожени повторно. Новата му жена, Елена Прокловна, беше гимназистка, венча се направо от училищната скамейка. Наивна по природа, но пък се и прави на наивна, младичка, но вече и се младее. И така: пее, гука, преструва се на самата невинност, прави се на непринудена, на полска чучулига. Щом ви види, започва да ви изпитва: „Коя година е роден Суворов?“, „Кога имаме равенство на триъгълници?“ И ще ликува, ако ви злепостави и ви изложи. Само след няколко часа ще я видите лично и ще проверите моето описание.

„Старият“ пък има други слабости: лулата и семинарската славян-шина – „ничтоже сумняшеся, еже и дондеже“. Неговото поприще трябва да е морето. В института учил корабостроене. То личи в навиците и във външността. Ходи бръснат: по цял ден не вади лулата от устата си, любезно и бавно цеди думите през зъби. Има обратна захалка на пушач и студени сиви очи. За малко да забравя една подробност: той е есер и е избраникът на нашия край за Учредителното събрание.

– Но това е много важно. Значи баща и син са врагове? Политически противници?

– На думи – да. Обаче в действителност тайгата не воюва с Варекино. Но да

продължа. Останалите Тунцеви, балдъзите на Аверкий Степанович, до ден-дневен са в Юрятин. Стари моми. Смениха се времената, смениха се и момите.

Най-голямата от тях, от останалите, Авдотя Севериновна, е библиотекарка в градската читалня. Мила чернокоса госпожица, срамежлива донемайкъде. Току пламне като божур. В читалнята гробна тишина, съсредоточеност. И като я прихване изведнъж хроничната хрема, по двайсет пъти киха, от срам ще потъне вдън земя! Ама какво да прави? От нерви.

Средната е Глафира Севериновна, най-оправната от сестрите. Сербез мома и чевръста. Никакъв труд не я плаши. Всички казват, че партизанският водач Горски на тази си леля се е метнал. Ту е в шивашката задруга или плете чорапи, ту вече станала бръснарка! Помните ли, на юрятинската линия стрелочничката ни се закани с юмрук? Брей, си викам, Глафира станала железничарка. Но май не беше тя. Доста по-стара ми се видя.

Най-малката, Симушка, е кръст и изпитание за семейството. Умно момиче, начетено, учило е философия, обича стиховете. И ето, че в годините на революцията под влияние на общата приповдигнатост, на уличните шествия, на речите по площади и трибуни нещо ѝ стана, изпадна в религиозна лудост. Сестрите излязат на работа, теглят ключа на вратата, а тя хоп през прозореца и запердаши по улиците, събира Хората, проповядва им за второто пришествие, за свършека на света. Множко се разприказвах, ето я и моята спирка. Вие сте на другата. Стягайте се.

Когато Анфим Ефимович слезе от влака. Антонина Александровна каза:

– Не знам какво е твоето впечатление, но според мен този човек ни е пратен от съдбата. Струва ми се, че той ще изиграе някаква благоприятна роля за нашето съществуване.

– Напълно е възможно, Тонечка. Но не ме радва, че те разпознават по приликата с дядо ти, а тук добре го помнят. И Стрелников, щом казах за Варикино, веднага ме прекъсна язвително: „Варикино, заводите на Крюгер ли? Да не сте нещо рода? Наследници?“

Боя се, че тук повече ще бием на очи, отколкото в Москва, отдето бягаме да се потулим.

Сега вече няма как, разбира се. Късно е да се тухкаме. Но по-добре да си мълчим, да се крием, да стоим по-настрана. Изобщо имам лоши предчувствия. Хайде да будим нашите, да приберем багажа, да го стегнем и да се-приготвим за слизване.

7

Антонина Александровна стоеше на перона на Торфена и за стотен път броеше хората си и багажа, за да е сигурна, че нямат нищо забравено във влака. Вече чувствуваше утъпкания пясък на платформата под краката си, но същевременно не я напускаше страхът, че може да пропуснат спирката, и тракането на забързания влак продължаваше да кънти в ушите ѝ, макар с очите си да виждаше, че той стои пред нея неподвижен. Всичко това ѝ пречеше да гледа, да чува и да осъзнава каквото и да било.

Спътниците им, които продължаваха нататък, се сбoguваха с нея от височината на товарния вагон. Тя не ги забелязваше. Тя не забеляза как тръгна влакът и откри отсъствието му чак след като вниманието ѝ бе привлечено от открилия се втори коловоз и зад него зеленото поле и синьото небе.

Сградата на гарата беше тухлена, с две пейки от двете страни на входа. Московските пътници от Сивцев Вражек бяха единствените, които слязоха на Торфена. Оставиха багажа на земята и седнаха на едната от пейките.

Бяха слисани от тишината на гарата, от безлюдията и чистотата. Струваше им се непривично, че няма никакви тълпи, че никой не псува. Тук животът по провинциалному беше изостанал от историята и се движеше със закъснение. Тепърва му предстоеше да достигне столичната лудост.

Гарата беше скътана в една брезова горичка. Когато навлизаха в нея, във влака стана тъмно. По ръцете и лицата, по чистия влажножълт пясък на платформата, по земята и по покривите пробягваха подвижните сенки на леко поклащащите се върхове на брежите. Птичите песни бяха в тон с тукашната ведрина. Неподправено чисти като

самата невинност, еквивалентите звуци огласяха цялата! горичка и я пронизваха от край до край. Прорязваха я железопътната линия и междуселският път и тя еднакво ги засенчваше с разлатите си, провиснали клони като с широки и дълги до земята ръкави.

Изведнъж очите и ушите ѝ се отвориха. Всичко едновременно достигна до съзнанието ѝ. Звънката птича песен, чистотата на горската усамотеност, безметежно ширещият се наоколо покой. В ума ѝ вече се въртеше изречението: „Не вярвах, че ще стигнем живи и здрави. Той можеше, този твой Стрелников, да се направи на великодушен и да те пусне, а тук да прати депеша с разпореждане всички ни да задържат, щом слезем. Не им вярвам, мили мой, на благородството. Всичко е толкова показно.“ Но вместо тези подготвени думи каза друго:

– Каква прелест! – Това се изтръгна от устата ѝ при вида на цялото очарование наоколо. Повече нищо не можа да изговори. Задавиха я сълзи и тя заплака.

Като чу хлипанията ѝ, от сградата излезе един старчок, началник-гарата. Той заситни към пейката, учтиво вдигна ръка до козирката на униформената фуражка с червено дъно и попита:

– Да дам ли успокоителни капки на госпожицата? От нашата аптечка.

– Няма нужда. Благодаря ви. Ще ѝ мине.

– Дълъг път, грижи и тревоги. Знам аз, често се случва. Плюс този африкански зной, рядкост за нашия климат. И плюс събитията в Юртин.

– Като минавахме, видяхме пожара от влака.

– Значи вие сте от Русията, ако не се лъжа.

– От Москва.

– Московчани ли сте? Тогава не се учудвам, че госпожата не е добре с нервите. Разправят, че столицата е разрушена до основи.

– Преувеличават. Но наистина, какво ли не препатихме. Ето дъщеря ми, това е зет ми. Ето детето. А тази младата е баващата Нюша.

– Добър ден, добър ден. Много ми е приятно. Отчасти съм предуведомен. Анфим Ефимович Самдевятков се обади от Сакма по телефона. Каза, че идва доктор Живаго със семейството си от Москва, да ви окаже всевъзможно съдействие. Значи вие сте докторът?

– Не, доктор Живаго ето го, зет ми, аз друго работя, по селското стопанство съм, професор Громеко, агроном.

– Прощавайте, сбъркал съм. Извинете. Много се радвам да се запознаем.

– Значи от вашите думи излиза, че познавате Самдевятков?

– Как да не го познавам, нашия вълшебник! Нашата надежда и закрила. Без него отдавна да сме обърнали тук петалата. Та тъй каза: окажи им всемерно съдействие. Слушам, рекох. Обещах му. Тъй че; ако ще искате кон или нещо, да ви помогна. Накъде сте?

– За Варикино. Далеко ли е оттук?

– За Варикино? Чудя се аз на кого ми прилича дъщеря ви. А вие сте за Варикино. Тогава всичко ми е ясно. Тая линия с Иван Ернестович заедно сме я строили. Сега ще се поразшетам тук и ще ви оправим. Ще викна носача да търси каруца. Донат, Донат! Засега, докато уредим работите, отнеси този багаж в чакалнята. Един кон дали ще се намери? Тичай, братко, в чайната, питай дали ще може. Сутринта май ми се мярна тука Вакх. Питай, може още да не си е заминал. Кажи му: трябва да откара четирима във Варикино, почти без багаж. Сега са пристигнали. Тичай. А на вас един бащински съвет, госпожо. Нарочно не ви питам за роднинската ви връзка с Иван Ернестович, но бъдете предпазлива. Много-много не приказвайте. В тия времена, нали разбирате...

При името на Вакх пристигналите изумени се спогледаха. Те още помнеха историите на покойната Ана Ивановна за магьосника ковач, който си изковал вътрешности от желязо, и другите местни легенди и небивалици.

Старец, бял като сняг, рошав, с щръкнали уши ги караше на бяла ожребена кобила. Той целият беше в бяло по различни причини: новите му цървули още не бяха потъмнели от носене, а гащите и ризата му бяха избелели и се бяха обезцветили с

времето.

Зад бялата кобила замязаше тънки, още незаякнали крака врано жребче, черно като нощта и с къдрава главица, същинска хубава играчка.

Седнали от двете страни на талигата, която подскачаше по бабуните, пътниците се държаха отстрани да не паднат. Мир цареше в душите им. Мечтата им се сбъдваше, те вече се приближаваха до целта на пътешествието си. С щедра широта и пищност се бавеха и се точеха предвечерните часове на чудесния ясен ден.

Пътят минаваше ту през гора, ту през открити поляни. В гората се друсаша по коренищата на дърветата и залитаха един към друг, блъскаха се и се бърчеха. На откритите места, където самото пространство сякаш от сърдечен възторг им сваляше шапка, пътниците изправяха гърбове, тръскаха глави и се разполагаха по-нашироко.

Минаваха през планинска местност. Планините както обикновено имаха свой облик, своя физиономия. Те тъмнееха в далечината като грамадни високомерни сенки и мълчаливо се вираха в пътуващите. Блага розова светлина следваше пътниците през ливадите и им вдъхваше спокойствие и надежда.

Всичко им харесваше, всичко ги учудваше и най-вече неспирното дърдорене на стария чудак колар, в чиито приказки отзвучите на отдавна изчезнали староруски форми, татарските примеси и областните особености се смесваха с някакви бръщолевеници негово собствено изобретение.

Когато жребчето изостанеше, кобилата спираше и го изчакваше. То плавно я настигаше с вълнообразни плискащи скокове. Неумело пристъпваше с дългите си сближени предни крака, минаваше отстрани на каруцата, пропъхваше малката си главица с дълга шия под стръката и бозаеше.

– Все пак не разбирам – викаше на мъжа си Антонина Александровна и зъбите ѝ тракаха от друсането, затова говореше на пресекулки, та при непредвидено тръсване да не си прехапе езика. – Дали е възможно това да е същият Вакх, за когото ни е разправяла мама? Нали помниш, разни измишльотини. Бил ковач, след някакъв побой останал без вътрешности, направил си нови. С една дума, ковачът Вакх – Железния търбух. Знам, че е само приказка. Но за него ли се отнасяше? Възможно ли е да е същият?

– Не, разбира се. Първо, ти самата твърдиш, че е приказка, фолклор. Второ, и този фолклор по времето на майка ти, както тя разправяше, беше вече над стогодишен. Но моля ти се по-тихо. Ще чуе старецът, ще се засегне.

– Ами, ще чуе. Той недочува. Пък и да чуе, няма да разбере – малко е изкуфял.

– Ей, Фьодор Нефьодич! – Кой знае защо, подвикваше старецът на кобилката с това мъжко име, макар че прекрасно знаеше и много по-добре от пътниците си даваше сметка, че тя е кобила. – Брех, каква жегга проклета. Ако во пещи авраамстии отроци персидсти! Дий, дяволе ненапасъл се! На вас ти говорим, Мазепо!

Ненадейно запяваше куплети от частушки, някога популярни в тукашните заводи:

Сбогом, мила ми канторо,
сбогом, мили руден двор,
не щем хляба господарски,
искам изворна вода.
Край брега ми лебед плува,
леко с лапите гребе,
аз не съм пьян от вино –
вземат Ваня за войник.
Аз пък. Маша, съм хитрец,
аз не съм такъв глупец,
ще вървя в Селяба-града
да ме вземе Сентетюра.

– Ей, кобилке, какво се кандилкаш? Глейте я, хора, тази мърша, проклетницата! Ти ѝ викаш: беж, тя си знае: леж! Хайде, Федя-Нефедя, да те не повредя! Тази гора се вика тайга, няма си края. Тамка е силата на селския народ, уу! Тамка е горската братия. Ей, Федя-Нефедя, пак ли спря, сатана, чучело!

Изведнъж се обърна и рече право в очите на Антонина Александровна:

– Как си мислиш ти, булчице, че не те знам отде си – що си? Ама си проста, моме, ще ти кажем. Главата си режем, познах те. Познах те! Не повярвах на зъркелите си – Григов! Същински! (Зъркели наричаше очите си, а Григов беше Крюгер.) Да не си му унука? Аз да не ти познаем Григов! Че у него животецът ми мина, аз като петте си пръста го знам! Няма занаят да не съм му работил! И клепач, и на валците, и в конюшната. Дий, по-живо! Пак ли кретащ, сакателнице! Ангели китайски, аз на теб ли ти говорим или на стената бе!

Ей те, чудиш се, кой ще е този Вакх, дали не е ковачът? Ама си проста, моме, на, уж си оката, пък акълът ти тонинко. Оня твой Вакх, той се викаше Постановов, Постановов Железния търбух, половин век има, откак е в гроба, в земята. А ние, сегашните, напротив, сме Мехоношини. Еднакво ни е имехо, адаши, ще рече, ама по презиме сме различни, уж съм същият, ама не.

Постепенно старецът им разказа със свои думи същото, което вече знаеха за Микулицин от Самдевятов. Той наричаше мъжа Микулич, а жената Микулична. Сегашната жегна на управителя наричаше второбрачна, а за „първинката, покойничката“ разправяше, че била сладка като мед, бял херувим. Когато стигна до партизанския главатар Ливерий и научи, че славата му не се е разнесла до Москва и че в Москва не знаят нищо за горските братя, това му се видя невероятно:

– Не са го чували? За Горския другар не са чували? Ангели китайски, тогава за какъв дявол са й на Москва ушите?

Мръкваше се. Пред пътниците все по-удължени препускаха собствените им сенки. Пътят минаваше през безкраен пущинак. Тук-там на самотни храстчета с цъфнали връхчета растяха дървенисти, високо щръкнали стъбла лобода, магарешки бодили, върбовка. Озарени от лъчите на залеза отдолу, откъм земята, те призрачно се изправяха в очертанията си като неподвижни конници-патрули, поставени в полето за дозор.

Напред, в далечината, платото опираше в напречно възвишение. То преграждаше пътя като стена, в чието подножие можеше да се предположи някакво дере или река. Сякаш небето там беше заобиколено с ограда и селският път извеждаше до нейните порти.

На върха се вдигаше бяла издължена едноетажна къща.

– Виждаш ли горе, върха? – попита Вакх. – Там са ти Микулич и Микулична. А под тях е валог, падина, казва се Шутма.

Два изстрела един след друг екнаха откъм онази посока и се разпаднаха в безброй отзвuci.

– Какво става, дядо? Да не са партизаните? По нас ли стрелят?

– Опазил ви бог. Какви партижани? Степанич плаши вълците в Шутма.

9

Първата среща на пристигналите със стопаните стана в двора пред къщата на управителя. Разигра се мъчителна, първо мълчалива, после объркано-шумна конфузна сцена.

Елена Прокловна се връщаше от гората подир следобедната разходка. Късните лъчи на слънцето се точеха по следите й през цялата гора, от дърво на дърво, почти в същия цвят, какъвто имаха златистите й коси. Елена Прокловна беше облечена с лека лятна дреха. Беше се зачервила и бършеше с кърпа пламналото си от разходката лице. На откритата й шия висеше ластик, на който се крепеше отзад свалената сламена шапка.

Насреща й вървеше с пушка мъжът й, който се прибираше от дерето и възнамеряваше веднага да се заеме с почистването на димящите цеви поради забелязаните при изстрела нередности.

Внезапно, като гръм от ясно небе, се стовари отвън и шумно влетя в двора Вакх със сюрприза си.

Малко по-късно, след като слезе от каруцата заедно с всички останали. Александър Александрович даваше първите обяснения и се запъваше, и ту сваляше, ту надяваше шапката си.

Няколко мига продължи откровеното, истинско сливане на поставените натясно стопани и неподправеното, искрено смущение на изгарящите от срам нещастни гости. Положението беше ясно и без обяснения не само на участниците и не само на Вакх, Нюша и Шурочка. Тягостното чувство се предаде на кобилата и на жребчето, на златните слънчеви лъчи и на комарите, които се виеха над Елена Прокловца и кацаха по лицето и врата ѝ.

– Не разбирам – накрая прекъсна мълчанието Аверкий Степанович. – Не разбирам, нищо не разбирам и никога няма да разбера. Тук да не ти е юг, да не са белите, да не е житницата! Защо точно върху нас е паднал изборът ви, защо тъкмо на нашата глава трябва да се стоварите?!

– Интересно, давате ли си сметка в какво положение поставяте Аверкий Степанович?

– Моля ти се, Леночка. Да, именно. Тя е съвсем права. Давате ли си сметка какво бреме е това за мен?

– Какво говорите! Не сте ни разбрали. За какво става дума? За нещо съвсем незначително, нищожно. Никой не посяга на вас и на вашето спокойствие. Малко кътче в някоя полусрутена барачка. Две педи никому ненужна ѝ безстопанствена земя за градина. И каручка дръвца от гората, без никой да ни види. Толкова ли е много, нима е чак такова посегателство?

– Да, но – свят широк. Защо точно нас избрахте? Защо точно на нас, а не на някой друг се падна тази чест?

– Защото ви знаем и се надявахме, че и вие сте чували за нас. Че не сме ви чужди, пък и ние няма да се озовем при чужди.

– А, намекувате за Крюгер, дето сте му роднини? Ама как ви се обръща езикът в наши дни да си признаете такова нещо?

Аверкий Степанович имаше правилни черти на лицето, той отмяташе косата си назад, широко стъпваше на цяло ходило и лете си запасваше ризата с усукан ширит. В стара Русия такива хора са ставали разбойници, в по-нови времена това е типът на вечния студент, учителя мечтател.

Бе отдал цялата си младост на освободителното движение, на революцията и само се боеше, че може да не доживее да я види или че когато тя дойде, нейната умереност няма да задоволи радикалните му и кръвожадни възжелания. И ето тя дойде, обърна с главата надолу и най-смелите му очаквания, а той, роден и вечен привърженик на пролетариата, един от първите учредители на фабрично-заводски комитет в „Святогор Богатир“, създател на работническия надзор там – той се видя на сухо в обезлюденото село, напуснато от работниците, които тук отчасти бяха поддръжници на меншевиките. И сега тази нелепост, тези неканени Крюгерови изтърсаци му се сториха като насмешка на съдбата, като преднамерена нейна глума, и чашата на търпението му преля:

– Не, това са направо чудеса на квадрат. Умът ми не го побира. Вие съзнавате ли каква опасност представлявате за мен, в какво положение ме поставяте? Или аз съм полудял. Не разбирам, нищо не разбирам и никога няма да разбера.

– Вие наясно ли сте на какъв огън се печем ние тук?

– Чакай, Леночка. Жена ми е абсолютно права. И без вас сме закъсали. Лудница, кучешки живот. През цялото време сме между два огъня и нямаме никакъв изход. Едни ще те окачат на бесилото, задето синът ги е от червените, болшевик, народен любимец. Други са недоволни, задето си избран в Учредителното събрание. Не можеш им угоди, както щеш да се премяташ. Сега пък и вие за капак. Много ще е весело да ме разстрелят заради вас.

– Какво говорите! Опомнете се! Моля ви се!

След някое време, когато гневът му се поуталожил, Микублицин рече:

– Добре де, сджафкахме се още на двора, стига толкова. Хайде вече да влезем в къщата. Не че виждам напреде си нещо хубаво, но кой да знае, неизповедими са пътищата господни, тъмни работи в тайни забулени. Обаче ни сме еничари, ни сме зверове. Няма да ви пъдим в гората мечките да ви ядат. Мисля, Леночко, най-добре сега да ги сложим в палмовата стая, до кабинета. Пък после ще умуваме къде да живеят, мисля, че може и в градината да ги настанем. Заповядайте вътре. Добре сте дошли. Внеси багажа. Вакх. Помогни на гостите.

Изпълнявайки нареждането му, Вакх току въздъхна:

– Мале, Богородичке! Той багажецът им колко на скитници някои си. Само

бохчици. Ни един куфер!

10

Вечерта захладня. Гостите се измиха. Жените подготвяха за спането отредената стая. Шурочка, който неволно беше свикнал бебешките измислици на неговия детски език да се приемат от възрастните възторжено и за да им угоди, дърдореше като курдисан какви ли не глупости, сега се чувствуваше като риба на сухо. Днес бърборенето му нямаше успех, никой не му обръщаше внимание. Той остана недоволен, че не взеха в къщата черното жребче, а когато му се скараха да се умири, се разплака от страх, че щом е лошо и непослушно момче, ще го върнат в магазина за деца, откъдето според неговите представи го бяха дали на родителите му, след като се е появил на бял свят. Той на висок глас споделяше с околните искрените си опасения, но милите му нелепости не правеха обичайното впечатление. Стеснени от пребиваването си в чуждата къща, възрастните се движеха малко по-припряно от обичайното и бяха погълнати от собствените си грижи. Шурочка се обиди и се вкисна. Нахраниха го и го накараха да си легне. Най-сетне заспа. Микулициновата Устиня извика Нюша да ѝ даде вечеря и да я посвети в тайните на къщата. Антонина Александровна и мъжете бяха поканени на вечерен чай.

Александър Александрович и Юрий Андреевич помолиха за разрешение да се забавят за минутка и излязоха малко на чист въздух.

– Колко звезди! – възкликна Александър Александрович.

Беше тъмно. Застанали на две крачки един от друг пред вратата, двамата не се виждаха. А отзад светлината от прозореца падаше в дерето. В нейното сияние се мерзелееха във влажната хладина храсти, дървета и други някакви неясни сенки. Светлата ивица не падаше върху разговарящите и още повече сгъстяваше тъмнината около тях.

– Утре ще трябва още сутринта да огледаме пристройката, дето ще ни я даде, и ако става за живеене, веднага да я стегнем. Тъкмо докато оправим там, пръстта ще се отвърне, ще поомекне, земята ще се стопли. Тогава, без да губим време, ще се заемем с лехите. Стори ми се, той покрай другото спомена, че ще ни помогне с картофи за посев. Или не съм разбрал?

– Обеща, обеща. И семена. Чух го с ушите си. А ъгълчето, дето ни предлага, го видяхме пътом, като минавахме през парка. Знаете ли къде е? Зад господарската къща, там всичко е в коприва. Едни дървени пристройки, пък самата къща е тухлена. Показах ви ги от каруцата, нали помните? Там бих направил и зеленчукова градина. Мисля, че е имало цветни алеи. Така ми се стори отдалече. Може и да бъркам. Ще открием пътеките, тях ще ги оставим, а пръстта от старите цветарници сигурно е добре наторена.

– Утре ще видим. Не знам. Сигурно мястото се е затревило и земята е станала на камък. Но все някъде край къщата е имало зеленчукова градина. И може да се е запазила и да не е засадена. Всичко това ще изясним утре. Сутрин сигурно пада слана. Тази нощ сто на сто ще свие студ. Какво щастие, че пристигнахме и сме тук! За това нещо заслужава да се поздравим. Хубаво е тук. На мен ми харесва.

– Много симпатични хора. Особено той. Жена му малко се превзема. Като че ли тя самата не се харесва и нещо е недоволна от себе си. Оттам тези непрестанни светски безсмислици. Сякаш бърза да отклони вниманието от себе си, от външността си, да предвари неблагоприятното впечатление. И дето е забравила ужким да си свали шапката и я влачи на врата си, и то не е от разсеяност. Така наистина ѝ отива.

– Да влизаме вече. Много се забавихме. Става неудобно.

На път към осветената трапезария, където стопаните и Антонина Александровна седяха около кръглата маса с лампа над нея и пиеха чай от самовара, зетят и тъстът минаха през тъмния директорски кабинет.

Едната стена, над дерето, беше цялата остъклена. Оттам, доколкото успя да забележи докторът още в началото, докато беше светло, се виждаше далечният простор зад урвата и равнината, по която ги беше докарал Вакх. До прозореца бе сложена по цялата дължина на стената голяма проектантска или чертожна маса. На нея беше оставена ловна пушка, останалата част от масата беше празна и това подчертаваше

голямата ѝ ширина.

Сега, когато минаваше през кабинета, Юрий Андреевич отново със завист погледна прозореца с просторната гледка, големината и положението на масата и размерите на добре планираната стая и това беше първото, което изрази във вид на възкликание, щом двамата с Александър Александрович влязоха в трапезарията и се запътиха към чайната маса.

— Каква прекрасна панорама! И кабинетът ви е превъзходен, действа вдъхновяващо и подтиква към труд.

— В стъклена чаша ли предпочитате чая или в порцеланова? Как го искате, по-слаб, по-силен?

— Юрочка, виж какъв стереоскоп е направил синът на Аверкий Степанович, когато бил малък.

— Той и досега не е пораснал и не му е дошъл умът, макар че превзема за съветската власт все нови и нови земи от Комуча.

— От кое?

— От Комуч.

— Какво е това?

— Това са войските на Сибирското правителство, които се борят за възстановяване властта на Учредителното събрание.

— Днес цял ден слушаме похвали за сина ви. С право можете да се гордеете с него.

— Тези изгледи от Урал, двойните, стереоскопичните, пак той ги е правил и ги е снимал със саморъчен обектив.

— Курабийките са прекрасни, със захарин ли са?

— О, моля ви се! Къде захарин в тази дупка! Не сме и виждали! Това си е захар, съвсем честно. Нали ви сложих в чая от захарницата. Не обърнахте ли внимание!

— Да, наистина. Разглеждах снимките. И чайт май е истински.

— Билков. Естествено.

— Откъде?

— Имаме си една вълшебна покривчица. Един познат. От съвременните активисти. С крайно леви убеждения. Официален представител на Губернския совнархоз. Оттук кара в града дървен материал, а на нас по приятелска линия грис, олио, брашно. Сиверка (така наричаше тя своя Аверкий), Сиверка, подай ми захарницата. А сега да видим дали ще ми кажете коя година е умрял Грибоедов?

— Мисля, че се е родил в хиляда седемстотин деветдесет и пета. Но кога точно е убит, не помня.

— Искате ли още чай?

— Не, благодаря.

— Сега знаете ли какво? Кажете ми кога и между кои страни е сключен ниймегенският мир*.

[* _Нимег_ или _Ниймеген_ — град в Холандия, където през 1678 и 1679 г. са сключени мирни договори между Франция и Испания, Германската империя и Швеция. — Б.пр.]

— Не ги тормози, Леночка. Остави хората да си починат от пътя.

— Интересува ме също: можете ли да ми изброите какви видове увеличителни стъкла познаваме и в кои случаи се получават изправени, обърнати, действителни и недействителни образи?

— Откъде такива познания по физика?

— Имаше чудесен учител по математика в Юрятин. Преподаваше в двете гимназии, и в мъжката, и при нас. Как обясняваше само, как обясняваше! Като бог! Всичко ти сдъвква и ти го слага в устата. Антипов. Беше женен за тукашната учителка. Момичетата бяхме луди по него, всички бяхме влюбени. Отиде на фронта доброволец и не се върна, бил убит. Разправят, че сегашният бич божи и възмездие господне комисарят Стрелников бил възкръсналият Антипов. Легенда, разбира се. Не ми се вярва. Впрочем кой знае. Всичко става. Още една чашка?

През зимата, когато свободното му време стана повече, Юрий Андреевич започна да си води различни бележки. Записа си: „Колко често през лятото ми се щеше да си кажа заедно с Тютчев:

Ах, лято, ! Не, туй не с лято,
а чародейство, пиршество –
нима дарени сме бойно
тъй, без да знаем за какво.*

[* Ф. Тютчев. Лятото на 1854. Прев. П. Велчев. – Б. пр.]

Какво щастие е да се трудиш за себе си и за семейството си от зори до мрак, да градиш дом, да работиш земята с грижата за насъщния, да създаваш свой свят като Робинзон, подражавайки на твореца, когато г създавал Вселената, и подир собствената ти майка да се самовъзпроизвеждаш пак и пак!

Колко мисли минават през съзнанието ти, колко нови неща обмисляш, докато ръцете ти са заети с мускулна, телесна, черна или дърводелска работа; докато си поставяш разумни, физически разрешими задачи, които те възнаграждават за изпълнението с радост и сполука; докато по шест часа без почивка сечеш с брадвата или копаеш под открито небе и то те обагря с благодатното, си дихание. И това, че тези мисли, хрумвания, аналогии не се записват на хартия, а се забравят с цялата им съпътстваща мимолетност, не е загуба, а печалба. Ти, градски каторжник, който с кафе или тютюн възбуждаш притъпените си сетива и въображение, ти не познаваш най-мощния наркотик, който се крие в непресторената необходимост и крепкото здраве.

Не казвам нищо повече, не проповядвам толстоевско опрощение и връщане към земята, не измислям своя собствена поправка към социализма по аграрния въпрос. Само споменавам факта и не обявявам случайната ни съдба за система. Нашият пример е спорен и не подхожда за изводи. Нашето домакинство е твърде нееднородно по състав. Само малка негова част – запасите от зеленчуци и картофи – дължим на собственоръчния си труд. Всичко останало е от другаде.

Ние използваме земята незаконно. Самоволно крием това от контрола на държавните власти. Горската ни сеч е кражба и не я извинява дори това, че крадем от държавния джоб, който в миналото е принадлежал на Крюгер. Прикрива ни снизходителността на Микулицин, който живее почти до същия начин, спасяват ни разстоянията, отдалечеността от града, където за щастие още нищо не знаят за нашите шмекерии.

Отказах се от медицината и си мълча, че съм лекар, за да не се лишавам от свободата си. Но винаги ще се намери някоя добра душа и накрай света да научи, че във Варикино живее доктор, и ще измине тридесет версти за съвет – кой с кокошница, кой с яйчица, кой с масълце и не знам какво. Колкото и да се дърпам от тези възнаграждения, не мога да се отърва от тях, защото хората не вярват в ползата от безвъзмездните, безплатните съвети. И така, по нещо пада от лекарската практика, но главната ни опора – нашата и на Микулицини – е Самдевятов.

Какви невероятни противоположности съчетава този човек! Той искрено е на страната на революцията и е напълно достоен за доверието, което му гласува Юртинският градски съвет. С всесилните си пълномощия можеше да реквизира и да разпродаде Варикинската гора, без изобщо да ни уведоми нас с Микулицин, и ние нямаше да гъкнем. От друга страна, ако желаше да бърка в хазната, можеше преспокойно да прибира в джоба си каквото и колкото иска, и пак никой нямаше да гъкне. Той с никого не дели, пред никого не се докарва. Какво го кара тогава да се грижи за нас, да помага на Микулицини и да подкрепя всички в околността, както например началника на Торфена гара? Непрекъснато пътува, нещо намира, носи, обсъжда «Бесове» от Достоевски и Комунистическия манифест еднакво увлекателно и ми се струва, че ако не усложняваше ненужно живота си тъй очевидно и недалновидно, щеше

да умре от скука.”

2

След известно време докторът записа:

„Нанесохме се в задната част на старата господарска къща, в две от стаите на дървената пристройка, в детските години на Ана Ивановна Крюгер, предназначена за избрани слуги, за домашната шивачка, за икономката и бившата дойка.

Всичко тук е овехтяло. Доста бързо постегнахме пристройката. С помощта на хора, които разбират от такива работи, пренаредихме печката, която отоплява двете стаи, по нов начин. Със сегашното положение на кюнците дава повече топлина.

На това място в парка следите от предишното планиране се губят под новата зеленина, избуяла навсякъде. Сега, през зимата, когато всичко наоколо тъне в летаргия и живото не прикрива мъртвото, заснежените черти на миналото се проявяват по-ясно.

Имахме късмет. Есента се случи суха и топла. Успяхме да извадим картофите още преди да завалят дъждовете и да хване студ. Без тези, дето дължахме на Микулицини и им ги върнахме, имаме двадесетина чувала и всички са долу в избата, покрити със сено и стари дрипави одеяла. Свалихме в мазето и две каци кисели краставички, Тонино производство, и две каци приготвено от нея кисело зеле. Прясното е окачено по гредите, зелките са вързани две по две. Запасите от моркови са зарити в сух пясък. Имаме и доста много цвекло, бяла и черна ряпа, а горе, в къщата, сме се запасили с грах, боб и леща. Дървата в барачката ще стигнат до пролетта. Обичам през зимата топлия дъх на избата, който те удря с миризмата на кореноплодите, на пръст и сняг, щом вдигнеш капака в ранен зимен час, преди изгрев слънце, със слабо, готово да угасне и едва просветващо пламъче на свещта.

Излезеш от барачката, още не се е развиделило. Вратата скръцне или кихнеш случайно, или просто снегът изскрипти под краката ти – и от далечната леха с щръкнали изпод преспите зелки изскокнат и побягнат зайци, а стремглавите им следи са набраздили целия сняг наоколо нашир и надлъж. И едно след друго се разляят кучетата в околността. Последните петли са пропели кога-кога, повече няма да пеят. И започва да се разсъмва.

Освен заешките следи безкрайната равнина е насечена и от стъпки на рисове, малки дупчици, наредени нагъсто като хубави наниз. Рисът ходи като котките, ситни лапа до лапа и за една нощ, както разправят, можел да измине много версти път.

За тях се залагат капани, слопци, както им викат тук. Вместо рисовете в капаните се хващат нещастните зайци – на сутринта ги вадят вкочанени, замръзнали, полувасипани със сняг.

Отначало, през пролетта и лятото, ни беше много трудно. Просто изнемогвахме. Сега, през зимните вечери, си почиваме. Благодарение на Анфим, който ни снабдява с газ, се събираме край лампата. Жените шият или плетат, аз или Александър Александрович четем на глас. Печката бумти и аз като общопризнат огняр я наглеждам, за да затварям навреме душника, да не отиде топлинката. Ако някоя недогоряла главня пречи на огъня, изнасям я на бегом, цялата в дим, и я хвърлям далече в снега. Тя прелита във въздуха като запалена факла, сипе искри, осветява един крайчец от спящия черен парк с белите четириъгълници на полянките, пада в някоя пряспа, съска и гасне.

Безброй пъти препрочитаме «Война и мир», «Евгений Онегин» и всички поеми, четем в превод на руски «Червено и черно» от Стендал, «Повест за два града» от Дикенс и кратките разкази на Клайст.”

3

В края на зимата докторът записа:

„Струва ми се, че Тоня е бременна. Казах ѝ го. Тя не споделя моето предположение, но аз съм сигурен. Още преди появата на истинските признаци не бих могъл да се излъжа и в предшествуващите, по-недоловимите.

Лицето на жената се променя. Не бих казал, че погрознява. Но външността ѝ, която иначе изцяло ѝ се подчинява, започва да се изплъзва от контрола ѝ. Жената е подвластна на бъдещето, което ще излезе от нея и което вече не е самата тя. Това излизане на облика на жената от нейния контрол се изразява във физическо объркване, при което лицето ѝ става по-безжизнено, кожата ѝ загрубява и очите неволно започват да блестят по друг начин, различен отпреди, сякаш не е могла да овладее всичко това и се е изоставила.

Ние с Тоня никога не сме се разделяли, а тази година на труд ни сближи още повече. Аз я наблюдавах колко е сръчна, силна и неуморима, колко съобразително разпределя работите си така, че да губи възможно най-малко време при смяната им.

Винаги ми се е струвало, че всяко зачатие е непорочно и че тази догма, засягаща света Богородица, изразява общата идея на майчинството.

Всяка родилка излъчва все същия отблясък на самотата, на изолацията, тя е изцяло предоставена на самата себе си. Мъжът до такава степен няма нищо общо с този момент, с този най-важен миг, сякаш изобщо не е участвувал и всичко е паднало от небето.

Жената сама създава своето потомство, сама се оттегля с него в по-задния план на съществуването, където е по-закътано и където без страх може да сложи кошчето. Тя сама в мълчаливо смирение го кърми и отглежда.

Към Богородица се отправя призивът: «Моли ся прилежно на Сина Твой и Бог.» В устата ѝ се влагат слова от псалма: «И духът ми се зарадва в Бога, Спасителя мой, задето той милостно погледна унижеността на рабинята си; защото, ето, отсега ще ме рблажават всички родове.» Това говори тя за своя младенец, той ще я възвеличи («задето Силният ми стори велико нещо»)*, той е нейната слава. Същото може да каже всяка жена. Нейният бог е в детето. Майките на великите хора сигурно познават това усещане. Но абсолютно всички майки са майки на велики хора и те нямат вина, ако животът после ги излъже.“

[* Лука, 1; 47-49. – Б.пр.]

4

„Непрестанно препрочитаме «Евгений Онегин» и поемите. Вчера идва Анфим, надонесе подаръци. Черпим се и си светим с лампата. Безкрайно разговаряме за изкуството.

Имам една отдавнашна идея, че изкуството не е наименование на някаква област или сфера, която обхваща безкрайно много понятия и размножаващи се явления, а е, напротив, нещо сбито, компактно, обозначение на начало, което влиза в съдържанието на художествената творба, название на използваната в него сила или на разглежданата истина. За мен изкуството никога не е било предмет или страна на формата, а по-скоро тайнствена и скрита част от съдържанието. Това ми е ясно като бял ден, аз го чувствавам с цялото си същество, но как да изразя и формулирам тази мисъл?

Произведенията говорят чрез много неща: чрез темите, положенията, сюжетите, героите. Но най-вече говорят чрез съдържашото се в тях изкуство. Присъствието на изкуството по страниците на «Престъпление и наказание» е по-разтърсващо, отколкото самото престъпление на Расколников.

Първобитното изкуство, египетското, гръцкото, нашето – това е сигурно оставащото едно и също през многото хилядолетия изкуство в единствено число. То е някаква мисъл, някакво гледище за живота, което не може да бъде разложено на отделни думи заради всеобхватната му широта и когато зрѣнце от тази сила се влее в състава на една по-сложна смес, прибавката на изкуството надхвърля значението на всичко останало и става същност, душа и основа на представяното.“

5

„Понастинал съм, кашлям, сигурно имам температура. Някаква буца ми е заседнала на гърлото, цял ден ме задушава. Добре съм се подредил. Това е аортата.

Първи предупреждения за наследственост по линия на клетата ми майчица, която цял живот боледува от сърце. Наистина ли е така? Толкова рано? В такъв случай не ми е писано много да живея на този свят.

В стаята е малко задушно. Мирише на пране. Вътре гладят и през цялото време вадят жарава от още неразпалената печка и я сипват в парната ютия, а капакът трака като озъбена челюст. Напомня ми нещо. Не мога да си спомня какво. Неразположен съм и забравям.

От радост, че Анфим донесе специален сапун, започнаха голямо пране и от два дена няма кой да се занимава с Шуручка. Когато пиша, той се завира под масата, яхва долната напречна дъска и подражава на Анфим, който при всяко идване го вози на шейната, ужим и той ме кара с конете.

Щом оздравея, ще трябва да ида до града, да почета малко за историята и етнографията на този край. Разправят, че имало чудесна градска библиотека, събрана от няколко богати дарения. Имам желание да пиша. Трябва да побързам. Докато се накая, ще дойде пролетта. Тогава няма да имам време за четене и писане.

Много ме боли главата. Лошо спях. Сънувах нещо объркано, дето се изпарява още щом се събудиш. Сънят ми изхвъркна от главата, остана ми само причината за събуждането. Събуди ме женски глас; който чух насън и който кънтеше насън около мен. Запомних звученето му и като си го възпроизведох наум, започнах мислено да търся сред познатите жени притежателката на този нисък, тих от тежест, влажен глас. Не принадлежеше на никоя от тях. Помислих си, че може би постоянната близост е Тоня става пречка и притъпява слуха ми за нейния говор. Опитах се да забравя, че ми е жена, и отнесох образа ѝ на достатъчно голямо разстояние, за да си изясня случая. Не, не беше и нейният глас. Така и не можах да си го изясня.

Впрочем за сънищата. Обикновено се смята, че през нощта човек сънува нещата, които през деня, докато е бил буден, са му направили най-силно впечатление. Моите наблюдения са точно обратните.

Много пъти съм забелязвал, че тъкмо нещата, на които почти не съм обърнал внимание през деня, неизяснените мисли, думите, изречени равнодушно и оставени без внимание, се връщат през нощта, ясно изразени, и стават теми на сънищата ми, сякаш като компенсация за пренебрежението към тях през деня.“

6

„Ясна мразовита нощ. Всичко видимо е необикновено ярко и цялостно. Земята, въздухът, месечината, звездите са слепени, сковани от студа. През алеите на парка падат резките сенки на дърветата и изглеждат обемни, като изваяни. През цялото време имаш чувството, че някакви черни фигури неспирно пресичат тук и там пътеките. Големи звезди като слюдени сини фенери висят в гората между клоните. Малките звездици са пръснати из цялото небе като лайка в пролетна ливада.

Вечер продължаваме разговорите за Пушкин. Обсъждаме лицейските стихотворения от първи том. Колко е важен изборът на стихотворната стъпка!

В стиховете с дълги редове върхът на юношеското честолюбие е Арзамас, желанието да не остане назад от възрастните, да хвърли прах в очите на чичото с митологизмите, с позъорството, с мнимата разпуснатост и епикурейство, с преждевременното привидно здравомислие.

Но ето младият поет преминава от подражанията на Осиан и на Парни или от «Спомени в Царское село» към кратките редове на «Градчето» или «На сестра ми», или към по-късното кишиневско «На моята мастилница», или към ритъма на «Послание до Юдин» – и у младежа се пробужда целият бъдещ Пушкин.

В стихотворението като през отворен прозорец на стая нахлуват отвън светлина и въздух, шумът на живота, вещи, значения. Предметите на външния свят, предметите на всекидневието, съществителните едно през друго завладяват редовете и изместват по-неопределените части на речта. Предмети, предмети, предмети в римувани колони се строят в крайчеца на стихотворенията.

Този впоследствие прочут Пушкинов четиристъпен стих е като мерна единица за руския живот, негова линейна мярка, сякаш е мярката, взета от цялото руско съществуване, тъй както се изрисува формата на стъпалото за общарския калъп или

се назовава номерът на ръкавицата, за да се подбере най-точно по ръката.

Така по-късно ритмите на руския говор, мелодиката на разговорната руска реч са изразени в дължините на Некрасовия тристъпен стих и дактилната му рима.“

7

„Как бих искал наред с работата, със земеделието или лекарската практика да имам още някакъв замисъл, нещо голямо, да пиша някакъв научен труд или художествена творба.

Всеки се ражда Фауст, за да обеме всичко, всичко да изпита, всичко да изрази. Да бъде Фауст учен, са спомогнали грешките на предшествениците и съвременниците. Крачка напред в науката се прави по закона на отблъскването и се започва преди всичко с опровергаване на царуващите заблуди и неверни теории.

Да бъде Фауст творец, е спомогнал заразителният пример на учителите му. Крачка напред в изкуството се прави по закона на привличането и се започва преди всичко с подражание, следване и преклонение пред любимите предшественици.

Но какво ми пречи да работя, да лекувам и да пиша? Мисля, че не лишенията и скитанията, не нестабилността и честите промени, а господстващият в наше време дух на гръмливата фраза, която е толкова разпространена сега, като тези например: заревото на бъдното, изграждане на нов свят, факлоносци на човечеството. Чуеш ли ги, отначало ти се струва: каква фантазия, какво богатство! А всъщност всичко това е просто високопарно поради липса на талант.

Приказно е само делничното, докоснато от ръката на гения. Най-прекрасният пример в това отношение е Пушкин. Какъв благослов на честния труд, на дълга, на традициите на всекидневието! Сега у нас вече е укорно да кажеш: дребен буржоа, еснаф. Този упрек е изпреварен от стиховете на «Родословието»:

Аз съм еснаф, аз съм еснаф.*

[* Пушкин, Родословная моего героя (1836):

... Я мещанин, как вам известно,

И в этом смысле демократ... – Б. пр.]

И от «Пътешествието на Онегин»:

Днес за стопанка аз бленувам

и за покой – и хляб да ям,

от царя да съм по-голям.*

[* Превод Григор Ленков]

От всичко руско сега най-много обичам руската детска наивност на Пушкин и Чехов, тяхното свенливо чуждеене от такива гръмки неща като крайните цели на човечеството и собственото спасение. И те са наясно по всички подобни въпроси, но къде ти такива нескромности – не е за тях работа и не им приляга! Гогол, Толстой, Достоевски се готвят за смъртта, безпокоят се, дирят смисъла, теглят чертата – а тези докрая се отвличат по текущите частни въпроси на артистичното призвание, покрай тяхното редуване неусетно изживяват живота си пак като лична, никога незасягаща частна работа и сега този частен въпрос се оказва общо дело и подобно на откъсната от дървото зелена ябълка доузрява в приемствеността и се изпълва с все повече сладост и смисъл.“

8

Първи предвестници на пролетта, снегът се топи. Въздухът мирише на млинове и

водка както на Сирна неделя, когато сякаш самият календар си прави каламбури. Със сънени блажни оченца мижи слънцето в гората, сънено жуми гората с мигли от иглици, мазно лъщят локвите по пладне. Природата се прозява, протяга се, обръща се на другата страна и отново заспива.

Седма глава на „Евгений Онегин“: пролет, опустелият господарски дом след отпътуването на Онегин, гробът на Ленски при зелената лъка долу под хълма.

Там славей, пролетен любовник,
извива вече глас, чаровник...

Защо „любовник“? Общо взето, епитетът е естествен и уместен. Наистина е любовник. При това е рима за „чаровник“. Но дали звуково не присъствува и баладичният „славей разбойник“.

В билината той се нарича Славей разбойник, Одихмантиев син. Как добре е казано за него:

Та от него ли, от славея свиреца,
от него ли, от вика на звяра,
всичките тревици полегнаха,
всичкото цвете опадало,
тъмни дръве доземи се гънат,
де що има човек, мъртъв лежи.

Пристигнахме във Варикино рано напролет. Скоро всичко се раззелени, особено в Шутма, както се казваше дерето под къщата на Микулицин – черьомухата, елшата, лещакът. След няколко нощи запяха славеите.

И отново, сякаш ги чувах за първи път, се учудих как се различава този напев от останалите птичи свирни, какъв скок прави природата към богатството и уникалността на тези звуци. Колко разнообразие има във всяка чупка и каква сила на ясения, далеч отекващ звук. У Тургенев някъде са описани тези напеви, пищялката на горския дух, трелите на горската чучулига. Особено изпъкваха две извивки. Накъсано-жадното и разкошно „тъох-тъох-тъох“, понякога тристъпно, друг път без такт, в отговор на което гъсталаците, целите в роса, потръпваха като от гъдел, отръскваха се и се пригладваха. И другото, което се разпадаше на две срички, което зовеше – проникновено, умоляващо, подобно на жалба, или придумваше: „Поч-ни! Поч-ни! Поч-ни!“

9

„Пролет. Подготвяме се за селския труд. Няма време за дневника. А ми харесваше да си водя бележки. Ще трябва да ги отложам за зимата.

Тези дни и наистина на Сирница, в най-голямата кал, докараха в двора, през локвите и кишата, болен селянин. Естествено, отказвам да го приема. «Не се сърди, драги, вече не се занимавам с тези работи, нямам нито истински лекарства, нито нужните инструменти,» Но можеш ли да се откопчиш. «Помогни ми. Кожата ми окапа. Имай милост. Телесна болест.»

Какво да правя. И моето сърце не е от камък. Реших да го приема. «Събличай се.» Преглеждам го. «Имаш кожна туберкулоза.» Докато се занимавам с него, попоглеждам през прозореца, към бутилката с карбола. (Боже господи, само не ме питайте откъде я имам, и още някои най-необходими медикаменти. Всичко е от Самдевятов!) Гледам: в двора влиза още една шейна, с друг болен, както решавам в първия момент. Но сякаш от небето пада брат ми Евграф. За известно време се озовава в ръцете на домашните ми – Тоня, Шурочка, Александър Александрович. После, щом се освободих, се присъединих и аз. Започват въпросите: откъде, по какъв начин? Той

както винаги се измъква, нито един пряк отговор, усмивки, чудеса, загадки.

Остана у нас две седмици, често отскачаше в Юртин и изведнъж изчезна, сякаш потъна вдън земя. Междувременно успях да забележа, че той е още по-влиятелен от Самдевятков, а неговите занимания и връзки са още по-необясними. Откъде се появява? Откъде черпи могъществото си? С какво се занимава? Преди да изчезне, обеща да ни помогне за облекчаване на домакинската работа, та Тоня да има повече време за Шура, а аз – за заниманията с медицина и литература. Заинтересувахме се как ще го направи. Отново си мълчи и се усмихва. Но не ни е излъгал. Според някои признаци условията на живота ни наистина се променят.

Чудна работа! Той ми е брат по баща, носим едно и също презиме. А всъщност толкова малко го познавам.

Вече втори път се втурва в живота ми като ангел-хранител, спасител, който решава всичките ми затруднения. Може би във всяка биография освен появяващите се в нея действащи лица трябва да участва и тайна неведома сила, някаква почти символично лице, което се притичва на помощ без зов, и ролята на тази благотелна и скрита пружина в моя живот се играе от брат ми Евграф.“

Записките на Юрий Андреевич свършваха дотук. Повече не ги продължи.

10

Юрий Андреевич преглеждаше в юртинското градско читалище поръчаните книги. В читалнята за стотина души с почти цяла остъклена стена бяха подредени дълги маси, опрени с тесния си край до прозорците. Щом се мръкнеше, затваряха читалището. През пролетта в града вечер нямаше осветление. Но Юрий Андреевич бездруго никога не се задържаше до здрач и престояваше в града най-много до обед. Оставяше коня, който му даваха Микулицини, в двора на Самдевятковата странноприемница, цяла сутрин четеше и по пладне се връщаше с коня във Варикино.

Преди да започне посещенията си в библиотеката, Живаго рядко бе ходил до Юртин. Нямаше особена работа в града. Почти не го познаваше. И когато пред очите му читалнята постепенно се пълнеше с юртински жители, които се настаняваха до него или в другия край, Юрий Андреевич имаше чувството, че се запознава с града, застанал на едно от шумните му кръстовища, тъй, сякаш тук не идваха читателите юртинци, а влизаха къщите и улиците, на които те живееха.

Но истинският Юртин, реален, неизмислен, също се виждаше от прозорците. При средния прозорец, най-големия, бе сложен казан с преварена вода. Читателите, когато си почиваха, излизаха да пушат на стълбите, наобикаляха казана, пиеха вода, изливаха остатъка в едно ведро и се трупаха на прозореца да се наслаждават на градската панорама.

Читателите се деляха на два вида: кореняци от местната интелигенция – те бяха повечето, и обикновени хора от народа.

Първите, сред които преобладаваха жените, бяха бедно облечени, занемарени, престанали да се грижат за себе си хора, имаха болнави, изопнати лица, подпухнали по разни причини – от глад, от болна жлъчка, от отоците на водянката. Те бяха постоянните посетители, лично се познаваха с библиотекарите и се чувстваха тук като у дома си.

Хората от народа с красиви, здрави лица, облечени спретнато, празнично, влизаха в читалището смутено и плахо като в църква и вдигаха повече шум от общоприетото не поради непознаване на реда, а от желание да влизат съвсем безшумно и от неумение да съобразят силните си стъпки и гласове.

На другата стена, срещу прозорците, имаше една ниша, в която на подиум и отделени с висока лавица от останалата зала се занимаваха с някакви свои работи служителките на читалището: старшата библиотекарка и двете ѝ помощнички. Едната от тях, мрачна, с вълнена забрадка, постоянно сваляше и слагаше пенснето на носа си, към което явно я подтикваха не нуждите на зрението ѝ, а променливите душевни състояния. Другата, с черна копринена блуза, вероятно беше гръдоболна, защото почти не отлепяше къrpата си от устата и носа и говореше и дишаше през нея.

Библиотечните служителки имаха същите подпухнали, удължени, отекли лица както повечето читатели, същата провиснала, нездрава кожа, въззелена, с цвят на кисела

краставица и сива плесен, и трите правеха една след друга все едно и също: обясняваха шепнешком на новодошлите реда за ползуване на книгите, преглеждаха фишовите, подаваха и поемаха върнатите книги и в промеждутъците попълваха някакви годишни отчети.

И странно – по какъв каприз на мисълта пред лицето на истинския град отвън и въображаемия вътре, а също така по някакво сходство, породено от всеобщата мъртвешка подпухналост, сякаш всички боледуваха от гуша, Юрий Андреевич си спомни недоволната стрелочничка по пътя за Юрятин в деня на пристигането им и общата панорама на далечния град, и Самдевятов на пода на вагона до него, и обясненията му. И тези обяснения, получени много преди мястото и на голямо разстояние, сега му се щеше да свърже с това, което виждаше отблизо, в сърцевината на картината. Ала не помнеше думите на Самдевятов и старанията му оставаха напразни.

11

Юрий Андреевич беше седнал в дъното на залата, отрупан с книги. Беше се заровил в местната земска статистика и в няколко труда по етнография на областта. Опитва се да изиска още две изследвания върху историята на Пугачов, но библиотекарката с копирена блуза шепнешком му каза през притиснатата до устните кърпа, че не се дават по толкова книги наведнъж на един читател и за да получи интересувашите го издания, трябва да върне част от взетите справочници и журналы.

Затова започна по-прилежно и по-динамично да преглежда непроучените книги, за да остави от тези купища най-необходимото, а срещу останалите да вземе нужните му исторически произведения. Бързо прелистваше сборниците, хвърляше По едно око на съдържанията, съсредоточен и без да се разсейва. Многолюдието в читалнята не му пречеше и не го дразнеше. Вече познаваше добре съседите си и мислено ги виждаше вдясно и вляво от себе си, без да вдига глава от книгите, с чувството, че никакви промени не биха могли да настъпят в присъствието им, както няма да помръднат от, местата си църквите и градските здания, които се виждаха през прозореца.

Същевременно слънцето не стоеше на едно място. То през цялото време се местеше и през тези часове обиколи източния ъгъл на библиотеката. Сега светеше в прозорците на южната стена, заслепяваше седящите най-близо и им пречеше да четат.

Простудената библиотекарка слезе от ограденото възвишение и се запъти към прозорците. Те бяха с навити транспаранти от бял плат, които приятно смекчаваха светлината. Библиотекарката ги пусна на всички прозорци освен един. Това беше крайният прозорец, в сянка, и тя го остави без транспарант. Дръпна лостчето, отвори горното малко прозорче и се разкиха.

Когато кихна за десети или дванадесети път, Юрий Андреевич се сети, че тя е балдъзата на Микулицин, една от сестрите Тунцеви, за които му беше разказал Самдевятов. Заедно с други от читателите Юрий Андреевич вдигна глава и я погледна.

Тогава забеляза промяната в залата. В другия край на помещението се беше появила нова посетителка. Юрий Андреевич веднага позна Антипова. Бе седнала гърбом към предните маси, на една от които се беше разположил докторът, и тихо говореше с простудената библиотекарка, която, приведена към Лариса Фьодоровна, нещо ѝ шепнеше. Изглежда, този разговор има благотворно влияние върху служителката. Тя мигом се излекува не само от досадната си хрема, но и от нервното напрежение. Хвърли на Антипова топъл, благодарен поглед, отлепи досега неотлъчната си носна кърпа от лицето, прибра я в джоба, върна се на мястото си зад преградката щастлива, самоуверена и усмихната.

Тази трогателно-незначителна сценка не убягна от погледите на някои присъстващи. От много места в залата читателите се взираха със симпатия в Антипова и също се усмихваха. И по тези най-слаби признаци докторът разбра, че в града я познават и обичат.

12

Първоначалното му намерение беше да стане и да отиде при Лариса Фьодоровна.

Но после надвиха напрегнатостта и неестествеността, чужди на природата му, но вече вкоренени спрямо нея. Реши да не ѝ пречи, пък и да не прекъсва собствената си работа. За да се предпази от изкушението да поглежда към нея, намести стола си ребром към масата, почти с гръб към останалите, и се задълбочи в книгите си, като държеше едната в ръка пред себе си, а другата отворена на коленете.

Мислите му обаче витаеха далеч от заниманията му. Без никаква връзка с последните изведнъж разбра, че гласът, който беше чул една зимна нощ във Варикино, е бил гласът на Антипова. Това откритие го поразя и той дръпна стола си толкова шумно, че предизвика интереса на околните, премести го в предишното положение, за да може да я вижда, и започна да я гледа от мястото си.

Наблюдаваше я отзад в полупрофил, почти в гръб. Беше със светла карирана блуза, стегната с колан, и четеше увлечено, в унес, като децата, леко свела глава към дясното рамо. От време на време се замисляше, вдигаше поглед към тавана или присвиваше очи и се заглеждаше някъде напред, после отново се облягаше на лакът, подпираше с китка главата си и с бързо, широко движение записваше молив в тетрадката си някакви извадки от книгата.

Юрий Андреевич проверяваше и потвърждаваше някогашните си мелюзеевски наблюдения. „Тя не държи да се харесва – мислеше си той, – да бъде красива, чаровна. Пренебрегва тази страна от женската същност и сякаш сама се наказва, задето е толкова хубава. И тази горда враждебност към себе си десеторно увеличава чара ѝ.

Колко е хубаво всичко, което прави. Чете така, сякаш това не е висша човешка дейност, а е нещо най-просто, достъпно и за животните. Все едно носи вода или бели картофи.“

Покрай тези размишления докторът се поуспокои. Рядко спокойствие обзе душата му. Мислите му престанаха да бягат и да прескачат от едно на друго. Той се усмихна неволно. Присъствието на Антипова бе оказало върху него същото въздействие както върху невротичната библиотекарка.

Без да се грижи как е сложен столът му и без да се бои от никакви пречки и разсейване, той работи час – час и половина, и дори още по-спокойно и съсредоточено, отколкото преди идването ѝ. Прерови планината от книги пред себе си, избра най-необходимото и междувременно успя да изгълта и две по-съществени статии от тях. Реши да се задоволи със свършеното и започна да събира книгите, за да ги върне. Забрави всякакви странични съображения, които опорочаваха съзнанието му. С чиста съвест и без никакви задни мисли си каза, че честно извършената работа му дава правото да се срещне със старата позната и има законно основание да си позволи тази радост. Но когато стана и огледа читалнята, не откри Антипова, нея вече я нямаше.

На лавицата, където пренесе томове и брошурите, още стоеше неприбрана литературата, върната от Антипова. Всички издания бяха помагала по марксизъм. Очевидно като усъвършенствуваща се учителка тя със собствени сили повишаваше политическата си квалификация.

В книгите бяха оставени попълнените ѝ фишове по каталога. Листчетата стърчаха навън и в тях беше вписан адресът ѝ. Юрий Андреевич го прочете без усилие. Записа си го, като се учуди на странното означение: „Търговска, срещу къщата с фигурите.“

Веднага разпита и научи, че изразът „къщата с фигурите“ е също толкова разпространен в Юртин, както имената на кварталите според църковните енории или адресът „на петте къшета“ в Петербург.

Така се наричала стоманеносивата сграда с кариатидите и статуите на антични музи с дайрета, лири и маски в ръце, строена миналия век от търговец, театрал, за свой домашен театър. Наследниците му продали къщата на Търговската управа, оттам и името на улицата, която започва с тази ъглова постройка. По сградата с фигурите се водел и целият квартал наоколо. Сега там бил настанен Градският комитет на партията и на скосения му калкан, по който по-рано разлепвали театрални и циркови афиши, сега окачали декретите и постановленията на правителството.

Беше ветровит, студен ден в началото на май. Юрий Андреевич се повъртя по работа в града, за минутка надникна в библиотеката, после изведнъж отложи всичките си планове и тръгна да търси Антипова.

Вятърът често го спираше, преграждаше му пътя с облаци от пясък и прах. Докторът се обръщаше гърбом, затискаше очи, навеждаше глава, изчакаше прахолякът да го отмине и продължаваше нататък.

Антипова живееше на ъгъла на Търговска и Новосвалочная срещу тъмната, почти синкава къща с фигурите, която докторът виждаше за първи път. Тя наистина отговаряше на името си и будеше някакво странно, тревожно чувство.

Цялата ѝ горна част беше украсена с женски митологични фигури – кариатиди близо един и половина пъти над човешки ръст. Между две вихрушки прах, които скриха фасадата, на Юрий Андреевич му се стори изведнъж, че цялото женско население на къщата е излязло на балкона и наведено над перилата, гледа към него и към простиращата се долу улица Търговска.

Домът на Антипова имаше два входа, главен откъм улицата и заден през двора. Докторът не знаеше за съществуването на първия и пое към втория.

Когато свърна от пресечката, вятърът изви към небето стълбове пръст и боклуци от целия двор и го закри от очите на доктора. През тази черна завеса с кудкудякане се метнаха в краката му някакви кокошки, които бягаха от погналия ги петел.

Когато облакът се разнесе, докторът видя Антипова на кладенеца. Вихърът я беше застигнал вече с извадена от кладенеца вода, с кобилицата на лявото рамо. Тя беше с набързо завързана над челото кърпа, да не ѝ се праши косата, и затискаше с колене издутата дреха, защото ѝ се вдигаше от вятъра. Тръгна към къщи с водата, нова вихрушка я спря, отскубна кърпата от главата ѝ, разпиля косите ѝ и понесе кърпата към другия край на двора, право към все още кудкудякащите кокошки.

Юрий Андреевич се затича за кърпата, вдигна я и я подаде при кладенеца на изненаданата Антипова. Естествена както винаги, тя с никакъв възглас не издаде колко е изумена и слисана. Само извика:

– Живаго!

– Лариса Фьодоровна!

– Как така? Какво ви носи насам?

– Пуснете кофите. Ще ви ги занеса.

– Никога не се отбивам от пътя си, никога не изоставям започнатата работа.

Ако идвате при мен, да вървим.

– При кого другиго?

– Кой ви знае?

– Все пак позволете да поема кобилицата от вашето рамо на своето. Не мога да остана бездеен, когато вие се трудите.

– То един труд! Не давам. Ще оплискате стълбището. По-добре ми кажете кой вятър ви довя? Повече от година сте тук и досега не можахте да намерите време, така ли?

– Откъде знаете?

– Тук всичко се знае. Освен това ви видях в библиотеката.

– И защо не ми се обадохте?

– Не мога да повярвам, че и вие не сте ме видели.

Зад Лариса Фьодоровна, която леко се поклащаше в такт с люлеенето на кофите, докторът влезе под някакъв нисък свод. Това беше задният вход на долния етаж. Там тя бързо клекна, остави кофите на пръстения под, свали кобилицата от рамото си, изправи се и си избърса ръцете с кой знае откъде появилата се малка кърпичка.

– Елате, по един вътрешен коридор ще ви заведе до главния вход. Там е светло. Там ще ме почакате. Аз оттук ще кача водата, малко ще разтребя горе и ще се облека. Вижте какво стълбище. Какви ажурни чугунени стъпала. Всичко прозира от горе до долу. Стара къща. Малко се раздруса по време на обстрела. От тия оръдия!... Вижте, циментът се е напукал. Между тухлите има празнини и пролуки. В тази дупка аз и Катенка оставяме ключа за горе, когато излизаме, и го закриваме с тухла. Да знаете. Може някой път да дойдете и мен да ме няма, отключете си, влезте, чувствувайте се като у дома си. Аз междувременно ще се прибера. Ключът и сега е тук. Но на мен не ми трябва, аз ще мина отсам и ще ви отворя отвътре. Само да не бяха плъховете. В тая тъмница направо се прескачат. На главите ни се качиха. Стара къща, дюшемето е

изгнило, цялото се е продънило. Където мога, запушвам, боря се с тях. Почти не помага. Ако можете някой ден, елате да ми помогнете. Заедно ще заковем дъските, бордюрите. А? Почакайте сега тук на площадката, мислете си за нещо. Няма да се бавя, скоро ще ви повикам.

Докато я чакаше, очите му обхождаха охлузените стени на входа и летите чугунени стъпала. Мислеше си: „В читалнята сравнявах увлеченото й четене с въодушевлението и самозабравата на истинската работа, на физическия труд. Сега напротив, тя носи водата, сякаш чете, леко, без усилие. Тази плавност й е присъща във всичко. Сякаш още отдавна, в детството, е набрала нужната сила и сега всичко й върви от само себе си по инерция, с лекотата на вече произтичащото следствие. Това се чувства и в очертанието на гръбнака й, когато се навежда, и в усмивката, която отваря устните й и закръгля брадичката, и в нейните думи и мисли.“

– Живаго! – чу се от вратата на горния етаж. Докторът се качи по стълбите.

14

– Подайте ми ръка и ме следвайте покорно. Тук се минава през две тъмни стаи, задръстени донемайкъде. Да не се ударите някъде.

– Наистина какъв лабиринт. Не бих могъл да се ориентирам. Защо е така? Да не правите ремонт?

– О, не, нищо подобно. Съвсем друго е. Квартирата е чужда. Дори не знам чия е. Ние имаме наша, ведомствена, в сградата на гимназията. Когато Жилфондът на Юрятинския съвет взе гимназията, двете с дъщеря ми ни преместиха в това изоставено жилище. Тук имаше много мебели, както ги бяха подредили старите собственици. Мен чуждото не ме блазни. Събрах им нещата в тези две стаи и замазах стъклата с боя. Дръжте се за мен, че ще се объркате. Така. Вдясно. Вече преминахме дебрите. Ето моята стая. Сега ще стане по-светло. Има праг. Да не се спънете.

Когато Юрий Андреевич влезе с водачката си в стаята, точно насреща си видя прозорец. Докторът се изненада от онова, което съзря там. Прозорецът гледаше към задния двор на съседната сграда и към крайградските пушинаци при реката. Там пасяха овце и кози и сякаш с пешове на откопчани кожуси смятаха прахоляците с дългорунната си вълна. Освен това на два високи стълба, с лице към доктора, стърчеше познатата му фирма: „Моро и Ветчинкин. Редосеялки. Вършачки“.

Под влияние на видяната фирма докторът веднага заразказва на Лариса Фьодоровна как беше пристигнал със семейството си на Урал. Той забрави за мълвата, която отъждествяваше Стрелников с мъжа й, и без да му мисли, й разказа за срещата си с комисаря в неговия вагон. Тази част от историята й направи особено силно впечатление.

– Видели сте се със Стрелников? – попита го тя веднага. – Засега няма да ви казвам нищо. Но каква съдба! Това е просто някакво предопределение, че е трябвало да се срещнете. Някой път ще ви обясня, направо ще ахнете. Ако добре съм ви разбрала, направил ви е по-скоро благоприятно впечатление.

– Общо взето, да. Би трябвало да ми подеждат отблъскващо. Минахме през местата на неговите наказателни акции и разрушения. Очаквах да срещна някакъв брутален убиец или революционен маниак палач, а не видях нито едното, нито другото. Добре е, когато човек излъже нашите очаквания, когато не съвпадне с предварителните ни представи за него. Принадлежността към определен тип е край на човека, това е неговата присъда. Ако не може да бъде сведен до общ знаменател, ако не е прекалено ясен, значи поне наполовина съответствува на изискванията за личност. Той е свободен от себе си, постигнал е зрънце от безсмъртието.

– Говори се, че бил безпартиен.

– Да, така мисля. С какво предразполага към себе си? Той е обречен човек. Мисля, че ще свърши зле. Той ще изкупи злините, които е сторил. Дерибейте на революцията са ужасни не защото са злодеи, а защото са механизми без управление, устройства, излезли от релсите. Стрелников е точно толкова луд като тях, но не се е побъркал от брошурите, а от неща, които лично е изживял и изстрадал. Не зная каква е тайната му, но съм сигурен, че тя съществува! Неговият съюз с болшевиките е случаен. Докато им е нужен, ще го търпят и ще са заедно. Но щом отпадне

необходимостта от него, ще го отритнат без жал и ще го стъпчат както мнозината военни специалисти преди него.

– Така ли мислите?

– Сигурен съм.

– Не може ли да се спаси? Ако избяга например?

– Къде ще избяга, Лариса Фьодоровна? Това би било възможно по-рано, в царско време, а сега – къде!

– Жалко. Вашият разказ ме накара да изпитам съчувствие към него. Но вие сте се променили. По-рано не се изказвахте толкова остро за революцията и не се ядосвахте.

– Точно това е – всяко нещо си има граници. За толкова време все до нещо трябваше да се стигне. А стана ясно, че за вдъхновителите на революцията суматохата на промените и разместванията е единствената родна стихия, дай им само нещо в мащабите на земното кълбо, те за това си умират. Нови светове, преходни периоди – това е тяхната самоцел. На нищо друго не са научени, нищо не умеят. Ами знаете ли откъде идва суетнята на тези вечни подготовки? От липсата на определени готови способности, от бездарност. Човек се ражда да живее, а не да се подготвя за живота. И самият живот, явлението живот, дарът живот е толкова завладяващо интересен! Защо трябва да се подменя с тези детски шутовщини на незрелите хрумвания, с тези бягства на чеховски гимназисти в Америка? Но край. Сега е мой ред да ви питам, Лариса Фьодоровна. Пристигнахме в града в утрото на преврата тук. Много ли се намъчихте тогава?

– И още как! Разбира се. Пламтяха пожари. За малко и ние да изгорим. Нали ви казах, къщата направо се разлюля! В двора и досега има един неексплодирал снаряд до вратите. Грабежи, бомбардировки, ужаси! Както е при всяка смяна на властта. Но вече бяхме патили и свикнахме. Не ни е за пръв път. Ами по време на белите какво беше! Коварни убийства – лични отмъщения, изнудвания, хаос! Но още не съм ви съобщила най-важното. Нашият Галиулин! Той се оказа голяма клечка тук по време на чехите. Нещо като генерал-губернатор.

– Знам. Чух. Виждахте ли се с него?

– Много често. На колко души съм спасила живота благодарение на него! Колко души съм укрила! Не мога да си кривя душата. Той се държа безупречно като рицар, не като ония дребни риби, разните казашки есаули и селски полицаи. Да, но тогава тонът се диктуваше точно от тези дребни риби, а не от порядъчните хора. Галиулин много ми помогна, благодарна съм му. Ние сме стари познати. Като момиче често съм ходила в техния двор. Там живееха работници от железницата. От малка знам какво значи нищета и труд. Затова отношението ми към революцията е по-различно от вашето. На мен тя ми е по-близка. Чувствувам нещо много скъпо в нея. И стана изведнъж полковник – това момченце, синът на портиера. Или дори бял генерал. Аз съм от цивилните среди и много-много не разбирам от чиновове. По специалност съм учителка по история. Да, така е, Живаго. На мнозина помагах. Ходех при него. Спомняхме си за вас. Във всички правителства имам познанства и покровители и при всички режими – мъки и загуби. Само в глупавите книжлета живите са разделени на два лагера и нямат никакъв допир. А всъщност всичко така се преплита! Трябва да си ужасно нищожество, за да играеш в живота само една роля, да заемаш само едно място в обществото, да означаващ винаги едно и също! А, ти тук ли си?

В стаята влезе седем-осемгодишно момиченце с две тънки плитчици. Тесните раздалечени очи придаваха на малката палав и дяволит вид. Когато се смееше, тя леко ги отваряше. Още отвън бе разбрала, че майка ѝ има гостенин, но когато се показва на вратата, сметна за необходимо да изрази учудване, направи книксен и втренчи в доктора немигащ, безбоязнен поглед на рано умислящо се, самотно растящо дете.

– Дъщеря ми Катенка. Запознайте се.

– Бяхте ми показвали нейни снимки в Мелюзеево. Колко е пораснала и се е променила!

– Значи си вкъщи? Мислех, че си играеш навън. Не съм те чула кога си влязла.

– Бръкнах в дупката за ключа, а там ей такъв грамаден плъх! Аз се развиках и избягах! Щях да умра от страх!

Катенка говореше и правеше мили муцунки, пулеше закачливите си очи и разтягаше уста на кръгче като рибка, измъкната от водата.

– Добре, върви си в стаята. Сега ще поканя чичото да обядва с нас, ще извадя кашата от фурната и ще те викна.

– Благодаря, но ще ви откажа. У нас вече обядват в шест заради моите пътувания до града. Не обичам да закъснявам, а пътят е три часа и повече, почти четири. Затова дойдох толкова рано и – ще прощавате – след малко тръгвам.

– Поне половин час още.

– С удоволствие.

15

– А сега – откровеност за откровеност. Стрелников, за когото разправяхте, е мъжът ми Паша, Павел Павлович Антипов, дето обикалях фронта да го търся и бях толкова права, като отказвах да вярвам в мнимата му смърт.

– Не съм изненадан, подготвен съм. Чувал съм тази легенда и я смятам за глупава. Ето защо така се самозабравих, че най-свободно и непредпазливо говорих с вас за него, като че ли не знам тези слухове. Но те са безсмислица. Аз видях този човек. Каква може да ви свързва с него? Какво общо можете да имате?

– И все пак е вярно, Юрий Андреевич. Стрелников е Антипов, мъжът ми. Аз съм съгласна с общото мнение, Катенка също го знае и се гордее с баща си. Стрелников е измислено име, псевдоним, каквито имат всички революционери. Поради някакви съображения трябва да живее и действа под чуждо име.

Ето, превзе Юрятин, обстрелва ни със снаряди, знаеше, че сме тук, и нито веднъж не се поинтересува живи ли сме, за да не престъпи тайната си. Това беше негов дълг, разбира се. Ако ни беше питал как да постъпи, щяхме да го посъветваме същото. Ще кажете може би, че моята неприкосновеност, сносните жилищни условия, предоставени от градския съвет, и тъй нататък – това са косвените доказателства на тайната му грижа за нас. Все едно, не можете да ми го втъпите. Да бъде тук, толкова близо, и да устои на изкушението да ни види! Това не ми го побира мозъкът, това аз не го разбирам. То е нещо недостъпно за мен, не живот, а направо някаква римска гражданска доблест, една от сегашните измислици. Но аз май се повлиях от вас и започнах да говоря с вашите думи. А не бих искала. Ние с вас не сме съмишленици. По някои въпроси, не твърде конкретни и твърде определени, имаме еднакви виждания. Но за нещата в по-широк смисъл, за философията на живота по-добре да сме противници. Да се върнем обаче на Стрелников.

Сега е в Сибир и вие сте прав, до мен също стигнаха разни сведения за обвинения срещу него, от които сърцето ми се смръзва. В Сибир е, на един от доста напредналите ни участъци, нанася удари на махленското си приятелче и по-късно боен другар – на горкия Галиулин, за когото не е тайна името му и моята брачна връзка и който от благородна деликатност никога дума не обели за това, макар че при името на Стрелников беснее и лудее. Да, та значи сега е в Сибир.

А когато беше тук (остана за дълго и през цялото време живя във вагона, по железницата, където сте го видели), аз все гледах някак непредвидено и случайно да го срещна. Понякога идваше в щаба, който беше в сградата на бившето Военно управление на Комуч – войските на Учредителното събрание. Какво стечение на обстоятелствата! Входът на щаба беше в същата сграда, където по-рано ходех при Галиулин, когато трябваше да моля за някого. Имаше например една нашумяла история в кадетския корпус, кадетите почнали да преследват преподавателите, които не им харесвали, и да ги изстребват под предлог, че били за болшевиките. Или когато се започнаха гоненията и убийствата на евреи. Точно така. Ако ние сме градски жители и хора на умствения труд, то тогава половината ни познати са измежду тях. И в такива погромни периоди, когато започват тези кошмари и мръсотии, освен възмущението, срама и съжалението ни преследва усещането за тягостна двойственост, че нашето съчувствие е наполовина абстрактно, с една неискрена неприятна утайка.

Хората, които някога са освободили човечеството от гнета на идолопоклонството и които сега така масово се посвещават на освободението му от социалното зло, са безсилни да се освободят от самите себе си, от верността към едно допотопно и вехто име, което вече е без значение, не могат да се издигнат над себе си и безследно да се разтворят сред останалите, чиито религиозни начала те самите са положили и които

биха им били толкова близки, ако ги познаваха по-добре.

Сигурно гоненията, и преследванията ги тласкат към тази безполезна и гибелна поза, към тази свенлива и самоотвержена самоизолация, която им носи само нещастия, но в това има някакво вътрешно овехтяване, някаква историческа многовековна умора. Не обичам ироничното им самоокуражаване, делничната бедност на представите, плахото им въображение. Това дразни както приказките на старците за старостта и на болните за болестите. Така ли е?

– Не съм мислил по тези въпроси. Но един мой приятел, казва се Гордон, има подобни възгледи.

– И така, ходех там да причакам Паша. С надеждата да го видя, когато идва или когато излиза. Канцеларията на генерал-губернатора беше тогава в крилото. Сега на вратата има табелка „Бюро жалби“. Виждали ли сте я? Най-красивото място в града. Отпред площадът е павиран, Отсреща е градската градина. Калина, клен и глог. Заставах на тротоара при просителите и чаках. Не съм се натискала да бъда приета, разбира се, не съм разправяла, че съм му жена. Нали носи друго име. Пък и кой ли се интересува от интимните ми работи? Те си имат съвсем други правила. Собственият му баща например, Павел Ферапонтович Антипов, бивш политически заточеник, работник, живее тук наблизо, в нашия край. Служител е в съда в същия град, дето е бил заточен. И Тиверзин, неговият приятел. Те са членове на революционния трибунал. И какво мислите? Синът не се разкрива и пред баща си, а онзи го приема най-нормално и не му се сърди. Щом синът му е законспириран, значи така трябва. Те са желязо, не хора. Принципи. Дисциплина.

Добре, и да докажех, че съм му жена, много важно! Какви жени! В тези времена! Световният пролетариат преустройва цялата вселена, това е съвсем друго, разбирам. А пък отделното двуного, някаква си там жена – боже, че тя е последната бълха или въшка.

Адютантът минаваше и разпитваше. Пускаше някои. Аз не си казвах името, на запитването му по какъв въпрос отговарях, че по личен. Адютантът вдигаше рамене, оглеждаше ме недоверчиво. Така и не го видях нито веднъж.

И да не мислите, че той ни презира, че не ни обича, че ни е забравил? О, напротив! Толкова добре го познавам. Измислил го е от прекомерна обич. Той трябва да положи всички тези военни лаври в краката ни, за да не се върне с празни ръце, а като победител в блясъка на славата си! Да ни обезсмърти, да ни заслепи! Като децата.

В стаята отново влезе Катенка. Лариса Фьодоровна вдигна на ръце недоумяващото момиченце и взе да го полюшва, да го гъделичка, да го целува и да го мачка в прегръдките си.

Юрий Андреевич, яхнал коня, се връщаше от града във Варикино. Сто пъти беше минавал оттук. Беше свикнал вече с пътя, беше станал нечувствителен към него и не го забелязваше.

Приближаваше се към горското кръстовище, където от пътя за Варикино се отделяше една странична пътека за рибарската махала Василевское на река Сакма. Там стърчеше третият в околността стълб със селскостопанската реклама. Близко до това място обикновено го застигаше залезът. Сега също се свечеряваше.

Повече от два месеца бяха изминали от деня, когато една вечер остана в града при Лариса Фьодоровна, а вкъщи каза, че се е задържал по работа и е преспал в хана на Самдевятов. Отдавна вече бяха на „ти“ с Антипова и той я наричаше Лара, а тя него Живаго. Юрий Андреевич мамеше жена си и криеше от нея все по-сериозни и недопустими неща. Това беше нечувано.

Той обичаше Тоня до обожание. Най-много в света държеше на нейното спокойствие, на душевното ѝ равновесие. Бранеше честта ѝ така, както не я бранеха собственият ѝ баща и тя самата. Ако трябваше да защити уязвената ѝ гордост, с ръцете си би разкъсал злосторника. И ето, този злосторник стана той самият.

Вкъщи, в семейството си, се чувствуваше таен престъпник. Незнанието на домашните, тяхната постоянна приветливост го съсипваше. В разгара на общия разговор

изведнъж се сещаше за вината си, вцепеняваше се и преставаше да чува и да разбира каквото и да било.

Случеше ли се това на масата, залъкът засядаше на гърлото му, той оставяше лъжицата, отместваше чинията. Задавяха го сълзи. „Какво ти е? – недоумяваше Тоня. – Да не си чул в града нещо лошо? Да не са затворили някого? Разстреляли? Кажи ми. Не се страхувай, че ще ме натъжиш. Така ще ти олекне.“

Дали беше изневерил на Тоня, след като бе предпочел друга пред нея? Не, не бе избирал, не бе я сравнявал с друга. Идеите за „свободна любов“, думите от рода на „правата и желанията на чувството“ му бяха чужди. Да се говори и да се мисли за тези неща, му се виждаше пошлост. През живота си не бе „късал цветята на удоволствието“, не беше се смятал за полубог и свръхчовек, не бе търсил за себе си никакви привилегии и преимущества. И страдаше под бремето на нечистата си съвест.

Какво ще става? – питаше се понякога и като не намираше отговор, надяваше се на нещо невъзможно, очакваше намесата на някакви непредвидени обстоятелства, които ще решат всичко.

Но не и този път. Бе решил да разреже възела с един удар. Сега се прибираше вкъщи с готовото решение. Беше си наумил да признае всичко пред Тоня, да я помоли за прошка и повече да не се среща с Лара.

Но и така нещата не бяха толкова лесни. Не беше сигурен дали е изразил достатъчно ясно пред Лара, че къса с нея завинаги, за вечни времена. Днес сутринта ѝ беше казал за желанието си да разкрие всичко на Тоня, за това, че по-нататъшните им среши са невъзможни, но сега имаше чувството, че ѝ го е казал в твърде мека форма, недостатъчно категорично.

Лариса Фьодоровна не искаше да го наранява с тежки сцени. Тя разбираше, че и без това страда. Помъчи се да изслуша новината му колкото може по-спокойно. Обяснението им протичаше в празната стая на предишните собственици, която гледаше към Търговска. По бузите ѝ се стичаха неусетни, неосъзнавани от нея сълзи, както дъждът се стичаше в същото време по лицата на каменните статуи отсреща, на къщата с фигурите. Тя искрено, без фалшиво великодушие, тихо повтаряше: „Направи както ще е по-добре за теб, не се съобразявай с мен. Аз всичко ще надмогна.“ И не знаеше, че плаче, и не бършеше сълзите.

При мисълта, че го е разбрала погрешно и я е оставил в заблуда, с измамни надежди, беше готов да обърне коня и да препусне обратно, за да изкаже недоизреченото и най-вече да се сбогува с нея много по-пламенно и нежно, което повече щеше да отговаря на истинското сбогуване за цял живот и навеки. Едвам се насили да продължи пътя.

Колкото повече се снишаваше слънцето, толкова повече гората се изпълваше със студ и тъмнина. Замириса на спарена метла, както при влизане в баня. Във въздуха, сякаш поплаващи във вода, виснеха неподвижно рояци комари и тънко бръмчаха в унисон, всичките на една нота. Юрий Андреевич постоянно се пляскаше по челото и по врата и звучните удари на дланта му удивително съответствуваха на останалите звуци на ездата: скърцането на седлото, тежките удари на копитата силно, бързо през жвакащата кал и сухите пукащи звуци в конските черва. Изведнъж в далечината, дето се беше заклешил залезът, се чу славеи.

„Почни! Почни!“ – зовеше и убеждаваше той и това звучеше почти като пред Великден: „Душе моя, душе моя! Восстани, что спиши!“

Изведнъж една съвсем простичка мисъл го осени. Защо да бърза? Той няма да отстъпи от думата, която е дал пред себе си. Разобличението ще бъде направено. Но къде е казано, че това трябва да стане днес? Тоня още нищо не знае. Не е късно да отложи обясненията за следващия път. Междувременно ще отиде още веднъж до града. Разговорът с Лара ще бъде завършен недвусмислено, с проникновеност и задушевност, които ще изкупят всички страдания. О, колко е хубаво! Колко е чудесно! Странно, защо досега не беше се сетил!

От възможността още веднъж да види Антипова Юрий Андреевич обезумя от радост. Сърцето му задумка. Той отново предвкуси всичко.

Гредоредните улици в покрайнината, дървените тротоари. Той отива при нея. Сега, на Новосвалочная, ще свършат ливадите и дървената част на града и ще започне тухлената. Къшурките на предградието се мяркат ѝ отминават като страници на бързо прелиствана книга – не когато ги обръщаш една по една с показалеца, а когато с

показалец ги пускаш всички с трясък. Дъхът му спира! Ето там живее тя, на онзи край. Под белезникавата ивица на прояснилото се надвечер дъждовно небе. Как обича тези познати къщички по пътя към нея! Как би ги сграбчил от земята в прегръдките си да ги разцелува! Тези еднооки полуэтажи със захлупени покриви! Звездиците на светлинките, отразени в локвите! Под онази светла ивица на дъждовното улично небе! Там отново ще получи като дар от ръцете на твореца това от бога създадено бяло очарование. Ще му отвори загърната в черно фигура. И обещанието за близостта ѝ, съдържана, студена като светлите нощи на Севера, ничия, никому непринадлежаща, ще се надигне насреща му като първата вълна от морето, когато в тъмното се втурнеш към него по крайбрежния пясък.

Юрий Андреевич пусна юздите, наведе се напред от седлото, прегърна коня през шията и зарови лице в гривата му. Конят прие тази нежност като призив към цялата му сила и препусна.

В плавния полет на галопа, в промеждутъците между едва забележимите докосвания о земята, която непрекъснато бягаше от копитата му и се дърпаше назад, Юрий Андреевич освен ударите на сърцето, готово да се взриви от радост, долови някакви други шумове, за които помисли, че му се счуват.

Близък изстрел го оглуши. Докторът вдигна глава, хвана юздите, опъна ги. Конят, както се беше засилил, направи няколко крачки в страни, запристъпя назад и взе да прикляква с намерението да се изправи на задните си крака.

Отпред пътят се разклоняваше. Отстрани в лъчите на залеза гореше фирмата „Моро и Ветчинкин. Редосеялки. Вършачки“. Застанали напътно, трима въоръжени конници преграждаха пътя: гимназист с униформена фуражка и поддъвка, препасана с картечни ленти, кавалерист с офицерски шинел и кубански калпак и един дебелак като маскиран, вдъхващ ужас, с ватен панталон, ватенка и ниско нахлупена попска шапка с широка периферия.

– Не мърдай, другарю доктор – монотонно и спокойно изрече старшият от тях, кавалеристът с кубанката. – Ако се подчинявате, гарантираме ви пълна невредимост. В противен случай, ще прощавате, ама ще ви застреляме. Нашият фелдшер на отряда е убит. Принудително ви мобилизираме като медицинско лице. Слезте от коня и подайте юздите на младия другар. Повтарям. При пръв опит за бягство няма да се церемоним.

– Вие ли сте синът на Микулицин – Ливерий, другарят Горски?

– Не, аз съм неговият началник свързочна служба Каменодворски.

Десета част НА ГОЛЕМИЯ ПЪТ

1

Градове, села, паланки. Град Крестовоздвиженск, станица Омелчино, Пажинск, Тисяцко, Яглинская, Звонарская махала, спирка Волное, Гуртовшчики, Кежемский чифлик, станица Казеево, Кутейное предградие, село Малий Ермолай.

Пътят минаваше през тях, стар-прастар, най-старият в Сибир едновременно пощенски път. Той като хлебарски нож срязваше с главните улици градовете, а през селата прелиташе, без да се озърне, размяташе далеч назад строените в шпалир къщи или ги огъваше с дъгата и извивката на внезапния завой.

В далечното минало, преди железницата да прекоси Ходатское, по пътя се носеха пощенски тройки коне. В едната посока се точеха обози с чай, жито, фабрично желязо, а в другата по етапния ред вървяха под конвой арестантите, стъпваха в крак и едновременно прозвънваха с веригите – луди глави, обесници, страшни като небесните мънии. А наоколо шумоляха гори, тъмни, непроходими.

Пътят живееше като едно голямо семейство. Тук се знаеха и се сродяваха град с град, селище със селище. В Ходатское, там, където големият път пресичаше железопътната линия, имаше локомотиворемонтни работилници, спомагателни механични цехове, в казармените бараки се свираше сиромашията, боледуваше, мреше. Политическите каторжници с технически познания, когато отбиеха срока си, оставаха тук майстори и се заселваха в околностите.

Тук по цялото протежение на железницата отдавна бяха свалени първоначалните

органи на съветската власт. Някое време се задържа Сибирското временно правителство, а сега в целия край държеше властта Върховният управител Колчак.

2

На една от дистанциите пътят дълго вървеше все по нанагорнище. Гледката към околните далнини непрекъснато се разширяваше. Катеренето и разширяващата се панорама сякаш нямаше да имат край. И точно когато коне и хора спряха, за да си починат, да поемат дъх, нанагорнището свърши. Отпред се мяташе под моста на пътя бързата река Кежма.

Зад реката на още по-стръмна висина се показва тухлената стена на Воздвиженския манастир. Пътят лъкатушеше край манастирския рид и след няколко завоя между задните дворове на покрайнините навлизаше в града.

Там още веднъж минаваше край манастирските владения на главния площад, където излизаха зелено боядисаните железни порти на светата обител. Вратната икона на арката над входа бе обрамчена със златен надпис в полукръг. „Радуйся, живоносни кресте, благочестия непобедимая победа“.

Беше краят на зимата, Страстната седмица, краят на Велики пости. Снегът се чернееше по пътищата, издаваше започналото топене, а по покривите още беше бял и се кипреше на високи сбити шапки.

Момчетата, които се катереха при клисарите на Воздвиженската камбанария, виждаха къщите долу като събрани закуп малки ковчезета и раклички. Дребни черни човечета като топчици щъкаха между къщите. Някои се разпознаваха от камбанарията по движенията. Тези човечета четяха налепеня, по стените указ на Върховния управител за мобилизиране на три поредни набора.

3

Нощта донесе много непредвидени преживявания. Стана необичайно топло за това годишно време. Пръскаше бисерен дъжд, толкова въздушен, сякаш не стигаше до земята и като облак от воден прах плуваше във въздуха. Но това беше измама. Топлите води на ручейчетата стигнаха, за да измият последния сняг от земята, която сега се чернееше навред и лъщеше като изпотена.

Нискораслите ябълки, вече напъпили, ведро прехвърляха клоните, си от оградите на градините. Неритмичното почукване на капките върху дървените тротоари кънтеше в целия град.

В двора на фотографията джафкаше и виеше палето Томик, вързано до сутринта с верига. Може би подразнена от неговия лай грачеше колкото й глас държи враната в градината на Галузини.

В долната част на града бяха докарали три каруци стока на търговеца Любезнов. Той не искаше да я приеме, твърдеше, че е станала грешка и че никога не е поръчвал такова нещо. Наежените каруцари наблягаха на късния час и настояваха да пренощуват тук. Търговецът крещеше, псуваше, пъдеше ги да си вървят и не желаше да им отваря. Тази разправа също се чуваше в целия град.

В седмия църковен час, а по общото часоброене в един през нощта най-голямата камбана на Воздвижение леко се полюшна и вълна от тихо, тъмно, сладостно бучене се оттласна от нея, плувна и се смеси с тъмната влага на дъжда. Тя се откъсна от камбаната, както се откъсва от брега, тъне и се размива в реката отронена от пролетните води буца пръст.

Беше срещу Велики четвъртък, вечерта на Дванадесетте евангелия. Далече зад мрежестата пелена на дъжда се задвижиха, заплуваха мъждукащи светлилки и озарени от тях чела, носове, лица. Постеците бяха тръгнали на утрenna.

След четвърт час откъм манастира се чува приближаващи се крачки по дъските на тротоара. Търговката Галузина се прибираше от току-що започналото богослужение. Тя вървеше с нервни крачки, ту се разбързваше, ту поспираше, с наметната на главата кърпа и разкопчан кожух. От задухата в църквата й беше прилошало и тя излезе навън, а сега се срамуваше и съжаляваше, че не бе останала до края на службата и че втора

година не пости. Но не това я гнетеше. През деня се беше покрусила от разлепената навсякъде заповед за мобилизация, на която подлежеше и клетият ѝ глупчо, синът ѝ Терьоша. Тя пъдеше тази неприятна вест от главата си, но белеещият тук и там в тъмното указ ѝ я напомняше непрекъснато.

Къщата им беше в пряката, на две крачки, но навън ѝ беше по-добре. Имаше желание да остане малко на въздух, не ѝ се прибираще в задушната къща.

Тъжни мисли я обзеха. Думите нямаше да ѝ стигнат, ако речеше да ги изкаже на глас, една подир друга, и до видело нямаше да свърши. А тук, на улицата, тези нерадостни размишления я върхлитаха като облаци и с всеки от тях можеше да се пребори за няколко минути, докато ходеше напред-назад от ъгъла на манастира до ъгъла на площада.

Наближаваше светлият празник, а вкъщи няма жива душа, всички се пръснаха, оставиха я сама. Защо, не е ли така? Така е, разбира се. Храненицата Ксюша не се брои. И каква ѝ е тя? Чужда душа – тъмна гора. Може да е приятел, може да е враг, може да ѝ е тайна съперница. Тя им е наследство от първия брак на мъжа ѝ, на Власушка е заварена дъщеря. А може и да не е заварена, ами незаконна. Или изобщо да не му е дъщеря, ами кой знае каква. Знаеш ли какво му е на сърцето? Впрочем нищо не казва за момичето. Умно е, хубаво, послушно. Къде по-умно от техния загубен Терьошка и от пастрока си.

И ето я сам-саменичка навръх Великден, зарязаха я и се попиляха кой накъдето му видят очите.

Мъжът ѝ Власушка се юрна по селата да държи речи на новобранците, да напътствува призивите за боен подвиг. А по-добре, глупакът му с глупак, да се беше погрижил за собствения си син, да го предпази от смъртната заплаха.

Синът ѝ Терьоша не изтрая и той, хукна тъкмо пред големия празник. Вдигна се в Кутейное при роднините да се поразтуши, да се поразвлече след премеждието. Така де, изключиха го от реалната гимназия. Половината класове кара по две години – и нищо, но в осми не го пожалиха, изритаха го.

Ох, че тегло! Ох, господи! Защо всичко е тръгнало толкова лошо, да ти се отще. Нищо не ти спори и направо не ти се живее. Защо се случи така? Дали затуй, че стана революцията? Не, ох, че! Заради войната е. Избиха на войната най-добрите мъже и остана само гнилочът – най-долното и нищожното.

Така ли живееха в бащиния ѝ дом, при татко ѝ, който беше предприемач. Той не пиеше, знаеше четмо и писмо, добре си бяха. И двете сестри – Поля и тя. Оля. Както имената им хубаво си подхождаха, така бяха и те сговорни, и двете хубавици. И майстори дюлгери идваха при баща ѝ, все едри, яки, снажни. Или като намислиха по едно време – не, да речеш, за парите, – намислиха да плетат шалове от шест вида прежда. И какво – такива плетачки се извъдиха, шаловите им се прочуха из цялата околия. И всичко ги радваше тогава, подредено, смислено – и църковната служба, и танците, и хората, и обноските, нищо, че бяха от по-простите семейства, от еснафлиите, от селското и работническото племе. Русията, и тя се беше замомила, та си имаше истински поклонници, истински закрилници, не като сегашните. А днес всичко помръкна, остана само цивилната паплач, адвокатската и чифутската, дето денонощно едни ги дъвче и се дави в думи. Власушка и сие смятат да примамят пак старите златни времена с шампанско и добри пожелания. Ама така ли се връща загубена любов? Не, чудо трябва да сторят, планини да вдигнат, земята да обърнат!

Галузина на няколко пъти вече стигна до чаршията, търговския площад на Крестовоздвиженск. Оттам вляво беше тяхната къща. Но всеки път се отказваше, обръщаше назад и пак потъваше в уличките край манастира.

Площадът беше едно голямо поле. По-рано в пазарен ден цял се пълнеше със селски каруци. Единият му край опираше в Еленинска. Другата му страна беше застроена по дъгата с малки къщи на един-два ката. Те всички служеха за хамбари, канцеларии, търговски помещения и занаятчийски дюкянчета.

Там, обикновено в по-спокойни времена, възседнал стол пред грамадната си порта с четирите железни крила, четеше вестник женомразецът Брюханов, тромав

грубиян с очила и дълъг сюртук, търговец на кожи, катран, колела, конски такъми, овес и сено.

Там, на витринката, в малкото мъждиво прозорче от години прашасваха няколко картонени кутии с двойки сватбени свещи, украсени с панделки и букетчета. Зад прозорчето в празната стая без мебели и почти без никакви стоки, с изключение на няколко наредени една върху друга восъчни пити, се сключваха хилядорублеви сделки за смазка, восък и свещи от незнайните агенти на незнайно къде пребиваващия свещарски милионер.

Там, насред търговските магазинчета, се намираше големият колониал на Галузини с трите прозореца. Напуканият небоядисан под се помиташе по три пъти на ден с утайка от чая, който се пиеше в неограничени количества по цял ден от продавачите и собственика. Младата стопанка често и с желание сядаше зад касата. Любимият ѝ цвят беше лилавият, виолетовият, цветът на най-тържествените църковни одеяния, цветът на неразцъфналия люляк, цветът на най-красивата ѝ кадифена рокля, цветът на виенските ѝ трапезни чаши. Цветът на щастието, цветът на спомените, цветът на залязлото предреволюционно моминство на Русия също ѝ се струваше светлोलюляков. И тя обичаше да седи зад касата, защото виолетовият сумрак на помещението с уханье на нишесте, на захар и на тъмнолилави карамели с касис от стъкленницата подходеше на любимия ѝ цвят.

Там, на ъгъла, до склада за дървен материал, се мъдреше стара, клекнала на четири страни като едновременноска двуетажна къща, облицована със сиви дъски. В нея имаше четири квартири. Къщата беше с два входа откъм двата ъгъла на фасадата. В лявата половина на долния етаж се помещаваше аптеката на Залкинд, в дясната – нотариатът. Над аптеката живееше старият, многодетен дамски шивач Шмулевич. Отсреща, над нотариуса, се тъпчеха безброй квартиранти, за чиито професии свидетелствуваха табелките и фирмите, покрили цялата врата. Там се поправяха часовници, имаше и обувар, който приемаше поръчки. Там държаха фотографско ателие компаньоните Жук и Щродах, там се намираше и гравьорната на Камински.

Поради теснотията на пренаселения етаж младите помощници на фотографите – ретушорът Сеня Магидсон и студентът Блажеин – си бяха направили нещо като лаборатория в двора, в предната част на бараката за дърва. Сигурно и сега работеха там, ако се съди по злобното око на фотоламбата, която примигваше в прозорчето на помещението. Точно там, при прозорчето, беше вързано палето Томка, чието скимтене огласяше цялата Еленинская!.

„Аврамов дом – помисли си Галузина, когато минаваше край сивата къща. – Бардак на сиромашията и мръсотията.“ Но веднага си каза, че не е прав Влас Пахомович с неговото юдофобство. Не са кой знае какво тези хора, че от тях да зависи съдбата на държавата. Впрочем ако питах стария Шмулевич отде иде бъркотията и неразборията, ще направи гримаса и ще рече ухилен: „Чифутска му работа!“

Ах, но къде се отплесна тя, за какво мисли, с какво си пълни главата? Това ли е най-важното? Там ли е злочестината? Злочестината иде от градовете. Русията не може да разчита на тях. Помавихме се по образованието, дете градските, там и ние, та само се объркахме. Ни със селяните селяни, ни с гражданите граждани.

Пък може и обратното да е, всичко да иде от незнанието. Ученото вдън земята вижда, за всичко отрано се сеща. А ние – подир дъжд качулка. В гората расли. То и на образованите, да речем, сега не им е много лесно. Ей ги, подгони ги гладът от градовете. Ха иди разбери. Объркан свят.

И все пак друго си е нашата селска рода. Селитвини, Шелабурины, Памфил Палих, братята Нестор и Панкрат Модих. Каквото кажат, това е, сами са си господари. Нови имоти край пътя, да им се ненадвигаш. По сто и петдесет декара засети има всеки от тях, коне, овце, крави, прасета. С жито са се запасили за три години напред. Инвентарът им – красота. Имат си машини жътварки. Колчак им се мазни, дърпа ги на своя страна, комисарите ги примамват в горското опълчение. Дойдоха си от войната с кръстове за храброст и веднага ги разграбиха за инструктори. И който е с пагони, и който е без пагони. Ако си човек на място, навсякъде си добре дошъл. Няма да останеш на сухо.

Време е обаче да се прибира. Просто е неприлично толкоз време сама жена да се разхожда. Поне да си беше в градинката. Ама там е подгизнало, ще затъне в калта. Май ѝ поолекна.

И Галузина, след като окончателно се обърка в мислите си и им изпусна края, се запъти да се прибира. Но преди да прекрачи прага, на последните стъпки пред вратата успя да премисли още много неща.

Спомни си сегашните главатари в Ходатское, за които имаше доста добра представа, политическите заточеници от столиците – Тиверзин, Антипов, анархиста Вдовиченко Черното знаме, тукашния шлосер Горшеня Бесния. Всички тия хора си гледат интересите. Какво ли не бяха размътили през живота си и сигурно пак нещо замислят и подготвят. Те друго не знаят. Прекарвали са си дните край машините, а и те самите са безмилостни, студени като машини. Ходят с къси сетрета върху фланелите, пушат цигари с костени мундшуци, че да не се заразят от нещо, пият преварена вода. Власушка не може да им излезе насреща, тия всичко ще обърнат по своему, винаги тяхното да стане.

И тя се замисли за себе си. Знаеше си, че е чудесна и рядка жена, запазена и умна и не е лош човек. Нито едно от тия качества не срещаше признание в тази затънтена дупка, пък и никъде сигурно. И срамните куплети за гламавата Сентетюрица, знайни по цялото Зауралие, от които могат да се цитират само първите редове:

Сентетюрица талигата продала,
та с парите да си купи балалайка –

а после следваха мръсотии, се пееха в Крестовоздвиженск, както тя подозираше, с намек за нея.

Горчиво въздъхна и си влезе вкъщи.

5

Без да спре в коридора, с кожуха влезе в спалнята. Прозорците на стаята гледаха към градината. Сега, в тъмното, струпаните сенки вътре до прозореца и отвън пред прозореца почти се повтаряха. Провисналите торби на сдиплените завеси бяха почти като провисналите торби на дървесните корони вън, голи и черни, с неясни очертания. Свилената нощна тъма на отиващата си зима в градината се стопляше от избилата изпод земята черно-лилава жарав на приближилата пролет. В стаята две сходни начала бяха постигнали почти същото съчетание и прашната спретнатост на неизтупаните завеси се смекчаваше и освежаваше от тъмновиолетовата жаравна на приближаващия празник.

Богородица на иконата въздигаше от сребърния обков тесни, нагоре обърнати мургави длани. И във всяка сякаш държеше по две начални и крайни букви от византийското си име: матер теу, Майка Божия. Тъмното като мастилница кандило от гранатовочервено стъкло, сложено на златна поставка, хвърляше на килима в спалнята звездобразен знак, нарязан от зъбците на светилника.

Когато сваляше къпата и кожуха, Галузина някак лошо се извърна и отново я прободеше отстрани и я жегна под плешката. Тя извика, уплаши се, заломоти: „Великое заступление печальным, Богородице чистая, скорая помощница, миру покров“ – и заплака. После изчака болката малко да премине и започна да се съблича. Телените копчета отзад на яката и на гърба се изплъзваха от пръстите ѝ и се забиваха в диплите на газения плат. Тя едвам ги напипваше.

В стаята влезе завареницата Ксюша, събудена от идването ѝ.

– Защо сте на тъмно, майко, искате ли да ви донеса лампата?

– Няма нужда. Вижда се.

– Дайте да ви откопчая. Не се мъчете, майко.

– Не ме слушат пръстите, ще умра от мъка. Този чифутин не можа да зашие копчетата като човек, сляпа кокошка такава. Иде ми да ги отпоря от горе до долу и да му ги хвърля в лицето.

– Хубаво пяха в църквата. Тиха нощ. Чак дотук се чуваше.

– За пеенето, пяха. Само че ми е зле, драга моя. Пак ме прободете отсам и отсам. Навсякъде. Такива ми ти работи. Не знам какво ще правя.

– Хомеопатът Стидобски нали ви лекуваше?

– С неговите съвети, до един неизпълними. Конски доктор е твоят хомеопат, така е. Не е стока той, нищо не струва. Това първо. И второ – замина. Замина, замина. И не само той. Преди празника всичко търти да бяга от града. Дали не се е чуло за някакво земетресение?

– Ами тогава унгарският доктор, пленникът, и той ви беше помогнал.

– Пак глупости на търкалета. Като ти казвам, че няма никой, всички се пръснаха. Лайош Керени се намерил с други маджарци зад демаркационната линия. Та го накарали да служи. Взели го в Червената армия.

– Туй вашето си е чиста мнителност. Сърдечна невроза. И най-обикновеното внушение може да направи чудо. Помните ли я онази врачка, войнишката жена, дето тъй хубаво баеше. Изцеряваше на минутата. Забравих й името.

– Ама ти наистина ме смяташ за пълна идиотка. Сигурно пееш зад гърба ми за Сентетюрица.

– Опазил бог! Грехота е, маминке. По-добре ме подсетете как се викаше войнишката жена. На езика ми се върти. Няма да мирясам, докато не си го спомня.

– Имената й са повече от фустите. Не знам кое искаш. Кубарица й викат, и Мечката, и Злобарката. И още десетина прякора има. Изчезна и тя. Търси я, ако си нямаш работа. Прибраха я рабинята божия в Кежемския затвор. За помятане и някакви прахчета. А тя пък, дето ще кисне в затвора, офейкала къде Далечния изток. Нали ти казвам, всичко се разбяга. Влас Пахомич, Терьоша, леля ти Поля, милата. От честните жени само с тебе двете патки сме останали в целия град, мислиш, че се шегувам. Та каква ти лекарска помощ. Не дай боже нещо да стане и край, никого не можеш да намериш. Разправяха за някаква московска знаменитост в Юртин, професор, син на сибирския търговец-самоубиец. Докато се наканя да го повикам, наредиха двайсет червени кордона по пътя, не можеш да кихнеш. Но остави това. Върви да си лягаш, и аз ще се помъча да заспя. Студентът Блажени нещо те заглавква. Защо ще отричаш? Все едно не можеш да го скриеш, пламна като божур. Труди се нещастният ти студент над фотографиите в Светата нощ, проявява ми снимки и ги вади. И те не спят, и другите от тях мира нямат. Томик лае до възбог. И враната, тази проклетница, се е разграчила на ябълката в градината, май пак няма да мигна цялата нощ. Ама защо се засягаш, моля ти се, ах, мимозата тя, то пък дума да не кажеш. Нали са затуй студентите – да се харесват на момите.

6

– Що ли се дере там кучето? Трябва да видим какво става. То няма току-тъй да лае. Чакай, Лидочка, млъкни за малко. Трябва да се проучи обстановката. Току-виж, нахълтали ония есаули. Не излизай, Устин. И ти стой тук, Сивоблюй. Ще мине без вас.

Представителят от центъра, без да чува молбите да поизчака и да спре, продължи с уморена ораторска скоропоговорка:

– Съществуващата в Сибир буржоазно-военна власт с нейната политика на грабежи, непосилни данъци, насилие, разстрели и изтезания трябва да отвори очите на заблудените. Тя е враждебна не само на работническата класа, но фактически и на цялото трудово селячество. Сибирското и уралското трудово селячество трябва да разбере, че само в съюз с градския пролетариат и войниците, в съюз с киргизката и бурятската сиромашия...

Най-сетне чу, че го прекъсват, спря, обърса с кърпа потното си лице, уморено отпусна подпухнали клепачи, затвори очи.

Близкостоящите се обадиха тихо:

– Почини си малко. Пийни водица.

На обезпокоения партизански водач бе обяснено:

– Какво се тревожиш? Всичко е наред. Сигналното фенерче е на прозореца. Караулът, образно казано, с очи изяда пространството. Смятам, че може да се възобнови словото по доклада. Говорете, другарю Лидочка.

Вътрешността на голямата барака беше опразнена. В разчистената част се провеждаше нелегално събрание. Дървата бяха наредени до тавана като параван, който отделяше тази, празната част от преддверието и входа. В случай на опасност им беше

осигурен подземен ход с излаз към задните дворове на Константиновския сокак зад манастирската стена.

Докладчикът с черна памучна шапчица, която покриваше плешивата му глава, с матово бледозеленикаво лице и черна брада до ушите обилно се потеше на нервна почва и непрестанно го обливаха горещи вълни. Той жадно припалваше недопушената си угарка от горещата въздушна струя на запаления газеник на масата и ниско се навеждаше над разпилените листчета. Нервно и припряно местеше над тях късогледите си очи, сякаш нещо душеше, и продължаваше с безцветен, уморен глас:

– Този съюз на градската и селската беднотия може да се осъществи само чрез съветите. Волю-неволю сибирското селячество ще се стреми сега към същото, за което отдавна е повел борба сибирският работник. Общата им цел е свалянето на омразното за народа самодържавие на адмиралите и атаманите и установяване власт на селските и войнишките съвети чрез всенародно въоръжено въстание. В борбата срещу въоръжените до зъби офицерско-казашки наемници на буржоазията въстаналите ще трябва да водят правилна фронтова борба, упорита и продължителна.

Отново млъкна, избърса си потта, затвори очи. Въпреки регламента някой стана, вдигна ръка, пожела да се изкаже.

Партизанският главатар, по-точно военачалникът на Кежемското обединение на партизаните от Зауралието, се беше настанил току под носа на докладчика в предизвикателно небрежна поза и грубо го прекъсваше без никакво уважение. Трудно можеше да се повярва, че такъв млад военен, почти момче, командува цели армии и съединения и го слушат, и благоговоят пред него. Той седеше, увил в пешовите на шинела ръцете и краката си. Съблеченото горнище и ръкавите, преметнати зад облегалката на стола, разкриваха тялото му в гимнастюрка с тъмни следи от отпраните прапоршчикски пагони.

От двете му страни стояха двама безмълвни юначаги от личната му охрана, негови връстници, с бели, вече посивели овчи къси кафтани с агнешка обточка. Красивите им каменни лица не изразяваха нищо освен сляпа преданост към началника и готовност да направят всичко за него. Те, останаха безучастни към събранието, към повдигнатите въпроси, към хода на дебатите, не говореха и не се усмихваха.

Освен тях в бараката имаше още десетина-петнадесет души. Едни стояха прави, други седяха на пода, опънали напред крака или с вдигнати колене, подпрени на стената, на обло изпъкналите закалафатени талпи.

За почетните гости бяха поставени столове. Там седяха трима-четирима работници, стари участници в първата революция, и сред тях мрачният, неузнаваем Тиверзин и старият Антипов, негов приятел, който го поддържаше във всяко начинание. Причислени към божествата, в чиито нозе революцията бе положила всичките си дарове и жертви, те седяха като мълчаливи, строги истукани, в които политическото високомерие бе унищожило всичко живо и човешко.

Имаше и други фигури в бараката, достойни за внимание. Без мир и покой току ставаше и сядаше на пода, току се разхождаше и се спираше наред помещението водачът на руския анархизъм Вдовиченко. Черното знаме, дебелак с голяма глава, голяма уста и лъвска грива, може би един от офицерите от последната Руско-турска война, във всеки случай от Руско-японската, мечтател, вечно погълнат от своите блянове.

Поради безпределното си добродушие и исполинския ръст, който му пречеше да забелязва по-дребните и незначителни явления, той недостатъчно внимателно се отнасяше към настоящите събития, всичко възприемаше превратно, приемаше противните мнения като свои собствени и с всичко се съгласяваше.

До мястото му на пода седеше неговият познайник, горският ловец Свирид. Този Свирид не ореше земята, но земната му селяческа същност надничаше през отвора на тъмната вълнена риза, която току сграбчваше в юрук заедно с кръстчето на врата и жулеше с нея гърдите си, за да се почеше. Той беше селянин полубурятин, сърдечен човек, неграмотен, с тънки плитчици, редки мустаци и още по-рядка брадица с няколко косъма. Монголското лице, непрестанно смръщено в съчувствена усмивка, го състаряваше.

Докладчикът, който обикаляше Сибир с Военната инструкция на Централния комитет, витаеше мислено в далечните пространства, които му предстоеше да обиколи. Повечето, от присъстващите на събранието му бяха безразлични. Но, революционер и

правдолюбец от най-крехка възраст, той с обожание гледаше седналия насреща му млад полководец. И не само че прощаваше на това хлапе всички грубости, които за стареца изглеждаха като глас на истинската вътрешна революционност, но и с възхищение приемаше нахалните му нападки, както влюбена жена може да харесва наглата безцеремонност на повелителя си.

Партизанският вожд беше Ливерий, синът на Микулицин, докладчикът от центъра – бившият трудов кооператор Костоед-Амурски, по-рано ориентиран към социалреволюционерите. Напоследък беше преразгледал позициите си, бе признал погрешността на платформата си, в няколко подробни заявления се беше разкаял и не само че беше приет в комунистическата партия, но и скоро след това бе изпратен на толкова отговорна работа.

На него, невоенния човек, бяха възложили тази задача от уважение към революционния му стаж, към митарствата му и лежането по затворите и също поради предположението, че като бивш кооператор би трябвало добре да познава настроенятия сред селските маси в обзетия от метежите Западен Сибир. А в дадения случай тази предполагаема вещина бе по-важна от военните познания.

Промяната на политическите убеждения беше направила Костоед неузнаваем. Тя бе преобработила неговата външност, жестовите и държането му. Никой не го помнеше по-рано плешив и брадат. Но може би всичко това беше грим? Може би партията му беше предписала строга конспирация? Нелегалните му имена бяха Берендей и другарят Лидочка.

Щом се поутоложи шумът, предизвикан от несвоевременната подкрепа на Вдовиченко по отношение на прочетените параграфи от инструкцията, Костоед продължи:

- За да се установи възможно най-пълен контрол над нарастващото движение на селските маси, е необходимо незабавно да се свържем с всички партизански отряди в района на губернияския комитет.

По-нататък заговори за реда в явките, паролите, шифрите и начините за свръзка. После пак премина към подробностите:

- Да се осведомят отрядите в кои точки има оръжейни, вещеви и продоволствени складове на белите учреждения и организации, къде се съхраняват големи парични суми и по какъв начин се охраняват.

Трябва детайлно и с всички подробности да се разработят въпросите на вътрешната организация в отрядите, за управлението, за военнотрудовата дисциплина, за конспирацията, за връзката на отрядите с външния свят, за отношението към местното население, за военнореволюционния трибунал, за подривната тактика на противниковата територия, а именно: за взривяването на мостове, железопътни линии, параходи, шлепове, гари, работилници с техническо оборудване, телеграфни станции, мини, хранителни запаси.

Ливерий търпя, търпя и не издържа. Всичко това му се виждаше дилетантско дърдорене, което нямаше нищо общо с тях. Той каза:

- Прекрасна лекция. Ще ми е за обеща. Сигурно ще трябва да се приеме безпрекословно, за да не се лишим от опората на Червената армия.

- Естествено.

- Ами какво да правя, ми кажи, прекрасна моя Лидочке, с детските ти драскулки, кучи сине, когато моите хора в състав от три полка, включително артилерия и конница, отдавна са на път и чудесно бият противника.

„Какво чудо! Каква сила!“ – каза си Костоед.

Намеси се Тиверзин. Той не одобряваше неуважителния тон на Ливерий. Каза:

- Извинете ме, другарю докладчик. Не съм сигурен, може би неправилно съм записал един от параграфите на инструкцията. Ще ви го прочета. Бих искал да съм сигурен. „Твърде желателно е да се привличат в комитета стари фронтови, които по време на революцията са били на фронта и са участвували във войнишките организации. Желателно е в комитета да има един-двама унтерофицери и военен техник.“ Вярно ли съм го записал, другарю Костоед?

- Да. Вярно. Съвсем точно.

- В такъв случай позволете да направя следната бележка. Този параграф за военните специалисти ме безпокои. Ние, работниците, участници в революцията от деветстотин и пета година, не сме свикнали да вярваме на военщината. С нея заедно винаги се промъква контрареволюцията.

Наоколо се чуха гласове:

– Стига толкова! Резолюцията! Резолюцията! Време е да си вървим. Късно е.

– Съгласен съм с мнението на мнозинството – обади се с тътнещия си бас Вдовиченко. – Поетично казано, точно така. Гражданските институции трябва да раснат отдолу, на демократична основа, както се садят фиданки, за да се прихванат. А не да се набиват отгоре като колци на ограда. Туй е грешката и на якобинската диктатура и затова Конвентът се разтури от термидорианците.

– Като две и две – подкрепи Свирид приятеля си от скитанията, – то е ясно и за децата. По-рано трябваше да се мисли, сега е късно. Сега от нас се иска да се бием и да пердашим напред. Пъшкай там и свеждай глава. А тя каква ще излезе тая – размахаме се, пък сега давай назад? Кой каквото е дробил, да си го сърба. Сकोчиш ли във водата, не викай помощ!

– Резолюцията! Резолюцията! – запровикваха се от всички страни. Поговориха още малко, вече почти без връзка със събранието, кой каквото му дойде, и на разсъмване закриха сбирката. Разотиваха се един по един и предпазливо.

7

Имаше едно живописно място на големия път. Разположени по стръмния скат и разделени от бързата речича Пажинка, там почти се съединяваха спускащото се отгоре село Кутейное и пъстреещото отдолу село Малий Ермолай. В Кутейное започна изпращането на мобилизираните, в Малий Ермолай под председателството на полковник Щрезе продължаваше работата си наборната комисия, която след великденското прекъсване освидетелствуваше младежите на Малоермолаевската община и от още няколко околни общини. По този случай в селото имаше конна милиция и казаци.

Беше третият ден на късния тази година Великден и на подранилата пролет, тих и топъл. Масите с гошавката за войниците в Кутейное бяха наредени навън, под открито небе, покрай пътя, та да не пречат на движението. Бяха наслагани малко накриво и като дълго огънато черво се белееха с увисналите до земята покривки.

Гошаваха ги на обща трапеза. Черпнята се състоеше най-вече от великденските остатъци, два пушени бута, няколко млина, два-три козунака. По цялата маса бяха наслагани паници с мариновани гъби, краставички и кисело зеле, панери с месен и едро нарязан селски хляб, големи чинии с купича шарени яйца. По боя преобладаваха розовите и сините.

Яйчени черупки, сини и розови, отвътре бели, бяха пръснати по тревата наоколо. Сини и розови бяха ризите на момчетата, които се подаваха изпод саката им. Сини и розови бяха роклите на момичетата. Синьо беше небето. Розови бяха облаците, които тъй бавно и стройно плуваха в небето, сякаш и небето плуваше заедно с тях.

Розова и препасана с копринен пояс беше ризата на Влас Пахомович Галузин, който бегом, потропвайки с токовете на ботушите и размятвайки крака наляво-надясно, притича от високия навес на Пафнуткини – къщата им беше точно на хълма над масите – и започна:

– Тази чаша народна ракия я пресушавам наместо шампанско за вас, момчета. Сполай ви и многая лета, момци! Господа новобранци! Желая да ви поздравя и в много други моменти и отношения. Моля за внимание. Кръстен път се е разстлал пред вас като далечен друм, с гърдите си да защитите родината от насилниците, залели полята на родината с братоубийствена кръв. Народът беше петимен безкръвно да обсъди завоеванията на революцията, но тъй като партията на болшевиките е слуга на чуждестранния капитал, неговата заветна мечта, Учредителното събрание бе разпуснато с грубата сила на щика и сега се леят беззащитни кървави реки. Младежи заминаващи! Вдигнете на още по-голяма висота поруганата чест на руското оръжие, понеже сме задължени пред нашите честни съюзници, като сме се опозорили, наблюдавайки подир червените отново нагло надигащите глави Германия и Австрия. Помози бог – още говореше Галузин, а виковете „ура“ и настояванията да го вдигнат на ръце заглушаваха вече думите му. Той поднесе чашата до устните си и на бавни глътки взе да пие долнопробната смрадлива шльокавица. Питието не му достави никакво удоволствие. Той беше свикнал с по-изискани букети гроздови вина. Но съзнанието за принасяната обществена саможертва го изпълваше с чувство на задоволство.

– Цар е татко ти. Как му се леят тия речи! Направо е като някой Милюков! – полупиянски го хвалеше сред пьянската глъчка Гошка Рябих пред приятеля си и съсед на масата Терентий Галузин. – Казвам ти, цар е. Ясно е за какво толкова се дере. С приказки гледа да те измъкне от войниклъка.

– Стига, Гошка! Как не те е срам. Откъде го измисли – ще ме измъква! Ще си получа повиквателната в един ден с тебе, това ще ми е измъкването. Ще се видим в една част. Сега ме изключиха от гимназията тия мръсници. Майка ми се съсипа. Дано не ме вземат доброволец. Ще ме пратят редник. А бащата наистина го бива по тържествените речи, дума да не става. Умее ги. Откъде ли му идват? Натура. Иначе няма никакво образование.

– Чу ли за Санка Пафнуткин?

– Чух. Наистина ли е толкова заразно?

– За цял живот. Ще свърши с охтика. Той си е виновен. Казаха му: не ходи. Виж му ума – с коя намерил!

– И сега какво ще прави?

– Трагедия! Искал да се застреля! Днес е на комисия в Ермолай, може да го вземат. Партизанин, вика, ще вървя. Ще отмъстя за обществените язви.

– Знаеш ли какво, Гошка. Ти казваш, че било заразно. А пък ако не ходиш при такива, друго може да те хване.

– Знам за кое говориш. Ти май с това се занимаваш. Туй не е болест, а таен порок.

– За тия думи ще те цапна. Така ли се обижда приятел, лъжец гаден!

– Шегувам се, успокой се. Знаеш ли какво исках да ти кажа? Бях в Пажинск след постите. Там беше пристигнал някакъв и изнесе сказка „Еманципация на личността“. Много интересно. Хареса ми тая работа. Ще се запиша, мамка му, анархист. Силата, вика, е вътре в нас. Полът, вика, и характерът, това е пробуждане на животинското електричество. А? Такъв един вундеркинд. Ама аз добре се налюхах. Какво са се разкряскали всички, ще ми спукат тъпанчетата. Не мога повече, Терьоша, хайде млъквай. Казах ли ти, куче виме, мамин лигльо, затваряй си човката.

– Обясни ми само, Гошка, знаеш ли какво? Още не знам всичките думи за социализма. Например саботажник. Какво ще рече? Какъв е тоя израз?

– По тия думи аз съм направо професор, ама ти казах, Терьошка, остави ме, пьян съм. Събантажник е който е с никого в една банда. Щом е събантажник, значи си с него в една банда. Разбра ли, тъпчо?

– И аз така си мислех, че е нещо лошо. Но за електрическата сила си прав. Решил съм да си изпиша от Петербург един електрически колан – по реклама. За повишаване на дейността. С наложен платеж. Че изведнъж ако стане нов преврат? Кой ще ти се занимава с колани!

Терентий не довърши. Пиянската врява бе заглушена от силния тътен на някаква близка експлозия. Шумът по масите веднага стихна. След минута се възобнови с още по-безредна сила. Някои наскачаха от местата си. Едни успяха да се задържат на крака. Други, олюлявайки се, понечиха да се оттеглят от трапезата, но не успяха, свлякоха се под масата и мигом захъркаха. Жените запищяха. Започна суматоха.

Влас Пахомович мятеше погледи на всички страни в търсене на виновника. Първо помисли, че е гръмнало в Кутейное, някъде наоколо, може би дори съвсем наблизо до масите. Вратът му се напрегна, лицето му поморавя, той се развика колкото му глас държи:

– Какъв е тоя Юда, дето се е намърдал при нас и си играе? Кой е тоя син майчин, дето хвърля гранати? Само да го видя, ако ще да е моят собствен, ще го удуша, гадината! Няма да се оставим, граждани, на такива шегички! Настоявам да се направи хайка! Да обкръжим Кутейное! Да хванем провоката! Няма да го оставим да се измъкне, псето!

Отначало го слушаха. После вниманието бе привлечено от стълба черен дим, който бавно се вдигаше към небето над общинската сграда в Малий Ермолай. Всички побягнаха към брега да видят какво става.

От горящата Ермолаевска общинска управа изхвърчаха няколко души новобранци, единият гол и бос, с недонахлузен панталон, и полковник Щрезе с другите военни, които участваха в прегледа и освобождаването по непригодност. Из селото се мяха конници – казаци и милиционери, – замахваха с камшиците и изпъваха тела и ръце

върху устремите коне като върху литнали змейове. Търсеха някого, някого гонеха. Много народ бягаше по пътя за Кутейное. Подир бягащите често и тревожно заудря камбаната на Ермолаевската камбанария.

Нататък събитията се развива със страшна бързина. По здрач Щрезе и казаците, които продължаваха диренето, се вдигнаха в съседното Кутейное. Обкръжиха селото с патрули и започнаха да претърсват къща по къща, чифлик след чифлик.

Дотогава половината от новобранците вече се бяха нацепили и мъртвопияни спяха непробуден сън, подпрели глави по масите или изхлузени под тях. Когато се разбра, че в селото е дошла милиция, вече се беше стъмнило.

Неколцина младежи се юрнаха през задните дворове да бягат от милицията, подтикваха се за по-бързо с ритници и юмруци и се намърдаха през най-долната пролука между пода и земята в първия срещнат хамбар. В тъмното не можаха да разберат чий е, но с тази миризма на риба и газ трябва да беше на потребителната кооперация.

Тези, които се криеха, нямаха никаква вина. Грешка беше, че избягаха. Повечето побягнаха от глупост, от пианско недомислие. Някои имаха познанства, които им се струваха предосъдителни и можеха според тях да ги погубят. Нали всичко сега придобиваше политическа окраска. Лудориите и хулиганството на съветска територия се таксуваха като черносотничество, а в белогвардейската зона по-лудите глави се смятаха за болшевики.

Оказа се, че момчетата, които се бяха сврели под хамбара, са били предупредени. Пространството между пода и земята беше пълно с хора. Там се бяха скрили няколко души от Кутейное и неколцина от Ермолай. Първите бяха мъртвопияни. Някои от тях хъркаха и пъшкаха, скърцаха със зъби и виеха, други се оригнаха и повръщаха. Под хамбара беше тъмно като в рог, задушно и смрадливо. Които допълзяха последни, закриха отвора с пръст и камъни, да не ги издаде дупката. Скоро хъркането и стонете на пияните стихнаха. Настъпи пълна типична. Всички спяха спокойно. Само в един ъгъл се чуваше шепненето на най-неудържимите, на уплашения До смърт Терентий Галузин и ермолайския побойник Коска Нехвальоних.

– По-тихо, куче краставо, ще погубиш всички, сополиво псе. Чуваш ли, хората на Щрезе обикалят и търсят. Минаха покрайнините, сега са към пазара, скоро ще са тук. Ей ги. Тихо, не дишай, ще те удуша! Е, имал си късмет, че отминаха. Отдалечиха се. Кой дявол те докара тук! И той с мъжете, ще се крие! Че кой ли е умрял за тебе!

– Гошка като се развива: крий се, мухльо! И аз се мушнах.

– Гошка е друго нещо. Рябих цялата фамилия са на мушката, понеже са неблагонадеждни. Те имат роднини в Ходатское. Работници са, пролетарска семка. Не шавай, глупако неден, стой мирен. Тук всичко наоколо е осрано и наповръщано. А си мръднал, а ще се омажеш и ти, и мен ще оплескаш. Не усещаш ли как смърди? Щрезе що хвърчи из селото? Търси пажинските. Другоселците.

– Защо, Коска? Как стана всичко това? Отде се почна?

– Заради Санка е цялата тупурдия, заради Санка Пафнуткин. Стоим в редица голи да ни освидетелствуват. Идва време за Санка, таман неговият ред. Той не се съблича. Беше подпийнал, дойде в канцеларията нетрезвен. Писарят му прави забележка. Събличайте се, вика. Любезно. На „ви“ му говори. Военният писар. А Санка грубо: няма. Не желая да си показвам пред всички части от тялото. Ужким му е неудобно. И мърда леко на верев към писаря, все едно ще го цапне циганската. Да. И представяш ли си. Никой гък не успя да каже – наведе се, хвана бюрото на писаря за едното краче и с всичко, дето беше по него, с мастилницата, с военните списъци – тряс на пода! Отвътре изскочи Щрезе: „Аз, кресна, няма да търпя тук безчинства, ще ви дам аз една безкръвна революция и неуважение към закона на официално място. Кой е подстрекателят?“

А Санка търчи към прозореца: „Помощ, вика, грабвайте си дрехите! Тук ще ни довършат, другарчета!“ Аз бягам за дрехите, пътем се обличам и хвърча при Санка. Той изби стъклото с юмрук, рипна на улицата – иди го гони! Аз подире му. Още някакви си. И да ни няма! А след нас вече вой, потеря. Пък да ме питат защо беше всичко? Никой нищо не разбра.

– Ами бомбата?

– Какво бомбата?

– Кой я хвърли? Не бомбата де, гранатата.

– Божичко, че да не сме ние!
– Ами кой?
– Отде да знам? Друг някой. Гледа: суматоха, какво ли си вика, дай пък аз в паниката да вдигна сградата във въздуха! Ще обвинят пак онези. Някой политически ще е сигурно. Тук нали е пълно с политически от Пажинск. Тихо. Млък! Гласове. Чуваш ли? Хората на Щрезе се връщат. Е, край с нас! Шът, ти казвам!
Гласовете се приближаваха. Скърцаха ботуши, звънтяха шпори.
– Не ми възразявайте. Знам аз. Нямам грешка. Някъде говореха – чу се началническият все по-ясен петербургски глас на полковника.
– Може да ви се е счуло, ваше превъзходителство – успокояваше го малоермолаевският кмет, старецът риботърговец Отвяжистин. – Па може и да са говорили, какво толкоз. Село е това, не е гробище. Може и да са говорили. В къщите не живеят твари безсловесни. Па може и таласъм да души някого насъне.
– Де-де! Ще ви дам аз едни шмекерии, какво ми се правите на вода ненапита! Таласъми! Май доста сте се разпуснали тук! Докарайте се до световната революция, да ви видя после. Таласъм!
– За бота, ваше превъзходителство, господин полковник! Каква международна! Кюцуци празноглави, тиквеници загубени! Те в старите требници се запъват на всяка дума. Каква ти революция!
– Така опявате всички до първата улика. Да се огледа помещението на кооперативния магазин от горе до долу. Да се обърнат всички сандъци, да се прегледа под тезгяхите. Да се претърсят околните къщи.
– Тъй вярно, ваше превъзходителство.
– Пафнуткин, Рябих, Нехвальоних – живи или мъртви. Ако ще от произподнята. И момчето на Галузин. Нищо, че татко му държи политически речи, всичко е лъжа и измама. Напротив. Това няма да ни заблуди. Хване ли се търговец да ти ораторствува, не му е чиста работата. Все ще има нещо съмнително. Защото това не е нормално. По негласни сведения в техния двор в Крестовоздвиженск се крият политически, свикват се тайни събрания. Малкият да се хване. Още не знам какво ще го правя, ама само да открия нещо, ще го обеса най-безжалостно за назидание на останалите.
Потерята продължи нататък. Когато се отдалечиха на доста голямо, разстояние, Коска Нехвальоних попита примрелия Терьошка Галузин:
– Чу ли?
– Да – с безжизнен глас пошепна онзи.
– Сега с тебе, Санка и Гошка трябва да хващаме гората. Не казвам, че завинаги. Докато се освестят. Пък като поутихне, ще видим. Може и да се върнем.

Единадесета част ГОРСКОТО войнство

1

Живаго вече втора година се губеше при партизаните. Границите на този плен бяха твърде неясни. Мястото на заточението му не беше оградено със зид. Нито го пазеха, нито го наблюдаваха. Партизанската войска се придвижваше непрекъснато. Юрий Андреевич се местеше заедно с нея. Тя не се делеше, не странеше от народа, през чиито селища и области минаваха. Смесваше се с хората и се разтваряше сред тях.

И сякаш не съществуваше никаква зависимост, никакъв плен, все едно, че докторът си беше на свобода, само дето не умееше да се възползува от нея. Зависимостта на доктора, пленът по нищо не се различаваха от другите видове принуди в живота, пак толкова незрими и неосезаеми, които също изглеждат като нещо несъществуващо, някаква химера и измислица. Въпреки че нямаше окови, вериги й стража, докторът беше принуден да живее в робство, външно като че ли въображаемо.

Трите му опита да избяга от партизаните завършиха със залавянето му. И трите пъти му се размина, но то беше игра с огъня. Повече не го направи.

Партизанският началник Ливерий Микулицин го тачеше, прибра го да спи в своята палатка, обичаше компанията му. Юрий Андреевич страдаше от това натрапено приятелство.

Беше период, когато партизаните почти непрекъснато се оттегляха на изток. Понякога тази маневра ставаше част от общото настъпление при изтласкването на Колчак от Западен Сибир. Понякога, когато белите изненадваха партизаните в тил и се опитваха да ги обкръжат, движението в същата посока вече се превръщаше в отстъпление. Докторът дълго време не можа да свикне с тези сложности.

Градчетата и селата по големия път, по който или най-често успоредно на който се извършваше това изтегляне, биваха различни в зависимост от промените на военното време – бели и червени. По външния вид почти не можеше да се определи каква им е властта.

И докато селското опълчение се точеше през тези градове и села, именно тази преминаваща армия засенчваше всичко друго в тях. Къщите от двете страни на пътя сякаш се свиваха и потъваха в земята, а конниците и конете, които газеха в калта, оръдията и пълчищата едри стрелци със скатани шинели като че ли се издигаха по-високи от покривите.

Веднъж в едно такова градче докторът бе натоварен да приеме заграбената плячка – склад с английски медикаменти, зарязан при отстъплението на офицерите капелевци*.

[* „Капелевци“ – войници и офицери от разбитите Колчакови войски в Забайкалието и Далечния изток. По името на генерал Капел (В. О. Капель, 1883–1920) – контрареволуционен военен водач. – Б. пр.]

Беше мрачен дъждовен ден в два цвята. Всичко осветено изглеждаше бяло, всичко неосветено – черно. И в човешката душа цареше същият опростен мрак, без омекотяващите отсенки и полутонове.

Пътят, разбит от честите военни преходи, представляваше поток от черна кал, който на места не можеше да се премине. Улицата се пресичаше само на няколко места, твърде отдалечени едно от друго, и дотам се налагаше да се правят големи обиколки и от двете страни. В такава обстановка докторът среща в Пажинск някогашната си спътничка от влака Пелагея Тягунова.

Тя първа го позна. Той отначало не си спомни къде е виждал тази жена, която му хвърляше през пътя, като от бряг на бряг, колебливи погледи, ту пълни с решителност да го поздрави, ако той я познае, ту изразяващи готовност за отстъпление.

След минута всичко си спомни. Заедно с образите от препълнения товарен влак, тълпите, събрани за трудовата повинност, конвоя и пътничката с преметнатите на гърдите плитки той видя близките си в центъра на картината. Ярko изплуваха подробностите от семейното пътуване преди две години. Скъпите лица, по които изпитваше смъртна мъка, изникнаха като живи пред очите му.

С кимване ѝ показва да мине малко по-нагоре по улицата, до мястото, където можеше да се пресече по стърчащите от калта камъни, той самият също отиде дотам, пресече и поздрави Тягунова.

Тя му разказа много неща. Припомни му за несправедливо взетото в трудовашката група красиво и невинно момче Вася, което пътуваше заедно с тях в конския вагон, и му описа живота им в село Веретенники при майката на Вася. Там ѝ било много добре, но селото се заяждало с нея, че е чужда, пришълка. Натяква ѝ за някаква уж връзка с момчето. Наложило ѝ се да си замине, докато жива не са я изяли. Отишла да живее в град Крестовоздвиженск при сестра си Ольга Галузина. Помамили я насам слухове за Притулиев, когото уж били виждали в Пажинск. Сведенията се оказали неверни, но тя останала тук, намерила си работа.

Междувременно се случили нещастия на хората, близки на сърцето ѝ. От Веретенники дошла вест, че селото било подложено на военна екзекуция поради неизпълнение на закона за изземването на излишъците от стопанствата. Изглежда, че къщата на Брикини е изгоряла и някой от семейството на Вася е загинал. На Галузини в Крестовоздвиженск им иззели дома и имуществото. Зет ѝ бил в затвора или бил разстрелян. Племенникът безследно изчезнал. Отначало след разгрома Ольга страдала и гладувала, а сега прислужвала за едната храна при селските роднини в Звонарское.

По някаква случайност Тягунова работеше миячка в пажинската аптека, чието имущество щеше да реквизира докторът. За всички, които преживяваха покрай аптеката, включително и за Тягунова, тази реквизиция беше истинска съсипия. Но докторът нямаше власт да я отмени. Тягунова присъствува при предаването на медикаментите.

Каруцата на Юрий Андреевич чакаше в задния двор, до вратата на склада. От помещението се изнасяха денкове, стъкленици и кутии.

Заедно с хората тъжно наблюдаваше товаренето кльошавата и келява кобила на аптекаря. Дъждовният ден клонеше към свечеряване. Небето малко се проясни. За миг се появи слънцето в пръстен от облаци. То залязваше. Лъчите му като тъмен бронз блиснаха в двора и зловещо позлатиха локвите с тор. Вятърът не ги браздеше. Торвата каша не мърдаше от тежестта си. Но водата по шосето се набраздяваше от вятъра и пламтеше в цинобър.

А войската се точеше и се точеше отстрани край пътя и заобикаляше най-дълбоките трапове и ями. В реквизираната партида лекарства се намери цяла стъкленица с кокаин, който напоследък смъркаше партизанският началник.

3

Докторът имаше работа до гуша. През зимата тиф, през лятото дизентерия и освен това усилен приток от ранени в бойните дни на възобновяващите се военни действия.

Въпреки неуспехите и преобладаващите отстъпления партизанските колони непрестанно се попълваха с нови въстаници в местата, откъдето минаваха селските пъчища, и с бегълци от противниковия лагер. През тази година и половина, прекарана от доктора при партизаните, войската им се удесетори. Когато на заседание на нелегалния щаб в Крестовоздвиженск Ливерий Микулицин бе съобщил числеността на силите си, той ги преувеличи поне десет пъти. Сега бяха достигнали посочената цифра.

Юрий Андреевич имаше помощници, няколко души от скорошни санитарни с необходимия опит. Негова дясна ръка станаха един унгарски комунист и военен лекар от пленниците Лайош Керени, наричан в лагера другарят Лаещ, и фелдшерът хърватин Ангелар, също австрийски военнопленник. С първия говореше на немски, с другия, който беше родом от славянската част на Балканския полуостров, криво-ляво се разбираха на руски.

4

Според международната конвенция за Червения кръст военните лекари и служещите в санитарните части нямат право да участвуват въоръжени в бойните действия на воюващите. Но веднъж докторът против волята си трябваше да наруши това правило. Завързалата се схватка го завари на бойното поле и го накара да раздели съдбата на сражаващите се, като стреля.

Партизанската верига, в която докторът залегна заедно със свързочника на отряда, беше заела края на гората. Зад гърба на партизаните се простираше тайгата, а пред тях – Откритото поле, незащитено пространство, по което настъпваха белите.

Те прииждаха и вече бяха наблизо. Докторът ги виждаше добре, всяко лице. Бяха момчета и младежи от невоенните прослойки на столичното общество и по-възрастни хора, мобилизирани от запаса. Но атмосферата се създаваше от младите, от студентите първокурсници и гимназистите, наскоро записани доброволци.

Докторът не познаваше никого, но половината лица му се струваха близки, виждани, знайни. Едни му напомняха бивши съученици. Дали не бяха по-малките им братя? Други като че ли беше срещал в театралните или уличните тълпи в онези години. Техните изразителни, привлекателни физиономии му изглеждаха сродни, свои.

Изпълнението на дълга, както те го разбираха, им вдъхваше възторжен героизъм, ненужен и предизвикателен. Те крачеха в разтегнати редици, изправени в цял ръст, превъзхождайки по стойка кадровите офицери и перчейки се с храбростта си, пренебрегваха прибежките и залягането в полето, макар че имаше възвишения, бабуни и

издатини, зад които можеха да се скрият. Партизанските куршуми ги покосяваха почти поголовно.

Насред широкото голо поле, по което напредваха белите, имаше едно мъртво, черно дърво. Било е овъглено от мълния или от накладен огън, а може да се е разцепило и обгоряло при някое от предишните сражения. Всеки от настъпващите доброволци хвърляше поглед към него с изкушението да се скрие зад дънера му за по-безопасен и точен прицел, но преборваше съблазънта и продължаваше напред.

Партизаните, имаха ограничено количество патрони. Трябваше да ги пестят. Имаха заповед, подкрепена с взаимното им съгласие, да стрелят от малки разстояния и с пушки, равни на броя на видимите мишени.

Докторът лежеше в тревата без оръжие и наблюдаваше хода на сражението. С цялата си душа съчувствуваше на геройски загиващите момчета. Той от сърце им желаше сполука. Бяха все деца от семейства, които вероятно му бяха близки по дух, по възгледи, по нравствена позиция, по светоглед.

Хрумна му мисълта да се втурне при тях на поляната и да им се предаде, като по този начин намери избавлението си. Но това беше рискована и много опасна крачка.

Докато дотича до средата на поляната, вдигнал ръце, можеха да го застрелят и от двете страни, и в гръб, и в лице, своите – заради извършеното предателство, чуждите – поради неразбиране на намеренията му. Той вече неведнъж беше изпадал в подобни ситуации, беше обмислял всички възможности и отдавна беше отхвърлил тези планове за спасение като неизпълними. И примирен с двойствените си чувства, докторът продължаваше да лежи ничком, с лице към поляната, и невъоръжен следеше от тревата хода на боя.

Но съзерцанието и бездействието сред врящата наоколо борба не на живот, а на смърт, беше немислимо и свръх човешките сили. И не от вярност към лагера, към който го беше приковала съдбата, не и заради собствената си самозащита, а защото трябваше да следва реда на събитията, да се подчинява на законите на онова, което се разиграваше пред очите му и около него. Противно на правилата беше да остане безучастен към всичко това. Трябваше да прави същото, което правеха останалите. Кипеше битка. В него и в другарите му стреляха. Трябваше да отговори на огъня.

И когато свързочникът до него се сгърчи, после се изпъна и се вцепени неподвижно, Юрий Андреевич припъзля, свали му паласката, взе му пушката и като се върна на мястото си, започна да я празни изстрел след изстрел.

Но жалостта не му даваше да се цели в младите, на които симпатизираше и съчувствуваше. А да стреля лудешки във въздуха беше твърде глупаво и безсмислено, това противоречеше на намеренията му. И като избираше моментите, когато нямаше никого от нападателите между него и целта, той взе да стреля в обгорялото дърво като в мишена. Дори си измисли свой собствен начин.

Мереше се и по време на все по-точното прицелване започваше неусетно и съвсем леко да усилива натиска върху спусъка, като че ли без намерението някога да стреля, докато дръпването на курока и изстрелът не идваха някак от само себе си, сякаш ненадейно – и така докторът захвана с привична точност да сипе край безжизненото дърво улучените сухи долни клонки.

Но – о, ужас! Колкото и да внимаваше да не уцели никого, един, после втори от атакуващите току се мярваха в решителния миг между него и дървото и пресичаха линията на прицела в момента на гърмежа. Той леко закачи и рани двамина, а на третия нещастник, който падна близо до дървото, това му коства живота.

Най-накрая бялото командване, като се убеди в безсмислеността на начинанието, даде заповед за отстъпление.

Партизаните бяха малко. Главните им сили частично бяха в движение, частично бяха отклонени за друга битка с много по-значителни сили на противника. Отрядът не предприе преследване на отстъпващите, за да не издаде своята малобройност.

Фелдшерът Ангелар доведе в горичката двама санитарии с носилки. Докторът им нареди да се заемат с ранените, а той отиде при неподвижния свързочник. Тайно се надяваше, че онзи още диша и ще може да бъде спасен. Но свързочникът беше мъртъв. За по-сигурно Юрий Андреевич разкопча рубашката на гърдите му и се вслуша в сърцето му. То не биеше.

На врата на убития висеше шнурче с муска. Юрий Андреевич я свали. В нея намери зашито в плат полуизтляло и изтрито по ръбовете листче. Докторът разгъна

почти разпаднали се парченца.

Листчето съдържаше извадки от деветдесети псалм с онези изменения и отклонения, които внася народът в молитвите, като постепенно се отдалечава от оригинала с всеки нов препис. Църковнославянският текст беше преписан на руски.

В псалма е казано: „Който живее под покрива на Всевишния...” В текста това бе станало заглавие на заклинанието: „Всевишен покрив.” Стихът на псалма: „Няма да се уплашиш... от стрелата, която лети денем” се бе превърнал в окуражаващо: „Не се бой от стрелата на летящата война.” „Защото позна името ми” – казва псалмът. А листчето: „Блазни името ми.” „С него съм в скърби; ще го избавя...” бе станало: „С него скоро ще забравя.”

Смяташе се, че текстът на този псалм е чудодееен и предпазва от куршуми. Войниците си го носеха за талисман още през империалистическата война. Минаха десетки години и много по-късно и арестантите започнаха да си го зашиват в дрехите и си го повтаряха затворниците, когато ги извикваха при следователите за нощните разпити.

От свързочника Юрий Андреевич отиде на поляната при убития от него млад белогвардеец. Красивото лице на момчето носеше белега на невинността и всеопрощаващото страдание, „Защо го убих?” – помисли си докторът.

Разкопча шинела му и широко го отметна. На хастара любеща, навярно майчина ръка беше избродирала калиграфски: Серьожа Ранцевич – името и презимето на убития.

През отвора на рубашката висеше верижка с кръстче, медальон и някакъв плосък златен амулет или муска с повредено, сякаш чукнато с пирон капаче, което се беше открехнало. Отвътре бе изпаднало сгънато листче. Докторът го разгъна и не повярва на очите си. Беше същият деветдесети псалм, но в оригиналния си славянски вид и напечатан.

В това време Серьожа изстена и се изпъна. Той беше жив. Както се разбра по-късно, беше зашеметен от лека вътрешна контузия. Куршумът почти в края на траекторията си беше уллучил майчиния му талисман и това го беше спасило. Но какво можеха да направят с изпадналия в безсъзнание белогвардеец?

Озверяването на воюващите по това време вече бе преминало всякакви граници. Пленниците не се доставяха живи до местоназначението, ранените неприятели се убиваха в полето.

При променливия състав на горското опълчение, в което ту се вливаха нови желаещи, ту напускаха или се прехвърляха при неприятеля някои от старите бойци, Ранцевич, ако строго се опазеше тайната, можеше да бъде представен за нов, наскоро постъпил съюзник.

Юрий Андреевич свали горните дрехи на убития свързочник и с помощта на Ангелар, когото посвети в намеренията си, преоблече момчето още преди да е дошло в съзнание.

Двамата с фелдшера го излекуваха. Когато Ранцевич се възстанови, го пуснаха, макар да не криеше от спасителите си, че ще се върне в Колчаковите редици и ще продължи борбата срещу червените.

5

През есента партизанският лагер се разположи в Лисий нос, малка горица на висок хълм, под който се носеше пенлив бързей, обикаляше го от три страни и подмиваше бреговете му.

Преди партизаните тук бяха зимували капелевците. Те бяха направили укрепления в гората собственоръчно и с помощта на околните жители, а през пролетта бяха напуснали лагера. Сега в невзривените им блиндажи, окопи и съобщителни траншеи се бяха настанили партизаните.

Ливерий Аверкиевич беше прибрал доктора в своята землянка. Втора нощ го занимаваше с приказки и не го оставяше да спи.

– Бих искал да знам какво ли прави сега достопочтеният ми родител, уважаемият ми фатер – моят папахен.

„Господи, не мога да понасям този шутовски тон – въздишаше наум докторът. – Цял бащишко!”

– Доколкото можах да установя от досегашните ни събеседвания, доста добре сте опознали Аверкий Степанович. И ми се струва, нямате твърде лошо мнение за него. А, милостиви господине?

– Ливерий Аверкиевич, утре имаме предизборна сбирка при градището. Освен това приближава съдът на санитарите спиртоварци. С Лайош още не сме готови с материалите. За тази цел ще се съберем утре. А не съм спал две нощи. Имайте милост. Нека отложим разговора.

– Не, все пак да се върнем на Аверкий Степанович. Какво ще кажете за стария?

– Баща ви още не е никак стар. Защо се изразявате така за него. А сега ще ви отговоря. Често съм ви казвал, че не се ориентирам много в разните градации на социалистическия екстракт и не виждам голяма разлика между болшевиките и другите социалисти. Баща ви е от хората, на които Русия дължи вълненията и безредиците в последно време. Той е революционер по тип и характер. Като вас е представител на руското бунтовно начало.

– Това похвала ли е или порицание?

– Още веднъж ви моля да отложим спора за по-удобно време. Освен това обръщам ви внимание, че пак без мярка злоупотребявате с кокаина. Вие го разхищавате на своя глава от поверените ми запаси. Кокаинът ни е нужен за съвсем други цели, да не говорим, че е отрова и че аз отговарям за вашето здраве.

– Пак не бяхте на вчерашните занимания. У вас е атрофирана обществената жилка като у неграмотните женоря и най-назадничавите еснафи. А пък сте доктор, начетен човек, и май нещо пишете. Обяснете ми как могат да се съчетаят тези неща?

– Не знам как. Сигурно никак не се съчетават, какво да се прави. Жалко за мен.

– Тора смирение е по-опасно от гордостта. Вместо да се подсмивате така язвително, по-добре да бяхте се запознали с програмата на нашите курсове и да признаете високомерието си за неуместно.

– Моля ви се, Ливерий Аверкиевич! Какво високомерие! Прекланям се пред вашата възпитателна работа. Прегледът на въпросите се повтаря в дневния ред. Чел съм го. Вашите схващания за духовното развитие на войниците са ми известни. Възхищавам се от тях. Всичко, което сте казали за отношението на война от народната армия към неговите другари, към слабите, беззащитните, към жената, към идеята за чистотата и честта – това е почти същото, на което се основава и духоворческата община, това е своего рода толстоевство, това е мечтата за достойно съществуване, моето юношество премина в подобни настроения. Аз ли ще им се присмивам?!

Но първо, идеите за общо усъвършенствуване така, както започнаха да се възприемат след Октомври, не ме ентусиазират. Второ, всичко това е още далеч от реализация, а само за общите приказки вече е платено с такива морета от кръв, че се съмнявам дали целта оправдава средствата. Трето, и то е най-важното, когато чувам за преустройство на живота, губя самообладание и изпадам в отчаяние.

Преустройство на живота! Така могат да разсъждават само хора, които вероятно са патили и препатили, но никога не са познавали живота, не са усещали неговия дух, душата му. За тях битието е някакъв безформен груб материал, който не е облагороден от допир с тях и който се нуждае от тяхната обработка. А животът никога не е материал и вещество. Той самият, ако искате да знаете, непрекъснато се самопреустройва и пресътворява, той самият е много над нашите скудоумни теории.

– И все пак посещаването на събранията и общуването с тези чудесни, прекрасни наши хора, смея да предположа, би повишило настроението ви. Нямахте да се отдадете на меланхолията. Досещам се откъде идва тя. Тежи ви, че ни бият и че не виждате никакъв проблем пред нас. Но никога, друже мой, не бива да изпадаме в паника. Знам и много по-страшни неща, които лично ме засягат – те още не подлежат на разгласяване, – но пак не губя самообладание. Нашите несполуки са временни. Гибелта на Колчак е неминуема. Помнете ми думата. Ще видите. Ние ще победим. Успокойте се.

„Не, това е безподобно! – помисли си докторът. – Какви детинщини! Каква заблуда! Безкрайно му повтарям за несходството на нашите възгледи, той ме плени и силом ме държи тук, и на всичкото отгоре си въобразява, че неговите несполуки трябва да ме притесняват, а сметките, които си прави, и надеждите му ще ме изпълнят с кураж. Каква себичност! Интересите на революцията и съществуването на слънчевата система за него е едно и също.

Докторът потръпна. Не отговори нищо, само вдигна рамене, без ни най-малко да крие, че наивността на Ливерий препълва чашата на търпението му и вече едвам се сдържа. И Ливерий го разбра.

– Юпитере, ти се сърдиш, значи не си прав – каза той.

– Разберете, моля ви, най-сетне, че всички тези приказки не са за мен.

«Юпитер», «самообладание», «ако кажеш „а“, трябва да кажеш и „бе“», «Мор си свърши работата, Мор може да си върви» – всички тези пошлости, всички тези изрази не са за мен. За мен, ако кажа «а», не означава да кажа «бе», дори да се скъсате и да се пръснете! Допускам, че наистина сте светилата, и освободителите на Русия, че без вас тя е загубена, тя ще да затъне в нищета и невежество – и въпреки това не ме интересувате, плюя на вас, не мога да ви търпя и вървете всички по дяволите!»

Вашите духовни идоли прекаляват с поговорките, но са забравили най-важната, че насила хубост не става, та им е станало навик да освобождават и ощастливяват най-вече такива, дето не са ги молили за това. Сигурно си въобразявате, че за мен не съществува нищо по-хубаво в света от вашия лагер и вашата компания. Сигурно трябва да ви благославям и да съм ви благодарен за неволята си, задето ме освободихте от семейството ми, от сина ми, от дома ми, от всичко, което ми е скъпо и с което живея.

Плъзнали са слухове за нашествие на неизвестна неруска част във Варикино. Говори се, че то е разгромено и оплячкосано. Каменодворски не го отрича. Споменават, че моето семейство и вашето са успели да избягат. Някакви митични същества с дръпнати очи, с памуклийки и калпаци в най-големите студове минали Ринва по леда, без дума да кажат, изпозастреляли всичко живо в града и после изчезнали пак така загадъчно, както се появили. Знаете ли нещо? Истина ли е?

– Глупости. Измишльотини. Непроверени слухове, пръскани от злонамерени хора.

– Ако сте така добър и великодушен, както в наставленията си за нравственото възпитание на войниците, пуснете ме накъдето ми видят очите. Ще ида да потърся близките си, не знам за тях изобщо живи ли са и къде са. Ако ли не, млъкнете, моля ви се, и ме оставете на мира, защото всичко останало не ме интересува и не отговарям за себе си. Нямам ли право, в края на краищата, просто да поспя, дяволите да ви вземат!

Юрий Андреевич легна по очи, забил лице във възглавницата. С всички сили се мъчеше да не чува оправданията на Ливерий, който продължи да го утешава, че до пролетта белите непременно ще бъдат победени. Гражданската война ще свърши, ще настане свобода, благоденствие, мир. Тогава никой няма да задържа доктора. Но засега се иска търпение. След всичко изживяно, след толкова жертви и чакане остава още малко да почака. То и къде ли ще върви сега? В негов собствен интерес е да не бъде пускан никъде сам.

„Пак старата песен! Само знае да си чеше езика! Как не го е срам толкова години да дъвче едно и също? – се питаше и негодуваше Юрий Андреевич. – Наслаждава се на собствения си глас, лапацало, мръсен кокаинист! За него няма нито нощ, нито сън, не може да се живее с този проклетник! Как го мразя! Бог ми е свидетел, някой ден ще го убия.

О, Тоня, горкото ми момиче! Жива ли си? Къде си? Господи, че тя отдавна трябваше да е родила! Как е минало раждането? Момче ли или момиче? Мили мои, какво става с вас? Тоня, вечен мой укор и моя вина! Лара, не смея да те назова, да не би заедно с името ти да излети и душата ми. Господи! Господи! А този само философствува и не млъква, омразно, тъпо животно! О, някой ден няма да издържа и ще го убия, ще го убия!”

Отмина циганското лято. Настъпиха ясните дни на златната есен. В западния край на Лисий нос се подаваше от земята дървената куличка на бившия доброволчески блокхауз. Там Живаго се беше уговорил да се срещне с доктор Керени, асистента си, за да обсъдят някои общи проблеми. В уречения час той дойде на мястото. В очакване на колегата се заразхожда по пръстения вал на полусрутения окоп, качи се, влезе в кулата и се загледа през празните амбразури на картечните гнезда към гористите

далнини оттатък реката.

Есента вече беше теглила рязка граница в гората между иглолистния и широколистния свят. Първият като мрачна, почти черна стена стоеше настръхнал в дълбочината, вторият просвятваше в пролуките с виненоогнени петна като старинен градец с вътрешна крепост и златовърхи дворци, скътан в гората.

Пръстта в рова под краката на доктора и в коловозите на горската пътека, стегната и вкоравена от утринните слани, беше обсипана, затрупана със сухите и дребни като подстригани къдрички листа на окапала върба. Есента ухаеше на тези горчиви кафяви листенца и издъхваше хиляди други аромати. Юрий Андреевич жадно вдишваше особения мирис на ледена кисела ябълка, на горчива суша, на сладка влага и на син септемврийски въздух, който напомняше мириса на парата, когато огнище се пръсне с вода или се гаси пожар.

Не забеляза кога Лайош се беше доближил откъм гърба му.

– Добър ден, колега – му каза той на немски.

Двамата заговориха делово.

– Имаме три точки. За спиртоварците, за реорганизацията на лазарета и аптеката, и третата, по мое настояване, за амбулаторното лечение на душевните болести в походни условия. Може би не виждате такава необходимост, но според моите наблюдения ние сме на границата на лудостта, драги Лайош, и тези видове съвременно безумие имат формата на някаква инфекция, те са прилепчиви.

– Много интересен въпрос. После ще се върнем на него. Първо. В лагера се надига брожение. Съдбата на спиртоварците буди съчувствие. Мнозина също се вълнуват за съдбата на семействата, които бягат от селата заради белите. Част от партизаните отказват да напуснат лагера заради идващите обози с техните жени, деца и старци.

– Да, ще трябва да ги изчакаме.

– И всичко това пред изборите на единно командване, общо и за другите отряди, които не са ни подчинени. Мисля, че единственият кандидат е другарят Ливерий. Младежката група предлага друг, Вдовиченко. Той е представител на чуждо за нас крило, което беше с групата на спиртоварците – синове на кулаци и дребни търговци, колчаковски дезертьори. Те най-много вдигат пара.

– И какво ще стане според вас със санитарите, които са варили и продавали ракия?

– Според мен ще ги осъдят на разстрел и ще ги помилват, като им заменят присъдата с условна.

– Добре, да не губим време. Да се върнем на нашите задачи. Реорганизацията на лазарета. Това бих искал да разгледаме на първо място.

– Да. И трябва да ви кажа, че в предложенията ви за психиатрична профилактика не виждам нищо странно. Аз съм на същото мнение. Появиха се и се ширят душевни заболявания от най-типичния вид, които носят определените белези на времето, предизвикани са непосредствено от историческите особености на епохата. Имаме тук един войник от царската армия, много съзнателен, с вроден класов инстинкт. Памфил Палих. Той тъкмо на тази тема е превъртял, има страхова невроза за близките си, в случай че бъде убит, а те попаднат в ръцете на белите и трябва да отговарят за него. Много сложна психология. Мисля, че неговото семейство ни следва в бежанския обоз и вече е близо. Не владее достатъчно добре езика, за да го разпитам по-подробно. Проучете случая от Ангелар или от Каменодворски. Добре е да го прегледаме.

– Знам го, как да не го знам, много добре го познавам. Едно време сме се виждали в армейския съвет. Черноок, свиреп, с ниско чело. Не разбирам какво толкова му харесват. Винаги е за крайни мерки, за жестокост и екзекуции. Винаги ме е отблъсквал. Както и да е. Ще се заема с него.

Беше ясен и слънчев ден. Времето продължаваше да е тихо и сухо както през цялата изминала седмица.

Откъм вътрешността на лагера като далечен морски прибой долиташе смътен шум от струпване на много хора. Чуваха се крачки на бродещи из гората, гласове, удари

на брадва, звън на наковалня, цвилене на коне, джафкане на кучета, пеене на петли. През гората се движеха почернели, белозъби, усмихнати хора. Едни познаваха доктора и му кимаха, други, които не го познаваха, отминаваха, без да го поздравят.

Партизаните наистина не искаха да напуснат Лисий нос, докато не ги настигнат бежанците – семействата им, натоварени на каруци, бяха вече близо до лагера, и в гората започна подготовка за скорошно вдигане и пренасяне нататък, на изток. Нещо потягаха и чистеха, косяха зарядните сандъци, преброяваха каруците и ги оглеждаха дали са изправни.

Насред гората имаше голяма утъпкана поляна, нещо като могила или градище, наречено с местното име буйвище. Там обикновено се свикваха сбирките на войската. За днес също беше обявено общо събрание, за да им съобщят нещо важно.

В гората беше пълно с още непожълтяла шума. В най-непроходимите места тя още беше свежа и зелена. Ниското следобедно слънце я пронизваше отзад с лъчите си. Листата пропускаха слънчевата светлина и пламтяха откъм опакото си с прозрачния огън на зелено стъкло.

На откритата полянка близо до архива си началникът на свързочната служба Каменодворски гореше прегледаните и ненужни книжа на попадналата му капелевска полкова канцелария заедно с купчините собствена партизанска отчетност. Огънят беше напален така, че гореше срещу слънцето. То просветваше през прозирните пламъци както през горската зеленина. Огънят не се виждаше и само слюдените струи горещ въздух подсказваха, че нещо гори и се нажежава.

Тук-там пъстрееха зрели горски плодове: кокетните пискюли на синапа, тухленочервеникавият сух бъз, преливащите бяло-червени гроздове калина. Във въздуха бавно плуваха водни кончета, шарени и прозрачни като огъня и гората, стъклените им крилца прозвънваха.

Юрий Андреевич от дете обичаше вечерната гора, пронизана от проблясъците на залеза. В такива минути стълбовете светлина сякаш минаваха и през него. Като дар на живия дух изпълваше гърдите му този поток, прерязваше цялото му същество и двукрил избликваше иззад раменете му. Младежният първообраз, който се формира у всекиго за цял живот и после завинаги остава негово вътрешно лице, негова личност, с цялата си първоначална мощ се пробуждаше у него и караше природата, гората, вечерното зарево и всичко осезаемо да се преобразява в същото първично и всеобхватно подобие на момиче. „Лара!“ – едва прошепваше той със затворени очи или мислено се обръщаше към целия си живот, към целия божи свят, към цялото разпространено пред него окъпано в слънце пространство.

Но продължаваха поредните, злободневните събития, в Русия вече беше станала Октомврийската революция, той беше в плен при партизаните. И сякаш в някакъв у нас, отиде при огъня на Каменодворски:

– Деловодството ли унищожавате? Не сте ли го изгорили още?

– Ами! Толкова нещо се е натрупало.

Докторът с върха на ботуша подритна и разтури една от събраните купчини. Това беше телеграфната щабна кореспонденция на белите. Смътно си представи, че сред листчетата ще му се мерне името на Ранцевич, но се излъга. Бяха някакви безинтересни купища миналогодишни шифровани донесения с неразбираеми съкращения от рода на: „Омск генкварвърх първи копие Омск нащаокр омски карта четиридесет версти Енисейски неполучена.“ Побутна с крак другата камара, от нея се посипаха протоколи от стари партизански събрания. Най-отгоре видя бележка: „Спешно. За отпуските. Преизбиране членовете на ревизионната комисия. Текущи. Поради недоказани обвинения на учителката от Игнатодворци армейският съвет е на мнение...“

В това време Каменодворски извади нещо от джоба си, подаде го на доктора и каза:

– Това е разписанието на вашата медицинска част в случай, че тръгнем от лагера. Каруците с партизанските семейства вече са близо. Лагерните разногласия днес ще се уредят. Всеки момент може да потеглим.

Докторът хвърли поглед на листа и ахна.

– Още по-малко, отколкото ми дадохте миналия път. А ранените са доста повече! Лекоранените и амбулаторните ще вървят пеша. Но те се броят на пръсти. А с какво ще превозим тежкоранените? Ами медикаментите, носилките, оборудването?

– Ще се посвиете някак. Трябва да се съобразяваме с възможностите. Сега

друго. Обща молба от всички. Тук има един другар, проверен, предан на делото и прекрасен боец. Но нещо не е в ред.

– Палих ли? Лайош ми каза.

– Да. Идете го вижте. Прегледайте го.

– Нещо психическо?

– Предполагам. Някакви буболечки, както той се изразява. Изглежда, че са халюцинации. Страда от безсъние. От главобол.

– Добре. Отивам веднага. Сега съм свободен. Кога започва събранието?

– Мисля, че всеки момент. Но на вас за какво ви е? Нали виждате, и аз не отидох. Ще минат без нас.

– Тогава тръгвам при Памфил. Макар че умирам за сън, толкова съм уморен. Ливерий Аверкиевич обича да философствува нощно време, съсипа ме от приказки. Къде е Памфил, как да го намеря?

– Нали знаете брезовата горичка зад каменната яма? Младата горичка.

– Ще я намеря.

– Там на полянката са командирските палатки. Едната сме предоставили на Памфил. В очакване на семейството му. Жена му и децата идват с обоза. Та той е в една от командирските палатки. Като батальонен. За революционните си заслуги.

8

На път за Памфил докторът усети, че няма сили да продължи. Беше смазан от умора. Не успяваше да надвие дрямката, следствие от неколконощното недоспиване. Можеше да се прибере да подремне в блиндажа. Но реши да не рискува. Ливерий можеше да се появи всеки момент и да му попречи.

Легна на едно по-закътано място в гората, цялото настлано със златисти листа, нападали по полянката от околните дървета. Листата се бяха наредили шахматно по тревата. Така падаха и слънчевите лъчи върху техния златен килим. Очите го заболяха от тази двойна, наслаждаваща се пъстрота. Тя го унасяше като четенето на дребен шрифт или някакво еднообразно бърборене.

Докторът легна на кадифената шумоляща шума и нагласи подложената под главата си ръка на мъхената възглавница, облепила грубите корени на дървото. Задрямва моментално. Приспивното пъстрило на слънчевите петна покри с шарени сенки изтегнатото на земята тяло и го направи неоткриваемо, неразлично в калейдоскопа от лъчи и листа, сякаш си беше сложил шапка невидимка.

Скоро чрезмерната сила, с която бе жадувал за сън и се нуждаеше от него, го разбуди. Преките причини действуват само в границите на съразмерното. Всичко прекалено води до обратно действие. Умът му, неприспан, не намирайки отмора, трескаво заработи на празен ход. Откъслечни мисли го спохождаха вихрено и се въртяха, и само дето не тракаха като развален механизъм. Тази душевна тревога дразнеше и ядосваше доктора. „Мръсен тип е Ливерий – възмути се той. – Като че ли и без него няма хиляди поводи в наше време да се побърка човек. С плена, с приятелството си и с глупашкото си дрънкане здрав човек ще превърне в неврастеник. Някой ден ще го убия!“

Като цветна картинка, която се отваря и затваря, прехвърча откъм слънчевата страна кафява пръскана пеперуда. Докторът със сънени очи проследи полета ѝ. Тя кацна върху петнистокафявата кора на бора, която най-добре подхождаше на шарките ѝ, и се сля изцяло с дървото. Неусетно се сля с него, както Юрий Андреевич изчезна безследно за чуждото око, скрит от бликащата по него мрежа от слънчеви лъчи и сенки.

Привичният кръг от мисли го завладя. В мнозина свои трудове по медицина го беше засягал косвено. За волята и целесъобразността като следствие на усъвършенстващата се приспособимост. За мимикрията, за подражателното и предпазното обагрение. За оцеляването на най-приспособените, за това, че пътят на естествения подбор може би е тъкмо пътят на оформянето и раждането на съзнанието. Що е субект? Що е обект? Как да се даде определение на тяхната тъждественост? В неговите размишления Дарвин се срещаше с Шелинг, а отлетялата пеперуда – със съвременната живопис, с импресионизма. Мислеше си за творението, тварите,

творчеството и притворството.

И отново заспа, и след минута пак се събуди. Събуди го тих, сподавен разговор наблизко. Още от първите долетели думи стана ясно, че се говори за нещо тайно и нередно. Явно заговорниците не бяха го забелязали и не подозираха за близостта му. Ако сега помръднеше и издадеше присъствието си, това щеше да му струва живота. Юрий Андреевич се спотаи, замря и се заслуша.

Някои от гласовете му бяха познати. Беше най-долната паплач на партизанството, хлапетата, които се бяха намърдали при тях: Санка Пафнуткин, Гошка Рябих, Коска Нехвальоних и вечната им опашка Терентий Галузин, инициаторите на всички злини и неприятности. С тях беше и Захар Гораздих, още по-тъмен субект, който имаше пръст в историята със спирта, но още не беше подведен под отговорност, защото бе издал главните виновници. Юрий Андреевич се учуди от присъствието на един партизанин от „сребърната рота“ – Сивоблюй, който беше от личната охрана на началника. Според традицията, която идеше от Разин и Пугачов, този приближен се наричаше атаманово ухо – заради доверието, което му гласуваше Ливерий. Значи и той беше участник в заговора.

Съзаклятниците преговаряха с пратеници от неприятелските разузнавателни части. Парламентьорите не се чуваха, толкова тихо се споразумяваха с изменниците, и само по паузите в шепота на заговорниците докторът се досещаше кога се изказват представителите на противника.

Най-много приказваше пияницата Захар Гораздих, хриптеше с дрезгав глас и псуваше на всяка дума. Изглежда, той беше главният подстрекател.

– Слушайте сега що ще ви речем. Най-важното е: тихо-кротко. Само някой да се отметне и да обади, ей тоя нож, виждате ли го? С този нож ще го заколим. Ясно? Сега сме ни напред, ни назад, и каквото щем да правим, все бесилка ни чака. Трябва да си заслужим прошка. Трябва да извършим нещо такова, дето светът не го е сънвал, нещо небивало. Те жив, вързан го искат. Сега значи в насамшните гори идва техният поручик Гулевой. (Подсказаха му как е правилното, той не чу и се поправи: „генерал Галеев“.) Друг такъв случай няма да ни падне. Ето ги техните делегати. Те ще ви дообяснят. Рекли са непременно да е жив и вързан. На, питайте другарите. Казвайте сега вие. Кажете си, братлета.

Заговори чуждите, пратениците. Юрий Андреевич не долови нито дума. Според продължителността на общото мълчание можеше да се разбере колко подробни обяснения се дават. Пак заговори Гораздих.

– Чухте ли, братлета? Сега сами се убедихте какво злато и сребро ни е дошло до главите. За такъв ли да се трепем? Че да не би да е човек! Той се е чалнал, смахнат е като някой недораслек или калугер. Терьошка, стига си цвилил! Що ми се хилиш такъв! Не е туй за твоята проста тиква. Да де, като недоразвит. Малко да му уйдисаме, ще ни кастрира, ще ни скопи. Чуй му само приказката. Да очистим обстановката, долу псувните, борба с пиянството, отношение към жената. Че то как ще се живее? Последно. Днес, довечера на речния брод, дето са камънаците. Аз ще го подмамя към ливадата. Ще му се метнем отгоре. Не е кой знае какво чудо да му излезем насреща. Голяма работа! Само това е, дето го искат жив. Ще го вържем. Ако пък видя, че нещо не върви, ще го довърша, с ръцете си ще го утрепя. Те ще пратят от техните да помагат.

Говорещият продължи да излага плана на заговора, но заедно с останалите започна да се отдалечава и докторът престана да ги чува.

„За Ливерий говорят, убийци! – с ужас и възмущение си помисли Юрий Андреевич, забравяйки колко пъти той самият бе проклинал своя мъчител и бе желал смъртта му. – Тези мръсници ще го предадат на белите или ще го убият. Как да се попречи на това? Да ида уж случайно при огъня и да спомена пред Каменодворски, без да издавам никакви имена? Та някак да предпазя Ливерий от опасността.“

Каменодворски не беше вече на предишното място. Огънят догаряше. Помощникът му следеше пламъците, за да не стане беля.

Но покушението не се извърши. Беше предотвратено. Оказа се, че за заговора се е знаело. Същия ден той беше напълно разкрит и съзаклятниците заловени. Сивоблюй бе играл двулична роля – и на преследвач, и на провокатор. Докторът изпита още по-голямо омерзение.

Стана известно, че бежанките с децата вече са наблизко. На Лисий нос се готвеха за скорошна среща с близките и за предвиденото подир това вдигане на лагера и потегляне. Юрий Андреевич се запъти при Памфил Палих.

Завари го пред входа на палатката с брадва в ръка. Пред палатката бяха струпани брезички, отсечени за колци. Памфил още не беше ги окастрил. Някои беше отсякъл на място и рухнали с цялата си тежест, те бяха забили остриетата на строшените си клони във влажната пръст. Други беше довялякъл и ги беше нахвърлял отгоре. Брезите се полюшваха и пружинираха на жилавите огънати клони и нито се свличаха към земята, нито се сбиваха една в друга. Те сякаш се бранеха с ръце от отсекия ги Памфил и като жива горска зеленина му преграждаха входа на палатката.

– В очакване на скъпите гости – обясни той заниманието си. – За жената и децата палатката ще е ниска. И протича, когато вали. Искам да подпра горе платнището. Насякох малко колчета.

– Защо си мислиш, Памфиле, че ще пуснат семейството ти да живее с теб в палатката? Невоенни, жени и деца, да се настанят наред войската, как си го представяш? Ще ги турят някъде в края на обоза. Пък ти в свободното си време колкото щеш ги навестявай. Но да дойдат във военната палатка – едва ли. Както и да е. Обаче чувам, че нещо слабееш, не, пиеш, не ядеш, не спиш? Не ти личи. Само май много си брадясал.

Памфил. Палих беше як селянин с черна буйна коса и брада и с бабунесто чело, което изглеждаше като двойно заради удебелената челна кост – тя като пръстен или меден обръч стягаше главата му в слепоочията. Това му придаваше неприятен и зловещ вид на човек, който гледа накриво, изпод вежди.

В началото на революцията, когато както през деветстотин и пета година съществуваше опасността, че и този път революцията ще мине като кратковременно събитие в историята на просветените върхушки, а до най-дълбоките низини няма и да стигне и няма да ги досегне, започнаха с всички сили да агитират народа, да го революционизират, за да го размърдат, да го разбишкат и да го разярят.

През онези първи дни хора като войника Памфил Палих, които без никаква пропаганда зверски люто ненавиждаха интелигенцията, господарите и офицерството, изглеждаха като безценна находка за възторжените леви интелигенти и страшно се ценяха. Тяхната безчовечност се смяташе за връх на класовото съзнание, тяхното варварство – за образец на пролетарска твърдост и революционен усет. Такова беше отношението и към Памфил. Ценяха го и партизанските главатарии, и партийните водачи.

В очите на Юрий Андреевич този мрачен и необщителен бабанко изглеждаше донейде като ненормален изрод поради общото си бездушие и еднообразието и убожеството на всичко, което му беше близко и което можеше да го занимава.

– Да влезем в палатката – покани го Памфил.

– Не, няма нужда. Пък и не можем. Но на открито е по-хубава.

– Добре. Както кажеш. Наистина е като бърлога. Ще си побъбрим тук на дльошките (така нарече струпаните надлъж дървета).

И те седнаха на брезовите стволоче, които се движеха и пружинираха под тях.

– То дето се вика, лесно е да го кажеш, ама инак хич не е проста работа. Моето пък и за приказка няма да е лесно. И три години не стигат да се изприкажа. Не знам дори отде да почна.

Та тъй де. Живеехме си с булката. Млади бяхме. Тя въртокъщница. И аз си гледах селската работа, не ми тежеше. Деца, едно-друго. Взеха ме войник. Погнаха ме дяснофлангови. Войната. Какво да ти разправам. Ти си я знаеш, другарю медицински доктор. Та революцията. Отвори ми очите. Взе да разбира войникът. Не е немец, който е германец, чуждият, ами нашият си, той. Войници на световната революция, щиковите в земята, от фронта по домовете, ходом марш срещу буржоата! И тям подобни. Ти си ги знаеш, другарю военен медицински доктор. И тъй нататък. Гражданската. Хайде и аз в партизанството. Сега повечето ще прескоча, понеже инак никога няма да свърша. Сега, накратко или надълго, какво виждам аз в настоящия момент? Той, паразитинът, изблъска от Руския фронт Първи и Втори ставрополски и оренбургски казашки. Да не съм дете, че да не разбирам? Де да не съм служил в армията! Закъсали сме го,

докторе, лошо ни се пише. Той какво иска, говедото? Иска да ни смаже с всичките си сили. Иска да ни обгради.

Сега аз понастоящем жена имам и деца. И ако той вземе да надвие, къде ще бягат те? Мигар някой ще ти вземе напред вид, че те за нищо не са виновни и не са му криви? Ами, кой ще ти мисли. Заради мене ще хване жената, ще я съсипе, заради мене ще изтормози и жената, и децата, душичката ще им извади. А пък аз тук да спя и да ям, нали. Ако щеш да си от желязо, пак можеш да се побъркаш и да се влудиш.

– Чуден човек си ти, Памфиле. Не те разбирам. С години си карал без тях и не си ги знаел къде са и що са, пък нищо. А сега, утре, дето се вика, ще се видите, и ти вместо да се радваш, ги опяваш.

– От преди до сега то си има голяма разлика. Белопагонните гадини започват да ни надвиват. За мен както и да е. Мен гроб ме чака. То сигурно тъй ми е било писано. Ама не мога и близките си да взема на оня свят. Ще паднат в лапите на звяра. Кръвчицата ще им изпие капка по капка.

– Затуй ли са тия буболечки. Чух, че ти се мержелеели буболечки.

– Добре де, докторе. Не ти рекох всичко докрай. Най-важното не ти рекох. Добре тогава, слушай истината, както си е, ама не ми придирай, в очите всичко ще ти кажа.

Колцина от твоите хора са ми минали през ръцете, колко кръв господарска, офицерска към пролял – и нищо. Хич не ги и помня, всичкото като вода изтече. Само един маляк не ми излиза от главата, един маляк го застрелях на място и не мога да го забравя. Защо го погубих, клетника? Развесели ме, разсмя ме. От смях го застрелях, от глупост. Ей тъй.

През Февруарската беше. По времето на Керенски. Разбунтувахме се. Бяхме на железницата. Пратиха ни едно момче агитаторче, с приказка да ни дига за атаките. Та да се бием до победния край. Пристигна кадетчето с приказки да ни усмирява. Кльощав един. Туй му беше лозунгът: до победния край. И скочи значи с лозунга на пожарната бъчва, една пожарна бъчва имаше на гарата. Скочи значи на бъчвата, че оттам поотвисочко да ни призове за бой, и не щеш ли, капакът ей тъй се прекатури под краката му и той цамбурна. Цопна във водата. Смях, смях! Направо ми призля, щях да пукна. Ама смехория! Пък в ръцете ми пушката. И се смея, смея се, край, не мога, все едно, че ме гъделичкат. Прицелих се и бум в него. И аз не знам как стана. Все едно, че някой ми дигна ръката.

И оттогава значи са тия буболечки. Нощем все онази гара ми се привижда. Тогава ми беше смешно, пък сега ми е жал.

– В град Мелюзеев ли беше, гара Бирючи?

– Не помня.

– Със зибушинските ли се разбунтувахте?

– Не помня.

– На кой фронт? А? На Западния?

– Май че беше на Западния. Кой го знае. Не помня.

Дванадесета част
СЛАДКА ОФИКА

1

Семействата на партизаните отдавна следваха войската с каруците, с децата и покъщнината. В края на обоза, най-отзад, вървяха несметни стада, най-вече крави, към няколко хиляди на брой.

Заедно с жените на партизаните в лагера се появи едно ново лице, войнишката булка Злидарица или Кубарица, конска докторка, ветеринарка, а също тайно и врачка.

Тя се носеше с кривната баретка и зеленикав шинел на шотландските кралски стрелци от английските доставки на екипировка за Върховния вожд и твърдеше, че си е прешила тези дрехи от арестантско кепе и халат и че ужим червените я били освободили от Кежемския централен затвор, където, кой знае защо, я бил държал Колчак.

По това време партизаните вече бяха на новото място. Предполагаше се, че

престоят ще е краткотраен, само докато проучат района околоръст и си потърсят по-сигурно място за дълга зимувка. Но по-нататък нещата се подредиха иначе и партизаните бяха принудени да останат тук и за зимата.

Този нов лагер по нищо не приличаше на неотдавна напуснатия Лисий нос. Тук беше гъста, непроходима тайга. В едната посока, навътре от пътя и от лагера, не ѝ се виждаше крайт. В първите дни, докато войската подреждаше новия лагер и започваше да се настанява в него, Юрий Андреевич повечето време остана свободен. Разходи се на няколко пъти из гората с цел да я изследва и разбра колко лесно човек може да се загуби. Две кътчета привлякоха вниманието му и той ги запомни още от първата обиколка.

Там, където свършваха лагерът и гората, която сега беше есенно гола и прозрачна от край до край, сякаш някой беше отворил врати към пустотата ѝ, растеше самотна, красива офика, единствена от всички дървета с още неопаднали ръждивокафеникави листа. Тя растеше на един насип над мочурлива ливада и протягаше нагоре, право към небето, към тъмното олово на вече почти зимната мрачина, плоско разширяващите се гроздове на твърдите си алени зрънца. Зимните птичета с перушина като ярките мразовити сутрини, червенушки и синигери, кацаха по офиката, кълвяха бавно, едно по едно едрите зърна и отметнали назад главици, изпънали шийки, едвам ги преглъщаха.

Някаква жива близост се създаваше между птиците и дървото. То сякаш разбираше всичко, дълго се дърпаше, после се предаваше и от жал към птичките се разкопчаваше и им даваше да си зобнат, както дойка дава на детето да суче. „Какво да ви правя, яжте ме, яжте. Хранете се.“ И се усмихваше.

Другото място, което откри в гората, беше още по-прекрасно. То се намираше на възвишение. Това възвишение, нещо като хълм, сякаш беше отсечено от едната страна. Долу, в пропастта, би трябвало да има нещо различно от горе – река или дере, или усойна некосена ливада. Но под него беше повторение на горното, само че далече, на друго, много по-ниско ниво, където върховете на дърветата оставаха под краката ти. Сигурно беше последица от някакво свличане.

Сякаш тази сурова, висока до небето, великанска гора в някакъв миг се е спънала и както си е, накуп, е полетяла надолу и е щяла да се забие вдън земя, в преизподнята, но в последния момент като по чудо се е удържала на земята и ето, цяла и невредима сега се вижда долу и шумоли.

Но не това, друго беше особеното на горското възвишение. То беше заобиколено отвсякъде с отвесни, ребром изправени гранитни скали, които приличаха на плоски шлифовани плочи от праисторически долмени. Когато Юрий Андреевич за първи път се озова на тази площадка, беше готов да се закълне, че това място с побитите камъни в никакъв случай не е с естествен произход, а е пипнато от човешка ръка. Може в древността да е имало някакво езическо капище на неизвестни идолопоклонници, може да е било място за техните ритуали и жертвоприношения.

Точно там в едно студено мъгливо утро бяха приведени в изпълнение смъртните присъди на единадесетимата най-виновни заговорници и на двамата санитарни спиртоварци.

Двадесет души най-предани на революцията партизани заедно с ядката на специалната охрана на щаба ги отведоха дотам. Конвойт се нареди в полукръг пред осъдените и с оръжие в ръка ги изтика, изблъска ги към скалистия край на площадката, откъдето можеха само да скочат в пропастта.

Разпитите, дългият арест и изпитаните унижения ги бяха лишили от човешки облик. Те бяха брадясали, почернели, измъчени и страшни като призраци.

Бяха ги обезоръжили още в началото на следствието. Никому не бе хрумвало да ги претърсва втори път преди екзекуцията. Това би било ненужна подлост, гавра с хората пред близката смърт.

Внезапно Ржаницки, който вървеше редом с Вдовиченко, беше негов приятел и като него стар идеен анархист, стреля три пъти по веригата на конвоя, като се целеше в Сивоблюй. Ржаницки беше изключителен стрелец, но ръката му трепереше от възмущение и не улучи. Пак същата деликатност и жал към старите другари не позволи на караула да се нахвърли върху Ржаницки или да отвърне на покушението с преждевременен залп, преди да е дадена общата заповед. Ржаницки имаше още три неизползувани патрона, но може би от превъзбудата беше забравил за тях и ядосан от

несполуката, запрати броунинга в камъните. От удара револверът гръмна за четвърти път и рани в крака осъдения Пачколя.

Санитарят Пачколя изкрещя, хвана се за крака и падна, като скимтеше от болка. Най-близките до него Пафнуткин и Гораздих го вдигнаха, хванаха го под мишниците и го повлякоха, за да не бъде стъпкан в суматоката, понеже всички изведнъж обезумяха. Пачколя вървеше към пропастта, натам, накъдето изтикваха осъдените, куцукаше и подскачаше, защото не можеше да стъпи на ранения си крак, и крещеше неспирно. Нечовешките му вопли подействуваха заразително. Сякаш по даден сигнал всички престанаха да се владеят. Започна се нещо невъобразимо. Посипаха се псувни, дочуха се молби, жалби, гората ечна от проклетия.

Гимназистът Галузин свали ученическата фуражка с жълт кант, която още носеше, свлече се на колене и така, без да се вдига, запълзя с тълпата към страшните скали, като се покланяше доземи на войниците от конвоя, давеше се в плач и ги молеше напевно, в полусвяст:

– Виновен съм, братя, няма вече, милост. Не ме погубвайте, не ме убивайте. Още не съм живял, млад съм да мра, моята майка-майчица още веднъж да зърна. Простете ми, братлета, помилвайте ме. Краката ви ще целувам, всичко ще ви изпълнявам. Ох, бяля, бяля – свършено е, майчице, майчице.

Откъм средата някой опяваше, не се виждаше кой:

– Другарчета, милички, добрички! Може ли така! Опомнете се! На две войни заедно кръв ляхме. За общото дело се бихме. Пожалете ни, пуснете ни. Няма да ви забравим добрината довека, ще заслужим, с дела ще докажем. Да не сте оглушали, що не отговаряте! Безбожници!

Крещяха на Сивоблюй:

– Ей ти, юда христопродажник! Какви изменници сме ние пред тебе! Ти, псе проклето, ти си триж изменник, да те обесят дано! Пред царя клетва си давал, но уби законния цар, пред нас бе кле във вярност, а ни предаде. Целувайте се с оня дявол Горски, докато и него не си предал. Ще го предадеш.

Вдовиченко и в смъртния си час остана верен на себе си. Вдигнал високо глава с прошарени, развети коси, той силно, с пълен глас се обърна към Ржаницки като комунар към комунар:

– Не се унижавай, Бонифаций! Те са глухи за твоя протест. Няма да те разберат тези нови опричници*, тези главорези на новите зандани. Не падай духом. Историята ще сложи всяко нещо на мястото му. Потомството ще прикове на позорния стълб тези бурбони на комисародържавието и черното им дело. Ние умираме мъченици за идеята в зората на световната революция. Да живее революцията на духа! Да живее световната анархия!

[* _Опричнина_ – система от вътрешнополитически мерки, въведени от Иван Грозни за борба с предполагаема измяна във феодалните среди (масови репресии, екзекуции, конфискация на земи и пр.). _Опричници_ – царски телохранители с неограничени пълномощия за наказателни действия. – Б. пр.]

Залпът на двадесетте оръжия, произведен по някаква беззвучна заповед, доловена само от стрелците, покоси половината от осъдените, повечето на място. С втория залп довършиха останалите. Най-дълго агонизира момчето, Терьоша Галузин, но и той най-накрая замря, изопнат и неподвижен.

Доста време живяха с мисълта лагерът да зимува на друго място, по на изток, и държаха на това намерение. Доста продължиха разузнавателните проверки и обиколките из местността оттатък шосето покрай Витско-Кежемския водораздел. Ливерий често се луташе из тайгата и оставяше доктора сам.

Но вече ставаше късно да се местят, пък и нямаше къде. Беше периодът на най-големите партизански несполуки. Преди пълното си поражение белите бяха решили с един удар веднъж завинаги да разбият горските отряди и с общите усилия на всички фронтове ги обкръжиха. Започнаха да ги изтласкват от всички страни. Това щеше да е катастрофа за партизаните, ако радиусът на обкръжението не беше толкова голям. Спаси ги огромното пространство, което не даваше възможност за връзка. Сега, пред

прага на зимата, неприятелят не беше в състояние да съсредоточи фланговете си по непроходимата безпределна тайга и по-отблизо да притисне селските пълчища.

Във всеки случай беше станало невъзможно каквото и да било движение. Ако имаха план за прехвърляне, който да гарантира някакви военни предимства, можеха, разбира се, да пробият, с боеве да преминат линията на обсадата и да заемат нови позиции.

Но нямаха подготвен план. Хората бяха изтощени. Младшите командири, самите те паднали духом, загубиха влияние върху подчинените. Старшите всяка вечер се събираха на военен съвет и предлагаха противоречиви решения.

Трябваше да се откажат от търсене на друго място и да се подготвят за презимуване навътре в завзетата горичка. Зимно време по дълбокия сняг тя ставаше непревземаема за противника, ако не беше със ски. Трябваше да се окопаят и да подготвят големи запаси от храна.

Интендантът Бисюрин докладва за остър недостиг от брашно и картофи. Добитък имаха много и Бисюрин предупреди, че през зимата ще се яде главно месо и мляко.

Нямаха достатъчно зимни дрехи. Част от партизаните останаха почти без дрехи. Избиха всички кучета в лагера. Тези, които отбираха от кожарство, шиеха кожуси за партизаните от кучешките кожи с козината навън.

Докторът бе лишен от превоза. Каруците се използваха сега за по-важни задачи. При последния преход носиха тежкоболните четиридесет версти пеша с носилките.

От медикаментите му бяха останали само хинин, йод и слабително – глауберова сол. Йодът, необходим за операциите и превръзките, беше на кристали, които трябваше да се разтварят в спирт. Съжалиха за унищожените количества ракия и се обърнаха към най-малко виновните, навремето оправдани спиртоварци, да поправят счупената апаратура или да измайсторят нова. Забраненото производство отново потръгна за медицински цели. Хората само си смигаха и поклащаха глави. Започна се пак пианство, което спомогна за деградацията в лагера.

Дестилатът достигаше почти сто градуса. Тази силна течност добре разтваряше кристалите. Със същия спирт с извлек от хининова кора по-късно, в началото на зимата, Юрий Андреевич лекуваше възобновили се със студовите случаи на петнист тиф.

3

През онези дни докторът видя Памфил Палих със семейството му. Жена му и децата бяха прекарвали цялото последно лято като бежанци по прашните пътища, под открито небе. Бяха наплашени от преживените ужаси и чакаха нови. Скитанията ги бяха белязали с неизгладимия си печат. Жена му и трите деца, син и две дъщери, бяха със светли, изрусели от слънцето ленени коси и бели строги вежди на черните загорели изпръхнали лица. Децата бяха доста малки, за да им личи преживяното, но лицето на майка им от изпитаните потресения и опасности беше загубило всякаква жива мимика и й бяха останали само сухата правилност на чертите, стиснатите тесни устни, напрегнатата неподвижност на страданието с готовност за самозащита.

Памфил ги обичаше безумно, особено децата, и със сръчност, която слисваше доктора, им дялкаше с връхчето на остро наточената брадва играчки от дърво, зайци, мечки и петли.

Когато пристигнаха, Памфил се разведри, живна, започна да се възстановява. Но един ден се чу, че поради вредното влияние на семействата върху лагерните настроения партизаните на всяка цена щели да бъдат разделени от близките си, лагерът щял да се очисти от ненужния невоенен придатък и бежанският обоз с добра охрана щял да бъде оставен да презимува някъде по-далечко. Слуховете за тази раздяла бяха повече от истинските приготовления. Докторът не вярваше, че ще се наложи подобна мярка. Но Памфил помрачня и някогашните му буболечки отново се появиха.

4

На прага на зимата по няколко причини лагерът изпадна в дълъг период на тревога и неизвестност, на тежки и объркани положения, на странни несъобразности.

Белите завършиха набелязаната блокада на въстаниците. Начело на проведената операция бяха генералите Вицин, Квадри и Басалиго. Те се славеха с твърдостта си и непреклонната си решителност. Имената им всяваха ужас сред жените на партизаните в лагера и сред мирното население, което още не беше напуснало родния край и бе останало в селата оттатък, зад неприятелската верига.

Както вече се каза, нямаше вероятност вражеското обкръжение да се стегне. По този въпрос бяха спокойни. Но пак не можеха да останат безразлични към обсадата. Покорността пред събитията нравствено подкрепяше противника. Трябваше да се измъкнат от този капан, макар и безопасен, поне колкото за военна демонстрация.

За целта отделиха големи партизански сили и ги съсредоточиха срещу западната дъга на обкръжението. След многодневни люти боеве партизаните победиха неприятеля, разкъсаха кръга на обсадата и в този участък навлязоха в тила му.

През свободното пространство, образувано от пробива, се откри достъп към тайгата и към партизаните. И нови тълпи бежанци се втурнаха към тях. Този приток на мирни селски жители се състоеше не само от близки на партизаните. Ужасено от наказателните операции на белите, цялото околno селячество се беше вдигнало от домовете си, беше изоставило родните пепелища и, естествено, търсеше селската горска войска, в която виждаше свой закрилник.

Но в лагера се чудеха как да се избавят от собствените си храненици, та камо ли да се радват на чужди и нови. Партизаните пресрещаха бежанците, спираха ги и ги пренасочваха към воденицата на Чилимското сечище – на река Чилимка. Това място, образувано от разрасналите се чифлици около воденицата, се наричаше Двори. Там смятаха да направят зимен стан за бежанците и да разположат склада със заделеното за тях продоволствие.

Междувременно, докато се вземаха тези решения, събитията продължаваха да се развиват и лагерното командване вече ги изпускаше от контрола си.

Удържаната победа над неприятеля усложни положението. Белите пуснаха навътре партизанската група, която ги беше разбила, след което отново възстановиха и стегнаха обръча. Отрядът, който с атака бе навлязъл в тила им, остана отрязан от своите в тайгата.

Бежанките също създаваха проблеми. Следите им се губеха в гъстите непроходими дебри. Хората, изпращани да ги посрещнат, се разминаваха с тях и се връщаха, а жените стихийно се движеха навътре в тайгата и проявяваха по пътя си чудеса от находчивост, отваряха просеки в леса, прехвърляха мостове и проходи през блатата, изсичаха пътеки.

Всичко това противоречеше на намеренията на горския щаб и обръщаше с главата надолу всички планове и предначертания на Ливерий.

5

По този повод се ядосваше той, застанал заедно със Свирид близо до големия път, част от който минаваше тук през тайгата. На пътя стояха началниците и спореха дали да режат, или не телеграфните жици край пътя. Очакваха решаващата дума на Ливерий, а той се заплесваше със скитника звероловец. Само махна с ръка, че сега ще дойде, да го почакат, да не се разотиват.

Свирид дълго време не можа да преглътне осъждането и разстрела на Вдовиченко, чиято единствена вина беше, че влиянието му съперничеше с авторитета на Ливерий и това внасяше разкол в лагера. Свирид искаше да се махне от лагера и пак да заживее сам и волно. Но беше късно. Наемник, продажник – чакаше го съдбата на разстреляните, ако сега напуснеше горските братя.

Времето беше възможно най-ужасното, каквото може да си представи човек. Остър силен вятър носеше ниско над земята парцаливи облаци, черни като сажди. От тях току почваше да се сипе сняг с треперливата прибързаност на някаква бяла лудост.

За миг бял саван покриваше далнините, върху земята падаше бяла пелена. В следващата минута пелената изгаряше, топеше се цялата. Показваше се черна като

въглен пръстта, черно небе, пръснато отгоре с косите отоци на излели се нейде дъждове. Земята не поемаше повече вода. В момент на просветление облаците се разнасяха, сякаш някой проветряваше небето и отваряше горе прозорците, а те бляскаха със студена стъклена белота. Застиналата вода, непопила в пръстта, отвърщаше със същите отворени прозорци на своите локви и езерца, изпълнени с подобен блясък.

Мрачината се плъзгаше като дим по катраненочерните бодли на иглолистната гора, без да попива в тях, както водата не попива в мушама. По телеграфните жици лъщяха нанизии от дъждовни капки. Те висяха съвсем близо една до друга, без да падат.

Свирид беше от пратените навътре в тайгата да пресрещнат жените. Искаше да разкаже на началника за всичко, което беше видял. За безсмислената бъркотевия, която идваше от сблъсъка на различните, еднакво неизпълними заповеди. За жестокостите на най-слабата, обезверена част от женските сбиряща. Тръгнали пеша с бохчите, с торбите, понесли и кърмачетата, с пресъхнало мляко, изтощени и обезумели, млади майки захвърляха децата си по пътя, изтръскваха брашното от торбите и обръщаха назад. Ще рече, по-добре бърза смърт, отколкото продължително умирање от глад. По-добре в ръцете на врага, отколкото в устата на горските зверове.

Други, измежду най-силните, показваха издръжливост и храброст, непознати и за мъжете. Свирид имаше още много съобщения. Искаше да предупреди началника за надвисналата опасност от нов бунт в лагера, още по-опасен от потушения, и не намираше думи, защото нетърпението на Ливерий, който нервно припираше, му отнемаше последните остатъци дар-слово. А Ливерий непрестанно го прекъсваше не само защото го чакаха на пътя и му махаха, но и защото през последните две седмици всички все това му говореха и тези факти вече му бяха известни.

– Не ми давай зор, другарю началник. И без туй не съм от най-сладкодумните. Мен думите на гърлото ми засядат, давя се от думите. Чуеш ли кво ти викам? Иди в бежанския обоз и ги стегни женорята. Че виж накъде ги избива. Аз те питам туй какво е: „На крак срещу Колчак!“ – или женски пазар.

– По-накратко, Свириде. Ей на, викат ме. Не го усуквай много.

– Сега и това проклето женище, Злидарица, дявол я знае каква е и що е. Дето беше рекла при добитъка да я пишем ветренярка...

– Ветеринарка, Свириде.

– Е, та? Нали викам – ветренярка, да лекува животинските болешки. Ама какви ти добичета, като е станала разколница, баячка, женски поп, кравешки литергии служи, отбива от правия път новите бежанки. На, вика, да видите докъде ще се докарате подир червения байрак да тичате с подпретнати фусты. Друг път да не тичате.

– Не те разбирам за какви бежанки говориш, за нашите, партизанските, или за някакви други?

– Ясно, че за другите. За новите, другоселките.

– Ама нали имат нареждане да вървят в село Двори, на Чилимската воденица. Защо са тук?

– Как не, село Двори. От твоите Двори едно пожарище е останало, пепелище. И воденицата, и всичко наоколо е гола жаравя. Ония, като отишли на Чилимка, какво да видят, пусто мъртвило. Половината са мръдналы, само реват и търсят да се върнат при белите. А други те си дигнаха парцалите и довтасаха тук с целия обоз.

– През гората, през тресавищата!

– Ами нали си имат брадвы и трионы. Пратихме от нашите мъже да ги охраняват, та им помогнали. Викат, че тридешет версты просека са изсеклы. С мостовете му, луды главы. Ха кажи, че са жени! Такива ги вършат, шашкънките, че ум да ти зайде.

– Е, хубавя работа! Ти какво се радваш, бре, тридешет версты просека. Добре са услужили на Вицын и Квадры. Отворили са им път в гората, ако ще с артилерия да минат.

– Заслон. Заслон. Ще завардим със заслон и готово.

– Добре, че ми каза.

Дните се скъсиха. В пет притъмняваше. По здрач Юрий Андреевич пресече големия път там, дето онзи ден Ливерий се разправяше със Свирид. Докторът отиваше в лагера. Близо до поляната и хълма с офиката, която се смяташе за граничен жалон на лагера, чу нахакания глас на Кубарица, конкуренцията, както на шега наричаше врачката-знахарка. Неговата съперничка с вреслив крясък пееше нещо весело, буйно, сигурно частушки. Другите я слушаха. Прекъсваха я взривове от радостен смях, мъжки и женски. После всичко утихна. Сигурно се бяха разотишли.

Тогавя Кубарица запя другояче, тихо, на себе си, като Смяташе, че е съвсем сама. Юрий Андреевич бавно вървеше в тъмното по пътеката, която заобикаляше мочурливата ливада пред офиката, като внимаваше да не стъпи във водата, и изведнъж се спря втрещен. Кубарица пееше някаква стара руска песен, неизвестна на доктора. Може би беше нейна собствена импровизация?

Руската песен е като езерна вода. Току ти се стори, че е спряла неподвижно. А песента неспирно извира от дълбините и спокойната ѝ повърхност е измамна.

Тя всячески, с повторения, с паралелизми, задържа хода на постепенно развиващото се съдържание. Стига до някакъв предел и внезапно широко се разкрива и блясва отведнъж. Така е изразена в нея съдържаната и самоовладяваща се мъчителна сила. Това е безумен опит с думи да се спре времето.

Кубарица наполовина пееше, наполовина говореше:

Че ми тичал зайо по белия свят,
по белия свят, по белия сняг.
Че ми тичал, клетки, покрай гъсталака,
че ми тичал, тичал, че със глас се жалвал:
аз съм клетки заек, със сърце страхливо,
с със сърце несмело и душица плаха,
все във страх живея, вълчи глад ме плаши,
дето видя звяра и следи от звяра,
пожали ме ти, храст аленозърнест,
храст аленозърнест, офике омайна,
ти от враг опази хубостта си мила,
от враг ненаситен, от враг черен гарван,
ти пръсни зърната, дай на бели ветри
и по бели свят, че по бели сняг
разпръсни ги ти чак до край далечен,
там в къщурка малка в родното ми село,
в дворче заградено, зад прозорче тъмно
крие се смирена кипра хубавица,
мене дълго чака, жално-милно пее,
пошепни ѝ думи пламенни и жарки,
как по нея вехна, в плен войник заробен,
сам-самичък гина в този край далечен,
вярно да ме чака, че оттук ще бягам,
и при нея право, мойта ненагледна.

Кубарица баеше на болната крава на Палиховица, Памфиловата жена Агафия Фотиевна, за по-лесно Фатевна. Бяха взели кравата от стадото и я бяха вкарали в гъсталаците, вързана през рогата за дървото. До предните ѝ крака седеше на пънче стопанката ѝ, до задните, на доилното столче, седеше знахарката.

Останалото несметно стадо се беше скупчило на малката полянка. Тъмната гора ги заобикаляше отвсякъде със стената на високите си като планини триъгълни ели, които сякаш бяха приседнали на разлатите си долни клони.

В Сибир отглеждаха някаква единствена премирана швейцарска порода. Почти всичките еднакви, черни на бели петна, кравите бяха измъчени не по-малко от хората от дългите лишения, от пътищата, от непоносимата липса на пространство. Притиснали хълбоци една до друга, те обезумяваха от тази теснотия. Заше метени, забравяха за пола си и с рев, като бикове, се яхаха, едва вдигайки нагоре тежките си вимета. Юниците се измъкваха изпод тях, вирнали опашки, и бягаха през храсти и клони към гората, където с вик ги гонеха старите пастири и децата пастирчета.

И като запрени в малък кръг, очертан от върховете на елите в зимното небе, също тъй бурно и в безреда се блъскаха снежните черно-бели облаци над горската поляна, надигаха се и се катереха един връз друг.

Любопитните, напираси от страни, пречеха на знахарката. Тя ги поглеждаше изпод вежди. Но под достойнството ѝ беше да признае, че ѝ досаждат. Възпираше я артистичното самолюбие и тя се преструваше, че не ги забелязва. Докторът я наблюдаваше най-изотзад, скрит от очите ѝ.

За първи път я разгледа по-добре. Тя беше с неизменното си английско войнишко кепе и зеленикавия интендантски шинел с небрежно отворени ревери. Впрочем високомерните черти на потисната страстност, вдъхнали младост на черните очи и вежди на тази немлада жена, ясно изписваха върху лицето ѝ, че ѝ е все едно какво има или няма на гърба си.

Но видът на Памфиловата жена го изненада. Почти не я позна. За няколко дни беше остаряла невероятно. Изцъклените ѝ очи сякаш щяха да изпаднат от кухините. На шията ѝ тупкаше издута вена, опъната като въже. Как я бяха променили тайните ѝ страхове.

– Пресекнало ѝ е млякото, миличка – разправяше Агафия, – мислех да не е суха пред отелване, ама не, отдавна трябваше да има мляко, а все няма.

– Какво отелване! Ей на вимето има карбункул. Ще ти дам една билка с мас, да я мажеш. Пък и ще ѝ побая.

– И още едно ми е мъка – мъжът ми.

– Ще му побая, да не скита. Не се бой. Като ти се лепне, та не мож го отлепи. Казвай си третата мъка.

– Не скита той. Де да скиташе. Там е лошото, че е тъкмо обратното, турил ни е на сърце мен и децата, къса си душата. Знам го какво си мисли. Мисли си как ще ни разделят и ще ни разпратят на различни страни. Ще ни оставят на басалиговите хора, а той няма да е с нас. Няма да има кой да ни брани. Ще ни изтезават, ще се погаврят на нашите мъки. Знам го аз, туй си мисли. Да не направи някоя поразия.

– Ще измислим как да му разсеем мъката. Казвай си третата мъка.

– Нямам трета, това са: кравата и мъжът ми.

– Е, ама бели кахъри са туй, жено! Гледай как те жали господ. Такива като тебе къде ги! Две бедници си имала клета главица, и то едната, че мъжът ѝ жалостив. Какво даваш за кравата? Дай да се пазарим.

– Какво ще ми искаш?

– Една погача и мъжа ти.

Всички се засмяха.

– Ако ти се вижда много, просто да ти е погачата. Дай само мъжа.

Смехът наоколо гръмна с десеторна сила.

– Казвай името. Не на чилияка – на кравата.

– Красава.

– Тук май половината стадо са все Красави. Добре де. Помози бог.

И тя започна да бае. Отначало думите ѝ наистина се отнасяха за добичето.

После се увлече и прочете на Агафия цяло конско за магиите и тяхното приложение. Докторът прехласнат слушаше това налудничаво сладкодумие, както някога, на път от Европейска Русия за Сибир, се бе заслушвал в цветистото многословие на коларя Вахх.

Баячката разправяше:

– Стрино-кумице, дойди, сестрице, у сряда дойди, свали рани и злини; мамнице, мани се от кравето сисе. Стой мирно, Красавке, чакай, въртоглавке. Страфило, страшило, махни тая драка, хвърли я в копривака. Стой яко така, давай мляко като река. По-горе от царско е словото знахарско.

Всичко трябва да се знае, Агафюшка, клетви и магии, напратено, захранено. Гледаш сега и викаш: гора. Пък то нечистата сила е излязла насреща на ангелското

войнство, колят се, досущ като вашите с басалиговите.

Или например гледай надето ти соча. Не натам, мила. С очите си гледай, не с гърба, гледай надето ти соча с пръст. А тъй, а тъй. Ти какво си мислиш? Мислиш, че на брезата вятърът сплита-разплита клонки и вейки? Мислиш, че птица гнездо ще си вие? Ама не. Туй е същинска дяволска игра. Русалка плете на щерка си венче. Чула, че идат хора, захвърлила го. От нас се плаши. Тази нощ ще го доплете, ще видиш.

Или пък вашето знаме червено. Ти какво си мислиш, мислиш, че е байрак? Ама виж, че не е никакъв байрак, а е на мома лукава кърпа вишнава, мами, мами, примамва, а защо? На младите момци маха С тази кърпа, тях вика, млади момци да прати на смърт, на заколение. А вие вярвате, че е знаме, насам, народе, от всички страни пролета и беднота.

Сега всичко трябва да се знае, жено Агафия, всичко, всичко, дето го има. Коя птица, какъв камик, какво биле. Сега например тази птица, тя е скорец вражалец. Звярът е борсук.

Сега например, ако речеш с някой да се залюбиш, само ми кажи. За когото щеш, ще ти направя магия за любов. Ако щеш, за твоя, дето ви е началник, Горски, ако щеш, за Колчак, ако щеш, и за някой принц. Мислиш, че се хваля и те лъжа? Не те лъжа. Гледай сега, слушай. Ще дойде зима, ще почнат виелици, в полето вихри ще веят, ще кръжат, сняг ще сипе и аз в ония снеговъртежи ще забия Нож, ще го вкарам чак докъде дръжката и цял червен от снега ти го изваждам. Разбра ли? А? Пък мислиш, че те лъжа. Ама откъде ми кажи, в тия снежни вихрушки да има кръв? Че нали е само вятър, въздух, снежна прах. Ама това е, жено, че не е вятър вихрушка, ами парясница бродница си е загубила чедото, магьосничето, дири го в полето, плаче, не може да го намери. И нея ножът ми ще уцели. Затуй ще е тая кръв. И аз с ножа мога която си щеш следа да ти изрежа и със сърмени конци да ти я зашия на фустата. И ако щеш Колчак, ако щеш Стрелников, ако щеш всеки нов цар ще ти тръгне по петите, където ти, там и той. А ти мислиш, че те лъжа, какво си мислиш: юруш, народе, босота и голота.

Или пък, да речем, камъни падат от небето, падат като дъжд. Излезе си човек от къщи, а връз него камъни. Или някои видели: конници яздели по небето, конете със задните копита бръскали по покривите. Или някои вражалци в стари времена знаели да открият: у тая жена се намира жито или мед, или кожа от златка. И воители с ризници им заголят рамото, все едно както се отваря скрин, и извадят от плешката на жената я крина жито, я бялка, я пчелна пита.

Понякога се случва на този свят голямо, силно чувство. И винаги към него се примесва и жал. Обектът на нашето обожание толкова повече ни се струва жертва, колкото повече сме влюбени. У някои милосърдието към жената надминава всички възможни граници. Състраданието на мъжа я съзира в някакви невероятни, несъществуващи и само въображаемо възможни положения и те я ревнуват от обкръжаващия въздух, от законите на природата, от изтеклите преди появата ѝ хилядолетия.

Юрий Андреевич беше достатъчно образован, за да подозре в последните думи на врачката началните пасажии на някаква хроника, Новгородска или Ипатиевска, превърнати в апокриф от наслоените изопачения, поколения и поколения от знахари и разказвачии са ти препредавали и променяли през вековете. Още преди това са ги бъркали и уплитали преписвачите.

Защо ли така му въздействува жестокостта на преданието? Защо тъй го засегнаха обърканите нелепости, безсмислените бълнувания, сякаш бяха реални факти.

Оголват лявото рамо на Лара. Тъй както ключ се обръща в ключалката на желязна каса, скрита в шкаф, мечът се завърта и отваря плешката ѝ. В дълбините на разкрилата се душевна вътрешност се показват пазените в душата ѝ тайни. Чужди посещавани градове, чужди къщи, чужди простори, като разпилени ленти, като размотаващи се кълба от панделки с изпадащи навън спирали.

О, как я обичаше! Колко хубава беше тя! Точно както винаги бе мислил и мечтал, точно каквато му трябваше. Но кое, каква нейна страна харесваше? Можеше ли да отдели и назове нещо конкретно? О, не, не! Само тази безподобно проста и устремна линия, с която цяла отведнъж бе очертана от горе до долу от твореца, и в това божествено очертание бе поверена на душата му, както се поверява увито в пелена току-що изкъпано дете.

А къде е той сега и какво става с него? Гори, Сибир, партизани. Обкръжени са

и той ще сподели общата участ. Ама че дяволска работа, ама че глупост! И отново започна да му се вие свят и му притъмня пред очите. Всичко се завъртя пред него. В това време вместо очаквания сняг заваля дъжд. Като грамаден плакат, окачен над улицата от едната страна до другата, се опъна във въздуха над горската поляна неясно и многократно увеличено видението на една чудесна, боготворена глава. И главата плачеше, а дъждът, усилвайки се, я целуваше и я заливаше.

— Върви си — каза врачката на Агафия, — изцерих ти кравата, ще оздравее. Моли се на Богородица. Се бо света чертог и книга слова животнаго.*

[* Ето двореца на светлината и книга на словото на живота. — Б.пр.]

8

Боевете се водеха по западните окрайнини на тайгата. Но тя беше тъй необятна, че в нейните мащаби това сякаш ставаше в някакви далечни краища на държавата, а скътаният в дебрите ѝ лагер беше тъй многоброен, че колкото и мъже да отиде на бой, винаги оставаха още повече и станът никога не биваше безлюден.

Тътенът на далечното сражение почти не стигаше до лагера. Изведнъж наблизко изтрещяха няколко изстрела. Те екнаха бързо един подир друг и веднага преминаха в непрекъсната безредна стрелба. Хората, застигнати от престрелката, хукнаха да бягат. Партизаните от спомагателните лагерни резерви се втурнаха към талигите. Настъпи паника. Започна всеобщо привеждане в бойна готовност.

Скоро паниката утихна. Тревогата се оказа фалшива. Но ето че народът отново взе да се стича към мястото, дето бяха стреляли. Натам прииждаха нови и нови тълпи.

Навалицата обкръжаваше някакъв кървав човешки чукал, проснат на земята. Осакатеният още дишаше. Бяха му отрязани дясната ръка и левият крак. Невероятно изглеждаше как с другата ръка и крак бе успял да допълзи до лагера. Отрязаните крайници бяха завързани на гърба му като страшни кървави меса заедно с дъсчица с дълъг надпис, в който между ужасните псувни се казваше, че това е отмъщение за зверствата на еди-кой си червен отряд, с който партизаните от горското братство нямаха нищо общо. Освен това беше добавено, че същото чака всички, ако до уречения в надписа срок партизаните не се покорят и не предадат оръжието си на представители от корпуса на Вицин.

Облян в кръв, с пресекаващ и заглъхващ глас, непрестанно губейки съзнание, многострадалният нещастник разказа за изтезанията и мъченията в тиловите военно-следствени и наказателни части на генерал Вицин. Бил осъден на обесване, но като помилване му сменили наказанието с отсичане на ръката и крака, за да го пратят в този осакатен вид да плаши партизаните. Почти до лагерната гранична линия го пренесли на ръце, там го пуснали на земята и му наредили да пълзи, като го подтиквали отдалече с изстрели във въздуха.

Осакатеният едва мърдаше устни. За да разберат неясния му шепот, го слушаха приведени и ниско склонени над него. Той пошепна:

— Пазете се, братя. Те разкъсаха отбраната.

— Пратихме заслон. Кипи голяма битка. Ще се удържим.

— Пробив. Пробив. Той иска изневиделица. Знаем аз. Ох, братя, не мога. Вижте, кръвта ми изтича, кръв храча. Сега ще издъхна.

— Чакай. Почини си. Помълчи. Не го карайте да говори. Не виждате ли, че му вреди.

— На пестил ме направи, кръвопиецът, извергът. В кръв, вика, ще те удавя, казвай кой си. Как да му кажа, братя, като съм истински дизелтьор. Да. Побегнах от него при вашите.

— Казваш: той. Но кой от техните така те подреди?

— Ох, братя, отвътре изгарям. Дайте малко дъх да си поема. Ще ви кажа. Атаман Бекешин. Полковник Щрезе. Вициновите. Вие тук в гората нищичко не знаете. В града е вой до бога. Живи хора изкормват. Живи хора режат на каиши. Вкарват те за врата някъде си, не знаеш къде, тъмно като в рог. Опишаш наоколо — клетка, вагон. Вътре четиридесет души и повече, по долни дрехи. И току отключат отвън и с лапата, когото докопат. Който им падне. Хайде навън. Все едно както се колят кокошки. Бога ми. Кого бесят, кого бият, кого карат на разпит. Смлатят го хубавичко, посипят му

раните със сол и го оцавят с вряла вода. Ако не издържи и се изпусне по нужда, карат го: яж! Ами децата, ами жените, о, божичко!

Нешастиникът вече беше взел-дал. Не довърши, викна и предаде богу дух. Всички някак отведнъж усетиха този миг, свалиха шапки и взеха да се кръстят.

Вечерта друга новина, къде по-страшна, обиколи целия лагер.

Памфил Палих беше в тълпата, която бе обкръжила умиращия. Той го видя, чу разказа му, прочете заканителния надпис на дъсчицата.

Постоянният страх за съдбата на семейството му, в случай че го убият, го обзе с небивала сила. Във въображението си ги виждаше вече подложени на мъчителни изтезания, виждаше изкривените им от болка лица, чуваше стоновете им и виковете за помощ. За да ги спаси от бъдещите страдания и да прекрати собствените си, той, луд от мъка, сам ги изкла. Съсече жена си и трите деца със същата остра като бръснач брадва, с която бе дялкарал играчки от дърво за момиченцата и за Любимеца си Фльонушка.

Най-странното е, че не се самоуби веднага след стореното. Какво ли бе мислил? Какво би могъл да очаква от бъдещето? Какви планове и намерения би могъл да има? Той беше явно умопобъркан, безвъзвратно свършено същество.

Докато Ливерий, докторът и членовете на военния съвет заседаваха и обсъждаха какво да го правят, той бродеше на свобода из лагера с клюмнала на гърдите глава, с невиждащи мътножълти очи, с поглед изпод вежди. Тъпата усмивка на нечовешко, непобедимо страдание не слизаше от лицето му.

Никой не го жалеше. Всички се отдръпваха от него. Чуваха се гласове за саморазправа. Не ги подкрепиха.

Повече нямаше какво да прави на този свят. На заранта изчезна от лагера, както бяга от себе си ненормално, болно от бяс животно.

9

Зимата отдавна беше дошла. Камък и дърво се пукаха от студ. Разкъсани звуци и форми без видима връзка се появяваха в мразовитата мъгла, стояха, движеха се, чезнеха. Не слънцето, с което бяха свикнали на земята, а някакво друго, подменено, висеше като кърваво кълбо в гората. Бавно и тежко, сякаш в сън или във видение изтичаха от него лъчи гъста като мед кехлибареножълта светлина и по пътя си застиваха във въздуха и замръзваха по дърветата.

Едва докосвайки земята с обли стъпала и пробуждайки на всяка крачка бясно снежно скърцане, във всички посоки се движеха незрими люде с валенки, а допълващите ги силуети с калпаци и полушубки отделно плуваха във въздуха като кръжащи в небесните сфери светила.

Познатите се спираха, започваха разговор. Те доближаваха зачервените си като запарени в баня лица със заледените сунгери на брадите и Мустаците. От устата им на облаци излитаха кълба плътна, лепкава пара, грамадни в сравнение с малкото и сякаш смразени думи в кратката им реч.

Ливерий и докторът се сблъскаха на пътеката.

– А, вие ли сте? Откога не сме се виждали! Довечера ви каня в моята земянка. Елате да пренощувате при мен. Да си спомним младините, да си побъбрим. Имам новини.

– Да не се е върнал куриерът? Има ли сведения за Варикино?

– За моите и за вашите в донесенията няма нито дума. Но тъкмо оттам черпя утешителни изводи. Явно са се спасили своевременно. Иначе щяха да ги споменат. Впрочем ще поговорим довечера. Значи чакам ви.

В земянката докторът повтори въпроса си:

– Отговорете ми само: какво знаете за нашите семейства?

– Вие пак не желаете да видите по-далеч от носа си. Нашите сигурно са живи и са в безопасност. Но не става дума за тях. Имам, чудесни новини. Искате ли месо? Студено телешко.

– Не, благодаря. Не се разсейвайте. Говорете по същество.

– Не сте прав. Аз пък ще хапна. В лагера върлува скорбут. Хората са забравили какво е хляб, какво е зеленчук. През есента трябваше по-организирано да берем лешници и диви плодове, докато бежанките бяха тук. Казвам, че работите ни са във

възможно най-прекрасното състояние. Стана точно както винаги съм го предсказвал. Настъпи раздвижване. Колчак отстъпва по всички фронтове. Това е пълно и неудържимо поражение. Видяхте ли сега? Нали ви казвах. А вие хленчехте.

– Кога съм хленчил?

– Постоянно. Особено когато напираше Вицин.

Докторът си спомни наскоро отминалата есен, разстрела на метежниците, детеубийството и женоубийството на Палих, кървавите страхотии и човешката кланица, на която не се виждаше краят. Жестокостите на белите и на червените си съперничеха по бруталност и непрекъснато нарастваха в отговор на противниковите, сякаш се умножаваха взаимно. Повдигаше му се от кръвта, тя му се качваше в гърлото и го удряше в главата, тя сякаш замрежваше погледа му. Това не беше хленч, а нещо съвсем друго. Но как да го обясни на Ливерий?

В землянката миришеше на ароматен дим. Той полепна по небцето му, пощипваше го в носа и в гърлото. Землянката се осветяваше с тънко насечени борини в желязна тринога. Когато поредната догаряше, обгорялото крайче падаше в поставено отдолу тасче с вода и Ливерий втъкваше в пръстена нова, запалена.

– Вижте какво си паля. Свърших газта. Дървата съвсем са пресъхнали. Бориката изгаря бързо. Да, скорбут в лагера. Категорично ли се отказвате от телешкото? Скорбут. Ами вие къде гледате, докторе? Вместо да съберете щаба, да съобщите за положението, да прочетете на ръководството лекция за скорбута и мерките за борба с него.

– Не ме измъчвайте, за бога. Какво точно ви е известно за нашите близки?

– Вече ви казах, че нямаме никакви точни сведения за тях. Но не ви казах какво знам от последните военни донесения. Гражданската война свърши. Колчак е разбит завинаги. Червената армия го гони по железопътната магистрала на изток, за да го хвърли в морето. Друга част от Червената армия бърза да се съедини с нас, та с общи сили да се заемем с унищожаването на многобройните му тилове, пръснати навсякъде. Южна Русия е очистена. Защо не се радвате? Това малко ли е?

– Не е вярно. Радвам се. Но къде са нашите семейства?

– Във Варикино ги няма и това е голямо щастие. Макар че летните легенди на Каменодворски, както и предполагах, не се потвърдиха – помните ли онези глупави слухове, че във Варикино имало нашествие на някаква загадъчна народност. Но градчето наистина е съвсем обезлюдено. Все нещо е ставало там и добре, че и двете семейства навреме са се махнали. Да се надяваме, че са се спасили. Това са, според данните на моето разузнаване, предположенията на малцината останали.

– А Юртин? Какво става там? Кои са в града?

– По този въпрос също нещо не е наред. Явно е грешка.

– А именно?

– Там били още белите. Това е пълен абсурд, изключено е. Сега ще ви го докажа недвусмислено.

Ливерий втъкна в триногата нова борина, сгъна откъм нужните деления изпомачканата карта с мащаб един дюйм към две версти, а ненужните краища подпхна отдолу и започна да обяснява по картата с молив в ръка.

– Вижте сега. Във всички тези участъци белите са отблъснати. Ето тук и тук, и тук, навсякъде околоръст. Следите ли внимателно?

– Да.

– Те не могат да бъдат в посока Юртин. Иначе при прекъснатите комуникации неизбежно ще се окажат в клопка. Това не може да не е очевидно за техните генерали, колкото и да са бездарни. Обличате си кожата? Защо?

– Извинете ме, само за минутка. Сега ще се върна. Тук ми люти от тютюна и от дима на борината. Не ми е добре. Ще глътна чист въздух.

Докторът се изкачи от землянката навън и смете с ръкавицата снега от един дебел дънер, сложен за сядане пред входа. Седна на него, наведе се, подпрял глава с двете си длани, и се замисли. Зимната тайга, горският лагер, осемнадесетте месеца, прекарани при партизаните, сякаш се бяха изпарили. Забрави за тях. Във въображението си виждаше само близките. И си представяше какви ли не кошмари, свързани с тях.

Ето Тоня върви през полето във вилицата с Шурочка на ръце. Загръща го с одеялото, краката ѝ затъват в снега, едвам ги измъква, а бурята я покосява, вятърът

я поваля, тя пада и става, безсилна да се задържи на уморените си нозе. О, но той все забравя, забравя. Тя е с двете деца и кърми по-малкото. И двете ѝ ръце са заети, както на бежанките от Чилимка, дето се бяха побъркали от безкрайните страдания и тревоги.

И двете ѝ ръце са заети, а няма никого наоколо, който да ѝ помогне. Таткото на Шуручка го няма. Той е далече, винаги е далече, през целия им живот не е с тях, какъв татко е той, такива ли са истинските татковци? А къде е нейният баща? Къде е Александър Александрович? Къде е Нюша? Къде са другите? О, по-добре да не си задава такива въпроси, по-добре да не мисли, по-добре да не се задълбочава.

Докторът се вдигна от дънера с намерението да се спусне пак в землянката. Внезапно мислите му заработиха в нова насока. Той реши да не се връща при Ливерий.

Отдавна имаше приготвени ски, торба сух хляб и всичко необходимо за бягството. Беше заровил всички неща зад граничната линия на лагера, под голямата елша, и за по-сигурно дори беше направил специална засечка на дървото. Натам, по утъпканата пътека между преспите потегли сега. Нощта беше ясна. Имаше пълнолуние. Докторът знаеше къде са поставени нощните караули и успешно ги отмина. Но на полянката със заледената офика часовоят отдалече му викна, засили се и изправен на скиите, се плъзна към него.

– Стой! Ще стрелям! Кой си ти! Казвай паролата!

– Ти да не си полудял, братко? Свой съм, не ме ли позна? Вашият доктор Живаго.

– Виноват! Не ми се сърди, другарю Живак. Не те познах. Ама ако че си живак, пак няма да те пушим нататък. Всичко трябва да си е както се следва.

– Добре де. Паролата е: Червен Сибир, отговорът е: долу интервентите.

– Така по може. Върви където щеш. Кой дявол те е понесъл тъй по нощите? Болни ли имаш?

– Не ми се спи и ожаднях. Рекох да се поразходя, да си наквася устата с малко сняг. Видях офиката със замръзналите зрънца, искам да ида да си откъсна.

– Да му се не знаят и господарските измишльотини, зимно време на гроздобер. Три години ви ги избиваме от главите, ама каква полза. Нямате капка съзнателност. Върви си яж офиката, откачалка. Да не ми се свида!

И пак така се засили и с бързи тласъци прав профуча с дългите ски и се отдалечи по девствения сняг все по-навътре и по-навътре, зад щръкналите като оредяла коса голи зимни храсти. А пътеката, по която вървеше докторът, го отведе право при споменатата офика.

Тя беше наполовина в сняг и наполовина в замръзнали листа и зрънца и протягаше насреща му две заснежени клонки. Спомни си големите бели ръце на Лара, заоблени, щедри, хвана се за клоните и придърпа дръвчето към себе си. Сякаш с човешко ответно движение офиката го посипа целия със сняг. А той бърбореше, без да разбира какво, изпаднал в някакъв транс.

– Ще те видя, красавице моя писана, княгиньо моя скъпоценна, любима моя безценна...

Нощта беше ясна. Светеше луната. Той продължи навътре в тайгата, към своята елша, изкопа си нещата и напусна лагера.

Тринадесета част СРЕЩУ КЪЩАТА С ФИГУРИТЕ

1

По кривото хълмче към Малая Спаская и Но-восвалочная се спускаше Болшая Купеческая. Към нея бяха обърнати къщите и църквите в по-високите части на града.

На ъгъла беше тъмносивата къща с фигурите. По грамадните четвъртити плочи на скосения калкан се чернееха току-що налепени броеве на правителствени вестници, правителствени декрети и постановления. Група минувачи се спряха на тротоара и дълго в безмълвие четяха тази литература.

Снегът наскоро се беше стопил и беше сухо. Стегна мраз, ставаше все по-студено. Беше съвсем светло в час, в който доскоро вече цареше мрак. Зимата току-що

си беше отишла. Пустотата на освободеното място се зае от светлината, която не си отиваше и се задържаше вечер. Тя будеше някакво вълнение, зовеше нанякъде, плашеща и тревожна.

Белите наскоро бяха напуснали града, превзет от червените. Свършиха се престрелките, кръвопролитията, военният смут. Това също будеше страх и смущение, както краят на зимата и удължаването на пролетния ден.

Съобщенията, които четяха минувачите на все още дневната светлина, гласяха:

„За сведение на населението. Работнически книжки за материално осигурените се дават срещу 50 рубли в Продоволствения отдел на Юрятинския съвет, Октябърская, бивша Генералгубернаторская, 5, стая 137.

Липсата на работническа книжка или неправилното, а още повече фалшивото ѝ попълване се наказва с цялата строгост на военното положение. Точната инструкция за ползуване на работническите книжки е публикувана в Известия на ЮИК, бр. 86/1013 от настоящата година, и е окачена в Продоволствения отдел на Юрсъвета, стая 137.“

В друга обява се съобщаваше за достатъчните запаси от хранителни продукти в града, които обаче били укривани от буржоазията с цел да се дезорганизира разпределянето и да се всее хаос в продоволствените въпроси. Съобщението завършваше с думите:

„Уличените в укриване и пазене на хранителни запаси се разстрелват на място.“

Трето съобщение предлагаше:

„В интерес на правилната организация на продоволствените въпроси непринадлежащите към експлоататорските елементи се обединяват в потребителни кооперации. За повече подробности – Продоволствения отдел на Юрсъвета, Октябърская, бивша Генералгубернаторская 5, стая 137.“

Имаше и предупреждение за военните:

„Лица, които не са предали оръжието си или притежават такова без съответното позволение нов образец, се преследват по цялата строгост на закона. Позволителните се подменят в Юрятинския революционен комитет, Октябърская 6, стая 63.“

2

До групата на четящите се приближи изпостелял, отдавна некъпан и затова мургав на вид човек със занемарен вид, с торба на гърба и с тояжка. Нестриганата му коса още не беше прошарена, а тъмнорусата брадичка, която му беше поникнала, имаше бели косми. Това беше доктор Юрий Андреевич Живаго. Кожухът му явно отдавна беше откраднат по пътя или го беше сменил срещу храна. Беше облечен с някаква чужда дрипа с възкъси ръкави и тя не му топлеше.

В торбата си носеше недояден къшей хляб, изпросен в последното село преди града, и резен сланина. Преди около час беше влязъл откъм железопътната линия, пътят от градската застава до това кръстовище му отне цял час, толкова беше слаб и изнемогнал от последните километри. Често се спираше и едвам се удържаше да не падне на земята и да целува камъните на града, който не беше се надявал вече някога да види и на който се радваше като на живо същество.

Много дълго, половината от пешеходното си странствуване, бе вървял покрай железопътната линия. Всичко изглеждаше изоставено, занемарено, всичко беше покрито със сняг. Пътят му мина покрай цели белогвардейски ешелони, пътнически и товарни, застигнати от преспи, от общото поражение на Колчак и от липсата на гориво. Тези заседнали по пътя, завинаги застинали и погребани под снега вагони се точеха в почти непрекъснат низ десетки и десетки версти. Те служеха за укрития на въоръжените шайки, които грабеха по пътищата, и за подслон на криминални и политически бегълци, на неволните скитници от онези години, но най-вече се използваха за братски могили и общи гробници на умрелите от студовете и от тифа, който вилнееше по железниците и покосяваше цели села наоколо.

Тези времена бяха оправдали стария израз, че човек за човека е вълк. Пътник, съгледал пътник, бързаше да се скрие, първият срещнат убиваше първия срещнат, за да не бъде убит. Чу се за единични случаи на канибализъм. Човешките закони на цивилизацията бяха забравени. Влизаха в сила животинските. Човеците сънуваха

праисторически сънища от пещерния век.

Самотни сенки се мяркаха понякога далеч пред него и бързешком пресичаха пътя – докторът винаги гледаше да ги заобиколи и те често му се струваха познати, вече срещани. Струваше му се, че всички са от партизанския лагер. В повечето случаи грешеше, но веднъж очите не го излъгаха. Някакъв младеж изпълзя от снежната планина, затрупала международния спален вагон, свърши си работата навън и пак се пъкна в прясната – той наистина беше от горското братство. Това беше уж разстреляният Терентий Галузин. Останал недоубит, той дълго време бе лежал в безсъзнание, после се беше съвзел, пълзешком бе избягал от мястото на разстрела, крил се бе по горите, лекувал бе раните си и сега тайно и с чуждо име се промъкваше при близките си в Крестовоздвиженск, а по пътя се криеше от хората в заснежените влакове.

Тези картини и гледки правеха впечатление на нещо откъдско, нереално. Те изглеждаха като частици от някакви незначителни чуждопланетни съществування, по погрешка изникнали на земята. И само природата бе останала вярна на историята и се явяваше пред очите му такава, каквато я представяха най-новите художници.

Случваха се тихи зимни вечери, светлосиви, тъмнорозови. По светлото небе се очертаваха тъмните върхове на брежите, тънки като начертани знаци. Черни потоци се стичаха под сивата слюда на тънкия лед, в бреговете от белия сняг, струпан на преспи, а долу подгизнал от речната вода. И ето, в една такава привечер, мразовита, прозрачносива, мека като пухчетата на върбата, след някой и друг час вече трябваше да стигне до къщата с фигурите в Юрятин.

Докторът искаше да отиде при таблото на Центропечат, за да види официалните съобщения. Но погледът му непрекъснато се плъзгаше към противоположната страна, към прозорците на втория етаж на къщата отсреща. Тези прозорци към улицата някога бяха замазани с бяло. В двете стаи зад тях се пазеха мебелите на собствениците. И въпреки че от студа долните части на стъклата сега се бяха покрили с тънки кристали скреж, виждаше се, че прозорците са чисти, измити от боята. Какво означаваше тази промяна? Дали се бяха върнали собствениците? Или Лара е напуснала и там живеят други и всичко е съвсем иначе.

Неизвестността го тревожеше. Не издържаше вече на вълнението. Пресече, влезе през главния вход и се заизкачва по стълбището, тъй познато и толкова мило на сърцето му. Колко често в горския лагер си беше спомнял до последната извивка ажурната украса на чугунените стъпала. На един от завоите нагоре, като погледнеш през стъпалата, долу се виждат захвърлените под стълбището стари кофи, легени и счупени столове. Същото се повтори и сега. Нищо не беше се променило, беше си както навремето. Докторът изпита почти благодарност към стълбището за неговата вярност към миналото.

Някога бе имало звънец на вратата. Но той беше развален и не работеше още тогава, преди горския плен. Докторът понечи да почука, но забеляза, че вратата е заключена по нов начин, с тежък катинар, окачен на две халки, грубо завинтени в облицовката на едновременно дъбова врата, с красива, на места изронена резба. Порано не допускаха такъв вандализъм. Имаше си секретни брави, които чудесно се заключваха, а случеше ли се да се развалят, имаше си ключари да ги поправят. Тази нищожна дреболия по своему свидетелствуваше за общата и доста напреднала разруха.

Докторът беше сигурен, че Лара и Катенка не са тук, а може би не са и в Юрятин или изобщо ги няма на този свят. Беше готов за най-страшни разочарования. Само колкото да му е чиста съвестта, реши да бръкне в дупката, от която толкова се бояха той и Катенка, и потропа с крак по стената, за да не се натъкне на някой плъх. Нямаше никаква надежда да намери нещо в скривалището. Отворът беше закрит с тухла, той я извади и си пъкна ръката във вдлъбнатина. О, чудо! Ключът и някаква бележка. Бележката беше доста голяма, на цял голям лист. Докторът отиде до прозореца на стълбите. Още по-голямо чудо, почти невероятно! Бележката е писана за него! Той бързо я зачете:

„Господи, какво щастие! Разправят, че си жив и са те открили. Видели са те извън града, веднага ми казаха. Предполагам, че първо ще побързаш да идеш във Варикино, и тръгвам с Катенка за там. За всеки случай ключът е на старото място. Изчакай ме, не мърдай никъде. А, ти не знаеш, сега живея в предната част на къщата, в стаите, дето гледат към улицата. Впрочем ще се досетиш. У дома е пусто и голо,

наложи се да продадем част от мебелите на собствениците. Оставям ти малко ядене, най-вече варени картофи. Затисни капака на тенджерата с ютията или с нещо тежко, както аз съм направила, заради плъховете. Не съм на себе си от радост.”

Тук свършваше лицевата част на бележката. Докторът не обърна внимание, че листът е изписан и от другата страна. Допря разтвореното писмо до устните си, после го сгъна и го прибра заедно с ключа в джоба си. Страшна, раняваща болка преряза безумната му радост. Щом тя, без да се притеснява, без никакво смущение отива във Варикино, значи семейството му не е там. Освен тревогата, която изпитваше, му беше непоносимо болно и мъчно за близките. Защо тя не споменава нищо за тях и не пише къде са, сякаш изобщо не съществуват.

Но нямаше време за умуване. Навън започваше да притъмнява. Още много неща трябваше да свърши, докато е светло. Не на последно място – да се запознае с налепените отсреща декрети. Времената бяха сурови. Човек можеше поради незнание да плати с живота си за нарушаването на някое задължително постановление. И без да отключи, без да свали торбата от прежуленото си рамо, слезе и отиде при стената, голяма част от която беше цялата облепена с най-разнообразна преса.

3

Тази преса се състоеше от вестникарски статии, протоколи на речи от заседания и декрети. Юрий Андреевич плъзна очи по заглавията. „За реда в реквизициите и облагането на заможните класи. За работническия контрол. За фабрично-заводските комитети.” Това бяха наредбите на новата власт в града, които отменяха заварения досегашен ред. Тя напомняше на тукашните жители за безусловността на своите нареждания, може би забравени от тях през временното управление на белите. Но на Юрий Андреевич му призля от безкрайните еднообразни повторения. От кои години бяха тези заглавия? Откога са тези надписи? Миналогодишни? По-миналогодишни? Един път в живота си се беше възхитил от категоричността на този език и прямотата на тази мисъл. Нима заради прибързаното си възхищение трябва да плаща с това, че никога вече да не види в живота си нищо освен тези неизменни оттогава истерични крясъци и наредби, с годините все по-бездушни, неразбираеми и неизпълними? Нима минутата на твърде предана симпатия го беше заробила завинаги?

Мярна му се някакъв откъс от отчет. Зачете го:

„Сведенията за глада показват фаталната бездейност на местните организации. Злоупотребите са очевидни, спекулацията е чудовищна, но какво е направило бюрото на местната профорганизация, какво правят градските, общинските фабрично-заводски комитети? Докато не се премине към масови обиски в складовете на сточна гара Юрятин, на участъците Юрятин–Развилие и Развилие–Рибалка и докато не вземем най-драстични мерки срещу спекулантите, включително разстрел на местопрестъплението, няма да се избавим от глада.”

„Каква завидна слепота! – помисли си докторът. – За какво жито може да става дума, когато то отдавна не съществува в природата? Какви заможни класи, какви спекуланти, когато те са отдавна унищожени по смисъла на предишните декрети. Какви селяни, какви села, като такива вече не съществуват. Каква забрава за собствените си предназначения и мероприятия, които отдавна са направили живота на пух и прах! Какви са тези хора, дето могат години и години да бълнуват в такъв нестихващ трескав екстаз по несъществуващи, отдавна изчерпани теми и нищо да не знаят, и нищо да не виждат наоколо си!”

Зави му се свят и падна в безсъзнание на тротоара. Когато дойде на себе си и му помогнаха да стане, му предложиха да го придружат докъдето е необходимо. Той благодари и се отказа от помощта, като обясни, че е наблизо, тук отсреща.

4

Още веднъж се качи по стълбите и отключи вратата на Лариното жилище. На стълбищната площадка още беше светло – почти колкото при първото му качване. С признателна радост забеляза, че слънцето спокойно го изчаква.

Щракването при отварянето на вратата предизвика някаква суматоха вътре. Празното безлюдно помещение го посрещна с метален звън и дрънчене на падащи тенджери. Плъховете се плъоскаха по корем и се разбягваха. Докторът се погнуши от тази гадост, която явно се беше навъдила вътре в огромни количества.

И преди да е направил още какъвто и да било опит да пренощува тук, реши най-напред да се предпази от тази напаст – да се прибере в някоя по-закътана и добре затваряща се стая и да запуши всички дупки на плъховете с натрошено стъкло и ламарина.

От гостната свърна вляво, към непознатата част от жилището. Мина тъмната холна стая и се озова в друга, светла, с два прозореца към улицата. Точно срещу прозорците на отсрещната страна се тъмнееше къщата с фигурите. Долната част на стената беше облепена с вестници. Минувачите с гръб към прозорците четяха вестниците.

Светлината в стаята и навън беше еднаква – млада, неутаена вечерна светлина на ранната пролет. Целостта на светлината вътре и вън беше тъй ненакърнена, сякаш стаята не беше изолирана от улицата. Имаше само една малка разлика. В Ларината стая, където се намираше Живаго, беше по-студено, отколкото навън, на Купеческая.

Когато докторът най-после почти беше стигнал до града и преди час-два вече прекосяваше улиците му, безмерно нарасналата немощ му се стори като признак на заплашващо го скорошно заболяване и го стресна.

А сега еднородността на светлината вътре и вън пак така безпричинно го зарадва. Потокът студен въздух, еднакъв отвън и в жилището, го сродяваше с вечерните улични минувачи, с настроенията в града, с живота на този свят. Страховете му се разпръснаха. Вече не мислеше, че ще се разболе. Вечерната прозрачност на пролетната всепроникваща светлина му изглеждаше като залог за далечни и щедри надежди. Започна да вярва, че всичко ще е добре и той ще постигне всичко в живота, ще намери всички и ще ги сблужи, всичко ще дообмисли и ще изрази. И чакаше да изпита радостта от срещата с Лара като най-близко доказателство.

Безумна възбуда и необузdana енергия изместиха доскорошната му омаломощеност. Това оживление беше много по-сигурен белег за започващото заболяване, отколкото одевешната слабост. Не го свърташе на едно място. Теглеше го отново навън и ето защо.

Преди да остане тук, искаше да се подстриже и да се обръсне. Затова още по пътя насам беше надничал през витрините на бившите бръснарници. Част от тях не работеха или се използваша за други цели. Тези пък, които отговаряха на някогашното си предназначение, бяха под ключ. Не намери къде да се подстриже и да се обръсне. Нямаше собствен бръснач. Ако би намерил ножица у Ларини, щеше да свърши всичко сам. Но след като прерови всичко по тоалетната ѝ масичка с неспокойна трескавост, не откри ножица.

Спомни си, че на Малая Спаская имаше някога едно шивашко ателие. Помисли си, че ако тази работилница не е закрыта и е още налице и ако той успее да стигне, преди да е свършило работното време, ще може да изпроси една ножица от някоя от шивачките. И още веднъж слезе долу.

5

Споменът не го излъга. Ателието си беше на старото място и работеше. Намираше се в едно търговско помещение на нивото на тротоара с голяма магазинска витрина и с врата откъм улицата. През прозореца се виждаше до отсрещната стена. Жените работеха все едно на улицата.

Вътре беше ужасно тясно. Освен професионалните шивачки тук явно се бяха хванали на работа и любителки измежду застаряващите юрятински дами, за да вземат работнически книжки, за които ставаше дума в декрета на сградата с фигурите.

Техните движения веднага можеха да се отличат от сръчността на истинските шивачки. В ателието се изпълняваха само военни поръчки – за ватени гащи, памуклийки, куртки, а също се съшиваха смешни полушубки от разнопородни кучешки кожи – Юрий Андреевич ги беше виждал вече в горския лагер. Шивачките любителки подпъхваха с неловки пръсти подгънатите пешове под иглите на шевните машини и едвам

се справяха с непривичната, почти сарашка работа.

Юрий Андреевич почука на стъклото и направи знак да го пуснат. Пак със знаци му обясниха, че частни поръчки не приемат. Юрий Андреевич не се задоволи с отговора и повтаряйки същия жест, настоя да го пуснат и да го изслушат. С отказващи движения му дадоха да разбере, че имат спешна работа, да се маха, да не им пречи и да си върви по пътя. Една от шивачките изрази с лицето си недоумение и в знак на отегчение обърна длан напред, питайки с очи какво всъщност иска. Той с два пръста, показалеца и средния, показа режещото движение на ножицата. Жестът му остана неразбран. Решиха, че е нещо неприлично, че ги закача и се задява с тях. Заради опърпания му вид и странното поведение го оприличиха на болен или луд. В ателието се кискаха, подсмиваха се и му махаха с ръце да го отпъдят от прозореца. Най-накрая той се досети да потърси път през някой вътрешен двор, намери го, откри вратата на ателието и почука откъм задната страна.

6

Отвори му възрастна черноока шивачка с тъмна рокля, строга, може би някаква началничка в работилницата.

– Няма отърване! Божие наказание и това си е! Казвайте бързо какво искате. Не ни губете времето!

– Трябва ми ножица, не се учудвайте. Искам да помоля за минутка да ми услужите. Тук пред вас ще си подстрижа брадата и ви я връщам с благодарност.

В очите ѝ се появи недоверчиво учудване. Беше съвсем ясно, че се съмнява в умствените способности на събеседника.

– Ида отдалече. Току-що стигнах до града. На нищо не приличам. Искам да се подстрижа – и ни една бръснарница. Затова реших да опитам сам, но нямам ножица. Бихте ли ми услужили, ако обичате?

– Добре. Аз ще ви подстрижа. Само че да му мислите. Ако е заради друго, ако е някаква хитрост, промяна на външния вид за маскировка, нещо политическо, ще извинявате. Няма да си жертвуваме живота заради вас, ще се оплачем където трябва. Времената сега са други.

– Моля ви се, нищо подобно!

Шивачката го пусна вътре, въведе го в една странична стаичка колкото килерче и след миг той седеше на стола като в бръснарски салон, целият завит с чаршафа, усукан около врата му и затъкнат под яката.

Шивачката отиде за инструментите и след малко се върна с ножица, гребен, няколко машинки различни номера, каиш и бръснач.

– Всичко съм опитала в този живот – обясни тя, като забеляза изумения му поглед, задето разполага с необходимото. – И бръснарка съм била. През миналата война бях милосърдна сестра и се научих да стрижа и да бръсна. Първо ще подкастрим брадата с ножицата, после ще ви обръсна.

– Косата, моля ви, съвсем късо.

– Ще се постареем. Иначе сте интелигентен на вид, а се преструвате, че не знаете. Сега не работим на седмици, а на декади. Днес е седемнадесети, а на датите със седмица бръснарниците имат почивен ден. Нали знаете.

– Честна дума. Защо да се преструвам? Казах ви. Ида отдалече. Не съм тукашен.

– По-кратко. Не шавайте. Така ще ви порежа. Значи не сте тукашен? С какво пристигнахте?

– Със собствените си крака.

– По големия път?

– И по големия път, и по линията. Вагони, вагони – сума нещо под снега!

Всякакви, лукс, първокласни.

– Ето и отсам малко. Сега тук, и готово. По семейна работа ли?

– Каква семейна? Занимавам се с бившия съюз на кредитните дружества.

Инспектор съм, обикалям. Изпратиха ме да ревизирам. Къде, по дяволите! Залостих се в Източен Сибир и не мога да се измъкна. Влакове няма. Та се наложи пешком, какво да се прави. От месец и половина съм на път. На каквото се нагледах, един живот не ми стига да го опиша.

– Няма и нужда да го описвате. Аз ще ви кажа какво да правите. Почакайте малко. Ето ви огледалото. Измъкнете си ръката от чаршафа, дръжте така. Я се погледнете. Какво ще кажете?

– Според мен пак е дълга. Можеше и по-късо.

– Няма да става за прическа. Та викам, хич да не разправяте. За всичко това е по-добре да си млчите. Кредитни дружества, вагони лукс под снега, инспектори и ревизори, най-добре направо да забравите тези думи. Че не знам какво ви се пише. Ще загазите и с двата крака, тия неща не са за сегашно време. По-добре да лъжете, че сте доктор или учител. Ето срязахме вече брадата и ще почнем самото бръснене. Сапунисваме, шат-шат и ще се подмладим с десет години. Ще ида за вода, ще сложа да се топли.

„Коя е тази жена? – си мислеше междувременно докторът в нейно отсъствие. – Чувствувам, че имаме някакви допирни точки и че би трябвало да я познавам. Май съм я виждал някъде или съм я чувал. Сигурно ми прилича на някого. Но на кого, дявол да го вземе?“

Шивачката се върна.

– Ето, че дойде ред на бръсненето. Та тъй значи, по-добре човек много да не дрънка. Това си е вечна истина. Думата е сребро, млчанието – злато. Влакове не знам си какви и разни кредитни дружества! Най-добре да разправяте, че сте доктор или сте учител. А туй, дето сте го видели, оставете си го за вас. Кого ли ще слисате с тия работи! Да не ви дразни бръсначът?

– Малко боли.

– Дере, сигурно дере, знам аз. Ще потърпите, миличък. Няма как. Косъмът ви е загрубял и кожата ви е отвикнала. Да. Та кой ли ще ти се чуди на разни гледки по наше време. Хората обръгнаха. И ние колко тегло видяхме. Тук през атаманщината какво чудо беше! Грабежи, убийства, отвличания! Преследваха хората като зверове. Един например дребен сатрап, сапуновец, намразил, видите ли, поручика. Праща войниците да му направят засада срещу къщата на Крапулски, близо до Крайградската гора. Разоръжават го и под конвой в Развилие. А в Развилие беше същото, което сега е губернкската чека. Лобно място. Не си мърдайте главата. Дере ли? Знам, драги, знам. Какво да се прави. Тук трябва да теглим една контра, а косъмът ви е станал като четина. Твърд. Та такова едно място. Жена му, значи, в истерия. Жената на поручика. Коля, моят Коля! И право при главния. То така си е приказката де, че право при него. Кой ще я пусне. Ами протекция? Тук пък една личност от съседната улица имаше достъп до главния и за всички се застъпваше. Изключително хуманен човек, не беше като другите, разбран. Генерал Галиулин. А наоколо жестокости, зверства, драми на почва ревност. Не ти трябват испански романи.

„Говори за Лара – досети се докторът, но за по-сигурно нищо не каза и не посмя да разпитва. – А когато спомена «не ти трябват испански романи», пак ужасно ми заприлича на някого. Точно с тези неподходящи думи, толкова не на място казани.“

– Сега, разбира се, е съвсем друго. Пак има де, и разследвания, и доноси, и разстрели, колкото си щеш. Но по идея вече е съвсем друго. Първо, новата власт. Отскоро са, още не са се развихрили. Второ, кой каквото ще да каже, ама са за обикновените хора и в това им е силата. Ние, заедно с мен, бяхме четири сестри. И четирите трудещи се. Естествено, че сме повече за болшевиките. Едната ми сестра умря, беше женена за политически. Мъжът ѝ работеше управител на един от тукашните заводи. Синът им, моят племенник, е главатар на нашите селски бунтовници, знаменитост, може да се каже.

„А, това ли било! – сети се изведнъж Юрий Андреевич. – Тя е лелята на Ливерий, местния герой, и балдъзата на Микулицин, бръснарката, шивачката, стрелочницата, всеизвестната майсторица със златни ръце. Но по-добре да продължавам да си млча, за да не се издам.“

– Моят племенник от дете имаше влечение към народа. При баща си израсна, в „Святогор Богатир“. Не знам дали сте ги чували Варикинските заводи? Ама какви ги вършим ние? Ей, че съм заплес! Половината ви брада обръсната, другата половина не. Като се заприказвах, така е. Защо не ми казахте? Изсъхна ви сапунът на лицето. Ще ида да стопля вода, че тази истина.

Когато Тунцева се върна, Юрий Андреевич попита:

– Какво е това Варикино, някое затънтено кътче, забравено от бога, сигурно

дотам не стигат никакви сътресения, нали?

– Не знам колко е затънтено. В ония дебри май им дойде още по-нанагорно. През Варикино минаха някакви банди, не знам какви. Не говорели по нашенски. Извеждали къща след къща навън да разстрелват хората. И си продължили по пътя, без много приказки. Та телата тъй си оставали непогребани в снега. Понеже беше през зимата. Какво така подскачате? Насмалко да ви клъцна гръкляна.

– Казахте, че зет ви бил от Варикино. И той ли си изпати от всички тези кошмари?

– Не, защо. Той с жена си, с божията помощ, навреме се измъкна оттам. С новата, втората. Къде са, не знам, но научихме, че са се спасили. Малко преди това там бяха отишли да живеят някакви нови хора, московско семейство, столичани. Та те още по-преди си бяха заминали. Младият, докторът, главата на семейството, се води изчезнал. Ама то само тъй се вика, изчезнал, за да не страдат хората. Инак сигурно е умрял, убили са го. Търсеха го, търсеха го, никакъв го няма. През това време по-стария го отзоваха. Той беше професор. По селското стопанство. Чувах, че направо от правителството го извикали. Заминаха си през Юрятин още преди втори път да дойдат белите. Пак ли бе, другарче скъпо? Като вземе така да се върти клиентът и да подскача, може да го заколиш, без да искаш. Май много се осланяте на бръснарката. „Значи са в Москва!“

7

„В Москва! В Москва!“ – отекваше на всяка крачка в душата му, когато за трети път се качваше по чугунените стъпала. Празната квартира отново го посрещна с ад от скачащи, падащи, разбягващи се плъхове. Беше му ясно, че заради тази гадост няма да може да мигне нито за минутка. И той започна подготовката за пренощуването със запушване на дупките. За щастие в спалнята не бяха толкова много, значително по-малко, отколкото в останалата част на жилището, където и подът, и стените долу бяха разкъртени. Но трябваше да побърза. Наближаваше нощта. На масата в кухнята го чакаше, вероятно предвидена за идването му, свалена от стената и напълнена до половината газена лампа, а до нея отворена кибритена кутийка с десетина клечки, поне толкова му се видяха. Но по-добре беше да запази и едното, и другото, и газта, и кибрита. В спалнята откри и един нощен светилник с фитилче и следи от масло, почти до дъното изпито вероятно от плъховете.

Страничните дървени первази не прилепваха плътно до пода. Юрий Андреевич вкара в междините малко натрошени парчета стъкло с остро на вътре. Вратата на спалнята плътно допираше долния праг. Можеше хубаво да я затвори, да я заключи и да отдели тази стая със запушените дупки от останалата квартира. За час и нещо се справи с всичко.

В ъгъла на спалнята имаше голяма печка с кахлен корниз почти до тавана. В кухнята бяха складирани дърва, десетина връзки. Юрий Андреевич реши да си вземе две връзки от Ларините и коленичи, за да нареди подпалките върху лявата ръка. Пренесе ги в стаята, стовари ги пред печката, огледа я и набързо провери състоянието ѝ. Искаше да заключи спалнята, но бравата се оказа развалена и затова затъкна вратата с нагъната хартия, да не се отваря, и започна полека-лека да стъква огъня.

Когато нареждаше цепениците, на една от тях отстрани видя белег. С учудване го позна. Бяха следи от стар нишан, двете начални букви „к“ и „д“, които сочеха от кой склад са били необработените дънери. С тези букви се бележеше някога, в Крюгерови времена, дървата от Кулабишевския дял във Варикино, когато заводите продаваха излишъците от дървен материал за огрев.

Наличието на дърва от този вид в домакинството на Лара доказваше, че тя се познава със Самдевятов и той се грижи за нея, както навремето бе снабдявал с всичко необходимо доктора и неговото семейство. Това откритие като нож прониза сърцето му. И по-рано го притесняваше помощта на Анфим Ефимович. Сега неудобството от тези добрини се усложни с други чувства.

Едва ли Анфим я покровителствува заради черните ѝ очи. Юрий Андреевич си представи свободните му обноски и Ларината женска привързаност. Изключено е да няма нещо помежду им.

В печката с общ пукот се разгаряха бурно сухите кулабишевски дърва и колкото повече се разпалваха, толкова повече ревнивото заслепление на доктора, започнало от случайно предположение, се изпълваше с все по-непререкаема сигурност.

Но душата му беше цяла изтерзана и нова болка сменяше предишната. Нямаше нужда да пъди тези подозрения. Мислите му сами, без участие от негова страна, запрескачаха от едно на друго. Размишленията за семейството го завладяха с нова сила и временно засенчиха ревнивите му фантазии.

„Значи сте в Москва, скъпи мои? – Вече му се струваше, че Тунцева бе декларирала благополучното им пристигане. – Отново, вече без мен, повторихте този дълъг тежък път? Как пътувахте? Каква е тази командировка на Александър Александрович, защо са го изискали? Сигурно е поканен от Академията да възобнови преподавателската си работа. Как заварихте къщата? Всъщност дали съществува още тази къща? О, господи, колко е тежко и болезнено. О, да не мисля, да не мисля! Как се объркват мислите ми! Какво ми е, Тоня? Дали се разболявам? Какво ще става с мен и с всички вас, Тоня, Тонечка, Тоня, Шурочка, Александър Александрович? Вскую отринул мя еси от лица Твоего, свете незаходимый? Защо цял живот нещо ви отнася далеч от мен? Защо сме винаги разделени? Но скоро ще се съберем, ще бъдем заедно, нали? Ако няма друг начин, пеша ще стигна до вас. Ще се видим. И всичко отново ще бъде добре, нали?

Но как ме търпи земята, щом все забравям, че Тоня трябваше да роди и сигурно е родила. Вече за кой път забравям. Как ли е минало раждането? Как е родила? На път за Москва са били в Юртин. Вярно, Лара не се познава с тях, но ето тази шивачка-бръснарка, дето не им е никаква, знае за съдбата им, а Лара дума не споменава в бележката. Каква странна неучтивост, ако не и студенина! Също толкова необяснима, както и премълчаването на отношенията ѝ със Самдевятков.“

В този момент Юрий Андреевич плъзна нов, внимателен поглед по стените на стаята. Знаеше, че от подредените и окачените тук вещи нито една не принадлежи на Лара и че обзавеждането на предишните непознати и укрили се стопани в никакъв случай не може да говори за нейния Вкус.

Но въпреки това, въпреки всичко изведнъж се почувствува ужасно сред увеличените фотографии на мъже и жени, наблюдаващи от стената. Дух на враждебност го лъхна от безвкусната мебелировка. Усети се чужд и излишен в тази спалня.

А той, глупакът, колко пъти си беше мислил за този дом, беше тъгувал за него и влизаше в тази стая не като в помещение, а сякаш в мъката си по Лара! Колко ли е смешен отстрани с тази чувствителност! Така ли живеят, така ли се държат и се представят силните хора, практичните като Самдевятков, мъжа красавец? И защо Лара трябва да предпочита неговата безхарактерност и смътния, нереален език на неговото обожание? Дали чак толкова ѝ е необходима такава неяснота? Дали тя самата иска да бъде това, което е за него?

А какво е тя за него, както току-що се изрази? О, отговорът на този въпрос винаги е готов.

Ето пролетна вечер навън. Въздухът цял е разчертан от звуци. Гласовете на заигралите се деца са разпилени на различни далечини, сякаш за да потвърдят, че цялото пространство е живо. И това пространство е Русия, неповторимата му, славна през моря и планини, прочута родителка, мъченица, твърдоглава, смахната, лудетина, боготворена, с вечните ѝ величествени и гибелни прищевки, които никога не могат да се предвидят! О, как е сладостно съществуването! Как е сладостно да живееш на този свят и да обичаш живота. О, как винаги ти се ще да благодариш на самия живот, на самото съществуване, да им изкажеш благодарността си в лицето.

Ето това е Лара. С тях не може да говори, а тя е тяхна представителка, техен израз, техният дар-слух и дар-слово, даден на безгласните начала на съществуването.

И не е вярно, хиляди пъти не е вярно всичко, което наговори тук за нея в миг на съмнение. Напротив – колко съвършено и безупречно е всичко у нея!

Сълзи на възхищение и разкаяние пълнеха очите му. Той отвори печката и разбърка вътре с машата. Чистата пламенна жарави избути най-назад, а недогорелите главни изгреба по-навън, дето е по-силна тягата. Остави за малко вратичката отворена. Правеше му удоволствие да усеща играта на топлината и светлината по лицето и ръцете си. Живият отблясък на пламъка окончателно го вразуми. О, как му

липсваше тя сега, как се нуждаеше в този момент от нещо, което осезателно да изхожда от нея!

Извади от джоба си смачканата ѝ бележка. Извади я обърната, не откъм страната, откъдето я беше чел, и едва сега установи, че листчето е изписано и отзад. Разглади смачканата хартия и на трепкащата светлина на горящата печка прочете:

„За вашите знаеш. Те са в Москва. Тоня роди момиченце.“ Следваха няколко задраскани реда. После: „Задрасках го, защото е глупаво на хартия. Ще се наприказваме, като се видим. Бързам, тичам да търся някакъв превоз. Не знам какво да измисля, ако не намеря. С Катенка ще ми е трудно...“ – краят на изречението се беше изтрил и не можеше да се разчете.

„Бързала е да иска кон от Анфим и сигурно е успяла, щом я няма – спокойно си каза Юрий Андреевич. – Ако съвестта ѝ не беше чиста, тя изобщо нямаше да спомене тази подробност.“

8

Когато печката се разгоря, докторът дръпна душника и малко хапна. След храната усети непроборима сънливост. Легна на дивана, без да се съблече, и заспа дълбоко. Не чуваше оглушителния и безсрамен содом на плъховете зад вратата и в другата стая. На два пъти едно след друго сънува някакви тежки сънища.

Уж беше в Москва, в стая със заключена стъклена врата и за по-сигурно дори я дърпаше за дръжката. Оттатък блъскаше и плачеше, и се молеше да го пусне неговият син Шурочка с детско палтенце, моряшко костюмче и шапка, сладък и нещастен. Зад него с гръм и тътен се сгромолясваха потоци вода от развален водопровод или от канализация, нещо нормално за тогавашното време, и заливаха момченцето и цялата врата или може би там, всъщност точно пред вратата, свършваше някакво дефиле с бясно понесли се потоци, вековен студ и тъмнина.

Срутването и грохотът на падащата вода ужасяваха детето. Не се чуваше какво вика, бученето заглушаваше виковете му. Но Юрий Андреевич виждаше, че устните му изговарят: „Татенце! Татенце!“

Сърцето му се късаше. Той копнееше да сграбчи малкия, да го вдигне на ръце, да го притисне до гърдите си и да бяга с него където му видят очите.

Но облян в сълзи, продължаваше да стиска дръжката на заключената врата и не пускаше момченцето, защото го беше принесъл жертва на криворазбраното чувство за чест и дълг пред друга жена, която не беше майка на детето и всеки момент можеше да влезе в стаята през другата врата.

Юрий Андреевич се събуди в пот и сълзи. „Имам температура. Разболявам се – веднага си помисли той. – Не е тиф. Това е някаква тежка, опасна умора, която се превръща в неразположение, някаква болест с криза, както е при всички сериозни инфекции, и въпросът е само кое ще надделее, животът или смъртта. Но как ми се спи.“ И той отново заспа.

Сънува тъмно зимно утро със запалени лампи на някаква многолюдна улица в Москва, сигурно преди революцията, ако се съди по ранното оживление, по дрънченето на първите трамваи, по светлината на нощните улични фенери, нашарили с жълти ивици сивия предутринен сняг навън.

Сънува някакво продълговато жилище с много прозорци, всичките към улицата, ниско, може би на втория етаж, със спуснати до пода завеси. Вътре спяха в различни пози хора с дрехите като във влак и цареше пътнически безпорядък с пръснати огризки по мазните отворени вестници, оглозгани и неприбрани кокали от печени пилета, крилца и кълки, и имаше събути за през нощта и събрани по чифтове обуца по пода, обуца на временно гостуващи роднини и познати, транзитни и бездомни. Из къщата бързо и безшумно сновеше Лара, домакинята, обзета от грижи, с набързо препасано сутрешно халатче, а той отегчително се влачеше по петите ѝ и непрестанно нещо изясняваше, тъпо, в неудобен час, а тя вече нямаше нито минутка за него и при обясненията му само обръщаше глава с тихите си недоумяващи погледи и с изблиците на безподобния си сребрист смях, единствените видове близост, които все още си позволяваха. И тъй далечна, студена и привлекателна беше тази, на която всичко бе

дал, която единствена бе предпочел, но той с отпора си срещу нея всичко бе обезценил и унищожил!

9

Не той самият, а нещо много по-общо, отколкото бе той, ридаеше и плачеше в него с нежни и светли думи, които фосфоресцираха в тъмното. И заедно с плачещата си душа плачеше и той. Беше му жал за себе си.

„Разболявам се, болен съм – осъзнаваше в мигове на просветление между фазите на сън, на треска и безпаметство. – Все пак е някакъв вид тиф, който не е описан в учебниците и не сме го учили в Медицинския факултет. Трябва нещо да си сготвя да ям, иначе ще умра от глад.“

Но при всеки опит да се надигне на лакът установяваше, че няма сили да се помръдне, и губеше съзнание или заспиваше.

„Колко ли време лежа тук облечен? – запита се в един от тези проблисъци. – Колко часа? Колко дни? Когато се разболях, започваше пролетта. А сега има скреж на прозореца. Целият е на шупли и е толкова мръсен, че от него в стаята притъмнява.“

В кухнята плъховете вдигаха шум с катурнатите чинии, тичаха нагоре по стената от другата страна, падаха с тежките си туловища на пода, отвратително изквичаваша с контраалтови плачещи гласове.

И той пак спеше и се будеше, и откриваше, че прозорците със снежната паяжина на скрежа светят в розовата жарава на някакво зарево, което искри в тях като червено вино в кристални чаши. И не знаеше и се питаше какво е това зарево, изгрев или залик?

Веднъж му се счука човешки гласове някъде съвсем наблизо и падна духом, защото реши, че започва да се побърква. В сълзи на жалост към себе си с беззвучен шепот възропта срещу небето, защо се бе отвърнало от него, защо го е изоставило. „Вскую отринул мя еси от лица Твоего, свете незаходимый, и покрила мя есть чуждая тъма окаянного!“

И изведнъж разбра, че не бълнува и е най-истинската истина, че е преоблечен и измит, и лежи с чиста риза на чисто постлано легло, а не на дивана, и че заедно с него плаче Лара, седнала на постелята му, сведена над него, сляла косите си с неговите коси и сълзите си с неговите сълзи. И от щастие загуби съзнание.

10

В неотдавнашната си треска бе укорявал небесата за безразличието им, а небесата се свеждаха над него с цялата си шир и две големи бели женски ръце се бяха протегнали към него. Притъмняваше му от радост и както се изпада в безсъзнание, така той изпадаше в бездната на блаженството.

Откакто се помнеше, все нещо вършеше, вечно беше зает, работеше вкъщи, лекуваше, изследваше, изучаваше, произвеждаше. Колко хубаво беше да престане да действа, да намира, да мисли и временно да предостави тези дейности на природата, а самият той да се превърне във вещь, в замисъл, в произведение в нейните милосърдни, възхитителни, леещи красота ръце!

Юрий Андреевич бързо се възстановяваше. Лара го лекуваше, спасяваше го с грижите си, с лебедовобялата си прелест, с влажнодиханния гърлен шепот на своите въпроси и отговори.

Разговорите им на тих глас, дори най-незначителните, биваха значими като Платоновите диалози.

Още повече от общността на душите ги обединяваше пропастта, която ги делеше от останалия свят. И за двамата беше еднакво отблъскващо всичко фатално типично в съвременния човек, неговата заучена възторженост, кресливият му патос и онази смъртна обезкриленост, внушавана от безбройните корифеи на науките и изкуствата с цел гениалността завинаги да остане най-голяма рядкост.

Любовта им беше безмерна. Но всички хора се влюбват и не забелязват изключителното в своето чувство.

А за тях – и в това беше тяхната неповторимост – миговете, когато като повей на вечността в обреченото им човешко битие ги парваше дъхът на страстта, бяха минути на откровение и овладяване на все нови и нови неща за себе си и за живота.

11

– Ти трябва непременно да се върнеш при близките си. Не бих те задържала нито за миг. Но сам виждаш какво става. Щом се обединихме със Съветска Русия, веднага ни погълна нейната разруха. Използват Сибир и Изтока да запушват дупките. Ти нищо не знаеш. През времето на болестта ти толкова неща в града се промениха. Запасите от нашите складове се прехвърлят към центъра, в Москва. За нея това е капка в морето, продоволствието чезне там като в бездънна яма, а ние оставаме без храна. Няма поща, няма пътнически влакове, само ешелони с жито. В града пак се надига ропот, както преди въстанието на Гайда*, и пак в отговор на недоволството се е развихрила чека.

[* _Радол Гайда_ (1892–1948) – чехословашки контрареволуционен военен деец; през 1919 г. командува Сибирската армия; прави опит за военен преврат във Владивосток. – Б.пр.]

Къде ще ходиш такъв, кожа и кости, почти береш душа. И пак ли пеш? Няма да стигнеш! Съвземи се, посъбери сили и тогава тръгвай.

Не бих си позволила да те поучавам, но на твоето място преди заминаването непременно бих се хванала малко на служба, непременно по специалността, това се цени, бих отишла в отдела на здравеопазването например. Той си остана в предишното медицинско управление.

Иначе виж какво излиза. Син на сибирски милионер самоубиец, жена му – дъщеря на тукашен фабрикант и помешчик. Той самият бил при партизаните и избягал. Както и да го въртиш, то си е дезертьорство от военнореволюционните редици. В никакъв случай не бива да оставаш без работа, настрана. И моето положение не е по-добро. И аз ще тръгна на работа, ще постъпя в губернияския отдел за просвета. И при мен е опряло до кокала.

– Как така? Ами Стрелников?

– Точно заради това, заради Стрелников. И по-рано бях ти разправяла колко много врагове има. Червената армия победи. Сега безпартийните военни, които бяха близо до върховете и твърде много знаят, трябва да се изхвърлят като парцали. И пак добре, ако само ги изхвърлят, а не ги очистят, та да няма живи свидетели. И Паша ще е един от първите. Той е в голяма опасност. Бил е в Далечния изток. Чух, че е избягал и се крие. Говори се, че го търсят. Но стига за него. Мразя да плача, а чувствавам, че ако спомена още нещо, ще се разрева.

– Ти си го обичала и продължаваш много да го обичаш, нали?

– Оженила съм се за него и ми е мъж, Юрочка. Той е възвишен, светъл характер. Много съм виновна пред него. Не съм му направила нищо лошо, ще е нечестно да се каже така. Обаче той е много истински човек, много пряк, а аз съм нищожество, аз съм нищо в сравнение с него. Това е вината ми. Но моля те, да спрем дотук. Някой друг път сама ще се върна към тази тема, обещавам ти. Колко е чудесна твоята Тоня. Като от картина на Ботичели. Аз бях, когато раждаше. Страшно ми допадна. Но моля те, друг път ще ти разкажа. И така, хайде и двамата да се трудим! Заедно ще ходим на работа. Всеки месец ще вземаме заплати по милиарди. Допреди последния преврат тук бяха в обращение сибирските пари. После ги анулираха и дълго време, през цялото ти боледуване, бяхме без банкноти. Да. Представи си. Невероятно, но все някак се оправяхме. Сега в бившето ковчежничество докараха цял влак книжни пари, разправят, че имало поне четиридесет вагона. Отпечатани са на големи листове в два цвята, сини и червени, и като пощенските марки са разделени на малки четириъгълничета. Сините са по пет милиона квадратчето, а червените са по десет милиона. Боята им е лоша, пуска и цапа.

– Виждал съм тези пари. Въведоха ги точно когато заминавахме от Москва.

12

– Какво прави толкова време във Варикино? Нали няма никой там, празно е. Защо се забави?

– С Катенка разчиствахме у вас. Беше ме страх, че първо там ще идеш. Не исках да завариш къщата в такъв вид.

– В какъв? Какво става там – разтурено ли е, разхвърляно?

– Разхвърляно е. Мръсно. Почистих.

– Каква уклончива лаконичност. Ти нещо премълчаваш, криеш нещо. Твоя воля, няма да те разпитвам. Разкажи ми за Тоня. Как кръстиха детето?

– Маша. На майка ти.

– Разкажи ми за тях.

– Моля те, да оставим за друг път. Нали ти казах, едвам се сдържах да не ревна.

– Този Самдевятов, дето ти е дал коня, е интересен образ. Не намираш ли?

– Свърхинтересен.

– Познавам го много добре – Анфим Ефимович беше наш семеен покровител тук, на новото място, той ни помагаше.

– Знам. Той ми каза.

– Сигурно сте приятели? Вероятно и на теб гледа да бъде полезен!

– Просто ме обсипва с благодеяния. Не знам какво щях да правя без него.

– Представям си. Предполагам, че отношенията ви са дружески, близки и без много церемонии? Той сигурно доста те ухажда?

– И още как! Нямам мира!

– А ти? Прощавай. Чувството за мярка ми изневери. С какво право те разпитвам? Прощавай. Това е неделикатно.

– О, моля ти се. Сигурно друго те интересува – степента на нашата близост. Ти искаш да знаеш дали в добрите ни отношения не се е прокраднало нещо по-лично? Не, разбира се. Безкрайно съм му задължена и никога не мога да му се отплатя, но дори да ме позлати, дори живота си да би дал заради мен, това не би ме приближило нито крачка до него. По рождение съм враждебно настроена към този тип хора, с които нямам нищо общо. В житейските въпроси тези предприемчиви, самоуверени, властни хора са незаменими. В интимните отношения същото пъчещо се мустакато мъжко самодоволство е непоносимо. Моите представи за близостта и за живота са съвсем други. И не само това. В нравствено отношение Анфим ми прилича на един много по-отблъскващ човек, виновника за това, че съм такава, и благодарение на когото съм това, което съм.

– Не те разбирам. Каква си? За кое говориш? Обясни ми. Ти си най-прекрасната от всички хора на света.

– Ах, Юрочка, как можеш! Аз ти говоря сериозно, а ти ми излизаш с такива салонни комплименти. Питаш каква съм. Аз съм прекършен човек, аз съм белязана за цял живот. Преждевременно, престъпно рано бях направена жена, бях просветена в живота откъм най-лошата му страна, откъм превратните, булевардните разбирания на един самоуверен застаряващ безделник От предишните времена, който на всичко посягаше и всичко си позволяваше.

– Досещам се. Предполагах нещо такова. Но чакай. Мога да си представя твоята недетска болка от онова време, страха на заплашената неопитност, първата ти обида на млада девойка. Но това е в миналото. Искам да кажа – сега не ти трябва да страдаш от това, а хора като мен, които те обичат. Аз трябва да си скубя косите и да изпадам в отчаяние заради закъснението, задето не съм бил още тогава с теб, за да предотвратя случилото се, щом то наистина е нещастие за теб. Странно нещо. Струва ми се, че силно, страстно, до смърт мога да ревнувам само спрямо нещо по-долно и по-далечно. Съперничеството с по-висшето ще предизвика у мен съвсем друго чувство. Ако близък по дух и обичан от мен човек се влюби в същата жена, в която съм влюбен и аз, това би предизвикало у мен усещането за печално братство с него, а не спор и вражда. Естествено, нито за миг не бих могъл да деля с него обекта на обожанието си. Но бих отстъпил с чувство на съвсем друго страдание, не ревност, не толкова парещо и кърваво. Същото бих изпитал при сблъсък с творец, който би ме покори с превъзхождащата си сила в сходни с моите неща. Сигурно бих се отказал от търсенията си, ако те повтарят неговите опити, с които ме е победил.

Но аз се отклоних. Мисля, че не бих те обичал тъй много, ако ти нямаше от какво да се оплачеш и за какво да съжаляваш. Аз не обичам тези, които са винаги

прави, никога не са падали, не са се препъвали. Тяхната добродетел е мъртва и не струва пукната пара. Красотата на живота не се е разкривала пред тях.

– Точно за тази красота. Струва ми се, че за да я съзре човек, се иска непокътното въображение, чиста възприемчивост. А точно това ми е отнето. Може би щях да придобия свои собствени възгледи за живота, ако още от първите крачки не бях го видяла в чуждото опошлено отражение. И не само това. Поради намесата на едно безнравствено самонаслаждаващо се нищожество в начеващия ми живот не можа да потръгне по-късно и бракът ми с този голям и забележителен човек, който много ме обичаше и комуто отговарях с взаимност.

– Чакай. После ще ми разкажеш за мъжа си. Казах ти, че у мен буди ревност обикновено по-нисшият, а не равният. От мъжа ти не те ревнувам. А онзи?

– Кой „онзи“?

– Онзи сладострастник, който те е погубил. Кой е той?

– Доста известен московски адвокат. Той беше приятел на баща ми и след неговата смърт материално подпомагаше майка ми, когато бяхме в затруднено положение. Неженен, заможен. Сигурно ти внушавам преголям интерес към него и го правя по-значителен, отколкото е, с това, че така го черня. Той е най-обикновен. Ако искаш, ще ти кажа името му.

– Няма нужда. Познавам го. Веднъж съм го виждал.

– Така ли?

– Веднъж в хотела, когато майка ти се беше тровила. Късно вечерта. Бяхме още деца, ученици.

– А, помня този случай. Вие пристигнахте и стояхте в тъмното, в антрето пред стаята. Може би никога нямаше да си спомня тази сцена, но благодарение на теб ми изплува в съзнанието. Ти ми я припомни май в Мелюзеево.

– И Комаровски беше там.

– А? Възможно е. Може да си ме виждал с него. Често бивахме заедно.

– Защо се изчерви?

– От името Комаровски в твоята уста. Толкова е неочаквано и непривично.

– С нас беше един мой приятел, съученик. И знаеш ли какво ми съобщи тогава?

Че бил виждал този човек, Комаровски, някога, случайно, при най-неочаквани обстоятелства. Веднъж, когато пътували, това момче, Михаил Гордон, станал свидетел на самоубийството на моя баща, фабриканта милионер. Миша бил в един влак с него. Баща ми се хвърлил от влака в движение с явното намерение да се самоубие и умрял на място. Бил заедно с Комаровски, негов юриконсулт. Комаровски карал баща ми да пие, объркал всичките му работи, докарал го до фалит и го тласнал към самоубийство. Той е виновникът за неговата смърт и за това, че останах сирак.

– Не може да бъде! Какво невероятно съвпадение! Наистина ли? Значи той е бил и твой зъл гений? Как ни сродява това! Просто някакъв знак свише!

– Ето, от него те ревнувам безумно, непреодолимо.

– Откъде-накъде! Аз не само че не го обичам – аз го презирам.

– Дали се познаваш толкова добре? Човешката и особено женската натура е тъй неясна и противоречива! С някакъв крайчец на своето отвращение ти може би си много по-зависима от него, отколкото от всеки друг, когато обичаш по своя воля, без принуда.

– Колко е страшно това, което казваш. И както винаги си толкова точен, че подобно противоестествено нещо ми звучи като истина. Но тогава е ужасно!

– Успокой се. Не ме слушай. Искях да кажа, че те ревнувам от нещо тъмно, несъзнателно, от нещо, за което няма обяснение, което и през ум не може да ти мине. Ревнувам те от всичко, което те заобикаля, от капчиците пот по кожата ти, от бацилите, които се носят във въздуха и могат да проникнат в теб, да отровят кръвта ти. Така те ревнувам и от Комаровски, който ще те отнеме някога от мен, както някога ще ни раздели моята или твоята смърт. Знам, че тези думи ще ти се сторят някакъв поток от неясноти. Не мога да се изразя по-ясно и по-точно. Аз безумно, безкрайно, до лудост те обичам.

– Разкажи ми нещо повече за мъжа си. Той е „вписан редом с мене във страницата черна на съдбата“ – както казва Шекспир*.

[* Превод В. Петров.]

– Откъде е това?

– От „Ромео и Жулиета“.

– Много съм ти разказвала за него в Мелюзеево, когато го търсех. И после тук, в Юрятин, в първите ни среши с теб, когато ти ми каза, че е искал да те арестува в своя вагон. Мисля, че съм ти разправяла, или не съм, може би се лъжа, как веднъж го видях отдалече, когато се качваше в колата. Не можеш да си представиш с каква охрана беше! Мисля, че почти не беше променен. Същото красиво, честно, решително лице, най-честното от всички лица, които съм виждала на света. Нито сянка от позорство, мъжествен характер. Такъв е бил винаги и такъв си остана. Но все пак забелязах една промяна, която ме разтревожи.

Сякаш нещо отвлечено беше влязло в този облик и го беше обезцветило. Живото човешко лице бе станало олицетворение, принцип, израз на идеята. Сърцето ми се сви, когато го видях. Разбрах, че това е резултат от онези сили, на които се е подчинил, възвишени, но умъртвяващи и безмилостни, които и него няма да пощадят някой ден. Стори ми се, че е белязан и че това е печатът на обречеността. Но може би бъркам. Може би съм под впечатление на твоите думи, когато ми описа вашата среща. Толкова много неща копирам от теб извън взаимността на чувствата ни.

– Не, разкажи ми за вашия живот преди революцията.

– От малка копнеех за чистота. Той беше нейното възплъщение. Бяхме почти съседи. Той, Галиулин, аз. Аз бях за него детското му увлечение. Той примираше и припаднаше, щом ме видеше. Сигурно е грозно, че говоря за това и че го знам. Но щеше да е още по-грозно, ако се преструвах, че не го знам. Аз бях детската му любов, онова заробващо чувство, което крием, което детската гордост не ни позволява да издадем и което без думи се изписва на лицето ни и е очевидно за всички. Бяхме приятели. Ние с него сме толкова различни, колкото съм еднаква с теб. И аз тогава го избрах в сърцето си. Реших да свържа живота си с това прекрасно момче веднага щом пораснем и още тогава мислено се сгодих за него.

Ако можеш да си представиш само колко е талантлив! Невероятно! Син на обикновен стрелочник или кантонер, той благодарение на своята даровитост и упорития си труд достигна – насмалко да кажа нивото, но по-точно – върховете на съвременните университетски знания по две специалности: математиката и хуманитарните науки. Да не е малко!

– В такъв случай какво попречи на семейното ви разбиране, щом толкова сте се обичали?

– Ох, колко е трудно да се отговори на този въпрос! Сега ще ти го разкажа. Но странно. Аз ли, слабата жена, да обяснявам на теб, който си толкова умен, какво става сега с живота изобщо, с човешкия живот в Русия, и защо се рушат семействата, включително твоето и моето? О, като че ли въпросът е в хората, в сходството и несходството на характерите, в любовта и нелюбовта! Всичко производно, подредено, всичко, свързано с всекидневното, с човешкото гнездо и реда, всичко това отиде по дяволите ведно с преврата сред цялото общество и неговото преустройство. Всичко, свързано с бита, е съсипано и разрушено. Остана само небитовата, неприложената сила на голата, обрана до шушка душевност, за която нищо не се е променило, защото през цялото време е треперила, зъзнала е и се е стремела към най-близната до себе си, също гола и самотна. Ние с теб сме като първите хора, като Адам и Ева, които в началото на света не са имали с какво да се прикрият – и ние с теб сме така голи и бездомни в края на света. Ние с теб сме последният спомен за всичко безкрайно велико, което е било сътворено в света за хиляди и хиляди години между тях и нас, и в памет на тези изчезнали чудеса ние дишаме и се обичаме, и плачем, и държим един за друг, и се вкопчваме един в друг.

След кратко мълчание тя продължи много по-спокойно:

– Ще ти кажа. Ако Стрелников станеше отново Пашенка Антипов. Ако престанеше

да вилнее и да се бунтува. Ако времето се обърнеше назад. Ако някъде в далечината, накрай света, като по чудо светнеше прозорецът на нашата къща с лампата и книгите на масата му, може би на колене щях да запълзя към него. Душата ми щеше да се обърне. Нямах да устоя при зова на миналото, зова на верността. Бих пожертвувала всичко. Най-скъпото. Теб. Близостта с теб, толкова лека, естествена, подразбираща се от само себе си. О, прости миг Какво говоря. Не е вярно.

Тя се хвърли на врата му и заплака. Скоро дойде на себе си. Избърса сълзите си и каза:

– Но това е същият глас на дълга, който те кара да бързаш при Тоня. Господи, колко сме нещастни! Какво ще стане с нас? Какво да правим?

Когато съвсем се успокои, допълни:

– Все пак не ти отговорих защо се разруши нашето щастие. Толкова лесно го разбрах след това. Ще ти разкажа. Няма да е само нашата история. Такава стана съдбата на мнозина.

– Говори, умнице моя.

– Оженихме се малко преди войната, две години преди да избухне. И тъкмо заживяхме самостоятелно, подредихме къщата – започна войната. Сега съм сигурна, че в нея е вината за всичко, което последва, всички нещастия, които се стовариха върху нашето поколение. Добре си спомням детството си. Заварих времената, когато бяха в сила понятията на предишния мирен век. Беше прието човек да се доверява на гласа на разума. За естествено и нужно се смяташе онова, което ти подсказваше съвестта. Смъртта на човека от ръката на друг човек беше невероятно, изключително, ненормално явление. Смяташе се, че убийствата стават само в трагедиите, в романите из живота на детективите и във вестникарските хроники, но не и в нормалния живот.

И внезапно този скок от безметежната, невинната умереност – в кръвта и воплите, в това всеобщо безумие и жестокост на всекидневното и ежечасното, узаконеното и възхваляваното изстребване.

Тези неща сигурно никога не отминават безследно. Ти вероятно по-добре от мен помниш как всичко изведнъж започна да се руши. Разписанието на влаковете, осигуряването на храна за градовете, основите на домашния ред, нравствените устои на съзнанието.

– Продължавай. Знам какво ще кажеш. Как добре разбирам всичко! Каква радост е да те слушам.

– Тогава на руската земя дойде неправдата. Най-голямата беда, коренът на бъдещото зло беше загубената вяра в цената на собственото ни мнение. Някои си въобразиха, че времето, когато следвахме гласа на нравствения инстинкт, е отминало, че вече трябва да играем по общата свирка и да живеем с чужди, натрапени представи. Започна да се засилва властта на фразата, отначало на монархичната, после на революционната.

Тази обществена заблуда беше всеобхватна и заразна. Всичко попадеше под нейното влияние. Против тази пагуба не устоя и нашият дом. Нещо в него се пропука. Вместо непринудената живост, която цареше у нас, нотки от глупашките декламации проникнаха и в нашите разговори, някакво парадно, задължително философстване по задължителните световни теми. Можеше ли такъв впечатлителен и самовзискателен човек като Паша, който така безпогрешно отличаваше същинското от измамното, да подмине този зараждащ се фалш и да не го забележи?

И той направи съдбоносната си грешка, която още тогава предреши всичко. Сметна знаменieto на времето, общественото зло за наше домашно явление. Възприе неестествения тон, официалната студенина на нашите разсъждения като укор към себе си, като доказателство, че е скучен, посредствен, досаден. Сигурно ти се струва невероятно такива дреболии да означават нещо в съвместния живот. Ти не можеш да си представиш колко важно беше това, колко глупости направи Паша заради тези детинщини.

Той отиде на война, което изобщо не се искаше от него. Направи го, за да ни освободи от себе си, от въображаемия си гнет. Оттук започнаха безразсъдствата му. С някакво хлапашко, невярно насочено самолюбие се обиди на нещо в живота, на което обикновено не се обиждаме. Започна да се цупи на събитията, на историята. Започна конфликтите с нея. Той и до днес си урежда сметките с историята. Оттук и предизвикателните му умопомрачения. Заради глупавите си амбиции върви към сигурна

гибел. О, ако можех да го спася!

– Как безкрайно чисто и силно го обичаш! Обичай го, обичай го! Не те ревнувам, не ти преча.

15

Неусетно дойде и си отиде лятото. Докторът оздравя. Временно, в очакване на предполагаемото заминаване за Москва, започна работа на три места. Бързото обезценяване на парите го накара да се хване на няколко служби.

Докторът ставаше с петлите, излизаше на Купеческая, спускаше се покрай кино „Гигант“ към бившата печатница на Уралската казашка войска, сега преименувана на „Червен печатар“. На ъгъла на Городская, на вратата на Градското управление го посрещаше табелка „Бюро жалби“. Пресичаше по диагонал площада и излизаше на Малая Буяновка. Отминаваше завода на Стенгоп и през задния двор на болницата влизаше в амбулаторията на Военния лазарет, основната си месторабота.

Половината му път минаваше под сенчести дървета, надвесени над улиците, покрай чудновати, повечето дървени къщурки с остро вирнати покриви, с метални огради, украсени врати и резбовани кепенци на прозорците.

Близо до амбулаторията, в някогашната наследствена градина на търговката Гореглядова, имаше интересна ниска къща в староруски стил. Тя беше облицована с гледжосани плочки с пирамидки, назъбени навън като старинни московски болярски палати.

Три-четири пъти в декадата докторът отиваше от амбулаторията на заседание в бившия дом на Лигети на Старая Миаская, където сега се помещаваше Областният отдел на здравеопазването.

В съвсем друг, далечен квартал се намираше къщата, дарение на града от бащата на Анфим, Ефим Самдевятков, в памет на жена му, починала при раждането на Анфим. В тази къща беше настанен основаният от Самдевятков Институт по гинекология и акушерство. Сега в нея се провеждаха ускорените медико-хирургически курсове „Роза Люксембург“. Юрий Андреевич водеше там обща патология и няколко факултативни предмета.

Вечерта се връщаше от всичките си служби измъчен, гладен и заварваше Лариса Фьодоровна в разгара на домакинската работа, край печката или над коритото. В този прозаичен и делничен вид, рошава, със запретнати ръкави и затъкната пола, с царствената си привлекателност, от която дъхът му секваше, тя почти го стряскаше, повече, отколкото ако ненадейно я завареше облечена за бал, извисена и сякаш израснала на високи токчета, с деколтирана рокля и широки шумолящи поли.

Тя готвеше или переше, после с останалата сапунена вода миеше пода вкъщи. Или спокойна и не толкова уморена гладеше и кърпеше своите, неговите и детските дрехи. Или свършила с готвенето, прането и чистенето, учеше с Катенка. Или сведена над книгите, се занимаваше със собствената си политическа преподготовка, преди да стане отново учителка в обновеното училище.

Колкото по-близки чувствуваше тази жена и момиченцето, толкова по-не смееше да ги възприема като свое семейство, толкова по-строга ставаше забраната, която бе наложил на такива мисли от чувството за дълг пред близките и болката поради нарушената вяност към тях. За Лара и Катенка нямаше нищо оскърбително в това ограничение. Напротив, такъв несемеен вид отношения съдържаше, цял един свят от почителност, който изключваше всякаква фамилиарност и безцеремонност.

Но това раздвоение винаги го измъчваше и нараняваше и Юрий Андреевич го търпеше, както се търпи незараснала, често отваряща се рана.

16

Така минаха два-три месеца. Веднъж през октомври Юрий Андреевич каза на Лариса Фьодоровна:

– Знаеш ли, май ще трябва да напусна. Старата, вечна история. Първо започва идеално. „Най-важното е честната работа. И идеите, особено новите. Как да не ги

приветствуваме. Добре дошли. Работете, борете се, търсете.”

Но всъщност се оказва, че под идеи се подразбирала само имитацията им, словесната гарнитура за възвеличаване на революцията и вождовете. Това е уморително и омръзва. Не ме бива по тази част.

И те сигурно са прави. Разбира се, че не съм с тях. Но ми е трудно да се примиря с мисълта, че те са герои, светлосарни личности, а аз съм някакво нищожество, поборник за мрака и угнетяването на човека. Говори ли ти нещо името Николай Веденяпин?

– Разбира се. Чувала съм го още преди да те познавам, а после и от теб. Често го споменава Симочка Тунцева. Тя е негова последователка. Но да ти призная, книгите му не съм чела. Не обичам съчиненията, изцяло посветени на философията. Според мен философията трябва да бъде скъперническа подправка за изкуството и живота. Да се занимаваш само с нея, е така неестествено, все едно да ядеш само хрян. Впрочем прощавай, прекъснах те с глупостите си.

– Не, напротив. Съгласен съм с теб. Начинът ти на мислене почти съвпада с моя. Та за моя вуйчо. Може би действително ми е оказал вредно влияние. Но те самите в един глас викат: гениален диагностик, гениален диагностик! Наистина рядко бъркам в разпознаването на болестта. Но това е именно омазната им интуиция, която за тях е прегрешение – цялостното, всеобхватното познание.

Аз съм луд на тема мимикрия, външното приспособяване на организмите към окраската на околната среда. Тук, в това цветово приспособяване, се крие някакъв удивителен преход на вътрешното към външното.

Позволих си да засегна този въпрос на лекциите. И веднага: „Идеа-лизъм! Мистика! Натурфилософията на Гьоте! Неошелингианство!”

Трябва да се махна. В здравеопазването и в института ще подам молба за напускане, а в болницата ще гледам да се задържа, докато не ме изпъдят. Не искам да те плаша, но понякога имам чувството, че всеки момент ще ме арестуват.

– Опазил те бог, Юрочка. За щастие още не сме стигнали дотам. Но имаш право. Нищо не ти пречи да си по-внимателен. Според моите наблюдения всяко установяване на тази млада власт минава през няколко етапа. В началото – тържество на разума, критичен дух, борба с предразсъдъците.

После започва вторият период. Вече надделяват тъмните сили на примъкналите се, фалшиво съчувстващите. Расте мнителността, започват доноси, интриги, омраза. Ти си прав, сега сме в началото на втората фаза.

Веднага ще ти дам пример. В тукашната колегия на революционния трибунал пратиха от Ходатское двама стари политически каторжници, бивши работници – Тиверзин и Антипов.

И двамата много добре ме познават, единият чисто и просто е баща на мъжа ми, мой свекър. Но всъщност тъкмо откакто ги пратиха тук, съвсем отскоро, започнах да треперя за живота на Катенка и за собствения си живот. Те са способни на всичко. Антипов никак не ме обича. Като нищо могат един прекрасен ден да ни унищожат – и нас, и дори Паша – в името на висшата революционна справедливост.

Продължението на този разговор се състоя доста скоро след това. Междувременно бе извършен нощен обиск на Малая Буяновка номер четиридесет и осем, близо до амбулаторията, у вдовичката Гореглядова. В къщата намерили складирано оръжие и разкрили контрареволюционна организация. Много хора в града бяха задържани, обиските и арестите продължаваха. По този повод се носеше слух, че неколцина от заподозрените се прехвърлили отвъд реката. Изказваха се следните мнения: „Че каква полза? От река до река си има разлика. Има някои реки – ама реки! Например в Благовещенск на Амур на единия бряг е съветска власт, на другия – Китай. Скочиш във водата, преплуваш, и край – адио. Е, туй се вика река. Съвсем друга работа.”

– Положението се влошава – каза Лара. – Безопасното време свърши. Сигурно ще ни арестуват, и тебе, и мене. И какво ще стане с Катенка? Аз съм майка. Трябва да предотвратя нещастиято, да измисля нещо. Трябва да имам готово решение за такъв случай. Само от мисълта за това полудявам.

– Нека помислим. Как можем да си помогнем? Имаме ли сили да отбием този удар? Изглежда, така ни е било описано.

– Не можем да избягаме и няма къде. Но можем временно да изчезнем, да отстъпим на заден план. Да заминем например за Варикино. Все си мисля за

варикинската къща. Доста е далече и е в окаян вид. Но там няма да се навираме в очите на хората както тук. Идва зима. Бих ти предложила да пренощуваме там. Докато ни намерят, ще мине цяла година, а това е все пак спечелено време. Самдевятов ще ни бъде връзката с града. Може би ще се съгласи да ни скрие? А? Какво ще кажеш? Вярно, там сега няма жива душа, много е пусто и страшно. Поне така беше през март, когато ходих. Казват, че имало и вълци. Страшно е. Но хората, особено хора като Антипов или Тиверзин, вече са по-страшни от вълците.

– Не знам какво да ти кажа. Нали ти самата все ме караше да замина за Москва, убеждаваше ме да не отлагам. Сега е станало по-възможно. Проверих на гарата. Изглежда, вече малко през пръсти гледат на контрабандистите. Май не свалят от влака, ако си без билет. Уморили са се да разстрелват, по-нарядко разстрелват.

Безпокоя се, защото всичките ми писма до Москва остават без отговор. Трябва да стигна дотам и да изясня какво се е случило с моите. Ти самата настояваше. Тогава как да разбирам думите ти за Варикино? Да не смяташ сама, без мен, да заминеш за тази ужасна дупка?

– Не, без теб, разбира се, е немислимо.

– А мен ме пращаш в Москва?

– Да, необходимо е.

– Виж. Знаеш ли какво? Имам чудесна идея. Да заминем заедно за Москва. Вие с Катенка да дойдете с мен.

– В Москва ли? Ти си луд. Откъде-накъде? Не, трябва да остана. Трябва да съм някъде наблизо. Тук ще се реши съдбата на Пашенка. Трябва да дочакам развързката и ако е необходимо, да съм до него.

– Тогава да помислим за Катенка.

– Понякога идва да ме види Симушка, Сима Тунцева. Тези дни говорихме за нея.

– Да, разбира се. Често я виждам у нас.

– Чудя ти се. Можете май са слепи. На твоє място веднага щях да се влюбя в нея. Чудесна е! Каква външност! Висока. Стройна. Умна. Начетена. Добра. Трезвомислеща.

– Когато се върнах тук от плен, ме подстрига сестра й Глафира.

– Знам. Те живеят заедно с голямата, Авдотя, библиотекарката. Много честно и работно семейство. Искам да ги помоля в най-лошия случай, ако ни арестуват, те да вземат Катенка. Но още не съм решила.

– Обаче само в случай на пълна безизходица. Все пак още нищо няма – дай боже да се размине.

– Разправят, че Сима не била много наред. Наистина не може да се каже, че е съвсем нормална. Но това е резултат от нейната задълбоченост и самотност. Тя е невероятно образована, но не по интелегентски, а като човек от народа. Твоите и нейните възгледи са удивително сходни. Спокойно бих й доверила Катенка да я отгледа.

Той пак ходи на гарата и се върна с празни ръце. Всичко оставаше нерешено. Двамата с Лара бяха изправени пред неизвестността. Денят беше студен и мрачен като пред първи сняг. Небето над кръстовищата, където се разпростираше по-нашироко, отколкото над изтеглените в дължина улици, вече имаше зимен вид.

Когато се прибра вкъщи, завари Симушка на гости на Лара. Двете водеха разговор почти като лекция, която гостенката изнасяше на домакинята. Юрий Андреевич не искаше да им пречи. Освен това имаше желание да поостане сам. Жените разговаряха в съседната стая. Вратата стоеше откритата. От горния праг до долния се спускаше тежка завеса, през която се чуваше всичко, дума по дума.

– Аз ще кърпя, това да не ви смущава, Симочка. Цялата съм слух. Навремето в курсовете учехме история и философия. Начинът, по който излагате мисълта си, ми е много приятен. Освен това е огромно облекчение за мен да ви слушам. Последните нощи почти не спим от тревога. Като майка на Катенка съм длъжна да я предпазя в случай на някакви неприятности с нас. Трябва трезво да помисля за нея. А съм неспособна. Тъжно, но факт. Тъжно ми е от умора и недоспиване. Вашите думи ми действуват

успокояващо. А и всеки момент май ще завали сняг. Когато вали, е такава наслада да слушаш дълги умни разсъждения. Щом започне да пада сняг, с крайчеца на окото ти се привижда, че някой прекосява двора и идва, нали? Започвайте, Симочка. Слушам ви.

– Докъде бяхме стигнали миналия път?

Юрий Андреевич не чу какво отговори Лара. Той се вслуша в думите на Сима.

– Може да се употребят думите „култура, епохи“. Но всеки ги схваща различно. Поради неточния им смисъл няма да прибягваме до тях. Ще ги заместим с други изрази.

Бих казала, че човек се състои от две части: от Бога и от труда. Развитието на човешкия дух се дължи на отделните дейности с огромна продължителност. Те са се осъществявали от поколения и са следвали една подир друга. Такава дейност е Египет, такава дейност е Гърция, такава дейност е библейското боговдъхновение на пророците. Такава дейност, последна по време, която още не е изместена от нищо друго и се извършва с истински съвременен плам, е християнството.

Искам по съвсем нов начин, неочакван за вас, не както ви е познато и сте свикнали, а по-простичко и непосредствено да ви разкрия новото и небивалото, което ни е донесло то, затова нека разгледам с вас няколко откъса от богослужбни Текстове, съвсем малко и в съкратен вид.

Повечето песнопения образуват сплав от събрани заедно старозаветни и новозаветни представи. С основните верски положения на древния свят – с къпината, която гори и не изгаря, с изхода на Израил от Египет, с отроците в геената огнена, Йона в корема на кита и тъй нататък, се съпоставят положенията на Новия завет, например представите за непорочното зачатие на Богородица и за Христовото възкресение.

В това често, почти постоянно съчетаване вехтостта на вехтото, новотата на новото и разликата между тях са изразени особено ясно.

В много от стиховете непорочното майчинство на Мария се сравнява с преминаването на иудеите през Червено море. Например в стиха „В мори Чермнем неискусобращния невесты образ написася иногда“ се казва: „Море по прошествии Израилеве пребысть непроходно, непорочная по рождестве Еммануилеве пребысть нетленна“. Тоест морето след преминаването на Израил отново е станало непроходимо, а светата Дева, като родила Господа, е останала непорочна. Какви събития се разглеждат успоредно? И двете са свръхестествени, и двете са признати за еднакво чудо. Но в кое виждат чудото тези две различни епохи – старото, първобитното време и новото, следримското, вече толкова напреднало?

В единия случай по заповед на народния вожд, патриарха Мойсей, и по знак на възшебната му тояга се отваря морето, пуска по сухо цяла народност, несметно многолюдие от стотици хиляди хора, и когато минава последният, отново възвръща водите и покрива, потапя преследвачите египтяни. Зрелище в старинен дух, стихията, послушна на гласа на възшебника, грамадни тълпящи се множества като римски войски в поход, народът и вождът, всичко е зрелищно, чутовно, проглушаващо.

В другия случай – момиче, най-обикновена девойка, на която старият свят изобщо не би обърнал внимание, тайно и тихомълком дава живот на един младенец, ражда живота, чудото на живота, живота на всички. „Живота всех“, както го наричат после. Раждането е незаконно не само от гледна точка на книжниците, задето е извънбрачно. То противоречи на законите на природата. Момичето ражда не по необходимост, а по чудо, по вдъхновение. Това е същото вдъхновение, което Евангелието, противопоставяйки изключителното на обикновеното и празника на делника, иска да постави в основата на живота – като противодействие на всевъзможните принуди.

Каква невероятна промяна! Как става така, че за небето (защото това трябва да се оценява с очите на небето, пред лицето на небето, всичко това се извършва в свещените рамки на изключителността) – как става така, че за небето едно частно човешко събитие, нищожно от гледна точка на древността, се превръща в равнозначно с преселение на цял народ?

Нещо се е изместило в света. Свършила е властта на Рим, властта на количеството, натрапеното със заплахата на оръжие задължение да се живее ведно и накуп. Вождовете и народите остават далечно минало.

На тяхно място идва личността и проповедта на свободата. Отделният човешки живот вече е божие повествование, изпълва със съдържанието си пространството на

вселената. Както се казва в едно от песнопенията на Благовещение, Адам искал да бъде Бог и съгрешил, не го постигнал, а сега Бог става човек, за да стори Адам Бог („человек бывает Бог, да Бога Адама соделае“).

Сима продължи:

– Сега ще ви кажа още нещо на същата тема. Но първо едно малко отклонение. По отношение на грижите за трудещите се, закрилата на майчинството, борбата със стремежа за забогатяване нашето революционно време няма равно на себе си, то е небивало време с придобивки, които ще останат за дълго, завинаги. Но колкото до представите за живота, до философията на щастието, която се насажда сега, просто не мога да повярвам, че всичко това се говори сериозно, толкова е смешна тази отживелица. Тези декламации за вождовете и народите биха могли да ни запратят в старозаветните времена на скотовъдните племена и патриарсите, ако имаха възможността да връщат живота и да отхвърлят историята хилядолетия назад. За щастие това е невъзможно.

Няколко думи за Христос и Магдалина. То не е от евангелската притча за нея, а от молитвите през Страстната седмица, мисля, че на Велики вторник или сряда. Но вие знаете всичко това и без мен, Лариса Фьодоровна. Просто искам нещо да ви припомня, а не да ви поучавам.

Страсти на славянски, както много добре знаете, означава преди всичко страдания, страсти Господни, „грядый Господь к вольной страсти“ (Господ, който отива на доброволни мъки). Освен това тази дума се употребява в по-късното си значение на пороци и възжелания. „Страстем поработив достоинство души моея, скот бых“ или „Изринушеся из рая, воздержанием страстей потщимся внити“* и т.н. Сигурно съм покварена, но не обичам предпасхалните моления на тази тема, посветени на обуздаването на чувствеността и умъртвяването на плътта. Винаги ми се струва, че тези груби, плоски молитви, лишени от поезията, присъща на другите духовни текстове, са съчинени от мазни шкембести монаси. Не говоря, че те самите са живели несправедливо и са лъгали другите. Не, дори да са живели целомъдрено. Не става дума за тях, а за съдържанието на откъсите. Всички подобни безпокойства придават прекалено голямо значение на различните немощи на тялото и дали то е угоено или изнурено. Това е гадно. Тук някаква мръсна, несъществена второстепенност е въздигната на незаслужена, неподобаваща висота. Извинете ме, че толкова се отклонявам от главното. Сега ще ви възнаградя за забавянето.

[* „Подчинил на страстите достоинството на душата си, станах скот“; „Изгонени от рая, нека се потрудим чрез въздържание от страстите да влезем в него“. – Б. пр.]

Винаги ме е занимавало защо се споменава за Магдалина точно срещу Пасха, в навечерието на Христовата кончина и възкресението му. Не знам причината, но напомнянето какво е всъщност животът е тъй навременно в мига на прощаването с него и преди завръщането му. Сега чуйте с каква истинска страст, с каква независима прямота се прави това.

Не е уточнено дали се отнася за Магдалина, за Мария Египетска или за някаква друга Мария. Както и да е, тя моли Господа: „Разреши долг, якоже и аз власы“ Тоест „отпусни вината ми, както аз отпускам косите си“. Как вещественно е изразена жаждата за прошка, разкаянието! Просто ти се струва, че може да се докосне!

И подобно впечатление в друг тропар за същия ден, по-подробен и където по-очевидно става дума за Магдалина.

Тук тя със страшна осезателност се съкрушава за миналото, за това, че всяка нощ разпалва предишните ѝ вкоренени привички. „Яко нощь мне есть разжение блуда невоздержанна, мрачное же и безлунное рачение греха.“* Тя моли Христос да приеме сълзите на разкаянието ѝ и да склони глава за сърдечните ѝ въздишки, за да може да изтрие нозете му с косата си, в чието шумолене се е скрила в рая зашеметената и посрамена Ева. „Да обლობьжу пречистые Твои нозе и отру сия паки главы моея власы, их же Ева в раи, пополудни шумом уши огласивше, страхом скрыся.“** И изведнъж след тези коси внезапното ѝ възклицание: „Грехов моих множества, судеб Твоих бездны кто исследит?“ Каква близост, какво равенство на Бога и живота, на Бога и личността, на Бога и жената!

[* „Като нощ е за мен разпалването на невъздържания блуд, мрачната и безлунна греховна похот.“ – Б. пр.]

[** „Да целуна пречистите Ти нозе и да ги изтрия пак с косите си, с които Ева

от страх се закри в рая, когато до ушите ѝ достигна шум“ (т.е. от страх пред Господа, когато дочула шума на стъпките му, след като яла с Адам от забранения плод и очите им се отворили, и разбрали, че са голи). – Б. пр.]

18

Юрий Андреевич се беше прибрал от гарата уморен. Това беше почивният му ден в десетдневката. Обикновено на тези дати си отспиваше за цялата декада. Той седеше отпуснат на дивана, от време на време полегаше или дори се изтягаше на него. Въпреки че слушаше Сима през вълните на оборващата го дрямка, нейните разсъждения му доставяха наслада. „Това всичко е от вуйчо Коля, естествено – мислеше си той. – Но какъв талант и ум!“

Докторът скочи от дивана и отиде до прозореца. Той гледаше към двора, както и прозорецът в съседната стая, където Лара и Симушка сега си шепнеха нещо нечуто.

Времето се разваляше. Навън притъмня. Долетяха две гарги и взеха да се реят във въздуха, търсейки къде да кацнат. Вятърът леко раздухваше перушината им. Гаргите кацнаха на капака на кофата за смет, прелетяха на оградата, после се приземиха и се заразхождаха из двора.

„Гаргите са на сняг“ – помисли си докторът. В същия миг чу иззад пердето:

– Гаргите означават вест – каза Сима на Лара. Някой ще ви дойде на гости или ще получите писмо.

Малко след това издрънча звънчето на външната врата, което Юрий Андреевич беше поправил тези дни. Лариса Фьодоровна излезе иззад тежката завеса и с бързи стъпки се запъти да отвори. От разговора на външната врата Юрий Андреевич разбра, че е дошла сестрата на Сима – Глафира Севериновна.

– Сестра си ли търсите? – попита Лариса Фьодоровна. – Симушка е у нас.

– Не, не идвам за нея. Впрочем добре. Ще си вървим заедно, ако се прибира. Не, съвсем за друго съм дошла. Има писмо за вашия приятел. Да се благодари, че съм работила в пощата и чрез познати попадна у мен. От Москва. От пет месеца се подмята. Не могат да открият получателя. Но аз го знам. Веднъж дойде да се подстриже при мен.

Писмото, дълго, на много страници, омачкано, замърсено, в разпечатан и разпадащ се плик, беше от Тоня. Докторът не помнеше как го взе, не забеляза кога Лара му подаде плика. Когато започна да го чете, още знаеше къде е, в кой град се намира и при кого, но постепенно всичко започна да му се губи. Излезе Сима, поздрави го, после се сбогува. Той автоматично отговаряше каквото се полага, но изобщо не ѝ обърна внимание. Нейното тръгване изпадна от съзнанието му. Вече напълно забравяше къде е и какво става около него.

„Юра – пишеше му Антонина Александровна, – знаеш ли, че имаме дъщеря? Кръстихме я Маша на името на покойната ти майка Мария Николаевна.

Сега за друго. Неколцина видни обществени дейци, професори от кадетската партия и десни социалисти – Мелгунов, Кизеветер, Кускова, някои други, а също чичо Николай Александрович Громеко и татко, и нас като членове на семейството му ни екстернират извън Русия, зад граница.

Това е нещастие, особено като те няма, но трябва да се примирим и да се благодарим на Бога за такава мека форма на изгнание в тези страшни времена, защото можеше да е много по-зле. Ако ти се беше намерил и беше тук, щеше да дойдеш с нас. Но къде си? Изпращам това писмо на името на Антипова, тя ще ти го предаде, ако те намери. Никак не ми е ясно дали за теб като член на семейството ще важи разрешението за отпътуване, което дадох на нас. Вярвам, че си жив и някъде те има. Това ми подсказва любещото сърце и аз вярвам в гласа му. Може би, когато се появиш, условията за живот в Русия ще са се смекчили, ти ще можеш да си уредиш разрешение за задгранично пътуване и ще се видим пак всички заедно. Но докато ти пиша, аз самата не вярвам, че е възможно такова щастие.

Бедата е там, че аз те обичам, а ти не ме обичаш. Мъча се да открия смисъла на твоето неодобрение, да го изтъкувам и приема, ровя и човъркам в душата си, прехвърлям целия ни живот и всичко, което знам за себе си, и не виждам началото, и не мога да си спомня какво съм направила, та съм си навлякла такова нещастие. Ти

някак превратно, с недоброжелателни очи ме гледаш, ти ме виждаш навярно като в криво огледало.

Но аз те обичам. Ах, как те обичам, ако можеше само да си представиш! Обичам всичко особено в теб, всичко хубаво и лошо, всичките ти обикновени черти, скъпи за мен в необикновеното си съчетание, облагороденото от вътрешния заряд лице, което сигурно би изглеждало иначе некрасиво, таланта и ума, заели сякаш мястото на абсолютно липсващата воля. Всичко това ми е свидно и не познавам по-чудесен човек от теб.

Но слушай, знаеш ли какво ще ти кажа? Дори ако не ми беше толкова скъп, дори ако не те харесвах толкова много, все едно скръбната истина за моята студенина нямаше да ми се разкрие, все едно бих си мислила, че те обичам. Поне от страх пред това унижително, унищожаващо наказание, каквото е нелюбовта, подсъзнателно бих избягвала да разбера, че не те обичам. Нито аз, нито ти никога не бихме го разбрали. Моето собствено сърце щеше да го скрие от мен, защото нелюбовта е почти убийство и аз никому не бих си позволила да нанесе такъв удар.

Още нищо не се знае със сигурност, но навярно ще заминем за Париж. Ще попадна в далечните земи, където са те водили като дете и където са отраснали баща ми и чичо ми. Поздрави от татко. Шура порасна, не е кой знае колко красиво дете, но стана голямо ячко момченце и щом те споменем, винаги горчиво и безутешно плаче. Не мога повече. Сърцето ми се къса. Сбогом. Дай да те прекръстя за цялата ни безкрайна раздяла, за изпитанията, неизвестността, за целия ти дълъг, дълъг, незнаен път. За нищо не те виня, никакви упреци, подреди живота си така, както ти искаш, само и само да е добре за теб.

Преди да заминем от този страшен и толкова фатален за нас Урал, доста се сблизих с Лариса Фьодоровна. Благодарна съм ѝ, тя беше неотлъчно до мен, когато ми беше трудно, и ми помогна за раждането. Честно ще призная, тя е добър човек, но не искам да си кривя душата – моя пълна противоположност. Аз съм се родила на този свят да улеснявам живота и да търся верните пътища, а тя – да го усложнява и да отклонява от пътя.

Прощавай, време е да свършвам. Дойдоха за писмото и трябва да приготвям багажа. О, Юра! Юра, мили, скъпи мой, съпруге мой, баща на децата ми – защо е така? Та ние никога, никога вече няма да се видим. Ето, написах тези думи, ясно ли ти е значението им? Разбираш ли, разбираш ли? Карат ме да побързам и това наистина е знак, че са дошли да ме водят на екзекуция. Юра! Юра!”

Юрий Андреевич вдигна от писмото невиждащи сухи очи, взрени в празното пространство, парещи от мъка, опустошени от страдание. Той нищо не забелязваше, нищо не осъзнаваше.

Вън заваля сняг. Вятърът го носеше косо във въздуха, все по-бързо, по-силно, сякаш нещо наваксваше, и Юрий Андреевич така гледаше през прозореца пред себе си, като че ли не падаше сняг, а продължаваше писмото от Тоня, и не блещукаха сухите звездици на снежинките, а малките незапълнени петънца между ситните черни букви, бели, бели, безкрай, безкрай.

Той неволно изстена и се хвана за сърцето. Усети, че губи съзнание, направи няколко залитащи крачки до дивана и рухна на него в несвяст.

Четиринадесета част
ОТНОВО ВЪВ ВАРИКИНО

1

Беше дошла зимата. Снегът валеше на едри парцали. Юрий Андреевич се прибра от болницата.

– Пристигна Комаровски – със смутен, пресипнал глас му каза Лара, когато излезе да го посрещне. Двамата стояха в антрето. Тя имаше нещастен и малодушен вид.

– Къде? При кого? У нас ли е?

– Не, разбира се. Идва сутринта и обеща да намине привечер. Скоро ще дойде. Трябвало да говори с теб.

– Защо е пристигнал?

– Не можах да разбера. Разправя, че пътувал за Далечния изток, специално направил такъв тегел, за да дойде тук в Юртин и да ни види. Най-вече тебе и Паша. Непрекъснато говори за вас двамата. Твърди, че нас, тоест теб, Патула и мен, ни заплашва смъртна опасност и само той можел да ни спаси, ако го послушаме.

– Ще изляза. Не искам да го виждам.

Лара се разплака, понечи да падне на колене пред него, да прегърне нозете му и да притисне глава, но той не допусна.

– Направи го заради мен, моля те. В никакъв случай не ме е страх да остана на четири очи с него. Но ми е неприятно. Не ме оставяй насаме с този човек. Освен това той е практичен, опитен. Може наистина нещо да ни посъветва. Твоето отвращение към него е естествено. Но моля те, преглътни го. Не излизай.

– Какво ти е, ангеле мой? Успокой се! Какво те прихваща! Недей да коленичиш. Стани. Развесели се. Пропъди кошмара, който те преследва. Той те е наплашил за цял живот. С тебе съм. Ако кажеш, ако поискаш, ще го убия!

Скоро се свечери. Притъмня. От около половин година всички дупки по пода бяха запушени. Юрий Андреевич дебнеше и щом забележеше нови, веднага ги затваряше. В къщата се появи голям пухкав котарак, който си прекарваше живота в мълчаливо съзерцание. Плъховете не бяха изчезнали, но бяха станали по-предпазливи.

По случай идването на Комаровски Лариса Фьодоровна нарязва черен хляб от дажбата и сложи на масата чиния с няколко варени картофа. Щяха да поканят госта в трапезарията на бившите собственици, запазила някогашното си предназначение. Там имаше голяма дъбова маса и масивен, тежък бюфет от същото тъмно дъбово дърво. На масата гореше рициново масло в стъкленичка с пуснат вътре фитил – собственият докторов светилник.

Комаровски се появи от декемврийския мрак бял от снегопада навън. Снегът се отлепваше на парчета от кожата му, от шапката и шушоните и се топеше на пластове, оставяйки локви по пода. От полепналия сняг мокрото лице на Комаровски, който по-рано се бръснеше, а сега си беше пуснал мустаци и брада, изглеждаше като маскирано и палячовско. Беше с доста запазено сако и жилетка и с райе панталон с ръб. Преди да поздрави и да започне да говори, дълго разресва с джобно гребенче влажната си слепната коса и избърсва и пригладва с носна кърпа мокрите си мустаци и вежди. После с мълчалива многозначителност едновременно им протегна двете си ръце, лявата на Лариса Фьодоровна, дясната на Юрий Андреевич.

– Да смятаме, че се познаваме – обърна се към доктора. – Бях близък с баща ви – сигурно в течение. В ръцете ми се помина. Гледам дали приличате на него. Не, май не сте се метнали на баща си. Голям човек беше. Бърз, припрян. Външно по-скоро сте на майка си. Мекосърдечна жена. Мечтателка.

– Лариса Фьодоровна ме помоли да ви изслушам. Според нейните думи имате нещо да ми съобщите. Аз отстъпих пред искането й. Разговорът ни всъщност е натрапен. Не бих търсил познанство с вас по собствено желание и не броя това за запознанство. Затова по същество. Какво желаете?

– Здравейте, мили мои. Всичко, всичко ми е ясно и чудесно ви разбирам. Простете моята дързост, но двамата страшно си подходите. Вие сте изключително хармонична двойка.

– Ще трябва да ви прекъсна. Моля ви да не се месите в неща, които не ви засягат. Не сме искали мнението ви. Не се самозабравяйте.

– Вие пък не се палете чак толкова, млади човече. Не, все пак приличате на баща си. И той беше такъв сприхав и нервен. Да, та с ваше позволение ви поздравявам, деца мои. За съжаление обаче не само на думи, ами наистина сте деца, нищичко не знаете и за нищичко не си давате сметка. Аз съм от два дена тук, а научих за вас повече, отколкото можете да си представите. Вие сте на ръба на пропастта, без изобщо да се досещате. Ако не се предотврати по някакъв начин опасността, дните на свободата ви, а може би и на живота ви, са преброени.

Налице е известен комунистически стил. Малцина му подходат. Но никой не нарушава този начин на съществуване и мислене така явно като вас, Юрий Андреевич. Не знаем защо трябва да се навирате на вълка в устата. Вие сте насмешка над този свят, вие сте неговото оскърбление. Разбирам поне това да беше ваша тайна. Но тук има влиятелни фигури от Москва. Те ви познават до мозъка на костите. Вие и двамата ужасно не се харесвате на местните жреци на Темида. Другарите Антипов и Тиверзин

точат зъби за Лариса Фьодоровна и за вас.

Вие сте мъж, волен като вятъра или как се наричаше. Ваше свещено право е да лудеете и да си играете с живота си. Но Лариса Фьодоровна не е свободна. Тя е майка. Тя отговаря за един детски живот, за съдбата на това дете. Не ѝ подхожда да живее с фантазии и да витае в облаците.

Цяла сутрин я убеждавах, че трябва да се отнесе сериозно към тукашното положение. Не желае да ме чуе. Използвайте авторитета си, повлияйте ѝ. Тя няма право да си играе с безопасността на Катенка и не бива да пренебрегва моите съображения.

– През живота си никого не съм убеждавал и принуждавал. Особено близките си. Лариса Фьодоровна е в правото си да ви слуша или не. Нейна си работа. Освен това изобщо не съм наясно за какво става дума. Това, което наричате ваши съображения, не ми е известно.

– Да, наистина все повече ми приличате на баща си. Същият кибритлия. Добре, да преминем към най-важното. Но тъй като е доста сложна материя, имайте търпение. Ще ви моля да ме изслушате, без да ме прекъсвате.

Във висшите среди се подготвят големи промени. Не, не, знам го от най-достоверни източници, не се съмнявайте. Става дума за преминаване на по-демократични релси, за някои отстъпки в полза на общата законност, и то в най-близко бъдеще.

Но именно поради това подлежащите на премахване наказателни инстанции накрая още повече ще освирепеят и ще побързат да разчистят местните си сметки. Вашето унищожение, Юрий Андреевич, е на дневен ред. Името ви е в списъка. Не се шегувам, лично го видях, вярвайте ми. Помислете за спасението си, иначе ще бъде късно.

Но всичко това дотук беше само въведението. Започвам по същество.

В Приморска област, на Тихи океан, започва концентриране на политическите сили, останали верни на сваленото Временно правителство и разпуснатото Учредително събрание. Събират се политици от бившия парламент, обществени дейци, най-видните някогашни членове на земската управа, търговци, фабриканти. Белогвардейските генерали съсредоточават в този район остатъците от армиите си.

Съветската власт гледа през пръсти на зараждането на Далекоизточната република. Съществуването на такова нещо е добре дошло за нея, защото ще служи за буфер между „червения“ Сибир и външния свят. Правителството на републиката ще бъде смесено по състав. Повечето от половината министерства са запазени от Москва за комунистите, та в удобен момент с тяхна помощ да се извърши преврат и да се тури ръка на републиката. Съвсем прозрачен замисъл, само трябва да успеем да се възползваме от времето, което ни остава.

Някога, преди революцията, защитавах интересите на братя Архарови, на Меркулови и на други търговски и банкови къщи във Владивосток. Там ме познават. Негласният емисар на подготвяното правителство отчасти тайно, отчасти със съветско съгласие ме покани да вляза в Далекоизточното правителство като министър на правосъдието. Съгласих се и заминавам за там. Всичко това, както ви казах, става със знанието и мълчаливото съгласие на съветската власт, но не съвсем открито, затова е по-добре да не се вдига много шум.

Мога да взема вас и Лариса Фьодоровна с мен. Оттам лесно ще заминете по море при вашите близки. Сигурно знаете вече за депортирането им, нали? Голям шум се вдигна, цяла Москва за това говореше. Обещах на Лариса Фьодоровна да отбия удара, надвиснал над Павел Павлович. Като член на автономно и акредитирано правителство ще издиря Стрелников в Източен Сибир и ще му помогна да се прехвърли в нашата област. Ако не успее да избяга, ще предложа да го разменим срещу някое друго лице, задържано от съюзниците и представляващо ценност за московската централна власт.

Лариса Фьодоровна едва проследяваше смисъла на разговора, същината често ѝ убягваше. Но при последните думи на Комаровски, които се отнасяха за безопасността на доктора и на Стрелников, се отърси от състоянието на отнесена безучастност, заслуша го внимателно и леко изчервена допълни:

– Нали разбираш, Юрочка, колко са важни тези крачки за тебе и за Паша?

– Прекалено си доверчива, скъпа. Не бива да приемаш всяко хрумване за действителност. Не казвам, че Виктор Иполитович съзнателно ни заблуждава. Но всичко това е все още твърде съмнително. Сега, Виктор Иполитович, ще ви кажа няколко думи

от свое име. Благодаря ви за вниманието към моята особа, но няма мислите, че ще се оставя вие да ме спасявате! Колкото до грижите ви за Стрелников, Лара да помисли по този въпрос.

– За какво става дума? Дали да пътуваме с него, както ни предлага, или не? Чудесно знаеш, че без теб никъде няма да мръдна.

Комаровски начесто надигаше разредения спирт, който Юрий Андреевич беше донесъл от амбулаторията и сега бе извадил на масата, дъвчеше картофи и постепенно се напиваше.

2

Стана късно. Когато почистваха от време на време фитила от нагар, той с пукот се разгаряше и ярко осветяваше стаята. После всичко отново потъваше в мрак. На домакините им се спеше, а имаха и да говорят насаме. Но Комаровски упорито не си тръгваше. Неговото присъствие им тежеше, както им тежеше масивният дъбов бюфет и леденият декемврийски мрак въвн.

Гостенинът не гледаше към тях, а нейде над главите им, изцъклил пияни очи в някаква далечна точка, и със сънен заплитащ се език дърдореше ли, дърдореше нещо безкрайно скучно, все едно и също. Сега любимата му тема беше Далечният изток. И само това дъвчеше и предъвкваше, като развиваше пред Лара и доктора идеите си за политическото значение на Монголия.

Юрий Андреевич и Лариса Фьодоровна не бяха обърнали внимание кога прескочи на Монголия. И понеже бяха пропуснали момента, чуждата и безинтересна тема им се струваше още по-досадна.

Комаровски гъгнеше:

– Сибир наистина е „новата Америка“, както го наричат всички, и крие огромни възможности. Това е люлката на великото руско бъдеще, залогът за нашата демократизация, процъфтяването, политическото укрепване. Още по-примамливи възможности разкрива бъдещето на Монголия, Външна Монголия*, нашата велика далекоизточна съседка. Какво знаете за нея? Не ви е неудобно да се прозявате и да примигвате без капка внимание, а това е територия милион и половина квадратни километра, неизучени изкопаеми, страна в състояние на предисторическа девственост, към която протягат алчни ръце Китай, Япония и Америка и навреждат на нашата руска кауза, признавана от всичките ни съперници при всяка подялба на сферите на влияние в това далечно кътче на земното кълбо.

[* Днешна Монголска народна република. Външна или Северна Монголия по договор с Китай и Русия (1915 г.) е призната за автономна (за разлика от Вътрешна, или Южна (Китайска) Монголия); през 1919 г. автономията е ликвидирана от китайските милитаристи. През 1921 г. побеждава народната революция. През 1924 г. Монголия е провъзгласена за народна република. – Б. пр.]

Китай се възползува от феодално-теократичната изостаналост на Монголия, като упражнява влияние върху тамошните ламы и вярващите, хутухтите. Япония се опира на местните феодални князе, на монголските управници хошуните. Червена комунистическа Русия намира съюзник в лицето на революционната асоциация на въстаналите арати в Монголия. Що се отнася до мен, аз бих искал да я видя наистина благоденстваща и, управлявана от свободно избран парламент – хурултай. Лично ние трябва да помним следното. Една стъпка оттатък монголската граница – и светът е в краката ви, и вие сте волна птица.

Многословните му мъдрувания на тази отегчителна тема, която не ги занимаваше ни най-малко, дразнеха Лариса Фьодоровна. Изнервена и съсипана от скуката на това проточило се посещение на Комаровски, тя твърдо му протегна ръка за сбогом и му каза направо, с нескривана неприязън:

– Късно е. Време е да си тръгвате. Вече ми се спи.

– Надявам се, че няма да бъдете тъй негостоприемна да ме изхвърлите в такъв час. Не съм сигурен дали ще намеря посред нощ пътя в този чужд неосветен град.

– Да бяхте мислили навреме и да не бяхте се засеждали досега. Никой не ви спираше.

– О, защо така враждебно разговаряте с мен? Вие дори не ме попитайте

разполагам ли с покрив над главата си.

– Никак не ме интересува. Не сте от тези, дето ще останат на улицата. Но ако държите да нощувате тук, не мога да ви сложа в дневната, там спим с Катенка. А в останалите стаи е пълно с плъхове.

– Не ме е страх.

– Както искате.

3

– Какво ти е, ангеле мой? Колко нощи вече не спиш, не ядеш, цял ден си като завеяна. И само мислиш, мислиш. Какво те измъчва? Не бива чак толкова да се отдаваш на тревожните мисли.

– Пак идва от болницата пазачът Изот. Имат си вземане-даване с тукашната перачка. Та прескочи пътьом да ме поразтуши. Страшна тайна, вика. На твоичкия няма да му се размине затворът. Направо да си знаете, днес-утре ще го приберат. А теб, нещастнице, подир него. Откъде, питам, Изот, са ти известни тези работи? Молим ти се, вика, бъди спокойна. От полкона тъй са рекли. Полконът, както сигурно се досещаш, е изпълкомът.

Лариса Фьодоровна и докторът се разсмяха.

– Той е съвсем прав. Опасността вече е наближила, Незабавно трябва да изчезнем. Въпросът е само накъде. Москва веднага отпада. За там се иска голяма подготовка и тя всякак ще привлече вниманието. А ние ще действаме скрито-покрито, никой нищо да не разбере. Знаеш ли какво, радост моя? Да се възползуваме от твоето предложение. За известно време да изчезнем вдън земя. Нека това стане във Варикино. Да идем там за две-три седмици, за месец.

– Благодаря ти, мили, благодаря ти. Как се радвам. Разбирам, че всичко в теб протестира срещу това решение. Но ние няма да отседнем във вашата къща. Животът в нея наистина би бил немислим за теб. Видът на опустелите стаи, укорите, сравненията. Мислиш ли, че не разбирам? Да градя щастието си върху чуждото страдание, да тъпча това, което е скъпо и свято за душата ти! Никога не бих приела такава жертва от теб. Но дори да не беше това. Вашата къща е в такова състояние, че едва ли стаите биха могли да се използват. По-скоро имах предвид напуснатия дом на Микулицини.

– Права си за всичко. Благодаря ти за твоята деликатност. Но чакай една минутка. През цялото време се каня да те попитам и все забравям. Къде е Комаровски? Тук ли е още, или си е заминал? След караницата с него, когато го изхвърлих навън, повече не съм чувал за него.

– И аз не знам. Нищо. Няма значение.

– Все повече се убеждавам, че не биваше да сме единодушни към предложението му. Ние не сме в еднакво положение. Ти си отговорна за дъщеря си. Дори да искаше да споделиш моята гибел, не би имала право да си го позволиш.

Но да се върнем на Варикино. Не ще и дума, да се забутаме в тази дива пустош в лютата зима без храна, без сили, без надежда – това е безумие на безумията. Но добре, нека безумствуваме, сърце мое, щом нищо друго освен безумството не ни остава. Да се унижим за сетен път. Да изпросим от Анфим коня му. Да го помолим, дори не него, а поверените му спекуланти, за брашно и картофи, като заем без никакви гаранции. Ще го помолим да не идва веднага, та направено благодеяние да ни излезе през носа с присъствието му, а да дойде по-късно, чак когато ще има нужда от коня. Ще останем малко сами. Да заминем, сърце мое. Ще унищожим и изгорим за една седмица толкова дърва, дето биха ни стигнали за цяла година икономично стопанисване.

И пак, и пак – прости ми за объркването, което се прокрадва в думите ми. Как бих искал да говоря с теб без този глупашки патос! Но ние действително нямаме избор. Наричай я както искаш, но гибелта наистина тропа на вратата ни. Имаме на разположение броени дни. Да ги използваме по своему. Да ги посветим на сбогуване с живота, на последна среща преди раздялата. Да се простим с всичко, което ни е било скъпо, с нашите привични представи, с мечтите ни как искахме да живеем и на какво ни учеше съвестта, да се простим с надеждата, да се простим помежду си. Да си кажем

още веднъж тайните нощни думи, велики и тихи като името на азиатския океан. Ти не случайно стоиш на крайчеца на живота ми, мой таен, забранен ангел, под небето на войните и въстанията, както някога под мирното небе на детството ти ме посрещна в самото му начало.

Тогава през нощта, гимназистка от последните класове, с кафява униформа, в полумрака на хотелската стая, зад паравана, ти беше съвсем същата, каквато си сега, и пак така зашеметяващо красива.

Често после в живота се опитвах да определя и да назова светлината на очарованието, която ти запали в мен тогава, онзи постепенно помръкващ лъч и заглъхващ звук, които от онзи момент пронизаха цялото ми съществуване и станаха ключ за проникване във всичко останало в света благодарение на теб.

Когато като сянка в училищната си униформа ти се показва тогава от тъмнината на нишата в хотелската стая, аз, който нищо не знаех за теб, усетих цялата мъка на силата, с която ти откликна в мен: това крехко, слабо момиче е като наелектризирано от цялата съществуваща женственост в света. Ако се доближа до него или го докосна с пръст, дъга ще озари стаята и или ще ме убие на място, или ще ме изпълни за цял живот с магнетично сладостен и жален копнеж и печал. И ме изпълниха блуждаещи сълзи, и аз вътрешно искрях и плачех. Беше ми безкрайно мъчно за себе си, момчето, което бях аз, и още повече за тебе, момичето, което беше ти. Цялото ми същество се изумяваше и питаше: ако е толкова болезнено да се обича и да се поглъща електричеството, колко ли по-болезнено е да си жена, да си електричество, да вдъхваш любов.

Ето, казах ти го най-накрая. Човек може да полудее от тези неща. Точно това съм аз.

Лариса Фьодоровна лежеше на крайчеца на леглото, неразположена, с дрехите. Беше се свила на кравай и се беше завила с шала. Юрий Андреевич седеше на стола до нея и говореше тихо, с дълги паузи. Понякога Лара се повдигаше на лакът, подпираше с китка брадичката си и го гледаше с отворена уста. Понякога се притискаше до рамото му и без да усеща сълзите си, плачеше тихо и блажено. Най-накрая се надигна към него, провесена над ръба на кревата, и радостно зашепна:

– Юрочка! Юрочка! Колко си умен. Всичко знаеш, всичко усещаш. Юрочка, ти си моята опора и подкрепа, и твърдина, прости ми, Господи, моето кощунство. О, колко съм щастлива! Да заминем, да заминем, любими мой. Там, на място, ще ти кажа какво ме тревожи.

Той сметна, че става дума за предполагаемата ѝ бременност, вероятно мнима, и каза:

– Знам.

4

Тръгнаха от града в едно сиво зимно утро. Беше делничен ден. Хората бързаха по работа. Срещнаха доста познати. По изгърбените кръстовища край старите помпи стояха наредени безкладенчовите жителки с оставени встрани кофи и кобилици и чакаха на опашка за вода. Докторът едвам, обуздаваше препусналия напред Саврас, дорест товарен кон вятска порода, и внимателно заобикаляше струпаните жени. Политналата шейна се хлъзгаше встрани по неравния, оплискан с вода и заледен паваж, поднасяше се към тротоарите и се удряше с плазовете в уличните стълбове и в бордюрите.

С лудо препускане застигнаха Самдевятов, който вървеше по улицата, и го задминаха, без да се обърнат, за да разберат дали е познал пътниците и коня си и дали не вика нещо подире им. На друго място по същия начин задминаха Комаровски, като установиха пътьом, че той още е в Юрятин.

Глафира Тунцева изкрещя от отсрещния тротоар, колкото ѝ глас държи:

– А разправяха, че вчера сте си заминали. Кому да вярваш! За картофи, а! – И като показа с ръка, че не чува отговора, махна напътствено подире им.

Заради Сима се опитаха да се задържат на високото, на най-неудобното място, където едва ли биха могли да спрат. И без това непрекъснато се налагаше да опъват юздите, за да спират коня. Сима се беше увила с два-три шала от главата до петите и фигурата ѝ имаше вкочанената форма на дирек. Тя с прави, непрегъващи се крачки

стигна до шейната по средата на улицата и се сбогува с тях, като им пожела на добър час.

– Когато се върнете, трябва да си поговорим, Юрий Андреевич.

Най-сетне се измъкнаха от града. Юрий Андреевич беше минавал по този път и зимно време, но го помнеше повече в летния му вид и сега не можеше да го познае.

Чувалите с провизиите и останалия багаж бяха прибрали дълбоко в сеното откъм предницата на шейната, отпред, и здраво ги бяха завързали. Юрий Андреевич караше коня ту коленичил на дъното на широката шейна, по местному кошовка, ту седнал ребром и провесил навън крака с валенките на Самдевяттов.

След пладне, когато със зимна измамност много преди залез слънце на човек започва да му се струва, че денят свършва, Юрий Андреевич взе безмилостно да шиба Саврас. Кончето полетя като стрела. Кошовката подскачаше нагоре-надолу, гмуркаше се като лодка по трапчините на разнебитения път. Катя и Лара бяха с кожуси, които сковаваха движенията им. На страничните наклони и дупки двете пищяха и се смееха до припадък, претъркулваха се от едната страна на другата и като чували се забиваха в сеното. Понякога докторът нарочно на шега прекарваше единия плаз през някоя пряспа, обръщаше шейната и по най-безопасен начин изтъркулваше в снега Лара и Катя. Той самият се хързулваше по пътя, стиснал юздите, спираше коня, нагласяше кошовката на двата плаза и изслушваше хокането на Лара и Катя, които се изтръскваха, настаняваха се пак, смееха се и се сърдеха.

– Ще ви покажа мястото, където ме пресрещнаха партизаните – обеща им докторът, когато се бяха отдалечили вече от града, но не можа да изпълни обещанието си, защото зимната голота на гората, мъртвешкият покой и пустош наоколо бяха променили местността неузнаваемо. – Ето го! – извика скоро, понеже беше сбъркал първия стълб на Моро и Ветчинкин в полето с втория, който стоеше в гората и при който го бяха хванали. А когато отминаха този втория, който си беше на мястото в гората при Сакминския кръстопът, стълбът не можеше да се различи през искрящата дантела от гъст скреж, украсила изящно гората с бяло и тъмно сребро.

Влетяха във Варикино още по светло и се спряха при старата къща на Живаго, защото тя беше първата на пътя им, преди дома на Микулицин. Набързо нахълтаха като крадци – скоро щеше да се смрачи. Вътре вече беше тъмно. Юрий Андреевич в бързината не успя да види половината разрушения и гадости. Част от познатите мебели беше налице. В празното Варикино вече нямаше кой да довършва започнатия разгром. Не откри нищо от домашното имущество. Но понеже не беше присъствувал при отпътуването на семейството си, не знаеше кое са взели, кое са оставили. Същевременно Лара настоя:

– Трябва да побързаме. Сега ще се стъмни. Нямаме много време за мислене. Ако ще се разположим тук, тогава конят в плевнята, провизиите в долапа, а ние тук, в тази стая. Но аз съм против. Вече всичко обсъдихме. За тебе ще е тежко, значи и за мен. Това тук какво е, вашата спалня? Не, детската. Креватчето на сина ти. За Катя е малко. От друга страна, прозорците са здрави, по стените и тавана няма пукнатини. Освен това има прекрасна руска печка, възхитих ѝ се още миналия път, когато идвах. И ако предпочетеш все пак да останем тук, макар че аз съм против, тогава да хвърлям кожуха и моментално да се хващам на работа. Преди всичко да напалим печката. Да гори, да гори, да гори – на първо време денонощно и неспирно. Но какво ти е, мили? Ти не ми отговаряш.

– Сега. Нищо. Извинявай, моля ти се. Не, знаеш ли, все пак по-добре у Микулицини.

И те продължиха пътя си.

Къщата на Микулицини беше заключена с катинар, вкаран в халките на резето. Юрий Андреевич дълго го кърти и едвам го изтръгна заедно с отцепената дървесина по винтовете. Както и в предишната къща, нахълтаха вътре, без да се съблекат; и с кожусите, шапките, валенките бързешком прекосиха стаите.

Веднага им направи впечатление, че тук-там в къщата явно цареше ред във вещите и в някои кътчета от дома, например в кабинета на Аверкий Степанович. Някой

беше живял тук, и то съвсем доскоро. Но кой? Ако бяха стопаните или поне единият от тях, тогава къде са се дянали и защо вратата не е заключена със секретната брава, а със закачения отгоре катинар? Освен това ако бяха собствениците и са живели тук, къщата щеше да е подредена изцяло, а не само на места. Нещо подсказваше на пристигналите, че не са Микулицини. Но кой в такъв случай? Докторът и Лара не се обезпокоиха от тази загадка. Не му и мислиха кой знае колко. Един и два ли необитаеми имота имаше сега и с наполовина ограбена покъщнина. Един и двама ли преследвани се укриваха? „Някой бял офицер се спасява – единодушно решиха те. – Ако дойде, ще се разберем и ще се спогодим.“

И пак, както някога, Юрий Андреевич застана на вратата на кабинета, очарован от неговата големина и във възторг от ширината и удобството на работната маса до прозореца. И пак си помисли, че сигурно този строг уют предразполага и подбужда към търпелив и плодотворен труд.

Сред помощните сгради в двора на Микулицини имаше пристроен до бараката яхър. Но той беше залостен и Юрий Андреевич не знаеше в какво състояние е вътре. За да не губи време, реши първата нощ да прибере коня в бараката, която не беше заключена и лесно се отвори. Разпрегна Саврас и щом му премина потта, донесе му вода от кладенеца. Посегна да му даде сено от дъното на шейната, но то се беше стрило на прах от тежестта на пътниците и не ставаше за коня. За щастие в големия сеновал над бараката и конюшната се намери достатъчно сено, останало покрай стените и в ъглите.

Първата нощ спаха с кожусите, без да се събличат, дълбоко и сладко, както спят децата подир цял ден игра и лудории.

6

Когато станаха, Юрий Андреевич от сутринта взе да попоглежда към съблазнителната маса до прозореца. Ръцете го сърбяха да седне над белия лист. Но си запази това право за довечера, когато Лара и Катюша си легнат. А дотогава, за да подредят поне две стаи, ти чакаше толкова много работа.

В мечтите за вечерния труд не си поставяше кой знае какви цели. Просто се чувствуваше обзет от влечение към мастилото, перо дръжката и книжовните занимания.

Изпитваше желание да драсне няколко реда, малко да попише. На първо време достатъчно би било поне да си припомни нещо старо, незаписано, колкото да раздвижи спящите си възможности, парализирани от бездействието. А за по-нататък се надяваше, че ще се задържат тук с Лара и ще има достатъчно време да започне нещо ново, значително.

– Зае ли си? Какво правиш?

– Паля печката. Защо?

– Търся коритото.

– При тези темпове ще свършим дървата за два-три дни. Трябва да проуча и нашата бивша плевня. Може да са останали. Ако са повечко, на няколко курса ще ги докарам. Това ще го свърша утре. За корито о ли питаш? Някъде ми се мярна, представи си, но къде – изхвърчало ми е от ума, не мога да се сетя.

– И аз. Видях го и забравих къде. Сигурно е било някъде, дето не му е мястото, затова не можем да си спомним. Нищо. Да знаеш, че топля вода за голямо чистене. Колкото остане, ще наиксна нашето пране с Катенка. Дай и ти което ти е мръсно. Вечерта, след като почистим и обсъдим предстоящите си планове, всички ще се изкъпем преди лягане.

– Сега ще си приготвя дрехите. Благодаря ти. Отместил съм от стените всички шкафови и тежки мебели, както ме беше помолила.

– Добре. Вместо в коритото ще ги наиксна в легена за съдовете. Само че е много мазен. Ще трябва да го изжуля.

– Щом се разпали печката, ще я затворя и ще прегледам останалите чекмеджета. На всяка крачка писалището и раклата ми предлагат все нови открития. Сапуни, кибрити, моливи, хартия, прибори за писане. И все такива неочаквани неща на най-видно място. Например лампата на масата е напълнена с газ. Не е оставена от Микулицини, сигурен съм. Някой друг е пипал в тази къща.

– Чудесно! Това е от онзи, от тайнствения гост. Като в Жул Верн! Ах, моля ти

се, какво ще кажеш, пак се раздрънкахме и си губим времето, а водата ври.

Те се шураха из къщата, тичаха напред-назад със заети, пълни ръце, в бързината се блъскаха или се спъваха в Катенка, която стърчеше на пътя им и се вреше в краката им. Детето се въртеше безцелно, пречеше на почистването и се цупеше на забележките. Зъзнеше и се оплакваше, че му е студено.

„Горките днешни деца, жертви на скитанията ни, малки безропотни участници в нашето чергарство“ – помисли си докторът, но в същото време каза:

– Извинявай, миличка. Недей да трепериш. Това са капризи и измишльотини. Гледай как се е наежила печката.

– На печката може да й е топло, но на мен ми е студено.

– Тогава ще потърпиш. Катюша. Довечера ще я напаля още веднъж, а мама каза, че тъкмо ще те изкъпе, нали чу? Ела сега, гледай! – И той изсипа на пода старите играчки на Ливерий от студения килер, здрави и изпочупени, кубчета, плочки, влакчета с локомотиви и квадратни картони, разчертани и номерирани с цифри за игрите с пионки и зарове.

– Моля ви се, Юрий Андреевич – засегна се Катенка като възрастен човек. – Всичко това е чуждо. И е за малки деца. Аз съм голяма.

А след минутка се настани удобно наред килима и всички играчки в ръцете й се превръщаха в строителни материали, от които съграждаше на донесената от града кукла Нинка много по-смислено и солидно жилище, отколкото хорските сменящи се обиталища, по които я мъкнеха.

– Какъв инстинкт на къшовница, какво неизкоренимо желание за родно огнище, за ред – каза Лариса Фьодоровна, като се загледа от кухнята в игрите на дъщеря си. – Децата са искрени, без да се стесняват, и не се срамуват от истината, а ние от страх да се покажем назадничави сме готови да предадем най-скъпото си, хвалим отблъскващото и поддържаеме непонятното.

– Намерих коритото – прекъсна я докторът и го внесе от тъмния коридор. – Наистина не си беше на мястото. Сложили са го, където капе от покрива, сигурно е там от есента.

7

За обяда, сготвен за три дни напред от току-що наченатите запаси, Лариса Фьодоровна сервира невероятни ястия – картофена супа и печено овнешко с картофи. Катенка се тъпчеше и не можеше да се спре, заливаше се от смях и лудуваше, после се наяде и унесена от топлината, се покри с майчиния си шал и сладко заспа на дивана.

Лариса Фьодоровна свърши с готвенето и уморена, изпотена, сънena като дъщеря си, доволна от впечатлението, което беше направила с ястията си, не бързаше да разтребва и седна да си почине. Провери дали детето е заспало, облегна се на масата, подпряла с лакът главата си, и заговори:

– Не бих жалила сили и бих била щастлива само да знам, че всичко това не е напразно и води към някаква цел. Ти трябва всеки миг да ми повтаряш, че сме тук, за да бъдем заедно. Окуражавай ме и не ме оставяй да се опомня. Защото, трезво погледнато, нека си кажем истината: с какво се занимаваме, какво правим тук? Нападнахме чуждото жилище, нахлухме, разпореждаме се тук и през цялото време бързаеме, бързаеме, за да не виждаме, че това не е живот, а театрална постановка, не е наистина, а е „на ужжим“, както казват децата, куклена комедия, глупава и смешна.

– Но, ангеле мой, нали ти настоя да дойдем тук. Не забравяй колко време бях против и не се съгласявах.

– Вярно е. Не споря. Значи вече съм се провинила. Ти можеш да се колебаеш и да премисляш, а при мен всичко трябва да бъде последователно и логично. Влязохме у вас, ти видя детското креватче на сина си и ти прилоша, насмалко да припаднеш от мъка. Ти имаш това право, а на мен не ми е позволено, страхът за Катенка, мислите за бъдещето трябва да отстъпят пред любовта ми към теб.

– Ларуша, ангеле мой, съвземи се. Никога не е късно да се откажеш, да отстъпиш от решението си. Нали аз пръв те посъветвах да се отнесеш по-сериозно към думите на Комаровски. Имаме кон. Ако искаш, утре се връщаме в Юртин. Комаровски е там, не е заминал. Нали го видяхме от шейната, а той май не ни забеляза. Сигурно ще

го заварим в града.

– Още почти нищо не съм казала, а в гласа ти вече се чуват недоволни нотки. Но кажи, не съм ли права? Толкова необмислено, без много да берем грижа, можехме да се скрием и в Юртин. Ако ли пък ще търсим спасение, трябваше да действваме безпогрешно, с твърд план, както предлагаше в края на краищата този сведущ и здравомислещ, макар и неприятен човек. Защото тук не знам дори колко сме по-близо до опасността, отколкото където и да било. Безкрайно голо поле, открито за всички вихрушки. И ние сам-сами. Някоя нощ така ще ни затрупа сняг, че на сутринта не можем да се измъкнем. Или нашият тайнствен благодетел, дето е идвал в тази къща, знаеш ли го, може да излезе злодей, ще ни пипне тук и ще ни изколи. Имаш ли поне оръжие? Не, нали? Плаши ме твоето неблагоприятно разположение, с което заразяваш и мен. То съвсем ме обърква.

– Но какво да направя? Какво се иска от мен?

– Да можеш да ти отговоря! Дръж ме през цялото време в подчинение.

Непрестанно ми напомняй, че аз съм твоята сляпо любеща покорна робиня. О, ще ти кажа. Нашите близки, твоите и моите, са хиляди пъти по-достойни от нас. Но какаво от това? Дарбата да обичаш е като всяка друга дарба. Тя може да бъде и грамадна, но няма да се прояви без благословия свише. А нас сякаш са ни учили да се целуваме на небесата и после като деца са ни пратили тук да живеем по едно и също време, за да проверим един чрез друг тази своя способност. Това е върхът на съвместимостта, в нея няма никакви страни и степени, нито извисеност, нито падение, тя е равноценност на цялото ни същество, когато всичко ни доставя радост, всичко се превръща в душа. Но в тази необуздана, всеки миг избухваща нежност има нещо по детски неукротено, непозволено. Това е непокорна, разрушителна стихия, враждебна на домашния покой. Мой дълг е да се боя от нея и да ѝ нямам доверие.

Тя обгърна с ръце врата му и преглъщайки сълзите, завърши:

– Разбираш ли, ние сме в различно положение. Ти си окрилен, за да можеш да отлиташ във висините, а аз, жената – за да се притисна до земята и с крилете си да закрилям малкото си от опасността.

Страшно му харесваше всичко, което говореше тя, но той не го показваше, за да не изглежда сладникаво. Сдържайки се, вметна:

– Този наш ефимерен подслон наистина е фалшив и невротизиращ. Ти си абсолютно права. Но не сме го измислили ние. Паническата обърканост е всеобща участ, тя е в духа на времето.

И аз сутринта си мислих почти същото. Бих искал да направя всичко възможно, за да останем тук повече. Не мога да ти опиша как съм се поболял за работа. Нямам предвид земеделската. Веднъж вече вложихме в нея семейно всичките си усилия и постигнахме успех. Но нямам сили за още веднъж. За друго говоря.

Животът постепенно се възражда. Може би някога отново ще се издават книги.

За това си мислех. Дали не можем да се спазарим със Самдевятов при изгодни за него условия да поеме прехраната ни за половин година, срещу което аз ще се задължа да напиша междуременно един труд, да речем, медицински учебник или нещо литературно, от рода на стихосбирка например. Или може би да се хвана да превода от чужд език някоя прочута, велика книга. Знам езици, наскоро четох такава обява на едно от големите петербургски издателства, което публикува само преводни книги. Такъв тип работа сигурно ще представлява обменна ценност, която може да се обърне в пари. Бих бил щастлив да се заема с нещо от подобен род.

– Добре, че ме подсети. И аз днес си мислех за нещо подобно. Но не ми се вярва, че ще се задържим тук. Напротив, предчувствувам, че съдбата ще ни отведе някъде още по-надалече. Обаче докато разполагаме с този кратък миг затишие, имам една молба към теб. Моля ти се, пожертвувай за мен няколко нощни часа и в най-близко време ми запиши всичко, което си ми рецитирал досега. Половината се е разпиляла, другата половина изобщо не е записана и ме е страх, че после всичко ще изпозабравиш и ще ти изскочи от главата, още повече, казвал си ми, че вече често ти се случвало.

Към края на деня всички се измиха с топлата вода, която в изобилие беше останала от прането. Лара окъпа Катенка. Юрий Андреевич с блажено чувство за чистота седеше до голямата маса при прозореца с гръб към стаята, където Лара, благоуханна, загърната в хавлия, с мокра коса, омотана в кърпа като в тюрбан, слагаше Катенка да спи и се канеше да си ляга. Цял отдаден на предусещането за скорошната съсредоточеност, той възприемаше всичко, което ставаше, през мъглата на разнеженото и обобщеното внимание.

Беше един след полунощ, когато Лара, която дотогава се преструваше, че спи, наистина заспа. Спалното бельо и техните нощници с Катенка – всичко светеше от чистота, украсено с дантели, изгладено. Лара и в онези години намираше начин да колосва.

Докторът се почувствува обгърнат в блажена тишина, изпълнена с щастие и със сладкия дъх на живота. Светлината от лампата падаше в спокоен жълт овал върху белите листа и плуваше като златен ореол на повърхността на мастилото в мастилницата. Отвън се синееше мразовитата зимна нощ. Юрий Андреевич отиде в съседната студена и неосветена стая, откъдето по-добре се виждаше навън, и погледна през прозореца. Блясъкът на пълната луна сякаш слепваше снежната поляна като яйчен белтък или бяла боя. Разкошът на студената нощ беше неописуем. В душата на доктора цареше спокойствие. Той се върна в светлата топла стая и започна да пише, с енергичен почерк, като се стараеше външният вид на написаното да предава живото движение на ръката и да не се обезличава, да не застива бездушно и нямо, той си припомни и записа в постепенно подобряващи се варианти, различни от по-раншните, най-завършеното и цялостното – „Витлеемската звезда“, „Зимна нощ“ и още доста други подобни стихотворения, които впоследствие се забравиха, загубиха се и не бяха открити от никого.

После от по-старите, готовите неща мина към някога започвани и изоставени текстове, навлезе в тяхната тоналност и се опита да нахвърли продълженията им без никаква надежда точно сега да ги допише. Постепенно се настрои, увлече се и премина към съвсем нови неща.

След две-три лесни строфи и няколко сравнения, които изненадаха и самия него, работата го завладя и той усети близостта на онова, което се нарича вдъхновение. Съотношението на силите, които ръководят творчеството, сякаш изведнъж се преобръща. На първо място вече не е човекът с неговото душевно състояние, което той се опитва да изрази, а езикът, с който ще го изрази. Езикът, родина и съкровищница на красотата и смисъла, започва сам да мисли и да говори вместо човека и става музика – не като външно слухово звучене, а като устремност и мощ на вътрешното си течение. Тогава подобно на речната грамада, която със самото си движение оглажда придънните камъни и върти воденичните колела, леещата се реч сама, по силата на собствените си закони създава пътлом, мимоходом ритъма и римата, и хиляди други форми и структури, още по-важни, но до днес неразпознати, неовладени, неназовани.

В такива минути Юрий Андреевич чувствуваше, че не той върши най-важното, а нещото извън него, нещото, което е над него и го управлява, а именно състоянието на световната мисъл и поезия и онова, което ѝ е предначертано за бъдещето, следващата поредна стъпка, която ѝ предстои да направи в историческото си развитие. И той се чувствуваше само повод и опорна точка за нейното задвижване.

Освобождаваше се от упреците към себе си, от недоволството от себе си, временно се избавяше от усещането за собственото си нищожество. Той се оглеждаше и се озърташе наоколо.

Виждаше главите на спящите Лара и Катенка на белоснежните възглавници. Чистотата на чаршафите, чистотата на стаите, чистите им очертания се сливаха с чистотата на нощта, снега, звездите и месечината в една равностойна, преминаваща през сърцето му вълна и го караше да ликува и да плаче от чувството за тържествуваща чистота на съществуването.

„Господи! Господи! – бе готов да шепне той. – И всичко това на мен! С какво съм заслужил тъй много? Как си ме допуснал до себе си, как си ме оставил да стъпя на тази безценна твоя земя, под твоите звезди, в краката на тази безразсъдна, безропотна, злочеста, ненагледна?“

Беше три през нощта, когато вдигна очи от масата и хартията. От унеса на мислите, в които беше потънал, той се връщаше към себе си, към действителността,

щастлив, силен, спокоен. Внезапно в безмълвието на далечните пространства, ширнали се зад прозореца, му се чу унил, печален звук.

Отиде в съседната неосветена стая, за да погледне оттам през прозореца. През часовете, които бе прекарал на голямата маса, стъклата се бяха заскрежили и нищо не се виждаше. Юрий Андреевич дръпна навитото килимче, с което беше затиснат долният праг на вратата, за да не вее, наметна си кожуха и излезе на външните стълби.

Белият огън, с който бе лумнал и гореше незасенченият сняг под светлината на месечината, го ослепи. Отначало не успя да се взре и нищо не виждаше. Но след минута чу заглъхващия от разстоянието проточен утробно-скимтящ вой и тогава забеляза в края на поляната зад дерето четири издължени сенки, не по-големи от някакви чертички.

Вълците стояха един до друг с муцуни към къщата и с вдигнати глави виеха към луната или към проблясващите сребристоматови прозорци на къщата. Няколко секунди стояха неподвижни, но точно когато Юрий Андреевич изведнъж осъзна, че са вълци, те като кучета подвиха опашки и избягаха от поляната, сякаш мисълта на доктора бе стигнала до тях. Не успя да разбере в коя посока се скриха.

„Нова неприятност! – помисли си той. – Само те липсвах. Току виж, леговището им е някъде съвсем наблизо. Дали не е в дерето? Какъв ужас! И за беля този Саврас на Самдевятов в конюшната. Сигурно него са надушили.“

Реши засега да не казва нищо на Лара, за да не я плаши, влезе вътре, заключи външната врата, затвори няколкото врати между неотопляваната и топлата част на къщата, запуши всички пролуки и се доближи до масата.

Лампата светеше все така ярко и уютно. Но вече не му се пишеше. Не можеше да се успокои. В главата му се въртяха само вълците и всякакви други възможни усложнения. Беше и уморен. В това време се събуди Лара.

– А ти все гориш и пламтиш, свецице моя чиста! – с влажен носов от спането глас пошепна тя. – Ела за минутка при мен, седни тук. Ще ти разкажа какво сънувах. Той изгаси лампата.

9

И пак денят мина в тиха лудост. Намериха в къщата детска шейничка. Катенка, облечена с кожухче, зачервена, с весел смях се спускаше към неразчистените алеи на градината от ледената пързалка, която ѝ беше направил докторът, като натрупа сняг, добре го утъпка и го поля с вода. Тя безброй пъти се изкачваше на възвишението пак и пак със застинала усмивка и дърпаше подире си шейничката.

Беше стегнал мраз и ставаше все по-студено. Навън приличаше. Снегът се жълтееше под лъчите на обедното слънце и в жълтата му медовина като сладка утайка се разливаше портокаловият отблясък на рано настъпващата привечер.

От вчерашното пране и къпане в къщата се усещаше влага. Прозорците се покриха с пухкав скреж, черни струйки се стичаха по влажните стени от тавана до пода. В стаите стана тъмно и неудобно. Юрий Андреевич носеше дърва и вода, продължаваше недовършения оглед на къщата с непрекъснати открития и помагаше на Лара, от сутринта заета с непрестанно изникващи все нови и нови домакински грижи.

Отново в разгара на някаква работа ръцете им се докосваха и оставаха една в друга, вдигнатото за пренасяне се слагаше на пода, непренесено до местоназначението, и ги разтърсваше пристъп на замайваща непреодолима нежност. Отново работата не вървеше и всичко им изхвърчаше от главата. И пак минутите летяха и часовете минаваха, и ставаше късно, и двамата с ужас се съвземаха и си спомняха за оставената без контрол Катенка или за ненахранения и ненапоен кон, и презглава се втурваха да наваксват и да довършват недонаправеното, и ги измъчваше чувство за вина.

От недоспиването докторът имаше главобол. Чувствуваше се като след преливане в сладка мъгла и с тежка, блажена слабост в цялото тяло. С нетърпение чакаше нощта, за да се върне към прекъснатия труд.

Предварителната работа се извършваше вместо него от сънената омая, която го изпълваше, затъмняваше всичко наоколо и забулваше мислите му. Обобщената безформеност, която тя придаваше на всичко, се лееше в посоката, предшествуваща

точността на окончателното възплъщение. Подобно на недовършените първи чернови наброски, измъчващата го бездейност от целия ден служеше като необходима подготовка за трудовата нощ.

Немарата на изтощението не оставяше незасегнато, непретворено нищо. Всичко търпеше промени и добиваше нов вид.

Юрий Андреевич чувствуваше, че мечтите му за по-стабилно заселване във Варикино няма да се сбъднат, че часът на раздялата с Лара наближава, че неминуемо ще я загуби и подир туй желанието за живот, а може би и самия си живот. Мъка глождеше сърцето му. Но още повече го измъчваше очакването на вечерта и желанието така да изплаче тази мъка, че всеки да заплаче.

Вълците, за които си спомняше целия ден, не бяха вече вълци на снега под луната, а се превърнаха в тема за вълците, превърнаха се в представа за вражеска сила, която си е поставила за цел да погуби доктора и Лара или да ги пропъди от Варикино. Идеята за тази враждебност се развиваше и до вечерта придоби такава сила, сякаш в Шутма бяха открили следи от праисторическо страшилище и в дерето се беше стаил чудовищно грамаден фантастичен дракон, който точеше зъби за доктора и ламтеше за Лара.

Дойде вечерта. Докторът както снощи запали газената лампа на масата. Лара и Катенка си легнаха по-рано, отколкото предната нощ.

Написаното вчера се състоеше от два вида творения. Познатото, уточненото в последните си видоизменения беше записано чисто, с калиграфски почерк. Новото беше нахвърляно със съкращения, точки и неразбираеми ченгелчета.

Докато разчиташе драсканиците си, докторът изпита обичайното разочарование. Снощи същите тези места го бяха насълзявали и сливали с неочакваните си прозрения. А сега тъкмо такива мними сполуки го разочароваха и го огорчиха с явната си изкуственост.

Той цял живот бе мечтал за приглушена и съдържана оригиналност, външно неразличима и скрита под покроя на общоупотребяваните и привични форми, цял живот се бе стремил да постигне спокоен, непретенциозен стил, при който читателят и слушателят усвояват съдържанието, без дори да усетят как е станало това. Цял живот се бе домогвал до някакъв незабележим маниер, който да не привлича вниманието, и се ужасяваше, че е толкова далеч от идеала.

В снощните опити му се искаше с простота, граничеща с детско бърбене, и с нежността на люлчина песен да изрази смесицата от любов и страх, от тъга и мъжество, така че настроението му да се излее сякаш безмълвно и от само себе си.

Сега, когато разглеждаше писанията си на другата вечер, намери, че им липсва съдържателна свързка, която да съединява разпадащите се стихове. Той се зае малко по малко да преправя написаното и започна в същия лиричен маниер да излага легендата за Егорий Храбър*. Отначало опита широка, разлята петсрична стъпка. Благозвучието, присъщо на самия ритъм, независимо от съдържанието, го подразни с шаблонната си фалшива напевност. Изостави този натруфен размер с цезурата, стегна редовете в четирисрични, както се изчиства многословието в прозата. Писането стана по-трудно и по-интересно. Работата потръгна по-живо, но пак се чувствуваше излишна бързивост. Той още повече скъси стиховете. Думите придобиха ударна сила в трисричната стъпка, докторът се отърси от последните остатъци сънливост, събуди се, запали се, тесните промеждутъци на редовете сами му подсказваха с какво да ги запълни. Предметите, веднъж споменати, едва-що наречени с думи, започнаха истински да се обрисуват. Той чу коня, който стъпваше по повърхността на стихотворението, както се чува препънатият конски раван в една от баладите на Шопен. Георгий Победоносец препускаше с коня по безкрайните пространства на степта. Юрий Андреевич го виждаше отзад как се отдалечава и става все по-малък. Работеше с трескава бързина, едва успявайки да записва думите и стиховете, които идваха все по-уместни и точни.

[* Името на Св. Георгий Победоносец в руския фолклор (друга форма на същото име е Юрий). – Б. пр.]

Не забеляза кога бе станала от леглото Лара и се беше доближила до масата. С дългата си нощница до петите изглеждаше тънка, слабичка и по-висока, отколкото в действителност. Юрий Андреевич трепна от изненада, когато тя се появи до него, бледа, уплашена, протегна напред ръка и попита шепнешком:

– Чуваш ли? Вие куче. Дори са две. Ох, ужасно ме е страх, това е лоша прокоба. Ще изкараме някак до сутринта и заминаваме, заминаваме. Няма да остана тук нито минута повече.

След цял час дълги обяснения се успокои и отново заспа. Юрий Андреевич излезе пред вратата. Вълците бяха по-близо, отколкото предната нощ, и изчезнаха още по-бързо. И отново не разбра в коя посока се скриха. Стояха накуп и докторът не можа да ги преброи. Стори му се, че бяха станали повече.

10

Настъпи тринадесетият ден от живота им във Варикино и той по нищо не се различаваше от първите. Пак така през нощта виха вълците, които сякаш се бяха загубили нанякъде към средата на седмицата. Лариса Фьодоровна пак ги помисли за кучета и пак настоя да си заминат на сутринта, уплашена от лошото предзнаменование. Пак така се редуваха състоянията ѝ на равновесие с пристъпите на мъчително безпокойство, естествено за трудолюбивата жена, която не беше свикнала на целодневни душевни излияния и на бездейния недопустим разкош на несдържаните нежности.

Всичко се повтаряше по съвсем същия начин и когато тази сутрин на втората седмица тя пак започна да се приготвя за отпътуването, както вече няколко пъти преди това, можеше да се помисли, че прекараните тук близо две седмици изобщо не бяха съществували.

Пак беше влажно вътре и тъмно от сивия мрачен ден. Времето беше поомекнало, от тъмното небе, покрито с ниски облаци, всеки момент щеше да завали сняг. Юрий Андреевич се чувствуваше смазан от душевна и телесна умора след продължителното недоспиване. Мислите му се объркваха, беше отпаднал, зъзнеше от преумората, потръпваше, разтъркваше премръзнали ръце и крачеше из студената стая, без да разбира какво ще реши Лариса Фьодоровна и за каква работа съответно да се хваща.

Намеренията ѝ бяха неясни. Сега беше готова да даде половината си живот, само и само да не бъдеха двамата толкова хаотично свободни, а по принуда да се подчиняваха на какъвто ще строг, но веднъж завинаги установен ред, да ходят на работа, да имат задължения, да могат да живеят разумно и честно.

Денят ѝ започна както винаги: застла леглата, разтреби, измете, даде закуска на доктора и на Катя. После започна да стяга багажа и помоли доктора да впрегне коня. Бе взела твърдо и непреклонно решение да замине.

Юрий Андреевич не се захвана да я разубеждава. Да се върнат в града в разгара на тамошните арести след неотдавнашното им изчезване беше пълно безумие. Но едва ли щеше да е по-разумно и да си седят сами без оръжие сред тази страховита зимна пустош, пълна и тя със заплахи.

Освен това последните наръчи сено, които обираше по съседните сайванти, свършваха, а ново не се предвиждаше. Разбира се, ако имаха възможност да се настанят тук за по-дълго, докторът щеше да обиколи навсякъде и да попълни фуражните и продоволствените запаси. Но за краткото им несигурно пребиваване не си заслужаваше да се хвърля в такива проучвания. Той махна на всичко с ръка и тръгна да впряга коня.

Запрягаше несръчно. Самдевятот го беше учил, но Юрий Андреевич не помнеше наставленията му. Все пак с непохватни ръце направи всичко необходимо. Промуши края на ремъка с железните нитове, затегна хомота за стръките, завърза го на едната стръка, като го омота няколко пъти от края, после опря коляно в хълбока на коня и стегна оглавника, довърши всичко останало, отведе коня до къщата, върза го близо до вратата и се качи да каже на Лара, че могат да тръгват.

Завари я в състояние на крайна обърканост. Двете с Катенка бяха готови за пътуването, багажът беше събран, но Лариса Фьодоровна чупеше ръце и преглъщайки сълзите си, молеше Юрий Андреевич да почака една минутка, сядаше и ставаше и като се прекъсваше сама всеки миг с възклицанието: „Нали така?“, изречено на висока, напевна и жална нота, говореше бързо, с несвързана скоропоговорка:

– Не съм виновна. И аз не знам защо така стана. Но как бихме могли да пътуваме сега? Скоро ще се стъмни. Нощта ще ни завари на път. И тъкмо в тази твоя

страшна гора. Нали така? Ще постъпя както кажеш, но аз самата, по своя собствена воля, не бих се престрашила. Нещо ме спира. Имам някакво лошо предчувствие. Но както знаеш. Нали така? Защо мълчиш и не казваш нито дума? Разтакавахме се цялата сутрин, кой знае как загубихме толкова време. Утре вече няма да се повтори, нали, утре ще внимаваме. Защо да не останем още един ден? Утре ще се натоварим и ще потеглим рано-рано, в седем сутринта или в шест. Какво ще кажеш? Ще напаляш печката, ще попишеш още една вечер, ще преспим тук още една нощ. Ах, това би било неповторимо, вълшебно! Защо нищо не отговаряш? Пак ли съм нещо виновна, нещастната аз?

– Преувеличаваш. Още не се мръква. Доста е рано. Но както искаш. Добре. Да останем. Само се успокой. Виж колко си изнервена. Наистина, да поседнем, да свалим кожусите. Ето, Катенка казва, че е огладняла. Да хапнем. Наистина, ти си права, че днешното ни заминаване би било твърде неподготвено, внезапно. Само не се притеснявай и не плачи, моля те. Сега ще напаля печката. Но тъй и тъй конят е впрегнат и шейната е пред входа, ще отскоча до старата ни плевня за последните дърва, че тук нямам вече нито съчка. Само не плачи. Скоро ще се върна.

11

В снега пред плевнята се виждаха няколко кръга от плазове на шейната, останали от предишните обиколки и завои на доктора. Снегът пред прага беше отъпкан и омърсен от онзи деншното пренасяне на дърва.

Сутринта беше облачно, а сега небето се изчисти. Сви студ. Варикинский парк, който заобикаляше в различни радиуси тази територия, тук стигаше до плевнята, сякаш искаше да надзърне в лицето на доктора и нещо да му напомни. Тази зима снегът се вдигаше на високи преспи чак до навеса, който сякаш се беше издънил надолу и плевнята стоеше леко прегърбена. От покрива почти над главата на доктора като гугла на исполинска гъба надвисваше цял слой навеея сняг. Точно над стряхата, сякаш забил острие в снега, бе изгрял и пламтеше със сивкава жарава по вътрешността на сърпа млад, новороден полумесец.

Макар да беше още ден и съвсем светло, докторът имаше чувството, че в късна вечер стои сред тъмните пушинаци на собствения си живот. Такъв мрак цареше в душата му, такава печал. И младата месечина като предвестие за разлъка, като първообраз на самотата гореше пред него току над лицето му.

Юрий Андреевич падаше от умора. Той хвърляше дървата от плевнята в шейната, но подхващаше наведнъж по-малко цепеници, отколкото друг път. Дори през ръкавиците го боляха дланите от заледените цепеници с полепнал сняг. Ускорената подвижност не го стопляше. Нещо беше секнало в него и се беше скъсало. Горчиво кълнеше глупавата си съдба и молеше Господа да запази живота на тази красота, писана, тъжна, покорна, простодушна. А месечината все така стоеше над бараката, гореше и не грееше, светеше и не осветяваше.

Внезапно конят вдигна глава натам, откъдето бяха дошли, и изцвили, отначало тихо и плахо, после високо и уверено.

„Какво му става? – помисли си докторът. – Защо така изведнъж? Не може да е от страх. Глупости, конете не цвелят от страх. Да не е луд да се издава на вълците, ако ги е усетил. Пък и доста весело цвили. Сигурно е предусетил, че се прибираме, иска да си вървим. Чакай, сега си тръгваме.“

Освен натрупаните цепеници докторът събра от плевнята малко трески и за разпалки взе грамадната изкорубена борова кора, огъната като кончов и паднала на цяло парче от дънера, здраво овърза покритата купчина дърва и крачейки редом със Саврас, подкара шейната към Микулицини.

Конят пак изцвили в отговор на ясно долетяло конско цвилене някъде от другата страна. „Къде ли е това? – трепна докторът. – Мислехме, че Варикино е пусто. Значи не е вярно.“ През ум не му мина, че може да имат гости, и че конското цвилене се носи откъм къщата на Микулицини, откъм градината. Той водеше Саврас през задните дворове, покрай пристройките, и от хълмчетата, които закриваха къщата, не виждаше предната ѝ част.

Бавно (закъде да бърза?) нахвърля цепениците в бараката, разпрегна коня,

остави шейната под навеса, а коня отведе в съседната студена конюшня. Прибра го в дясната ъглова ясла, където по не духаше, донесе от бараката малко от останалото сено и го хвърли зад килнатата решетка на яслата.

С неспокойна душа се приближи до къщата. Пред вратата видя охранен вран жребец, впрегнат в много удобна разлата селска шейна. Около коня се разхождаше непознат човек, и той като коня охранен и сит, с хубава подьовка, потупваше животното по хълбоците и оглеждаше надкопитните му стави.

От къщата долиташе шум. Докторът не искаше да подслушва, пък и не беше в състояние нещо да чуе, затова неволно забави крачка и се спря като вцепенен. Без да разбира думите, той позна гласовете на Комаровски, Лара и Катенка. Вероятно бяха в предната стая до вратата. Комаровски спореше с Лара и съдейки по отговорите ѝ, тя се вълнуваше, плачеше и ту рязко му възразяваше, ту се съгласяваше с него. Кой знае защо, Юрий Андреевич реши, че Комаровски в този момент говори тъкмо за него – в смисъл, че е несигурен човек („слуга на двама господари“ – нещо такова му се счу), че не се знае за кого повече милее, за семейството си или за Лара, че Лара не бива да разчита на него, защото, ако избере доктора, „ще се намери от два стола на земята“. Юрий Андреевич влезе в къщата.

Наистина в първата стая стоеше с кожух до петите, без да се съблича, Комаровски. Лара дърпаше якичката на Катенка, мъчеше се да ѝ закопчае кожухчето и не успяваше да улучи иличето с кукичката. Тя се ядосваше на детето, викаше му да не се върти и да не се дърпа, а Катенка ѝ се молеше: „По-леко, майче, ще ме удушиш.“ Всички бяха облечени, готови за излизане. Щом влезе Юрий Андреевич, Лара и Комаровски един през друг се хвърлиха към него.

– Къде се губиш? Така ни трябваш!

– Добър ден, Юрий Андреевич! Въпреки грубостите, които си разменихме миналия път, отново, както виждате, съм дошъл без покана.

– Добър ден, Виктор Иполитович.

– Къде беше досега? Чуй го какво ще ти каже и веднага решавай за себе си и за мен. Нямаме време. Трябва да бързаме.

– Защо стоим прави? Седнете, Виктор Иполитович. Как къде съм бил, Ларочка? Нали знаеш, за дърва, а после трябваше да се погрижа за коня. Заповядайте, моля ви се, Виктор Иполитович.

– Не си ли изненадан? Защо не си учуден? Ние съжалявахме, че този човек си е заминал, и не се възползувахме от неговите предложения, а ето го сега пред теб и ти не се чудиш. Но още по-смайващи са последните му новини. Разкажете му ги, Виктор Иполитович.

– Не зная какво има предвид Лариса Фьодоровна, но на свой ред ще ви съобща следното. Нарочно пуснах слух, че заминавам, а всъщност останах за още няколко дни, за да ви дам възможност с Лариса Фьодоровна още веднъж да премислите въпросите, по които говорихме, и след като обсъдите всичко, да стигнете може би до по-разумно решение.

– Но повече не бива да отлагаме. Сега е най-удобно да заминем. Утре сутринта... не, по-добре Виктор Иполитович лично да ти обясни.

– Един момент, Ларочка. Прощавайте, Виктор Иполитович. Защо стоим с кожусите? Да се съблечем и да седнем. Предстои ни сериозен разговор. Не може така – раз-два и хайде. Извинете, Виктор Иполитович. Нашите спорове опират до някои деликатни моменти. Смешно и неудобно е да обсъждаме такива въпроси. Никога не съм възнамерявал да пътувам с вас. При Лариса Фьодоровна нещата стоят по-иначе. В редките случаи, когато нашите безпокойства можеха да се отделят едно от друго и ние си спомняхме, че не сме едно същество, а две, с две отделни съдби, аз бях на мнение, че е необходимо Лара, особено заради Катя, добре да обмисли вашите планове. Впрочем тя и без това го прави непрекъснато, като отново и отново се връща към предложената възможност.

– Но само в случай, че и ти дойдеш.

– За нас е еднакво трудно да си представим, че ще се разделим, но може би трябва да стиснем зъби и да принесем тази жертва. Защото и дума не може да става аз да пътувам.

– Но ти още нищо не знаеш. Първо чуй. Утре сутринта... Виктор Иполитович!

– Изглежда, Лариса Фьодоровна има предвид сведенията, които нося и които вече

й съобщих. В Юрятин е пристигнал служебен влак на Далекотоизточното правителство, вчера е дошъл от Москва и утре продължава. Този влак е на нашето министерство на транспорта. Половината композиция са спални вагони.

Аз ще пътувам с него. Там са ми предоставили места и за лица, които съм поканил в работната си колегия. Можем да пътуваме най-комфортно. Друг такъв случай няма да имаме. Зная, че не хвърляте думите си на вятъра и няма да отстъпите от отказа си да пътувате с нас. Вие сте човек на твърдите решения, знам. Но все пак. Прежалете себе си заради Лариса Фьодоровна. Чухте, че тя без вас няма да замине. Нека тръгнем заедно, ако не за Владивосток, поне за Юрятин. После ще решаваме. Но в такъв случай ще трябва да побързаме. Не бива да губим нито минута. Аз съм с кочияш, не разбирам от коне. Петимата няма да се съберем в моята шейна. Ако не се лъжа, у вас е конят на Самдевятов. Казахте, че сте ходили с шейната за дърва. Ако още не сте я разпрегнали...

– Не, разпрегнах я.

– Тогава запретнете я пак. Моят кочияш ще ви помогне. Впрочем къде, по дяволите, две шейни! Все някак ще стигнем с моята. Само че, за бога, по-бързо. Вземете само най-необходимото. Оставете къщата така, не я заключвайте. Трябва да спасим живота на детето, няма за кога да търсите ключове и катинари.

– Не ви разбирам, Виктор Иполитович. Вие говорите така, сякаш съм се съгласил да дойда с вас. Вървете, за бога, щом Лариса иска. А за къщата не се безпокойте. Аз ще остана и после ще почистя и ще заключа.

– Какво говориш, Юра! Защо са тези ужасни глупости, в които сам не вярваш? „Щом Лариса Фьодоровна е решила.“ А много добре знаеш, че без теб Лариса Фьодоровна няма намерение никъде да пътува и не е взимала никакви решения. Тогава защо е тази фраза: „Ще почистя къщата и за всичко ще се погрижа“?

– Значи сте неумолим? Тогава имам друга молба. Дали ще може, ако Лариса Фьодоровна няма нищо против, да разменя с вас няколко думи на четири очи?

– Добре. Щом трябва, да идем в кухнята. Нали не възразяваш, Ларуша?

12

– Стрелников е заловен, осъден е на разстрел и присъдата е изпълнена.

– Какъв ужас. Вярно ли е?

– Така чух. Очевидно е така.

– Не казвайте на Лара. Тя ще полудее.

– Разбира се. Затова ви извиках. След този разстрел и тя, и дъщеря ѝ са изложени на още по-голяма опасност. Помогнете ми да ги спася. Категорично ли отказвате да ги съпровождате?

– Вече ви казах. Абсолютно.

– Но тя без вас няма да тръгне. Просто не знам какво да правим. Тогава ще ви помоля за друга помощ. Поне на думи покажете, че сте готов да отстъпите, престорете се, че можете да бъдете разубеден. Не си представям как би изглеждала раздялата помежду ви. Нито тук, в къщата, нито на гарата в Юрятин, ако дойдете, да речем, да ни изпратите. Тя трябва да повярва, че и вие ще пътувате. Ако не сега, с нас, то след някое време, когато ви предоставя нова възможност, от която ще обещаете да се възползвате. Ще трябва да сте в състояние да ѝ дадете лъжлива клетва. Но от моя страна това не са празни думи. Кълна се в честта си, че в мига, когато пожелаете, се наемам по всяко време да ви измъкна оттук при нас и ако пожелаете, навсякъде по-нататък. Лариса Фьодоровна трябва да е сигурна, че ще ни изпратите. Внушете ѝ го колкото можете по-убедително. Побързайте, да кажем, уж да впрегнете коня и настоявайте ние да тръгнем първи, без да чакаме, докато се приготвите, защото после ще ни настигнете.

– Потресен съм от разстрела на Павел Павлович и не мога да дойда на себе си. Едвам вниквам в думите ви. Но съм съгласен с вас. След като Стрелников е убит, според сегашната логика животът на Лариса Фьодоровна и на Катя също виси на косъм. Някой от нас непременно ще бъде арестуван, така че рано или късно все едно ще бъдем разделени. Тогава наистина е по-добре вие да ни разделите и да ги откарате някъде накрай света. Сега, когато ви говоря всичко това, вече вие държите нещата в ръцете

си. Сигурно няма да издържа, ще плюя на гордостта и самолюбието си и покорно ще се довлека да получа от ръцете ви и нея, и живота, и морския път до близките си, и собственото си спасение. Но оставете ме да помисля върху всичко това. Новината, която ми съобщихте, ме потресе. Смазан съм от страданието, то ми отнема способността да мисля и разсъждавам. Може би като ви се покорявам, правя фатална, непоправима грешка, от която ще се ужасявам цял живот, но в мъглата на съсипващата ме болка единственото, което мога сега, е машинално да се съгласявам с вас и сяло, малодушно да ви се подчинявам. Добре, значи за нейно добро ще ѝ кажа сега, че отивам да впрегна коня и че ще ви настигна, а всъщност ще остана тук сам. И още нещо. Как ще пътувате сега, по тъмно? Пътят минава през гората, тук се навъртат вълци, внимавайте.

– Знам. Имам пушка и револвер. Не се безпокойте. Впрочем и малко спирт съм взел в случай на голям студ. Достатъчно съм взел. Да ви оставя ли?

13

„Какво направих! Какво направих! Дадох я, отстъпих я, отрекох се от нея. Да тичам, да ги настигна, да я върна! Лара! Лара!

Не чуват. Вятърът духа насам. Пък и те сигурно разговарят високо. Тя е в правото си да се чувства весела и спокойна. Остави се да бъде излъгана и дори не подозира заблудата.

Представям си. Какво ли си мисли? Всичко се подреди чудесно, точно както желаше. Нейният Юрочка, опърничав фантазьор, най-сетне склони, слава богу, и заминава заедно с нея за някакво спокойно място, при хора, които са по-умни от нас, там, където цари ред и законност. Дори ако реши да се прави на горд и утре не иска да се качи на техния влак, Комаровски ще прати за него друг и Юра ще пристигне в най-скоро време.

А сега вече е в конюшната, разбира се; с разтреперани от вълнението и бързането, непослушни, несръчни ръце впряга Саврас и веднага ще препусне подире им, така че ще ги застигне още в полето, преди да са влезли в гората.“

Сигурно така си мисли. Дори не се сбогуваха като хората, той само ѝ махна с ръка и се извърна, за да преглътне буцата на гърлото си, заседнала със страшна болка, сякаш се беше задавил с парче ябълка.

Докторът с наметнат на едното рамо кожух стоеше на прага. С извадената от кожуха ръка беше стиснал в горния край стругованата шийка на колонката между перилото и навеса с такава сила, сякаш, искаше да я удуши. Цялото му съзнание беше приковано към една далечна точка в пространството. Там, по нанагорнището, между няколко раздалечени брези, се откриваше част от пътя. В момента на откритото място падаше светлината на ниското залязващо слънце. Точно в тази светла ивица всеки момент трябваше да се появи препускащата шейна след малката падина, в която отдавна беше изчезнала.

– Сбогом, сбогом – изпревари тази минута и беззвучно-безпаметно зашепна докторът, като изтласкваше едва дишащите звуци от гърдите си в свечеряващия се мразовит въздух. – Сбогом, единствено любима, завинаги изгубена!

Ето ги! Ето ги! – остро и сухо изхриптя той с побелели устни, когато шейната излетя като стрела отдолу, отминавайки брежите една подир друга, намали скоростта и, о, радост, спря при последното дръвче.

О, как заби сърцето му, о, как заби сърцето му, краката му се подкосиха от вълнение, той целият стана като дрипа, като шубата, която се свличаше от рамото му. „О, Боже! Ти май си решил да ми я върнеш? Какво се е случило? Какво става там, където слънцето залязва? Как да си го обясня? Защо спряха? Не. Уви. Тръгват. Понесоха се. Сигурно тя го е помолила да спре за минутка, та да види за последен път къщата. Или може би е поискала да провери дали Юрий Андреевич не е тръгнал вече и дали не препуска подире им. Заминаха. Заминаха.

Ако успеят, ако слънцето не залезе по-рано (в тъмното няма да ги види), ще се мярнат още веднъж, вече за последен път оттатък падината, на поляната, където поминалата нощ бяха вълците.“

Но ето, отмина и тази минута. Кървавочервеното слънце още се подаваше над

синкавата линия на преспите. Снегът жадно пиеше ананасовата сладост, която се лееше наоколо. И ето, те се показаха, мярнаха се, прелетяха. „Сбогом Лара, довиждане на онзи свят, сбогом, хубава моя, радост моя, безбрежна, неизчерпаема, вечна.“ Ето, скриха се. „Никога повече няма да те видя, никога, никога в живота си, никога повече няма да те видя.“

В това време притъмня. Пръснатите по снега бронзовочервени петна на вечерното зарево бързо бледнееха и гаснеха. Пепеливата мекота на пространството вече се потапяше в люляковия здрач, който ставаше все по-наситено лилав. Сивкавата мъгла се сливаше с дантелената, ръкописна изящност на брежите по пътя, нежно изрисувани на фона на бледорозовото, сякаш внезапно прихлупило се небе.

Душевното страдание изостри до свръхчувствителност сетивата на Юрий Андреевич. Той долавяше всичко с десеторна контрастност. Природата наоколо, дори самият въздух придобиваха чертите на някаква невероятна уникалност. Зимната вечер излъхваше небивало състрадание – като съчувстващ свидетел. Сякаш никога досега не беше се мръквало и днес за първи път се смрачаваше по този начин като утеха към човека, който бе осиротял, който бе изпаднал в самота. Сякаш околните гори не опасваха панорамата с гръб към хоризонта, а току-що бяха изникнали изпод земята и се бяха подредили там, за да изразят съболезнованията си.

Докторът почти се дърпаше от тази осезателна красота като от тълпа досадни опечалени, почти готов да шепне на лъчите на заревото, които достигаха до него: „Благодаря. Няма нужда.“

Продължаваше да стои на прага с лице към затворената врата, обърнал гръб на света. „Скри се ясното ми слънчице“ – пулсираше и повтаряше нещо в него. Не би имал сили да изговори всички тези думи от начало до край поради спазмите в гърлото, които ги прекъсваха.

Влезе в къщата. Вътре в себе си произнасяше двоен монолог, който течеше в два потока: единият сух, привидно делови, отпращан към него самия, и другият – неясен, безкраен, обърнат към Лара. Мисълта му течеше по следния начин: „Сега в Москва. Най-важното – да издържа. Да не се водя по безсънието. Да не лягам. Нощем да работя до изнемога, докато не падна от умора. И още нещо. Веднага да запаля печката в спалнята, няма смисъл да мръзна през нощта.“

Но и с други думи разговаряше в себе си. „Чудна моя, незабравима! Докато те помнят сгъвките на лактите ми, докато още те усещам в ръцете си и на устните си, ще бъда с теб. Ще изплача сълзите си по теб в нещо достойно, което да пребъде. Ще запиша спомена за теб в най-нежен, нежен, мъчително печален образ. Ще остана тук, докато не го направя. И после ще замина. Ето как ще те нарисувам. Ще положа чертите ти на белия лист както след страшна буря, която разтърсва цялото море, на пясъка остава белегът на най-силната вълна, стигнала най-далеч в сушата. В лъкатушна, начупена линия морето нарежда пемза, миди, черупки, водорасли, най-лекото и безтегловното, което е могло да вдигне от дъното. Това е безкрайно проточилата се в далечината граница на най-големия прибой. Така и бурята на живота те приковава към мен, гордост моя. Така ще те нарисувам.“

Той влезе в къщата, заключи вратата, съблече си кожата. Когато пристъпи в стаята, където Лара така хубаво и старателно бе разчистила сутринта и където всичко отново беше разбъркано от спешното отпътуване, когато видя разбутаното и незастрано легло и всичко нахвърляно в безреда по пода и по столовете, той като малко момче коленичи пред кревата, с всичка сила притисна гърди в твърдия ръб и заровил лице в провесилия се край на завивката, заплака леко и горчиво като дете. Скоро се съвзе. Стана, избърса бързо сълзите, плъзна наоколо учудено-разсеян, уморено-отсъстващ поглед, взе бутилката, оставена от Комаровски, отвори я, наля си половин чаша, допълни я с вода и сняг и с наслада, почти равна на току-що изплакалите безутешни сълзи, започна да пие на бавни, жадни глътки.

Нещо му ставаше. Той бавно полудяваше. Никога през живота си не бе водил такова странно съществуване. Престана да се грижи за къщата, за себе си, превърна нощите в дни и загуби представа за времето, което беше минало след Лариното

заминаване.

Пиеше и пишеше неща, които ѝ посвещавахе, но Лара в неговите стихове и записки с всяка нова поправка и замяна на една дума с друга все повече се отдалечавахе от първообраза си, от живата майка на Катенка, която бе заминала на далечен път заедно с дъщеричката си.

С поправките си искаше да постигне максимална точност и сила на изказа, но те отговаряха и на изискванията на вътрешната му съдържаност, която не му позволяваше прекалено откровено да разкрива лично изживяното и наистина изпитаното, за да не нарани и да не засегне непосредствените участници в написаното и изпитаното. Така кървящото, парещото и обагрящото се изчиствахе от стихотворенията му и вместо тежкото и поболяващото в тях се появяваше една спокойна широта, която издигаше частния случай до общоизвестно явление. Не преследваше никаква цел, но тази широта идваше от само себе си като утешение, което заминалата лично му изпращаше като далечен поздрав от нея, сякаш му се явяваше насън или докосваше с пръсти челото му. И той обичаше този благороден отпечатък в стиховете си.

Покрай плача си по Лара продължаваше да доизчиства писанията си от различни периоди за какво ли не, за природата, за всекидневието. Както винаги по-рано, връхлитаха го много мисли за личния живот и за живота на обществото – едновременно с тази му дейност и покрай нея.

Отново си мислеше, че историята, онова, което се нарича ход на историята, за него е съвсем различно от общоприетото, той я вижда като живота в растителното царство. През зимата голите вейки в гората са тънки и жалки под снега като власинките на старческа брадавица. През пролетта гората се преобразява за броени дни, вдига се до облаците, можеш да се загубиш, да се скриеш в листака ѝ. Тази метаморфоза се постига чрез движение, което по устремност превъзхожда движенията на животните, защото животното не расте с такава скорост, както растението, и при него това движение няма как да се наблюдава. Гората не се премества, не можем да я издебнем, да я пипнем, че си е сменила мястото. Винаги я заварваме неподвижна. В същата неподвижност заварваме вечно растящия, вечно променящия се, проследим в измененията си живот на обществото, на историята.

Толстой не довежда докрай мисълта си, когато отрича ролята на инициатори, отнесена към Наполеон, управниците, полководците. Той мисли същото, но не го изказва ясно докрай. Историята не се прави от никого, тя не се вижда, както не може да се види растежът на тревата. Войни, революции, царе, робеспьеровци – всичко това са органичните ѝ подбудители, нейната закваска. Революциите се правят от дейни хора, едностранчиви фанатици, гении на самоограничението. Те за няколко часа или дни преобръщат старите порядки. Превратите продължават седмици, ако ще и години, но после с десетилетия, с векове хората се прекланят като пред светиня пред духа на ограничение, довел до преврата.

Покрай плача си по Лара той оплакваше и онова далечно лято в Мелюзеево, когато революцията беше тогавашният слязъл от небето бог, богът на онова лято, и всеки лудееше по своему, и животът на всекиго съществуваше сам за себе си, а не в пояснително-илюстративен смисъл като потвърждение на правилността на висшата политика.

Покрай това очертаване на нещата той отново повярва и формулира за себе си, че изкуството винаги служи на красотата, а красотата е щастието да владееш формата, а формата е органичният ключ към съществуването, всичко живо, за да съществува, трябва да има форма, и тогава изкуството, включително и трагичното, е разказ за щастието да те има. Тези мисли и бележки също го изпълваха с щастие, толкова печално и пълно с мъка, че от него му се завиваше свят и го болеше глава.

Навести го Анфим Ефимович. Той също му донесе водка и му разказа как бяха заминали Антипова с дъщеря ѝ и Комаровски. Анфим Ефимович беше дошъл с дрезината по железопътната линия. Той сгълча доктора, че не се е грижил достатъчно добре за коня, и си го взе въпреки молбите на Юрий Андреевич да изчака още три-четири дни. За сметка на това му обеща лично да дойде след тези няколко дни и да го откара от Варикино.

Понякога в разгара на работата, на писането, Юрий Андреевич внезапно си спомняше съвсем осезателно заминалата жена и обезумяваше от нежност и от усещането колко му липсва. Както някога в детството сред красотата на лятната природа му се

счуваше в птичите песни гласът на починалата му майка, така и сега слухът му, свикнал с Лара, предан на гласа ѝ, понякога го лъжеше. „Юрочка“ – чуваше понякога от съседната стая в слуховите си халюцинации.

Случваха му се и други странни състояния. В края на седмицата се събуди една нощ от някакъв тежък сън за драконово леговище под къщата. Отвори очи. Изведнъж откъм дерето нещо проблесна и се чу пукотът и тътенът на някакъв изстрел. Най-удивителното беше, че докторът отново заспа само минута след това необикновено произшествие, а на сутринта реши, че всичко е било сън.

15

И още нещо, което се случи в един от тези дни, малко по-късно. Докторът най-сетне послуша гласа на разума. Той си каза, че ако си е поставил за цел непременно да се самоунищожи, може да се измисли много по-бърз и не толкова мъчителен начин. И си даде дума, че щом Анфим Ефимович дойде да го вземе, незабавно ще се махне оттук.

Малко преди да се стъмни, още беше светло, докторът чу силно скърцане на нечий крачки по снега. Някой с бодра, спокойна стъпка идваше към къщата.

Странно. Кой можеше да е? Анфим Ефимович щеше да дойде с коня. Случайни минувачи не бяха останали в опустялото Варикино. „За мене е – реши Юрий Андреевич. – Повиквателна или заповед да се върна в града. Или ще ме арестуват. Но как ще ме откарат? И щяха да са двама. А, Микулицин е, Аверкий Степанович“ – зарадва се, когато му се стори, че позна госта по вървежа. Човекът, все още загадъчен, за момент се забави при вратата с изскубнатите халки, където не бе намерил очаквания катинар, после продължи напред с уверена крачка, като отваряше с умело собственическо движение вратите по пътя си и грижовно ги затваряше подире си.

Тези странности бяха, заварили Юрий Андреевич зад масата, до която седеше с гръб към вратата. Когато се вдигна от стола и се обърна с лице към входа, за да пресрещне този човек, онзи вече стоеше на прага, внезапно смутен.

– Кого търсите? – неволно попита докторът с някакъв нищо не значещ автоматизъм и никак не се учуди, че не последва отговор.

Дошлият беше висок, силен мъж с красиво лице, с полушубка, с панталон от същата кожа и дебели кози ботуши, с окачена на рамото пушка.

Единствено мигът, в който се появи неизвестният, беше неочакван за доктора, а не самото му идване. Находките в къщата и други следи го бяха подготвили за тази среща. Очевидно влезлият беше човекът, комуто принадлежаха намерените в къщата запаси. Външно му се стори отнякъде познат. Вероятно и посетителят беше предупреден, че къщата не е празна. Той не се изненада кой знае колко, че я заварва обитаема. А може би го бяха уведомили кого ще види вътре. Или може би познаваше доктора.

„Кой беше този? Кой? – мъчително прехвърляше в ума си Юрий Андреевич. – Боже господи, къде съм го виждал? Как е възможно! Знойното майско утро на не знам си коя година. Железопътната гара в Развилие. Комисарският вагон, който не предвещаваще нищо добро. Ясни понятия, праволинейност, сурови принципи, правота, правота, правота. Стрелников!“

16

Говореха вече отдавна, от няколко часа, както разговарят само руските хора в Русия, особено както разговаряха онези застрашени и страдащи и онези обезумели и неуравновесени, каквито бяха тогава всички в Русия. Притъмняваше. Падаше мрак.

Освен от нервна многословност, по която приличаше на всички, Стрелников говореше безспир и по някаква друга, своя причина.

Той не можеше да се наговори и с всички сили се вкопчваше в приказките с доктора, за да избяга от самотата. Дали се боеше от угризения на съвестта или от скръбни спомени, които са го преследвали, или го измъчваше недоволство от себе си, заради което човек се ненавижда, не може да се понася и му иде да умре от срам? Или беше взел някакво страшно, безвъзвратно решение, с което не му се оставаше насаме и

чието изпълнение отлагаше, доколкото е възможно, използвайки разговора с доктора и неговата компания?

Така или иначе, Стрелников криеше някаква важна тайна, която го изгаряше, а за всичко останало се саморазголваше в свръхразточителни душевни излияния.

Това беше болестта на века, революционната лудост на епохата. Всички бяха по-различни в помислите си, отколкото в думите и във външните изяви. Никой не можеше да се похвали с чиста съвест. Всеки с право би трябвало да се чувства виновен за всичко, таен престъпник, неизобличен лъжец. Появеше ли се повод – и самобичуващото се въображение се развихряше до крайна степен. Хората си измисляха и се самообвиняваха не толкова от страх, колкото под влияние на някакво унищожително болезнено влечение, без принуда, в състояние на метафизичен транс и от страст към самоосъждане, която, веднъж достигнала такъв размах, вече не може да се спре.

Колко такива предсмъртни показания, писмени и устни, бе прочел и изслушал Стрелников навремето, когато беше военен и понякога участвуваше в трибуналите! Сега той бе изпаднал в подобна саморазобличителна криза, правеше си преценка, равностетка, съзираше всичко в трескаво, уродливо, ненормално извращение.

Стрелников разказваше безредно, прескачаше от признание на признание.

– Бяхме близо до Чита. Направиха ли ви впечатление тези чудеса, с които съм напълнил чекмеджетата и шкафчетата в къщата? Всички са от военните реквизиции, извършени, когато Червената армия превзе Източен Сибир. Естествено, не съм ги пренесъл на гръб. Животът винаги ме е дарявал с верни, предани хора. Тези свещи, кибритите, кафето, чаят, моливите, писалките и прочие отчасти са от чешкото военно имущество, други са японски и английски. Какво ще кажете, глупости, нали така? „Нали така“ беше любимият израз на жена ми, сигурно сте забелязали. Отначало не знаех дали да споделя с вас, но сега ще ви призная. Дойдох тук да се видя с нея и с дъщеря си. Твърде късно ме уведомиха, че са тук. И ето, закъснях. Когато от клюките и донесенията научих за вашата връзка с нея и за първи път чух „доктор Живаго“, от хилядите лица, които са минали пред очите ми през всички тези години, по най-невероятен начин си спомних тъкмо доведения веднъж при мен за разпит доктор със същото име.

– И съжалихте, че не сте го разстреляли?

Стрелников не обърна внимание на въпроса му. Може и да не беше чул, че събеседникът е прекъснал монолога му с няколко свои думи. Той продължи разсеяно и умислено.

– Естествено, ревнувах я от вас, и сега я ревнувам. Какво друго можеше да се очаква? В околността се укривам едва от последните месеци, когато се провалиха останалите ми явки, далече на Изток. Трябваше да ме съди военен трибунал по лъжливо обвинение. Какъв щеше да е резултатът, близко е до ума. Не се чувствах виновен за нищо. Надявах се да се оправдая и да защита доброто си име по-късно, при някой друг, по-подходящ случай. Реших да изчезна своевременно, още преди да ме арестуват, и някое време да се крия, да скитосвам, да водя отшелнически живот. Може би щях да се спася в края на краищата. Но ме измами един млад мошеник, който бе успял да спечели доверието ми.

Бяха зимата през Сибир пешком на запад, криех се, гладувах. Заравях се в преспите, ношувах в затрупаните влакове, които на безкрайни върволици се мъдреха тогава под снега на Сибирската магистрала.

Скитанията ме срещнаха с един млад бродяга, спасил се от партизаните при някакъв общ разстрел, след като се е намирал в редиците на останалите осъдени. Бил изпъзлял изпод труповете на убитите, свестил се, посъвзел се и после поел да обикаля като мен скривалищата и бърлогите. Поне така ми разказа. Мръсно момче, порочно, глупаво, гимназист повтарач, изхвърлен от училище за некадърност.

Колкото по-подробно разказваше Стрелников, толкова по-ясно докторът разпознаваше кое е момчето.

– Името му е Терентий, презимето Галузин?

– Да.

– Тогава всичко е вярно за партизаните и за разстрела. Нищо не си е измислил.

– Единственото свястно нещо беше, че обожаваше майка си до безумие. Баща му безследно изчезнал като заложник. Той научил, че майка му е в затвор и я чака съдбата на баща му, та решил да направи всичко възможно, за да я освободи. В

околийската чека, където отишъл с чистосърдечното си разкажание и си предложил услугите, се съгласили да му простят всичко, ако им осигури някоя по-едра плячка. Той посочил моето скривалище. Успях да изпреваря предателството му и навреме да изчезна.

С неописуеми усилия, с хиляди прекеждия прекоших Сибир и дойдох тук, където всички ме познават много добре и най-малко ще се надяват да ме видят, понеже не биха очаквали от мен такова нахалство. Наистина още дълго ме издирваха в района на Чита, докато аз се спасявах ту в тази къща, ту в други убежища наблизко из околността. Но вече край. И тук ме проследиха. Знаете ли какво? Здрачава се. Наближава часът, който мразя, защото отдавна не мога да спя. Нали знаете колко е мъчително. Ако не сте изгорили всичките ми свещи – прекрасни, стеаринови, нали така? – нека си поприказваме още малко. Да си поприказваме, докато ви е възможно, ето тъй, светски, цяла нощ на запалени свещи.

– Свещите са налице. Само една пачка е отворена. Светехме си с газта, която намерихме тук.

– Брашно имате ли?

– Не.

– Как сте живели? Ама защо ли питам глупости. С картофи. Знам.

– Да. Има още много. Нашите хазаи бяха предвидливи и опитни хора. Знаеха как да ги пазят. Нищо им няма, в зимника са. Нито са гнили, нито са измръзнали.

Изведнъж Стрелников заговори за революцията.

17

– Всичко това не е за вас. Вие не можете да го разберете. Вие сте отрасли другояче. Съществуваше един свят на градските покрайнини, на железопътните линии и на трудовите казарми. Мръсотия, теснотия, нищета, гавра с човешкото в работника, гавра с жената. Съществуваше една ухилена ненаказуема наглост на разврата, на мамините синчета, заможните студенти и новобогаташите. С шегички или с изблици на пренебрежителен гняв реагираха на сълзите и жалбите на излъганите, оскърбените, подмамените. Какъв олимпизъм у тези паразити, чиято единствена отличителна черта беше, че за нищо не бяха си мръднали пръста, от нищо нямаха нужда, нищо не дадоха на света и нищо не оставиха!

А ние гледахме на живота като на военен поход, ние обръщаме планини за тези, които обичахме. И макар да не сме им донесли нищо освен мъка, ни най-малко не сме ги обидили, защото бяхме още по-големи мъченици от тях.

Преди да продължа обаче, смятам за свой дълг да ви кажа следното. Вижте какво. Ако животът ви е мил, трябва да бягате оттук незабавно. Хайката около мен се затяга и както и да се развият събитията, ще ви замесят, ще ви забъркат и вас дори само поради факта, че сега разговаряме. Освен това има много вълци, онази нощ се наложи да стрелям.

– А, вие ли стреляхте?

– Да. Чули сте, разбира се, нали? Отивах към другото убежище, но още преди да стигна, познах по някои признаци, че е разкрито и тамошните хора сигурно са загинали. Няма да оставам у вас, само тази нощ, сутринта се махам. И така, с ваше позволение, продължавам.

Но няма тези Тверски-Ямски улици и препусналите файтони с леките момичета и с франтовете с накривени шапки и опънати панталони бяха само в Москва, само в Русия? Улицата, вечерната улица, вечерната улица на века, конете – дорести и врани – бяха навсякъде. Какво обедини епохата, кое събра деветнадесети век в едно историческо цяло? Раждането на социалистическата мисъл. Вдигат се революции, самопожертвователни млади хора се изправят на барикадите. Публицистите си блъскат главите как да се обуздае животинската циничност на парите, да се разбуди и защити човешкото достойнство на бедняка. Появява се марксизмът. Той открива корена на злото и намира лека. Той става мощната сила на века. Всичко това бяха Тверските-Ямските на века, и мръсотията, и сиянието на светостта, и развратът, и работническите квартали, прокламациите и барикадите.

Ах, колко хубава беше тя като момиче, като гимназистка. Не можете да си

представите. Често ходеше у своя съученичка в къщата, където живееха служители от Брестката жп линия. Така се наричаше отначало, преди няколкото последвали преименувания. Баща ми, сега член на Юрятинския трибунал, тогава беше железничар, работеше на гарата. И аз ходех в онази къща и я Виждах там. Тя беше момиченце, дете, а вече можеше да се прочете на лицето ѝ, в очите, неспокойната мисъл, тревогата на века. Всички тези на времето, всичките негови сълзи и обиди, всичките подбуди, цялата натрупана отмъстителност и гордост бяха изписани на лицето ѝ и в осанката ѝ. Тази смесица от момински свян и смела стройност. Обвинението срещу века можеше да се произнесе от нейно име, с нейните уста. Съгласете се, това не е малко. Това е някакво предопределение, знак на съдбата. Това можеше да бъде само дарено по природа, то беше заслужено право.

– Вие прекрасно говорите за нея. Виждал съм я по същото време именно такава, каквата я описахте. Ученичката от гимназията се беше съединила у нея с героинята на някаква недетска тайна. Сянката ѝ се прокрадваше по стената с движението на напрегната готовност за самозащита. Такава съм я виждал. Такава я помня. Вие го изразихте потресаващо.

– Виждали сте я и я помните? Как е станало това?

– То е съвсем друг въпрос.

– И така, целият този деветнадесети век с всичките му революции в Париж, няколкото поколения руска емиграция, като се започне от Херцен, всички подготвяни цареубийства, неизпълнените и приведените в изпълнение, цялото работническо движение в света, целият марксизъм в парламентите и университетите на Европа, цялата нова система от идеи, оригиналността и бързината на изводите, ироничността, съпътстващата безжалостност, изработена в името на жалостта – всичко това е поето и обобщено се изразява от Ленин, който като олицетворение на възмездие за всичко извършено напада стария свят.

Редом с него се изправя незаличимо огромният образ на Русия, който пред очите на цялата земя изведнъж пламна като свещ на изкуплението за всичко зло и за нещастията на човечеството. Но защо ви говоря тези неща? За вас те са някакви дрънканици, мъртъв звук.

Заради това момиче влязох в университета, заради него станах учител и пристигнах да работя в този тогава съвсем незнаен за мен край, в Юрятин. Изчетох куп книги и придобих маса знания, за да ѝ бъда полезен и да съм насреща, ако ѝ потрябва моята помощ. Отидох на война, та след трите години брак отново да я заплена, а после, след войната и връщането от плен, се възползувах от това, че ме смятаха за убит, и под чуждо, измислено име се отдадох всецяло на революцията, за да отмъстя веднъж завинаги за всичко, което тя беше изстрадала, за да изчистя докрай тези печални спомени, за да няма повече връщане към миналото, за да не съществуват повече мръсните улици на предградията. И тя, тя и дъщеря ми бяха наблизко, бяха тук! Колко сили ми костваше да потисна желанието да се втурна при тях, да ги видя! Но исках отначало да завърша делото на живота си. О, какво не бих дал сега, само да можех да ги зърна. Когато тя влизаше, сякаш се отваряше прозорец и стаята се пълнеше със светлина и въздух.

– Зная колко ви е била скъпа. Но прощавайте, имате ли представа тя колко ви обичаше?

– Извинете. Какво казахте?

– Казвам, дали си представяте до каква степен ѝ бяхте скъп, най-скъп от всички в света?

– Откъде го измислихте?

– Тя самата ми го е казвала.

– Тя? На вас?

– Да.

– Прощавайте. Разбирам, че молбата ми е неизпълнима, но ако някак е допустимо в рамките на възможното, ако бихте могли, възстановете, моля ви се, колкото може по-точно, какво именно ви е казвала.

– С голямо удоволствие. Тя ви нарече образец на човек, комуто равен не е срещала никога, единствен на такова високо стъпало на истинността, и ако някъде накрай земята още веднъж ѝ се привижда къщата, която някога е делила с вас, би допълзляла на колене, би се добрала до прага ѝ откъдето и да било, ако ще от другия

край на света.

– Извинете. Ако не ви се стори посегателство срещу нещо неприкосновено за вас, припомнете си, моля ви, кога и при какви обстоятелства ви го е казала.

– Разтребваше тази стая. После излезе навън да изтръска килима.

– Кой, прощавайте? Тук има два.

– Онзи по-големия.

– Тя сама не би могла. Помагахте ли й?

– Да.

– Държахте противоположните краища на килима и тя се отдръпваше назад и високо вдигаше ръце като на люлка, нали, и се извърщаше от прахоляка, жумеше и се смееше! Нали така? Как познавам навиците й! А после тръгнахте един към друг, за да сгънете тежкия килим първо на две, после на четири, и тя се шегуваше с вас и се закачаше, нали? Нали така?

Те се вдигнаха от местата си, изправиха се пред два от прозорците и се загледаха в различни посоки. След някое време мълчание Стрелников отиде при Юрий Андреевич. Той улови ръцете му, притисна ги до гърдите си и продължи с предишната невротичност:

– Прощавайте, разбирам, че засягам нещо скъпо, свидно за вас. Но ако може да ви попитам още нещо. Само не си отивайте. Не ме оставяйте сам. Аз скоро ще се махна. Помислете си, шест години раздяла, шест години немислима твърдост. Но ми се струваше, че още не сме извоювали докрай свободата. Отначало да я завоювам и тогава изцяло ще им принадлежа, ще ми се развържат ръцете. И ето всичките ми сметки излязоха криви. Утре ще ме хванат. Вие сте й близък и роден човек. Може би някога ще я видите. Но не, как бих могъл да ви моля? Това е безумие. Те ще ме хванат и няма да ме оставят да се оправдая. Веднага ще ми се нахвърлят, с викове и крясъци ще ми затиснат устата. Това поне знам как става.

18

Най-накрая истински ще се наспи. За първи път от толкова време Юрий Андреевич не усети кога заспа – веднага щом се опъна в леглото. Стрелников остана да ношува в къщата. Юрий Андреевич му постла в съседната стая. В кратките мигове, когато докторът се събуждаше, за да се обърне на другата страна или да вдигне свличащата се завивка, той чувствуваше освежителната сила на съня си и с наслада заспиваше отново. През втората половина от нощта започна да сънува кратки, бързо сменящи се сценки от детството, смислени и с много подробности, които лесно можеше да вземе за истина.

Така например закаченият на стената акварел с пейзаж от италианското крайбрежие внезапно падна и го събуди със звъна на счупеното стъкло. Отвори очи. Не, има нещо друго. Сигурно Антипов, мъжът на Лара, Павел Павлович с презиме Стрелников, пак, както казва Вакх, пушка вълците в Шутма. А, не, разбира се, глупости. Картината е, паднала е от стената. Ето стъклата по пода – увери се в подновилия се и продължаващ сън.

Събуди се с главоболие от преспиването. Отначало не можа да съобрази къде и на кой свят се намира.

Изведнъж си спомни: „Стрелников е тук. Късно е. Трябва да се облека, той сигурно е станал вече, ако не е, ще го вдигна, ще направя кафе, ще пием кафе.“

– Павел Павлович?

Никакъв отговор. „Значи още спи. Много дълбок сън.“ Докторът се облече, без да бърза, и влезе в съседната стая. На масата видя оставен военния калпак на Стрелников, но него самия го нямаше. „Сигурно е излязъл на въздух – помисли си докторът. – И гологлав. Закалява се. Трябваше още днес да туря кръст на Варикино и да се върна в града. Но стана късно. Пак се успах. И така всяка сутрин.“

Запали печката, взе кофата и тръгна към кладенеца за вода. На няколко крачки от вратата, през пътеката, забил глава в прясната, лежеше самоубилият се Стрелников. Снегът под лявото му слепоочие се беше събрал на червен съсирек, подгизнал в локвата изтекла кръв. Ситните капчици, пръснали на всички страни, се бяха търкуляли като червени снежни сачми, като зрънца премръзнала офика.

Остава да се доразкаже скромната история на Юрий Андреевич през последните осем-девет години преди смъртта му, когато той все повече затъваше и пропадеше, забравяше лекарските си познания и навици и губеше писателските, за кратко време изплуваше от състоянието на депресия и отпадналост, въодушевен се връщаше към някаква дейност и после, след краткия изблик, отново изпадаше в продължителна апатия към самия себе си и всичко на света. През тези години се изостри отдавнашното му сърдечно заболяване, което сам бе установил много по-рано, но не си даваше сметка за цялата му сериозност.

Той се върна в Москва в началото на непа, най-двусмиления и фалшивия от съветските периоди. Беше изпостелял, брадясал и загубил човешки облик – повече, отколкото по времето, когато се завърна в Юрятин от партизанския плен. По пътя пак постепенно бе смъквал от гърба си всичко, което можеше да се смени за хляб и някакви окъсани дрипи, колкото да не остане гол. Така отново изяде по пътя и втория си кожух, и костюма и се появи в Москва със сив калпак, навуца и захабен войнишки шинел, който без копчетата, отпрани до едно, се беше превърнал в арестантски халат. С това облекло по нищо не се отличаваше от многобройните червеноармейци, чиито тълпи наводняваха площадите, булевардите и гарите на столицата.

Не пристигна сам в Москва. Навсякъде по петите го следваше красив селски младеж, също като него облечен с войнишки дрехи. В този вид се появяваха в някои от запазилите се московски салони, където бе преминало детството му, където го помнеха и го приемаха заедно със спътника му, като предварително деликатно се осведомяваха дали са били на баня след пътя – петнистият тиф още вилнееше, – и където, още щом се върна, му разказаха с подробности за заминаването на близките му зад граница.

И двамата бяха отвикнали да общуват и тъй като бяха болезнено чувствителни, избягваха да ходят на гости индивидуално, когато не може да се мълчи и трябва да се поддържа разговор. Обикновено двете върлиности фигури се появяваха у познатите, когато там се събираше компания, двамата се забиваха в някой ъгъл и мълчаливо прекарваха вечерта, без да участвуват в общия разговор.

Докторът, кльощав и висок, с парцаливи дрехи, съпътствуван от младия си приятел, приличаше на човек от народа, тръгнал да дири правда, а постоянният му придружител – на послушен, сляпо предан ученик и последовател. Кой беше този млад мъж?

Последната част от пътя, когато вече беше наближил Москва, Юрий Андреевич пътува с влак, а първата, много по-голяма, извървя пеша.

Селата, през които минаваше, представляваха същата гледка, каквато беше виждал в Сибир и Урал по време на бягствата си от горския плен. Само дето тогава беше зима, а сега краят на лятото и топла суха есен, затова му беше много по-лесно.

Половината селища, които прекоси, бяха опустели като след неприятелско нашествие, нивята бяха изоставени неожънати и това наистина бяха последици от войната, от Гражданската война.

Два-три дни в края на септември пътят му продължи все покрай високия стръмен бряг на реката. Тя течеше насреща му и се падаше от дясната му страна. Отляво се бяха ширнали неожънатите нивя – от пътя чак до затулената с облаци линия на небесата. Тук-там се вклиняваха в тях широколистни гори, повечето дъб, бряст и клен. Те се спускаха към реката от дълбоки долини и през пропасти и стръмни урви пресичаха пътя.

В неожънатите нивя ръжта не се задържаше вече в презрелите класове и се ронеше по земята. Юрий Андреевич пълнеше уста с цели шепи зърна, едвам ги сдъвкваше

и това му беше храната в най-тежките дни, когато нямаше възможност да си свари каша. Стомахът му трудно смилаше суровата, почти несдъвкана храна.

Никога през живота си не беше виждал толкова зловещо кафява, тъмна ръж с цвят на старо злато. Обикновено, когато се ожъне навреме, е много по-светла.

Тези цветове на пламъци, разпалени без огън, тези без вик въпиещи за помощ ниви бяха обточени по края със студеното спокойствие на бездънното небе, вече извърнато към зимата, по което, както сенки по лицето, плуваха безспир дълги слоести снежни облаци, черни в средата и с бели краища.

И всичко беше в движение – бавно, равномерно. Течеше река. Насреща ѝ вървеше пътят. По него крачеше докторът. В неговата посока плуваха и облаци. Но и полята не стояха неподвижни. Нещо шаваше там, отвътре непрекъснато ситно мърдаше нещо, което предизвикваше погнуса.

В небивали, невиджани досега количества се бяха навъдили мишки. Те сновяха по лицето и ръцете на доктора, шмугваха се в крачолите и ръкавите му, когато нощта го застигнеше на открито и му се наложи да легне нейде край синора. Безбройните угоени миши стада притичваха денем през пътя под краката му и се превръщаха в размазана писукаща хлъзгава каша, ако ги стъпчеше.

Страшни, издивели рунтави селски псета, които така се споглеждаха помежду си, сякаш се съветваха кога да сдавят доктора и да му прегризат гърлото, се влачеха на глутница подире му, засега на почтено разстояние. Утоляваха глада си с леш, но не подминаваха и мишето гъмжило, поглеждаха издалеко доктора и уверено го следваха, като че ли през цялото време на нещо се надяваха. Учудващото беше, че не смееха да влязат в гората и колкото по приближаваха гъсталаците, толкова повече изоставаха, после обръщаха назад и постепенно се губеха.

Гората и полята тогава представляваха пълна противоположност. Полята бяха осиротели без човека, сякаш прокълнати в негово отсъствие. А освободените от човека гори се кипреха на свобода като пуснати от тъмница затворници.

Обикновено хората, най-вече селските деца, не оставят лешниците да узреят и ги берат зелени. Сега горските склонове и долчинките бяха потънали в недокоснат грапаво-златист листак, напращен и сякаш загрубял от есенния загар. Отвътре стърчаха напращели лешници, сраснати по три-четири, сякаш завързани на фльонга или с възел, готови да изпаднат от черупките, но все още затворени в тях. Юрий Андреевич непрекъснато си чупеше и дъвчеше из пътя. Джобовите му бяха пълни с лешници, торбата му беше натъпкана. Поне една седмица това беше основната му храна.

Изпитваше такова чувство, като че ли виждаше полята тежко болен, в трескав кошмар, а гората – във възстановителния период; сякаш в гората живее Бог, а в полето криволезе ироничната усмивка на Сатаната.

3

През един от тези дни, в тукашния отрязък от пътя, докторът влезе в едно опожарено до основи и напуснато от стопаните си село. Преди пожара е било градено само в един ред край реката отгатак пътя. Другият речен бряг не беше застрояван.

Само няколко къщи се бяха запазили в селото, близкати от огъня и почернели отвън. Но и те бяха празни и необитаеми. Останалите се бяха превърнали в купчини главни, от които стърчаха само опушените зидани комини.

Урвите откъм реката бяха издълбани от кариери, от които местните жители вадеха воденичен камък – това им беше поминъкът в предишните времена. Три такива недообработени хромела бяха оставени на земята срещу последната селска къща, една от оцелелите. Но и тя беше празна като всички други.

Юрий Андреевич влезе вътре. Вечерта беше тиха, но сякаш вихър влетя в къщата в мига, когато докторът отвори вратата. По пода се пръснаха на всички старни валма кълчища и слама, по стените шавнаха дрипави късове отлепена хартия. Всичко вътре се раздвижи и зашумоля. С писък се разбягаха мишките, които щъкаха и тук, както из цялата местност наоколо.

Докторът излезе от къщата: Слънцето залязваше зад полята. Залезът обливаше с топло злато отсрещния бряг, откъдето тук-там някой храст, някоя плитчина разполовяваха реката с блясъка на угасващите си отражения. Докторът отново прекоси

пътя и седна да си почине на един от хромелите, оставени на земята.

Отдолу изпод урвата се показва светлоруса рошава глава, после рамене, после ръце. Някой се изкачваше по пътеката с пълна кофа вода. Човекът видя Юрий Андреевич и се спря, издаден до кръста над ската.

– Жаден ли си, пътнице? Ако не ме закачаш, и аз няма да ти сторя зло.

– Благодаря ти. Дай да пия. Излизай де, не бой се. Защо да те закачам?

Водоносецът, който излезе от дерето, се оказа младо момче, босо, опърпано, дългокосо.

Въпреки дружелюбните си думи то впи в доктора неспокойни пронизващи очи. И кой знае защо, странно се развълнува. Объркано остави кофата на земята, внезапно се втурна към доктора, спря се като препънато и забърбори:

– Не може да бъде... Не може да бъде... Не, припознал съм се. Извинявам се, другарю, обаче дали може да ви запитам. Стори ми се, гаче се знаем. Ами да! Ами да! Докторът!

– А ти кой си?

– Не ме ли познахте?

– Не.

– С вас пътувахме от Москва, заедно бяхме във влака. Бяха ме емнали за трудовата повинност. Под конвой.

Това беше Вася Брикин. Той се свлече пред доктора, взе да му целува ръцете и заплака.

Пепелището се оказа Веретенники, родното село на Вася. Майка му не беше жива. Когато била наказателната акция в селото и пожарът, Вася се скрил в една от подземните каменоломни, а майка му решила, че са го откарали в града, та се побъркала от мъка и се удавила в същата тази река Пелга, на чийто бряг сега седяха докторът и Вася и си приказваха. Сестрите му Альонка и Аришка според несигурни сведения били в някакво сиропиталище в друга околия. Докторът го взе със себе си в Москва. По пътя Вася му разправи всички тези ужаси.

4

– Изрониха се тазгодишните зимници. Тъкмо засяхме и се почнаха патилата. Когато си замина леля Поля. Помните ли я леля Палаша?

– Не. Изобщо не я познавам. Коя е тя?

– Как да не я познавате! Пелагея Ниловна! Беше с нас във влака. Тягунова. Една такава, с открито лице, пълна, светла.

– Дето все си сплиташе и разплиташе косата?

– Да, плитките, плитките! Точно така! Плитките.

– Аха, спомних си. Чакай. После я срещнах в Сибир, в един град, на улицата.

– Не думайте! Леля Палаша?

– Какво ти става, Вася? Защо ми тръскаш ръцете като луд? Гледай да не ме осакатиш. И се изчерви като рак.

– Как е тя? Казвайте, хайде, хайде!

– Как ще е? Жива и здрава беше, когато я видях. Разправи ми за вас. Живяла във вашата къща или ви гостувала, нещо такова, доколкото си спомням. Може и да бъркам, забравил съм.

– Точно така, точно така! У нас, у нас! Майка ми я прие като сестра. Тиха. Работна. Златни ръце. Докато живееше у нас, вкъщи беше благодат. Ама я пропъдиха от Веретенники, от клюки не й дадоха мира.

Имахме един съселянин, Харлам Гнилия. Много й се увърташе. Клеветник с окапал нос. А тя хич не го поглеждаше. Той затуй ми имаше зъб. Разправяше мръсотии за нас, за мене и за Поля. И тя си замина. Изтормози я. Та тогава се почна.

Тука наблизко стана едно жестоко убийство. Сам-сама вдовица я усмъртиха в горския чифлик към Буйское. Живееше самичка близо до гората. С мъжки обуца ходеше, с кожени гайки отзад и с едни гумички за затягане. Имаше куче, много злобно, скачаше пред къщата, вързано на тела. Името му беше Горлан. Тя сама въртеше къщата и работеше земята. Ама зимата дойде много рано, още никой не я очакваше. Натрупа сняг. Вдовицата не извадила картофите. Дойде във Веретенники, така и така, да ми

помогнете, вика, ще ви платя с продукти или с пари.

Аз се съгласих да ѝ извадя картофите. Отивам на чифлика, а там вече Харлам. Спазарил се още преди мене. Ама тя не ми каза. Добре де, няма да се бием. Заедно се хванахме на работа. В най-лошото време беше. Дъжд и сняг, и кал, и киша. Копаме, копаме, горим стъблата, сушим на пушека картофите. Всичко извадихме, тя ни плати както се полага. Пусна Харлам да си ходи, а на мен ей тъй ми прави с очи, че има да ми каже нещо, пак да намина или да почакам.

На другия ден отидох при нея. Не искам, вика, да давам на държавата, което е в повече. Ти, вика, си добро момче, знам, че няма да ме обадиш. Нали виждаш, не крия от тебе. Щях сама да си изкопая дупка и да прибера картофите, ама на какво става. Късно се усетих, ей я зимата дошла. Няма за кога. Изкопай ми една яма, няма да съжаляваш. Ще ги изсушим и ще ги насипем.

Направих ѝ изкоп както се полага, долу по-широчък, горе тесен като делва. И него подсушихме с пушек, затоплихме го. Туй в най-големите вихрушки. Заровихме картофите както си му е редът, засипахме ги с пръст. Чиста работа! Аз, нали, си мълча за дупката. Не съм казал никому. Ни на майка ми, ни на сестрите – пазил господ!

Та тъй. Мина се не мина къде месец – обрали чифлика. Разправяха тия, дето бяха дошли откъм Буйское, че къщата зеела, вътре оплячкосана, вдовицата никаква я нямало, псето Горлан скъсало веригата и избягало.

Мина се още време. Малко като отпуснаха студовете, по Нова година, срещу Васильовден беше, се изля порой, наква си земята, снегът се стопи и се разкашка. Дотичал отнейде Горлан и взел да рови пръстта, дето беше дупката с картофите. Разровил, разхвърлял земята, а отвътре се подават краката на стопанката с гумичките за затягане на обувката. Леле майчице!

Във Веретенники всички жалехме за вдовицата и я споменувахме. И кой да ти се усъмни в Харлам? Че как ще е той? Мигар е възможно? Ако беше той, щеше ли да има очи да остане във Веретенники, да се пъчи из селото? Нали щеше да търти да бяга надето му видят очите.

Селските тартори-кулаци се зарадваха на злодейството в чифлика. И взеха да пускат фитили на селяните. Ей го, викат, какво ще ни правят ония от града. Туй да ви е за урок, за обеща на ухото, че да не смеете да криете жито, нито да заравяте картофи. А вие, прости глави, едно си знаете – горските разбойници, тия разбойници ви се привидели в чифлика. Прости хора, няма що! Какво ги слушате вие градските? Те ще си покажат рогата, ще ви съсипят от глад. Ако искате да сте добре, нас слушайте. Ние ще ви научим на ум и разум. Кога дойдат да ви вземат спечеленото с кървава пот, ще им речете: отде за държавата, че ние за нас си нямаме ни зрънце. И ако стане нещо, грабвайте вилите. А който е против селската община – той да му мисли. Тъй се разфучаха старците, перчат се свикват събрания. Пък Харлам доносникът това и чака. Грабна си капата и право в града. Там шушу-мушу, глейте кво става в селото, а вие си седите. Трябва ни бедняшки комитет. Само да речете, мигом ще вдигна брат срещу брата. И подире – беж да го няма, дигна си дърмите, повече не го видяхме.

Но туй, дето после се случи, то само си се случи. Никой не е виновен, никой не ни е подсторил. Пратиха червеноармейци от града. Пратиха и съд да заседава в нашето село. Първом мене дирят. Харлам ме натопил. И за бягството, и че съм се крил от трудовата повинност, и че съм подстрекавал селото за бунт, и че вдовицата аз съм я убил. Та ме затвориха. Добре, че се сетих да изкъртя една дъска от пода и бегах. Крих се в каменоломните под земята. Над главата ми селото е горяло – не съм видял, над мене милата ми майчица се е хвърлила в реката – не съм и усетил. Всичкото си стана от само себе си. Нашите настанили червеноармейците в една от къщите, дали им да пият, че се наложили мъртвешки. През нощта се заплеснали и къщата се запалила, от нея огънят се прехвърлил на съседните. Местните, дето им лумнали къщите, наизскочили навън, а ония изгорели до един, ама не че някой ги е палил, то е ясно. Тукашните селяни никой не ги е пъдил от родните места – те сами се разбягаха, че са наплашени пак да не стане нещо. Главатарите душевадци отново ги подръчнаха – щели да разстрелват всеки десети. Аз не ги заварих, кой ги знае накъде са се пръснали да се скитат немили-недраги.

Докторът и Вася пристигнаха в Москва през пролетта на двадесет и втора година, в началото на непа. Времето беше топло и хубаво. Слънчевите лъчи, отразени от златните кубета на Храма на Христос Спасител, падаха на площада с четириъгълните павета, целият в трева по междините.

Бяха премахнати забраните за частната инициатива и в известни строги граници позволиха частната търговия. Сделките, които се извършваха, бяха в рамките на стокооборота на вехтошарите от битпазара. Пигмейските им мащаби раждаха спекулации и водеха до злоупотреби. Дребните далавери на гешефтарите не даваха никакъв материален резултат, с нищо веществен не запълваха градското опустошение. С безцелно препродаване на десетократно продаденото се трупаша капитали.

Собствениците на няколко много скромни домашни библиотеки събираха книгите си на едно място. Подаваха молба до Градския съвет, че желаят да се захванат с книжарска търговия на кооперативни начала. Изнамираха им помещение. Обикновено им даваха обуven склад, опразнен още в първите дни на революцията, или оранжерия, останала от някогашното цветарство, и под просторните им сводове те разпродаваха мизерните си и случайни книжовни богатства.

Дамите професорши, които и по-рано в трудни времена продаваха бели хлебчета въпреки забраната, сега откриваха легални фурни в някоя секвестрирана още през революцията велосипедна работилница. Те промениха възгледите си, приеха революцията и започнаха да употребяват „тъй де“ вместо „да“ или „добре“.

В Москва Юрий Андреевич каза:

- Вася, ще трябва с нещо да се захванем.
- И аз тъй мисля, искам да уча.
- Това едно на ръка.
- И още нещо съм си наумил. Ще ми се да нарисувам майка ми по памет.
- Много хубаво. Но трябва да умееш да рисуваш. Опитвал ли си някога?
- В Апраксин двор, когато вуйчо го нямаше, съм пробвал с въглен.
- Хубаво. Дано. Ще опитаме.

Вася не показва никакви изключителни художествени способности, но и средните бяха достатъчни, за да се захване с приложно изкуство. Юрий Андреевич го вреди с връзки в общообразователния профил на бившето Строганово училище*, откъдето премина в полиграфията. Там го обучиха на литографска техника, на печатарство и книговезство и на художествено оформление на книжното тяло.

[* Училище за подготовка на художници с декоративно-приложен профил (основано през 1825 г. от граф Строганов). Днес Московско висше художествено промишлено училище. – Б. пр.]

Докторът и Вася обединиха усилията си. Докторът пишеше малки книжки от една-две коли по най-различни въпроси, а Вася ги печаташе в училището и там му се брояха за курсови работи. Тези книжки с тираж от няколко екземпляра се продаваха в новооткритите антиквариати, уреджани от неколцина приятели.

Брошурките излагаха философските идеи на Юрий Андреевич, медицинските му възгледи, определенията му за здравето и болестта, за трансформизма и еволюцията, за личността като биологическа основа на организма, разсъжденията му за историята и религията, близки до тези на вуйчо му и на Симушка, очерци за Пугачовите места, познати на доктора, собствените му стихове и разкази.

Всичко беше изложено в достъпна, разговорна форма, но далеч от целите, които си поставяха популяризаторите, защото тук се съдържаха спорни мнения, произволни, недостатъчно проверени, но винаги живи и оригинални. Книжките се харчеха. Любителите ги ценяха.

По това време всичко се превръщаше в професия, писането на стихове, изкуството на превода, върху всичко се правеха теоретични изследвания, за всичко се създаваха институти. Появяваха се какви ли не Дворци на мисълта, Академии за художествени идеи. В половината раздути учреждения от този тип Юрий Андреевич се водеше доктор на щат.

Двамата с Вася тогава още бяха приятели и живееха заедно. През това време смениха много и различни квартири, полусрутени коптори, един от друг по-негодни за живеене и неудобни.

Още щом пристигна в Москва, Юрий Андреевич отиде в старата къща на Сивцев Вражек, където, както подразбра, близките му дори не се отбили пътьом през Москва. Екстернирането им беше променило всичко. В стаите, бивша собственост на доктора и на семейството му, се бяха настанили други хора и той не намери нито свои вещи, нито вещите на семейството си. Всички го избягваха като опасен познайник.

Маркел се беше издигнал и вече не живееше на Сивцев Вражек. Той беше станал комендант в Мучной квартал, където според сегашното му положение се полагаше за него и семейството му началническа квартира. Но той предпочиташе да живее в старата портиерска стая с пръстен под, изправно водоснабдяване и грамадна руска печка, заела почти цялото помещение. Във всички околни сгради през зимата се пукаха тръбите на водопровода и отоплението, само в портиерната беше топло и водата не замръзваше.

През това време в отношенията на доктора и Вася настъпи известно охладняване. Вася твърде много напредна. Той започна да говори и да мисли съвсем различно отпреди, не както говореше и мислеше босото дългокосо момче на река Пелга във Веретенники. Очевидните, априорните истини, провъзгласени от революцията, все повече го привличаха. Не твърде ясната, образна реч на доктора започна да му се струва глас на неправотата, обречена и осъзнаваща слабостта си – и затова уклончива.

Докторът обикаляше ведомствата. Той движеше два въпроса. За политическата реабилитация на близките си и узаконяване възможността за завръщането им в родината; и за задграничен паспорт за себе си и разрешение да замине при жена си и децата си в Париж.

Вася се учудваше колко флегматични и вяли са тия опити на доктора. Юрий Андреевич предварително, в най-ранен етап, вече знаеше колко са безсмислени полаганите усилия, прекалено предубедено и почти със задоволство съобщаваше, че са ненужни всякакви по-нататъшни напъни.

Вася все по-често осъждаше доктора. Юрий Андреевич не се обиждаше на справедливите му порицания. Но отношенията им се разваляха. Най-накрая двамата се разделиха. Докторът му остави стаята, в която живееше, и се премести в Мучной, където всесилният Маркел му осигури ъгълче в бившата квартира на Свентицки. Тя се състоеше от старата неизползваема баня, стаята до банята – с един прозорец, и схлупената кухня с полуразрушения и хлътнал заден вход. Юрий Андреевич се настани тук, след преместването зарязва медицината, превърна се в немарливец, преустанови срещите с познати и изпадна в мизерия.

6

Беше мрачен зимен неделен ден. Пушекът от комините не се вдигаше над покривите, а на тъмни струйки излизаше от прозорците, откъдето въпреки забраната, хората продължаваха да изкарват кюнците на кюмбетата. Градският бит все още не беше влязъл в релси. Живеещите в Мучной имаха мърляв вид, страдаха от гноини възпаления, зъзнеха и студоваха.

По случай неделния ден семейството на Маркел Шчапов се беше събрало в пълен състав.

Обядваха на същата маса, на която във време оно, при купонната система, сутрин рано се нарязваха с ножица купоните за хляб, сортираха се, преброяваха се, увиваха се в кърпа или хартия според категориите и се отнасяха във фурната, а после, след като вземеха хляба, пак тук режеха, разделяха и донаждаха порциите на всички живущи. Сега тези времена бяха отминали. Продоволствената регистрация бе заместена с други видове отчетност. На дългата маса ядяха с апетит, дъвчеха, мляскаха и ушите им пращяха.

Половината портиерна беше заета от грамадната руска печка с провиснал от ръба край на юргана.

Отпред до вратата стърчеше над мивката кранът на чешмата. Покрай стените бяха наредени пейки с прибрани под тях торби и щайги с домашни партакеша. Отляво беше сложена кухненската маса. На стената над масата бяха заковани лавици за съдините.

Печката гореше. В портиерката беше горещо. Пред огнището, запретнала ръкави

до лакътя, шеташе Агафя Тихоновна, жената на Маркел, и с дълга лопата наместваше гърнетата в пещта, веднъж по-нагъсто, закуп, веднъж по-раздалечени, според необходимостта. Потното ѝ лице ту светваше от огъня в печката, ту се замъгляваше от парата на гозбите. Тя сбута гърнетата на една страна и измъкна из дълбините на огнището сладкиш в желязна тава, с едно движение го обърна с коричката надолу и за минутка го върна да се зачерви отгоре. Юрий Андреевич с две кофи влезе в портиерната.

– Да ви е сладко.

– Сполай ти. Заповядай, седни.

– Благодаря, обядвал съм.

– Знам ги аз твоите обеда. Седни да хапнеш топло ядене. Не ни зачиташ ти.

Печени картофи в гюведже. Сладкиш и каша. Просеник.

– Не, наистина, благодаря. Извинявай, Маркел, начесто влизам, изстудявам ти стаята. Искан наведнъж да се запаса с повечко вода. Измих цинковата вана на Свентицки, излъсках я, сега ще я напълня и ще наля в казаните. Още пет-десет пъти като дойда, после сума време няма да ти досаждам. Извинявай, моля те. Нямам при кого другото да отида освен при тебе.

– Налей си ами, тая пушина да не ми се свиди? Сироп нямам, ама вода колкото щеш. Нека се лее, гратис е. Без пари.

Насядалите около масата се засмяха.

Когато Юрий Андреевич влезе за трети път да налее петата и шестата кофа, тонът вече беше по друг и Маркел смени приказката:

– Зетъвовете питат кой си. Рекох им – не вярват. Налей си, не че нещо. Само не плискай по пода бе, диване. Я виж, оплиска прага. Като се заледи, ти ли ще дойдеш да го къртиш? И хубаво затваряй, чуваш ли, зяпльо, че духа отвън. Та им викам на зетъвовете кой си, а те не вярват. Що пара се попиля за тебе! Учи, учи, и защо цялата работа – за нищо.

Когато влезе за пети или шести път, Маркел се навъси.

– Я хайде още веднъж, и край. Стига ти толкоз. Да се благодариш, че Марина те защитава, нашата малката, инак нямаше да те гледам какъв си ми благороден фармасонин. Щях да ти тръсна вратата под носа. Помниш ли я Марина? Ей я там в края на масата, черничката. Бре, пламна като божур. Не му се карайте, каже, татенце. Че кой ти се кара бе! Марина нашата е телеграфистка в Централната поща, че знае езиците. Той, рече, е нещастен. Заради теб и в огъня влиза, толкоз те жали. Ама аз ли съм ги крив, че нищо не стана от тебе? Каква работа имаше да драпаш в Сибир; в труден час да зарежеш роден дом? Сами сте си виновни! Ей ни нас, цялата гладория, цялата тая блокада си я избутахме тука, не помръднахме, и сме живи и здрави. Никой не ти е виновен. Не опази Тонка, къде ли е тя сега, далеч от роден край. Мен ми е все тая. Твоя си работа. Не ми връзвай кусур, ама ще те питам: що ти е толкоз вода? Да не си се пазарил в някой двор да правиш пързалка? Ех, ама и ти, как да ти се сърди човек, пиле кекаво!

И всички около масата пак се засмяха. Марина огледа недоволено близките си, изчерви се, нещо им заговори. Юрий Андреевич чу гласа ѝ и се изненада, но отначало не проумя неговата особеност.

– Има много за миене вкъщи, Маркел. Трябва поне малко да почистя. Ще измия пода. Ще се произпера.

Насядалите около масата взеха да се чудят.

– И не те е срам да го кажеш, камо ли да го правиш, ти да не си китайска пералня, ще му се не знае!

– Юрий Андреевич, нека ви изпратя-щерката. Тя ще ви опере, ще измие. Ако имате нещо скъсано, ще ви позакърпи. Не се бой от него, дъще. Нали го виждаш какъв е деликатен, не е като някои. На мравката път сторва.

– Не, моля ви се, Агафя Тихоновна, как така! В никакъв случай няма да позволя Марина да се цапа заради мене и да се мърси. Да не ми е слугиня! Сам ще се оправя.

– Значи вие можете да се мърсите, а аз не. Ех, че сте вироглав, Юрий Андреевич. Защо отказвате? Ами ако ви се изтърся на гости, ще ме изпъдите ли?

Марина можеше да стане певица. Имаше чист мелодичен глас, много звучен и силен. Не говореше високо, но гласът ѝ надхвърляше потребностите на общуването и не се сливаше с нея, сякаш нямаше нищо общо със самата Марина. Звукът като че ехтеше

от другата стая и идваше иззад гърба ѝ. Този глас беше нейната защита, нейният ангел-пазител. Човек не можеше да оскърби и нагруби жена с такъв глас.

От това неделно водоснабдяване започна сближаването между доктора и Марина. Тя често идваше да му помага в къшната работа. Веднъж остана при него и не се върна повече в портиерната. Така стана третата, нерегистрирана официално жена на Юрий Андреевич, при положение че не беше разведен с първата. Родиха им се деца. Майката и бащата Щчапови не без гордост започнаха да наричат дъщеря си докторшата. Маркел мърмореше, че Юрий Андреевич не е женен за Марина, че не са се разписали.

– Да не си изкукуригал? – възразяваше жена му. – При живата Антонина? Да не е двуженец?

– Загубена жена – отвръщаше Маркел. – Какво, като е женен за Тонка? Нея все едно, че я няма. Никой закон не е на нейна страна.

Юрий Андреевич казваше понякога, че тяхното събиране може да се нарече роман в двадесет кофи, както има романи в двадесет глави или романи в двадесет писма.

Марина прощаваше на доктора странните му навици, капризите на падналия и осъзнаващ падението си човек, мръсотията и безредието, което цареше при него. Тя търпеше мърморенето му, невъздържаните думи, неговата раздражителност.

Себеотрицанието ѝ ставаше още по-голямо, когато по негова вина изпадаха в доброволна нищета, за която той си беше крив, и Марина, за да не го оставя сам в такива моменти, зарязваше работата си, където толкова я ценяха и където отново с радост я приемаха след принудителните прекъсвания. Тя се подчиняваше на хрумванията му и тръгваше с него по дворовете да припечелват. Двамата срещу заплащане режеха дърва на многобройните обитатели на околните сгради. Някои, особено измежду забогателите в началото на непа спекуланти и приближените до правителството дейци на науката и изкуството, бяха започнали вече да се снабдяват с мебели и да се обзавеждат. Веднъж Марина и Юрий Андреевич, внимателно стъпвайки с валенките по килима, за да не го изцапат със стърготини, пренасяха дърва в кабинета на едного, който оскърбително се беше задълбочил в някакво четиво и не удостои дърварите дори с поглед. По всички въпроси около работата, условията и заплащането се уговаряха само с жена му.

„Какво ли толкова се е зачела тази свиня? – заинтригува се докторът. – Кое ли тъй яростно подчертава с молива?“ И когато минаваше с дървата зад писалището му, надникна през рамото на четящия. На бюрото му бяха наредени брошурите на Юрий Андреевич от някогашното вхутемасовско* издание на Вася.

[* _ВХУТЕМАС_ – Висши държавни художествено-технически работилници (1921–1926 г.). – Б. пр.]

7

Марина и докторът живееха на Спиридоновка, Гордон – наблизо до тях, на Малая Бронная. Марина и докторът имаха две момичета – Капка и Кляшка. Капка, Капитолина, караше седмата година, Клавдия се беше родила наскоро и беше на шест месеца.

През хиляда деветстотин двадесет и девета година лятото започна с горещини. Приятелите си отскачаха на гости гологлави и без сака.

Стаята на Гордон имаше необикновен вид. Там някога се беше помещавало ателието на моден шивач на два етажа, горен и долен. Двата етажа откъм улицата имаха обща грамадна огледална витрина. По стъклото с големи златни букви бе изписано името на шивача и неговата фирма. Вътре зад витрината вита стълба съединяваше долния етаж с горния.

Сега всичко това беше разделено на три помещения.

Чрез допълнително преграждане в ателието беше направен още един етаж с чудноват за човешко жилище прозорец. Той беше един метър висок и се падаше на нивото на пода. По стъклото личаха остатъци от златните букви. Между тях се виждаха до коленете краката на хората, които бяха вътре. В тази стая живееше Гордон. При него бяха дошли Живаго, Дудоров и Марина с децата. За разлика от възрастните децата се виждаха целите от прозореца. Скоро Марина си тръгна с момиченцата. Тримата мъже останаха сами.

Те водеха разговор, един от онези летни, лениви, мудни разговори, каквито

протичат между приятелите от деца, чиято дружба е от паметна епоха. Как се водят те обикновено?

Някой от тях разполага с достатъчен и задоволителен речников запас. Този човек говори и мисли естествено и последователно. В такова положение беше само Юрий Андреевич.

Приятелите му изпитваха недостиг от изразни средства. Те не притежаваха дар-слово. Допълваха бедния си речник с разходки из стаята, пушене, ръкомахане, по няколко пъти повтаряха едно и също („Не е редно, братко, там е въпросът, че не е редно, не“).

Не си даваха сметка, че излишният драматизъм на общуването им в никакъв случай не е израз на пламенност и широта на характера, напротив, говори за празноти и несъвършенства.

Гордон и Дудоров принадлежаха към авторитетен професорски кръг. Те прекарваха живота си сред добри книги, добри мислители, добри композитори, добра, винаги – вчера и днес – добра и само добра музика, и не знаеха, че средният вкус е по-голямо зло от безвкусицата.

Гордон и Дудоров не си даваха сметка, че дори упреците, с които обсипваха Живаго, не са продиктувани от чувство на преданост към приятеля и желание да му повлияят, а единствено от неумение свободно да мислят и по своя воля да насочват беседата. Политналите коне на разговора ги носеха нанякъде, необуздаеми. Те не можеха да обърнат колата и в края на краищата трябваше да налетят на нещо, в нещо да се треснат. И с всичка сила се тресваха в Юрий Андреевич със своите проповеди и наставления.

Той ясно виждаше пружините на патоса им, нестабилността на съчувствието им, механизма на разсъжденията им. Обаче не можеше да им каже: „Скъпи приятели, колко безнадеждно ординерни сте и вие, и целият ви кръг, на който сте представители, и блясъкът, и изкуството на любимите ви имена и авторитети. Единственото ярко и живо нещо при вас е това, че сте живели по едно време с мен и сте ме познавали.“ Но как ли щеше да изглежда, ако човек можеше да изкаже пред приятелите си подобни откровения! И за да не ги наскърби, той покорно ги изслушваше.

Дудоров наскоро се беше върнал от първото си заточение. Бяха го реабилитирали, след като временно бе лишен от политически и граждански права. Беше получил възможност да поднови лекциите си и упражненията в университета.

Сега споделяше с приятелите своите преживявания и душевни състояния там, по време на заточението. Говореше с тях искрено и нелицемерно. Думите му не бяха плод на страх или на някакви други съображения.

Разказваше, че доводите на обвинението, отношението към него, Дудоров, в затвора и след излизането му оттам и особено доверителните разговори със следователя му били прочистили мозъка и го превъзпитали политически, за много неща му се отворили очите, чувствувал развитието си като човек.

Разсъжденията на Дудоров допадаха на Гордон именно с баналността си. Той съчувствено кимаше на Инокентий и напълно го подкрепяше. Преживяванията и думите на Дудоров му бяха особено близки тъкмо поради своята шаблонност. Той вземаше за общовалидна имитацията и стереотипността на преживяванията.

Добродетелните изповеди на Инокентий изцяло отговаряха на духа на времето. Но точно тяхната закономерност, тяхното прозрачно фарисейство караше Юрий Андреевич да кипва. Несвободният човек винаги идеализира своята тъмница. Това идва още от средните векове и още тогава се е използвало от йезуитите. Юрий Андреевич не понасяше политическия мистицизъм на съветската интелигенция, това, което беше най-висшето й достижение или, както биха се изразили тогава, духовния апогей на епохата. Той криеше от приятелите си и това впечатление, за да не се изпокарат.

Но го заинтригува съвсем друго, разказът на Инокентий за Вонифатий Орлецов, неговия съкилийник, свещеник тихоновец*. Арестуваният имал шестгодишна дъщеря Христина. Арестът и по-нататъшната съдба на обожавания й баща били удар за нея. Думите „свещенослужител“, „лишенец“** и тям подобни й се стрували позорно петно. Тя сякаш се заклела в пламенното си детско сърце да изличи това петно някога от доброто име на родителите си. Така далечната и рано поставена цел и неугасимото й жарко решение я правели още сега макар и по детски, но страстна следовничка на всичко, което й се струвало най-неопровержимо в комунизма.

[* _Тихоновщина_ – контрареволуционно религиозно движение през 20-те години. – Б. пр.]

[** Т.е. лишен от политически права. – Б. пр.]

– Ще си вървя – каза Юрий Андреевич, – не се сърди, Миша. Тук е задушно, във е горещо. Не мога да дишам.

– Нали виждаш, долу прозорецът е отворен. Прощавай, пак сме задимили. Все забравяме, че не бива да пушим в твоё присъствие. Какво съм виновен, че така глупашки се отваря прозорецът. Намери ми друга стая.

– И без това си тръгвам, Гордоша. Достатъчно си поговорихме. Благодаря ви за вниманието към мен, скъпи мои приятели. Но това не е глезотия от моя страна. То е болест, склероза на сърдечните съдове. Стените на сърдечния мускул изтъняват, износват се и един прекрасен ден може да настъпи пробив, разкъсване. А нямам още и четиридесет. И нито съм пияница, нито съм някой пройдоха.

– Рано си взел да се вайкаш. Глупости. Животът е пред теб.

– В наше време много зачестиха микроскопичните форми на сърдечните инфаркти. Невинаги с летален изход. В някои случаи хората остават живи. Това е болестта на най-новото време. Мисля, че причините й са от нравствено естество. От повечето от нас се изисква постоянно лицемерие, което се превръща в система. Не можеш без риск за здравето си ден след ден да се проявяваш като противник на онова, което чувствуваш, да се пънеш за неща, които не обичаш, да се радваш на всичко, което те прави нещастен. Нашата нервна система не е само фраза, не е измислица. Това са физични органи, изградени от нервна тъкан. Душата ни съществува в пространството и има своето място в нас както зъбите в устата. Не можем до безкрай да я насилваме безотговорно. Беше ми тежко да те слушам, Инокентий, как си се превъзпитал по време на заточението, как то ти е повлияло положително. То е все едно кон да разказва как сам се е дресирал в цирка.

– Аз съм на страната на Дудоров. Ти просто си отвикнал от човешки думи. Те са престанали да стигат до съзнанието ти.

– Не е изключено, Миша. Във всеки случай извинявайте и ме пуснете. Задушавам се тук. Бога ми, не преувеличавам.

– Чакай. Ти само се чудиш как да се измъкнеш. Няма да те пуснем, докато не чуем твоя пряк и чистосърдечен отговор. Съгласен ли си, че трябва да се промениш, да се поправиш? Какво смяташ да предприемеш в това отношение? Необходимо е да оправиш някак отношенията си с Тоня и с Марина. Те са живи същества, чувствителни и страдащи жени, а не абстрактни идеи от тези, дето минават през мозъка ти в произволни съчетания. Освен това е срамът човек като теб да се погубва така бездарно. Трябва да се пробудиш от дрямката и мързела, да се съживиш, да обмислиш всичко без неоправдано високомерие, да, да, без тази безпочвена надменност, да започнеш работа, да практикуваш.

– Добре, ще ви отговоря. И аз често си мисля напоследък в същия дух, затова с ръка на сърцето мога да ви обещавам някои неща. Струва ми се, че всичко ще се уреди. И то доста скоро. Ще видите. Да, наистина. Работите потръгнаха на добре. Чувствувам невероятно, безумно желание да живея, а да живееш, винаги значи да се стремиш напред, към все по-голямото, към съвършенството, и да го постигнеш.

Радвам се, Гордон, че защитаваш Марина, както по-рано винаги си бил на страната на Тоня. Но аз не съм се отрекъл от тях, не водя война нито с нея, нито с когото и да било. Ти ме упрекуваш в началото, че тя се обръща към мен на „ви“, докато аз съм с нея на „ти“, и ме нарича по име и бащино, сякаш това не тежеше и на самия мен. Но вече отдавна е преодоляно едно по-дълбоко несъответствие помежду ни, което беше в основата на тази неестественост нещата потръгнаха и между нас цари равенство.

Мога да ви съобща друга хубава новина. Пак започнаха да ми пишат от Париж. Децата са пораснали, живеят съвсем свободно сред френските си връстници, Шура свършва тамошното основно училище, école primaire, Маня го започва. Никога не съм виждал дъщеря си. Не знам защо ми се струва, че въпреки френското поданство те скоро ще се върнат и по някакъв необясним начин всичко ще си дойде на мястото.

Имам всички основания да мисля, че тъст ми и Тоня знаят за Марина и момичетата. Аз не съм им писал. Сигурно тези сведения са стигнали до тях по някакъв друг път. Александър Александрович, естествено, е болезнено засегнат в своите

бащински чувства, мъчно му е за Тоня. Това обяснява почти петгодишното прекъсване на кореспонденцията ни. Защото, когато се върнах в Москва, известно време си пишехме. И изведнъж спряха да ми отговарят. Прекратиха.

Сега, съвсем отскоро, започнах пак да получавам писма оттам. От всички, дори от децата. Мили, сърдечни. Нещата са поулегнали. Може при Тоня да има някакви промени, може би нов приятел, дано. Не знам. Аз също им пиша понякога. Не, наистина не мога повече. Тръгвам си, иначе тук ще припадна от задух. Довиждане.

На другия ден при Гордон ни жива, ни умряла влетя Марина. Нямало на кого да остави децата, та малката Клаша, увита в одеялце, притискаше с една ръка до гърдите си, а с другата водеше Капка, която се дърпаше и капризничеше.

– Юра у вас ли е? – попита Марина с някакъв особен глас.

– Не се ли е прибирал тази нощ?

– Не.

– Тогава е при Инокентий.

– Ходих при него. Инокентий има часове в университета. Но съседите познават Юра. И там не се е мяркал.

– Тогава къде е?

Марина остави пеленачето на дивана. И изпадна в нервна криза.

8

Два дни Гордон и Дудоров не се отделиха от нея. Те дежуреха на смени при Марина и не смееха да я оставят сама. През останалото време тичаха да издирват доктора. Претърсиха всички места, където можеше да се е мяркал, провериха в Мучной квартал и в къщата на Сивцев Вражек, обиколиха всевъзможните Дворци на мисълта и Домове на идеите, където се беше водил на щат, разпитаха всичките му някогашни познати, за които се сетиха и чиито адреси успяха да намерят. Издирването не даде резултат.

Не алармираха милицията, за да не напомнят на властите за този човек, който, макар да имаше редовна адресна регистрация и да не беше съден, далеч не беше образцов гражданин в съвременния смисъл. Решиха, че само в краен случай ще се обърнат към милицията.

На третия ден Марина, Гордон и Дудоров по различно време получиха писма от Юрий Андреевич. В тях им изказваше съжаленията си за причинените тревоги и страхове. Молеше ги да му простят и да се успокоят, заклеваше ги в името на всичко свято да не го търсят повече, все едно нямало да има никаква полза.

Съобщаваше им, че за да промени колкото може по-скоро и по-пълно съдбата си, иска да остане известно време сам, та да може да се съсредоточи върху работата си, и щом се позакрепи на краката си на новото поприще и се убеди, че след този прелом няма да има връщане назад, ще напусне тайното си убежище и ще се върне при Марина и децата.

В писмото до Гордон бе уточнил, че праща на негово име пари за Марина. Предлагаше да намерят жена да гледа децата, та Марина да се освободи и да може да се върне на работа. Обясняваше му, че не е посмял да прати парите направо на нейно име, защото го било страх, че посочената в известието сума може да я подложи на опасност от обир.

Скоро дойдоха парите, които превишаваха и възможностите на доктора, и представите на приятелите му. Намериха жена за децата. Марина се върна в телеграфа. Тя дълго време не можа да се успокои, но тъй като беше свикнала с приумиците на Юрий Андреевич, накрая се примири и с това щукване. Въпреки неговите молби и предупреждения двамата му приятели и тази близка жена продължаваха да го търсят, убеждавайки се в правотата на предупреждението му. Наистина не можах да го открият.

9

А той в това време живееше на няколко крачки от тях, буквално пред очите им и

под носа им, в самия център на техните издирвания.

Тогава, в деня на изчезването си, когато още по светло излезе от Гордон и по Бронная си тръгна към Спиридоновка, на стотина крачки нататък по улицата се натъкна внезапно на брат си Евграф Живаго, който вървеше насреща му. Юрий Андреевич не беше го виждал повече от три години и не знаеше нищо за него. Оказа се, че Евграф бил случайно в Москва, съвсем наскоро пристигнал. Той както винаги се стоварваше като гръм от ясно небе и беше недосегаем за разпитванията, на които отвърщаше с мълчаливи усмивки и шеги. Затова пък почти на минутата, отминавайки дребните битови неуредици, с два-три въпроса към доктора вникна отведнъж във всичките му проблеми и ядове и още тук, из тесните извивки на кривата уличка, в блъсканицата с насрещните и изпреварващите ги минувачи, подготви практическия план как да помогне на брат си и да го спаси. Изчезването на Юрий Андреевич и тайнственото му местопребиваване бяха идея на Евграф, негово изобретение.

Той намери на доктора стая в пресечката, която тогава още се наричаше Камергерска, близо до Художествения театър. Даде му пари, зае се да му търси хубава работа в някоя болница, където да има възможност за научна дейност. Евграф всячески покровителствуваше брат си във всички житейски отношения. Най-накрая му обеща, че все някак ще уреди въпроса с неясното положение на братовото си семейство в Париж. Или Юрий Андреевич ще замине при тях, или те ще се върнат. Евграф обеща да се заеме с всичко това лично и всичко да уреди. Братовата подкрепа окрили Юрий Андреевич. Както винаги досега тайната на неговото могъщество оставаше неизяснена. Докторът не се и опита да разгадае тази тайна.

10

Стаята беше с южно изложение. Двата ѝ прозореца гледаха към покривите срещу театъра, зад който високо над Охотний ряд се вдигаше лятното слънце, така че уличното платно тънеше в сянка.

Тази стая се превърна в нещо повече от работна, повече от кабинет за Юрий Андреевич. В периода на изгаряща активност, когато всичките му планове и замисли не се вместили в записките му, струпани на писалището, и образите на заплануваното и вдъхновяващото запълваха пространството до ъглите, както ателието на художника се затрупва с купища започнати и обърнати към стената платна – в този период стаята му беше тържествена зала на духа, съкровищница на безумствата, хранилище на откровенията.

За щастие преговорите с болничното ръководство се проточваха и датата за постъпване на работа се изместваше към неопределеното бъдеще. Имаше възможност да пише, като се възползува от случайната отсрочка.

Юрий Андреевич започна да подрежда всичко написано – една част си спомняше, някои неща му намираше кой знае откъде и му носеше Евграф, те или бяха писани от доктора собственоръчно, или бяха преписвани от чужда ръка. Хаотичният материал го караше да се разпилява дори още повече, отколкото си беше предразположен по натура. Скоро захвърли всичко и вместо да възстановява недовършеното, започна да пише нови неща, увлечен от последните си хрумвания.

Подготвяше в чернови вид очерците си, нещо като бегли записки за времето на първото му пребиваване във Варикино, записваше отделни строфи от стихотворения както си ги спомняше, начало, край, среда, всичко заедно, накуп. Понякога едвам се справяше със завладяващите го идеи – началните букви и съкращенията в стремителния скоропис не успяваха да ги следват.

Той бързаше. Когато въображението му се умореше и работата изостанеше, сам се насърчаваше и импулсираше с рисунки в полето. Там се появяваха горски пътеки и градски кръстовища с изправен по средата стълб „Моро и Ветчинкин. Редосеялки. Вършачки“.

Всичките статии и стихотворения бяха на една и съща тема. Техен обект беше градът.

11

Впоследствие сред книгата му намериха такъв текст:

„През двадесет и втора година, когато се върнах в Москва, я намерих разрушена и опустошена. Такава беше тя след изпитанията на първите години от революцията, такава е и до ден-днешен. Населението ѝ е намаляло, нови сгради не се строят, старите не се поддържат.

Но и в този вид си остава голям съвременен град, единствен вдъхновител на истински съвременното ново изкуство.

Безредното изброяване на предмети и понятия, на пръв поглед несъвместими и сякаш произволно подхвърлени, у символистите – у Блок, Верхарен и Уитман – изобщо не е стилистичен похват. Това е нова изразна система, взета от живота и прекопирана от съществуващия свят.

По същия начин както те прокарват върволици от образи през своите стихове, точно така деловата градска улица от края на деветнадесети век превежда пред очите ни своите тълпи, карети, файтони, а после, в началото на двадесети век, прелита с вагоните на градските, електрическите и подземните линии.

В тези условия няма откъде да се появи пасторалният наивитет. Неговата уж непрестореност е литературен фалш, изкуственото маниерничене е книжно явление, дошло не от село, а от библиотечните лавици на академичните книгохранилища. Живият, живороден и естествено отговарящ на духа на днешния ден език е езикът на урбанизма.

Аз живея на шумно градско кръстовище. Лятна Москва, заслепена от слънцето, с размекнатия асфалт на дворовете, с искрящите слънчеви отражения на капандурите, с цъфтежа на облаците и булевардите, се върти около мен и ме замайва и иска в нейна прослава аз да замайвам останалите. Заради това ме е отгледала и ми е поверила изкуството.

Улицата, която постоянно тътне във ден и нощ, е също тъй неразривно свързана със съвременната душа, както започналата увертюра с театралната завеса, криеща тъма и тайна, още спусната, но вече аленееща от светлините на рампата. Градът, който нестихващо, неспирно се движи и боботи зад вратите и прозорците, е необозримо огромното въведение към живота на всеки от нас. Точно в този аспект бих искал да пиша за града.“

В запазената тетрадка със стихове на Живаго не се намериха такива стихотворения. Може би „Хамлет“ се отнасяше към този вид?

12

Една сутрин в края на август Юрий Андреевич взе от ъгъла на Газетная трамвая за Кудринская, който вървеше от униерситета нагоре по Никитская. За първи път отиваше на работа в Боткинската болница, която тогава се наричаше Солдатенковска. Това беше едва ли не първото му служебно посещение там.

Не му провървя. Трамвайът се случи неизправен и всяка минута се повреждаше. Първо някаква каруца, нахакана право в трамвайните релси, му прегради пътя и го спря. После някъде ту под вагона, ту на покрива ставаха къси съединения, изолацията не беше наред и гореше с пукот.

Ватманът често слизаше с гаечния ключ от предната врата на спрения трамвай, заобикаляше го, клякаше и дълго човъркаше някакви механизми между колелата и задната врата.

Злополучният трамвай затвори движението по целия път. Улицата се задръсти от вече спрели трамваи и още нови и нови, които постепенно се нареждаха на опашка един подир друг. Последните вече стигаха до Манежа и продължаваха нататък. Пътниците от задните трамваи се прекачваха в най-предния, по чиято вина ставаше цялото забавяне, като смятаха по този начин да спечелят време. В тази гореща сутрин в наблъскания трамвай започна да става задушно и непоносимо. Над тълпата претичващи по улицата пътници пълзеше откъм Никитските врати и се надигаше все по-високо в небето черно-лилав облак. Наближаваше буря.

Юрий Андреевич седеше отляво на единична седалка, притиснат до прозореца. Левият тротоар на Никитская при Консерваторията през цялото време беше пред очите му. Ще не ще, с притъпеното внимание на замислен за друго човек той наблюдаваше

вървящите и пътуващите от тази страна и не пропускаше никого.

Стара прошарена дама със светла сламена шапка; украсена с лайки и метличини от плат, и с люлякова старомодна тясна рокля вървеше от тази страна, като пуфтеше и си вееше с някакъв плосък плик, който носеше. Тя беше стегната в корсет, изнемогваше от горещината и облята в пот попиваше с дантелена кърпичка мокрите си вежди и устата.

Пътят ѝ вървеше успоредно на трамвайната линия. Юрий Андреевич вече на няколко пъти я изпускаше из очи, когато потегнатият трамвай потегляше и я задминаваше. Но нова авария ги задържаше, дамата ги настигаше и отново изплуваше пред очите на Юрий Андреевич.

Докторът си спомни училищните задачи за намиране времето, пътя и последователността на някакви влакове, които тръгваха в различен час и с различна скорост, и се помъчи да се сети за общия принцип за решаването им, но не успя, и без да довърши тези спомени, прескочи на други, още по-сложни размишления.

Представи си няколко успоредни съществування, които с различна скорост се движат едно до друго, и когато една съдба изпревари в живота съдбата на другия, кой кого би трябвало да надживее? Привидя му се нещо като принцип на относителността, приложен към житейските хиподруми, но постепенно съвсем се заплете и заряза и тези паралели.

Светна мълния, изтреща гръм. Нещастният трамвай за кой ли път спря по нанадолнището от Кудринская към Зоологическата градина. Дамата в лилаво се появи след малко в полезрението на Юрий Андреевич, задмина трамвая и вече се отдалечаваше. Първите едри пръски закапаха по тротоара, по улицата и върху дамата. Силен повей на вятъра профуча над дърветата, заплете листа с листа, дръпна шапката на дамата, развя ѝ полите и внезапно затихна.

Докторът изведнъж почувствува, че му прилошава. Преодолявайки обзелото го безсилие, стана от седалката и като задърпа нагоре-надолу дръжките на прозореца, се помъчи да свали стъклото. То не се поддаде на усилията му.

Взеха да му викат, че рамката е занитена, но той, потискайки пристъпа и обладан от страх, не отнасяше тези викове към себе си и не вникваше в тях. Продължи напора и отново с три движения нагоре, надолу и към себе си задърпа прозореца, ненадейно обаче усети някаква невероятна, непоправима болка отвътре, и разбра, че нещо в него се е скъсало, че е направил някаква фатална грешка, и край на всичко. В това време трамваят потегли, но повървя съвсем малко по Пресня и пак спря.

С нечовешко усилие на волята, залитайки и едва пробивайки си път през тъпканицата между седалките, стигна до задната площадка. Хората не му даваха да мине и му се развиваха. Стори му се, че полъхът на въздух го освежи, че може би още има надежда, че му е по-добре.

Започна да се промушва през тъпканицата на задната площадка, като предизвикваше нови псувни, ритници и озлобление. Без да обръща внимание на простачините, той си отвори път през гъмжилото, слезе от спрелия трамвай, направи крачка, две, три, рухна на паважа и повече не стана.

Започнаха викове, спорове, съвети. Няколко души слязоха от площадката и заобиколиха падналия. Скоро установиха, че вече не диша и сърцето му е спряло. Минувачите от тротоара взеха да се стичат към тъпката около трупа, едни успокоени, други разочаровани, че не е смазан и че смъртта му няма нищо общо с трамвая. Гъмжилото растеше. Дамата в лилаво също се поспря, погледа мъртвия, послуша приказките и си продължи. Беше чужденка, но разбра, че едни смятат за необходимо тялото да бъде качено на трамвая и да се откара в болницата, а други са на мнение, че трябва да се вика милиция. Тя продължи, без да дочака да бъде взето решението.

Дамата в лилаво беше старата-прастара швейцарска поданичка мадмоазел Флѐри от Мелюзеев. Тя дванадесет години бе подавала молби да ѝ позволят да си замине за родината. Съвсем наскоро усилията ѝ се увенчаха с успех. Беше пристигнала в Москва за изходната си виза. Този ден отиваше в легацията да я получи и си махаше с плика увити и вързани с панделка документи. И продължи напред, като изпревари за десети път трамвая, и без да подозира, задмина Живаго и го надживя.

От коридора през отворената врата, се виждаше ъгълът на стаята с дръпнатото по диагонал писалище. На него като грубо издълбан каик бе сложен ковчегът с тясната страна към вратата – тук се опираха краката на покойния. Това беше същата писалищна маса, на която Юрий Андреевич по-рано работеше. Друга маса нямаше в стаята. Прибраха ръкописите в чекмеджетата, а на писалището сложиха ковчега. Възглавниците под главата на покойния бяха високи и тялото лежеше в ковчега сякаш на възвишение.

Беше обсипан и заобиколен с купища цветя, цели храсти от редкия тогава бял люляк, циклами, цинерарии в саксии и кошници. Цветята затулваха светлината от прозореца. Тя едвам проникваше през зеленината и падаше на възъчното лице и ръце на покойния, на дъските и обшивката на ковчега. На писалището се беше образувала красива дантела от сенки, които сякаш току-що бяха замрели неподвижно.

Обичаят да се горят починалите в крематориума по това време беше много разпространен. С надеждата да се уреди пенсия за децата, с грижата за бъдещото им учение и от нежелание да навредят на служебното положение на Марина се отказаха от църковно опело и решиха да се задоволят само с гражданска кремация. Съобщиха в съответните служби. Сега очакваха техни представители.

Докато още не бяха дошли, в стаята цареше пустота, както е в празно помещение, когато старите наематели са напуснали, а новите не са се нанесли. Тази тишина се нарушаваше само от предпазливо стъпване на пръсти и невнимателно изтрополяване на дошлите за последно сбогом. Не бяха много, но все пак повече, отколкото можеше да се очаква. Вестта за смъртта на този почти безименен човек обиколи целия им кръг със светкавична скорост. Събраха се доста хора, които бяха познавали починалия през различни периоди от живота му и които той по различно време беше губил и забравял. Оказа се, че научната му мисъл и неговата муза имаха още повече непознати приятели, които никога не бяха виждали човека, а се чувствуваха привлечени от него и сега бяха дошли за първи път да го видят и да му хвърлят последен прощален поглед.

В тези часове, когато общото мълчание, незапълнено с никакви обреди, гнетеше всички с почти осезаемото усещане за загубата, само цветята можеха да заместят липсващите песнопения и отсъстващите церемонии.

Те не просто цъфтяха и благоухаеха, но сякаш в хор, може би ускорявайки по този начин тлението, издъхваха аромата си и като даряваха всекиго с уханната си сила, сигурно извършваха някакъв, свой ритуал.

Царството на растенията може да се нарече най-близък съсед на царството на смъртта. Тук, в зеленината на земята, между гробищните дървета, между надничащите от лехите покълнали цветя са съсредоточени вероятно тайните на превръщането и загадките на живота, над които си блъскаме ума. Мария в първия момент не разпознала излезлия от гроба Исус и го помислила за градинаря, който върви из гробището. („Она же, мнящи, ако вертоградарь есть...“*)

[* „Тя, мислейки, че е градинарят...“ – Йоан 20; 15. – Б. пр.]

Когато покойникът бе донесен на последния си адрес на Камергерская и известните за смъртта му приятели, потресени от съобщението, нахлуха през главния вход и зеещата врата на жилището, завариха обезумялата от страшното събитие Марина, която дълго време беше като побъркана, тръскаше се по пода и си блъскаше главата в ръба на дългия шкаф със седалка и облегалка в антрето, върху който отначало сложиха покойника, докато дойде поръчаният ковчег и докато разчистят неразтребената стая. Марина плачеше безспир, шепнеше и стенеше, и се даваше в думите, които в плача над умрелия сами изскачаха от устата ѝ. Говореше несвързано, както нареждат над умрелите в селата, без да се смущава и без да вижда никого. Вкопчи се в тялото и не можеха да я откъснат от него, за да пренесат покойния в стаята, вече разчистена и освободена от ненужните мебели, за да го измият и положат в докарания ковчег. Всичко това беше вчера. Днес буйството на страданието ѝ утихна и я обзе някаква тъпа потиснатост, но тя си оставаше все така невменяема, нищо не говореше и не беше на себе си.

Остана в стаята вчера целия ден и през нощта, без да мръдне оттук. Донасяха ѝ да нахърми Клава, малолетната бавачка довеждаше Капка, после ги отнасяха и отвеждаха.

Беше обкръжена от Дудоров и Гордон, от близки хора, които страдаха като нея. Редом седеше баща ѝ Маркел, тихо хлипаше и шумно си духаше носа. Тук идваха майка ѝ и сестрите ѝ, които също плачеха.

Но имаше двама души в това хорско множество, мъж и жена, които се различаваха от всички останали. Те не демонстрираха по-голяма близост с умрелия, отколкото изброените. Те не споделяха мъката на Марина, на дъщерите и приятелите на покойния и зачитаха страданието им. Тези двамата нямаха никакви претенции, но имаха някакви свои особени права над починалия. И никой не протестираше, не възразяваше против непонятните и странни пълномощия, с които бяха облечени те. Изглежда, тъкмо тези двамата още от самото начало бяха поели всички грижи по погребението ѝ всички процедури и изпълняваха задълженията си с такова съдържано достойнство, сякаш това им носеше някаква утеха. Високият им дух веднага правеше впечатление и по някакъв странен начин биеше на очи. Като че ли двамата бяха свързани не само с погребението, но и със самата смърт, не като нейни виновници или косвени причинители, а като лица, които след случилото се са дали съгласието си за това събитие, примирили са се с него и за тях не то е най-важното. Малцина ги познаваха, някои се досещаха кои са, трети – и те бяха повечето – нямаха представа за тях.

Но когато мъжът с изпитателните и интригуващи дръпнати киргизки очи и жената, красива от само себе си, влизаха в стаята с ковчега, всички, които седяха, стояха и се движеха вътре, включително и Марина, сякаш по някакво споразумение и без възражения се отстраняваха или ставаха от наредените край стените столове и табуретки, вкупом излизаха в коридора и в антрето, а мъжът и жената оставаха сами зад затворените врати като единствените посветени, призвани в тишина, без пречки и необезпокоявани от никого да извършат нещо непосредствено свързано с погребението и насъщо необходимо. Така и сега. Двамата останаха сами, седнаха на две столчета до стената и заговориха делово:

– Какво ново, Евграф Андреевич?

– Кремацията ще бъде довечера. След половин час ще дойдат за тялото от профсъюза на медицинските работници и ще отнесат покойника в тамошния профсъюзен клуб. В четири часа е гражданската панихида. Нито един от документите му не беше наред. Трудовата книжка невалидна, профсъюзната карта стар образец, неподменена, членски внос не е плащан от години. Наложих се тепърва да уреждам всичко това. Затуй така се протака и закъсняхме. Преди изнасянето от къщата – всъщност подготвите се, вече приближава – ще ви оставя тук сама, както ме помолихте. Извинете. Чувате ли? Телефонът. Момент.

Евграф Живаго излезе в коридора, където беше пълно с непознати колеги на доктора, негови съученици, нисш медицински персонал и книжари и където Марина седеше с децата на крайчеца на шкафчето, беше прегърнала момиченцата и ги беше завила с наметнатата си горна дреха (денят беше по-хладен и от вратата духаше) и чакаше да се отвори пак вратата, сякаш беше посетителка, дошла на свиждане в затвора, и чакаше часовоят да я пусне при арестанта. В коридора нямаше място. Част от надошлите не можаха да стигнат дотук. Вратата към стълбището беше отворена. Мнозина стояха, разхождаха се и пушеха в антрето и на площадката, по стълбите надолу и колкото по-близо до улицата се намираха, толкова по-високо и по-свободно разговаряха. Напрегнал слух поради несекващото гъмжение наоколо, Евграф с приглушен глас, както изискваше приличието, прикрил с шепя слушалката, даваше отговори по телефона, очевидно свързани с реда на погребението и с подробностите около кончината на доктора. После се върна в стаята. Разговорът, им продължи.

– Моля ви, да не изчезнете след кремацията, Лариса Фьодоровна. Имам една голяма молба към вас. Не знам къде сте отседнали. Не ме карайте да ви търся. Искам в най-близко време, утре-вдругиден, да прегледам ръкописите на брат си. Ще ми е необходима вашата помощ. Вие знаете толкова много, сигурно повече от всички. Споменахте, че онзи ден сте пристигнали от Иркутск, че сте за малко в Москва и сте тук по друг повод, съвсем случайно, без дори да подозирате, че брат ми е живял в тази къща през последните месеци, нито какво се е случило. Част от вашите думи не ми станаха ясни, не искам никакви обяснения, но само не изчезвайте, защото не знам

адреса ви. Най-добре би било тези няколко дни, докато видим книгата, да бъдем заедно или на близко разстояние един от друг, можем да се настаним в две от стаите в тази къща. Бих могъл да го уредя. Познавам се с домоуправителя.

– Казвате, че не сте ме разбрали. Кое не ви е ясно? Пристигнах в Москва, дадох багажа на гардероб, вървя из старата Москва, половината не мога да позная – забравила съм я. Вървя, вървя, слизам по Кузнецкий мост, качвам се по Кузнецкая и изведнъж нещо невероятно, безкрайно познато – Камергерская. Тук разстреляният Антипов, покойният ми мъж, живееше под наем по време на следването, точно в тази стая, дето сме седнали с вас. Да видя, казах си, може старите му хазаи за мой късмет да са живи. Още не знаех, че отдавна ги няма и всичко е другояче сега, после разбрах, на следващия ден и днес, постепенно, но вие бяхте тук, когато разпитвах, и знаете, защо ли ви разправам! Останах като гръмната – външната врата отворена, в стаята хора, ковчег, в ковчега покойник. Какъв покойник? Влизам, приближавам се – помислих, че не съм на себе си, че ми се привижда, но вие бяхте свидетел, нали така, няма нужда да ви го преразказвам.

– Момент, Лариса Фьодоровна, ще ви прекъсна. Вече ви казах, че двамата с брат ми не сме и подозирали какви удивителни факти са свързани с тази стая. Например този, че някога тук е живял Антипов. Но още по-странно ми прозвуча нещо друго. Сега ще ви кажа за какво става дума, моля да ме извините. За Антипов – или Стрелников във военно-революционната му дейност – едно време, в началото на Гражданската война, бях чувал много и начесто, кажи-речи, всекидневно, един-два пъти лично съм го виждал и през ум не ми е минавало, че някой ден тези неща ще ме засягат по семейни причини. Но извинете, вероятно не съм ви чул добре, обаче ми се стори, че така се изразихте, може би неволно погрешно: „разстреляният Антипов“. Вие не знаете ли, че той се е самоубил?

– Чувала съм за тази версия, но не й вярвам. Павел Павлович никога не би могъл да се самоубие.

– Но това е самата истина. Антипов се е застрелял в къщата, от която, според разказите на брат ми, вие сте тръгнали за Юртин, за да отпътувате във Владивосток. Това е станало наскоро след като сте заминали с дъщеря си. Брат ми го е прибрал и го е погребал. Нима тези сведения не са стигнали до вас?

– Не. Знаех друг вариант. Значи е истина, че сам се е застрелял? Мнозина са ми го казвали, но аз не вярвах. И в същата къща? Как е възможно! Това наистина е изключително важна подробност! Прощавайте, а знаете ли дали са се виждали с Живаго? Дали са говорили?

– Според думите на покойния ми брат са имали дълъг разговор.

– Наистина ли? Слава богу. Поне това. – Антипова бавно се прекръсти. – Какво поразително, пратено свише стечение на обстоятелствата! Ще може ли още веднъж да се върнем към този разговор и за всичко да ви разпитам? Тук са ми скъпи и най-малките подробности. Но сега не съм в състояние. Нали така? Твърде много съм развълнувана. Малко да помълча, да си почина, да си поема дъх, да дойда на себе си... Нали?

– Разбира се, разбира се. Моля ви.

– Нали така?

– Естествено.

– А, за малко да забравя. Молите ме след кремацията да не си отивам. Добре. Обещавам ви. Няма да изчезна. Ще се върна с вас в тази къща и ще остана, където ми кажете и колкото време се наложи. Трябва да прегледаме ръкописите на Юрочка. Ще ви помогна. Наистина може би ще ви бъде полезна. Това ще е такава утеха за мен! До дълбините на сърцето си, с всяка своя клетка чувствавам и най-малката извивчица в почерка му. Освен това и аз имам нужда от вас, вие ще ми услужите, нали? Доколкото знам, сте юрист или във всеки случай добре познавате съществуващите закони, предишните и настоящите. Освен това е много важно човек да знае към кое учреждение за каква справка да се обърне. Ние обикновено не знаем, нали така? Ще са ми необходими съветите ви по един тежък, мъчителен въпрос. Става дума за едно дете. Но това после, когато се върнем от кремацията. Цял живот все става нужда някого да търся, нали? Кажете, ако в някакъв въображаем случай се налага да се търсят следите на някое дете, което е било дадено на друг човек за отглеждане, дали има някакъв общодържавен архив на съществуващите детски сиропиталища и дали се е предприемало и провеждало някога всесъюзно преброяване или регистрация на безпризорните? Но сега

не ми отговаряйте, моля ви! После, после! Ах, какъв ужас, ужас! Колко страшно нещо е животът, нали? Не знам как ще бъде по-късно, когато пристигне дъщеря ми, но засега мога да остана в тази къща. Катюша се оказа много надарено момиче, има отчасти театрални, но, от друга страна, и музикални способности, чудесно имитира всички и разиграва сценки, които сама си измисля, освен това пее по слух цели арии от опери, удивително дете, нали? Искам да влезе в подготвителни курсове към някое театрално училище или към Консерваторията, където я приемат, и да я дам в интернат, затова пристигнах, но на първо време съм сама, за да подготвя всичко, и ще си замина. Откъде по-напред да започне човек, нали така? Но за всичко това после. Сега ще гледам да се поуспокоя, ще помълча, ще се съсредоточа, ще се опитам да пропъдя тревогите. Освен това чудовищно задържахме близките на Юра в коридора. На два пъти ми се стори, че се чука. Чувам някакво раздвижване там, шум. Сигурно са дошли погребалните чиновници. Оставете ме да поседя така, да се окопотя, и ги пуснете да влязат. Крайно време е, нали така? Чакайте, чакайте. Трябва да сложим една пейка до ковчега, иначе не може да се стигне до Юрочка. Аз се опитах на пръсти, много е високо. Ами как ще го целунат Марина Маркеловна и децата? Защото така го изисква и обредът. „И целуйте меня последним целованием.“ О, не издържам, не издържам. Каква болка! Нали?

– Сега ще им отворя. Но първо, знаете ли какво? Вие споменахте толкова загадъчни неща и засегнахте толкова въпроси, които очевидно ви измъчват, че съм затруднен да ви отговоря. Искам едно да знаете. С най-голямо желание от все сърце ви предлагам помощта си за всичко, което ви затруднява. И помнете. Никога, каквото ще да става, човек не бива да се отчайва. Да се надяваме и да действваме – това е нашият дълг в нещастieto. Бездейното отчаяние е пренебрежение и нарушаване на дълга. Сега ще отворя на хората, които чакат да се проехтят с него. За пейката сте права. Ще имам грижата да намеря.

Но Антипова не го чуваше вече. Тя не чу как Евграф Живаго отвори вратата на стаята и в нея нахлу тълпата от коридора, не чу разговорите му с организаторите на погребението и с най-близките от опечалените. Тя не чуваше стъпките на приближилите се, риданията на Марина, покашлянето на мъжете, женския плач и възклицанията.

От кръговрата на еднообразните звуци ѝ се виеше свят, прилошаваше ѝ. Тя се държеше с всички сили да не падне в несвяст. Сърцето ѝ се късаше, умираше от главобол. Увесила глава, потъна в тълкувания, преценки, спомени. Потъна в тях и се унесе, сякаш временно, за няколко часа се озова в някаква бъдеща възраст, до която кой знае дали щеше да доживее, която я състаряваше с десетки години и я превръщаше в старица. Потъна в размислите си, сякаш бе стигнала дъното, самото дъно на своето нещастие. Мислеше си:

„Никой не остана. Единият умря. Другият се е самоубил. И сега е жив само онзи, който трябваше да бъде убит, в когото стреля, но не го уцели, това чуждо, ненужно нищожество, превърнало живота ѝ в низ от незначителни за нея самата престъпления. И това чудовище на бездарието хвърчи и се мята из митичните лабиринти на Азия, известни само на мраколюбителите, а никой от близките, от необходимите ѝ хора не е останал.

Ах, нали тогава на Коледа, точно преди подготвяния изстрел в онова чудовище на пошлостта, тук, в тази стая, беше разговорът ѝ в тъмното с момчето Паша, а Юра, с когото се сбoguва сега, тогава изобщо не съществуваше в живота ѝ.“

И тя напрегна паметта си, за да възстанови коледния разговор с Пашенка, но не успя да си спомни нищо освен свещта, която гореше на перваза на прозореца, и разтопената черна дупчица на заледения прозорец.

Можеше ли да предположи, че покойникът, положен тук на писалището, бе видял това тъмно петънце от улицата и бе обърнал внимание на свещта? Че от този видян на прозореца пламък – „Свещта гореше у дома, свещта гореше“ – бе започнало попрището му в живота.

Мислите ѝ започнаха да се разсейват. Каза си: „Колко жалко, че няма черковно опело. Погребалният обред е тъй величествен и тържествен! Повечето покойници не го заслужават. А Юрочка беше най-подходящият случай! Той така отговаряше на всичко това и бе тъй достоен за «надгробное ридание творяще песнь аллилуя»!“

И тя усети прилив на гордост и облекчение, както винаги, когато си мислеше за Юрий и в кратките мигове на живота си с него. Облътна я повеят на свобода и

безразсъдство, каквито той винаги излъчваше. Нетърпеливо стана от столчето, на което седеше. Нещо не твърде понятно ставаше с нея. Искаше ѝ се поне за кратко време с негова помощ да се изтръгне на воля, на чист въздух от бездната на страданието, да изпита, както някога, щастието на освобождението. Сега то ѝ се привиждаше и ѝ се мерзелееше единствено като възможност да се сбoguва с него, дълго и на воля да плаче сама над него. И тя с нетърпението на силното желание обиколи тълната с поглед, сломен от болка, невидящ и премрежен от сълзи, които лютаха като очни капки, предписани от лекар, и веднага всички се рзмърдаха, започнаха да се секнат и да се оттеглят, и да излизат от стаята, най-накрая я оставиха сама зад затворената врата, а тя бързо се прекръсти, отиде при ковчег, коленичи на сложената от Евграф скамейка, бавно и широко прекръсти три пъти тялото и докосна с устни студеното чело и ръцете. Пропусна покрай съзнанието си чувството, че студеното чело сякаш се беше смалило като стисната в юмрук ръка, наложи си да не го забележи. Замря и няколко мига нито говореше, нито мислеше, нито плачеше, захлупена върху ковчег, закрила и цветята, и тялото със себе си – с глава, с гърди, с душа и с ръцете си, големи като душа.

15

Цяла се разтърсваше от дълго сдържаните ридания. Съпротивляваше им се, докато можеше, но в един миг силите я изоставиха, задавиха я сълзи и се застичаха по бузите ѝ, по роклята, по ръцете и по ковчег, към който се беше притиснала.

Не говореше нищо, не мислеше. Напливите на мисли, общностите, знанията, достоверностите се рееха волно и плуваха в нея, както облаците плуват в небето и както биваше по време на някогашните им нощни разговори. Ето, точно това ѝ бе носило тогава щастие и освобождение. Немисловното, пламенното, предавано един на друг знание. Инстинктивното, непосредственото.

Със същото знание беше изпълнена и сега, с тъмното безформено познание за смъртта, с готовността за нея, с абсолютната несмутимост пред нея. Сякаш вече двадесет пъти бе живяла на този свят, безчет пъти бе губила Юрий Живаго и бе натрупала богат душевен опит в това отношение, тъй че всичко, което чувствуваше и правеше до този ковчег, беше навреме и на място.

О, каква любов беше, волна, небивала, безподобна! За тях мисловното беше същото, каквото е за другите песента.

Те се обичаха не от неизбежност, не „възпламенени от страстта“, както това навярно се представя. Те се обичаха, защото такова беше желанието на всичко наоколо, на земята под нозете им, на небето над главите им, на облаците и дърветата. Тялната любов се харесваше дори повече на всичко околно, отколкото на самите тях. На непознатите навън, на ширналите се за разходките им далнини, на стаите, в които живеяха и се срещаха.

Ах, точно това, това беше главното, което ги сродяваше и сближаваше! Никога, никога, дори в мигове на най-върховно, най-безпамятно щастие не ги напускаше най-важното и завладяващото: насладата от красотата на света, чувството им за общност с тази картина, усещането за принадлежност към очарованието на цялото зрелище, към цялата вселена.

Те дишаха само чрез тази взаимност. И затова превъзнасянето на човека над останалата природа, модерното му боготворене и човекопоклонството не ги привличаха. Основите на фалшивата всеобщност, превърната в политика, им се струваха жалко дилетантство и оставаха чужди за тях.

16

И тя започна да се сбoguва с него с простите, всекидневните думи на бодър безцеремонен разговор, който излиза от рамките на реалността и е безсмислен, както са безсмислени хорът и монолозите в трагедия и стихотворната реч, и музиката, и всички други условности, оправдани само от условността на вълнението. Условността в дадения случай, който оправдаваше леката пресиленост на нежния ѝ непресторен

разговор с него, бяха сълзите, в които тънеха и се въртяха, и плуваха житейските й скромни думи.

И сякаш тези мокри от сълзите слова сами се стичаха в бързия й гальовен шепот, подобен на шумоленето на вятъра в мекия влажен листак, слепнат от топлия дъжд.

— Ето, отново сме заедно, Юрочка. Писано ни било пак да се видим. Какъв ужас, помисли си! О, не мога! Господи! Как съм се разревала! Представи си! Това е пак от нашите неща, от нашия арсенал. Твоята смърт, моят край. Пак нещо голямо, неминуемо. Загадката на живота, загадката на смъртта, очарованието на гениалното, очарованието на разкритието, това да, това го разбрахме. А някакви си световни разпри за преразпределяне на земното кълбо – това не, ще прощавате, то не е за нас.

Сбогом, необхватен и скъпи мой, сбогом, моя гордост, сбогом, мой бързоструй, как обичах несекващия ти плисък, как обичах да се хвърлям в студените ти вълни.

Помниш ли, когато се сбогувахме там в снега? Как ме излъга ти! Щях ли да замина без теб? О, знам, знам, направил си го пряко сили, заради моето въображаемо добруване. И тогава всичко отиде по дяволите! Господи, какво преживях там, какво трябваше да понеса! Но ти нищо не знаеш. О, какво направих, Юра, какво направих! Аз съм такава престъпница, ти нямаш представа. Но не съм виновна. Тогава три месеца лежах в болница, от тях единия в безсъзнание. От този момент животът ми не е живот, Юра. От жал и мъка душата ми няма покой. Но ето че не ти казвам, не ти разправям най-важното. Не мога да го назова, нямам сили. Когато стигам до това място в своя живот, косата ми настръхва от ужас. И дори, знаеш ли, не съм сигурна, че съм съвсем нормална. Но ти виждаш, аз не съм се пропила за разлика от много други, не съм тръгнала по този път, защото пианата жена – това е вече край, това е немислимо, нали така?

И още нещо говореше и ридаеше, и страдаше. Внезапно вдигна учудено глава и се озърна. В стаята отдавна бяха влезли хора, цареше угриженост и раздвижване. Тя слезе от пейката и се отдалечи от ковчега с отмаляла стъпка, като прокара длан през очите си и сякаш събра недоплаканите сълзи, за да ги пръсне с ръка по пода.

До ковчега се изправиха мъжете и го вдигнаха с чаршафи. Трябваше да го изнасят.

17

Лариса Фьодоровна остана няколко дни на Камергерская. Тя взе участие в преглеждането на ръкописите, за което й бе говорил Евграф Андреевич, но не успя да го завърши. Състоя се и разговорът, за който го бе помолила. Той научи от нея нещо много важно.

Един ден Лариса Фьодоровна излезе от къщата и повече не се върна. Изглежда, я бяха арестували на улицата и тя беше умряла или бе изчезнала неизвестно къде, захвърлена с някой от безименните номера на загубените впоследствие списъци, в някой от неизброимите общи или женски концлагери на Севера.

Шестнадесета част
ЕПИЛОГ

1

През лятото на хиляда деветстотин четиридесет и трета година, след пробива при Курската дъга и освобождаването на Орел, се връщаха поотделно в общата си военна част наскоро произведеният младши лейтенант Гордон и майор Дудоров – първият от служебна командировка в Москва, вторият също оттам след тридневен отпуск.

На връщане двамата се срещнаха и останаха да пренощуват в Черн, малко градче, съсипано, но не докрай унищожено, за разлика от повечето населени пунктове в тази „пустинна зона“, които отстъпващият враг бе изтрил от лицето на земята.

Сред градските развалини, които представляваха купища натрошени тухли и камънак, стрит на прах, се намери един непорутен сеновал и там легнаха вечерта.

Не им се спеше. Говориха цялата нощ. На зазоряване, към три часа сутринта, Дудоров, който току-що се беше унесъл, се събуди от шумоленето на Гордон. Той с несръчни движения, сякаш плуваше, тънеше и се заваляше в мекото сено, събираше на вързоп някакви свои дрехи, после пак така непохватно взе да се смъква от върха на сеното долу към прага и изхода.

– Къде си се засилил? Рано е още.

– Отивам на реката. Искам малко да се поизпера.

– Ти си луд. Довечера сме в частта, вещевачката Танка ще ни даде чисти дрехи. Имай малко търпение.

– Не мога да чакам. Целият съм потен и мръсен. От сутринта става горещо. Набързо ще ги заплакна, хубаво ще ги изстискам и на слънцето моментално ще изсъхнат. Ще се изкъпя и ще се преоблека.

– Да, но е малко неудобно. Все пак си офицер, съгласи се.

– Рано е. Хората още спят. Ще се скрия зад някой гъсталак. Няма кой да ме види. Но ти спи, не приказвай. Да не се разсъниш.

– И без това вече няма да заспя. Ще дойда с теб,

И те тръгнаха към реката покрай белите каменни руини, които вече се бяха напекли от знойното, току-що изгряло слънце. Насред някогашните улици, на земята, под открито небе спяха потни, хъркащи, зачервени хора. Повечето бяха измежду местните, останали без покрив, старци, жени и деца, по-нарядко се срещаха червеноармейци, изостанали и търсещи подразделенията си. Гордон и Дудоров гледаха в краката си, за да не настъпят някого, и внимателно вървяха между спящите.

– По-тихо говори, че ще събудим целия град и тогава край на прането ми.

И те полугласно продължиха нощния си разговор.

2

– Коя е тази река?

– Не знам. Не съм се интересувал. Сигурно е Зуша.

– Не е Зуша. Друга е.

– Тогава не знам.

– Нали точно на Зуша стана всичко онова. С Христина.

– Да, но по-надолу по течението. Чух, че църквата ще я зачете към светците.

– Там имаше една постройка, зидана от камъни, „Конюшните“ се наричаше.

Наистина бяха совхозните обори на конезавода, това име се превърна в нарицателно, историческо стана. Едновременно се градеж, дебели стени. Немците ги укрепиха и превърнаха „Конюшните“ в непристъпна крепост. Оттам се държеше под прицел цялата местност и така възпираха нашето настъпление. Конюшната трябвало да се превземе. Христина проявила чудеса на храброст и находчивост, проникнала при немците, вдигнала във въздуха конюшната, жива била заловена и обесена.

– Защо е Христина Орлецова, защо не е Дудорова?

– Още не бяхме женени. През лятото на четиридесет и първа си дадохме дума да се оженим след войната. После започнах да се придвижвам с армията. Моята част непрекъснато я местеха. Покрай тези размествания ѝ изгубих дирите. Повече не я видях. Научих за доблестната ѝ постъпка и за геройската ѝ смърт, както всички. От вестниците и заповедите по полка. Разправят, че някъде тук щели да ѝ вдигнат паметник. Генерал Живаго, братът на покойния Юрий, обикалял тия места и събирал сведения за нея.

– Прощавай, че те заговорих на тази тема. Сигурно е мъчителна за теб.

– Както и да е. Но много се разприказвахме. Няма да ти преча. Събличай се, пери, къпи се. Аз пък ще се излегна на брега с тревичка в устата, ще я подъвча, ще си помечтая, може и да подремна.

След няколко минути подновиха разговора.

– Кой те е научил така хубаво да переш?

– Неволята учи. Ние извадихме лош късмет. От наказателните лагери попаднахме в най-ужасния. Единици оцеляха. Още с пристигането... Свалиха ни, цялата група, от влака. Снежна пустиня. В далечината гора. Охрана, насочени цеви на оръжията, кучета вълча порода. По същото време докараха и няколко други нови партиди. Строиха ни в

грамаден многогълник на открито, с гръб към вътрешността, за да не се гледаме. Изкомандуваха ни да коленичим и да не се озъртаме наникъде, че стрелят без предупреждение, и се започна една безкрайна, унизителна и многочасова проверка. И всички сме на колене. После станавме, другите ги отведоха към бараките, а на нас ни казаха: „Ето вашия лагер. Разполагайте се, както знаете.“ Снежна равнина, голо небе, по средата стълб, на него надпис „Гулаг 92 Я Н 90“ – и нищо повече.

– А, не, при нас беше по-леко. В това отношение сме щастливци. Защото и аз нали изкарах втори срок, то е естествено, след като вече бях осъждан. Освен това и параграфът ми беше друг, и условията. След освобождаването пак ме реабилитираха, както първия път, и пак ми позволиха да преподавам в университета. Та на войната ме мобилизираха като редовен майор в армията, а не в дисциплинарна част като тебе.

– Да. Та стълб с надпис „Гулаг 92 Я Н 90“ – и нищо повече. Отначало в най-големия студ с голи ръце трошихме клони за колибки. Е, ако щеш вярвай, ама скоро сами си построихме всичко. Направихме си тъмници, заградихме се с ограда, обзаведохме се с карцери, с вишки – всичко си направихме сами. И започнахме дърводобива. Ходехме да сечем гората. По осем души се впрягахме в шейните и теглехме трупите, до гърдите затъвахме в снега. Дълго време не знаехме, че е започнала войната. Криеха от нас. И изведнъж това предложение. Който желае – на фронта, в дисциплинарна част, и в случай на благоприятно оцеляване от нескончаемите битки – всекиму свобода. А после атаки, атаки, километри бодлива тел с електрически ток, мини, минохвъргачки, месеци и месеци ураганен огън. Не току-тъй в тези роти ни наричаха смъртници. Покосиха ни до един. Как останах жив? Как останах жив? Представи си обаче, целият този кървав ад беше истинско щастие в сравнение с ужасите на концлагера, и то не заради тежките условия, а по съвсем други причини.

– Да, братко, напатил си се.

– Човек не да пере, ами на не знам какво още ще се научи.

– Чудна работа. Не само заради твоята каторжна участ, но и спрямо целия предишен живот от тридесетте години, дори на свобода, дори в благополучието на университетската работа с книгите, парите, удобствата, войната дойде като пречистваща буря, като полъх от чист въздух, като повей на избавлението.

Мисля, че колективизацията беше погрешна, неправилна мярка, но нямаше как да се признае грешката. За да скрият несполуката, наложи се по всички възможни начини за сплашване хората да бъдат отучени да имат мнение и да мислят, да ги принудят да виждат несъществуващото и да твърдят обратното на очевидното. Оттук безподобната жестокост на ежовщината, обнародването на конституция, която не беше предвидена за употреба, въвеждането на избори без изборно начало.

И когато пламна войната, нейните реални ужаси, реалната опасност и рискът от реална смърт дойдоха като спасение в сравнение с безчовечното господство на неистината и носеха облекчение, защото ограничаваха мистериозната сила на мъртвата буква.

Не само хората в твоето положение, в каторгите, но и всички, абсолютно всички, в тила и на фронта, най-сетне си поеха дъх, въздъхнаха с пълни гърди и възторжено, с чувство за истинско щастие се хвърлиха в горнилото на страшната борба, смъртоносна и спасителна.

– Войната е една особена брънка в низа на революционните десетилетия. С нея приключи действието на конкретните причини, залегнаха в природата на прелома. Сега започнаха да се проявяват косвените резултати, плодовете на плодовете, последиците от последиците. Придобитата от Нещастията устойчивост на характерите, липсата на всякаква разпуснатост, героизмът, готовността за голямото, дръзкото, неповторимото. Това са вълшебни, потресаващи качества, те дават представа за най-доброто у поколението.

Тези наблюдения ме преизпълват с чувство за щастие въпреки мъченическата смърт на Христина, въпреки моите рани, нашите загуби и цялата безмерна кървава цена на войната. Сиянието на саможертвата, което озарява и гибелта на Христина, и живота на всекиго от нас, ми помага да понеса страданието от смъртта ѝ.

Точно когато ти, клетият, си понасял неизброимите си мъчения, аз бях освободен. По това време Орлецова започна да следва история. Научните ѝ интереси я доведоха под моето ръководство. Много по-рано, след първия си концлагер, когато тя още беше дете, аз бях забелязал тази прекрасна девойка. Още беше жив Юрий, нали

помниш, бях ви разказвал. И изведнъж тя се случи сред моите студентки.

Тогави току-що беше излязъл на мода обичаят преподавателите да бъдат критикувани от учащите се. Орлецова мигом го възприе. Един господ знае защо с такава ярост ме преследваше. Нейните нападки бяха толкова упорити, войнствени и несправедливи, че останалите студенти от катедрата понякога се бунтуваха и ме защитаваха. Орлецова имаше прекрасно чувство за хумор. Тя ме осмиваше както, си искаше в стенвестника, ужким с някакво измислено име, но така, че всички ме разпознаваха. Ненадейно и съвсем случайно ми стана ясно, че тази уж враждебност е форма за маскировка на една млада любов, силна, тайна и отдавнашна. У мен тя среща пълна взаимност.

Прекарахме чудесно лято през четиридесет и първа, първата година на войната, малко преди да започне и малко след това. Няколко души студенти и студентки, и тя с тях, бяха в една от вилните зони близо до Москва, там по-късно бе разположена и моята част. Нашето приятелство започна и протичаше по време на тяхното военно обучение, формирането на отрядите на опълчението край Москва, парашутните тренировки на Христина и отблъскването на първите немски бомбардировки от московските покриви. Нали съм ти разправял, тогава си дадохме дума и скоро се разделихме, защото започна придвижването на армията. Повече не я видях.

Когато при нас се очерта благоприятен обрат и немците с хиляди започнаха да се предават, след двукратното ми раняване и двата ми престоя в лазарета, ме прехвърлиха от зенитната артилерия в седми отдел на щаба, където се нуждаеха от хора, владеещи езици, и откъдето настоях да те преместят, след като едвам те издирих. Таня се познавала отблизо с Орлецова. Сближили се на фронта и станали приятелки. Тя много ми разказва за Христина. Тази Таня има един особен начин да се усмихва с цялото си лице, както навремето Юрий, забелязвал ли си? За миг преставаше да личи чипият му нос и острият скули, лицето му ставаше привлекателно, миловидно. Тя е от същия тип, много е разпространен у нас.

– Разбирам за кое говориш. Може би. Не съм обръщал внимание.

– Каква варварска, безобразна измишльотина: Танка Безредна. Във всеки случай това не е име, а е нещо съчинено, изопачено. Как мислиш?

– Тя нали ни обясни. Била безпризорна, не се знаело кои са й родителите. Сигурно някъде из Русия, където езикът още е запазен непокътнат, са я наричали безродна, задето не си знае рода. Уличният език, дето все е чул-недочул и преиначава всичко, без да разбере думата, я е преправил по своему, та да звучи като долнопробния махленски говор.

3

Това беше в разрушения из основи град Карачев, скоро след нощувката на Гордон и Дудоров в Черн и тамошния им нощен разговор. Настигайки своята армия, двамата приятели откриха някакви тилови части, които следваха главните сили.

Вече повече от месец се задържаше тиха и ведро топла есен. Облътнат от зноя, плодородният чернозем на Бринщина, благословеният край между Орел и Брянск, шоколадово-кафяв, мургав се простираше под синьото безоблачно небе.

Градът бе прерязан от централна права улица, която следваше трасето на големия път. От едната й страна се трупаха руините на разрушените къщи, превърнати от мините в купища строителни отпадъци, и изкоренените, изкорубени, овъглени дървета от опожарените овощни градини. От другата страна, оттатък пътя, се точеха пустеещи земи, може би незастроявани и по-рано, преди разгромяването на града, и пощадени от пожарите и взривовете, защото тук нямаше нищо за унищожаване.

Откъм застроената преди войната страна останалите без подслон жители ровеха в пепелищата, вадеха някакви неща, носеха ги от всички краища и ги трупаха на едно място. Други набързо си копаеха землянки и ги покриваха отгоре с изрязани чамове.

Отсреща, на незастроеното, се белееха палатки и се бяха сбутали камионите и конските фургони на разните служби от втория ешелон, откъснати от дивизионните си щабове полеви болници, загубени, изплашени и издирващи се части от различни транспортни служби, интендантства и провизионни складове. Сред тях хвърляха багажа си, присламчваха се да похапнат, отспиваха си и потегляха отново на запад кльощави

малокръвни момчета от маршевите роти на попълнението със сиви кепета и тежки сиви скатани шинели, с жълто-зелени посърнали от дизентерията лица.

Наполовина изпепеленият и взривен град продължаваше да гори и да избухва някъде в далечината, където бяха заредени мини със закъснител. Тези, които ровеха в бившите градини, прекъсваха работата, спрени от усетения трус под краката си, изправяха уморено гърбове, подпираха се на лопатите и обърнаха глави към поредния взрив, си почиваха, дълго загледаха тази посока.

Там първо на стълбове и фонтани, а после на тежки, лениви кълба се понасяха към небесата сиви, черни, тухленочервени и димно-огнени облаци от вдигнатия във въздуха прахотляк, разливаха се и се разпростираха като пискюли, разсейваха се и пак се слягаха на земята. И хората отново започваха работа.

Една от поляните на незастроена площ беше заобиколена от храсти и цялата затулена в сянката на старите дървета, свесени над нея. Тези шубраци я отделяха от останалия свят и я превръщаха в закътано и потънало в прохладен сумрак покрито дворче.

На полянката вещевачката Таня с двама-трима бойни другари и неколцина присъединили се спътници, а също Гордон и Дудоров, от сутринта чакаха камиона, който трябваше да дойде за Таня и за повереното ѝ полково имущество. То беше прибрано в няколко сандъка, струпани един връз друг тук на поляната. Татяна ги пазеше и ги държеше под око, но и другите гледаха да не се отдалечават от багажа, за да заминат при първа възможност.

Отдавна вече седяха така, повече от пет часа. Чакащите нямаха с какво да запълнят времето. Те слушаха неспирното бърборене на словоохотливото и патило-препатило момиче. То тъкмо разказваше за срещата си с генерал-майор Живаго:

– Тъй де. Вчера беше. Водиха ме право при генерала. Генерал-майор Живаго. Той идва тук да се интересува за Христия, запитва за нея. Очните свидетели, дето са я познавали лично. Рекли му за мене. Казаха ми, че сме били приятели. Той наредил да ме повикат. Та ме повикаха, заведоха ме. Хич не ми се видя страшен, нищо особено. С дръпнати очи и чернокос. Та казах му, което знаех. Той ме изслуша, вика „благодаря“. Ами ти, рече, отде си, що си? Аз, нали, хък-мък, какво да му кажа? Какво ли да се похваля? Че съм безпризорна. Да не говорим, де. Нали знаете. Изправителни колонии, скитосвания. А той – не, та не, разправяй, вика, без да се стесняваш, защо ще се срамуваш? Аз отпървом туй-онуй, неудобно ми, пък после се отпуснах, той ми кима и аз започнах по-смело. А имам аз какво да разкажа. Да ме бяхте чули, нямаше да повярвате, щяхте да речете: измисля си ги тая. Та и той така. Щом свърших, стана, запристъпя из стаята насам-натам. А, вика, моля ти се, какви дивотии. Виж сега какво ще ти кажа. В момента, рече, нямам време. Но ще те намеря, не бой се, ще те намеря и пак ще те повикам. Просто не съм знаел какво ще чуя. Не, вика, няма тъй да я оставя тая работа. Ще трябва да се изяснят още някои неща. Че може, вика, и чичо да ти се пиша, ще те произведа генералска племенничка. И ще те дам да се изучиш във вуз, в който ти искаш, вика. Ей богу, истината ви казвам. Такива ми ти смехории.

В това време на поляната се появи дълга празна каруца с високи ритли, от тези, с които в Полша и в Западна Русия карат снопите. В каруцата бяха впрегнати чифт коне и ги караше във впряг с процеп войник, по старата терминология фурлейт, колар от конния обоз. Той спря на поляната, скочи от каруцата и захвана да разпряга конете. Всички освен Татяна и няколко души от войниците го заобиколиха и взеха да го молят да не разпряга, а да ги откара, ще му кажат къде и ще си платят, то се знае. Войникът не се съгласяваше, защото нямал право да се разпорежда с конете и каруцата и трябвало да се подчинява на заповяданите наряди. Той отведе нанякъде разпрегнатите коне и повече не се появи. Всички, насядали досега на земята, се вдигнаха и се настаниха на празната каруца, която остана на поляната. Разказът на Татяна, прекъснат заради появата на каруцата и пазарлъците с войника, се поднови.

– Какво си разправила на генерала? – попита Гордон. – Не може ли и ние да чуем?

– Може, защо да не може.

И тя им разказа страшната си история.

– Ама наистина имам какво да разправя. Казвали са ми, че не съм от какъв да е род. Дали чужди са ми споменавали, или съм го запазила в сърцето си, но съм чувала, че майка ми, Раиса Комарова, била жена на другаря Комаров, руския министър в Беломонголия, който някъде забягнал. Този Комаров май не ми бил баща, така изглежда. Инак аз съм си просто момиче, без татка и майка съм расла, сам-сама сираче. Може и да ви е смешно, което ви думам, ама говоря, колкото знам, трябва и вие да ми влезнете в положението.

Да. Та туй, за което сега ви разправам, било оттатък Крушици, на другия край на Сибир, зад казашките земи, по към китайската граница. Когато сме почнали, тоест нашите, червените, да се приближаваме до техния главен град на белите, същият Комаров, министърът, качил майка ми с цялото семейство в някакъв специален влак и й наредил да заминава, щото майка ми много била напласена и без него не смеела никъде да мръдне.

А за мене и хабер си нямал този Комаров. Представа си нямал, че съществувам на тоя свят. Майка ми ме родила, когато дълго време не била с него, и си умираше от страх да не му издаде някой. Щото той ужасно мразел да има деца и кряскал, и тропал с крака, че цапат в къщата и пречат. Тъй крещал: че не може да ги трае.

Та когато взели да наближават червените, майка ми пратила за Марфа, жената на кантонера на гара Нагорная, на няколко спирки от техния град. Сега ще ви обясня. Първо е гара Низовая, после е Нагорная и после е Самсоновският преход. Сега си мисля откъде ли майка ми е познавала тази жена. Сигур Марфа е продавала зеленчуци в града, разнасяла е мляко. Та тъй.

И да ви кажа. Комай тук нещо ми се губи. Мисля си, че майка нещо са я измамили, не са й казали, както си е. Кой знае какво са й наговорили, че само за ден-два, докато премине суматохата. А не че да ме даде на чужд човек. Завинаги да ме остави. Не е могла моята майчица ей тъй да си даде собственото чедо.

Как ли е било, както е с децата. Върви при леличката, леличката ще ти даде курабийки, тя е добра леличка, не се плаши. А после как съм плакала, как се късаше от мъка детското ми сърчице, туй по-добре хич да не си го спомням. Идеше ми да се обеса, за малко да се побъркам тогава. Нали бях още мъничка. Сигур са й дали пари на леля Марфуша да ме гледа, доста пари.

На кантона имаха хубав имот, крава, кон, курник, зад градинката в крайпътната ивица колко щеш земя и безплатна къща, то се знае, кантонче досами линията. От нас отдолу влаковете едвам пъплеха, докато вземат баира до кантона, а откъм вас, от Русията, хвърчат, та трябваше да намаляват. Есента, когато ореееше гората, долу се виждаше Низовая като на длан.

На чичо Василий, кантонера, аз по селски му виках тейко. Той беше весел и добър човек, но само много лековерен и като се напиеше, такива ги дрънкаше за себе си, дето се вика, разтропа на целия град. На всеки срещнат ще си излее душата.

Ама на жена му никога не ми се обърна езикът да й река майко. Дали защото не можех да забравя моята си майчица, или кой знае защо, ама тази леля Марфуша толкоз ме плашеше. Да. Та значи й виках лельо Марфуша.

Е, върви си времето. Минаха години. Не помня колко. Вече взех и аз да излизам с флагчето за влаковете. Знаех и кон да ти впрегна, и крава да ти издоя, тъй де. Леля Марфуша ме научи да преда. Пък за къщата да не говорим. Да ошетам, да почистя или пък нещо да сготвя, тесто да омеса – и туй го знаех, вече за всякаква късна работа ме биваше. А, забравих да ви кажа, че гледах Петенка. Тоз Петенка нашият беше недъгав, с изсъхнали краченца, на три години и не можеше да ходи, само лежеше и аз го чувах, детето. Й ей на колко години са минали оттогаз, ама още настръхвам само като се сетя как ме гледаше накриво леля Марфуша, че съм здрава-права, а не съм саката, по-добре, значи, моите крака да бяха сакати, а не на Петенка, все едно аз им го бях повредила и урочасала, можете да си представите, каква злоба и простотия има на тоя свят.

Сега слушайте, щото дотук, дето се вика, нищо, ами отсега натам каквото е, ще ахнете.

Тогава беше непът, тогава хиляди рубли не струваха копейка. Василий Афанасиевич продаде долу кравата, натъпка два чувала пари – керенки се викаха, а

не, пардон, лимони им викаха, лимони, – напи се и взе да разправя из цялата Нагорная колко е богат.

Спомням си, есенен ден беше, вятърът блъска покривите и човек събаря, локомотивите едвам вземаха баира, че много духаше насреща им. Гледам, отгоре се задава някаква старица скитница, вятърът ѝ вее полите и забрадката.

Върви тая скитница и реве, държи се за корема, моли ни да я пуснем у нас. Сложихме я на одъра, а тя вика: ох, не мога, ще се мре. И ни приплака: откарайте ме, за бога, в болницата, ще си платя, колкото кажете. Тейко ми впрегна Юнак, качи старицата на талигата и я подкара към земската болница, от железницата на петнадесетина версти навътре.

Мина се, що се мина, таман си лягаме с леля Марфуша да спим, чуваме. Юнак цвили отвън и в двора влиза нашата каруца. Брей, че кога свариха? Е, леля Марфуша бържем раздуха огъня и не чака тейко да ѝ тропне, тича да отвори.

Дръпна резето, на на прага, гледа; не е тейко, ами някакъв непознат човек, черен и страшен, и вика: „Казвай къде са парите от кравата! Аз, вика, го заклах мъжа ти в гората, ама тебе ще пожаля, че си жена, само дай парите. Ако не ги дадеш, никой не ти е крив, нали ти е ясно. И без увъртания. Нямам време да си играя с теб на шикалки!“

О, мили боже, драги другари, да бяхте тогава на нашето място, само да ни бяхте видели! Треперим, ни живи, ни умрели, от страх си глътнахме езиците, какъв ужас! Първо, дето заклал Василий Афанасиевич, сам си каза, че го цапардосал с брадвата. А второто, че сме сами в кантона с него, разбойника, и този човек е бандит, ясно е, че е бандит.

Сигур леля Марфуша още тогава ще е полудяла от мъка, сърцето ѝ се е пръснало за мъжа ѝ, ама нали трябва да се държи, все едно нищо.

Тя отначало му падна в краката. „Молим ти се, вика, пожали ни, ни съм ги виждала, ни съм ги сънувала тия пари, не знам какво говориш, за първи път чувам.“ Да, ама той, проклетникът, да не е толкоз прост, че с клетви да се отървем от него. И не щеш ли, дойде ѝ наум как да го надхитрим. „Добре де, вика, щом си рекъл. Долу в зимника, вика, е парата. Ей тука ще ти отворя, пък ти слез, вика, доле.“ Ама и той, сатаната, вижда всичките ѝ хитрости. „Не, вика, стопанке, ти по ще можеш. Хайде, върви. Ако щеш, в зимника, ако щеш, на покрива, ама давай тук парите, и това е. Само че, вика, няма да ме разиграваш, че да не ти излезе през носа тая работа.“ А тя му рече: „Божке, че как можеш да се съмняваш. То аз да бях слязла, ама не ме държат краката. Ето, вика, тук ще ти светна, от горното стъпало. Ти не бой се, за твоє спокойствие ще пратя с тебе и щерката“ – сиреч за мене става дума.

Леле, майчице, другарчета драги, можете да си представите какво ми стана нея минута, щом я чух! Край, си рекох. И ми притъмня пред очите, усещам, че ще падна, треперят ми краката.

А оня злодей пак ей тъй ни поглежда, изкриви едно око към нас двете, примижа и ни изсъска, демек: не мож ме измами ти мене. Вижда я, щом не ме жали, значи не съм ѝ щерка, не съм ѝ кръв, та грабна Петенка с едната ръка, с другата дръпна халката, отвори зимника – светни ми, вика, и заслиза с Петенка надолу по стъпалата.

Та си мисля, че леля Марфуша още тогава се беше побъркала и нищо не разбираше, вече си беше не у ред. Щото слязъл-неслязъл оня долу, тя бързо пусна капака и му тури катанеца, а отгоре избута една ракла и тъй ми прави с глава, да ѝ помогна, че много е тежка. Избута я, затисна с нея капака, настани се отгоре, кльофна се на раклата и се хили. Ама тъкмо седна, отвътре разбойникът ѝ подвиква и почуква по пода: троп-троп, пусни ме, значи, с добро, че инак ей тук ще го утепам твоя Петенка. То думите не се чуват изпод дебелиите дъски, ама какви ти думи – оня реве отдоле като звяр в гората, да си умреш от страх. Ей, вика, сега ще му видя сметката на твоя Петенка. А тя вече нищо не разбира. Друснала се на раклата и се хили, смига ми. Ти там си плямбай колкото си щеш, дрън-дрън, ярина, ама аз съм на сандъка отгоре и ключовете са у мен. Какво ли не правих. Крещях ѝ в ухото, изблъсквах я от раклата, исках да я поместя. Нали трябваше да отворя зимника, да спася Петенка. Но къде ти! Мога ли да ѝ надвия!

Оня тропа, тропа, времето си върви, а тя от раклата върти очи и не слуша.

Мина се, що се мина – леле, майко, леле, майко, какво ли не съм препатила в

тоя мой живот, ама онзи ужас няма да го забравя, до сетния си ден ще му чувам жалното гласче – как завика, заплака изотдолу Петенка ангелската душица, като го усмърти оня звяр, проклетникът.

Ами сега, си викам, какво да правя с тая малоумна старица и с оня убиец? А времето си върви. И тъкмо си го помислих, отвън, чувам, изцвили Юнак, че той така си беше останал неразпрегнат през цялото туй време. Да. Цвили ми кончето, все едно ми вика: „Хайде, Танюшка, час по-скоро да бягаме, да търсим хора.“ Пък гледам, вече почти се развиделява. Добре, си рекох, благодаря ти, конче, че ме подсети – вярно, викам, дай да побързаме. И таман си го рекох, и ми се счува като че ли някой ми рече от гората: „Чакай, Танюшка, не бързай, сега ще видим как да стане тая работа.“ И пак не съм сама в гората. Все едно, че ми се счу петльов глас, а то един познат локомотив свирна отдолу, тоя локомотив го познавах по свирката, той винаги стоеше под пара, бутач му викаха, да избутва товарните по нанагорнището, а пък сега караше един смесен влак, всяка нощ по туй време минаваше – та го чувам, вика ме отдолу познатият локомотив. Като го чух, подскочи ми сърцето. Хайде бе, си рекох, дали не съм и аз като леля Марфуша малко мръднала, щом всяка жива твар и всяка машина безсловесна ми говорят на чист руски език?

Ама къде време да мисля, влакът вече е близо, няма за кога да се чудя. Грабнах фенера, понеже още не беше съвсем светло, и се втурнах като луда право на релсите, току в средата, застанала съм там и размахвам фенера напред-назад.

Какво да ви разправам. Спрях влака, той добре, че от вятъра съвсем бавно вървеше, абе направо си пълзеше. Спрях го, един познат машинист се подава от прозорчето, пита ме нещо, от вятъра хич не го чувам какво ме пита. Аз му крещя, че има нападение в железопътния кантон, убийство и грабеж, убиецът е в къщата, помогнете ми, чичо другарю, спешна помощ ми трябва. А пък докато му говоря всичко туй, от конските вагони наскачаха червеноармейци един подир друг на насипа, че беше и военен влак, да, та червеноармейците наскачаха и викат: „Какво има?“, чудят се какви са тия работи: влакът спрял по нощите в гората насред баира.

Като научиха какво е станало, извадиха бандита от зимника, той пищи с потънък глас от Петенка; милост, вика, мили хора, не ме погубвайте, аз няма вече. Измъкнаха го на траверсите, вързаха му ръцете и краката за релсите и жив го прегазиха с влака – тъй го ликвидираха.

Дори не се върнах вкъщи за дрехи, тъй ме беше страх. Примолих им се: вземете ме на влака. Те ме взеха и ме откараха с влака. После, на шега, наистина, ама толкоз наши и чужди земи обиколих с безпризорните, къде не съм била! И толкоз шир видях, толкоз свобода подир детските си мъки! Ама и много зло и грях. Туй обаче е от по-после и друг път ще ви го разправам. А тогава един служител от железниците слезна от влака и отиде в кантона да опише ведомственото имущество и да види за леля Марфуша, да се погрижи за нея. Чувах, че после се споминала откачена в лудницата. Други пък разправах, че била се излекувала и се изписала.

След всичко чуто Гордон и Дудоров дълго се разхождаха безмълвно по полянката. После дойде камионът, тежко и трмаво свърна от пътя. Натовариха сандъците. Гордон попита:

– Ти нали разбра коя е тази Таня?

– О, разбира се.

– Евграф ще направи всичко за нея. – После помълча и допълни: – Колко пъти е ставало така в историята. Нещо, което е било замислено като идеално и възвишено, е загрубявало и се е материализирало. Така Гърция става Рим, а руската просвета става руска революция. Вземи на Блок: „Деца на страшните години“ – и веднага ще видиш разликата в епохите. Когато го пише Блок, това се е разбирало фигуративно, в преносен смисъл. Тогава нито децата са деца, а са синове, рожби – интелигенцията; нито страховете са страшни, те са тайнствени, апокалиптични – а то е съвсем друго. Сега обаче всичко преносно е станало буквално и децата са деца, и страховете са страшни, ето това е разликата.

Минаха пет или десет години и в една тиха лятна привечер Гордон и Дудоров пак бяха седнали заедно някъде по високите етажи пред отворения прозорец над необятната вечерна Москва. Те прелистваха съставената от Евграф книжка с творби на Юрий, която бяха чели много пъти и почти знаеха наизуст. Двамата си приказваха и размишляваха. Когато стигнаха към средата, се стъмни и започнаха трудно да разчитат текста, наложи се да запалят лампата.

И Москва долу и в далечината, родният град на автора и на половината от всичко, което бе преживял – Москва им се струваше сега не място на тези премеждия, а главна героиня в дългото повествование, до чийто край почти бяха стигнали с книжката пред себе си.

И въпреки че просветлението и освобождението, очаквани след войната, не дойдоха заедно с победата, както те си бяха представяли, но все пак предвестието за свобода се носеше във въздуха през следвоенните години и представляваше единственото им историческо съдържание.

Състарените приятели до прозореца имаха усещането, че тази свобода на душата е дошла, че именно тази вечер бъдещето съвсем осезаемо присъствува долу на улиците, че те самите вече са встъпили в това бъдеще и отсега нататък са в него. Обземаше ги щастливо разнежено спокойствие за този свещен град и за цялата земя, за доживелите до тази вечер участници в историята и техните деца – обземаше ги и ги завладяваше с тихата музика на щастието, която се лееше наоколо. И тази книга в ръцете им сякаш бе знаела всичко това и вдъхваше кураж и сила на техните чувства.

Седемнадесета част СТИХОТВОРЕНИЯ НА ЮРИЙ ЖИВАГО

1 ХАМЛЕТ

Спря шумът. На Сцената съм вече.
До вратата плътно прилепен,
аз долавям в отгласа далечен
всичко, дето ще се случи с мен.

Мракът на нощта е в мен насочен,
с хиляди бинокли ме следи.
Само тая чаша. Ава Отче,
днес да ме отмине отреди.

Вярвам, твоят замисъл голям е,
ще играя ролята докрай,
но това сега е друга драма
и отсрочка тоя път ми дай.

Но подред, обмислено се действа;
и на пътя ти стои черта.
Аз съм сам. Във всичко – фарисейство.
Не от ден до пладне – до смъртта!

2 МАРТ

Слънцето пече, та пот се лее
и потокът буйства като луд.
Пролетта – краварка снажна – все е
вън на двора и ламти за труд.

Клонките – безсилно сини жили,
малокръвен, се топи снегът.
Но пращят от здраве остри вили
и краварниците в пот димят.

Тия нощи, тия дни и нощи!
Звън по пладнe, слънцето блести,
стрехите са във висулки още,
но вода навсякъде шурти!

Зеят на оборите вратите,
гълъби овес в снега кълват
и на всичко стимул и хранител –
лъха като въздух свеж торът.

3

СТРАСТНАТА СЕДМИЦА

Все още мрак навред цари.
Така е млад всемира,
че сводът от звезди гори
и всяка като ден искри,
земята ще проспи дори
Великден – тъй се умори
да ѝ четат псалтира.

Все още мрак навред цари.
Тъй рано днес навред е,
че – сякаш вечност – между три
пресечки сам се разшири
площадът пуст и до зори
лежи хилядолетие.

Земята гола зъзне във
и няма как без расо
с камбаните да сипе звън
и в хора да приглася.

И от велика сряда чак
до страстите Христови
лети водата в буен бяг
и бреговете рови.

Лесът е гологлав и гол,
пред мъките на кръста
очи в земята е забол
в молитва, сбит на гъсто.

А тук, на тесен тротоар
стълпени – тъжна гледка, –
дърветата се взират с жар
в църковните решетки.

И ужас в погледа гори,
и мятат се в тревога,
пристигат паркове, гори,
земята треска я мори –
погребват всички бога.

И греят царските врати,
и черни кърпи, и пламти
верига вощеници,
и шествие – лица в сълзи,
светата плащаница,
и вѣн се дръпват две брези
пред гѣстата редица.

И шествието като в сѣн
върви по тротоара
и внася в притвора отвѣн
и глѣчка пролетна, и звѣн,
и дѣх на нафора издѣн
земя, и топла пара.

И рѣси март пред входа сняг
за сетния сакат бедняк –
дошѣл е сякаш че добряк
с ковчег, отворил е капак
и кани всички гости.

И вѣтре пеят до зори,
и поридал си доста,
навѣн фенерите дори
в молитва бѣрза да смири
псалтир или апостол.

Но в презнощ сглѣхват твар и плѣт,
слова запролетени
им шепнат, че и тоя пѣт –
потрай, потрай! – ще победят
смѣртта – чрез възкресение.

4 БЯЛА НОЩ

Пак далечният спомен изпречва се,
дом в кварталите петербургски.
Дѣщеря на скромна помешчица,
тук, на курсове – родом от Курск си.

Ти си мила, ваят ухажорите.
В тази бяла нощ двама сме в здрача
на прозореца твой и говоря ти,
взрени долу от небостѣргача.

Утринта пеперудите газови
на фенерите с полѣх погали
и това, дѣто тихо разказвам ти,
е подобно на степи заспали.

С теб сега ни обзема и двамата
плаха вярност към нашата тайна,
точно както е и с панорамата –
Петербург зад реката безкрайна.

Там далече, в дремливите ровища,

в тая пролет на нощите бели
пеят славеите славословещи
и огласят безкрайни предели.

Стрелят с трели в зори с настървение.
Тази птичка невзрачна отново
ту събужда възторг, ту смущение
сред глъбта на леса очарован.

И нощта – босоногата странница –
край оградата мудро се влачи
и след нея на нишка подбрани са
всички думи, подслушани в здрача.

И сред отглас от всичко подслушано
из градините, с плет оградени,
клони ябълкови или крушови
се обличат в сребристо цъфтене.

И изскачат на пътя дърветата
и й махат те – призраци в бяло –
сякаш сбогом си вземат със светлата,
бяла нощ, много нещо видяла.

5 ПРОЛЕТНА ВЕЧЕР

Догаряше небето вече.
В горите глухи на Урал
ездач в разкаляната вечер
прибираше се окъснял.

Едва-едва влечеше конят
подкови, шляпащи със звек,
и бързаха да ги догонят
и локвите със звънък ек.

А ходом тръгнал, изтощено
отпуснеше ли той юзди –
дочуваше се как с бучене
се носят придошли води.

Как кремък кремъкът изкъртва,
как плач долита, екне смях,
и пънове във водовърта
се сриват с буци пръст по тях.

А там, сред клони почернели
от залеза недогорял,
ехтяха славееви трели
като набат, като сигнал.

Върбата там, където чака
с вдовишка кърпа на плещи,
май славеят-разбойник в мрака
на седем дъба пак пици.

Каква беда, каква изгора

го бе разпалила и днес?
В кого сачмите без умора
изстрелваше сред тоя лес?

И сякаш като дявол щеше –
дошъл с каторжници насам –
да търси конни или пеши
уралски партизани сам.

Земя, небе, гори и птици
ловяха този глас запял,
тия отмерени частици
от лудост, радост, болка, жал.

6 ОБЯСНЕНИЕ

Върна се животът безпричинно,
както беше странно прекратен.
Пак съм тук, в пресечката старинна,
както и през оня летен ден.

Тия хора, грижи и стремежи,
залезът е пак недогорял –
както към стената на Манежа
здрач убийствен бе го приковал.

Пак жени, на евтин пир събрани,
търкат в танц подметки до зори.
После пак разпъва ги тавана,
с жарка ламарина ги гори.

Виж, една с походка уморена
на вратата се показва пак
и изскочила от сутерена,
прекосява двора, тънещ в мрак.

Търся пак претексти, правя сметки,
всичко безразлично е за мен...
И избързва нашата съседка,
за да ни остави насаме.

* * *

Недей да плачеш, да кривиш
уста и да се цупиш.
След треската ще развредиш
засъхналия струпей.

Свали ръка от мойта гръд –
проводници сме двама
и току-виж, че се спят
телата ни сред пламък.

Ще встъпиш в брак, ще си една –
без грижи, безпокойства.
Велико е да си жена,
да подлудиш – геройство.

О, чудо – женските ръце,
плещи и гръб, и шия:
пред тях със сълзи на лице
възторга си не крия.

Какво, че тягостната нощ
и мен е оковала,
щом разривът със страшна мощ
ни тласка към раздяла.

7
ЛЯТО В ГРАДА

Всеки разговор шепот е.
На тила накълбена,
в миг косата е в шепите
и готов е купена.

Тежък гребен затъкнала,
като в шлем е жената
и с косата отхвъркнала
се отмята главата.

А навън вече мрачната
нощ порой предвещава.
И търчат минувачите,
и градът опустява.

Най-внезапно в замаята
гръм процепва небето
и от вятъра в стаята
се люлее пердето.

И настава безмълвие,
но е все така жарко
и в нощта ярки мълнии
все се мяркат и мяркат.

Ала щом светозарното
утро почне отново
да суши тротоарите,
цели в локви дъждовни,

гледат мрачни, нацупени,
недоспали горките,
стогодишни, отрупани
с цвят уханен – липите.

8
ВЯТЪР

Умрях, а ти ме надживя.
И вятърът от жалост плаче,
разлюшкар пак и лес, и дача.
Не всеки бор, не поотделно,
а всичко – с голите нивя

на далнината безпределна,
и сякаш мачти са това,
огъвани от напор бесен.
И не да бъде интересен
или от ярост най-безцелна –
той търси в своята скръб слова
за своята приспивна песен.

9
ХМЕЛ

Под върбата, обвита в бръшлян,
от дъжда с тебе търсим защита.
Аз обгръщам с ръце твоя стан,
само с шлифер сме двама покрити.

Аз греша. Не бръшлян този храст
е обвил – а прегръща го хмела.
По-добре моя шлифер под нас
да превърнем в широка постеля.

10
ЦИГАНСКО ЛЯТО

Как корав е на касиса листът.
Вкъщи – смях и стъклата звънтят,
там солят, мариноват и чистят,
и в бурканите гъби редят.

А лесът – шегобиец – не чака,
тоя шум е по склона развял,
дето, сякаш от огън, лещака
е опърлен от слънцето цял.

Пътят слиза към рова след малко,
тук за стария гнил коренак
и за дриплата есен е жалко –
всичко смятаща в зейнал овраг.

Че по-проста е тази вселена,
не тъй както го мислят, уви,
че лесът май във вир отразен е
и че всичко към края върви.

Да не мига човек на парцали,
щом докрай спепелен е светът
и прозорецът в налепи цял е –
бели сажди към него летят.

Тук пътека, през дупка в стобора
към брезовия лес лъкати.
Вкъщи врява и смях без умора,
смях и врява далече ехти.

11
СВАТБА

Тръгнали със звън и смях
с младата невеста,
след разходката – у тях
всичко се премести.

Зад завеси и врати
в нашите съседни
глъчката се прекрати –
от един до седем.

А в зори, в самия сън –
сън съня догоня –
пак излязоха навън
след акордеона.

И със своя стар баян
сипна хармониста
шум и плясък – длан о длан
блясък на мъниста.

Ето пак и пак, и пак
носи се частушка,
скача на кревата чак
и при нас се мушка.

Бяла като сняг, една
посред смях и врява,
свила в танца рамена,
като лебед плава.

И помахвайки с ръка,
свела поглед вляво,
сякаш не ситни с крака –
плава, плава, плава.

Мигом всичко онемя –
смях, игри и говор
се затриха вдън земя,
скриха се отново.

И пробуди се след тях
ехото вседневно,
смеси се с разкати смях
и с речта напевна.

И жадуващи за вие
като пращен вихър
в свода необятен, чист
гълъби извиха.

Сякаш гонят – погледни! –
сватбата в безкрая,
та щастливи сетнини
да ѝ пожелаят.

Че животът ни е миг,
в който вливат всички
в тоя свят хилядолик

своята частичка.

Само сватба, в свода във
бурна – както долу,
само песен, само сън,
само гълъб волен.

12
ЕСЕН

Домашните не са край тебе,
успях до крак да ги проводя
и самотата пак обсеби
сърцето, цялата природа.

И на, сами сме тая есен,
гората – тиха и пустинна.
Пътеките – тъй както в песен –
обрасли са наполовина.

Сега към нас се взират само
стените тъжни и студени.
Не ще ломим прегради двама,
ще гинем вече откровено.

В един ще седнем, в три ще станем
аз с книга, ти с игла в ръцете.
С целувките си ще престанем
в зори – и без да го усетим.

Все по-безгрижно, все по-пищно,
листа безумни, се пилейте
и чашата с печал предишна
догоре с днешна скръб долейте.

Привързаност и чар, и сладост!
Ще гаснем в шушнеща жарава!
Зарий се цяла в листопада!
Замри или обезумявай!

Ти хвърляш роклята на стола,
тъй както листите – гората,
когато падаш полугола
в обятията на халата.

Ти – дар на гибелната прелест,
когато сме като сразени.
А красотата значи смелост
и нас това така влече ни.

13
ПРИКАЗКА

Там, във време оно,
в приказна страна,
през ковила конник
бързал на война.

Тръгнал бил отдавна
той за тая сеч
и израствал бавно
тъмен лес далеч.

Свило се сърцето:
винаги се бой
от места, където
има водопой!

Но пришпорил коня,
той със сетен дъх
изкачил наклона
до самия връх.

Свърнал запъхтяно,
слязъл в суходол,
минал през поляна,
стигнал сипей гол.

И се спуснал в клека
и през него той
стигнал до пътека
и до водопой.

В безразсъден порив,
без да се бои,
спрял той коня морен,
да го напои.

* * *

Пещера, към нея –
през потока – брод,
синкав пламък тлеел
пред самия вход.

Кървав дим в очите
стелел пласт след пласт
и откъм горите
чул се жален глас.

И поел тогава
с тръпнещия кон
през рова направо
той към тоя стон.

Хвърлил взор юнашки
и видял това:
люспеста опашка,
змейова глава.

Змей девица млада
с тяло омотал,
бълвал – като в ада –
пламък мъртво-бял.

Шията висяла

като бич корав.
в рамото ѝ бяло
впит със страшен гняв.

Че по стародавен
тежък обичай –
змеят получавал
откуп в тоя край.

Там така се грижел
простият народ
за бедняшки хижи
и за мил живот.

Шията обгърнал
здроаво змеят стар
и така превърнал
в жертва този дар.

Хвърлил взор към свода
смелият герой
и приготвил бодро
копие за бой.

* * *

Взор притворен. Сини
бездни, ветрове.
Бродове, години,
цели векове.

С поломена броня –
конникът сразен.
Редом тъпче конят
змея повален.

Кон и змей – отдавна
не издават глас.
Конникът – припаднал,
девата – в несвяст.

Глъбината – синя.
Гаснеща заря.
Тя лежи. Царкиня?
Земна дъщеря?

Ту сълзи от радост
леят се – поток,
ту отново падат
те в съня дълбок.

Ту са се свестили,
ту лежат на гръб
от сразени сили
и изтекла кръв.

Но туптят сърцата
и ту тя, ту той
будят се за кратко,

после пак покой.

Взор притворен. Сини
бездни, ветрове.
Бродове, години,
цели векове.

14

АВГУСТ

Щом обеща ни, без подканяне
пристигна слънцето отрано.
постлало ивица шафранена
чак от пердето до дивана.

Покри то с жарка охра целите
къща наблизко и гората,
възглавницата и постелята,
и лавицата край стената.

Припомних си защо пламтящата
възглавка тъй е овлажнена –
сънувах аз, че ме изпращате
един след друг опечалени.

Сами, по двама или в шествие
вървяхте и един си спомни.
че днес постарому май шести е –
Преображение Господне.

От хладен зрак обикновено е
обхванат цял Тавор тогава
и есента като знамение
очите вече приковава.

През рядка, тръпна, разпарцалена
горичка крачехте след мене
към гробището злато-алено
подобно питка зачервена.

Високо над леса съседстваха
върхарите с небето важно
и далнините се приветстваха
с петльови гласове протяжно.

Смъртта – патрон на земемерите
видях край входа да се мярка,
очи в лика ми мъртъв вперила:
да ми изрови гроб по мярка.

Спокоен глас край вас проточи се
и всички вслушахте се в него,
това бе моят глас пророчески,
от тлен все още незасегнат:

„Прощавай, Спасовден с позлатата,
и ти, лазур преображенска,
часа съдбовен на разплатата

смекчи с последна ласка женска.

Прощавай, време на застоя,
ти – в бездната от унижения, –
жена, надала глас достоен!
За тебе съм полесражение.

Прощавай, полет на орловото
крило, разперено с упорство,
и свят, спасен в света на словото,
и творчество, и чудотворство.“

15

ЗИМНА НОЩ

Вилня по цялата земя,
навред снежеше.
Свещта гореше у дома,
свещта гореше.

Мушици както се роят
край лампа лятос –
така напираше снегът
отвън, в стъклата.

Стъклото в зимната тъма
от скреж цъфтеше.
Свещта гореше у дома,
свещта гореше.

Бе в сенки целият таван
сред тъмнината.
И крак до крак, и длан до длан
съдба – в съдбата.

Пантофки падаха в нощта,
в среднощна доба
и сълзи ронеше свещта
по твойта роба.

Мъглата дрипави валма
навред кълбеше.
Свещта гореше у дома,
свещта гореше.

В миг пламъкът се олюля.
И рой съблазни
извиха ангелски крила
кръстообразно.

Бе февруари, сняг димя
и все тъй беше:
свещта гореше у дома,
свещта гореше.

16

РАЗДЯЛА

На прага спрял се, своя дом
не може да познае.
След бягството й цял погром
е в бедната им стая.

От тоя хаос се смрази.
Какво е разорено,
не забелязва от сълзи
и пристъп на мигрена.

В ушите му неясен шум,
не е ли сън, се пита?
Защо му идва все наум
морето страховито?

Когато мракът се сгъсти
в стъклата, цели в иня –
тъгата двойно по гнети
от морската пустиня.

Как скъпа цялата, до смърт,
му беше на сърцето –
така, от край до край, брегът
е близък на морето.

Като тръстта край морски бряг,
удавена от щорма,
тя вдън душата му е чак –
с чертите, своите форми.

В митарства, в глад, във времена
на бит ужасен нея
съдбата – кипнала вълна –
от дъното поде я.

И сред препятствия, тегла,
опасности ужасни
вълната я люля, люля
и я към него тласна.

И ето, бягството дойде,
а може би насила?
Раздялата ще ги яде
и мъка ще ги смила.

И той се вира блед, злочест:
преди да си замине,
тя всичко е успяла днес
да преобърне в скрина.

Той броди и до късно сам
прибира в чекмеджето
разхвърляни насам-натам
изрезки и парчета.

И се убожда на игла,
останала от нея,
и вижда я като в мъгла,

и тихо сълзи лее.

17

СРЕЩА

Навял е сняг до кръста,
до стрехите почти.
Ще ида вѐн на въздух,
а вѐн, на прага – ти.

Без шапка, без шушони,
с палтенце тънко пак
вълнението гониш
и дѐвчеш мокър сняг.

Дървета и огради
се губят сред мъгла.
И ти сред снегопада
дотук си чак дошла.

И капки по ръкава
в маншета ти текат.
като роса остават
косата да сребрят.

И кичурът раздърпан
е озарил: лице
и фигура, и кърпа,
и дреха, и ръце.

Лицето в мокър сняг е,
в очите ти – печал.
И сякаш те е някой
с един замах отлял.

Като че гайка здрава
от нечий ръце
навита си направо
на моето сърце.

Чертите кротки в него
навеки се таят
и как да се засегне,
че е жесток светът.

И в преспите дълбоки
двои се вечерта
и между нас не мога
да тегля аз черта.

Но кой съм, ти коя си,
когато вече друг
мълва за нас разнася,
а нас ни няма тук?

18

ВИТЛЕЕМСКАТА ЗВЕЗДА

Сковал бе студът.
И вятър, и степи.
И за младенеца студен бе вертепа
на скалния рът.

С дъха си го топлеше волът. Тегла
деляха в обора
добитък и хора,
над яслите плуваше топла мъгла.

Кожуси от плява отърсили, в сняг,
в очите с уплаха
от зъбера бдяха
пастирите, вгледани в нощния мрак.

Пред тях беше снежно поле с параклис,
гробове и ритли,
догоре зарити,
и пълна със звездни сияния вие.

А редом, незнайна, преди да се взрем,
трептеше – унило
бедняшко кандило –
звездата, потеглила към Витлеем,

Тя пламна – копа – надалече дори
от свода и бога.
тъй както в тревога
разпалват се снопи и село гори.

Кола със сено с огнелика следа –
тя бе извисена
сред цяла вселена,
тревожна от тая незнайна звезда.

Отблясъкът трепкаше в нощната твърд
и значеше нещо,
съзрял как насреща
тук трима добри звездобройци вървят.

Камилите с дарове бяха отзад
и в сбруи магаренца, дребни и постни,
ситняха в редица по стръмния скат.

И – странна картина на бъдния свят –
напредваше всичко, пристигнало после.
О, мисли, мечти, светове, а сред тях
и бъдни галерии, бъдни музеи,
дела на магьосници, капризи на феи
и сънища детски, и коледен сняг.

И трепет на капещи свещи, и трепети
от великолепен и цветен варак...
... А все по-свиреп беше вятърът в степите...
... и ябълки златни сред златния мрак.

От вейки частично закрит бе вирът,
но другата част през гнезда и през клони

се виждаше; можеха да се съзрат
как бързат осли и камили по склона.
Да тръгнем и ние по правия път,
на чудото р всички да сторим поклони –
успяха пастирите да промълвят.

По пътя от шляпане ставаше жарко.
По яркия сняг, като слюда преди,
зад къщи се мяркаха боси следи.
Скумичеха кучета, сякаш угарки
на свещи съзряли – залог за беди.

Нощта мразовита бе приказка сякаш
и някой от тежките преспи – но кой? –
незримо се вмъкваше в техния строй.
И псетата вкупом подтичваха в мрака
и чакаха нещо с ръмжене и вой.

По същия път през пустинната местност
с тях ангели бързаха в нощния мрак –
незрими от чистата си безтелесност,
но стъпки оставяше босият крак.

Край камъка вече стълпен бе народа.
Разсъмваше. Кедри изникнаха – лес!
– Кой ще сте вие? – попита Мария.
– Пастири и божи посланици, днес
дойдохме хвала да ви кажем и чест.
– Не можете всички. Потрайте на входа.

И в ранните пепелносиви мъгли
тълпяха се стари пастири сърдито,
пешаци и конни кипяха открито,
край каменното водопойно корито
ревяха камили, лежаха осли.

Разсъмваше. Изгревът беше помел
огнището гаснещо на небосвода.
И влхвите само пропусна през входа
Мария – там в тесния скален тунел.

Той спеше сияещ, гол в яслата груба,
подобно лъч, тъмна хралупа пробол.
И там му заменяха овчата шуба
оселът пръхтящ и лъхтящият вол.

Стояха встрани, в здрача син на обора,
шептяха, налучквайки верни слова.
И някой докосна тук, без да говори,
единия влхва – извърна глава
и зърна той: гостенка гледа отгоре,
и новата вечна звезда бе това.

19 РАЗСЪМВАНЕ

Ти всичко значеше за мен.
Но ни слетя война, разруха

и повече от тоя ден
не те видяха, нито чуха.

А след години твойт глас
изпълни с трепет пак сърцето.
Излязох сякаш от несвяст,
щом пак завета ти прочетох.

За глъч, за хора закопнях,
за утрините оживени.
Света разбил на пух и прах,
ще сложа всички на колене.

Летя по стълбите навън
и сякаш тъй за първи път е
паважа, спящ мъртвешки сън,
и в сняг потънал, кръстопътя.

Пак палят лампи, тих уют,
чай пият, хукват към трамвая.
След миг градът е като луд,
направо е неузнаваем.

Вратите зейнали закри
с мъхната мрежа снеговейт
и хапнали надве-натри,
пак тичат – да не закъснеят.

Аз чувствам като всички пак,
навлякъл кожата им сякаш;
аз сам топя се като сняг
и сам се мръщя като мрака.

Народ безимен е край мен,
деца, дървета, домоседи.
От всички аз съм победен
и в туй е моята победа.

20 ЧУДОТО

Пое от Витания неутешим,
с предчувствия пълен, към Ерусалим.

По склона лещакът бодлив овъглен е,
над близката хижа застинал е дим,
камъш неподвижен и знойно трептене,
и Мъртво море сред покой нетърпим.

И горестно, в спор с горестта на морето,
върви той с тълпата от облаци сам –
по прашния път към града е закретал,
че сонм ученици очаква го там.

И в своите размисли тъй е вгълбен,
че дъх на уиние лъха пелина.
Покой. И стои той в средата застинал,
и спи местността сред замрелия ден,

и всичко се смесва: пелин и пустиня,
и гущер, и извор, и ручей студен.

Смоковница горе на склона трепти
без никакъв плод, само клони и листи.
Той казва: „Защо си под чистата вие ти?
Не ще ме зарадваш с недъга си ти!

Аз жаждам и търся – ти всеуе цъфтиш.
И по си безрадостна ти от гранита.
О, как си обидна и недаровита?
Такава бъди, докато се държиш.“

И тръпка – отсъдата – я разлюля –
тъй мълния хуква по гръмоотвода! –
и мигом смокинята цяла изтля.

А само за миг ако бяха свободни
листа, коренище и ствол, и стебла,
би сторила нещо самата природа.

Но чудото чудо е, чудото – бог.
Когато сме в смут, сред скръбта безизходна
то в миг ни настига, по-силно от ток.

21
ЗЕМЯ

Нахълтва силом пролетта
в Москва, из къщите старинни.
Молец, спасен от нафталина,
пълзи по летни шапки в скрина
и кътат шуби и палта.

По пода дъсчен на чардака
саксии в редове стоят
с мушкато и шибой във всяка
и диша в стаите южняка,
и ъглите на прах дъхтят.

Към улицата слепешката
се взират, цели в прах, стъклата
и залезът е край реката
и на нощта не дава път.

И чуваш още в коридора
какво се случва из простора,
случайно за какво говорят
капчукът шумен и април.
Той знае хиляди истории
за тъжната човешка орис
и гасне отсвет по стобора
и още би се двоумил.

И тая смес от жар и ужас
и вълн, и в кабинета южен,
и въздухът е пак в несвяст.
И тия клонки на върбата,

и тия пъпчици мъхнати
на кръстопътя, по стъклата,
на улицата и у нас.

Защо ли плаче далнината
в мъгла и лъха гнилочта?
Но тук е моето призвание –
да не скучаят разстояния,
земята пак да не остане
сама зад градската черта.

Пристигат в пролетите ранни
приятелите всеки път
и срещите са разкаяния,
и пировете – завещания,
та струи тайни от страдание
живота пак да размразят.

22 МРАЧНИ ДНИ

Когато моментът настана
да влезе той в Ерусалим –
посрещнат бе с клонки, с осанна,
за всички бе още любим.

Но обич не трогва сърцата.
Светът – все по-страшен, суров.
Презрително гледа тълпата,
и ето ти край, послеслов.

Навън небесата тъмнеят,
оловно-студени тежат.
Опашка върти фарисеят
и улики търси съдът.

И тъмните сили на храма
го хвърлят на дивата сган.
И както бе хвален за двама,
така е сега обруган.

Тълпата отсреща се блъска,
надничат, напират без ред
и докато чакат развързка,
сноваат ту назад, ту напред.

И шепот пълзи и се сипят –
отвсякъде! – слухове вън.
И тайното бягство в Египет,
и детството – всичко е сън.

Видя пред очите си ската
в пустинята, знойните дни,
когато с царства сатаната
опитва да го съблазни.

Припомни си сватбата в Кана,
как целия пир удиви;

морето с вода разлюляна –
и той по водата върви;

и людете в хижата тясна,
и в гроба – студено мазе –
свещта, дето в ужас пригасна,
щом Лазар съзря на нозе...

23

МАГДАЛИНА

I

Щом мръкне – идва демон луд:
за мойто минало разплата.
И спомените за разврата
гризат сърцето ми, че в блуд –
робиня на мъжа разплут –
аз бях глупачка всепризната
на улицата – мой приют.

Последни мигове пълзят
и ще настане тъмнината,
ала преди да изтекат,
живота си, докрай изгребан,
подобно алабастров съд
разбивам, господи, пред тебе.
Сега къде ли бих била,
учителю и мой спасител,
ако в среднощната мъгла
не беше вечността дошла
като пореден посетител,
комуто казвам аз: ела!

Но обясни какво е грях
и смърт, и ад, и пламък черен –
когато с тебе заживях,
като филиз със ствол се слях
и сраснах с теб в скръбта безмерна.
Когато твоите крака
положила съм на колене
и вече може би така
обвивам кръста свят с ръка
и трескаво, с благоговение
подготвям те за погребение.

24

МАГДАЛИНА

II

Суетнята празнична не спира.
Но далеч от всичко, съм дошла
и с ведро в ръце измивам с миро
твоите пречисти ходила.

Търся аз сандалите къде са

опипом, не виждам от сълзи.
Пред очите ми виси завеса –
моите разпуснати коси.

Сложих върху скута си нозете
и в сълзи окъпах ги, Христе,
и гердан от бисер ги оплете,
като в кърпа в къдрите са те.

Бъдещето виждам най-подробно,
сякаш си го спрял самият ти.
Да предсказвам вече съм способна,
че Сибила в мен се въплъти.

Тежката завеса в храма душен
ще се съдере след някой ден
и земята с тътен ще се люшне,
може би от жалост и към мен.

Докато конвоят се разтуря,
ще се разреждат околоръст.
Ще се мъчи като смерч при буря
в свода да се вдигне твоят кръст.

Просната пред свящото разпятие,
ще замра със сгърчено лице.
Колко само ще дариш с обятие –
своите разпънати ръце.

За кого е тая мъка свята,
тая мощ и тия далнини?
Колко са душите, съществата?
И реки, села и планини?

Но такава пустота пред мене
ще разтвори кръстът полетял,
че ще дораста до възкресение
в тоя страшно кратък интервал.

25

ГЕТСИМАНСКАТА ГРАДИНА

От звезден рой бе озарен завоя
на пътя по заоблених склон.
Край планината Елеонска своя
извечен път прорязал бе Кедрон.

Моравата бе тук наполовина –
и почваше самият Млечен път.
Напираха сребристите маслини
по въздуха да тръгнат да вървят.

Достигнаха градина. Зад стената
оставил учениците, смирен
той каза им: „До смърт скърби душата,
постойте тук и бодърствайте с мен.“

Той се отказа – без противоборство! –

като от чужд, ненужен му запас,
от всемогъщество и чудотворство
и вече беше смъртен, като нас.

И край на гибел и на смърт студена
бе нощният безкраен небосвод.
Безлюдна беше цялата вселена
и само тук бе място за живот.

И вгледан в тая пропаст черна, страшна,
без край и без начало – и без брод,
с молба да го отмине тая чаша
вопиеше към бога в кървав пот.

Смекчил с молитва смъртната умора,
излезе гой. Налегнати от сън,
в коилото край пътя, до стобора,
лежаха учениците отвън.

Разбуди ги: „Вас господ сподоби ви
да сте край мен, а спите до един!
Ще се предам в ръцете нечестиви.
Отива човеческият син!“

Не беше свършил и като по чудо
с димящи факли, с мечове гмежта
изскочи и пред скитниците – Юда
с предателска целувка на уста.

И Петър меч извади и отсече
ухото на един разбойник той,
но чу: „Недей да вадиш нож, човече,
не се гневи, на мястото си стой!

Нима не може воинство крилато
да ми изпрати моят мил баща?
Без косъм да ми падне от главата,
те биха се разпръснали в нощта.

Но книгата на дните си оскъдни
дочетох аз като послушен син.
Сега написаното ще се сбъдне
и нека да се сбъдне то. Амин.

Ти виждаш, времето е като притча,
лети и би могло да изгори.
Аз в името на нейното величие
ще вляза в гроба сам. И сам в зори

на третия уречен ден ще стана.
И – както трупи по река – на съд
към мене като корабни кервани
от мрака вековете ще текат.“

\$id = 8274

\$book_id = 52

Източник: Моята библиотека / <http://chitanka.info/text/8274>

Сканиране: sir_Ivanhoe, юни 2008
Разпознаване и корекция: NomaD, юни 2008 г.

__Издание:__
Борис Пастернак. Доктор Живаго
Интерпринт, 1990
Превод от руски: София Бранц
Превод на стиховете: Кирил Кадийски